Doppio, ma postillato.

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
6 A
15

L'Apologetico di Tertulliano

M

R. II ed. To. I p. 165 n. 3

5. 7. E - 7 -

Tertulliano

5 n 3

L. Cœlii Lactantii Firmiani diuinarum inſtitutionum Libri ſeptem.

De ira Dei, Liber I

De opificio Dei, Liber I

Epitome in libros ſuos liber acephalos.

Phœnix.

Carmen de Dominica Reſurrectione.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

[redacted] [redacted]

AL DVS

Optimo, atq; integerrimo Antiſtiti Antonio Triultio, ac Chriſtianiſſimi Francorum Regis Oratori ad Senatum Venetum præſtantiſſimo, Ioánes Baptiſta Egnatius Venetus.

GRaue nuper uulnus accepimus Antiſtes integerrime, atq; ex Aldi Manutij morte maius opinione omnium incommodum. neq; uero uni hoc mihi tantum contigit, qui hominis amiciſſimi iucunda cõſuetudine, & officiorum coniunctione chariſſimi priuatus ſum, ſed uniuerſis planè literatis, ac bonarum artium ſtudioſis. Vt interitu ſingularis, ac eximij uiri non poſſimus non etiam, atq; etiam omnes cõmoueri. Auget uero moleſtiam hanc noſtram, quod in tanta doctorum uirorum, ac bonorum librorum penuria, quanta hoc tempore planè dignoſcitur, uir & egregie doctus, & ad rem literariam ſuo periculo, ac labore iuuandam natus, alieno admodum tempore ſublatus eſt, ut planè & doctrinæ ſuæ, & ſingularis induſtriæ triſte omnibus deſyderium reliquerit. Ad hæc autem doloris acerbitas eo grauior quotidie recrudeſcit, quod cum literatis omnibus ita uixit, ut cũ nullius unquam obtrectarit, aut aduerſatus ſit laudi, omnes incredibili pietate ſemper & amplexus ſit, & fouerit. ut nemo ferè in omni Europa ſit uel mediocriter eruditus, qui nõ ſingulari aliquo Manutij beneficio ſit affectus. Illi igitur et ego cũ illis præcipue iure doleo, dolendumq; magis omnibus cenſeo, quando uir ille defunctus uita ſit, cuius induſtriæ parẽ nec noſtra, nec ſuperior ætas habuit. Quod

ſi memoriæ proditum eſt, uel mediocriũ hominum morte, uel etiam auicularũ interitu ciuitates etiam magnas doluiſſe, ſolenniq́; pompa populum Ro. Corui funus celebraſſe, quis nõ planè angatur animo, cum amiſſum, extinctumq́; illum uirum intelligat, qui rem literariã iam lapſam, ac propè deſperatam ſolus ferè erexerit, & reſtituerit? Cuius erectæ, ac reſtitutæ laus tanto maior, inſigniorq́; æſtimari debet, quanto grauior literarum amiſſio futura erat, quàm imperij, & finium diminutio. Illæ. n. cum ſemel amiſsæ ſunt, non modo nõ reuiuiſcunt, aut terrarum alibi florent, ſed ita planè intercidunt, ut earum ueſtigia uix ſuperſint. Imperiũ uero, ac ſumma rerum, ut apud unum populum, gentem'ue intercidat, ſic alibi lætius, illuſtriusq́; exurgit, ut ex unius populi, nationisq́; lapſu, maieſtas illa, & ſplendor imperij, opumq; magnitudo ad alium maior, & clarior ſæpe transferatur. Cæterum quando nec Aldo ꝑpetua rerum felicitas promiſſa fuerat, nec nos in homine ſperare id poteramus, dolori noſtro terminum aliquem ſtatuimus, ne noſtro incommodo, ac detrimento dolere magis uideamur. uixit etenim ille quàm diu licuit, et uixit in ſumma omniũ probitatis, ac eruditionis opinione. Neq; enim ulla tam barbara, tam remota gens hodie Europæ finibus includitur, cui non notiſſimum Aldi nomen, ac celeberrimum fuerit. ſed & plerosq; non ignobiles uiros uel hac ſola cauſa Venetias ueniſſe conſtat, ut unũ hunc ſalutarent, et uiſerent, magnisq́; ẽt muneribus donarent, et quos urbs tanta, tamq́; admirabilis ad ſui cõtẽplationẽ nõ traxerat, unius uiri fama perduxit, adhortati pro uirili,

ut inſtituto reſtituẽdæ latinæ, ac græcæ liguæ propoſito inſiſteret. In cuius ille meditationẽ cũ die, noctesq; totus incũberet, graui, ac diuturno conflictatus morbo, quem ex nimio labore, ac uigilijs contraxerat, ſuo fortaſſe tempore, noſtro certe alieniſſimo deceſſit. neq; enim ullum antea illi commodius hoc fuerat. cum & longa illum experientia peritiſſimum feciſſet, & multa iam paraſſet, quæ ſi perpolire, atq; abſoluere potuiſſet, non multum certe ad rei ſummam deſyderares. Ille igitur alijs alia. mihi Cœlij Lactantij Firmiani ſeptem inſtitutionum diuinarum libros, & reliqua diſertiſſimi Chriſtianorum uiri monimenta corrigenda tradiderat, ut ipſe interim aut alijs commodius emendandis, aut ſubleuandæ ualetudini uacare poſſet. Quo in opere quantum elaborarim, quãtum'ue induſtriæ, ac ſtudij adhibuerim, aliorum malumus eſſe iudicium. Illud affirmare poſſum, tanto hoſce libros caſtigatiores eſſe cæteris Lactantii libris, qui ad hanc diem impreſſi leguntur, quanto Aldus ipſe in hoc genere laudis omnes alios facile præſtitit. Et ij q̃dem tibi iure nuncupari debuere, uel quod inter religionis noſtræ proceres primum dignitatis locum tenes. uel quod clariſſima in terra Italia familia natus es. uel quod Chriſtianiſſimi Regis, ac potentiſſimi Legatus apud Venetum Senatum incredibili ciuitatis gratia, ac prudentiæ opinione iampridem fulges. uel deniq; quod conſilio, ingenio, authoritate, liberalitate parem ferè habeas neminem. Vnum lectorẽ admonitum uelim, Epitomen, quam curauimus addendam ex Hieronymi teſtimonio, non ſolum a-

cephalon eſſe, quod ille & doctiſſimus, & ſanctiſſimus uir aſſerit. ſed planè eius fragmentum quoddam. quod tamen, qualecunq; eſſet, ex tanto naufragio uel ſcalmum hunc ſeruare ſtudui. Quin etiam carmen de reſurrectione, quod Lactantio adſcriptum inueni, non modo dignum eius uiri eloquentia mihi uiſum eſt, ſed ne cum Phœnice quidē, quem cecinit, comparandum. cum ad alia, in ſyllaba etiam claudicet. Sed & notas illas in Lactantium neſcio cuius fraterculi expunximus. tum quod multa ex illis imperite reprehendantur, tum etiam quod uoluimus ſuum cuiq; iudicium integrum eſſe. cum præſertim illis temporibus hic floruerit, quibus eorum, multa non dum communi conſenſu dānata fuerant. quæ uir alioqui diſertiſſimus, nec pertinaciter affirmaſſet, & admonitus facile emendaſſet. Bene, ac feliciter Vale.

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

f Irmianus qui & Lactantius, Arnobij diſcipulus, ſub Dioclitiano principe accitus cum Fannio grammatico, cuius de medicinalibus uerſu compoſiti extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit, ac penuria diſcipulorum, ob græcam uidelicet ciuitatem, ad ſcribendum ſe contulit. Habemus enim Sympoſium quod adoleſcentulus ſcripſit Africæ, & ὁδοιπορικὸν de Africa uſq; Nicomediam hexametris ſcriptum uerſibus, et alium librum, qui inſcribitur Grāmaticus, & pulcherrimum de ira Dei, et inſt. diuin. aduerſus gentes libr. VII. Epitomen eiuſdem operis in libro uno ἀκέφαλον, & ad Aſclepiadem libros duos. De perſecutione, librum unū. ad Probum epiſtolarum lib. IIII. ad Seuerū Epiſt. lib II. ad Demetrianū auditorem ſuum epiſt. libr. II. ad eundem de opificio Dei, uel formatiōe hominis librū unū. Hic in extrema ſenectute magiſter Criſpi Cæſaris filij Conſtantini in Gallia fuit, qui poſtea à patre interfectus eſt. Sed & in epiſtola ad Magnum ita Lactantij meminit, ſeptem libros aduerſus gētes Arnobius edidit, totidemq; diſcipulus eius Lactātius, qui de ira quoq; atq; opificio dei duo uolumina condidit, quos ſi legere uolueris dialogum Ciceronis in eis excerptum reperies.

Vanti ſit, & fuerit ſemper cognitio ueritatis. Et quod nec ſine religione ſapientia, nec ſine ſapientia ſit probanda religio. Caput I.
Quod prouidentia ſit in rebus humanis. Cap. II.
An poteſtate unius Dei mundus regatur, an multorum. Cap. III.
Quod unus uere ſit deus à prophetis etiam prænunciatus. Cap. IIII
De teſtimonijs poetarum. Cap. V.
De teſtimonijs prophetarum, & philoſophorum. Et de teſtimonijs Cottæ pontificis, Triſmegiſti. Et de decem Sibyllis. Cap. VI.
De teſtimonio Apollinis, & Deorum. Cap. VII.
Quod Deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat. Cap. VIII
De Hercule, atque ortu eius, & geſtis, & morte. Caput. IX.
De Aeſculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, & Caſtore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.
De ipſius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitioſiſſima, morte, & ſepultura. Cap. XI.
Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicá transferant rationem. Cap. XII.
Quomodo poetæ, & hiſtoria ſtoicorum interpretationes de Ioue, & Saturno, & alijs dijs uanas, & inanes oſtendunt. Cap. XIII.
Quid Q. Ennius doceat i ſacra hiſtoria. Ca. XIIII

Qua ratiõe hoĩes dij cœperint nominari. Cap. XV.
Qua ratione dii eſſe non poſſunt, quos ſexus diſcernit. Et quod in naturam Dei non accidit aut ſexus, aut coitus, aut officium generandi. Cap. XVI.
Quod ſtoica fidem hiſtoriarum, et poetarum figmenta inani phyſica ratione peruertunt, et quæ miſeriæ, & turpitudines de diis referantur. Cap. XVII.
Quomodo refellantur ij, qui Deos eſſe factos ex hominibus mentiuntur. Cap. XVIII.
Quod Deos uanos, & Deum uerum nemo ſimul poteſt colere. Cap. XIX.
De propria Romanorum religione. Cap. XX.
De ſacrificiis, & myſteriis eorum. Cap. XXI.
Quis author prædictarũ uanitatum in Italia apud Romanos fuerit, et qs apđ alias gẽtes. Cap. XXII.
Quo tempore cœperint uanæ ſuperſtitiones, & quibus authoribus. Cap. XXIII.

CAPITA LIBRI II.

Quod rationis obliuio, & ignorantia ſui facit homines ingratos ueri Dei, qui colitur in aduerſis, et in proſperis cõtẽnitur. Cap. I.
Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulachra. Et qđ uerissima Dei imago eſt homo. Et qđ extra ſe Deũ nemo fideliter colit. Cap. II.
Quod Cic. et alii, qui uidebantur ſapientes, cæteris deterius peccauerunt. Cap. III.
Quod nihil maieſtatis, & reuerentiæ habeant idola. Cap. IIII.

Quod ſolus omnium creator uerus Deus eſt, ſolusq́; colendus, nec elementa, nec corpora cæleſtia aliqd diuinitatis habent, in quo & ſtoici deſipiunt, qui ſtellas Deos putant, quæ non ſua uoluntate mouentur, ſed dei. Et qua ratione eas ſic fieri uoluit. Cap. V.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mũdi, nec totus ipſe Deus eſt animatus, ſicut ſtoici mentiuntur. qui quod aſtruunt, pariter et euertunt. Cap. VI.

Quod dupliciter peccant inſipientes. Et qđ auaritia ſub obtentu religionis colitur præualente ratione traditione maiorum, et qui fuerint maiores, quorum authoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

Quod ratione potius innitendum eſt, & quæ miracula ſcripta ſunt ad confirmationem erroris multorum. Cap. VIII.

Quod per inuidiam Diaboli intrauit mors, & pullulant radices errorum. Et quod Deus ipſe natura eſt, qui materiam primordialem, et omnia fecit ex nihilo. Cap. IX.

Quod Deus quatuor elementa diſtinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, et quod ex calore, et humore ſit uita, & quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Quod creato mundo facta animalia propter homines ſunt, et tandem homo ipſe. Et quid ſit, quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparaſſe. Et quod Ariſtoteles falſò putauit mundum eſſe æternum. Et quæ ſunt tres Parcæ. Cap XI.

Quod non de terra uel ſponte nata ſunt animalia, ſed diſpoſitione diuina, cuius feciſſet nos deus con-

ſcios, ſi ſcire expediret. Cap. XII
Quare duo ſexus mundi minoris, ideſt hominis, et qd ſit mors eius prima, quid ſecunda, & de primorum parentum culpa, & pœna. Cap. XIII
Quod non liber pater fuit inuentor uini, ſed Noe poſt diluuium. Et quæ fuit origo gentium, et qui primi habuerunt ſcientiam aſtrorum, & ignorantiam Dei. Caput XIIII
De inquinatione angelorum, & duobus generibus dæmonum, qui ſe perſuaſerunt, ut Deos coli, quos etiam familiares philoſophi habuerunt, ut Socrates. Caput XV
Quod hi prodeſſe putantur, cum nocere deſinunt, nec poſſunt aliquid in eos, qui in fide ſolidati ſunt, ſed ſanctis ſubiecti eis tanq̃ ſerui obediunt. Cap. XVI
Quod hi aſtrologiam, auruſpicinam, et omnes artes reprobas inuenerunt, & perſuaſerunt cultum idolorum per miracula, & uarias fallaciarum tendiculas. Cap. XVII
Cur Deus humano generi ſic patiatur illudi, & ꝙ tribus de cauſis uana eſt deorum religio. Cap. XVIII
Quod in cultu ſimulachrorum nulla poteſt eſſe religio, nam à ſimulatione, ideſt à fallacia dicta ſunt. Cap. XIX
Breuis epilogus, quo docet gentilibus ſuperatis, ſibi à philoſophis grauius imminere certamen. Cap. XX

CAPITA LIBRI III

Commendatur in primis ueritas, & omni præfertur eloquentiæ, & quare eam non

ſint aſſecuti philoſophi aperitur. Et quare ſtylo ſimplici ſacra ſcribantur eloquia. Et quod philoſophis tunc maxime credendum eſt, cum ſuam ignorantiam profitentur. Cap. I

Quod ipſo nomine philoſophiæ conuincitur q̃ inanis fuerit gentiliter philoſophantiũ occupatio. Cap. II

Ex quibus rebus philoſophia conſtet, et quis fuerit author academicæ ſectæ, quæ nihil recti definit, quam ſolam opinionem eſſe in philoſophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit niſi Deus. Cap. III

Quomodo Zeno, & Socrates totam philoſophiam ſuſtulerunt de medio, quæ quaſi quodam ciuili bello confecta eſt. Cap. IIII

Contra academicos, quod multa ſcire & natura rerum, & uitæ neceſſitas cogit. Cap. V

Quomodo ſapientia in medio errantium fuerit, & academici contra phyſicos, & phyſici contra academicos dimicauerint. Et quæ ſint aſiſtatarum exempla quæſtionum. Et quod rationes cæleſtium, ſiue naturalium ſciri non poſſunt. Cap. VI

De morali philoſophia, & quare ſicut utilior, ita de cæteris philoſophiæ partibus ſit facilior, quæ fuerint omnium philoſophorum ferè ſententiæ de ſummo bono. Cap. VII

Quod uera ſapientia docet ſummũ bonum hoĩs non eſſe animi, uel corporis uoluptatem, aut aliq̃d eorum, quæ à philoſophis ſunt propoſita. Cap. VIII

Quid ſit uere ſapientis ſummũ bonũ, et q̃ uitioſa fuerit ratio Anaxagoræ, ad q̃d natus ſit homo. Cap. IX

Quod ea, quæ uidentur hominis eſſe propria, cæteris quoq; animalibus cõmunia ſunt, homini uero proprium eſt deum noſcere, & colere. Cap. X.

Quod Deus fecit hominem cupidum religionis, & ſapientiæ, quorum alterum conſtare ſine altero non poteſt. Et quod nihil eorum, quæ mortales appetunt, ſummum bonum ſit. Cap. XI.

De duplici pugna corporis, & animæ, & hoſtibus utriuſq;. Et quod uirtus non propter ſe appetenda eſt, ſed propter uitam æternam, quæ ſummũ bonum eſt, & uirtutem neceſſario ſequitur, & in præſenti; haberi non poteſt. Cap. XII.

Quod anima imortalis, & quare diuina traditio logicam non deſyderat, aut philoſophiam, ſed ethicã ſolam, in qua docenda ſummi philoſophi errauerunt, & quare philoſophia non ſit dux uitæ, et uirtutum parens, expultrix uitiorum, quod tamen Cic. & alii aſtruere conati ſunt. Cap. XIII.

Quod Lucretius, & alii errauerunt opinati ſapientiam inuentam eſſe ab homine, & nec datam hominibus à creatore. Et quomodo Cicero ſuis uerbis conuincitur. Et quod philoſophia nec uerum docet, nec ad recte uiuendum inſtruit. Cap. XIIII.

Quod in eodem errore fuit Seneca. Et quid philoſophia ſecundum ipſum. Et qđ ſicut deus unus, et ueritas una, ita una ſimplex ſapientia, et quomodo philoſophorũ oratio pugnet cum uita. Cap. XV.

Quod recte docentes, et male uiuentes teſte Cic. non utilitatem ex philoſophia, ſed inanem percipiunt delectationem. Et qđ ſapientia ſeipſam ſemper exercet

in bonis actibus. Et quare non philoſophiæ, ſed ſapientiæ ipſi iugiter inſiſtendum ſit. Cap. XVI.
Quid ſit in ſecta Epicuri, quæ in moribus omniū appoſitiſſima loquebatur, & quomodo Leucippū et Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & aſſertores uoluptatis. Cap. XVII.
Quomodo pythagorici, & ſtoici contrario epicureis errore deſipiant, ſic animarum immortalitatem ſtatuentes, ut eas in uaria corpora tranſire mentiātur, & uoluntariam mortem perſuaſerint inaniter philoſophantibus. Cap. XVIII.
Quod Cic. & alii ſapientiſſimi immortalitatem animarum, ſed infideliter docent, & qđ mala, uel bona mors ſit ponderanda ex ante acta uita, & gratia Dei. Cap. XIX.
Quod Socrates in eo fuit prudentior cæteris, quia à perſcrutatione cœleſtiū, & naturaliū cauſarum diſputationem ſuſpendit, in quibus temere conſumitur ingenium, & tempus, ſed & in multis deſipuit, quorum ſubiiciuntur exempla. Cap. XX.
Quid Plato didicerit à Socrate, quod ſi obtineret, humani generis periret ſocietas. Cap. XXI.
Quod dogma Platonis non erat niſi criminis fons, et fomes, et uirtutū omniū exterminiū. Cap. XXII.
De minoribus philoſophis, & quatenus in uitæ ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris aſſertores ſint. Cap. XXIII.
De antipodibus, quos ideo eſſe finxerunt, q̄a opinati ſunt mundum eſſe rotundum. Cap. XXIIII.
Quot & quanta prædiſcenda ſunt generaliter phi-

loſophantibus, ut philoſophiam nullus aſſequatur, aut rarus. Cap. XXV.

Quod doctrina cœleſtis ſapientiam ſola largiatur, quam natura cõmunis appetit, & quærens philoſophiam non inuenit. Et quã efficax ſit lex Dei, et eccleſiæ ſacramenta. Cap. XXVI.

Quod philoſophi ſæpe recte præcipiunt, & interdũ uident uerum, & quare non ſit eis credendum, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde naturæ nomen, aut fortunæ, et quomodo philoſophi ſuis inuicem gladiis pereunt. Cap. XXVII.

Quod Fortuna nihil eſt, quã philoſophi nõ modo deã, ſed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiſerint eis, qui deum neſciebant, & cõtemnebant. Cap. XXVIII.

Item repetitio de Fortuna, & natura, & definitione eius. Cap. XXIX.

Epilogus, quo docet quomodo tranſeundum ſit a uanitate philoſophorum recedentibus, & ad ueram ſapientiã aſpirãtibus ſcilicet ad uerbũ dei, in quo ſola ueritas inuenitur, et uirtus, et beatitudo, et ab eis, quæ dicta ſunt, ad dicenda tranſitũ facit. Cap. XXX.

CAPITA LIBRI IIII.

Q Vomodo unius ſeculi error in omnẽ ſit trãſfuſus ætatem, & orbẽ occupauerit, et Græcia poſt gloriã ſeptem ſapientum ſtudio perquirẽdæ ueritatis exarſerit, et ſtudioſi eius ſe maluerint philoſophos quã ſapiẽtes appellari. Cap. I.

Quod ibi eſt quærenda ſapientia, ubi gentibus eſt ſtultitiæ titulus. Et quare Pythagoras, & Plato literarũ perſcrutatores non acceſſerunt ad Iudæos. Cap. II.

Quod ſapientia, & religio inſeparabiliter cohæreãt, et ad [illegible] eoſdem non diuerſos eſſe ſecretarios ſapientiæ, & numinis ſacerdotes, & quare contra naturam ſit colere plures deos, & quare neceſſitate naturæ oportet dominum eſſe unum unicuiq; ſic et patrem unum. Cap. III.

Quod ſapiẽtia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, et utriuſq; fons Deus unus ſolus, et uerus, qui ingratum abdicat filiũ, et fugitiuũ punit ſeruũ. Cap. IIII.

Quod oracula prophetarum ſollicite inſpicienda ſunt, quos diuinitus eſſe locutos, rerum multo ante prædictarum conuincat euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyſes, quot annis Ioſue rexerit populum. Quot præfuerint iudices. Quãdiu regnauerint reges, quo tẽpore dominatus Cyrus, quod in prophetis eſt ſapientiæ fundamentum. Cap. V.

Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuerſa, teſtes ſunt Sibylla & Triſmegiſtus, oracula conſona prophetis, et ſapientiſſimo Solomoni. Cap. VI.

Quod nomen filij, et angelis, et hominibus ſit ignotũ. Licet nomen habeat, quod non ab utriſq; adoratur, et unde dicatur Ieſus, et unde Chriſtus. Cap. VII.

Quod filius bis natus eſt, æternaliter de patre, temporaliter de Virgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum, & in quo ab alijs angelis differat, & quare illi non

dicantur uerbum Dei, uel uerba, & quare hominis ſpiritus diſſolubilis, & quid Dauid, et Solomon prophetauerint de hoc uerbo, & q̄d Solomon præceſſerit Troianum bellum, & quid Ioannes Euangeliſta de eodem uerbo. Cap. VIII.

Quod melius à græcis λόγος quã à latinis uerbum, et quid de Deo ſenſerint gentiles philoſophi Zenon, & Triſmegiſtus. Cap. IX.

De ſecunda natiuitate filii, quã prophetæ multo ante prædixerunt, & quomodo eductus ſit Iſrael ab Aegypto, & quibus ingratus beneficiis caput bouis in memoriam Apis dei Aegyptiorum figurauerit, et qs ordo publicarum fuerit poteſtatum uſq; ad domini paſſionem. Cap. X.

Quæ fuerit cauſa incarnationis Chriſti. Cap. XI.

De conceptu, & partu Virginis prædicto à prophetis de paſſione, & reſurrectione, & aſcenſione, & iudicio. Cap. XII.

Quod filius à patre eſt ſecundum deitatem, et quod geminæ ſubſtantiæ eſſe conuincitur, tum ex operibus propriis, tum ex oraculis prophetarum, tum etiam Apollinis Mileſii teſtimonio. Et quare nec ad Solomonem, nec ad aliũ, quã ad Chriſtum referri poſſunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

De æterno ſacerdotio, quod prophetæ, ſicut & cætera prædixerunt, ſic exprimentes Ieſum Chriſtum, ut oracula, nec ad filium Naue, nec ad filium Ioſedech ualeant retorqueri. Et de iis, quas docuit Chriſtus, qui nunquam ſuum honorem quæſiuit, ſed patris. Cap. XIIII.

De

De baptiſmo Chriſti, & miraculis, quæ geſſit in carne ante paſſionem, quæ non modo à prophetis prænuntiata ſunt, ſed etiam uaticinio Sibyllarũ, ſicut Cicero, et Varro teſtantur, ſed oracula ante Chriſti aduentum non potuerunt intelligi. Cap. XV.

De paſſione Chriſti, quæ iudæis eſt ſcandalo, & ſtultitiæ gentibus quomodo ſummam uirtutem contineat, & ueram, & ſingularem ſapientiam, & ueritatē ſicut prophetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.

Quod calumniati ſunt eum quaſi legis deſtructorē, & quid præfigurauerit circuncisio. Et quare in illo iuſſa ſit fieri membro, et quare prohibitum ſit carne ſuilla uesci. Cap. XVII.

Quæ cauſa, & quis fuerit ordo dominicæ paſſiõis, et quibus ſit prænuntiata oraculis. Cap. XVIII.

De miraculis, quæ in paſſione domini contigerunt. De ſepultura, et reſurrectione. Et à quibus teſtimonijs prophetarũ fides roboretur iſtorũ. Cap. XIX.

Quod profectus in Galilæam dominus poſt reſurrectionem diſcipulis ſcripturarum reſerauit arcana, & quare lex uetus dicatur teſtamentum, nec potuerit intelligi ante mortem domini, & quod nouum teſtamentum ueteris adimpletio eſt. Et quibus hoc ante prædictum ſit teſtimonijs. Cap. XX.

De aſcenſione domini, diuiſione diſcipulorum ad naſcentis eccleſiæ fundamentum iaciendum, & reprobãdum. Et de miraculis eorum, et quomodo Petrus, & Paulus Romam uenientes prophetauerunt regē in breui uenturum, qui Hieroſolymam deſtrueret, & iudæos deleret, eodem modo, quo poſtea con-

tigit. Cap. XXI.
Quod argumentis reuincendi ſunt, qui diuinis detrahunt ſacramentis, & quibus argumentis utantur infideles, ut Dominicæ incarnationis fidem euacuent. Cap. XXII.
Quod præceptoris morum uacillat authoritas, ſi non facit ipſe quod docet, ſicut in phariſæis patet, qui cōtra ſua præcepta uiuebant, ſed Chriſtus primo fecit, poſtea docuit. Cap. XXIII.
Quod cœleſtem doctorem perfectum eſſe oporteat. Et quare perfectus eſſe nō poſſit ſine corporis aſſumptione mortalis. Cap. XXIIII.
Quod Chriſtus, licet mortalitatem noſtram ſumpſerit, non tamen natus eſt, ut alij homines, ſed ex carne Virginis. Et quare cum imunis eſſet à culpa, ſpōte ſubierit pœnam. Cap. XXV.
De myſterio dominicæ Crucis, & uirtute, & ſignificatione eorum, quæ Chriſtus geſſit, aut pertulit, et quomodo præfiguratus ſit in immolatione agni legalis. Cap. XXVI.
De potentia ſigni crucis, quantæ efficaciæ ſit inuocatio nominis crucifixi. Et quantum à dæmonijs timeatur ſignum crucis. Cap. XXVII.
De uera, et ſingulari religiōe, et unde dicatur religio, uel ſecundum Cic. uel alios. Cap. XXVIII.
De unitate patris et filij, ut liqueat quō unius Dei poſſunt eſſe cultores, q̃ duos colunt, alterū patrē, alterū filium, patremq; immortalē, filium mortalem, de quo ſuperius dictum eſt. Cap XXIX.
De hæreſibus, quas nō modo prophetæ, ſed etiā Chri

ſtus & apoſtoli prædixerunt emerſuras eſſe, & ui tandas, & q̄ illa ſola eccleſia catholica eſt, et uera, in qua eſt confeſſio, & medicina peccatorum per pœnitentiã, & fidei ſacramenta. Cap. XXX.

CAPITA LIBRI QVINTI.

Quod iniquum, & impium eſt ante dãnare uel perſonam, uel cauſam, quàm de merito eius cognoſcere, & quare ſapientia iungenda ſit religioni, & quare ſapientia huius mundi literas ſacras contempſerit, et quod eloquentia ſeruit ſeculo, & plerunq;, ut amplius eluceſcat, ex induſtria impugnat ueritatem, quæ ferè ſemper idoneis aſſertoribus indiget. Cap. I

Quod ex defectu doctorum data eſt temerarijs hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam, & hoc probat exemplo duorum philoſophorũ, quos uiderat in Bithynia. Cap. II

Quod à diſcipulis Chriſti uoluntas mentiẽdi abfuit, qui uitam exercebant contrariam uitiis. Et quid reſpondendum fuit blaſphemiæ eorum, qui Chriſtum magum fuiſſe mentiti ſunt, & ſibiipſis contraria docuerunt. Cap. III

Quare hoc opus inceptum ſit, & contra quos, & ad quid proſit. Cap. IIII

De iuſtitia, quam non modo philoſophi, ſed etiam poetæ, qui eos præceſſerunt, tantis quæſierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figmento poetico, quod iuſtitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuiſſe ſecula, ſed Ioue regnante iuſtitiam eſſe fugatam. Cap. V

Quod cupiditas fons malorum omnium expulſa iuſtitia ſuas, ideſt iniquiſſimas promulgauit leges, & quomodo ſub Ioue naturæ conſortes ſeruituti ſubiecerit audax, auara, ambitioſa, ſuperba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit ſeculũ, quod ſola facit puritas ueræ religionis. Cap. VI.
De aduentu Chriſti aureum ſeculum reſtituẽtis in electis, ideſt ueram reformantis religionem. Et q̃d uirtus innoteſcat, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidũ ſit, quare Deus mala eſſe permiſerit. Cap. VII.
Quare iuſtitia, quæ in propatulo eſt, nõ uideatur ab hominibus, & quod homo Dei templum eſt non aurum, uel lapides. Et quod Deus uirtutibus colendus eſt, non corruptibilibus donis, & quod omnia mala ex eo proueniunt, quod plures Dĳ coluntur, quia ſi unus ſolus uere coleretur, omnes iura fraternitatis agnoſcerent & exercerent. Cap. VIII.
Quod iniqui iuſtitiam, quã ſibi abeſſe ſentiunt, omnibus abeſſe putant. Et in eos, qui iuſtiores, & innocẽtiſſimi ſunt, atrocius ſæuiunt, ideſt in ſeruos Chriſti menſuram patrum implentes, qui caput omnium iuſtorum Chriſtum occiderunt, eo quod diſſimilitudo uitæ criminoſæ ſitiat ſanguinẽ inocentiũ. Cap. IX.
De impia iniquorum, qui Deum neſciunt pietate. Et quid, & ubi ſit uera pietas, quã deorũ cultores aſſequi nequierunt propter ſubiectas cauſas. Cap. X.
Quod perſecutores chriſtianorũ nõ modo beſtiæ fuerint, ſed ipſis beſtĳs brutiores, et truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant. Cap. XI.
Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, qui dili-

gunt inimicos. Et quod expetibilius eſt eſſe bonum, & malum putari, quã malum eſſe, & uideri bonum. Cap. XII.

Quod ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religionis, & ueritas fidei, quod de cultoribus Deorum creſcit eccleſia, ſed de eccleſia, nec minis, nec tormentis compelli poſſit ad cultum deorum, licet quidam ſacrificaſſe ex infirmitate legantur inuiti, qui tamen poſtea per pœnitentiã, in quo Nouatiani confutantur, ſurrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrum ſolidiſſimũ eſt chriſtianæ religiõis fundamẽtũ. Cap. XIII

De uera uirtute chriſtianorum, qui in culmine patiẽtiæ conſtituti, philoſophos laudatores patientia antecedunt uirtute patiendi, & quod uanum, & ſtultum eſt imaginatã terrã, ut Deum colere. Cap. XIIII.

Quare ſapientes habentur pro ſtultis, & quomodo in duabus præcipue uirtutibus, pietate, ſcilicet & æquitate iuſtitia conſtet, & quid pietas ſecundum Triſmegiſtum, & quid æquitas ſecundum Ciceronem, quarum neutrã aſſequi potuerunt Romani, uel græci, nec aliqui niſi chriſtiani. Cap. XV.

De æquitate chriſtianorũ, quã philoſophi non habentes, nec inuenire, nec defendere potuerũt. Cap. XVI

Quomodo Carneades & iura pro utilitate ſancita, et ueram in hominibus iuſtitiam, niſi forte ſtultis, colligerit, inueniri non poſſe, & quod ciuilis iuſtitia ſapientiam quidem habeat, ſed iniuſtam. Naturalis, aut iuſta ſit utiq;, ſed ſapientiam omnino non habeat. Cap. XVII.

Contra Carneadem, quod non ſtultus poteſt eſſe iu-

ſtus, nec ſapiens iniuſtus, & quod innocentibus, et iuſtis Deus ſemper optime conſulit, & neceſſaria prouidet, quæ patent ex definitione ſtultitiæ, & ſapientiæ. Et quæ ſit cognatio hominis, & Dei. Caput XVIII.

Quod ignoratio immortalitatis & Dei ueri prædictorum cauſa errorum eſt, et mortem meretur æternã. Et quod homo non ſit hominis genitor, ſed miniſter generationis. Et quare Deus ueram ſapientiam uoluit ſub ſpecie ſtultitiæ occultari. Cap. XIX.

De inſania eorum, q Deos colunt, et non audent rõne contendere cum fidelibus, & quare ſacramentorum ſuorum ſilentium indicant, & ꝙ religio per patientiam defendenda eſt, et ratione potius q̃ ſæuitia, ferro uel igne, & quantum, & in quibus differunt religionis ueræ cultus, & falſæ. Cap. XX.

Quod hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorum cultus non modo chriſtiani, ſed et philoſophi, & domeſtici cultores Deorum deſtruunt. Cap. XXI.

Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in perſecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Cap. XXII

Quare deus electos ſuos tradita impijs poteſtate, uexari patiatur. Cap. XXIII

Quod bonorum tortores torquebuntur, & malas beſtias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII

CAPITA LIBRI SEXTI.

Quod inocẽtia ueriſſimus Dei cultus ẽ, quam rem homo corpori deditus neſcit. Cap. I

Quod Deus nec eſurit, nec ſitit, nec in tene

bris eſt, ut ei oporteat hoſtias immolari, aut uina offerri, uel lumina, & quare hæc offerantur dijs gentium, qui fidem rectam, & ueram innocentiam offerre neſciunt, in qbus conſiſtit Dei cultus, & quod intra omnia, quæ ad cultum Dei pertinent, præſtantiſſimum eſt homines ad ueritatem, & iuſtitiam erudire, & quare nolit ab elementis incipere. Caput II.

De duabus uijs, quarum altera uirtutum, altera uitiorum eſt, quæ in litera pythagorica figurãtur, & fidelius tractantur à chriſtiãis quàm à philoſophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III.

De uia uirtutis, quæ in Elyſios cãpos deducere dicitur, & uitiorum, quæ ad impia tartara ducit, & ducibus utriuſq;. Cap. IIII.

De falſa definitione uirtutis, quam authore Lucilio poſuerunt philoſophi, & uera differentia ſcientiæ, et uirtutis. Cap. V.

Quod philoſophi neſcierũt quid eſſet bonum, aut malum, quia fontem boni lucidum neſciebant, nec intellexerunt quis debeat rerum, & operum finis eſſe, & quomodo conſtet Lucilium falſò definiuiſſe uirtutis officia. Cap. VI.

Quod in uia erroris eſt ſpecies ſapientiæ, & uirtutis, et qđ uia ueritatis, & ſapiẽtiæ eſt ſimplex, et anguſta, & ardua, & Deum habet ducem. Cap. VII.

Quare à philoſophis ueritas inueniri nõ poterat, nec ab iis, qui terrenis dediti ſunt, ſed ab electis inuenitur per legem Dei, cui poteſt Ciceronis definitio adaptari. Cap. VIII.

Quod caput religionis, & uia ueritatis eſt Deum fideliter noſcere, & fideliter colere, et quare diuerſæ leges ſint à gentibus inſtitutæ, & quis ſenſuum integritate uigeat, quã gratia largitur potius quàm natura. Cap. IX.
Quod religio Deo, miſericordia homini debetur, & quas cauſas ædificandi ciuitates, & conueniendi ſocialiter, & inuentionis uerborum falſò commenti ſunt. Cap. X.
In quos præcipue ſit humanitas exercenda, & in quibus liberalitatibus imaginarijs pereant opera, & quæ impenſa præſtantis. Cap. XI.
À quo ſit ſperanda, & expetenda, & quæ, & quãta ſit ueræ liberalitatis merces, & quã inanis, et nulla, & qui ſunt gradus humanitatis. Cap. XII.
De præmio, & quod in neceſſitate ex precibus pauperũ quiſq; tentatur à Deo, & tribus gradibus uirtutis. Cap. XIII.
Quod philoſophi uera caruerũt humanitate, qui cum ſtoicis eã iter morbos animi poſuerũt. Cap. XIIII.
Quomodo peripatetici uincant ſtoicos, et doceant affectuũ naturaliũ ſtimulos euelli non poſſe, ſed mitigari, et qđ ea, quæ brutis animalibus data ſunt, ſingulis hominibus inſita ſunt uniuerſa, et quomodo ſtoici mentis affectiones definiant. Cap. XV.
Quomodo peripatetici errauerunt, & qđ bonus uſus affectuum uirtus eſt, malus uitium, & qđ uſus ipſe ex cauſa penſandus eſt. Cap. XVI.
Quod ea, quæ philoſophi uitia putant, uirtutes ſunt, ſi tamen referantur ad finem debitum, ideſt ad deũ,

& qđ inſani ſunt, qui humanam naturam ingenli- tis affectibus ſpoliare nituntur. Cap. XVI.

Quomodo præcepta Dei, quibus inſiſtendum eſt, á philoſophicis diſſident inſtitutis, et quis ſit patientiæ titulus. Cap. XVIII.

Quod peripatetici ſtoicos obuiant in defenſione affe- ctuum, et quæ ſint tres furiæ, quas poetæ finxerũt, & quis earum ſit uſus, uel abuſus. Cap. XIX.

De quinq; ſenſuum uoluptatibus, & quare plus uo- luptatis datum ſit homini á natura, quá cæteris ani mantibus. Et primum de uoluptate uiſus, & de ſpe ctaculis euitandis, & de ludorum, & ſpectaculorũ authoribus. Cap. XX.

De uoluptate aurium, & quid ſibi uelit diuinorum eloquiorum ſimplicitas, quæ oībus carminibus, et flo ribus, pōpisq; uerborũ præferenda eſt. Cap. XXI

De uoluptate olfactus, et guſtus, quē uir prudēs euita re debet ut laqueos, et tēdiculas mortis. Ca. X XII

De uoluptate tactus, & quare in homine ſit uehemen tior quá in cæteris animalibus, & quátas per eum diabolus turpitudines ingerat, & ſpicula gehennæ, & de licito coitu, et illicito. Et quare intra omnia a- nimantia ſola mulier poſt conceptum ſit patiens ui- ri. Et quis ſit continentiæ, uel incontinentiæ fru- ctus. Cap. XXIII.

De pœnitentia, & fructu eius, & conſcientiæ ſtimu- lis, & deſtricto Dei iudicio. Et quibus ſacrificiis, & qua ara poſſit placari. Cap. XXIIII.

De differentia doni, & ſacrificij diuini, & forma laudandi Deum, & orationis forma, & fructu. Caput XXV.

Quid dictum in præcedentibus libris, quid reſtat dicendum in ultimo, qui ſunt credituri ueritati, & qui non, & quare. Cap. I

Quod aureum ſeculum, ideſt feliciſſimus ſtatus futurus eſt poſt iudicium, & quare ratio mundi non poteſt ab homine apprehendi. & q̄ ueram ſapientiam nõ aſſeqtur q̄s beneficio naturæ, ſed gratiæ. Cap. II

Quantum errauerunt ſtoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine, per quē factus mundus, & quàm manifeſte contra Epicurum rationibus doceatur mundum, et omnia, quæ in eo ſunt, Dei prouidentia gubernari. Cap. III

Quod omnis res ad aliquem uſum facta eſt, etiam illa, quæ omnino uidentur eſſe mala, quare homo creatus ſit corpore fragilis, & capax rationis. Cap. IIII

Quare homo creatus ſit, & quare ex contrarijs conſtet, & quod ei domicilium conſtitutum eſt in medio, & uita duplex proponitur, quarum alteram miniſtrat natura, alteram largitur gratia, & quid ſignificet, quod homo primum quadrupedibus conformatur, & poſtea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis. Cap. V

Item quare mundus creatus ſit, quare homo, q̄ inanis ſit cultus deorum. Cap. VI

Quare philoſophi nequiuerunt comprehendere ueritatem integrè, quàm tamen, ſicut exēpla declarant, particulatim comprehenderunt totam, ſed defendere nequiuerunt. Cap. VII

De immortalitate animæ, & quibus eam argumentis Plato ſit conatus aſtruere. Cap. VIII

Quæ ſit de immortalitate animæ fidelis aſſertio, & quod laborum, uirtutumq́; finis beata æternitas eſt. Cap. IX

Item de immortalitate animæ, et ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur, et amitti non poteſt, et ꝙ uita duplex eſt, & item mortes duæ homini præponũtur. Cap. X

De reſurrectione corporum mortuorum, & morte, et animarum perpetuitate. Cap. XI

Item de immortalitate animæ contra Lucretium, & Epicurum. Et de differentia mentis, & animæ, & corporum reſurrectione. Cap. XII

Quibus teſtimonijs immortalitas animæ approbatur, & futurum iudicium Dei, & quantum Ariſtoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII

De fine mundi, & errore chaldæorum. De ætate mundi, & quod poſt ſex ætates, ideſt ſex mille annorum ſtatus mundi mutabitur, et renouabitur, et ꝙ mille anni ſunt unus dies Dei, et ꝙ poſt mille annos regnabũt electi Dei in terra poſt iudicium. Cap. XIIII

Quod ſubmerſio Pharaonis, & Aegyptiorum, & liberatio Hebræorum de ſeruitute Aegypti præfigurauit liberationem electorũ, & reprobationem dãnatorum, quæ futura eſt in fine mundi, et ꝙ ſigna multa ſicut illam, ita et hanc præcedent liberationem, et quod Romanũ imperiũ ante delebitur, et q̃d in Aſiã ſumma poteſtas omniũ reuertetur, & q̃bus ætatũ gradibus Roma creuerit, & deficiet. Cap. XV

Quomodo imperij uentura ſit deſtructio, et quæ illã

ſigna præceſſura ſint ſecundum uaticinia prophetarum, & Sibyllæ. Cap. XVI.

De aduentu magni prophetæ, qui Helias dicitur, & quomodo interficietur ab antichriſto, et reſurget die tertia, & aſcendet in cœlum, & de perſecutione eccleſiæ, quã inferet antichriſtus, & de miraculis eius. Cap. XVII.

Quomodo hæc prænuntiata ſunt & uaticiniis prophetarum, & oraculis gentilium, & uerſibus ſibyllinis. Cap. XVIII.

Quomodo Chriſtus, & quibus ſignis præcedentibus deſcendet de cœlo, ut interficiat antichriſtum, et tyrannos, & impios deleat de terra, & q̃d uigiliæ nocturnæ chriſtianorum ideo inſtitutæ ſunt, q̃d Chriſtus de nocte uenturus eſt, & quod Dij, & cultores eorum dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit. Caput XIX.

Quomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, et qui iudicandi ſunt, & qui non, & quomodo hæc Sibylla prædixit, & qua ratione anima cum immortalis ſit, patibilis eſſe poſſit ſecũdũ ſtoicos. Ca. XX.

De potentia Dei, quæ pro merito cuiuſq; poteſt, & homines, & angelos puniet. De carnis imortalitate poſt reſurrectionem. De differentia ignis gehennalis, & ignis communis, & quid in electis, et quid in reprobis operetur. Cap. XXI.

Quod hæc à quibuſdam dicuntur eſſe poetica, & unde ad notitiam uenerint poetarum, & quibus de cauſis corruperint ueritatem, & Lethæum amnem, & alia phantaſtica induxerint. Cap. XXII.

De reſurrectione, & qđ Pythagoras, et alij philoſophi inepte locuti ſunt, & de Anaſtaſi mentientes animas in uaria tranſire corpora. Cap. XXIII.

Quod ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius Dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate, quã conſtituet, & qđ diabolus uincietur mille annis, & omnis creatura manſueſcet, & ad iucunditatem ſeruiet homini, & Chriſtus ab oĩbus coletur ut deus, et dominus. Ca. XXIIII

Quod non reſtant ex quarundã ſcripturarum aſſertione niſi ducenti anni uſq; ad rerum inouationẽ. Et qđ finis nõ aderit niſi Roma deſtructa. Ca. XXV

Quod elapſis mille annis aurei ſeculi poſt iudiciũ ſoluetur item diabolus, & concitabit gentes, ut ſanctã expugnent ciuitatem, & obſidebunt eam, & quo modo eam omnino Deus deſtruet, & pœnis æternis tradet, electis hominibus translatis ad gloriam angelorũ poſt reſurrectionem ſecundã. Cap. XXVI.

Exhortatio ut omnes properent ad ſuſcipiendam cum religione ſapientiã, per quas ad beatiſſimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinem. Cap. XXVII.

DE IRA DEI INDEX.

PRoœmium, in quo præmittens ordinem dicendorum ad habendã ueritatem docet Deũ eſſe cognoſcendum. Cap. I.

De gradibus, per quos ad ueritatem aſcenditur, et qui de ipſis gradibus deijciantur. Cap. II.

Quod nullus aſſeruit Deum iraſci, et gratia non mo-

ueri. Cap. III.
Contra Epicurum diſputat, qui negabat deum iraſci, gratificari, & omnia prouidere. Cap. IIII.
Contra ſtoicos dicentes in Deo fore gratiam, ſed non iram. Cap. V.
Quod Deus iraſcitur. Cap. VI.
Quare philoſophi errant, et q̄d homines ab alijs animantibus maxime differunt religione, quæ hominis eſt propria. Dap. VII.
Contra Epicurum religionem ſubuertentem, & q̄d religio ſit habenda. Cap. VIII.
Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione enumerat. Cap. IX.
Quod mundus Dei prouidentia factus ſit, et gubernetur. Cap. X.
Vtrum unius Dei an plurium Deorum prouidentia mundus regatur, & conſtet. Cap. XI.
Quod religio ſit, & hominis ſit. Cap. XII.
Quod omnia tam bona quā mala hominis gratia facta ſunt. Cap. XIII.
Cur Deus fecerit hominem. Cap. XIIII.
Vnde ad hoiem peccata perueniant. Cap. XV.
Quæ materia ſit in Deo miſerationis, gratiæ uel iræ. Cap. XVI.
Quod deus adminiſtrat mundū, et regit hominū actus, & per conſequens iraſcitur. Cap. XVII.
Quod ſine ira peccata nō corriguntur. Cap. XVIII
Quod homo ex corpore uitia, et ex anima uirtutes habeat. Et q̄d, cum uelit Deus homines bonos, eorū uitijs iraſcitur. Cap. XIX.

Quod malorum felicitas iræ dei non contradicat, et qđ ſit Deus patientiſſimus. Cap. XX.
Si deus iraſcitur, cur hoīem iraſci prohibuit. Ca. XXI
Epilogus, & īductio authoritatum Sibyllæ Erythrææ ad iram dei probandam. Cap. XXII.
Authoritatibus aliarum Sibyllarum ira Dei probatur. Cap. XXIII.

DE OPIFICIO DEI INDEX.

Væ inſtituti operis cauſa fuerit. Cap. I.
q Quæ Deus homini, & quæ cæteris animātibus dedit. Cap. II.
Quā ingrate de natura ſua queratur humanum genus, cum illi uni ratio tributa ſit, qua cæteris animantibus præſit. Cap. III.
Contra Epicureos conquerentes homines morbis, et immaturæ morti ſubiectos. Cap. IIII.
De differentia creationis brutorum animalium, et hominis ſecundum corpus. Cap. V.
Contra Epicurū, qui ex atomis fortuito concurrētibus compactum, fabricatū'q; hoīem diſputauit. Ca. VI
De Dei prouidentia circa uniuerſalem hominis fabricam. Cap. VII.
De forma hoīs, et omniū membrorum habitudine, ſed ſpecialiter de auribus, et oculis. Cap. VIII.
Contra eos, qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Cap. IX
Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorū habitudinē, ſed ſpecialiter quæ uſq; ad uentrē per cutem apparent. Cap. X.

De uiſceribus, & inteſtinis uſq; ad membra genitalia. Cap. XI.
De membris conceptionis, & ipſius conceptus phyſica ratione. Cap. XII.
Contra illos, qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur, & ſubditorum membrorum forma. Caput XIII.
Quod de multis, quæ ſunt in corpore, ratio ſciri nequit. Cap. XIIII.
De obſcura uocis ratione. Cap. XV.
Vbi ſit mentis ſedes, & qua ratione corpori coniungantur. Cap. XVI.
Quod anima ſit æterna, & quid ſit ſecundum philoſophorum uarias opiniones. Cap. XVII.
Vtrum animus, & anima ſint idẽ. Cap. XVIII.
De origine animæ, & an ſit. Cap. XIX.
Cur Deus dedit ſpiritum tẽtatorem. Cap. XX.
Operis concluſio, & ueritatem ſuperari non poſſe. Caput XXI.

FINIS

Qu

q

ti

tatis

clari

re,ac

land

fragi

cultu

dem

tanto

tepon

ſuas,

ſolá,

tantu

luit,

rent. Sed neq; adepti ſunt id, quod uolebant, & operam, ſimul atq; induſtriam perdiderunt. quia ueritas ideſt arcanum ſummi dei, qui fecit omnia, ingenio, ac proprÿs non poteſt ſenſibus comprehendi. alioquī nihil inter Deum, hominemq; diſtaret, ſi conſilia, & diſpoſitiones illius maieſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quod qa fieri nō potuit, ut homini per ſeipſum ratio diuina innoteſceret, non eſt paſſus hominem Deus lumen ſapientiæ requirentem diutius oberrare, ac ſine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles. Aperuit oculos eius aliquando, & notionem ueritatis munus ſuum fecit, ut & humanam ſapientiam nullam eſſe monſtraret, & erranti, ac uago uiam conſequendæ immortalitatis oſtenderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc cœleſti beneficio, ac munere, quod obuoluta in obſcuro ueritas latet, eaq; uel contemptui doctis eſt, quia idoneis aſſertionibus eget, uel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem, quam natura hominum procliuis in uitia pati nō poteſt (Nā quia uirtutibus amaritudo permiſta eſt, uitia uero uoluptate condita ſunt, illa offenſi, hac deliniti feruntur in præceps, ac bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi, ut & docti ad ueram ſapientiam dirigantur, et indocti ad ueram religionem. Quæ profeſſio multo melior, utilior, glorioſior putanda eſt, q̄ illa oratoria, in qua diu uerſati, non ad uirtutem, ſed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum ueræ maieſtatis mētes hominū inſtrue-

re poſſimus, nec tam de rebus humanis benemeretur, qui ſcientiam benedicendi affert, quàm qui pie, atq; innocenter docet uiuere. idcirco maiori in gloria philoſophi, q̃ oratores fuerunt apud græcos. Illi enim recte uiuendi doctores ſunt exiſtimati, quod eſt longe præſtabilius, quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem uiuere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc maiori copia, & facultate dicendi cauſam ueritatis perorемus, quæ licet poſſit ſine eloquentia defendi, ut eſt à multis ſæpe defenſa, tamen claritate, ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodo diſſerenda eſt, ut potentius in animos influat & ui ſua inſtructa, & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis, rebuſq; diuinis inſtituitur diſputatio. Nam ſi quidam maximi oratores profeſſionis ſuæ quaſi ueterani decurſis operibus actionum ſuarum, poſtremo ſe philoſophiæ tradiderunt, eamq; ſibi requiem laborum iuſtiſſimam putauerũt, ſi animos ſuos in earum rerum, quæ inueniri non poterant, inquiſitione torquerent, ut non tam otium ſibi, quàm negotium quæſiſſe uideantur, & quidem multo moleſtius quàm in quo fuerant ante uerſati, quanto iuſtius ego me ad illam piam, ueram, diuinam ſapiẽtiam, quaſi ad portum aliquem tutiſſimum conferam, in qua omnia dictu prona ſunt, auditu ſuauia, facilia intellectu, honeſta ſuſceptu? Et, ſi q̃dam prudentes, & arbitri æq̃tatis, inſtitutiones ciuilis iuris compoſitas ediderunt, q̃bus ciuium diſſidẽtium lites, contentióeſq; ſopirent, quanto melius nos, & rectius diuinas inſtitutiones literis proſequemur, in quibus non de ſtillici-

dijs, aut aquis arcendis, de manu conſerēda, ſed de ſpe, de uita, de ſalute, de immortalitate, de deo loquemur, ut ſuperſtitiones mortiferas, erroresq́; turpiſſimos ſopiamus? Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus Cōſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, maieſtatē dei ſingularis, ac ueri & cognouiſti, & honoraſti. Nā cum ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperij culmen euexit, ſalutarem uniuerſis, & optabilem principatum, præclaro initio auſpicatus es, cum euerſam, ſublatamq́; iuſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, uirtutem, diuturnitatem, ut eadem iuſtitia, qua iuuenis exorſus es, gubernaculum Reipub. etiam ſenex teneas, tuisq́; liberis, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc aduerſus iuſtos, in alijs terrarum partibus ſæuiunt, quanto ſerius, tanto uehementius idem omnipotens mercedem ſceleris exoluet, quia ut eſt ergæ pios indulgentiſſimus pater, ſic aduerſus impios rectiſſimus iudex. Cuius religionem, cultumq́; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia, ac ſapientia reſtituta eſt? Omiſſis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ authoribus, nihil certi aſſerentibus, aggrediamur uiam rectam. quos eqdem, ſi putarem ſatis idoneos ad bene uiuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer, & alios, ut ſequerentur, hortarer. Sed cum inter ſe magna concertatione diſſideant, ſecumq́; ipſi plerunq; diſcordent, apparet eorum iter

nequaquam eſſe directum, ſiquidem ſibi quiq;, ut eſt libitum, proprias uias impreſſerunt, confuſionem'q; magnam quærentibus ueritatem reliquerunt. Nobis autem, q ſacramentum ueræ religionis accepimus, cum ſit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem ſapientiæ, ducemq; ueritatis Deum ſequamur, uniuerſos ſine ullo diſcrimine uel ſexus, uel ætatis ad cœleſte pabulum conuocamus. Nullus enim ſuauior animo cibus eſt, q̃ cognitio ueritatis. cuius aſſerendæ, atq; illuſtrandæ ſeptem uolumina deſtinauimus, quamuis ea res infiniti pene' ſit operis, & immenſi, ut ſiquis hæc dilatare, atq; exequi pleniſſime uelit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio. ſed nos idcirco breuiter omnia colligemus, quod ea, quæ allaturi ſumus, tam clara ſunt, & lucida, ut magis mirum eſſe uideatur, tam obſcuram uideri hominibus ueritatem, & iis præcipue, qui ſapientes uulgo putantur, uel quod tantummodo inſtruendi nobis homines erunt, hoc eſt ab errore, quo ſunt impliciti, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod ſi fuerimus (ut ſpero) aſſecuti, mittemus eos ad ipſum doctrinæ uberrimum, ac pleniſſimum fontem, cuius hauſtu, atq; potu, conceptam uiſceribus ſitim ſedent, ardorem'q; reſtinguant. Eruntq; illis omnia facilia, prona, manifeſta, modo ne pigeat ad percipiendam ſapientiæ diſciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commodare. Multi enim uanis ſuperſtitionibus pertinaciter inhærentes obdurant ſe contra manifeſtam ueritatem, non tam de ſuis religionibus, quas praue aſſerunt, benemeriti, quàm de ſe male, qui cum habeant iter rectum, deuios ſe-

quuntur anfractus, planum deſerunt, ut per præcipitium labantur, lucem relinquunt, ut in tenebris cæci, ac debiles iaceant. His conſulendum eſt, ne contra ſe pugnent, uelintq; ſe tandem ab inueteratis erroribus liberari, quod utiq; facient, ſi quare ſint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis eſt cauſa, ignoratio ſui, quam ſiquis cognita ueritate diſcuſſerit, ſciet quò referenda, & quemadmodum ſibi uita degenda ſit. Cuius ſcientiæ breuiter ſummam circunſcribo, ut neq; religio ulla ſine ſapientia ſuſcipienda ſit, nec ulla ſine religione probanda ſapientia.

Quod prouidentia ſit in rebus humanis. Cap. II.

Vſcepto igitur illuſtrandæ ueritatis officio, non putaui adeo neceſſarium ab illa quæſtione principium ſumere, quæ uidetur prima eſſe, natura ſit'ne prouidentia, quæ rebus omnibus conſulat, an fortuitu uel facta ſint omnia, uel regantur? Cuius ſententiæ author eſt Democritus, confirmator Epicurus, ſed & antea Protagoras, qui deos in dubium uocauit, & poſtea Diagoras, qui excluſit, & alij nonnulli, qui non putauerunt deos eſſe, quid aliud effecerunt, niſi ut nulla eſſe prouidẽtia putaretur? quos tamen cæteri philoſophi, ac maxime Stoici acerrime retuderunt, dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſumma ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamuis academicæ diſciplinæ defenſor eſſet, de prouidentia gubernatrice rerum, & multa ſæpe diſſeruit ſtoicorum ar-

gumenta confirmans, & noua ipſe afferens plurima. quod facit, tum in omnibus ſuæ philoſophiæ libris, tum maxime in iis, qui ſunt de natura deorum. Nec difficile ſane fuit paucorũ hominum praue ſentientium redarguere mendacia, teſtimonio philoſophorum, atq; gentiũ in hac una re non diſſidentium. Nemo eſt enim tam rudis, tam feris moribus, qui nõ oculos ſuos in cœlum tollens, tametſi neſciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur, aliquam tamen eſſe intelligat ex ipſa rerum magnitudine, motu, diſpoſitione, conſtantia, utilitate, pulchritudine, temperatione. Nec poſſe fieri, quin id, quod mirabili ratione conſtat, conſilio maiori aliquo ſit inſtructum. Et nobis utiq; facillimũ eſt exequi hanc partem quãlibet copioſe. Sed q̃a multum inter philoſophos agitata res eſt, & prouidentiam tollentibus ſatis reſpõſum uidetur ab hominibus argutis, & eloquentibus, & de ſolertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod ſuſcepimus, ſparſim dicere nos neceſſe eſt, omittamus hanc in præſenti quæſtionem, quæ cum cæteris ſic cohæret, ut nihil à nobis diſſeri poſſe uideatur, ut non ſimul de prouidentia diſſeratur.

An poteſtate unius Dei mundus regatur, an multorum. Cap. III.

Sit igitur noſtri operis exordium quæſtio illa conſequẽs, ac ſecunda. Vtrum poteſtate unius dei mundus regatur, an multorũ. Nemo eſt quidem, qui ſapiat, rationemq; ſecum putet, qui non unum deũ eſſe intelligat, q & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, uirtute moderetur. Quid

enim multis opus eſt ad mundi regimen ſuſtinendum? niſi forte arbitremur, ſi plures ſint, minus habere ſingulos neruorum, atq; uirium? Quod qdem faciunt ij, qui eſſe multos uolunt, quia neceſſe eſt imbecilles eſſe, ſiquidem ſinguli ſine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum ſuſtinere non poſſent. Deus autem, qui eſt æterna mens, ex omni utiq; parte perfectæ, conſumatæq; uirtutis eſt. Quod ſi uerum eſt, unus ſit neceſſe eſt. Poteſtas enim, uel uirtus abſoluta, retinet ſuam propriam firmitatem. Id autem ſolidum exiſtimãdum eſt, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil poſſit accedere. Quis dubitet potentiſſimum eſſe regem, qui totius orbis habeat imperium? neq; immerito, cum illius ſint, quæ ubiq; ſunt omnia, cum ad eum ſolum omnes undiq; copiæ cógerantur. At ſi plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium ſinguli habebunt, cum intra præſcriptam portionem ſe quiſq; contineat. Eodem etiam modo dij ſi plures ſint, minus ualebunt, alijs tantundem in ſe habentibus. Virtutis autem perfecta natura non poteſt eſſe niſi in eo, in quo totum eſt, non in eo, in quo pars exigua de toto eſt. Deus uero, ſi perfectus eſt (nam perfectus eſt) ut eſſe debet, non poteſt eſſe niſi unus, ut in eo ſint omnia. Deorum igitur uirtutes, ac poteſtates infirmiores ſint neceſſe eſt, quia tantum ſingulis deerit, quantum in cæteris fuerit, ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod illa ſumma rerum poteſtas, ac diuina uis ne ſemel quidem diuidi poteſt? Quicqd enim capit diuiſionem, & interitum capiat neceſſe eſt. Si autem interitus procul eſt à Deo, quia incorruptibi

lis eſt, & æternus, conſequens eſt, ut diuidi poteſtas æterna non poſſit. Deus ergo unus eſt, ſi nihil aliud eſſe poteſt, quod tantundem capiat poteſtatis. & ij tamen, qui multos eſſe arbitrantur, officia inter ſe dicũt eſſe partitos, de quibus omnibus ſuo loco diſputabimus. Illud interim, quod ad præſentem locum pertinet, teneo. Si partiti ſunt inter ſe officia, eodem reuoluitur res, ut ex ijs quilibet ſufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui ceſſantibus cæteris, nõ poteſt omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus ſit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non poſſe ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta uis, poteſtasq́; ſit diuinæ maieſtatis intelligit, ſi exiſtimat ſingularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non poſſe, quem fecit. At ſi concipiat animo, quanta ſit diuini huius operis immenſitas, cum antea nihil eſſet, tamen uirtute, atq; conſilio dei ex nihilo eſſe conflatum, quod opus niſi ab uno inchoari, perficiq́; non potuit, iam intelliget, multo faciliꝰ ab uno regi, quod eſt ab uno conſtitutum. Dicat fortaſſe aliquis, ne fabricari quidem tam immenſum opus mundi, niſi à pluribus potuiſſe, quamlibet multos, quãlibet magnos faciat, quicquid in multis magnitudinis, poteſtatis, uirtutis, maieſtatisq́; poſuerit, id totum in unum confero, & in uno eſſe dico, ut tantum in eo ſit iſtarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici poteſt. Qua in re, quoniam & ſenſu deficimus, & uerbis, quia neq; tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum, neq; explanationem tantarum rerum capit lin-

gua mortalis, idipſum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rurſus quid è contrario dici poſſit. Tales eſſe illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto poteſt, quod ſingulorum poteſtas progredi longius non ualebit, occurrentibus ſibi poteſtatibus cæterorum. Neceſſe eſt enim, ut ſuos quiſq; limites aut tranſgredi nequeat, aut ſi tranſgreſſus fuerit, ſuis alterum finibus pellat. Non uident, qui deos multos eſſe credunt, fieri poſſe, ut aliquid diuerſum uelint, ex qua re diſceptatio inter eos, & certamen oriatur. Sicut Homerus bellantes inter ſe deos finxit, cum alij Troiam capi uellent, alij repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi neceſſe eſt. Niſi enim ſingularum partium poteſtas ad unam prouidentiam referatur, non poterit ſumma ipſa conſtare poteſtas, unoquoq; nihil curante amplius, q̃ quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidem militaris, niſi unum habeat ducem, atq; rectorem. Quid ſi in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec inſtrui poterit acies unoquoq; periculum recuſante, nec regi facile, aut temperari, q̃d ſuis proprijs conſilijs utantur omnes, quorum diuerſitates plus noceant, q̃ proſint, ſic in hoc rerum naturæ imperio, niſi unus fuerit, ad quem totius ſumma cura referatur, uniuerſa ſoluentur, & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mundum, tale eſt, quale ſiquis affirmet, in uno corpore multas eſſe mentes, quoniam multa, & uaria ſunt miniſteria membrorum, ut ſingulos corporis ſenſus, ſingulæ mentes regere credantur. Item multi affectus, quibus com

moueri ſolemus,uel ad irā,uel ad cupiditatem,uel ad lætitiam,uel ad metum,uel ad miſerationem,ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Quod unus uere ſit Deus à prophetis etiam prænunciatus. Cap. IIII.

Quod ſiquis profecto dicat,ne ipſam qdem, quæ una eſt,habere uideatur, qđ ſi in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens humana poſſideat,& uniuerſis ſimul intenta eſt, cur aliquis exiſtimet mundum non poſſe ab uno regi, à pluribus poſſe? Quod quia intelligunt iſti aſſertores Deorum, ita eos præeſſe ſingulis rebus, ac partibus dicunt,ut tantum unus ſit rector eximius. Iam ergo cæteri dij non erunt, ſed ſatellites, ac miniſtri, quos ille unus maximus, & potens omnium officijs his præfecerit,ut ipſi eius imperio,ac nutibus ſeruiant,ſi uniuerſi pares non ſunt,non igitur Dij omnes ſunt. Nec enim poteſt hoc idem eſſe,quod ſeruit,& quod dominatur.Nam ſi Deus eſt nomen ſummæ poteſtatis,incorruptibilis eſſe debet, perfectus, impaſſibilis,nulli rei ſubiectus. Ergo Dij non ſunt,quos parêre uni maximo Deo neceſſitas cogit.Sed quia non fruſtra falluntur ij,qui hoc ita putant,cauſam huius erroris paulopoſt aperiemus. Nunc unitatem diuinæ poteſtatis teſtimonijs comprobemus.Prophetæ,qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant,unū loquuntur, quippe qui unius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eſſent,pari,& conſona uoce prædixerunt:

At enim ueritatis expertes non putant his eſſe credendum. Illas enim non diuinas, ſed humanas uoces fuiſſe aiunt, uidelicet quia de uno Deo *præconium faciunt, aut inſani, aut mendaces fuerunt.* Atqui *impleta eſſe in pleriſq; quotidie illorum uaticinia uidemus, & in unam ſententiam congruens diuinatio docet non fuiſſe furioſos.* Quis *enim mentis emotæ, non modo futura præcinere, ſed etiam cohærentia loqui poſſit?* Num *ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum fuit, quàm ratio fallendi? cum cæteros ab omni fraude cohiberent.* Circo *enim à deo mittebantur, ut & præcones eſſent maieſtatis eius, & correctores prauitatis humanæ.* Præterea *uoluntas fingendi, ac mentiendi eorum eſt, qui opes appetunt, lucra deſyderant, quæ res proculdubio ab illis ſanctis uiris abfuit.* Ita *enim delegato ſibi officio functi ſunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ neceſſarijs, non modo in futurum, ſed ne in diem quidem laborarēt, contenti extemporali cibo, quem* Deus *ſubminiſtraſſet, & hi non modo quæſtum nullū habuerunt, ſed etiam cruciatus, atq; mortem.* Amara *ſunt enim uitioſis, ac maleuiuentibus præcepta iuſtitiæ.* Itaq; *ij, quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur, excruciatos eos acerbiſſime necauerunt.* Ergo *à quibus abfuit ſtudium lucri, abfuit etiam uoluntas peccandi, & cauſa fallendi.* Quid, *quod aliqui eorum principes, aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poſſet ſuſpicio cupiditatis, ac fraudis, & tamen præconium dei ſingularis, eadem, qua cæteri, diuinatione fecerunt.*

De teſtimonijs poetarum. Cap. V.

SEd omittamus ſanè teſtimonia prophetarum, ne minus idonea probatio uideatur eſſe, quibus ab his omnino non creditur. Veniamus ad authores, & eos ipſos ad ueri probationem teſtes citemus, quibus contra nos uti ſolent, poetas dico, ac philoſophos, ex his unum deú probemus neceſſe eſt. Non quod illi habuerint cognitam ueritatem, ſed quod ueritatis ipſius tanta uis eſt, ut nemo poſſit eſſe tam cæcus, qui non uideat ingerentem ſe oculis diuinam claritatem. Poetæ igitur, quamuis deos carminibus ornauerint, & eorum res geſtas amplificauerint ſummis laudibus, ſæpiſſime tamen confitentur ſpiritu, uel mente una, contineri, regiq; omnia. Orpheus, qui et uetuſtiſſimus poetarum, & æqualis ipſorum deorum (ſiq̄dem traditur inter argonautas cum Tyndaridis et Hercule nauigaſſe) deum uerum πρωτόγονον & magnum primogenitum appellat, quod ante ipſum nihil ſit genitum, ſed ab ipſo ſint cuncta generata. Eundem etiam φάνητα, ideſt apparentem nominat. quod, cum adhuc nihil eſſet, primus ex infinito apparuerit, & extiterit. Cuius originem, atq; naturam, quia concipere animo non poterat, ex aere immenſo natum eſſe dixit πρωτόγονος φαέθων περὶ μήκεος ἠέρος υἱός. Aliud. n. amplius, qđ diceret, non habebat. Hunc ait eſſe omnium deorum parentem, quorum cauſa cœlum condiderit, liberiſq; proſpexerit, ut haberent habitaculum, ſedemq; communem ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. Natura igitur & ratione ducente intellexit eſſe præ-

ſtantiſſimam potentiam cœli, ac terræ conditricem. Nõ poterat enim Iouem dicere eſſe principem rerum, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnum ipſum, qui cœlo natus ferebatur. Cœlum autem tanquam Deum primum conſtituere non audebat, quod uidebat eſſe elemẽtum mundi, quod ipſum eguerit authore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui aſſignat, & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad ueritatem, qui humana potius q̃ diuina conſcripſit. Potuit Heſiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus eſt. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore ſumens exordium, ſed à Chao, quod eſt rudis, inordinatæq; materiæ confuſa congeries, cum explanare ante debuerit Chaos ipſum, unde, quando, quomodo eſſe, aut conſtare cœpiſſet. Nimirum ſicut ab aliquo artifice, diſpoſita, ordinata, effecta ſunt omnia, ſic ipſam materiam fictam eſſe ab aliquo neceſſe eſt. Quis igitur hanc, niſi Deus fecerit? cuius poteſtati ſubiacent omnia. Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Nõ enim Muſarum inſtinctu, ſicut uideri uolebat, in Helicone carmen illud effudit, ſed meditatus uenerat, & paratus. Noſtrorum primus Maro non longe fuit à ueritate, cuius de ſummo Deo, quem ſpiritum, ac mentem nominauit, hec uerba ſunt.

Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; aſtra,
Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus,
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

At ne quis forte ignoret, quis nam eſſet illi ſpiritus, q

tantum haberet poteſtatis, declarauit alio loco dicens.

Deum nāq; ire per omnes,
Terrasq́; tractusq́; maris, cœlumq́; profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quemq́; ſibi tenuis naſcentem arceſſere uitas.

Ouidius quoq; in principio præclari operis ſine ulla nominis diſſimulatiōe à Deo, quem fabricatorem mundi, quē rerum opificem uocat, mundum fatetur inſtructum. Quod ſi uel Orpheus, uel hi noſtri quæ natura ducente ſenſerunt, in perpetuum defendiſſent, eandem, quam nos ſequimur, doctrinam comprehenſa ueritate tenuiſſent. Sed hactenus de poetis, ad philoſophos ueniamus, quorū grauior eſt authoritas, certiusq́; iudicium, quia non rebus commentitijs, ſed inueſtigandæ ueritati ſtuduiſſe creduntur. Thales Mileſius, qui unus è numero ſeptem Sapientum fuit, q primus omnium quæſiſſe de cauſis naturalibus traditur, aquā eſſe dixit, à qua nata ſunt omnia. Deum autem eſſe mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiā omnium rerum poſuit in humore, principium, cauſamq́; naſcendi poſuit in Deo. Pythagoras ita definiuit quid eſſet deus, animus, qui per uniuerſas mundi partes, omnēq; naturam commeans, atq; diffuſus, ex quo omnia, quæ naſcuntur, animalia uitam capiunt. Anaxagoras Deum eſſe dixit infinitam mentem, quæ per ſeipſum moueatur. Antiſthenes multos quidem eſſe populares Deos, unum tamen naturalem, ſummæ totius artificem, Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt eſſe ſummū Deum, cui opinioni poeta noſter aſſenſit.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther

Coniugis in gremium lætæ deſcendit, & omnes
Magnus alit, magno permiſtus corpore fœtus.
Chryſippus naturalem uim diuina ratiõe præditam, interdum diuinã neceſſitatem Deum prædicat. Item Zenon diuinam, naturalem'q; legem. Horum enim omnium ſententia, quãuis ſit incerta, eodem tamen ſpectat, ut prouidentiam unam eſſe conſentiãt, ſiue enim natura, ſiue æther, ſiue ratio, ſiue mens, ſiue fatalis neceſſitas, ſiue diuina lex, ſiue quid aliud dixeris, idem eſt, quod à nobis dicitur Deus. Nec obſtat appellationũ diuerſitas, cum ipſa ſignificatione ad unum omnia reuoluantur. Ariſtoteles, quãuis ipſe ſecum diſſideat, ac repugnantia ſibi & dicat, & ſentiat, in ſummum tamen unam mentem mundo præeſſe teſtatur. Plato, qui omnium ſapientiſſimus iudicatur, monarchiam plane aperte'q; defendit, nec æthera, aut rationem, aut naturã, ſed, ut eſt, deum nominat, ab eo mundum hunc perfectum, atq; mirabilem eſſe fabricatum. Quem Cicero ſecutus atq; imitatus in plurimis Deum frequenter confitetur, ac ſupremum uocat in ijs libris, quos de legibus ſcripſit, ab eoq; regi mundum argumentatur, cum diſputat de natura deorum, hoc modo. Nihil eſt præſtantius Deo, ab eo igitur mundum regi neceſſe eſt. Nulli igitur eſt naturæ obediens, aut ſubiectus Deus. omnem ergo regit ipſe naturam. Quid autem ſit Deus in conſolatione definit. Nec uero deus ipſe, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædã & libera, & ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens, & omnia mouens. Annæus quoq; Seneca, qui ex Romanis uel acerrimus ſtoicus fuit, quàm

ſæpe ſummum deum merita laude proſequitur. Nam cum de immatura morte diſſereret, non intelligis, inquit, authoritatem, ac maieſtatem iudicis tui rectoris orbis terrarum, cœliq́; & deorum omniũ Dei, à quo iſta numina, quæ ſingula adoramus, et colimus, ſuſpenſa ſunt. Item in exhortationibus. Hic, cum prima fundamenta molis pulcherrime iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius quicquam nouit natura, nec melius, ut omnia ſub ducibus ſuis irent, q̃uis ipſe per totum ſe corpus intenderat, tamen miniſtros regni ſui deos genuit. Et q̃ multa alia de deo noſtris ſimilia locutus eſt, quæ nunc differo, quæ alijs locis opportuniora ſunt. Nunc ſatis eſt demonſtrare, ſummo ingenio uiros attigiſſe ueritatem ac penè tenuiſſe, niſi eos retrorſum ſucata prauis opinionibus conſuetudo rapuiſſet, qua & deos alios eſſe opinabantur, & ea, quæ in uſum hominis Deus fecit, tanquam ſenſu prædita eſſent, pro dijs habenda, & colenda credebant.

De teſtimonijs prophetarum & philoſophorum, & de teſtimonijs Cottæ pontificis, Triſmegiſti, & de decem Sibyllis. Cap. VI.

n Vnc ad diuina teſtimonia tranſeamus, ſed prius unum proferam, quod eſt ſimile diuino, & ob nimiam uetuſtatem, & quod is, quem nominabo, ex hominibus inter deos relatus eſt. Apud Ciceronẽ C. Cotta põtifex diſputans cõtra ſtoicos de religionibus, & de uarietate opinionum, quæ ſolent eſſe de dijs, ut more academicorum omnia faceret incerta, quinq; fuiſſe Mercurios ait, & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuiſſe eum, à quo Argus occiſus

ſit, ob eamq; cauſam in Aegyptũ profugiſſe, atq; Aegyptijs leges, ac literas tradidiſſe. Hunc Aegyptii Thoth appellant, à quo apud eos primus anni ſui menſis .i. ſeptember nomen accepit. Idẽ oppidum condidit, quod etiã nunc græce uocatur ἑρμόπολις, & ſaitæ ſeruãt, & colunt eum religioſe. Qui tametſi homo fuerit antiquiſſimus, tamen & inſtructiſſimus omni genere doctrinæ, adeo, ut ei multarum rerum, & artium ſcientia Triſmegiſto cognomen imponerent. Hic ſcripſit libros, & quidem multos, ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes, in quibus maieſtatem ſummi, ac ſingularis Dei aſſerit, iiſdemq; nominibus appellat, quibus nos Deum & patrem, ac nequis nomen eius requireret, ἀνώνυμον .i. ſine nomine eſſe dixit, eo ꝙ nominis proprietate non egeat, ob ipſam ſcilicet unitatem. Ipſius hæc uerba ſunt. ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non eſt, q̃a ſolus eſt, nec opus eſt proprio uocabulo, niſi cum diſcrimen exigit multitudo, ut unãquãq; perſonam ſua nota, & appellatione deſignes. Deo autem quia ſemper unus eſt, proprium nomen eſt Deus. Supereſt de reſponſis, carminibusq; ſacris teſtimonia, quæ ſunt multo certiora, proferre. Nam fortaſſe iĩ, contra quos agimus, nec poetis putant eſſe credendum, tanquam uana fingentibus, nec philoſophis, qui errare potuerunt, quia et hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud græcos quidem, neq; apud latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad C. Cæſarem ſcripſit pontificem Maximum, cum de quindecimuiris loqueretur, ſibyllinos libros ait nõ

fuiſſe unius Sibyllæ, ſed appellari uno nomine ſibyllinos, quod omnes fœminæ uates Sibyllæ ſunt à ueteribus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel à conſilijs deorum denuntiandis. σιοὺς enim deos nõ θεούς, & conſilium non βουλὴν ſed βυλὴν appellabant æolico genere ſermonis. Itaq; ſibyllã dictam eſſe quaſi θεοβούλην. Cæterum Sibyllas decem numero fuiſſe, easq; omnes enumerauit ſub authoribus, qui de ſingulis ſcriptitarunt. Primam fuiſſe de Perſis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res geſtas Alexandri Macedonis ſcripſit. Secundam Libycam, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiã Delphicam, de qua Chryſippus loquitur in eo libro, quem de diuinatiõe compoſuit. Quartam Cumeã in Italia, quã Næuius in libris belli punici, Piſo in annalibus nominat. Quintam Erythræam, quã Apollodorus Erythræus affirmat ſuam fuiſſe ciuem, Eamq; graijs Ilium petentibus uaticinatam, & perituram eſſe Troiam, et Homerum mendacia ſcripturum. Sextam Samiã, de qua ſcripſit Eratoſthenes in antiquis annalibus Samiorũ reperiſſe ſe ſcriptũ. Septimã Cumanã noĩe Amalthæam, quæ ab alijs Demophile, uel Herophile noĩatur, eãq; nouẽ libros attuliſſe ad Regẽ Tarqniũ Priſcum, ac pro eis trecẽtos philippeos poſtulaſſe. Regẽq; aſpernatũ pretij magnitudinẽ, et deriſiſſe mulieris inſaniã. illã in conſpectu Regis tres cõbuſiſſe, ac pro reliqs idẽ pretiũ poſtulaſſe. Tarquinium multo magis mulierẽ inſanire putaſſe. Quæ denuo tribus alijs exuſtis, cum in eodem pretio pſeueraret, motum eſſe regem, ac reſiduos trecentis aureis emiſſe, quorũ poſtea numerus ſit au-

ctus, capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus & italicis & græcis, et præcipue erythræis coacti, allatiq; ſunt Romã, cuiuſcunq; Sibyllæ nomine fuerunt. Octa uam Helleſpontică in agro Troiano natam, uico Mar peſſo, circa oppidum Gergithium, quam ſcribit Hera clides ponticus Solonis & Cyri fuiſſe temporibus. No nam Phrygiam, quæ uaticinata ſit Ancyræ. Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur, ut dea iuxta ripas Anienis, cuius in gurgite ſimulachrum eius inuentum eſſe dicitur, tenens in manu librum. Cu ius ſacra ſenatus in Capitolium tranſtulerit. Harum omnium Sibyllarũ carmina & feruntur, et habentur, præterquam Cumeæ, cuius libri à Romanis occulũtur, nec eos ab ullo, niſi à quindecim uiris inſpici fas eſt. Et ſunt ſingularum ſinguli libri, qui, q̃a Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur, ſuntq; confuſi, nec diſcerni, ac ſuũ cuiq; aſſignari poteſt, præter erythreæ, quæ & nomen ſuum carmini uerum inſeruit, & Ery thræam ſe nominatum iri prælocuta eſt, cum eſſet orta Babyloniæ, ſed & nos confuſe ſibyllã dicemus, ſicubi teſtimonijs earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ ſibyllæ unũ Deũ prædicant, maxime tamen erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur, ſiquidem Feneſtella diligentiſſimus ſcriptor de.xv.uiris di cens ait. Reſtituto capitolio retuliſſe ad ſenatum C. Cu rionem conſ. ut legati Erythras mitterentur, qui car mina ſibyllæ conquiſita Romam deportarent. Itaq; miſ ſos eſſe P. Gabinium. M. Octacilium. L. Valerium, q deſcriptos à priuatis uerſus circa mille Romam depor tarunt, idem ſupra oſtendimus dixiſſe Varronem. In

ijs ergo uerſibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc ſunt teſtimonia.

εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc eſſe ſolum Deum, ſummum, qui cœlum fecerit, luminibusq́; diſtinxerit.

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος· ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάντε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniam ſolus ſit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo ſunt ſolum coli oportere teſtatur.

αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ᾽ ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia ſibylla, quæcunq; eſt, cum perferre ſe ad homines Dei uocem diceret, ſic ait.

εἷς μόνος εἰμὶ θεός. καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc teſtimonia cæterarum, niſi & hæc ſufficerent, & illa opportunioribus locis reſeruarem. Sed cum defendamus cauſam ueritatis apud eos, q̃ aberrantes à ueritate falſis religionibus ſeruiunt, quod genus probationis aduerſus eos magis adhibere debemus, q̃ ut eos deorum ſuorum teſtimonijs reuincamus?

De teſtimonijs Apollinis & deorũ. Cap. VII.

a Pollo enim, quẽ præter cæteros diuinũ, maximeq́; fatidicum exiſtimant, Colophõæ reſpondens, quod Delphis credo emigrauerat, amœnitate ductus Aſiæ, quærenti cuidam quis eſſet, aut quid eſſet omnino deus, reſpondit uiginti & uno uerſibus. Quorum hoc principium eſt

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀςυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
τουτὶ θεὸς μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Nunquid poteſt ſuſpicari de Ioue eſſe dictum, qui matrem habuit, et nomen? Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius ſupra mentionem feci, non modo ἀμήτωρα, ut Apollo, ſed ἀπάτωρα quoq; appellat Deum, quod origo illi non ſit aliunde. Nec enim poteſt ab ullo generari, qui ipſe uniuerſa generauit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & teſtibus confirmaui, quod per ſe ſatis clarum eſt, Vnum eſſe regem mundi, unum patrem, unum Deum. Sed fortaſſe quærat aliquis à nobis idem illud, q̃d apud Ciceronem quærit Hortenſius. Si Deus unus eſt, quæ eſſe beata ſolitudo queat? tanquam nos, qui unum eſſe dicimus, deſertum, ac ſolitariũ eſſe dicamus? Habet enim miniſtros, quos uocamus nuntios. Et eſt illud uerum, quod dixiſſe in exhortationibus Senecam ſupra retuli, genuiſſe regni ſui miniſtros Deum. Verum hi neq; dij ſunt, neq; Deos ſe uocari, aut coli uolunt, quippe qui nihil præter iuſſum, ac uoluntatem Dei faciant. Nec tamen illi ſunt, qui uulgo coluntur, quorum & exiguus, & certus eſt numerus. Quod ſi cultores Deorum ipſos eos ſe colere putant, quos ſummi dei miniſtros appellamus, nihil eſt, quòd nobis faciant inuidiam, qui unum dicimus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos ſexagintaquinq; (ut Orpheus) ſed innumerabiles eſſe arguimus eorum errores in diuerſum, qui tam paucos putant. Sciant tamen quo nomine appellari debeant, ne Deum uerum

uiolent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini ſuo, qui eodem illo reſponſo, ut Ioui principatum, ſic etiam cæteris diis abſtulit nomen. Tertius enim uerſus oſtendit Dei miniſtros, non Deos, uerum angelos appellari oportere. De ſe quidem ille mentitus eſt, qui cum ſit è numero dæmonum, Angelis ſe Dei aggregauit, deniq; in aliis reſponſis dæmonem ſe eſſe confeſſus eſt. Nam cum interrogaretur

quomodo ſibi ſup
πάνσοφε παντοδίδ
Item rurſus cum
gatus expromeret
ἁρμονίη κόσμοιο
Quid ergo ſuper
bus ueri Dei, ac
in alio reſponſo i
δαίμονες οἳ φοιτῶ
ἀκάματοι δαίμον
neribus in .ii. li.
dū ſe honorare
quod res ſe habe
ſtunt. Retrahan
ctis religionibus
gnoſcant, cuius
tudo perſpici, nec
mentis humanæ
nerit quaſi ſub

ſiſtit, hæret, deficit, nec eſt aliqd ulterius, quo progredi poſſit, uerum quia fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquando eſſe cœperit, conſequēs eſt, ut quando nihil

ante illum fuit, ipſe ante omnia ex ſeipſo ſit procreatus, ideóq; ab Apolline αὐτοφυὴς, à Sibylla αὐτογενὴς, & ἀγένητος, & ἀποίητος nominatur, quod Seneca uir acutus in exhortationibus uidit. Nos, inqt, aliunde pendemus. Itaq; ad aliquem perſpiciamus, cui quod eſt optimum in nobis, debeamus, Alius nos edidit, alius inſtruxit, Deus ipſe ſe fecit.

Quod deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat. Cap. VIII.

h

Is igitur tot & tantis teſtibus cõprobatur, unius Dei poteſtate, ac prouidentia mundum gubernari, cuius uim, maieſtatẽq; tantam eſſe dicit in Timæo Plato, ut eam neq; mente concipere, neq; uerbis enarrare quiſquam poſſit ob nimiã eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Dubitet ergo aliqs, an quicquam difficile, aut impoſſibile ſit Deo, qui tanta, tam'q; mirifica opera prouidentia excogitauit, uirtute conſtituit, ratione perfecit, nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij ſatis notus q̃ ſibi? Vnde mihi de tanta poteſtate ſæpius cogitanti, qui Deos colunt, interdum uideri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti ſunt maris, ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis, diuinæq; uirtutis habere potuiſſe. cũ Sibylla Erythræa dicat,

οὐ δύνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt uerum, ſicuti eſt, apparet Herculẽ, Apollinem, Liberum, Mercurium, Iouemq; ipſum cum cæteris homines fuiſſe, quando ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum á Deo, q̃ id opus, quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit? & quod ſine ſubſtantia corporali nullum poteſt eſſe. Dii ergo ſi ſunt immortales, et æterni, quid opus eſt altero ſexu? nimirum ut generentur, ipſa progenie quid opus eſt, cum ſucceſſione non egeant, qui futuri ſunt ſemper? Ná profecto in hominibus, cæteriſq; animantibus diuerſitas ſexus & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, niſi ut omnia genera uiuentium, quando ſunt conditione mortalitatis obitura, mutua poſſint ſucceſſione ſeruari. Deo autem, qui eſt ſempiternus, neq; alter ſexus, neq; ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis, ut habeat uel miniſtros, uel in quos ipſe poſſit dominari. Quid igitur opus eſt ſexu fœmineo, cum Deus, qui eſt omnipotens, ut uocatur, ſine uſu, & opera fœminæ poſſit filios procreare? Nam ſi quibuſdam minutis animalibus id præſtitit, ut ſibi è folijs natos è ſuauibus herbis ore legant, cur exiſtimet aliquis ipſum Deum niſi ex permiſtione ſexus alterius non poſſe generare? Illos igitur, quos imperiti & inſipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo eſt tam inconſyderatus, qui non intelligat fuiſſe mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti ſunt? Nimirum quia reges maximi, ac potentiſſimi fuerunt, ob merita ſuarum uirtutum, aut munerum, aut artium repertarum, cum chari fuiſſent ijs? quibus imperitauerant, in memoriam ſunt conſecrati. Quod ſiquis

dubitet, res eorum geſtas, & facta conſyderet, quæ uniuerſa tam poetæ q̃ hiſtorici ueteres prodiderunt.

De Hercule, & geſtis eius, atq; ortu eius ex Ioue, & Alcmena, & morte eius. Cap. IX.

H *Ercules, qui ob uirtutem clariſſimus, & quaſi Africanus inter deos habetur, non'ne orbem terræ, quem peragraſſe, ac expurgaſſe narratur, ſtupris, libidinibus, adulterijs, inquinauit? nec mirum, cum eſſet adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo eſſe diuini, qui ſuis ipſe uitijs mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia geſſit, talia iudicanda ſunt, ut uirtutibus diuinis tribuēda uideantur. Quid enim tam magnificum, ſi leonem, aprumq́; ſuperauit, ſi aues ſagittis deiecit, ſi regium ſtabulum egeſſit, ſi uirginem uicit, cingulumq́; detraxit, ſi equos feroces cum domino interemit? Opera ſunt iſta fortis uiri, hominis tamen. Illa enim, quæ uicit, fragilia, & mortalia fuerunt. Nulla enim eſt (ut ait orator) tanta uis, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangíq; poſſit. At animum uincere, iracundiam cohibere, fortiſſimi eſt, quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non modo ego eum ſummis uiris comparo, ſed ſimillimum Deo iudico. Vellem adiecisſet de libidine, luxuria, cupiditate, inſolentia, ut uirtutem eius impleret, quem ſimilem Deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus eſt, qui leonem, q̃ qui uiolentiam, & in ſeipſo*

incluſam feram ſuperat iracundiam, aut qui rapaciſſimas uolucres deijcit, q̃ qui cupiditates auidiſſimas coercet. Aut q Amazonem bellatricem, q̃ qui libidinem uincit pudoris, ac famæ debellatricem, aut qui fimum de ſtabulo, q̃ q uitia de corde ſuo eggerit, quæ magis ſunt pernicioſa, quia domeſtica, et propria mala ſunt, q̃ illa, quæ & uitari poterant, & caueri. Ex quo fit, ut ille ſolus uir fortis debeat iudicari, qui temperans eſt, & moderatus, & iuſtus. Quod ſi cogitet aliqs quæ ſint Dei opa, iã hæc omnia, quæ mirantur homines inepti ſſimi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtutibus, quas ignorant, ſed infirmitate ſuarum uiriũ metiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculẽ nõ tantum Euriſtheo ſeruiſſe regi, quod aliquatenus honeſtum uideri poteſt, ſed etiã impudicæ mulieri Omphale, quæ illum ueſtibus ſuis indutum ſedere ad pedes ſuos iubebat penſa facientem. deteſtabilis turpitudo, ſed tanti erat uoluptas. Quid tu, inqet aliquis, poetis'ne credendum putas. Quid ni putem? Non enim iſta Lucilius narrat, aut Lucianus, q Dijs, & hominibus non pepercit, ſed potiſſimũ qui Deorum laudes canebant. qbus igitur credemus, ſi fidem laudantibus nõ habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, qbus credamus, authores, qui nos doceant, qui ſunt iſti Dij, quomodo? unde orti? Quæ ſit uis eorum? Qui numerus? Quæ poteſtas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid deniq; certius, uerius'q; myſterium, nullus dabit. Credamus igitur iſtis, qui non ut reprehenderent, ſunt locuti, ſed ut prædicarent. Nauigauit ergo cum Argonautis, expugnauit'q; Troiã ira-

tus Laomedonti ob negatam ſibi pro filiæ ſalute mercedem. Vnde quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atq; inſania percitus, uxorem ſuam cum liberis interemit, hunc homines deum putant. Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facem ſuppoſuit arſuro, qui artus ſuos, & neruos cremari, ac diſſolui uidit, qui oſſa eius, ac cineres in Oeta monte ſepeliuit, pro quo munere ſagittas eius accepit.

De Aeſculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, et Caſtore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.

a Eſculapius & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus, qd fecit aliud diuinis honoribus dignum, niſi qđ ſanauit Hippolytum? mortem ſane habuit clariorem, quia à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illuſtribus uiris diſſerens, ait, incertis parentibus natum, expoſitum, & à uenatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didiciſſe medicinam, fuiſſe autem Meſſenium, ſed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynoſuris urbe Arcadiæ ait ſepultum. Quid Apollo pater eius? Non'ne ob amorem, quo flagrabat, turpiſſime gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo Rex perfidus quicquid cum Dijs pepigiſſet, didicit abnegare. Idem formoſum puerum & dum amat uiolauit, & dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Athenienſibus liberatus, ne uideretur nimis ferus, & immanis,

adulterium cum Venere commiſit. Caſtor & Pollux, dum alienas ſponſas rapiunt, eſſe gemini deſierunt. nam liuore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transfuerberauit, & eoſdem poetæ alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam ſint non Deorum tantum, ſed omnium mortalium miſerrimi, quibus ſemel mori non licet, hos tamen Homerus ambos ſimpliciter (non ut poetæ ſolent) mortuos eſſe teſtatur. Nam cum faceret in muris aſſidentem Priamo Helenam cunctos Græciæ principes recognoſcere, ſolos autem ſe fratres ſuos requirere, ſubiecit orationi huiuſmodi uerſum.

Hæc ait, aſt alios retinebat terra ſepultos.

Fur ac nebulo Mercurius q̃d ad famam ſui reliq̃t, niſi memoriam fraudum ſuarum? Cœlo dignus, quia palæſtram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrẽ in ſenatu Deorũ ſummæ authoritatis, primæq́; eſſe ſententiæ neceſſe eſt, quia præter Iouẽ ſolus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, ſed inuictus ille Imp̃ator inclytus Maximus ob amorem, ac libidinem turpiſſime uictus eſt. Delatus ẽnim Diam cum ſemiuiro comitatu, nactus eſt impudicam mulierem in litore, ac fiducia uictoriæ inclytæ uir eſſe uoluit, ne nimium mollis eſſe uideretur, atq; illá patris proditricem, fratris interemptricem ab alio relictam, & repudiatam in coniugium ſibi uendicauit, et liberam fecit, & cum ea pariter aſcendit in cœlum. Quid omnium horum pater Iupiter, qui in ſolenni precatione Optimus Maximus nominatur? Non'ne à prima ſua pueritia impius, ac penè parricida deprehenditur? Cum patrem regno expulit, ac fugauit, nec

expectauit mortem decrepiti ſenis, cupiditate regnandi. Et cum paternum ſolium per uim, per arma cepiſſet, bello eſt à Titanibus laceſſitus, quod humano generi principium fuit malorum, quibus uictis, & pace in ꝑpetuum comparata; reliquam ſuam uitã in ſtupris, adulterijsq́; conſumpſit. Omitto uirgines, quas imminuit, id enim iudicari ſolet tolerabile. Amphitryonem ac Tyndarũ præterire non poſſum, quorum domos dedecore, atq; infamia pleniſſimas reddidit, illud uero ſummæ impietatis, ac ſceleris, ꝙ regiũ puerum rapuit ad ſtuprum. Parũ enim uidebatur, ſi inexpugnanda fœminarũ pudicitia, maculoſus ac turpis eſſet, niſi etiam ſexui ſuo iniuriam faceret, hoc eſt uerũ adulterium, quod fit contra naturam, hæc qui fecit uiderimus, an maximus, certe optimus non eſt, quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt, niſi forte nos erramus homines, qui talia facientes ſceleratos uocamus, ac perditos, omnibusq́; pœnis digniſſimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius, qui C. Verri adulteria obiecit. Eadem enim Iupiter, quem colebat, admiſit. Qui P. Clodio ſororis inceſtum. At illi Optimo Maximo eadem fuit & ſoror & coniux.

De *ipſius* Iouis *parentibus, & ortu, & uita eius flagitioſiſſima, morte, & ſepultura.* Caput. XI.

Q*Vis eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Nõ inſulſe quidam poeta triumphum Cupidinis ſcripſit, quo in libro non modo potentiſſimũ*

Deorum Cupidinem, ſed etiam uictorem facit. Enumeratis enim amoribus ſingulorum, quibus in poteſtatem Cupidinis, ditionemq́; ueniſſent, inſtruit pompā, in qua Iupiter cum cæteris Dijs ante currū triumphātis ducitur cathenatus. Eleganter id quidē dicitur à poeta figuratum, ſed tamen nō multū diſtat à uero. Qui enim uirtutis eſt expers, q cupiditatibus, ac libidinibus malis uincitur, nō Cupidini (ut ille finxit) ſed morti ſubiectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere, rem conſyderemus, ut intelligant hoīes, in qbus miſeri uerſentur erroribus. Regnare in cœlo Iouem uulgus exiſtimat, id doctis pariter, & indoctis pſuaſum eſt. Quod & religio ipſa, et precationes, et hymni, & delubra, & ſimulachra demonſtrant. Eūdem tamen Saturno, & Rhea genitum confitentur. Quomodo poteſt Deus uideri, aut (ut ait poeta) hoīum, rerūq; repertor? ante cuius ortum infinita hoīum millia fuerunt? Eorum ſcilicet, qui Saturno regnante uixerunt, ac priores luce q̄ Iupiter ſunt potiti? Video alium Deū regem fuiſſe primis temporibus, aliū conſequentibus. Poteſt ergo fieri, ut alius ſit poſtea futurus. Si enim regnum prius mutatum eſt, cur deſperemus & poſterius poſſe mutari? niſi forte Saturnus generare potuit fortiorem, Iupiter non poteſt. Atqui diuinū Imperiū aut ſemper immutabilę eſt, aut, ſi eſt mutabile, qđ fieri non poteſt, ſemper utiq; mutabile eſt. Pōt.n. Iupiter regnum amittere, ſicut et pater eius amiſit. Ita planè, nam cum idem neq; uirginibus, neq; maritatis unq̄ pepercíſſet, & abſtinuit ſe tantum una Thetide, qđ reſpōſum fuit maiorem patre ſuo futurum, quiſquis ex illa

natus eſſet. Et primum in eo prudentia non Dei, cui niſi Themis futura dixiſſet, ipſe neſciret. Si autem diuinus non ſit, ne deus quidem ſit, unde ipſa diuinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde conſciētia imbecillitatis, timuit utiq; maiorem, quod qui fecit, ſcit utiq; profecto non eſſe ſe maximum, quandoquidem poteſt aliquid maius exiſtere. Idem per ſtygiam paludem ſanctiſſime iurat,

Vna ſuperſtitio, ſuperisque reddita diuis,

Quæ eſt iſta ſupſtitio? aut à quo reddita eſt? Ergo aliqua poteſtas maxima eſt, quæ peierantes deos puniat, quæ tanta formido eſt paludis infernæ, ſi ſunt immortales? quid metuunt eam, quam uiſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt? Quid igitur homines oculos ſuos in cœlum tollunt? quid per ſuperos deierant, cum ipſi ſuperi ad inferos deuoluantur? ibiq; habeāt quod uenerentur, & adorent. Illud uero quale eſt, eſſe fata, quibus dij omnes & ipſe Iupiter pareat, ſi parcarum tanta uis eſt, ut plus poſſint q̃ cœleſtes uniuerſi, quāq; ipſe rector, ac dominus, cur non illæ potius regnare dicantur, quarum legibus, ac ſtatutis parēre ómnes deos neceſſitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin is, q alicui rei obſequitur, maximus non ſit? nam ſi ſit, non accipiat fata, ſed faciat. Nunc ad illud, qđ omiſeram, redeo. In una utiq; ſola fuit continentior, cum eā deperiret, & non uirtute aliqua, ſed metu ſucceſſoris. Quæ fortitudo utiq; eius eſt? qui ſit mortalis & imbecillis, et nihili. quippe q potuit & tunc, cum naſceretur, extingui, ſicut frater eius ante genitus extinctus eſt, qui ſi uiuere potuiſſet, nunq̃ minori conceſſiſſet imperium.

Ipſe autem

ipſe autem furto ſeruatus, furtimq́; nutritus, Ζεὺς ſiue Ζὴν appellatus eſt, non ut iſti putant, à feruore cœleſtis ignis, uel quod uitæ ſit dator, uel ꝙ *animantibus inſpiret animas, quæ uirtus ſolius dei eſt (quã.n.poſſit inſpirare animam, qui ipſe accipit aliũde?) ſed, quod primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerũt igitur homines alium Deum habere rectorem, ſi Saturnus nõ fuiſſet ab uxore deluſus? At enim poetæ iſta finxerunt. Errat quiſquis hoc putat. illi enim de hominibus loquebantur, ſed ut eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabant, deos eſſe dixerunt. Itaq; illa potius ficta ſunt, quæ tanquam de dijs, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti ſunt, quod clarum fiet exemplo, quod inferemus, Danaen uiolaturus Iupiter aureos numos largiter in ſinũ eius infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poetæ, qui quaſi de deo loquebã tur, ne authoritatem creditæ maieſtatis infringerent, finxerunt ipſum in aureo imbre delapſum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, ſagittarumq́; deſcribunt. Rapuiſſe dicitur in aquila Catamitum, poeticus color eſt, ſed aut per legionem rapuit, cuius inſigne aquila eſt, aut nauis, in qua eſt impoſitus, tutelam habuit in aquila figuratam, ſicut taurum figuratum cum rapuit, & tranſuexit Europam, eodem modo conuertiſſe in bouem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam ſetis obſita, iam bos tranaſſe dicitur mare, in Aegyptumq́; ueniſſe, atq; ibi recepta priſtina forma dea facta, quæ nunc Iſis uocatur. Quo igitur argumento probari poteſt? nec Europam in Tauro ſediſſe, nec Io fa-*

ctam bouem? quod certus dies habetur in faſtis, quo Iſi dis nauigium celebratur. quae res docet nō tranaſſe il lam, ſed nauigaſſe. Igitur qui ſapere ſibi uidentur, quia intelligunt uiuum, terrenumq́; corpus in coelo eſſe nō poſſe, totam Ganymedeam fabulam pro falſo repudiant, nec ſentiunt in terra id eſſe factum, quia res, ac libido ipſa terrena eſt. Non ergo res ipſas geſtas finxerunt poetae, quod ſi facerent, eſſent uaniſſimi, ſed rebus geſtis addiderunt quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, ſed ornare cupientes. Hinc hoīes decipiuntur, maxime dum haec omnia ficta eſſe arbitrantur à poetis, colunt quod ignorant, neſciunt q̃ ſit poeticae licentiae modus, quouſq; progredi fingendo liceat, cum officium poetae ſit in eo, ut ea, quae geſta ſunt uere, in aliquas ſpecies obliquis figurationibus cum decore aliquo conuerſa traducant. Totum autem quod referas fingere, id eſt ineptum eſſe, & mendacem potius q̃ poetam, ſed finxerunt iſta, quae fabuloſa creduntur. Num etiam illa, quae de dijs foeminis, deorumq́; connubijs dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur, ſic coluntur? niſi forte non tantum poetae, ſed & pictores, fictoresq́; imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à uobis dicitur Deus, non is eſt, qui ex Saturno, & Ope natus eſt, nō oportuit niſi ſolius ſimulachrum in templis omnibus collocari. Quid ſibi mulierum effigies uolūt? Quid ſexus infirmus, in quē ſi cecidit ipſe Iupiter, tū uero ipſi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt eſſe poetas, & his tamen credunt, immo uero non eſſe mentitos reipſa probant. Ita.n. deorū ſimulachra confingunt, ut ex ipſa diuerſitate ſexus appareat uera

*eſſe, quæ dicunt poetæ. Nam quod aliud argumentum
habet imago Catamiti, et effigies aquilæ, cum ante pe
des Iouis ponuntur in templis, et cum ipſo pariter ado
rantur, niſi ut nefandi ſceleris, ac ſtupri memoria ma-
neat in æternū? Non igitur à poetis totum fictum eſt.
aliquid fortaſſe traductum, & obliqua figuratione
obſcuratum, quo ueritas inuoluta tegeretur. ſicut illud
de ſortitione regnorū. Aiunt. n. Ioui cœlū obtigiſſe,
Neptuno mare, inferna Plutoni. cur non terra potius
in ſortem tertiā uenit? niſi ꝙ in terra geſta res eſt. Er
go illud in uero eſt, ꝙ regnū orbis ita partiti, ſortitiq;
ſunt, ut orientis imperium Ioui cederet, Plutoni, cui co
gnomen Ageſilao fuit, pars occidentis obtingeret Eo ꝙ
plaga orientis, ex qua lux mortalibus datur ſuperior,
occidentis aūt inferior eſſe uideatur. Sic ueritatem men
dacio uelauerunt, ut ueritas ipſa ꝑſuaſioni publicæ ni
hil derogaret. De Neptuni ſorte manifeſtum eſt, cuius
regnū tale fuiſſe dicimus, quale M. Antonij fuit infini
tū illud imperiū, cui totius oræ maritimæ poteſtatem
ſenatus decreuerat, ut prædones ꝑſequeretur, ac mare
oē pacaret. Sic Neptuno maritima oīa cum inſulis ob
uenerunt, quō id probari pōt? Nimirū ueteres hiſtoriæ
docent, Antiquus author Euhemerus, ꝗ fuit ex ciuitate
meſſana, res geſtas Iouis, et cæterorū, qui dii putantur,
collegit, hiſtoriáq; contexuit ex titulis, et īſcriptiōibus
ſacris, quæ in antiquiſſimis templis habebantur, maxi
meq; in fano Iouis Triphylij, ubi aureā columnam poſi
tam eſſe ab ipſo Ioue titulus indicabat, in qua colūna ge
ſta ſua ꝑſcripſit, ut monimenta eſſent poſteris rerum
ſuarū. Hāc hiſtoriā interpretatus ē Ennius, et ſecutus,*

cuius hæc uerba ſunt. Iupiter imperium Neptuno *dat maris, ut inſulis omnibus, & quæ loca ſunt ſecus ma re omnibus regnaret. Vera ſunt ergo, quæ loquuntur poetæ, ſed obtentu aliquo, ſpecieq; uelata. Poteſt et mons Olympus figuram poetis dediſſe, ut Iouem dicerent cœli regnum eſſe ſortitum, ꝙ Olympus ambiguum no men eſt & montis, & cœli. In Olympo autem Iouē habitaſſe docet hiſtoria eadem, quæ dicit, eadem tempe ſtate Iupiter in monte Olympo maximā partem ui- tæ colebat, & eò ad eum in ius ueniebant, ſiquæ res in controuerſia erant. Item ſiquis quid noui inuene- rat, quod ad uitam humanam utile eſſet, eò ueniebat, atq; Ioui oſtendebat. Multa in hūc modū poetæ tranſ ferunt, non ut in deos mentiātur, quos colunt, ſed ut fi guris uerſicoloribus uenuſtatem, ac leporē carminibus ſuis addant, q autē non intelligūt quomodo, aut qua- re qcq̄ figuretur, poetas uelut mendaces, et ſacrilegos in ſequuntur. Hoc errore decepti et Philoſophi, ꝙ ea, quæ de Ioue feruntur, minime in deum conuenire uideban tur, duos Ioues fecerunt, unū naturalem, alterū fabu- loſum. Viderunt ex ꝑte, quod erat uerum, eū ſcilicet, de quo poetæ loquūtur, hominem fuiſſe. In illo autem naturali Ioue uulgari cōſuetudine religionis īducti er rauerunt, ꝙ in deū nomen hoīs tranſtulerunt, q (ut ſupra diximus) qa ſolus eſt, nō indiget noīe. Iouem autem illum eſſe, q ſit ex Ope, Saturnoq; natus, nega ri nō pōt. Vana igitur ꝑſuaſio eſt eorū qui nomen Io uis ſummo deo tribuunt. Solent .n. qdam errores ſuos hac excuſatione defendere, q conuicti de uno Deo, cū id negare nō poſſunt, ipſum ſe colere affirmant. Verū*

hoc ſibi placere, ut Iupiter nominetur, quo quid abſurdius? Iupiter enim ſine contubernio coniugis, filiæq; coli non ſolet. Vnde quid ſit, apparet, nec fas eſt id nomen eò transferri, ubi nec Minerua eſt ulla, nec Iuno. Quid, ꝙ huius nominis proprietas non diuinam uim exprimit, ſed humanam? Iouem enim, Iunonemq́; à iuuando eſſe dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter quaſi iuuans pater dicitur, quod nomen in deum minime congruit, q͡a iuuare hominis eſt, opis aliquid conferentis in eum, qui ſit alienus, & exigui beneficij. Nemo ſic Deum precatur, ut ſe adiuuet, ſed ut ſeruet, ut uitam, ſalutemq́; tribuat, quod multo plus, ac maius eſt, q̃ iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare, cum eos generat, aut educat. Illud enim leuius eſt, q̃ ut eo uerbo magnitudo paterni beneficij exprimatur, quanto id magis inconueniens eſt Deo, qui uerus eſt pater, ꝑ quem ſumus, et cuius toti ſumus, à quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis uitam impertit, ſalutē tribuit, uictum multiplicem ſubminiſtrat, non intelligit beneficia diuina, q ſe iuuari modo à Deo putat. Ergo non imperitus modo, ſed etiā impius eſt, q nomine Iouis uirtutem ſummæ poteſtatis imminuit. Quare ſi Iouem ex rebus geſtis, & ex moribus hominem fuiſſe, in terraq́; regnaſſe deprehendimus, ſupereſt, ut mortem quoq; eius inueſtigemus. Ennius in ſacra hiſtoria deſcriptis omnibus, quæ in uita ſua geſſit, ad ultimum ſic ait. Deinde Iupiter poſtq̃ terrā q̄nquies circuiuit, omnibusq́; amicis, atq; cognatis ſuis Imperium diuiſit, reliquitq́; hominibus leges, mores, frumētaq́; parauit, multaq́; alia bona fecit, im-

mortali gloria, memoriaq; affectus ſempiterna monimenta ſuis reliquit, ætate peſſumata in Creta, vitã cõmutauit, & ad Deos abijt. Eũq; Curetes filij ſui curauerunt, decorauerunt'q; eũ, et ſepulchrũ eius eſt in Creta in oppido Gnoſo, et dicitur Veſta hanc urbẽ creauiſſe, in qua ſepulchro eius eſt inſcriptum antiqs literis græcis ὁ ζαὺς τοῦ κρόνου, *id eſt latine, Iupiter Saturni. Hoc certe non poetæ tradunt, ſed antiquarum rerum ſcriptores, quæ adeo uera ſunt, ut ea ſibyllinis uerſibus confirmentur, qui ſunt tales.*

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων
ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.

Cicero de natura deorũ, cũ tres Ioues à theologis nominari diceret, ait tertium fuiſſe Cretenſem Saturni filium, cuius in illa inſula ſepulchrũ oſtenditur. Quomodo igitur poteſt Deus alibi eſſe uiuus, alibi mortuus, alibi habere templũ, alibi ſepulchrum? Sciant ergo Romani capitolium ſuũ .i. ſummum caput religionum ſuarũ publicarum, nihil eſſe aliud q̃ inane monimentum.

Veniamus nunc ad eius patrẽ, q ante regnauit, & q fortaſſe plus habebat in ſe, quod ex coitu tantorum elementorum genitus eſſe dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignum. In primis illud, ꝙ aureum ſeculum narratur habuiſſe, qđ iuſtitia ſub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conueniens Deo, q̃ iuſtum regimen, ac pium ſeculũ? Sed cum eadẽ ratione natum eſſe cogito, nõ poſſum putare Deum ſummum, ꝙ uideam eſſe aliqd antiquius, cœlum ſcilicet, atq; terrã. At ego Deum quæro, ultra quem nihil eſt omnino, qui fons, & origo ſit re

rum. Hic ſit neceſſe eſt, q cœlum ipſum condidit, terramq́; fundauit. Saturnus autem ſi ex his natus eſt (ut putatur) quemadmodum poteſt Deus eſſe principalis, qui alijs ortum ſuum debet? Aut quis præfuit mundo, ante q̃ Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum eſt (ut dicebam paulo ante) figmentum, nec. n. fieri poterat, ut elementa inſenſibilia, tantoq́; interuallo ſeparata in unum coirent, ac filium procrearent, aut is, qui natus eſſet, non potiſſimum genitoribus ſimilis exiſteret, ſed eam formam gereret, quam parētes ſui non habebāt. Quæramus ergo quid ueritatis ſub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro, qui Octauius inſcribitur, ſic argumentatus eſt, Saturnum, cum fugatus eſſet à filio, in Italiamq́; ueniſſet, Cœli filium dictum, ꝙ ſoleamus eos, quorum uirtutem miremur, ad eos, qui repentine aduenerint, de cœlo cecidiſſe dicere, Terræ autem, q̃d ignotis parentibus natos terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem ſimilia ueri, non tamen uera, quia conſtat etiam tunc, cum regnaret, ita eſſe habitum. Potuit & ſic argumentari. Saturnum, cum potentiſſimus rex eſſet, ad retinendam parentum ſuorum memoriam nomina eorum cœlo, terræq́; indidiſſe, cū hæc prius alijs uocabulis appellarentur, qua ratione & montibus, et fluminibus nomina ſunt impoſita. Neq; enim cū dicunt poetæ de progenie Atlātis, aut Inachi fluminis, id potiſſimum dicunt, homines ex rebus ſenſu carētibus potuiſſe generari, ſed eos utiq; ſignificant, qui nati ſunt ex ijs hominibus, qui uel uiui, uel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres, maximeq́; græcos uſitatum fuit. ſic Ma-

ria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in ea, ut Aegæum, Icariū, Helleſponticum, & in Latio Auentinus uocabulum monti dedit, in quo ſepultus eſt. Tyberinus uel Tyberis amni, in quo merſus ē. Nō ergo mirandum, ſi nomina eorum cœlo, terræq; attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos. Apparet ergo non ex cœlo natum eſſe, quod fieri non poteſt, ſed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit, quod eſſe uerum Triſmegiſtus author eſt, qui, cum diceret admodū paucos extitiſſe, in qbus eſſet perfecta doctrina, in his Vranum, Saturnum, Mercurium cognatos ſuos nominauit. Hæc ille qa ignorauit, aliò traduxit hiſtoriā, qui quoniam quomodo potuerit argumentari, oſtendi, nunc dicā quomodo, ubi, à quo ſit hoc dictum, non n. Saturnus hoc, ſed Iupiter fecit, in ſacra hiſtoria ſic Ennius tradit. Deinde Pantum deducit in montem, qui uocatur cœli ſtella, Poſtq̄ eò aſcendit, contemplatus eſt late terras, ibiq; in eo mōte aram creat cœlo. Primusq; in ea ara Iupiter ſacrificauit, in eo loco ſuſpexit in cœlum, quod ὀυρανὸς nominatur, idq; quod ſupra mundum erat, quod æther uocatur, de ſui aui nomine cœlo nomen indidit, idq; Iupiter, quod æther uocatur, placans primum cœlum nominauit, eāq; hoſtiā, quam ibi ſacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum ſacrificaſſe Iupiter inuenitur. Cæſar quoq; in arato refert, Aglaoſthenem dicere, Iouem cum ex inſula Naxo aduerſus Titanas proficiſceretur, et ſacrificiū faceret in litore, aq̄lā ei in auſpiciū aduolaſſe, quam uictor bono omine acceptam tutelæ ſuæ ſubiugarit. Sacra uero hiſtoria et ante conſediſſe illi aquilam in capite, atq; illi regnum

portendiſſe teſtatur. cui ergo ſacrificare Iupiter potuit, niſi cœlo auo, quem dicit Euhemerus in oceano mortuum, & in oppido Aulatia ſepultum.

Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicam transferant rationem. Cap. XII.

QVoniā reuelauimus myſteria poetarum, et Saturni parētes inuenimus, ad uirtutes eius, & facta redeamus. Iuſtus in regno fuit. Primum ex hoc ipſo iam deus non eſt, quod fuit. Deniq; ꝙ ne iuſtus q̄dem fuit, ſed impius non modo in filios, quos necauit, uerumetiam in patrem, cui dicitur abſcidiſſe genitalia, quod forſitan uere acciderit. Sed homines reſpectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanq̄ ineptiſſime fictam, quam tñ ſtoici (ut ſolent) ad rationem phyſicam conantur traducere, quorum ſententiam Cicero de natura deorum diſſerens poſuit. Cœleſtem, inquit, altiſſimam, ætheriamq; naturam, ideſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Veſtam potuit conuenire, ſi mas diceretur. Idcirco enim uirginem putant Veſtam, quia ignis inuiolabile ſit elementum, nihilq; naſci poſſit ex eo, quippe qui omnia, quæ arripuerit, abſumat. Ouidius in faſtis.

Nec tu aliud Veſtam q̄ uiuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

ria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in ea, ut Aegæum, Icariũ, Helleſpontium, & in Latio Auentinus uocabulum monti dedit, in quo ſepultus eſt. Tyberinus uel Tyberis amni, in quo merſus ẽ. Nõ ergo mirandum, ſi nomina eorum cœlo, terræq; attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos. Apparet ergo non ex cœlo natum eſſe, quod fieri non poteſt, ſed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit, quod eſſe uerum Triſmegiſtus author eſt, qui, cum diceret admodũ paucos extitiſſe, in q̃bus eſſet perfecta doctrina, in his Vranum, Saturnum, Mercurium cognatos ſuos nominauit. Hæc ille q̃a ignorauit, aliò traduxit hiſtoriã, qui quoniam quomodo potuerit argumentari, oſtendi, nunc dicã quomodo, ubi, à quo ſit hoc dictum, non. n. Saturnus hoc, ſed Iupiter fecit, in ſacra hiſtoria ſic Ennius tradit. Deinde Pantum deducit in montem, qui uocatur cœli ſtella, Poſtq̃ eò aſcendit, contemplatus eſt late terras, ibiq́; in eo mõte aram creat cœlo. Primuſq́; in ea ara Iupiter ſacrificauit, in eo loco ſuſpexit in cœlum, quod ὀυρανὸς nominatur, idq́; quod ſupra mundum erat, quod æther uocatur, de ſui aui nomine cœlo nomen indidit, idq́; Iupiter, quod æther uocatur, placans primum cœlum nominauit, eãq; hoſtiã, quam ibi ſacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum ſacrificaſſe Iupiter iuenitur. Cæſar quoq; in arato refert, Aglaoſthenem dicere, Iouem cum ex inſula Naxo aduerſus Titanas proficiſceretur, et ſacrificiũ faceret in litore, aq̃lã ei in auſpiciũ aduolaſſe, quam uictor bono omine acceptam tutelæ ſuæ ſubiugarit. Sacra uero hiſtoria et ante conſediſſe illi aquilam in capite, atq; illi regnum

portendiſſe teſtatur. cui ergo ſacrificare Iupiter potuit, niſi cœlo auo, quem dicit Euhemerus in oceano mortuum, & in oppido Aulatia ſepultum.

Quomodo ſtoici figmenta poetarum ad philoſophicam transferant rationem. Cap. XII.

Voniã reuelauimus myſteria poetarum, et Saturni parẽtes inuenimus, ad uirtutes eius, & facta redeamus. Iuſtus in regno fuit. Primum ex hoc ipſo iam deus non eſt, quod fuit. Deniq; ꝙ ne iuſtus qdem fuit, ſed impius non modo in filios, quos necauit, uerumetiam in patrem, cui dicitur abſcidiſſe genitalia, quod forſitan uere acciderit. Sed homines reſpectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanq̃ ineptiſſime fictam, quam tñ ſtoici (ut ſolent) ad rationem phyſicam conantur traducere, quorum ſententiam Cicero de natura deorum differens poſuit. Cœleſtem, inquit, altiſſimam, ætheriamq; naturam, ideſt igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Veſtam potuit conuenire, ſi mas diceretur. Iccirco enim uirginem putant Veſtam, quia ignis inuiolabile ſit elementum, nihilq; naſci poſſit ex eo, quippe qui omnia, quæ arripuerit, abſumat. Ouidius in faſtis.

Nec tu aliud Veſtam q̃ uiuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

B VE

Vulcano quoq; id potuit aſcribi, qui quidem putatur ignis, & tamen poetæ non aſſenſerunt. Potuit & ſoli, in quo eſt natura, & cauſa gignentium, nam ſine ſolis igneo calore, neq; naſci qcq̄, neq; augeri poteſt, ut nulli elemento magis opus ſit genitalibus, q̄ calori, cuius fœtu concipiuntur, naſcuntur, ſuſtentantur omnia. poſtremo etiã, ſi ita ſit (ut uolunt) qui magis abſciſſum eē cœlum putet, q̄ omnino ſine genitalibus natum? Nã ſi per ſe gignit, non indigebat utiq; genitalibus, cum Saturnũ ipſum procrearet. Si uero habuit, & à filio abſciſſa ſunt, ortus rerum, et natura omnis interiſſet. Quid, quod ipſi Saturno nõ diuinũ modo ſenſum, ſed humanum quoq; adimunt, cum affirmant eſſe eũ Saturnum, qui curſum, & conuerſionem ſpatiorum, & temporũ continet. Eumq; græce idipſum nomen habere, κρόνος enim dicitur, quod eſt idem, qđ χρόνος, ideſt ſpatium tēporis, Saturnus. n. eſt appellatus, φ ſaturetur annis. Hæc Ciceronis uerba ſunt exponētis ſententiam ſtoicorum, quæ q̄ uana ſit, cuiuis intelligere promptiſſimũ eſt. Si enim Saturnus cœli eſt filius, quomodo potuit aut tempus à cœlo gigni, aut cœlum à tempore abſcidi, aut poſtea tēpus imperio ſpoliari à filio Ioue? Aut quomodo Iupiter natus eſt ex tempore, aut qbus annis ſaturari poſſit æternitas, cui nullus eſt finis?

Quomodo poetæ, et hiſtoria ſtoicorũ interpretationes de Ioue, & Saturno, & alijs Dijs uanas, & inanes oſtendant. Cap. XIII.

SI ergo uanæ ſunt iſtæ ratiões philoſophorum, quid ſupereſt niſi ut uere factum eſſe,

credamus, ideſt hominem ab homine abſciſſum, niſi forte aliquis exiſtimet Deum fuiſſe, qui timuit cohæredem, cum ſi quid diuinitatis habuiſſet, non patris genitalia debuerit amputare, ſed propria, ne Iupiter naſceretur, qui eum regni poſſeſſione priuauit. Idem ſororem ſuã Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, reſponſo uetitus eſſe dicitur mares liberos educare, ꝙ futurum eſſet, ut à filio pelleretur. quã rem metuens, natos ſibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) ſed necabat, quanq̃ ſcriptum ſit in hiſtoria ſacra, Saturnum & Opem, cæterosq; tunc homines humanam carnem ſolitos eſitare. Verum primum Iouem leges hominibus, moresq; condentem, edicto prohibuiſſe, ne liceret eo cibo ueſci, quod ſi uerum eſt, quæ poteſt in eo fuiſſe iuſtitia? Sed fictum ſane putemus. Saturnum filios deuoraſſe, modo cum aliqua ratione. Nunc icirco, quod ait uulgus, comediſſe filios ſuos eũ, qui extulerit, ſepulturæq; mandauerit. Ops autem cũ Iouem peperiſſet, ſubtraxit infantem, eumq; nutriendum furtim miſit in Cretam. Rurſum imprudentiã reprehendam neceſſe eſt. Cur enim reſponſum ab alio potius accepit? Cur in cœlo conſtitutus, quæ gerebantur in terra non uidebat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Poſtremo cur extitit aliqua uis potentior, aut maior, quæ illius uinceret poteſtatem? Nimirum ſenex à iuuene facile uictus eſt, ac ſpoliatus imperio. Fugit expulſus, et in Italiam nauigio uenit, cum erraſſet diu, ſicut Ouidius in faſtorum libris refert.

Cauſa ratis ſupereſt, thuſcum rate uenit ad amnem,
Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atq; inopẽ Ianus excepit, cuius rei argumenta ſunt numi ueteres, in qbus eſt cum duplici frõte Ianus, et in altera pte nauis, ſicut idẽ poeta ſubiecit.

At bona poſteritas puppim formauit in ære,
Hoſpitis aduentum teſtificata Dei.

Omnes ergo non tantum poetæ, ſed hiſtoriarum quoq; ac rerum antiquarum ſcriptores, hominem fuiſſe conſentiunt, qui res eius in Italia geſtas memoriæ prodiderunt, græci Diodorus, & Thallus, Latini Nepos, & Caſſius, & Varro. Nam cum agreſti quodã more in Italia uiueretur,

Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis
Compoſuit, legesq; dedit, Latiumq; uocari
Maluit, his quoniam tutus latuiſſet in oris.

Cenſet ne aliquis deum eſſe, qui pulſus eſt, qui fugit, qui latuit? nemo tam ſtultus eſt, qui enim fugit, aut latet, & uim, & mortem timeat neceſſe eſt. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit, aperte Saturnum in terra, & apud homines regnaſſe commemorat.

πρώτισος μὲν, ἄναξεs ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γίνετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.

Item Maro noſter,

Aureus hãc uitã in terris Saturnus agebat, et alio loco,
Aureaq; (ut perhibent) illo ſub rege fuere
Secula, ſic placida populos in pace regebat.

Neq; ſuperius dixit in cœlo egiſſe uitam, neq; inferius ſuperos in pace rexiſſe. Vnde apparet illum regem fuiſſe terrenum, quod alibi apertius declarat,

Aurea condet
Secula, quæ rurſus latio regnata per arua

Saturno quondam, Ennius quidem in Euheme ro non primum dicit regnaſſe Saturnum, ſed Vranũ patrem Initio, inquit, primus in terris Imperium ſummũ Vranus habuit, is id regnum unà cum fratri bus ſuis inſtituit, atq; parauit. Non magna diſſenſio, ſiquidem, maximorum authorum de filio, ac patre dubitatio eſt, ſed tamen utrunq; fieri poteſt, ut & pri mus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, et principatum habere nõ regnũ, poſtea Saturnus maio res ſibi opes comparauerit, ac regiũ nomen aſciuerit.

Quid idẽ Ennius docet in ſacra hiſtoria. Cap. XIIII

n Vnc quoniam ab ijs, quæ retulimus, aliquan tulum ſacra hiſtoria diſſentit, apperiamus ea, quæ ueris literis continentur, ne poetarũ ineptias in accuſandis religionibus ſequi, ac probare uideamur. Hæc Ennij uerba ſunt. Exin Saturnus uxo rem duxit Opem. Titan, qui maior natu erat, poſtulat ut ipſe regnaret, ibi Veſta mater eorum, et ſorores Ce res, atq; Ops ſuadẽt Saturno, ut de regno nõ concedat fratri, Ibi Titã, qui facile deterior eſſet, ꝗ Saturnus, ic-circo & ꝙ uidebat matrem, atq; ſorores ſuas operam dare, ut Saturnus regnaret, conceſſit ei, ut is regnaret, Itaq; pactus eſt cum Saturno, uti ſiquid liberum ui-rilis ſexus ei natum eſſet neq; educaret, id eius rei cau ſa fecit, uti ad ſuos gnatos regnũ rediret. Tum Satur no filius qui primus natus eſt, eum necauerunt. Dein de poſterius nati ſunt gemini Iupiter, atq; Iuno. Tũ Iunonem Saturno in conſpectum dedêre, atq; Iouem

clàm abſcondūt, dan'q; eum Veſtæ educandum, cælātes Saturnū. Itē Neptunum clàm Saturno Ops parit, eumq; clanculū abſcondit. ad eundē modū Tertio ptu Ops parit geminos Plutonem, & Glaucā, Pluton latine eſt dieſpiter, alij Orcum dicunt, ibi Glaucam filiā Saturno oſtēdunt, ac filium Plutonē cælant, atq; abſcondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut ſcripta ſunt) Iouis, fratrum'q; eius ſtirps, atq; cognatio in hūc modum nobis ex ſacraſcriptióe tradita eſt. Item paulo poſt hæc refert. Deinde Titan, poſtq̄ reſciuit Saturno filios procreatos, atq; educatos eſſe clàm, ſeducit ſecum filios ſuos, qui Titani uocantur, fratrem'q; ſuum Saturnum, atq; Opem comprehendit, eosq; muro circumegit, & cuſtodiam his apponit. Hæc hiſtoria q̄ uera ſit docet Sibylla Erythræa eadem ferè dicens, niſi ꝙ in paucis, quæ ad rem non ptinent, diſcrepat. Iupiter ergo liberatur ſummi ſceleris crimine, ꝙ patrē uinxiſſe cōpedibus perhibetur. Id enim Titan patruus fecit, ꝙ ille contra pactionem, ius'q; iurandum mares liberos ſuſtuliſſet. Reliqua hiſtoria ſic contexitur. Iouem adultum cū audiuiſſet patrem, atq; matrem cuſtodijs circunſeptos, atq; in uincula coniectos, ueniſſe cū magna Cretenſium multitudine, Titanum'q;, ac filios eius pugnando uiciſſe, parentes uinculis exemiſſe, patri regnū reddidiſſe, atq; ita in Cretam remeaſſe. Poſt hæc deinde Saturno datam ſortem, ut caueret, ne filius eum regno expelleret, illum eleuandæ ſortis, atq; effugiendi periculi gratia inſidiatum Ioui, ut eum necaret. Iouem cognitis inſidijs regnum ſibi denuo uendicaſſe, ac fugaſſe Saturnū, qui cum iactatus eſſet per

omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum cõprehendendum, uel necandum Iupiter miſerat, uix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

Qua rõne homines Dij cœperint nominari. Cap. XV

Quibus ex rebus cum conſtet illos homines fuiſſe, non eſt obſcurum qua rõne Dij cœperint noĩari. Si. n. nulli reges ante Saturnum, uel Vranum fuerunt propter hominũ raritatem, qui agreſtem uitam ſine ullo rectore uiuebant, non eſt dubium, quin illis temporibus homines regem ipſum, totamq; gentem ſummis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, ſiue ob miraculum uirtutis, hoc uere putabant rudes adhuc, & ſimplices, ſiue (ut fieri ſolet) in adulationem præſentis potentiæ, ſiue ob beneficia, q̃bus erant ad humanitatẽ compoſiti. Deinde ipſi reges, cum chari fuiſſent ijs, quorum uitam compoſuerant, magnum ſui deſyderium mortui reliquerunt. Itaq; homines eorum ſimulachra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium. Progreſſiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperũt, ut & gratiam referre benemeritis uiderentur, & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperãdi cupiditatem. Quod Cicero de natura Deorũ docet, dicens, Suſcepit autem uita hoĩum, conſuetudoq; cõmunis, ut beneficijs excellẽtes uiros in cœlũ fama, ac uolũtate tolleret. Hic Hercules, hinc Caſtor, hic Pollux, hinc Aeſculapius, hinc Liber. Et alio loco atq; alio in plerisq; ciuitati-

bus intelligi poteſt, acuendæ uirtutis gratia, aut quo li bentius reipublicæ cauſa periculū adiret optimus quiſq; uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium conſecratam. Hac ſcilicet ratione Romani Cæ ſares ſuos conſecrauerunt, et Mauri reges ſuos. Sic pau latim religiones eſſe cœpere, dum illi primi, qui eos no uerant, eo ritū ſuos liberos, ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob cele britatem nominis in prouincijs omnibus colebantur. Priuatim uero ſinguli populi gentis aut urbis conditores, ſeu uiri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ ca ſtitate mirabiles, ſumma ueneratione coluerunt, ut Aegyptij Iſidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrū, Pœni Vranum, Latini Faunū, Sabini Sangum, Romani Quirinum. Eodem utiq; modo Athenæ Mineruā, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos, atq; regiones uaria ſacra ſuſcepta ſunt, dū grati homines eſſe in ſuos principes cupiunt, & quos alios honores uita carentibus deferant, inuenire nō poſſunt. Præterea pietas eorum, qui ſucceſſerant, plurimum cō tulit ad errorem. qui (ut diuina ſtirpe nati uiderētur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq; iuſ ſerunt. An'ne poteſt aliquis dubitare, quomodo religiones deorum ſint inſtitutæ? cum apud Maronem le gat Aeneæ uerba ſocijs imperantis,

Nunc pateras libate Ioui, precibusq; uocate
Anchiſen genitorem. Cui non tantum immorta litatem, uerum etiam uentorum tribuit poteſtatem.
Poſcamus uentos, atq; hæc mea ſacra quotannis,

Vrbe uelit poſita templis ſibi ferre dicatis.

Idem ſcilicet de Ioue Liber & Pan & Mercurius & Apollo fecerunt. Ac poſtea de his ipſis ſucceſſores eorũ, Acceſſerunt etiam poetæ, & compoſitis ad uoluptatem carminibus in cœlum eos ſuſtulerunt, ſicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulantur, quod malum à græcis ortum eſt, quorum leuitas inſtructa dicendi facultate, & copia, incredibile eſt quãtas mendaciorũ nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos et ſuſceperũt primi ſacra illorum, et uniuerſis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla ſic eos increpat.

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσι.
Πρός τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις, ἀνατίθης.
θύεις εἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥς τέ σε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, ſed philoſophus fuit, ſiquidem ſolus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo ſeipſum de morte filiæ conſolatus eſt, non dubitauit dicere, Deos, qui publice colerentur, homines fuiſſe. Quod ipſius teſtimonium eo debet grauiſſimum iudicari, quod & augurale habuit ſacerdotium, & eoſdem ſe colere, uenerariq; teſtatur. Itaq; intra paucos uerſiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem ſe modo conſecraturũ eſſe profiteretur, quo illi à ueteribus ſunt conſecrati, & illos mortuos eſſe docuit, & originẽ uanæ ſuperſtitionis oſtendit. Cum uero inquit, et mares, et fœminas complures ex hominibus in deorum numero eſſe uideamus, & eorum in urbibus, atq; agris au

guſtiſſima delubra uenerenur, aſſentiamur eorum ſapientiæ, quorum ingenijs, & inuentis omnem uitã legibus, et iſtitutis excultã, cõſtitutam'q; habemus. Quod ſi ullum unquã animal cõſecrandum fuit, illud profecto fuit. ſi Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in cœlum tollẽda fama fuit, huic idem honos certe dicandus eſt, quod quidem faciam. Te'q; omnium optimam, doctiſſimam'q; approbantibus dijs immortalĩbus ipſis, in eorum cœtu locatam ad opinionem oĩum mortaliũ cõſecrabo. Fortaſſe dicat aliquis præ nimio luctu deliraſſe Ciceronem. Atqui omnis illa oratio & doctrina, & exemplis, & ipſo loquendi genere perfecta non ægri, ſed cõſtantis animi, ac iudicij fuit. Et hæc ipſa ſententia nullũ præfert indiciũ doloris. Neq; enim puto illum tam uarie, tam copioſe, tam ornate ſcribere potuiſſe, niſi luctum eius et ratio ipſa, et cõſolatio amicorum, & temporis longitudo mitigaſſet. Quid, ꝙ idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem ſecutus eſt, leges uoluit ponere, qbus putaret uſuram eſſe iuſtam, & ſapientem ciuitatem, de religione ita ſanxit. Diuos, et eos, ꝗ cœleſtes ſemper habiti ſunt, colunto. Et illos, quos in cœlo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aeſculapium, Pollucem, Caſtorẽ, Quirinum. Item in Thuſculanis cum diceret totum pene cœlum humano genere completum. Si uoluero, inquit, ſcrutari uetera, & ex illis ea, quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere conner, ipſi illi maiorũ gentium Dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlũ reperientur. Quære quorum demonſtrantur ſepulchra in Græcia, reminiſcere, quo-

niam es initiatus quæ traduntur myſterijs. Tũ deniq; q̃ hoc late pateat intelliges. Teſtatus eſt, uidelicet Attici conſcientia ex ipſis myſterijs intelligi poſſe, q̃ omnes illi hoĩes fuerunt, qui colũtur, & de Hercule, Libero, Aeſculapio, Caſtore, Polluce, ĩcunctanter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentiũ Deos appellauit, timuit aperte confiteri. Et icirco ait late hoc patere, ut idem de Ioue, cæteriſq; antiquioribus dijs intelligamus, quorum memoriam ſi eadem ratione ueteres conſecrauerunt, qua ſe imaginẽ, nomenq; filiæ conſecraturum eſſe dicit, ignoſci mœrentibus poteſt, credentibus non poteſt. Quis. n. tam demens, q̃ conſenſu, & placito innumerabiliũ ſtultorũ, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquid, q̃d ipſe non habeat, dare alteri poſſe? Apud Romanos Deus Iulius, q̃a hoc ſcelerato homini placuit Antonio, Deus Quirinus, q̃a hoc paſtoribus uiſum eſt, cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ paricida, quod ſi conſul non fuiſſet Antonius, C. Cæſar pro ſuis in rẽpublicam meritis etiam defuncti hoĩs honore caruiſſet. Et quidẽ conſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui, qui uetabant funus fieri, & Dolabellæ conſulis, qui colũnam in foro, ideſt titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulũ deſyderio ſuis fuiſſe declarat Ennius, apud quẽ populus amiſſum regem dolens hæc loq̃tur.

O Romule Romule dic, ò,
Qualem te patriæ cuſtodem dij genuerunt?
Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O pater, ò genitor, ò ſanguen dijs oriundum.

Ob hoc deſyderium facilius creditum eſt Iulio Proculo mentienti, qui ſubornatus à patribus eſt, ut nuntiaret plebi ſuæ uidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem, eumq; mandaſſe ad populum, ut ſibi delubrū fieret, ſe Deum eſſe, & Quirinum uocari. Quo facto et ipſi populo perſuaſit, Romulum ad deos abijſſe, & ſenatum ſuſpicione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione dij eſſe nō poſſunt, quos ſexus diſcernit. Et q in naturam Dei non cadit ſexus, aut coitus, aut officium generandi. Caput XVI.

Poteram ijs, quæ retuli, eſſe contentus, ſed ſuperſunt adhuc multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam quamuis ipſo religionum capite deſtructo uniuerſa ſuſtulerim, libet tamen proſeq cætera, & redarguere plenius inueteratam perſuaſionem, ut tandem homines pudeat ſuorum, ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum. Religionum animos nodis exoluere pergo (ut ait Lucretius) qui qdem hoc efficere non poterat, qa nihil ueri afferebat. Noſtrum eſt hoc officium, qui & uerū Deum aſſerimus, & falſos refutamus. Illi ergo, q poetas finxiſſe de dijs fabulas opinantur, & deas fœminas eſſe credunt, & colunt, reuoluuntur imprudētes ad id, quod negauerāt, coire illos, ac parere. Nec enim fieri poteſt, qn duo ſexus generādi cauſa ſint inſtituti. Recepta uero ſexuum diuerſitate, nō intelligunt conſequens eſſe, ut concipiant, quod in Deum cadere non poteſt, ut iſti putant, nā et Iouis eē filios dicunt, et cætero-

rum deorum, Naſcuntur ergo & quotidie quidem Dij noui, nec .n. uincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet moriente. Nam cum hominum uix incredibilis numerus ſit, & inæſtimabilis, quos tamen, ſicuti naſcuntur, mori neceſſe eſt, quid Deorum eſſe tandẽ putemus, qui tot ſeculis nati ſunt, immortalesq; manſerunt? Cur ergo tam pauci coluntur? niſi forte arbitramur non generandi cauſa, ſed tantummodo capiendæ uoluptatis duos eſſe ſexus Deorum, et ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet. Cum uero dicantur aliqui ex aliquibus nati, conſequens eſt, ut ſemper naſcantur, ſiqdem aliquando ſunt nati, uel ſi aliquando naſci deſierunt, ſcire nos conuenit, cur aut quando deſierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philoſophiæ, quid ergo eſt, inquit, quare apud poetas ſalaciſſimus Iupiter deſierit liberos tollere? Vtrum ſexagenarius factus eſt, & illi lex Papia fibulam impoſuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandẽ illi uenit in mentem, ab alio expectes, alteri quod feceris. Et timet nequis ſibi faciat, quod ipſe Saturno? At iſti, qui Deos aſſerunt, uideant quomodo reſpondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo ſunt ſexus Deorum, ſequitur concubitus, & ſi coeunt, & domos habeant neceſſe eſt. nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promiſcue, aut in propatulo faciant, ſicut muta uidemus facere animalia. ſi domos habent, conſequens eſt, ut & urbes habeant, & quidem authore Naſone, qui ait,

Plebs habitat diuerſa locis, hac fronte potentes
Cœlicolæ, clariq; ſuos poſuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ ſequantur, arare illos, & colere, quod quidem uictus cauſa fit, ergo mortales ſunt, quod argumentum retrouerſum idem ualet. Si enim agros nō habent, ne urbes quidem, ſi urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abeſt, & ſexus igitur fœmineus. In dijs autem uidemus & fœminas eſſe, ergo Dij nō ſunt. Diſſoluat hoc argumentum ſiquis poteſt. Ita enim res rem ſequitur, ut hæc ultima neceſſe ſit cōfiteri. Sed ne illud quidem diſſoluet aliquis, ex duobus ſexibus alter fortior, alter infirmior eſt. Robuſtiores enim mares ſunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum, ergo nec fœmineus ſexus. Huic additur ſuperioris argumenti extrema illa concluſio, ut Dij non ſint, quoniam in Dijs & fœminæ ſunt.

Quod ſtoici fidem hiſtoriarum, & poetarū figmēta inani phyſica ratione peruertunt, & quæ miſeriæ, & turpitudines de Dijs referantur. Cap. XVII.

O*B has rationes ſtoici alio uerſus Deos interpretantur. Et quia non præuident quid ſit in uero, conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere, quos Cic. ſecutus de Dijs, ac religionibus eorum hanc ſententiam tulit. Videtis ne igitur, ut à phyſicis rebus bene, atq; utiliter inuentis tracta ſit ad commentitios, ac fictos deos? quæ res genuit falſas opiniones, erroresq́; turbulentos, ſuperſtitiones penè aniles, & formæ enim deorum nobis & ætates, et ueſtitus, ornatusq́; noti ſunt. Genera præterea, coniu-*

gia, cognationes omnes, omniaq; traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid uerius dici poteſt? Romanæ philoſophiæ princeps, & amplisſimo ſacerdotio præditus commentitios, ac fictos Deos redarguit, quorum cultus ſuperſtitiones pene aniles eſſe teſtatur, falſis opinionibus, erroribusq; turbulentis implicatos eſſe homines queritur. Nam totus liber tertius de natura deorum omnes funditus religiones euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquẽtia ſuperare poſſumus Ciceronem? minime id quidem, ſed fiducia illi defuit ignoráti ueritatem. quod ipſe ſimpliciter in eodem opere confitetur. Ait. n. facilius ſe poſſe dicere, quid non ſit, q̃ quid ſit, hoc eſt falſa ſe intelligere, uera neſcire. Clarum eſt igitur homines fuiſſe illos, qui Dij putantur, & eorum memoriam poſt mortem conſecratam eſſe, ideo etiam ætates diuerſæ ſunt, & certæ imagines ſingulorum, quod in eo habitu, et ætate ſingulorum ſimulachra cõfigurata ſunt, in qua quẽq; mors deprehendit. Conſyderemus (ſi placet) erumnas infelicium deorum. Iſis filium perdidit, Ceres filiam, expulſa, & per orbem terræ iactata. Latona uix inſulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deûm mater & amauit formoſum adoleſcentem, & eundẽ cum pellice deprehẽſum exectis uirilibus ſemiuirũ reddidit. Et ideo nunc ſacra eius à gallis ſacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrime pſecuta eſt, qa parere ipſa non potuit ex fratre. Inſulã Samũ ſcribit Varro prius Partheniã nominatam, ꝙ ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiã Ioui nupſerit. Itaq; nobiliſſimũ, et antiquiſſimum templũ eius eſt Sami, & ſimulachrum in

habitu nubentis figuratum, & ſacra eius anniuerſaria nuptiarum ritu celebrantur, ſi ergo adoleuit, ſi uirgo fuit primo, poſtea mulier, hominem fuiſſe qui non intelligit, pecudem ſe fatetur. Quid loquar obſcœnitatem Veneris omnium libidinibus proſtitutæ, non Deorum tantum, ſed & hominum? Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui eſt natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinem, ex Anchiſa Aeneā, ex Bute Erycem, ex Adone quidem nullum potuit, qui etiam tum puer ab apro ictus, & occiſus eſt. quæ prima (ut in hiſtoria ſacra cōtinetur) artem meretriciam inſtituit, authorq́; mulieribus in Cypro fuit, uti uulgo corpore quæſtum facerēt. Quod icirco imperauit, ne ſola præter alias mulieres impudica, et uirorum appetens uideretur. Etiā'ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, q̃ partus. Sed ne illæ quidem uirgines illibatam caſtitatem ſeruare potuerūt. Vnde enim putemus Eritchthoniū eſſe natum? An ex terra, ut poetæ uideri uolunt? at res ipſa clamat. Nam cum Vulcanus dijs arma feciſſet, eiq; Iupiter optionem dediſſet præmij, quod uellet poſtulandi, iuraſſetq́; (ut ſolebat) per infernam paludem, ſe nihil negaturū, tum faber claudus Mineruæ nuptias poſtulauit. Hic Iupiter Optimus maximus tanta religione conſtrictus, abnuere nō potuit, Mineruā tamen monuit repugnare, pudicitiáq́; defendere, tum in illa colluctatione Vulcanū in terram profudiſſe aiunt ſemen, unde ſit Erichthonius natus. Id'q; illi nomen impoſitum ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ χθονὸς, ideſt ex certamine, atq; humo. Cur igitur uirgo eum puerum

cum dracone concluſum, & obſignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidẽs (ut opinor) inceſtum, quod nullo modo poſſit colorari. Altera cum penè amatorem ſuum perdidiſſet, qui erat turbatis diſtractus equis, præſtantiſſimum medicum Aeſculapium curando iuueni aduocauit, eumq; ſanatum

Secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq́; relegat,
Solus ubi in ſyluis Italis ignobilis æuum
Exigeret, uerſóq; ubi nomine Virbius eſſet.

Quid ſibi uult hæc tam diligens, tam ſolicita curatio? quid ſecretæ ſedes? quid relegatio uel tam longe, uel ad mulierem, uel in ſolitudinem? quid deinde nominis commutatio? Poſtremo q̃d equorum tam ꝑtinax abominatio? Quid ſignificant hæc omnia, niſi conſcientiam ſtupri? & amorem minime uirginalem. Erat planè, cur tantum laborem pro tam fideli iuuene ſuſciperet, quia amanti nouercæ obſequium pernegaret.

Quomodo refellantur ij, qui Deos eſſe factos ex hominibus mentiantur. Cap. XVIII.

Hoc in loco refellendi ſunt etiã ij, qui Deos ex hominibus eſſe factos, non tantum fatentur, ſed, ut eos laudent, etiã gloriantur, aut uirtutis gratia, ut Herculẽ, aut munerum, ut Cererem ac Liberum, aut artium repertarũ, ut Aeſculapiũ, uel Mineruam. Hæc uero q̃ inepta ſint, quã'q; non digna, propter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere cõtaminẽt, hoſteſq; Deo uero fiant, quo cõtempto mortuorũ ſacra

ſuſcipiunt, ex ſingulis rebus oſtendā. Virtutem eſſe dicunt, quæ hominem tollat in cœlum, nō illam, de qua philoſophi dixerunt, quæ poſita eſt in bonis animi, ſed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo, quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatē meruiſſe creditur. Quis tam ſtulte ineptus eſt, ut corporis uires diuinum, uel etiā humanum bonū iudicet, cum ſint & maiores pecudibus attributæ, & uno morbo ſæpe frāgantur, uel ipſa ſenectute minuantur et corruāt? Itaq; idem, cum ille deformari ulceribus toros ſuos cerneret, nec ſanari ſe uoluit, nec ſenem fieri, nequando ſeipſo minor, aut deformior uideretur. Hunc ergo, qui uiuū ſeipſum combuſſerat, aſcendiſſe in cœlum putauerūt, eaq; ipſa, quæ ſtultiſſime admirati ſunt, ſimulachris, & imaginibus compreſſa, & conſecrata poſuerunt, ut in perpetuum uanitatis eorum monimenta perſtarent, qui ob necem beſtiarū Deos fieri credidiſſent. Sed hæc græcorum fortaſſe culpa, qui res leuiſſimas pro maximis ſemper habuerunt. Quid noſtri, num ſapientiores? qui athleticam quidem uirtutem cōtemnunt, q̃a nihil obeſt, ſed regiā (q̃a late ſolet nocere) ſic admirantur, ut fortes, & bellicoſos duces in Deorū cœtum locari arbitrentur. Nec eſſe ullā aliā ad immortalitatē uiā, q̃ exercitus ducere, aliena uaſtare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut ſubijcere ſeruituti, uidelicet quo plures homines affiixerint, ſpoliauerint, occiderint, eo ſe nobiliores, & clariores putant, & inanis gloriæ ſpecie capti ſceleribus ſuis nomen uirtutis imponunt. Iā mallē, ut à ferarū cædibus Deos ſibi fingerent, q̃ immortalitatē tam cruentā pro

barent. Siquis unum hominem iugulauerit, pro contaminato, ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorũ admitti eum fas putant, Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit, non modo in templum, ſed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium ſic loquitur Africanus,

Si fas cædendo cœleſtia ſcandere cuiquam eſt,
Mi ſoli cœli maxima porta patet.

Scilicet quia magnã partem generis humani extinxit, ac pdidit. O' quantis in tenebris Africane uerſatus es, uel potius ò poeta, q per cædes, et ſanguinem patere hominibus in cœlum aſcenſum putaueris. Cui uanitati et Cic. aſſenſit. Eſt uero, inqt, Africane, nam & Herculi eadẽ ipſa porta patuit, tanq̃ ipſe planè, cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Eqdem ſtatuere non poſſum, dolendum'ne potius an ridendum putem, cum uideã & graues, & doctos, & (ut ſibi uidentur) ſapiẽtes uiros, in tam miſerandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc eſt uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidem malim, quàm exitio eſſe quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non poteſt niſi per ſanguinem, quid fiet ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certe fieri poterit, ſi pernicioſo, et impio furore proiecto innocentes eſſe ac iuſti uelint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit uirtus, quia hominibus in homines ſæuire non dabitur? Sed iſti, q euerſiones urbiũ, populorumq; ſummam gloriã computant, otium publicum non ferent, rapient, ſæuient, & iniurijs inſolenter illatis humanæ ſocietatis fœdus irrumpent, ut habere

hoſtem poſſint, quem ſceleratius debeāt q̄ laceſſierint. Nūc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum diuinis docere literis, uinum, atq; fruges ante progeniem cœli, atque Saturni fuiſſe in uſu hominum, ſed ab his ſanè inuenta eſſe fingamus. Num poteſt plus, aut minus uideri collegiſſe fruges, hisq́; fractis panem facere docuiſſe, aut uuas de uitibus lectas expreſſiſſe, uinumq́; feciſſe, q̄ fruges ipſas, aut uites generaſſe, aut protuliſſe de terra? Reliquit hæc ſanè Deus humanis ingenijs eruenda, tamen fieri non poteſt, quin ipſius ſint omnia, qui & ſapientiā tribuit homini, ut inueniret, & ipſa illa, quæ poſſent inueniri, primus inuenit. Artes quoq; ſuis inuē toribus immortalitatem peperiſſe dicuntur, ut Aeſculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur et illos, qui fullonicam, ſutrinamq́; docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia iſti diuites uaſa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ uitæ plurimum profuerunt. Cur non etiā illis attributa ſunt templa? ſed nimirum Minerua eſt, quæ omnes reperit. Ideoq́; illi opifices ſupplicant. Ergo ab his ſordibus Minerua aſcendit in cœlum. Eſt uero cauſa cur quiſquam derelinquat eū, qui terram cum animantibus, cœlum cum aſtris, & luminibus exorſus eſt, ut eam ueneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui uulnera in corporibus ſanare docuit? num poteſt eſſe præſtantior, quàm qui corpora ipſa formauit, ſentiendi, ac uiuendi rationem dedit? Herbas deniq; ipſas, & cætera, quibus medendi ars conſtat, excogitauit, ac protulit?

Quod Deos uanos, & Deum uerum nemo ſimul poteſt colere. Caput XIX.

T enim dicet aliquis, & huic ſummo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, ſuam uenerationem eſſe tribuẽdam. Primum nec factum eſt unq̃, ut q hos colit, etiã Deum coluerit, neq; fieri poteſt, quoniam ſi honos idẽ tribuitur alijs, ipſe omnino nõ colitur, cuius religio eſt, illum eſſe unũ, ac ſolum Deum credere. Clamat ſummus poeta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes, apud inferos eſſe, ipſumq; illum medicinæ repertorem talis, & artis ad ſtygias undas fulmine eſſe detruſum, ut intelligamus, q̃tum ualeat pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. ſed homines ingenioſi hanc ſecum habebant fortaſſe rationem, quia Deus fulminari non poteſt, apparet non eſſe factum, immo uero qa factum eſt, apparet hominem fuiſſe, non Deum. Mendacium enim poetarum non in facto eſt, ſed in nomine. Metuebant enim malum, ſi contra publicam perſuaſionem faterentur, quod erat uerum, qđ ſi hoc conſtat inter ipſos, ex hominibus Deos factos, cur ergo nõ credunt poetis, ſiquando illorum fugas, & uulnera, & mortes, & bella, & adulteria deſcribunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuiſſe ullo pacto fieri Deos, quia ne homines quidem probi fuerunt, eaq; in uita ſua geſſerunt, quæ mortem pariunt ſempiternam.

De propria Romanorum religione. Caput XX.

Enio nunc ad proprias Romanorū religiones, quoniā de cōmunibus dixi, Romuli nutrix Lupa honoribus eſt affecta diuinis. Et ferrem, ſi id animal ipſum fuiſſet, cuius figurā gerit. Author eſt Liuius Larentiæ eſſe ſimulachrum, & quidem non corporis, ſed mentis, ac morum. Fuit. n. Fauſtuli uxor, et propter uulgati corporis uilitatem Lupa inter paſtores, ideſt meretrix nuncupata eſt, unde etiā Lupanar dicitur, exemplum, ſcilicet Athenienſium in ea figuranda Romani ſecuti ſunt, apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidiſſet, quia nefas erat ſimulachrū conſtitui meretricis in templo, animalis effigiē poſuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monimentum ex nomine, ſic iſti ex profeſſione fecerūt. Huius nominis etiam dies feſtus dicatus eſt, et Larentinalia conſtituta. Nec hanc ſolum Romani meretricem colunt, ſed Faulam quoq;, quam Herculis ſcortum fuiſſe Verrius ſcribit. Iam quanta iſta immortalitas putanda ſit, quam etiam meretrices aſſequantur. Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæſiuiſſet, Populum Romanum ſcripſit hæredē, certam pecuniā reliquit, cuius ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia ſenatui flagitioſum uidebatur, ab ipſo noīe argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædā dignitas adderetur. Deā finxerūt eſſe, quæ florib. præſit, eamq; oportere placari, ut fruges cū arboribus, aut uitibus bene, proſpereq; floreſcerent. Eū colorem ſecutus in faſtis poeta non ignobilē nymphā fuiſſe narrauit, quæ ſit Chloris uocitata, eamq; Zephy-

ro nuptam quaſi dotis loco id accepiſſe muneris à mari to, ut haberet omnium florum poteſtatem. Honeſte qui dem iſta dicuntur, ſed inhoneſte, turpiterq; credũtur. Nõ debent (cum ueritas quæritur) huiuſmodi nos uela menta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni laſciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter uerborum licentiã, quibus obſcœnitas omnis effun ditur, exuuntur etiam ueſtibus populo flagitante mere trices, quæ tunc mimorum funguntur officio, & in con ſpectu populi uſq; ad ſatietatem impudicorum luminũ cum pudendis motibus detinentur. Cloacinæ ſimulachrũ i cloaca maxima repertum Tatius cõſecrauit, & quia cuius eſſet effigies ignorabat, ex loco illi nomen impoſuit. Pauorem, Palloremq; Tullus Hoſtilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, niſi dignum fuiſſe, qui ſemper deos ſuos (ſicut optari ſolet) præſentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de conſecratiõe honoris, atq; uirtutis honeſtate nominũ differre congruit. Eadẽ uanitate Mẽtem quoq; inter deos collocauit Senatus, quã profecto ſi habuiſſet, eiuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet, magnum Cicero, audaxq; conſiliũ ſuſcepiſſe Græciam dicit, quod cupidinum, & amorũ ſimulachra in gymnaſiis conſecraſſet, adulatus eſt uidelicet Attico, & irriſit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino conſilium dicendũ fuit, ſed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia, qui liberos ſuos, quos erudire ad honeſta deberent, proſtituerunt libidini iuuentutis, à quibus flagitiorum Deos, & in illis potiſſimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, et in illa

coli ætate uoluerunt, quæ ſimplex, & improuida pri us irretiri, & in laqueos poteſt cadere, quàm cauere. Quid mirum, ſi ab hac gente uniuerſa flagitia mana runt? apud quam ipſa uitia religioſa ſunt, eaq; non mo do non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic ſententiæ tanquam græcos prudētia uinceret, adiecit. Virtutes enim oportet non uitia conſecrari. Quod ſi recipis ó M. Tulli, non uides forte, ut irrumpant ui tia cum uirtutibus, quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora ſunt, quæ ſi uetas conſe crari, reſpondebit tibi illa eadem Græcia, ſe alios de os colere, ut proſint, alios ne noceant. Hæc enim ſem per excuſatio eſt eorum, qui mala ſua pro dijs habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo uitia conſe cranda non ſunt, in quo tibi aſſentior, ne uirtutes qui dem. Non enim per ſe ſapiunt, aut ſentiunt, neq; in tra parietes, aut ædiculas luto factas, ſed intra pectus collocandæ ſunt, & interius comprehendendæ, ne ſint falſæ, ſi extra hominem fuerint collocatæ. Itaq; præ claram illam legem tuam derideo, quam ponis his uer bis. Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cœ lum, mentem, uirtutem, pietatem, fidem, earumq; lau dum delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine non poſſunt. Si enim colēda ſunt, in homine ipſo ſint neceſſe eſt. Si autem ſunt extra hominem, quid opus eſt ea colere, quibus careamus? Virtus colenda eſt, non ima go uirtutis, & colenda eſt non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſolenni, ſed uoluntate ſola, atq; propoſito. Nam quid eſt aliud colere uirtutem, niſi eam comprehendere animo, & tenere? Quod unuſquiſq;

ſimul

ſimul cœpit uelle, conſequitur. Hic ſolus uirtutis eſt cultus. nam religio & ueneratio nulla alia niſi unius dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt ô uir ſapientiſſime, ſuperuacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis uſibus cedere? quid ſacerdotes conſtituere uana, & inſenſibilia culturos? quid immolare uictimas? Quid tantos ſumptus uel fingendis, uel colendis imaginibus impendere? Firmius, & incorruptius templum eſt pectus humanum, hoc potius ornetur, hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes eſſe ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim uirtutes ſic colunt, ideſt qui umbras, atq; imagines uirtutum conſectantur, ea ipſa, quæ uera ſunt, tenere nõ poſſunt. Itaque nulla in quoquam uirtus eſt, uitiis ubiq; dominantibus. nulla fides, omnia pro ſe unoquoq; rapiente, nulla pietas nec conſanguineis, nec parentibus, præeunte auaritia, & cupiditate in uenenum, & ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publice bellis ſæuientibus, priuatis inimicitiis uſq; ad ſanguinem furentibus. Nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem ſexum, & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis colere debuerunt; qui error omnis ex illius principalis, ac ſummi boni ignoratione deſcendit. Vrbe à Gallis occupata obſeſſi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta feciſſent, ædem Veneri Caluæ conſecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm uanæ ſint religiones, uel ex eo ipſo, quod eas his ineptiis cauillantur. A Lacedæmoniis fortaſſe didicerant, Deos

ſibi ex euentis fingere. qui cum Meſſenios obſiderent, & illi furtim deceptis obſeſſoribus egreſſi ad diripiendam Lacedæmonem cucurriſſent, à ſpartanis mulieribus fugati ſunt. Cognitis autem hoſtium inſidijs, Lacedæmonij ſequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exiuerunt, quæ cum uiros ſuos cernerent parare ſe ad pugnam, qui putarent Meſſenios eſſe, corpora ſua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aſpectu in libidinem concitati, ſicut erant armati permiſti ſunt utiq; promiſcue. Nec enim uacabat diſcernere, ſic iuuenes ab ijſdem antea miſſi cum uirginibus, ex quibus ſunt parthenij nati. Propter huius facti memoriam, ædem Veneri armatæ ſimulachrum poſuerunt, quod tametſi ex cauſa turpi, tamen honeſtius uidetur armatam Venerem conſecraſſe, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoq; piſtori ara appoſita eſt, quod eos in quiete monuiſſet, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hoſtium caſtra iactarent, eoq; facto ſoluta eſt obſidio, deſperantibus Gallis inopia ſubigi poſſe Romanos. Quæ iſta religionum deriſio eſt, ſi eorum defenſor eſſem, quid tam grauiter queri poſſem, quàm deorum nomen in tantum ueniſſe contēptum, ut turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? quis, cum audiat deam Mutam, tenere riſum queat? Hanc eſſe dicunt, ex qua ſint nati Lares, et ipſam Laram nominant, uel Larundam. Quid præſtare colenti poteſt, quæ loqui non poteſt? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boum, diuinitatem conſecuta, quia per-

didit fratrem. Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac faſcinum ſummouet: & Sterculius, qui ſtercorandi agri rationem primus induxit. Et Mutinus, in cuius ſinu pudendo nubentes præſident, ut illarum pudiciti am prior Deus delibaſſe uideatur. Et mille alia portenta, ut iam uaniores qui hæc colēda ſuſceperint, quàm Aegyptios eſſe dicamus, qui monſtroſa, et ridicula quædam ſimulachra uenerantur, & colunt, quæ tamen habent aliquam imaginem. Quid, quod lapidem colunt informem, atq; rudem, cui nomen erat Terminus? Hic eſt, quem pro Ioue Saturnus dicitur deuoraſſe, nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius capitolium facere uellet, eoq; in loco multorum deorum ſacella eſſent, conſuluit eos per auguria, utrum Ioui cedere uellent, et cedētibus cæteris, ſolus Terminus manſit. Vnde illum poeta capitolij immobile ſaxum uocat. Iam ex hoc ipſo quàm magnus Iupiter inuenitur, cui non ceſſit lapis, ea fortaſſe fiducia, quod illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capitolio, ſupra ipſum Terminum foramen eſt in tecto relictum, ut quia non ceſſerat, libero cœlo frueretur, quo ne ipſi quidem fruebantur, qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publicæ ſupplicatur, quaſi cuſtodi finiū Deo, qui non tantum lapis, ſed etiam ſtipes interdum eſt. Quid de ijs dicam, qui colunt talia? niſi ipſos potiſſimum lapides, ac ſtipites eſſe?

De ſacrificijs, & myſterijs eorum. Cap. XXI

d IXimus de Dijs ipſis, qui coluntur, nunc de ſacris, ac myſterijs eorũ pauca dicenda ſunt. Apud Cypri ſalaminem humanam hoſtiam Ioui Theucrus immolauit, Idq; ſacrificium poſteris tradidit, quod eſt nuper Hadriano imperante ſublatum. Erat lex apud Tauros inhumanam, & feram gentem, uti Dianæ hoſpites immolarent, & id ſacrificium multis tẽporibus celebratum eſt. Galli Eſum, atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. ſiquidem latialis Iupiter etiam nunc ſanguine colitur humano. Quid ab his boni precatur, quibus ſic ſacrificant? Aut quid tales Dij hominibus præſtare poſſunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non eſt adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Noſtri uero, qui ſemper manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi uendicarunt, non ne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiuntur? Hi.n. potius ſcelerati ſunt habẽdi, qui, cum ſint liberalium diſciplinarum ſtudijs expoliti, ab humanitate deſciſcunt, q̃ qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorũ ignoratione labũtur. Apparet tamen antiquum eſſe hunc immolandorum hominum ritum, ſiquidem Saturnus in Latio eodem genere ſacrificij cultus eſt, non quidẽ ut homo ad arã ĩmolaretur, ſed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. Quod ex reſponſo quodam factitatum Varro author eſt. cuius reſponſi ultimus uerſus eſt talis.

καὶ κεφαλὰς κρονίδη καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia uidetur ambiguum, & fax illi, & homo iaci ſolet. Verum id genus ſacrificij ab Hercule,

cum ex Hiſpania rediret, dicitur eſſe ſublatum, ritu tamen permanēte, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex ſcirpo, ut Ouid. in faſtis docet.

Donec in hæc uenit Tirynthius arua quotannis,
Triſtia leucadio ſacra peracta modo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe quirites,
Herculis exemplo corpora falſa iace.

Hæc ſacra ueſtales uirgines faciunt, ut ait Idem.

Tum quoq; priſcorum uirgo ſimulachra uirorum
Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam nō inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines, ut parricidium ſuum, id eſt tetrum, atq; execrabile humano generi facinus ſacrificium uocarent. Cum teneras, atq; innocentes animas, quæ maxime eſt ætas parentibus dulcior, ſine ullo reſpectu pietatis extinguerent, immanitatem'q; omnium beſtiarum, quæ tamen fœtus ſuos amant, feritate ſuperarent. O dementiam inſanabilem, quid illis iſti Dij amplius facere poſſent, ſi eſſent iratiſſimi, q̃ faciunt propitij? cum ſuos cultores parricidijs inquinant, orbitatibus mactant, humanis ſenſibus ſpoliant? Quid poteſt eſſe his hominibus ſancti? Aut qd in profanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera committunt? Peſcennius Feſtus in libris hiſtoriarum per ſatyram refert, Carthaginienſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare, & cum uicti eſſent ab Agathocle rege Siculorum, iratum ſibi Deum putauiſſe. Itaq; ut diligentius piaculum ſoluerent, ducentos nobilium filios immolaſſe,

Tantum relligio potuit ſuadere malorum,
Quæ peperit ſæpe ſceleroſa,atq; impia facta.

Cui ergo dementiſſimi homines illo ſacrificio conſulebant? cum tantum partem ciuitatis occiderent,quantam fortaſſe ne Agathocles quidem uictor occiderat. Ab iſto genere ſacrorum non minoris inſaniæ iudicanda ſunt publica illa ſacra,quorum alia ſunt matris Deûm,in quibus homines ſuis ipſi uirilibus litant. amputato enim ſexu non uiros ſe,nec fœminas faciunt. Alia uirtutis,quam eandem Bellonam uocant. in quibus ipſi ſacerdotes non alieno,ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis nanq; humeris,& utraq; manu diſtrictos gladios exertos currunt,& efferũtur,& inſaniunt. Optime igitur Quintilianus fanatico bello,iſtud inquit ſi Deus cogit, iratus eſt,etiam'ne hæc ſacra ſunt? Non'ne ſatius eſt pecudum more uiuere,quàm Deos tam impios,tam profanos,tam ſanguinarios colere? Sed unde iſti errores,& hæc tanta flagitia manauerũt,ſuo loco diſſeremus,interim uideamus cætera,quæ carent ſcelere,ne ſtudio inſectandi uideamur eligere peiora. Iſidis ægyptia ſacra ſunt, quatenus filium paruulum uel perdiderit,uel inuenerit. Nam primo ſacerdotes eius deglabrato corpore ſua pectora tundunt,lamentantur,ſicut ipſa,cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quaſi inuentus,& in lætitiam luctus ille mutatur,ideo Lucanus,

Nunquamq; ſatis quæſitus Oſiris.

Semper enim perdunt,& ſemper inueniunt. Refertur ergo in ſacris imago rei,quæ uera geſta eſt,quæ profecto,ſiquid ſapimus,declarat mortalẽ mulierem fuiſſe,ac pene orbam,niſi unicum reperiſſet,quod illum

ipſum poetam minime fugit, apud quem Pompeius adoleſcens, morte patris audita, hæc loquitur,

Euoluam buſto iam numen gentibus Iſim,

Et tectum ligno ſpargam per uulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quem Serapin et Serapidem uulgus appellat. Solent .n. mortuis cōſecratis nomina immutari, credo ne quis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortem Quirinus dictus eſt, & Leda Nemeſis, & Circe Marica, et Ino, poſtquam ſe præcipitauit, Leucothea, materq; Matuta. Et Melicertes filius eius Palæmon, atq; Portunnus. Sacra uero Cereris Eleuſinæ non ſunt his diſſimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer planctu matris inquiritur, ita hic ad inceſtum patrui matrimonium rapta Proſerpina, quam quia facibus ex Aetnæ uertice accenſis quæſiſſe in Sicilia Ceres dicitur, idcirco ſacra eius ardentium tedarum iactatione celebrantur. Apud Lampſacum Priapo lætabilis uictima eſt aſellus. Cuius ſacrificij ratio in faſtis hæc redditur. Cum Dij omnes ad feſtum matris magnæ conueniſſent, epulisq; ſatiati noctem luſibus ducerent, quieuiſſe humi Veſtam, ſomnumq; cepiſſe, ibi Priapum ſomno eius, ac pudicitiæ inſidiatum, ſed illam intempeſtiuo clamore aſelli, quo Silenus uehebatur, excitatam, libidinē uero inſidiatoris eſſe detectam. Hac de cauſa Lāpſacenos aſellum Priapo quaſi in ultionem mactare cōſueuiſſe. Apud Romanos uero eundē Veſtalibus ſacris in honorē pudicitiæ cōſeruatæ panibus corōari. Quid turpius? Quid flagitioſius? quaſi Veſta beneficio aſini uirgo eſt. At poeta fabulā finxit. Num ergo illud eſt uerius, quod referunt ij, qui φαινόμενα conſcripſerunt?

cum de duabus cancri ſtellis loquuntur, quas græci ὄνους uocant, aſellos fuiſſe, qui liberum patrem trāſ uexerint, cum amnem tranſire non poſſet, quorum al teri hoc præmiū dederit, ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum, Priapumq; ortum eſſe certamen de membri obſcœni magnitudine. Priapum uictum, & iratum interemiſſe uictorem. Hoc uero multo magis ineptum eſt, ſed poetis licet quicquid uelint. Non excu tio tam deforme myſterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat riſu dignum. Finxerunt hæc ſanè poe tæ, ſed neceſſe eſt alicuius maioris turpitudinis tegēdæ gratia ficta ſint. Quæ ſint ergo quæramus. At ea pro fecto manifeſta eſt. Nā ſicut Lunæ Taurus mactatur, quia ſimiliter habet cornua, &

Placat equo Perſis radijs Hyperiona cinctum,

Ne detur celeri uictima tarda Deo,

Ita in hoc, qa magnitudo membri uirilis enormis eſt, non potuit ei monſtro aptior uictima reperiri, q̄ quæ ipſum, cui mactatur, poſſet imitari. Apud Lindum, quod eſt oppidum Rhodi, Herculis ſacra ſunt, quorū à cæteris longe diuerſus eſt ritus. Siquidem non εὐφημίᾳ, (ut græci appellant) ſed maledictis, & execratione celebrātur, eaq; pro uiolatis habent, ſiquando inter ſolēnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonū uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur, ſi tamen ulla eſ ſe in rebus uaniſſimis peteſt. Hercules, cum eò delatus eſſet, famemq; pateretur, aratorem quendam aſpexit operantem, ab eoq; petere cœpit, ut ſibi unum bouem uenderet. Enimuero ille negauit fieri poſſe, qa ſpes ſua omnis colendæ terræ, duobus illis iumentis niteretur..

Hercules ſolita uiolentia uſus, quia unum accipere nõ potuit, utrũq; ſuſtulit, at ille infelix, cum boues ſuos mactari uideret, iniuriam ſuã maledictis ultus eſt, quod homini eleganti, & urbano gratiſſimum fuit. Nam dum comitibus ſuis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat, illum ſibi amariſſime conuiciantem cum riſu, et cachinnis audiebat. Sed poſtq̃ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit, à ciuibus ei ara poſita eſt, quam de facto βούζυγον. i. bouis iugum nominauit. Ad quam duo iuncti boues immolarẽtur, ſicut illi, quos abſtulerat aratori. eumq; ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem, ac præcepit, ut iiſdem maledictis ſemper in celebrãdis ſacrificijs uteretur, q̃ negaret ſe unq̃ epulatũ eſſe iucundius. Hæc iam non ſacra ſunt, ſed ſacrilegia, in q̃bus id factum dicitur, quod in alijs ſi fiat, ſeueriſſime uindicatur. Ipſius autem Cretici Iouis ſacra q̃d aliud, q̃ quomodo ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus oſtendunt? Capella. n. Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus ſuis aluit infantẽ, de qua Germanicus Cæſar in aratæo carmine ſic ait, Illa putatur

Nutrix eſſe Iouis, ſi uere Iuppiter infans
Vbera cretææ mulſit fidiſſima capræ,
Sydere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Huius capellæ corio uſum eſſe pro ſcuto Iouẽ cõtra Titanas dimicantem Muſæus author eſt. Vnde à poetis αἰγίοχος nominatur. Ita quicquid eſt geſtum in abſcondendo puero, id ipſum per imaginem geritur in ſacris, ſed & matris eius myſterium idem continet, quod Ouidius exponit in faſtis.

Ardua iandudum reſonat tinnitibus Idæ,

Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos ſudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priſciq; manent imitantia facti
Aera deæ, comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant,
Tibia dat phrygios, ut dedit ante, modos.

Hanc totam opinionem quaſi à poetis fictam Salluſt. reſpuit, uoluitq; ingenioſe interpretari. Cur altores Iouis dicantur Curetes fuiſſe, et ſic ait, quia principes intelligendi diuina fuerũt, uetuſtatem ut cætera in maius componẽtem altores Iouis celebrauiſſe, q̃tum errauerit homo eruditus, iam res ipſa declarat. ſi. n. princeps eſt Iupiter & deorum, & religionum, ſi ante illum Dij nulli colebantur uulgo, quia non dum nati fuerant, q colũtur, apparet Curetes ex diuerſo principes fuiſſe diuina non intelligendi, ꝑ quos error omnis inductus eſt, & Dei ueri memoria ſublata. Ex ipſis itaq; myſterijs, & cerimonijs intelligere debuerunt, hominibus ſe mortuis ſupplicare. Nõ igitur exigo, ut aliqs poetarum fictionibus credat, q hoc mentiri putat, Põtificum ipſorum ſcripta conſyderet, & qcquid eſt literarum ad ſacra ꝑtinentium reuoluat, plura fortaſſe q̃ nos afferimus, inueniet, in qbus intelligat, inania, inepta, commentitia eſſe omnia, quæ pro ſanctis habentur. Siquis autem pcepta ſapientia depoſuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum penè dementium, illos dico, qui uel inhoneſto ſaltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, ꝑſonati, aut luto obliti currunt. Quid de ſcutis iam uetuſtate putridis dicam? quæ cum portant,

Deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis arbitratur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. qui cum prætor eſſet, tamen lictoribus præeuntibus ancyle portauit, cum haberet magiſtratus beneficio muneris uacationem. Non ergo ille Furius, ſed plane furioſus fuit, qui præturam hoc miniſterio ſe putauit ornare. Merito igitur, cum hæc à uiris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat,

O ſtultas hominum mentes, ò pectora cæca,
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui, quodcūq; eſt. Quis hæc ludibria nō derideat, q̄ habeat aliq̄d ſanitatis? cum uideat homines uelut mente captos ea ſerio facere, quæ ſiqs faciat, in luſu nimis laſciuus, & ineptus eſſe uideatur.

Quis author prædictarū uanitatū in Italia apud Romanos fuerit, & q̄s apud alias gentes. Cap. XXII.

Harū uanitatum apud Romanos author, & conſtitutor Sabinus ille rex, q̄ maxime animos hominū rudes, atq; imperitos nouis ſuperſtitionibus implicauit, quod ut faceret aliqua cum authoritate, ſimulauit cū dea Egeria nocturnos ſe habere congreſſus. Erat quædā ſpelunca peropaca in nemore Aricino, unde riuus perenni fonte manabat, huc remotis arbitris, ſe inferre conſueuerat, ut mentiri poſſet monitu Deæ coniugis ea ſacra populo ſe tradere, quæ acceptiſſima Dijs eſſent. uidelicet aſtutiam Minois uoluit imitari, qui ſe in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam ſibi à Ioue traditas af-

ferebat, ut homines ad parendum non modo imperio, ſed etiam religione conſtringeret. Nec *difficile ſanè fu it perſuadere paſtoribus.* Idem *pontifices, flamines, ſalios, augures creauit,* Deos *per familias deſcripſit. ſic noui populi feroces animos mitigauit, & ad ſtudia pacis à rebus bellicis auocauit.* Sed *cum alios falle ret, ſeipſum tamen non fefellit.* Nam *poſt annos pluri mos* Cornelio, & Bebio COSS. *in agro ſcribæ* Petilij *ſub ianiculo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ à foſſoribus, quarum in altera corpus* Numæ *fuit, in altera ſeptem latini libri de iure pontificio.* Item *græci totidem, de diſciplina ſapientiæ ſcripti, quibus religiones, non eas modo, quas ipſe inſtituerat, ſed omnes præterea diſſoluit.* Quare *ad* Senatũ *delata, decretum eſt, ut hi libri abolerentur.* Ita *eos* Q. Petilius *prætor* Vrbanus *in concione populi concremauit.* Inſipienter *id quidem, quid enim profuit libros eſſe combuſtos? cum hoc ipſum, quod ſunt ideo combuſti, quia religionibus derogabatur, memoriæ ſit traditum?* Nemo *ergo tunc in* Senatu *non ſtultiſſimus.* Potuerunt *enim & libri aboleri, & res tamen in memoriá non exire.* Ita *dum uolunt & poſteris approbare, quanta pietate defende rint religiones, authoritatem religionum ipſarũ teſtan do minuerunt.* Sed *ut* Põpilius *apud* Romanos *inſtitu tor ineptarum religionum fuit, ſic ante* Pompiliũ Faunus *in* Latio, *qui &* Saturno *nefaria ſacra conſtituit, &* Picum *patrem inter* Deos *honorauit, et ſororẽ ſuá* Fatuá Fauná, *eáq; coniugem conſecrauit, quá* C. Baſſus Fatuam *nominatam tradit, quod mulieribus fata canere conſueuiſſet, ut* Faunus *uiris. eandem* Var-

ro ſcribit tantæ pudiciciæ fuiſſe, ut nemo eam, quoad uixerit, præter uirum ſuum, mas uiderit, nec nomen eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto ſacrificant, & bonam deam nominant, & Sex. Clodius in eo libro, quem græce ſcripſit, refert Fauni hanc uxorem fuiſſe, quæ, quia contra morem, decusq; regium clàm uini ollam ebiberat, & ebria facta erat, uirgis myrtheis à uiro uſq; ad mortem cæſa. Poſtea uero cum eũ facti ſui pœniteret, & deſyderium eius ferre non poſſet, diuinum illi honorẽ detuliſſe. Idcirco in ſacris eius obuolutam uini amphoram poni. Reliqt ergo poſteris Faunus quoq; non parum erroris, quem tamen prudẽtes quiq; perſpiciunt. Nam Lucilius eorũ ſtultitiam, qui ſimulachra Deos putant eſſe, deridet his uerbis.

Terricolas Lamias Fauni quas, Pompilijq;
Inſtituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt puer infantes credunt ſigna omnia ahena
Viuere, eſſe homines, ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe ahenis,
Pergula pictorum. et cætera.

Poeta quidem ſtultos homines infantibus comparauit, at ego multo imprudentiores eſſe dico. Illi enim ſimulachra homines putant eſſe, hi Deos. Illos ætas facit putare quod non eſt, hos ſtultitia. Illi utiq; breui deſinũt falli, horum uanitas & durat, et ſemper creſcit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, priuſq; celebrauit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus eſt proximo, qui cum frequenter citharæ cantu perſonaret, Citheron appellatus eſt. Ea ſacra etiam nunc Orphica noĩantur, in qbus ipſe poſtea dilacera-

tius,& carptus eſt,& fuit per eadem ferè tempora,quibus Faunus. Sed quis ætate præceſſerit,dubitari poteſt, ſiquidem per eoſdem annos Latinus, Priamusq; regnauerunt. Item patres eorum Picus,& Laomedon, quo regnante,Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium litus acceſſit. Procedamus igitur ulterius, & quæramus,quis omnino colendorum Deorum primus author extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait,Meliſſea Cretenſium regem primum Dijs ſacrificaſſe,ac ritus nouos, ſacrorumq; pompas introduxiſſe. Huius duas fuiſſe filias, Amalthæam,& Meliſſam,quæ Iouem puerum caprino lacte,ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem ſumpſit, aduolaſſe apes,atq; os pueri melle compleſſe. Meliſſam uero à patre primam ſacerdotem matri magnæ conſtitutam. Vnde adhuc eiuſdem Matris antiſtites Meliſſæ nuncupantur. Hiſtoria uero ſacra teſtatur,ipſum Iouem, poſtq̃ rerum potitus eſt,in tantam inſolentiam ueniſſe,ut ipſe ſibi fana multis in locis conſtitueret. Nã cum terras circuiret, in quancunq; regionem ueniret, reges,principes'ue populorum hoſpitio ſibi, et amicitia copulabat,& cum à quoq; digrederetur,iubebat ſibi fanum creari hoſpitis ſui nomine,quaſi ita poſſet amicitiæ, & fœderis memoria conſeruari. Sic conſtituta ſunt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim,& Labradeus hoſpites eius,atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Caſſio, & quæ ſunt in eundem modũ,quod ille aſtutiſſime excogitauit,ut & ſibi honorem diuinum,ut & hoſpitibus ſuis perpetuum nomen acquireret cum reli

gioriæ coniunctum. Gaudebant ergo illi, & huic imperio eius libenter obſequebantur, & nominis ſui gratia ritus annuos, & feſta celebrabant. Simile quiddã in Sicilia fecit Aeneas, cum conditæ urbi, Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit, ut eam poſtmodum lætus, ac libens Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus ſui per orbẽ terræ Iupiter ſeminauit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Meliſſeo, ſicut Didymus, colendorum Deorum ritus effluxit, ſiue ab ipſo quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit, de tempore tamen conſtat, quando Dij coli cœperint. Meliſſeus quidem multum anteceſſit ætate, quippe qui educauerit Iouem nepotem. Et icirco fieri poteſt uel ut ante, uel adhuc puero Ioue Deos colere inſtituerit, ideſt alumni ſui matrem, et auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux, et patrem Saturnum, & ipſe hoc exemplo, atq; inſtituto Iouem ad tantam ſuperbiam prouexerit, ut poſtea ſibi diuinos honores auderet aſſumere.

Quo tempore cœperint ſuperſtitiones, quibusq; ſub authoribus. Caput XXIII.

NVnc quoniam uanarum ſuperſtitionum originem deprehendimus, ſupereſt, ut etiã tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in lib. de temporibus ad Autolicum ſcripto, ait in hiſtoria ſua Thalum dicere, q̃ Belus, quem Babylonij, et Aſſyrij colunt, antiquior troiano bello fuiſſe inuenitur CCCXXII

annis. Bellũ autem Saturno æqualem fuiſſe, & utrũq; uno tempore adoleuiſſe. Quod adeo uerum eſt, ut ratione ipſa colligi poſſit. Nam & Agamemnon, qui geſſit bellum Troicum, Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiax'q; pronepotes, et Vlyſſes eodẽ gradu proximus. Priamus quidem longa ſerie. ſed authores quidam tradunt Dardanum, & Iaſium Coriti filios fuiſſe non Iouis. Nec enim, ſi ita fuiſſet, ad uſus impudicos Ganymedem pronepotem ſuum habere potuiſſet. Ita parentibus illorum, quos ſupra nominaui, ſi congruenter annos diuidas, numerus conſentiet. Ab excidio autem Troianæ urbis colliguntur anni mille quadringenti ſeptuaginta. Ex hac temporum ratione manifeſtum eſt ante annos non amplius quàm mille octingentos natum eſſe Saturnum, qui et ſator omnium Deorum fuit. Non ergo iſti glorientur ſacrorum uetuſtate, quorũ & origo, & ratio, & tempora deprehenſa ſunt. Reſtant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falſas plurimum ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea enim plenius ſunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ ueritati uidentur obſtare, homines, qui bonorum ignorantia uagantur incerti, ad religionem ueram poſſimus imbuere. Primus autem ſapientiæ gradus eſt falſa intelligere. Secundus uera cognoſcere. Ergo apud quem hæc prima inſtitutio noſtra profecerit, qua falſa deteximus, excitabitur ad ueri cognitionem, quia nulla eſt homini iucundior uoluptas, & erit iam ſapientia cœleſtis diſciplinæ dignus, qui ad cognoſcenda cætera libens, ac paratus acceſſerit.

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SECVNDVS, DE ORIGINE ERRORIS AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod rationis obliuio, & ignorantia ſui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduerſis, & in proſperitate contemnitur. Caput I

Vanquam primo libro religiones deorum falſas eſſe monſtrauerim, quod ij, quorum uarios, diſſimilesq; cultus per uniuerſam terram conſenſus hominum ſtulta perſuaſione ſuſcepit, mortales fuerint, functiq; uita diuinæ neceſſitati morte conceſſerint, tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic ſecundus liber fontem ipſum patefaciet errorum, cauſasq; omnes explicabit, quibus decepti homines & primitus deos eſſe crediderunt, & poſtmodum inueterata pſuaſione in ſuſceptis prauiſſime religionibus pſeuerarunt. Geſtio. n. coniunctis manibus & hominum impia uanitate detecta, ſingularis dei aſſerere maieſtatem, ſuſcipiens utilius, & maius officium, ſcilicet reuocandi homines à prauis itineribus, & in gratiã ſecũ ipſos reducendi, ne ſe (ut quidam philoſophi faciunt)

tantopere deſpiciant, ne'ue ſe infirmos, & ſuperuacuos, & nihil, & fruſtra omnino natos putent, quæ opinio pleroſq; ad uitia compellit. Nam dum exiſtimant nulli Deo nos eſſe curæ, aut poſt mortem nihil nos eẽ futuros, totos ſe libidinibus addicunt, et dũ licere ſibi putant, hauriendis uoluptatibus ſitientes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. Ignorant enim quæ ſit hominis ratio, quam ſi tenere uellent, in primis Deum ſuum agnoſcerent, uirtutem, iuſtitiam'q; ſequerentur, terrenis figmentis animas ſuas non ſubſternerent, mortiferas libidinum uoluptates non appeterent. Deniq; ſeipſos magni æſtimarent, atq; intelligerent, plus eſſe in homine, quàm uidetur, cuius uim, conditionem'q; non aliter poſſe retineri, niſi cultum ueri parentis ſui, depoſita prauitate, ſuſceperint. Equidem, ſicut oportet, de ſumma rerum ſæpenumero cogitans, admirari ſoleo, maieſtatem Dei ſingularis, quæ continet, regitq; omnia, in tantam ueniſſe obliuionem, ut quæ ſola coli debeat, ſola potiſſimum negligatur. Homines autem ipſos ad tantam cæcitatem eſſe deductos, ut uero, ac uiuo Deo mortuos anteferant, terrenos autem, in terra'q; ſepultos, ei, qui fundator ipſius terræ fuit. et tamen huic impietati hominum poſſet uenia concedi, ſi omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipſos deorũ cultores ſæpe uideamus Deũ ſummũ et confiteri, & prædicare, quã ſibi ueniã ſperare poſſint impietatis ſuæ? q̃ nõ agnoſcunt cultum eius, quem prorſus ignorari ab homine fas nõ eſt. Nam & cum iurant, & cum optant, & cũ gratias agunt, non Iouem, aut Deos multos, ſed Deum

nominant, adeo ipſa ueritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit, quod quidem non faciunt in proſperis rebus. Nam *tum maxime* Deus *ex memoria hominum elabitur, cum beneficijs eius fruentes honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent.* At *uero ſiqua neceſſitas grauis preſſerit, tunc* Deum *recordantur.* Si *belli terror infremuerit, ſi morborum peſtifera uis incubuerit, ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegauerit, ſi ſæua tempeſtas, ſi grando ingruerit, ad* Deum *confugiunt, à* Deo *petitur auxilium,* Deus *ut ſubueniat, oratur.* Siquis *in mari uento ſæuiente iactatur, hunc inuocat.* Siquis *aliqua ui afflictatur, hunc protinus implorat.* Siquis *ad extremã mendicandi neceſſitatem deductus, uictum precibus expoſcit,* Deum *ſolum obteſtatur, & per eius diuinum, atq; unicum numen hominum ſibi miſericordiam quærit.* Nunquã *igitur* Dei *meminerunt, niſi dum in malis ſunt.* Poſtq̃ *metus deſeruit, & pericula receſſerunt, tum uero alacres ad* Deorum *templa concurrunt, his libant, his ſacrificant, hos coronant.* Deo *autem, quem in ipſa neceſſitate implorauerunt, ne uerbo q̃dem gratias agunt, adeo ex rerum proſperitate luxuria, ex luxuria uero, ut uitia omnia, ſic impietas aduerſus deum naſcitur.* Q*uanam iſtud ex cauſa fieri putemus? niſi eẽ aliquã ꝑuerſam poteſtatem, quæ ueritatis ſit ſemper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum, ac ꝑpetuum ſit opus effundere tenebras, et hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne deniq; in cœlum aſpiciant, ac naturam corporis ſui ſeruent.* Nam *cum cæteri aiantes pronis corporibus in humum ſpectent, q͠a*

rationem, ac ſapientiam non acceperunt, nobis autem ſtatus rectus, ſublimis uultus ab artifice Deo datus ſit, apparet iſtas religiones deorum non eſſe rōnis humanæ, q͂a curuant cœleſte animal ad ueneranda terrena. Parens enim noſter ille unus et ſolus, cum fingeret hominem .i. animal intelligens, et rōnis capax enimuero ex humo ſubleuauit, & ad contemplationē ſui artificis erexit, quod optime ingenioſus poeta ſignauit.

Pronaq; cum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumq; uidere
Iuſſit, & erectos ad ſydera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον *græci appellarunt, ꝙ ſurſum ſpectet. Ipſi ergo ſibi renuntiant, ſeq; hoīum noīe abdicant, qui non ſurſum aſpiciant, ſed deorſum. niſi forte idipſum, ꝙ recti ſumus, ſine cauſa homini attributū putant, ſpectare nos cœlum deus uoluit, utiq; nō fruſtra. nam & aues, & ex mutis penè omnia cœlum uident, ſed nobis proprie datum eſt cœlū rigidis, ac ſtantibus uidere, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cuius ſedes illa eſt, quē oculis nō poſſumus, animo contēplemur. q͂d profecto nō facit, q̃ æs, aut lapidē, quæ ſunt terra, ueneratur. eſt aūt prauiſſimum, cum rō corporis recta ſit, q͂d eſt temporale, ipſum uero aīum, qui eſt æternus, humilē fieri, cū figura, et ſtatus nihil aliud ſignificent, niſi mentem hoīs eò ſpectare oportere, quò uultum. & aīum tam rectum eſſe debere, q̃ corpus, ne id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines & nominis ſui, & rationis obliti, oculos ſuos ab alto deijciunt, ſoloq; defigunt, atq; timent opera digitorum ſuorum, quaſi quicq̃ eſſe poſſit artifice ſuo maius.*

Quæ fuerit prima cauſa fingendi ſimulachra, & quod ueriſſima Dei imago eſt homo. Et quod extra ſe Deum nemo fideliter colit.

Quæ igitur amentia eſt aut ea fingere, quæ ipſi poſtmodū timeant, aut timere quæ finxerint? Nō ipſa, inquiunt, timemus, ſed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorū nominibus cōſecrata ſunt. Nempe ideo timetis, q̄ eos eſſe in cœlo arbitramini. Neq;.n. ſi Dij ſunt, aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & aduocatis deorum nominibus, in aꝑto ſacrificia celebratis? Cur ad parietes, et ligna, & lapides potiſſimum, q̄ illò ſpectatis, ubi eos eſſe creditis? Quid ſibi templa? Quid aræ uolunt? Quid deniq; ipſa ſimulachra, quæ aut mortuorū, aut abſentium monimenta ſunt? Nam omnino fingendarum ſimilitudinum ratio idcirco ab hominibus inuenta eſt, ut poſſet eorum memoria retineri, qui uel morte ſubtracti, uel abſentia fuerant ſeparati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam ſtultus, ut colat? ſi in abſentium, colendi ergo non ſunt, ſi nec uident quæ facimus, nec audiūt quæ precamur. Si autem Dij abſentes eſſe nō poſſunt, q, quoniam diuini ſunt, in quacunq; mundi parte ſunt, uident, & audiunt uniuerſa. ſuperuacua ergo ſunt ſimulachra illis ubiq; præſentibus, cum ſatis ſit audientium nomina precibus aduocare. At enim præſentes non niſi ad imagines ſuas adſunt. Ita planè, quemadmodum uulgus exiſtimat mortuorum animas circa tumulos, & corporum ſuorum reliq̃as oberrare. Sed tamen poſtquam

Deus ille præſtò eſſe cœpit, iam ſimulachro eius opus non eſt. Quæro enim ſiquis imaginem hominis ꝑegre conſtituti contempletur ſæpius, ut ex ea ſolatium capiat abſentis, num idē ſanus eſſe uideatur, ſi eo reuerſo, atq; præſente in contemplanda imagine pſeueret, eaq; potius q̃ ipſius hominis aſpectu frui uelit? Minime profecto. Etenim hominis imago neceſſaria tum uidetur, cum procul abeſt, ſuperuacua futura, cum præſtò eſt. Dei autem, cuius ſpiritus ac numen ubiq; diffuſum abeſſe nunquā poteſt, ſemper utiq; imago ſuperuacua eſt. ſed uerentur ne omnis eorum religio inanis ſit, & uacua, ſi nihil in præſenti uideant, quod adorent, et ideo ſimulachra conſtituunt, quæ q̄a mortuorum ſunt imagines, ſimilia mortuis ſunt, omni enim ſenſu carēt. Dei autem in æternum uiuentis uiuum, & ſenſibile debet eſſe ſimulachrum. quod ſi à ſimilitudine id nomen accepit, quomodo poſſunt iſta ſimulachra deo ſimilia iudicari? quæ nihil ſentiunt, nec mouentur? Itaq; ſimulachrum Dei non illud eſt, quod digitis hominis, & lapide, aut ære, aliáue materia fabricatur, ſed ipſe homo, quoniam & ſentit, & mouetur, & multas, magnaſq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptiſſimi, quod ſi ſentire ſimulachra, & moueri poſſent, ultro adoratura homines fuiſſent, à quibus ſunt expolita quæ eſſent aut incultus, & horridus lapis, aut materia informis, & rudis, niſi fuiſſent ab homine formata. Homo igitur illorum quaſi parens putandus eſt, per cuius manus nata ſunt, per quem ſpeciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et ideo melior eſt qui fecit, q̃ illa, quæ facta ſunt. Et tamen factorem

ipſum nemo ſuſcipit, aut ueretur, quæ fecit timet, tanquam plus poſſit eſſe in opere, q̃ in opifice. Recte igitur Seneca in Libris moralibus. Simulachra, inquit, deorũ uenerantur, illis ſupplicant genu poſito, illa adorant, illis per totum aſſident diem, aut aſtant, illis ſtipem iaciunt, uictimas cædunt, & cum hæc tantopere ſuſpiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter ſe tam contrarium, q̃ ſtatuarum deſpicere factorem, ſtatuam adorare, & eum ne in conuictum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo uim, quam poteſtatem habere poſſunt, cum ipſe, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidẽ dare his potuit, quæ habebat, uidere, audire, loqui, moueri. Quiſquam'ne igitur tam ineptus eſt, ut putet aliquid eſſe in ſimulachro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam eſt præter umbrã? ſed hæc nemo conſyderat, infecti ſunt enim perſuaſione, ac mentes eorum penitus ſuccum ſtultitiæ perbiberunt. Adorant ergo inſenſibilia, qui ſentiunt, irrationabilia, qui ſapiunt, exanima, qui uiuunt, terrena, qui oriuntur è cœlo. Iuuat ergo, uelut in aliqua ſublimi ſpecula conſtitutum, unde uniuerſi exaudire poſſint, perſianum illud proclamare,

O curuæ in terras animæ, & cœleſtium inanes,

Cœlum potius intuemini, ad cuius ſpectaculum uos excitauit ille artifex uerus Deus. Ille uobis ſublimem uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem ſuum cum corporibus ſuis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam uos pœniteat, non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt cœleſte animal cum terrenis, in terraq; uergentibus uerſari. quid

uos beneficijs cœleſtibus orbati, proniq; in terram ueſtra ſponte procumbitis? Humi enim miſeri uolutamini, cum deorſum quæritis, quod in ſublimi quærere debuiſtis. Nã iſta mortalium digitorum ludicra, & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata quid? qd aliud ſunt, niſi terra, ex qua nata ſunt? qd ergo rebus inferioribus ſubiacetis? qd capitibus ueſtris terram ſuperponitis? Cum ergo uos terræ ſubmittitis, humilioresq; facitis, ipſi uos ultro ad inferos mergitis, ad mortemq; dãnatis, quia nihil terrá inferius & humilius, niſi mors, & inferi, quæ ſi effugere uelletis, ſub iectam pedibus ueſtris terram contemneretis, corporis ſtatu ſaluo, quod icirco rectum accepiſtis, quo oculos atq; mentem cum eo, qui fecit, conferre poſſetis. Contemnere autem & calcare terrã nihil aliud eſt, quàm ſimulachra non adorare, qa de terra ficta ſunt. Item diuitias nõ concupiſcere, uoluptates corporis ſpernere, quia opes & corpus ipſum, cuius hoſpitio utimur, terra eſt. Viuum colite, ut uiuatis. Moriatur enim neceſſe eſt, qui ſe, ſuamq; animam mortuis adiudicauit.

Quod Cicero, & alij, qui uidebantur ſapientes, cæteris deterius peccauerunt. Cap. III.

SEd qd prodeſt ad uulgus, et ad homines imperitos hoc modo concionari? cum uideamus etiã doctos, & prudentes uiros, cum religionum intelligant uanitatem, nihilo minus tamen in ijs ipſis, quæ dãnant, colendis (neſcio qua prauitate) pſtare. Intelligebat Cicero falſa eſſe, quæ homines adora-

rent. nam cum multa dixiſſet, quæ ad euerſionem religionum ualerent, ait tamen non eſſe illa uulgo diſputanda, ne ſuſceptas publicæ religiones diſputatio talis extinguat. Quid ei facies? qui, cum errare ſe ſentiat, ultro ipſe in lapides impingat, ut populus omnis offendat, ipſe ſibi oculos eruat, ut omnes cæci ſint, qui nec de alijs bene mereatur, quos patitur errare, nec de ſeipſo, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem ſapientiæ ſuæ bono, ut factis impleat, quod mente cœpit, ſed prudens, & ſciens pedem laqueo inſerit, ut ſimul cum cæteris, quos liberare, ut prudentior debuit, & ipſe capiatur. Quin potius, ſiquid tibi Cic. uirtutis eſt, experire populum facere ſapientem. digna res eſt, ubi omnes eloquentiæ tuæ uires exeras. Non enim uerendum eſt, ne tibi in tam bona cauſa deficiat oratio, qui ſæpe etiã malas copioſe, ac fortiter defendiſti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideóq; patrocinium ueritatis ſuſcipere non audes. At mortem, ut ſapiens contemnere debuiſti. Erat quidem multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, q̃ ob maledicta morereris, nec tibi laudis plus Philippicæ afferre potuerunt, q̃ diſcuſſus error humani generis, & mentes hominum ad ſanitatem tua diſputatione reuocatæ. ſed concedamus timiditati, quæ in ſapiente eſſe non debet. Quid ergo ipſe in eodem uerſaris errore? Video te terrena, & manu facta uenerari. uana eſſe intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipſi, quos ipſe ſtultiſſimos confiteris. Quid igitur profuit uidiſſe te ueritatem, quam nec defenſurus eſſes, nec ſecuturus? Sed ſi libenter errant ij, qui errare ſe ſentiunt, quanto magis uulgus indo-

ctum, quod pompis inanibus gaudet, animisq; puerilibus ſpectat omnia, oblectatur friuolis, & ſpecie ſimulachrorum capitur, nec ponderare ſecum unanquáq; rem poteſt, ut intelligat nihil colendum eſſe, quod oculis mortalibus cernitur, quia neceſſe eſt mortale ſit. Nec mirandum eſſe, ſi Deum non uideant, cum ipſi ne quidem hominem uideant, quem uidere ſe credũt. Hoc enim, quod oculis ſubiectum eſt, non homo, ſed hominis receptaculum eſt, cuius qualitas, & figura non ex lineamentis uaſculi, quo continetur, ſed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo colunt ſimulachra, corpora ſunt animabus carentia, quia ſe corporalibus dederunt, nec uident plus aliquid mente quàm corpore, cum ſit animi officium ea ſubtilius cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idem ille philoſophus, ac poeta grauiter accuſat, tanquàm humiles, & abiectos, qui contra naturæ ſuæ rationem ad ueneranda terrena ſe proſternant, Ait enim,

Et faciunt animos humiles formidine Diuûm,
Depreſſosq; premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum hoc diceret, ſentiebat, nihil utiq; eſſe colendum, quia Dij humana non curent. Deniq; alio loco religiones Deorum, & cultus inane eſſe officium confitetur.

Nec pietas ulla eſt uelatum ſæpe uideri
Vertier ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi proſtratum, et pãdere palmas,
Ante Deûm delubra, nec aras ſanguine multo
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ profecto ſi caſſa ſunt, non oportet ſublimes, &

excelſos animos aduocari, atq; in terram premi, ſed nihil aliud, q̃ cœleſtia cogitare. Impugnatæ ſunt ergo a' prudentioribus falſæ religiones, quia ſentiebant eſſe falſas, ſed non eſt inducta uera, quia qualis, aut ubi eſſet ignorabant. Itaq; ſic habuerunt tanquam nulla eſſet omnino, quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorẽ, quàm illi, qui falſam tenebant. Nam & iſti fragilium cultores, quamuis ſint inepti, quia cœleſtia conſtituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis, aliquid tamen ſapientiæ retinent, & habere ueniam poſſunt, quia ſummum hominis officium, & ſi non re ipſa, tamen propoſito tenent. Siqdem hominum, atq; mutorum uel ſolum, uel certe maximum in religione diſcrimen eſt. Hi uero quanto fuerunt ſapientiores, quod intellexerunt falſæ religionis errorem, tãto facti ſunt ſtultiores, quod eſſe aliquam uerã non putauerunt. Itaq; quoniã facilius eſt de alienis iudicare, quàm de ſuis, dum aliorum præcipitium uident, non proſpexerunt quid ante ſuos pedes eſſet. In utraque igitur parte & ſumma ſtultitia inuenitur, & odor quidam ſapientiæ, ut poſſis dubitare quos dicas potiſſimum ſtultiores, illos'ne, qui falſam religionem ſuſcipiunt, an eos, qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi poſſet imperitis, & qui ſe ſapientes eſſe non fateantur. His uero non poteſt, qui ſapientiam profeſſi, ſtultitiam potius exhibent. Non ſum equidem tam iniquus, ut eos putem diuinare potuiſſe, ut ueritatem per ſeipſos inuenirent, quod fieri ego non poſſe confiteor, ſed hoc ab his exigo, quod ratione ipſa præſtare potuerunt. Fa-

cerent enim prudentius, ſi & intelligerent eſſe aliquã ueram religionem, & falſis impugnatis aptè pronun tiarent eam, quæ uera eſſet, ab hominibus non teneri. Sed mouit eos fortaſſe illud, quod ſiqua uera eſſet reli gio, exereret ſe, ac uindicaret, nec pateretur eſſe aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut quomodo, & quẽadmodum religio uera opprime retur, quod eſt diuini ſacramenti, & cœleſtis arcani. Id uero niſi doceatur, aliquis ſcire nullo pacto poteſt. Sum ma rei hæc eſt. Imperiti, & inſipientes falſas religio nes pro ueris habent, quia neq; ueram ſciunt, neq; fal ſam intelligunt. Prudentiores uero, quia uerã neſciunt, aut in ijs, quas falſas eſſe intelligunt, pſeuerant, ut ali quid tenere uideantur, aut omnino nihil colunt, ne inci dant in errorem, cum idipſum maximi ſit erroris, ui tam pecudum ſub figura hominis imitari. Falſum ue ro intelligere eſt quidem ſapiẽtiæ, ſed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaq; multi philoſophorum religiones (ut docui) ſuſtulerũt, uerum autem ſcire diuinæ eſt ſapientiæ. Homo autem p ſeipſum puenire ad hanc ſcientiam non poteſt, niſi doceatur à Deo. Philoſophi quod ſummum fuit huma næ ſapientiæ aſſecuti ſunt, ut intelligerent, quod non ſit, illud aſſequi nequiuerunt, ut dicerent quid ſit. No ta Ciceronis uox eſt. Vtinam tam facile uera inuenire poſſem, q̃ falſa conuincere. Quod quia uires humanæ conditionis excedit, eius officij facultas nobis eſt attri buta, quibus tradidit Deus ſcientiam ueritatis, cui explicandæ quatuor poſteriores libri ſeruient. Nunc interim falſa, ut cœpimus, detegamus.

Quod nil maieſtatis, & reuerentiæ habeant idola.
Caput IIII

Quid igitur maieſtatis poſſunt habere ſimulachra, quæ fuerunt in homunculi poteſtate, uel ut aliud fierēt, uel ut omnino non fierent? idcirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
Cum faber incertus ſcamnum faceret'ne Priapum,
Maluit eſſe Deum, Deus inde, ego furum, auiumq;
Maxima formido.

-Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus?
Fures enim tam ſtulti ſunt, ut Priapi tentiginem timeant, cum aues ipſæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi exiſtimant, ſimulachris fabrefactis, ideſt hominum planè ſimilibus, inſideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, ut ſatyrici carminis ſcriptor, deriſit hominum uanitatem. Verum ij, qui faciunt, ſeriam ſe facere rem opinātur. Deniq; poeta maximus homo in cæteris prudens, in hoc ſolum non poeticæ, ſed aniliter deſipuit, cum in illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc iubet.

Et cuſtos furum, atq; auium cum falce ſaligna,
Heleſpontiaca ſeruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, ut à mortalibus facta, frangi enim, cremari poſſunt, ac perire. Nam & tectis uetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent, & conſumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerūq; (niſi ſua illis magnitudo ſubuenerit, aut cuſtodia diligens ſepſerit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt

ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? quæ uanitas, aliquam ab his ſpectare tutelam, quæ tueri ſemetipſa non poſſunt? quæ peruerſitas ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa, cum uiolātur, inulta ſunt, niſi à colentibus uindicentur? Vbi ergo ueritas eſt? ubi nulla uis adhiberi poteſt religioni, ubi nihil, quod uiolari poſſit, apparet, ubi ſacrilegium fieri non poteſt. Quicquid autem oculis, manibusq; ſubiectum eſt, id uero, quia fragile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt, & exornant, quaſi uero ex his rebus ullam poſſint capere uoluptatem. Quis uſus eſt pretioſorum munerum nihil ſentientibus? an ille, qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, ac pretioſis ueſtibus illita, et conuoluta humi condunt, qua Deos honorant, qui neque cum fierent, ſentiebant, neq; cum coluntur, ſciunt. Nec enim ſenſum conſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quod aurea uaſa templis inferantur; ſuperuacuum putanti eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis, ſed auaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

Compoſitum ius, fasq; animi, ſanctosq; receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

Egregie, ſapienterq; ſenſit. Verum illud ridiculū ſubdidit. Hoc eſſe aurum in templis, quod ſint Veneri donatæ à uirgine puppæ, quas illa omittere fortaſſe contempſit. Non uidebat enim ſimulachra ipſa, & effigies Deorum Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud

eſſe quàm grandes puppas, non à uirginibus, quarum luſibus uenia dari poteſt, ſed à barbatis hominibus conſecratas. Merito igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri ſumus (ut uulgo dicitur) ſed ſemper. Verum hoc intereſt, quod maiores nos ludimus. Ergo his ludicris, et ornatis, et grandibus puppis, & unguenta, & thura, & odores inferunt. His opimas, & pingues hoſtias immolant, quibus eſt quidem os, ſed carent officio dentium. His peplos, & indumenta pretioſa, quibus uſus uelaminis nullus eſt. His aurum, & argentum conſecrant, quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immerito Dionyſius Siciliæ tyrannus poſt uictoriam græcia potitus Deos tales contempſit, ſpoliauit, illuſit. Siquidem ſacrilegia ſua iocularibus etiam dictis proſequebatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxiſſet, laneum iuſſit imponi, dicens æſtate eſſe grauem aureum, hyeme frigidum, laneum uero utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Aeſculapio incongruens, & iniquum eſſe ait, cum Apollo pater eius imberbis eſſet adhuc, ac leuis, priorem filium, quàm patrem barbatum uideri. Item pateras, & exuuias, & parua quædam ſigilla, quæ ſimulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat, & accipere ſe illa, non auferre dicebat. Perquam enim ſtultum eſſe, & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, à quibus bona ſibi homines precarentur. Hæc enim fecit impune, quia rex, & uictor fuit. Quin ētſecuta eſt eum ſolita felicitas. Vixit enim uſq; ad ſe-

nectutem, regnumq́; per manus filio tradidit. In eo igitur quia homines ſacrilegia uindicare nō poterant, oportuit Deos ipſos ſui uindices eſſe. At ſi humilis quid tale commiſerit, huic præſto ſunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehenſos in ſacrilegio, ipſi de Deorum ſuorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimum non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quinetiam putant illorum numine accidiſſe, ut prædones rerum ſacrarū deprehenſi tenerentur, & ſæuiunt non tam ira, quàm metu, ne ſi deorum iniuriam non uindicauerint, ipſos expetant pœnæ, incredibili ſcilicet uanitate, qui nocituros ſibi Deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis, à quibus uiolati, ſpoliatiq́; ſunt, per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoq; in ſacrilegos uindicauerunt, poteſt id uel caſu accidiſſe, quod aliquando, non ſemper. Sed tamen paulopoſt (quando id acciderit) oſtendam. Sed quæro, cur illi tot, & tanta ſacrilegia in Dionyſio non uindicauerunt? qui non furtim, ſed palàm Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem ſacrilegum à templis, à cerimonijs, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis, proſpere nauigauit? quod ioco ipſe teſtatus eſt (ut ſolebat) Videtiſne inquit, comitibus ſuis naufragium timentibus, q̄ proſpera ſacrilegis nauigatio ab ipſis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe à Platone didicerat, Deos nihil eſſe. Quid Caius Verres, quē Tullius accuſator eius eidem Dionyſio, et Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat, non'ne omnem Siciliam cō

pilauit,

pilauit, ſublatis Deorum ſimulachris, ornamentiſq́; fanorum? Otioſum eſt perſequi ſingula. unũ libet commemorare, in quo accuſator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis, & corporis deplorauit. De Cerere Catanenſi, uel Ennenſi, quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius ſecreta penetralia uiris nefas eſſet. Alterius antiquitas tanta fuit, ut omnes hiſtoriæ loquantur, ipſam Deam fruges in Ennæ ſolo primũ reperiſſe, filiamq́; eius uirginem ex eodem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus turbata republica, & ſeditionibus, & oſtentis, cum repertum eſſet in carminibus Sibyllinis, antiquiſſimam Cererem debere placari, legati ſunt Ennam miſſi. Hæc igitur Ceres uel religioſiſſima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat, uel antiquiſſima, quam S.P.Q.R. ſacrificijs, doniſq́; placauerat, ex arcanis, & uetuſtis penetralibus à C. Verre immiſſis latronibus ſeruis, impune ſublata eſt. Idem uero, cum affirmaret ſe à Siculis, ut cauſam prouinciæ ſuſciperet, oratum, his uerbis uſus eſt, ſeſe iam ne deos quidem in ſuis urbibus, ad quos confugerẽt, habere, quod eorum ſimulachra ſanctiſſima C. Verres ex delubris religioſiſſimis ſuſtuliſſet, quaſi uero ſi Verres ex urbibus, delubriſq́; ſuſtulerat, de cœlo quoq; ſuſtuliſſet. Vnde apparet iſtos Deos nihil habere in ſe amplius, quàm materiam, de qua ſunt fabricati, nec immerito ad te M. Tulli, hoc eſt ad teipſum hominem Siculi confugerunt, quoniã triennio ſunt experti Deos illos nihil ualere. Eſſent enim ſtultiſſimi, ſi ad eos ob defendendas iniurias hominum confugiſſent, qui C.

Verri nec pro ſeipſis irati eſſe poterunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus eſt. Non ergo Dij uindicauerunt, ſed Ciceronis induſtria, quia uel defenſores eius oppreſſit, uel gratiæ reſtitit. Quid, quod apud ipſum Verrē non fuit illa dānatio, ſed uacatio? ut quēadmodum Dionyſio Deorum ſpolia geſtanti, Dij immortales bonam dederant nauigationem, ſic etiā Verri bonam quietem tribuiſſe uideantur, in qua ſacrilegijs ſuis tranquille frui poſſet. Nā frementibus poſtea ciuilibus bellis ſub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorū graues caſus, et miſerabiles exitus audiebat, et qui cecidiſſe ſolus omnibus ſtantibus uidebatur, is uero uniuerſis cadentibus ſolus ſtetit, donec illum & opibus ſacrilegio partis, & uita ſatiatum, ac ſenectute confectum proſcriptio triūuiralis auferret, eadē .ſ. quæ Tulliū uiolatæ deorū maieſtatis ultorē. Quin ēt felix in eo ipſo fuit, ꝙ ante ſuā mortē crudeliſſimū exitum ſui accuſatoris audiuit. Dijs uidelicet prouidētibus, ut ſacrilegus, ac prædo ille religionū ſuarū, nō ante moreretur, ꝗ̄ ſolatiū de ultiōe cepiſſet.

Quod ſolus omniū creator uerus Deus eſt, ſolusq; colendus, nec elementa, nec corpora cœleſtia aliquid diuinitatis habent, in quo & Stoici deſipiunt, qui ſtellas Deos putant, quæ non ſua uolūtate mouentur, ſed dei, & qua ratione eas ſic fieri uoluit. Cap. V

q *Vanto igitur rectius eſt, omiſſis inſenſibilibus, & uanis, oculos eò tendere, ubi ſedes, ubi habitatio eſt Dei ueri, qui terram ſtabili*

firmitate ſuſpendit, qui cœlum diſtinxit aſtris fulgentibus, qui ſolem rebus humanis clariſſimum, ac ſingulare lumen, in argumentum ſuæ unicæ maieſtatis accendit. Terris autem maria circunfudit, flumina ſempiterno lapſu fluere præcepit.

Iuſſit & extendi campos, ſubſidere ualles,
Fronde tegi ſyluas, lapidoſos ſurgere montes.

Quæ utiq; omnia non Iupiter fecit, q ante annos mille ſeptingentos natus eſt, ſed idem

Ille opifex rerum mundi melioris origo,

Qui uocatur Deus, cuius principium, quoniam non poteſt comprehendi, ne quæri debet quidem. Satis eſt homini ad plenam, perfectamq; prudentiam, ſi Deum eſſe intelligat, cuius intelligentiæ uis, & ſumma hæc eſt, ut ſuſcipiat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis, obtuſiq; cordis, elementa, quæ & facta ſunt, & carent ſenſu, tanquam Deos adorant, qui cum Dei opera mirarentur cœlum cum luminibus uarijs, terram cum campis, & montibus, maria cum fluminibus, & ſtagnis, & fontibus, earum rerum admiratione obſtupefacti, & ipſius artificis obliti, quem uidere non poterāt, eius opera uenerari, & colere cœperunt, nec unquam intelligere quiuerunt, q̃to maior, quantoq; mirabilior ſit, qui illa fecit ex nihilo. quæ cum uideant diuinis legibus obſequentia, commodis, atq; uſibus hominum ꝑpetua neceſſitate famulari, tñ illa Deos exiſtimant eſſe, ingrati aduerſus beneficia diuina, qui Deo patri indulgentiſſimo ſua opera prætulerunt. Sed quid mirum, ſi aut barbari, aut impe-

riti homines errant? cum etiam philoſophi ſtoicæ diſciplinæ in eadem ſint opinione, ut omnia cœleſtia, quæ mouentur, in Deorum numero habenda eſſe cenſeant. Siquidem Lucillus ſtoicus apud Cic. ſic loquitur. Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam in tam uarijs curſibus in omni æternitate conuenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio: quæ cum in ſyderibus eſſe uideamus, nō poſſumus ea ipſa non in Deorū numero ponere. Item paulo ſuperius, Reſtat, inquit, ut motus aſtrorum ſit uoluntarius, quæ qui uideat, non indocte ſolum, uerum etiā impie faciat, ſi Deos eſſe neget. Nos uero & qdem conſtanter negamus, ac uos ò philoſophi non ſolum indoctos, & impios, uerum etiā cæcos, et ineptos, deliroſq; probamus, q ignorantiā imperitorū uanitate uiciſtis. Illi .n. ſolem et lunā, uos ēt ſydera Deos putatis. Tradite igitur nobis ſtellarum myſteria, ut aras, et templa ſingulis erigamus, ut ſciamus quo quāq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, qbus precibus aduocemus, niſi forte nullo diſcrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos aceruatim colere debemus. Quid, quod argumentum illud, quo colligunt uniuerſa cœleſtia Deos eſſe, in contrariū ualet? nā ſi Deos eſſe icirco opinantur, qa certos, & rōnabiles curſus habent, errant. Ex hoc enī apparet Deos non eſſe, ꝙ exorbitare illis à præſtitutis itineribus nō licet. Ceterū, ſi Dij eſſent, huc atq; illuc paſſim ſine ulla neceſſitate ferrētur, ſicut aīantes in terra, quorū qa liberæ ſunt uolūtates, huc atq; illuc uagantur, ut libuit, et quò quāq; mens duxerit, eò fertur. Non eſt igitur aſtrorū motus uolūtarius, ſed neceſſa

rius,quia præſtitutis legibus,officiis'q; deſeruiunt. Sed cum diſputaret de curſibus ſyderum,quos ex ipſa rerum, ac temporum congruẽtia intelligebat,nõ eſſe fortuitos exiſtimauit,uoluntarios eſſe,tanquam non poſſent tam diſpoſite,tam ordinate moueri,niſi ſenſus illis ineſſet officij ſui ſciens. O quàm difficilis eſt ignorantibus ueritas,& quàm facilis ſcientibus. Si motus inqt, aſtrorum fortuiti non ſunt,nihil aliud reſtat,niſi ut uoluntarij ſint,immo uero ut non eſſe fortuitos manifeſtum eſt,ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiẽdis itineribus conſtantiam ſuam ſeruant? Nimirum Deus uniuerſi artifex ſic illa diſpoſuit,ſic illa machinatus eſt,ut per ſpatia cœli diuina,& admirabili ratione decurrerent ad efficiendas ſuccedentium ſibi temporum uarietates. An Archimedes ſiculus concauo ære ſimilitudinem mundi,ac figuram potuit machinari,in quo ita ſolem,ac lunam compoſuit,ut inæquales motus & cœleſtibus ſimiles,cõuerſionibus ſingulis quaſi diebus efficerent,& non modo acceſſus ſolis,& receſſus, uel incrementa,diminutiones'q; lunæ,uerum etiã ſtellarum uel errantium,uel uagarum diſpares curſus, orbis ille dum uertitur,exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari,& efficere,quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare? Vtrum'ne igitur Stoicus, ſi aſtrorum figuras in illo ære pictas,effictas'q; uidiſſet,ſuo illa conſilio moueri diceret,ac non potius artificis ingenio? Ineſt ergo ſyderibus ratio ad peragendos meatus ſuos apta,ſed Dei eſt illa ratio,qui & fecit, et regit omnia,non ipſorum ſyderum,quæ mouentur. nam ſi ſolem ſtare uoluiſſet,perpetuus dies utiq; eſſet.

Item ſi motus aſtra non haberent, quis dubitet ſempiternam noctem fuiſſe futuram? Sed ut diei, ac noctis uices eſſent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis, ac tenebrarum mutuæ uiciſſitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna ſpatia conſtarent, ſed etiam frigoris, & caloris, & diuerſorum temporum uis, ac poteſtas uel generandis, uel maturandis frugibus conueniret. Quam ſolertiam diuinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum, quia philoſophi non uidebant, animalia eſſe ſydera putauerunt, tanquam pedibus & ſponte, non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis non intelligit? Scilicet ne ſolis lumine decedente, nimium cæca nox tetris, atq; horrentibus tenebris ingraueſceret, noceretq; uiuentibus. Itaq; & cœlum ſimul mira uarietate diſtinxit, & tenebras ipſas multis, minutiſq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naſo ſapientius, quàm illi, qui ſapientiæ ſtudere ſe putant, qui ſentit à deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent, inſtituta? Is eum librum, quo φαινόμενα breuiter comprehendit, his tribus uerſibus terminauit.

Tot numero, taliq; Deus ſimulachra figura
Impoſuit cœlo, perq; atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ iuſſit dare lumina nocti.

Quod ſi fieri non poteſt, ut ſtellæ dij ſint, ergo nec ſol quidem, nec luna Dij eſſe poſſunt, quoniam à luminibus aſtrorum non ratione differunt, ſed magnitudine. Quod ſi hi Dij non ſunt, ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mundi, nec totus, ipſe Deus eſt, nec eſt animatus, ſicut ſtoici mentiuntur, qui quod aſtruunt pariter & euertunt. Cap. VI.

Similimodo ſi terra, quam calcamus, quam ſubigimus, & colimus ad uictum, Deus non eſt, nec campi quidem, ac montes dij erunt. Sed ſi hi non ſunt, ergo ne tellus quidem uniuerſa Deus uideri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſeruit animantibus ad uſum bibendi, aut lauandi, Deus non eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dij non ſunt, ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quod ſi neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, Dij eſſe non poſſunt, ergo ne mundus quidem totus Deus eſt, quem ijdem ipſi ſtoici animantem, & ſapientem eſſe contendunt. Et propterea Deum, in quo tam inconſtantes fuerunt, ut nihil dictum ſit ab his, quod non ab ijſdem fuerit euerſum. Sic enim argumentantur, fieri non poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus, ergo & ipſum ſenſibilem eſſe. Item ſine ſenſu eſſe non poſſe, cuius pars habeat ſenſum. Igitur q̃a homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cuius pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidem ueræ ſunt, & ſenſibile eſſe quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cuius pars ſenſu aucta ſit, ſed aſſumptio-

nes falſæ, quibus argumenta concludunt, quia neque mundus generat hominem, neque mundi homo pars eſt, nam hominem à principio idem Deus fecit, qui & mundum, & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum. Poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut & urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum eſt, & urbs unius populi, ſic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud eſt, quod incolitur, aliud quod colit. Sed illi, dum ſtudent id, quod falſò ſuſceperant, confirmare, & ſenſibilem eſſe mundum, & Deum argumentorum ſuorum conſequentia non uiderunt. Nam ſi mundi pars eſt homo, & ſenſibilis eſt mundus, quia ſentit, ergo quia mortalis eſt homo, mortalis ſit & mundus neceſſe eſt, nec tantum mortalis, ſed etiã omnibus morbis, & paſſionibus ſubiectus, & è contrario, ſi Deus eſt mundus, & partes eius utiq; immortales ſunt, ergo & homo Deus eſt, quia pars eſt (ut dicitis) mundi, ſi homo, ergo iumenta, & pecudes, & cætera genera beſtiarum, & auium, & piſcium, quoniam illa eodem modo ſentiunt, & mundi partes ſunt. At hoc tolerabile eſt. nã et hæc colunt Aegyptij. Sed res eò non ꝑuenit, ut ranæ, & culices, et formicæ Dij eſſe uideantur, q̃a & ipſis ineſt ſenſus, & partes mundi ſunt. Ita ſemper argumenta ex falſo petita, ineptos, & abſurdos exitus habent. Quid, quod ijdem ipſi aiunt, Deorum & hominum cauſa mundum eſſe conſtructum, quaſi communem domum? ergo nec mundus Deus eſt, nec animans, ſi conſtructus eſt, animans enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus, & ſic utiq; tanq̃ domus, tanq̃ nauis. Eſt ergo aliquis ar-

tifex mundi Deus, & ſeorſum erit mundus, qui factus eſt, ſeorſum ille, qui fecit. Iam illud quàm repugnans & abſurdũ? quod cum cœleſtes ignes, cæteráq; mundi elementa Deos eſſe affirmant, item ipſum Deum mundum dicunt. Quomodo poteſt ex deorum multorum aceruo unus Deus confici, ſi aſtra Dÿ ſunt, mundus ergo non Deus, ſed domicilium Deorum eſt. Si uero Deus mundus eſt, ergô omnia illa, quæ ſunt in eo, Dÿ nō ſunt, ſed Dei membra, quæ utiq; ſolius Dei nomen accipere nō poſſunt. Nec enim recte quis dixerit, membra hominis unius, multos homines eſſe, ſed tamen non eſt ſimilis cōparatio animalis, & mundi. Animal enim, quia ſenſu præditum eſt, & membra eius habēt ſenſum, nec niſi à corpore diuulſa putreſcunt. Cuius igitur rei ſimilitudinem gerit mundus? Nimirũ ipſi docent, cum factum eſſe non diffitentur, ut eſſet Dÿs, & hominibus quaſi communis domus. Si ergo eſt conſtructus ut domus, nec ipſe Deus eſt, nec elementa, quæ ſunt partes eius, quia neq; domus habere dominiũ ſui poteſt, neq; illa, de quibus domus conſtat. Non tantum igitur ueritate, ſed etiam uerbis ſuis reuincuntur. Sicut enim domus in uſum habitandi facta per ſe nihil ſentit, dominóq; ſubiecta eſt, qui eam fecit, aut incolit, ita mundus per ſe nihil ſentiēs factori deo ſubiacet, qui eum in uſum ſui fecit.

Quod dupliciter peccant inſipientes, & quod auaritia ſub obtentu religionis colitur præualente ratione, traditione maiorum, & qui fuerint maiores, quorum authoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

d Vplici ergô ratione peccatur ab inſipienti bus. Primum quod elemēta, ideſt Dei opera Deo præferunt. Deinde quod elementorum ipſorum figuras humana ſpecie comprehenſas colunt. Nam Solis, Lunæq; ſimulachra humanum in modum formant. Item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Veſtam, Neptunum uocant, nec elementis ipſis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut iam uiliora dicantur illa, quæ uera ſunt, auro. ſ. gemmis, & ebore delectantur. Horum pulchritudo, ac nitor præſtringit oculos, nec ullam religionem putant ubicunq; illa non fulſerint. Itaq; ſub obtentu Deorum auaritia, & cupiditas colitur. Credunt enim Deos amare quicquid ipſi concupiſcunt, quicquid eſt, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quoti die ſæuiunt, propter quod bella per totum orbem popu los, urbesq́; ſubuertunt. Conſecrant ergo Dijs manubias, & rapinas ſuas, quos certe neceſſe eſt imbecilles eſſe, ac ſummæ uirtutis expertes, ſi ſubiecti ſunt cupiditatibus. cur enim cœleſtes eos putemus, ſi deſyderant ali qd de terra? Vel beatos, ſi aliqua re indigent? Vel incorruptos, ſi uoluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immerito damnatur? ueniunt igitur ad Deos, nō tam religionis gratia, quæ nulla poteſt eſſe in rebus male partis, & corruptibilibus, q̄ ut aurum oculis hauriant, nitorē leuigati marmoris, aut eboris aſpiciant, ut inſignes lapillis, & coloribus ueſtes, uel diſtincta gemmis fulgentibus pocula inſatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa, & pulchriora ſimulachra, tanto plus

maieſtatis habere creduntur. an ideo religio Deorum nihil aliud eſt, q̃ quod cupiditas humana miratur? Hæ ſunt religiones, quas ſibi à maioribus ſuis traditas pertinaciſſime tueri, ac defendere perſeuerant, nec conſyderant quales ſint, ſed ex hoc probatas, atq; ueras eſſe confidunt, quod eas ueteres tradiderunt, tantaq; eſt authoritas uetuſtatis, ut inquirere in eam ſcelus eſſe ducatur. Itaq; creditur ei paſſim tanquam cognitæ ueritati. Deniq; apud Cicer. ſic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe quid Cotta, quid pontifex ſentiat, fac nunc ego intelligam, quid tu ſentias, à te enim philoſopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem noſtris etiam nulla ratione reddita rationis eſt credere. Si credis, cur ergo rationem requiris, quæ poteſt efficere ne credas? Si uero rationem requiris, & quærẽdam putas, ergo non credis. Si ideo quæris, ut eam ſequaris, cum inueneris, docet ecce te ratio non eſſe ueras religiones Deorum. quid facies? maiores'ne potius an rationem ſequeris? Quæ quidem tibi ab alio inſinuata, ſed à te ipſo inuenta, & electa eſt, cum omnes religiones radicitus eruiſti. Si rationem mauis, diſcedere te neceſſe eſt ab inſtitutis, et authoritate maiorũ, quoniam id ſolum rectum eſt, qđ ratio præſcribit. Sin autem pietas maiores ſeq ſuadet, fateris igitur et ſtultos illos fuiſſe, q excogitatis contra rationẽ religionibus ſeruiunt, & te ineptum, q id colas, quod falſum eſſe cõuinceris. Sed tamen quoniá nobis tantopere maiorũ nomẽ opponitur, uideamus tamẽ, q fuerint maiores illi, à quorũ authoritate diſcedi nefas ducitur. Romulus urbẽ cõditurus paſtores, inter quos adoleuerat, cõuocauit. cũq;

his numerus condendæ urbi parum idoneus uideretur, conſtituit aſylum. Eò paſſim confugerunt ex finitimis locis peſſimi quiq; ſine ullo conditionis diſcrimine. Ita conflauit ex his omnibus populum, legitq; in ſenatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum conſilio gereret omnia, de quo ſenatu Propertius elegiarum ſcriptor hæc loquitur.

Curia, prætexſto quæ nunc nitet alta ſenatu,
Pellitos habuit ruſtica corda patres.
Bucina cogebat priſcos ad uerba quirites.
Centum illi in prato ſæpe ſenatus erat.

Hi ſunt patres, quorum decretis eruditi, ac prudentes uiri deuotiſſime ſeruiebant. Id'q; uerum, ac immutabile omnis poſteritas iudicet, quod centum pelliti ſenes Senatum eſſe uoluerunt, quos tamen (ut in primo libro dictum eſt) Pompilius illexit, ut uera crederent eſſe ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt uero cur illorũ authoritas tanti habeatur à poſteris, quos nemo, cum uiuerent, neque ſummus, neque infimus affinitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum eſt, & quæ miracula ſcripta ſunt ad confirmationem erroris multorum. Cap. VIII.

Quare oportet in ea re maxime, in qua uitæ ratio uerſatur, ſibi quenq; confidere, ſuoq; iudicio, ac proprijs ſenſibus niti, ad inueſtigandam, & perpendendam ueritatem, quam credentem alienis erroribus decipi, tanquam ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro uirili portione ſa

pientiam,ut & inaudita inueſtigare poſſent, & audita perpendere. Nec *quia nos illi temporibus anteceſſerunt, ſapientia quoq; anteceſſerunt, quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt.* I*llibabilis eſt tanquam lux, & claritas ſolis, quã ut ſol oculorum, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani.* Q*uare cum ſapere, ideſt ueritatem quærere omnibus ſit innatum, ſapientiam ſibi adimunt, qui ſine ullo iudicio inuenta maiorum probant, & ab alijs pecudũ more ducuntur.* Sed *hoc fallitur, quod maiorum nomine poſito non putant fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiant, quia minores uocantur, aut illi deſipuerint, quia maiores nominantur.* Q*uid ergo ĩpedit, quin ab ipſis ſumamus exemplum?* V*t quomodo illi, qui falſa inuenerant, poſteris tradiderunt, ſic nos, qui uerum inuenimus, poſteris meliora tradamus.* S*upereſt ingens quæſtio, cuius diſputatio non ab ingenio, ſed à ſcientia uenit, quæ pluribus explicanda erit, neq́d dubium omnino relinquatur.* Nam *fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ à multis, & non dubijs traduntur authoribus, eos ipſos, quos docuimus* Deos *non eſſe, maieſtatem ſuam perſæpe oſtendiſſe, et prodigiis, et ſomniis, & auguriis, & oraculis.* Et *ſanè multa enumerari poſſunt digna miraculo.* In *primis illud, quod* Accius Nauius *ſummus* Augur, *cum* Tarquinium Priſcum *commoneret, ut nihil noui facere inciperet, niſi prius eſſet inauguratus, eiq; rex artis eius eleuans fidẽ diceret, ut conſultis auibus renuntiaret ſibi, utrum' ne fieri poſſet id, quod ipſe animo concepiſſet, affirmaret'q;* Nauius *poſſe.* Cape *igitur hãc inqt,* Cotem, *eamq;*

nouacula diſijce, at ille i cunctanter accepit, ac ſecuit. Deinde illud, quod Caſtor, et Pollux bello latino apud Lacum Iuturnæ, uiſi ſunt equorum ſudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ iuncta fonti erat, ſua ſponte patuiſſet. ijdem bello Macedonico equis albis inſidẽtes P. Vatinio Romam nocte uenienti ſe obtuliſſe dicuntur, nuntiantes eo die regem Perſen uictum, atq; captũ, quod paucis poſt diebus literæ Pauli uerum fuiſſe docuerunt. Illud etiam mirabile, quod ſimulachrum Fortunæ muliebris non ſemel locutum eſſe traditur. Item Iunonis Monetæ, cum captis ueijs unus ex militibus ad eam transferendam miſſus iocabundus, ac ludens interrogaret, utrum'ne Romam migrare uellet, reſpondit uelle. Claudia quoq; proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita, et in uado Tyberini fluminis nauis, in qua uehebatur, hæſiſſet, nec ullo modo, aut ulla ui commoueretur, Claudiam ferunt, quæ ſemper impudica eſſet habita, ob nimios corporis cultus, Deam ſubmiſſis genibus oraſſe, ut ſi ſe caſtam iudicaret, ſuum cingulum ſequeretur. Ita nauim, quæ ab omni iuuentute non ualuit commoueri, ab una muliere eſſe commotam. Illud æque mirũ, quod lue ſæuiente Aeſculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna peſtilentia liberaſſe perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari poſſunt, quorum præſentibus pœnis iniuriam ſuam Dij uindicaſſe creduntur. Appius Claudius cenſor, cum aduerſus reſponſum ad ſeruos publicos, ſacra Herculis tranſtuliſſet, luminibus orbatus eſt, & Potitiorum gens quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta eſt. Item cenſor Ful:

nius, cum ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet, quibus ædem Fortunæ æqueſtris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mente captus eſt, & amiſſis duobus filijs in Illyrico militantibus, ſummo animi mœrore conſumptus eſt. Præfectus etiam M. Antonij Turullius, cum apud Coos euerſo Aeſculapij luco claſſem feciſſet, eodem poſtea luco à militibus Cæſaris eſt interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus, qui ſublata ex theſauro Proſerpinæ Locrēſis pecunia, naufragium fecit, ac uicinis Deæ litoribus illiſus eſt, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoq; Mileſia multum ſibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas eſſet, ac milites ad eam ſpoliandam irrupiſſent, omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam ſomnia, quæ uim Deorum uideantur oſtendere. Tiberio nanq; Attinio homini plebeio per quietem obuerſatus eſſe Iupiter dicitur, & præcepiſſe, ut COSS. & ſenatui nuntiaret, ludis circenſibus proximis præſultorem ſibi diſplicuiſſe, quod Antonius Maximus qdā diuerberatum ſeruū ſub furca medio circo ad ſupplicium duxerat, ideoq; ludos inſtaurari oportere. Quod cum ille neglexiſſet, eodē die filium perdidiſſe, ipſe aūt graui morbo eſt correptus. Et cum rurſus eandē imaginē cerneret, quærentem, ſatis ne pœnarū pro neglecto imperio pependiſſet, lecticā delatus ad conſules, & omni re in ſenatu expoſita, recepiſſe corporis firmitatem, ſuisq; pedibus domū rediſſe. Illud quoq; ſomnium non minoris fuit admirationis, quo Cæſar Auguſtus dicitur eſſe ſeruatus. Nam

cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo ab ſtinere à prælio ſtatuiſſet, medico eius Artorio Miner*uæ ſpecies obuerſata eſt, monens, ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret* Cæſar. I*taq; in aciem lectica perlatus eſt.* Eodem *die à* Bruto *caſtra capta ſunt.* Multa *præterea exempla ſimilia poſſunt proferri, ſed uereor, ne ſi fuero in propoſitione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus eſſe propoſiti uidear, aut crimen loquacitatis incurram.*

Q*uod per inuidiam* Diaboli *intrauit mors, & pullulant radices errorum.* Et *quod deus ipſe natura eſt, qui materiam primordialem, & omnia fecit ex nihilo.* Caput IX

e Xponam *igitur omnium iſtorum rationem, quo facilius res difficiles, & obſcuræ intelliguntur, & has omnes ſimulati numinis præſtigias reuelabo, quibus inducti homines à ueritatis uia longius receſſerunt, ſed repetam longe altius, ut ſi quis ad legendum expers ueri, & ignarus acceſſerit, inſtituatur, atq; intelligat, quod tandem ſit caput horum, & cauſa malorum, & lumine accepto, ſuos, ac totius generis humani perſpiciat errores.* Sicut *mater ſine exemplo genuit authorem ſuum, ſic ineffabiliter pater genuiſſe credendus eſt coæternum.* De *matre natus eſt, qui ante iam fuit, de patre, qui aliquando non fuit.* Hoc *fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inuentum putet incredibile, aut repertum non credat ſingulare.* Cum *eſſet* Deus *ad excogitandum*

prudentiſſimus,

prudentiſſimus, ad faciendum ſolertiſſimus, ante quàm ordiretur hoc opus mundi, quoniam pleni, & conſummati boni fons in ipſo erat, ſicut eſt ſemper, ut ab eo bono tanquam riuus oriretur, longéq; proflueret, produxit ſimilem ſui ſpiritum, qui eſſet uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id uoluerit, in quarto docere libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ ſtirpis non permanſit. Itaq; ſuapte inuidia tanquam ueneno infectus eſt, & ex bono ad malum tranſcendit, ſuoq; arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium ſibi nomen aſciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem eſſe liuorem. Inuidit enim illi anteceſſori ſuo, qui deo patri perſeuerando, tum comprobatus, tum etiam & charus eſt. Hunc ergo ex bono per ſe malũ effectum græci διάβολον appellant, nos criminatorem uocamus, quod crimina, in quæ ipſe illicit, ad Deum deferat. Exorſus igitur Deus fabricam mundi, illum primũ, et maximum filium præfecit operi uniuerſo, eoq; ſimul & conſiliatore uſus eſt, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisq; rebus, quoniam is & prouidentia, & prudentia, & ratione, & poteſtate perfectus eſt, de quo nunc parcus, quod alio loco & uirtus, & nomen eius, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus iſta materijs tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiendi ſunt poetæ, qui aiunt chaos in principio fuiſſe, id eſt confuſionem rerum, atq; elementorũ. Poſtea uero Deum diremiſſe omnem illam congeriem, ſingulisq; rebus ex confuſo aceruo ſeparatis, in ordi-

nem'q; de ſcriptis, inſtruxiſſe mundum pariter, et ornaſ ſe, quibus facile eſt reſpondere, poteſtatem dei non intelligentibus, quem credunt nihil efficere poſſe, niſi ex materia ſubiacente, ac parata, in quo errore etiam philoſophi fuerunt. Nam Cicero de natura deorum diſputans ſic ait. Primum igitur non eſt probabile eam materiam rerum, unde orta ſunt omnia, eſſe diuina prouidentia effectam, ſed habere, & habuiſſe uim, & naturam ſuam. Vt igitur faber, cum quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed ea utitur, quæ ſit parata, fictorq; item cera, ſic iſti prouidentiæ diuinæ materiam præſto eſſe oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quã haberet paratam. Quod ſi non eſt à deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, et aer, & ignis à Deo factus eſt. O quàm multa ſunt uitia in his decem uerſibus. Primum, quod is, qui in alijs diſputationibus, & libris ferè omnibus prouidentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non eſſe dixerunt, idem nunc quaſi proditor aliquis, aut transfuga, prouidentiam conatus eſt tollere, in quo ſi contradicere uelis, nec cogitatiõe opus eſt, nec labore, ſua illi dicta recitanda ſunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, q̃ à Cicerone uehementius refutari. Sed concedamus hoc mori, & inſtituto academicorum, ut liceat hominibus ualde liberis dicere, ac ſentire quæ uelint, ſententias ipſius conſydaremus. Non eſt inquit, probabile materiam rerum à deo factam. Quibus hoc argumẽtis probas? Nihil enim dixiſti, quare hoc non ſit probabile. Itaq; mihi è contrario uel maxime probabile uidetur, nec tamen temere

uidetur cogitanti plus eſſe aliquid in Deo, *quem profe ćto ad imbecillitatem hominis redigis, cui nihil aliud, q̃ opificium concedis.* Q*uomodo igitur ab hoīe diuina il la uis differet, ſi ut homo, ſic etiam* Deus *ope indigeat aliena?* I*ndiget aũt, ſi nihil moliri poteſt, niſi ab altero illi materia miniſtretur.* Q*uod ſi fit, imperfectæ utiq; uirtutis eſt, & erit iam potentior iudicandus materiæ inſtitutor.* Q*uo igitur nomine appellabitur, qui po– tentia* Deum *uincat? ſiquidem maius eſt propria facere, quàm aliena diſponere.* Si *aũt fieri nõ poteſt, ut ſit potentius* Deo *quicq̃, quem neceſſe eſt perfectæ eſſe uir tutis, poteſtatis, rõnis, idem igitur materiæ fictor eſt, q & rerum ex materia conſtantium.* Neq; *.n.* Deo *nõ faciente, & inuito, eſſe aliquid aut potuit, aut debuit.* Sed *probabile eſt, inquit, materiam rerum & habe re, et habuiſſe naturam ſuam, & uim, quam uim po– tuit habere nullo dante? quã naturam nullo generante?* Si *habuit uim, ab aliquo eam aſſumpſit.* A` *quo autem ſumere niſi à deo potuit? ſi habuit naturã, quæ utique à naſcendo dicitur, nata eſt, à quo aũt niſi à* Deo *po tuit procreari?* Natura *.n. qua dicatur orta eſſe omnia, ſi conſilium non habet, efficere nihil poteſt.* Si *autem ge– nerandi, aut faciendi potens eſt, habet ergo conſilium, & propterea* Deus *ſit neceſſe eſt.* Nec *alio nomine ap– pellari poteſt ea uis, in qua ineſt & prouidẽtia exco gitandi, et ſolertia, poteſtasq; faciendi.* Melius *igitur* Se *neca omnium ſtoicorum acutiſſimus, qui uidit nil aliud eſſe naturam, q̃* Deum. Ergo *inquit,* Deũ *nõ laudabi– mus, cui naturalis eſt uirtus? nec .n. illam didicit ex ul– lo, immo laudabimus, quamuis .n. naturalis illa ei ſit*

ſibi illam dedit, quoniam Deus *ipſa natura eſt.* Igitur *ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis* Deo. Cur *in eodem luto hæſitans, uerſuram ſoluis?* A *quo enim fie ri negas, ab eodem planè fieri mutato nomine confite ris.* Seqtur *ineptiſſima comparatio, ut enim faber inqt, cum quis ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed utitur ea, quæ ſit parata, fictorq́; itē cera, ſic iſti proui dentiæ diuinæ materiā eſſe præſto oportuit, non quam ipſe faceret, ſed quam haberet paratam, immo uero nō oportuit.* Erit *enim* Deus *minoris poteſtatis, ſi ex para to facit, quod eſt hominis.* Faber *enim ſine ligno nihil ædificat, qa lignum ipſum facere non poteſt.* Non *poſ ſe autem imbecillitatis eſt humanæ,* Deus *uero facit ſibi ipſe materiam, quia poteſt.* Poſſe *enim dei eſt, nam ſi nō poteſt,* Deus *non eſt.* Homo *facit ex eo, quod eſt, quia ꝑ mortalitatem imbecillus eſt, ꝑ imbecillitatem definitæ, ac modicæ poteſtatis.* Deus *autem fecit ex eo, quod nō eſt, qa ꝑ æternitatem fortis eſt, ꝑ fortitudinem poteſta tis immenſæ, quæ fine, ac modo caret, ſicut uita fa ctoris.* Quid *ergo mirum, ſi facturus mundum* Deus, *prius materiā, de qua faceret, præparauit ex eo, quod non erat? quia nefas eſſet* Deum *aliunde aliqd mutua ri, cum in ipſo uel ex ipſo ſint omnia.* Nam *ſi eſt ali quid ante illum factum, & quicquam non ab illo fa ctum eſt, poteſtatem dei et nomen amittet.* At *enim ma teria nunquam facta eſt, ſicut* Deus, *qui ex materia fe cit hunc mundum.* Duo *igitur conſtituuntur æterna, & quidem inter ſe contraria, quod fieri ſine diſcor dia, & pernicie non poteſt.* Collidant *enim neceſſe eſt ea, quorum uis, & ratio diuerſa eſt, ſic utraq; æter-*

na eſſe non potuerunt, ſi repugnant, quia ſuperare alterum neceſſe eſt. Ergo fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſimplex, ut inde omnia uelut ex fonte deſcenderint. Itaq; aut Deus ex materia ortus eſt, aut materia ex Deo. quid horum ſit uerius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus alterum ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu. Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo quod ſentit, quod ſapit, qđ cogitat, quod mouetur. Nec incipi aut fieri, aut conſumari quicquam poteſt, niſi fuerit ratione præuiſum, aut quemadmodum fiat ante quàm eſt, aut quemadmodum conſtet poſtquam fuerit effectum. Deniq; is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum, & manus ad id, quod uoluit, implendum. Quod autem inſenſibile eſt, iners & torpidum ſemper iacet, nihil inde oriri poteſt, ubi nullus eſt motus uoluntarius, nam ſi omne animal ratione conſtat, certe naſci ex eo non poteſt, quod ratione præditum non eſt, nec aliunde accipi poteſt id, quod ibi, unde petitur, non eſt. Nec tamen commoueat aliquem, ꝙ animalia quædam de terra naſci uidentur. Hæc enim non terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei, ſine quo nihil gignitur. Nō ergo Deus ex materia, quia ſenſu præditum ex inſenſibili, ſapiēs ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam poteſt oriri, ſed materia potius ex Deo eſt. Quicquid enim eſt ſolido, & contractabili corpore, accipit æternā uim, qđ accipit uim diſſolubile eſt, qđ diſſoluitur, interit, qđ interit, ortum ſit neceſſe eſt, quod ortum eſt, habuit fontem, unde oriretur, ideſt factorē aliquē ſentientem prouidum, peritumq; faciendi. Is eſt profecto nec ullus

alius quàm Deus. *Qui quoniam ſenſu, ratione, prouidentia, poteſtate, uirtute prӕditus eſt, & animantia, et inanimata creare, & efficere poteſt, quia tenet quomodo quidq; ſit faciendum.* Materia *uero ſemper fuiſſe non poteſt, quia mutationem non caperet, ſi fuiſſet. Quod enim ſemper fuit, ſemper eſſe non deſinit, & unde abfuit principium, abeſſe hinc etiam finem neceſſe eſt. Quinetiam facilius eſt, ut id, quod habuit, initium fine careat, q̃ ut habeat finem quod initio caruit.* Materia *ergo ſi facta non eſt, nec fieri ex ea quicquã poteſt.* Si *fieri ex ea nõ poteſt, nec materia quidem erit.* Materia *enim eſt, ex qua fit aliquid.* Omne *autem ex quo fit, quia recepit opificis manum, deſtruitur, & aliud eſſe incipit.* Ergo *quoniam finem habuit materia, tum, cum factus eſt ex ea mundus, & initium quoque habuit.* Nam *quod deſtruitur, ӕdificatum eſt, quod ſoluitur, alligatum, quod finitur, inceptum eſt.* Si *ergo ex commutatione, ac fine materia colligitur habuiſſe principium, à quo alio fieri niſi à* Deo *potuit?* Solus *igitur* Deus *eſt, qui factus non eſt, & idcirco deſtruere alia poteſt, ipſe deſtrui non poteſt, permanebit ſemper in eo, quod fuit, quia non eſt aliunde generatus, nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quӕ illum mutata diſſoluat.* Ex *ſeipſo eſt, ut in primo diximus libro.* Et *ideo talis eſt, qualem ſe eſſe uoluit, impaſſibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, ӕternus.* Iam *uero illa concluſio, qua ſententiam terminauit* Tullius, *multo abſurdior, quod ſi materia inquit, à deo non eſt facta, nec terra quidem, & aqua, & aer, & ignis à deo factus eſt.* Quàm *callide periculum prӕteruola*

uit. Sic enim ſuperius illud aſſumpſit, tanquam probatione non indigeret, cum id multo eſſet incertius, q̃ illud, propter quod aſſumptum eſt. Si non eſt inquit, à deo facta materia, nec mundus à Deo factus eſt. Ex falſo maluit colligere, quod falſum eſt, quàm ex uero quod uerum. Et cum debeant incerta de certis probari, hic probationem ſumpſit ex incerto, ad euertendum, quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum eſſe mundum, ut taceam de Triſmegiſto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno ſpiritu, ac pari uoce teſtantur, etiam inter philoſophos pene uniuerſos conuenit. Idem etiam Pythagorici, Stoici, Peripatetici, qui ſunt principes omnis diſciplinæ. Denique à primis illis ſeptem ſapientibus, à Socrate uſque ad Platonem pro confeſſo, & indubitato habitum eſt, donec unus multis poſt ſeculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod eſt euidentiſſimum, ſtudio ſcilicet inueniendi noua, ut nomine ſuo conſtitueret diſciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire, ut tamen diſſentire à cæteris uideretur, uetera uoluit euertere, in quo illum circumlatrantes philoſophi omnes coarguerunt. Certius eſt igitur mundum prouidentia inſtructum, quàm materiæ prouidentia conglobatum. Quare non oportuit putare idcirco mundum nõ eſſe diuina prouidentia factum, q̃a materia eius diuina prouidentia facta non ſit, ſed quia mundus diuina prouidentia ſit effectus, & materiam eſſe factam diuinitus. Credibilius eſt enim materiam potius à Deo factam,

quia deus omnia poteſt, q̃ mundum à Deo non eſſe factum, quia ſine mente, ratione, conſilio nihil fieri poteſt. Verum hæc non Ciceronis eſt culpa, ſed ſectæ. Cum enim ſuſcepiſſet diſputationem, qua deorum naturam tolleret, de qua philoſophi garriebant, omnem diuinitatem ignorantia ueri putauit eſſe tollendam. Itaq; Deos potuit tollere, quia non erant. Cum autem prouidentiam diuinam, quæ eſt in uno Deo, conaretur euertere, quia contra ueritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foueã neceſſario decidit, unde ſe extricare non poſſet. Hic ergo illum teneo, hærentem teneo defixum, quo Lucillus, qui contra diſſerebat, obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerũ, hic uertuntur omnia. Explicet ſe Cotta, ſi poteſt, ex hac uoragine. proferat argumenta, quibus doceat, ſemper fuiſſe materiam, quam nulla prouidentia effecerit. Oſtendat quomodo quicquam ponderoſum, & graue aut eſſe potuerit ſine authore, aut immutari ualuerit, ac deſierit eſſe, qđ ſemꝑ fuit, ut inciperet eſſe quod nunquam fuit. Quæ ſi docuerit, tum demum aſſentiar, ne mundum quidem diuina prouidentia conſtitutum, & tamen ſic aſſentiar, ut alijs illum laqueis teneam. Eodem enim, quò nollet, reuoluetur, ut dicat & materiam, de qua mundus eſt, & mundum, qui de materia eſt, natura extitiſſe, cum ego ipſam naturam Deum eſſe contendã. Nec enim poteſt facere mirabilia, ideſt maxima ratione conſtantia, niſi qui habet mentem, prouidentiam, poteſtatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quicquam eſſe poſſit omnino, quod non originem à deo traxerit. At idem quoties Epicureus eſt, & non uult à deo factum eſſe

mundum, quærere ſolet quibus manibus, quibus machinis, qbus uectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortaſſe, ſi eo tempore potuiſſet eſſe, quo Deus fecit. Sed ne perſpiceret homo dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, niſi perfectis omnibus, ſed ne induci qdem poterat. Quomodo enim ſubſiſteret, cum fabricaretur deſuper cœlum, terra ſubter funderetur, cum fortaſſe humida, uel nimijs rigoribus torporata concreſcerent, uel igneis caloribus incocta, & ſolidata dureſcerent. Aut quomodo uiueret ſole non dum inſtituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaq; neceſſe fuit hominem poſtremo fieri, cum iá mundo, cæteriſq; rebus manus ſumma eſſet impoſita. Deniq; ſanctæ literæ docent hominem fuiſſe ultimum dei opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi in domum iam paratam, & inſtructam. Illius enim cauſa facta ſunt omnia. Idem etiam poetæ fatentur. Ouid. perfecto iam mundo, & uniuerſis animalibus figuratis, hoc addidit.

Sanctius his animal, mentiſq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet
Natus homo eſt, *adeo nefas æſtimandum eſt ea ſcrutari, quæ Deus uoluit eſſe cælata. Verum ille non audiendi, aut diſcendi ſtudio requirebat, ſed refellendi, quia confidebat neminem id poſſe dicere. Quaſi uero ex hoc putandum ſit, non eſſe hæc diuinitus facta, quia quomodo facta ſint, non poteſt prouideri. An tu ſi educatus in domo fabrefacta, & ornata nullam unquá fabricam uidiſſes, domum illam putaſſes non ab homine eſſe ædificatam, quia quomodo ædificetur, ignorares?*

idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris, quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta eſſet opera molitus, maxime ſi ſaxa ingentia, immenſa cæmenta, uaſtas columnas, opus totum ſublime, & excelſum uideres, non'ne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere? qa illa non tam uiribus, quàm ratione, atque artificio facta eſſe neſcires, quod ſi homo, in quo nihil perfectum eſt, tamen plus efficit ratione, quàm uires eius exiguæ patiátur, quid eſt, cur incredibile tibi eſſe uideatur, cum mũdus dicitur factus à Deo? *in quo, quia perfectus eſt, nec ſapientia poteſt habere terminum, nec fortitudo menſuram.* O*pera ipſius uidentur oculis, quomodo autem illa fecerit, ne mente quidem uidetur, quia (ut* Hermes *ait) mortale immortali, temporale, perpetuo, corruptibile, incorrupto propinquare non poteſt, ideſt propius accedere, & intelligentia ſubſequi, & ideo terrenum adhuc animal rerum cœleſtium perfectionem non capit, quia corpore quaſi cuſtodia ſeptum tenetur, quo minus ſoluto, ac libero ſenſu cernat omnia.* S*ciat igitur q̃ inepte faciat, q res inenarrabiles quærit.* Hoc *eſt enim modũ conditionis ſuæ tranſgredi, nec intelligere, quouſq; homini liceat accedere.* D*eniq; cum aperiret homini ueritatem* D*eus, ea ſola ſcire nos uoluit, quæ interfuit, hominem ſcire uitam conſequendam.* Q*uæ uero ad curioſam, & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana eſſent.* Q*uid ergo quæris, quæ nec potes ſcire, nec ſi ſcias, beatior fias?* P*erfecta eſt in homine ſapientia, ſi &* D*eum eſſe unum, & ab ipſo eſſe facta uniuerſa cognoſcat.*

Quod Deus quatuor elementa diſtinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, & quod ex calore & humore ſit uita, et quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Nunc quoniã refutauimus eos, qui de mundo, & factore eius Deo aliter ſentiunt, quàm ueritas habet, ad diuinam mundi fabricam reuertamur, de qua in arcanis ſanctæ religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in ſublime ſuſpendit, quod eſſet ſedes ipſius Dei conditoris. Deinde terram fundauit, ac cœlo ſubdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam uoluit humore circunflui, & contineri, ſuum uero habitaculum diſtinxit claris luminibus, & impleuit, ſole ſcilicet, lunæq; orbe fulgenti, & aſtrorum micantium ſplendentibus ſignis adornauit, tenebras autem, quod eſt his contrarium, conſtituit in terra. Nihil enim per ſe continet luminis, niſi accipiat à cœlo, in quo poſuit lucem perennem, & ſuperos, & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras, inferos, & mortem, Tanto enim hæc ab illis ſuperioribus diſtant, quantum mala à bonis, & uitia à uirtutibus. Ipſius quoque terræ binas partes contrarias inter ſe, diuerſasq; conſtituit, ſcilicet orientem, occidentemq;, ex quibus oriens Deo ſimilis cenſetur, quia ipſe luminis fons, & illuſtrator eſt rerum, & quod oriri nos faciat ad uitam ſempiternam. Occidens autem conturbatæ illi, prauæq; menti aſcribitur, quod lumen abſcondat, q̃d tenebras ſemper inducat, et

quod homines faciat occidere, atq; interire peccatis. Nã ſicut lux orientis eſt, in luce autem uitæ ratio uerſatur, ſic occidentis tenebræ ſunt, in tenebris autem & mors, & interitus cõtinetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimenſus eſt, meridiem, ac ſeptentrionem, quæ partes illis duabus ſocietate iunguntur. Ea enim, quæ eſt ſolis calore flagrantior, proxima eſt, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet, eiuſdem eſt, cuius extremus occaſus. Nam ſicut cõtrariæ ſunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini eſt proximus, ſic meridies orienti. Vt frigus tenebris, ita plaga eſt ſeptentrionis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuum tempus attribuit. Ver ſcilicet orienti, æſtas meridionali plagæ, occidenti autumnus eſt, ſeptentrioni hyems. In his quoque duabus partibus meridionali, & ſeptentrionali, figura uitæ & mortis continetur, quia uita in calore eſt, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne eſt, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimenſionem, diem quoq; facit ac noctem, quæ ſpatia, & orbes temporum perpetuos, ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna per uices ſucceſſiõe conficiant. Dies, quem primus oriens ſubminiſtrat, Dei ſit neceſſe eſt, ut omnia quæcunq; meliora ſunt. Nox autem, quam occidens extremus inducit, eius. ſ. quem Dei eſſe æmulum diximus. Quæ duo etiam in hoc præſcius futurorum Deus fecit, ut ex ijs & ueræ religionis, & falſarum ſuperſtitionum imago quædam oſtenderetur. Nam ſicut ſol, qui oritur in die, licet ſit unus, unde ſolem eſſe appellatum Cic. uult uideri, quod obſcuratis ſyderibus

ſolus appareat, tamen quia uerum, ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore clariſſimo illuſtrat omnia, ita in Deo, licet ſit unus, et maieſtas, & uirtus, & claritudo perfecta eſt. Nox autem, quam prauo illi Antitheo dicimus attributam, eius ipſius multas, & uarias religiones per ſimilitudinem demonſtrat. Quamuis enim ſtellæ innumerabiles micare, ac radiare uideantur, tamen, quia non ſunt plena, ac ſolida lumina, nec caloris perferunt quicquam, nec tenebras multitudine ſua uincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur, quæ diuerſam, & contrariã ſibi habent poteſtatem, calor, & humor, quæ mirabiliter Deus ad ſuſtentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus Dei ſit in calore, & igni, niſi ardorem, uimq; eius admiſta humoris, ac frigoris materia temperaſſet, nec naſci quicquam, nec cohærere potuiſſet, quin ſtatim conflagratione interiret quicqd eſſe cœpiſſet. Vnde & philoſophi quidam, & poetæ diſcordi concordia mundum conſtare dixerunt, ſed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit. Thales Mileſius ex aqua. Vterq; uidit aliquid, ſed errauit tamen uterq;, quod alterutrum ſi ſolum fuiſſet, neq; aqua naſci ex igne potuiſſet, neq; rurſus ignis ex aqua. Sed eſt uerius ſimul ex utroque permiſto cuncta generari. Ignis quidem permiſceri cum aqua non poteſt, quia ſunt utraq; inimica, & ſi cominus uenerint, alterutrum quod ſuperauerit, conficiat alterum neceſſe eſt, ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis calor eſt, aquæ humor. Recte igitur Ouidius.

Quippe ubi temperiem ſumpſere humorq́;,calorq́;,
Concipiunt,& ab his oriuntur cuncta duobus.
Cúq́; ſit ignis aquæ pugnax,uapor humidus,omneis
Res creat,& diſcors concordia fœtibus apta eſt.

Alterum enim quaſi maſculinum elementum eſt,alterum quaſi fœmininum,alterum actiuum,alterũ patibile. Ideoq́; à ueteribus inſtitutum eſt,ut ſacramento ignis,& aquæ nuptiarum fœdera ſanciãtur,quod fœtus animantium calore,et humore corporentur,atq́; animentur ad uitam. Cum enim conſtet omne animal ex anima,& corpore,materia corporis in humore eſt, animæ in calore. Quod ex auium fœtibus datur ſcire,quos craſſi humoris plenos niſi opifex calor fouerit, nec humor poteſt corporare,nec corpus animare. Exulibus quoq́; ignis,& aqua interdici ſolebat,adhuc.n. uidebatur nefas,quamuis malos tamen homines ſupplicio capitis afficere. Interdicto igitur uſu earũ rerũ, quibus uita conſtat hominum,perinde habebatur,ac ſi eſſet,qui eam ſententiam exceperat, morte multatus. Adeo iſta duo elementa prima ſunt habita,ut nec ortum hominis,nec ſine his uitam crediderint poſſe conſtare. Horum alterum nobis commune eſt cum cæteris animantibus,alterum ſoli homini datum. Nos enĩ quoniam cœleſte,atq́; immortale animal ſumus, igne utimur,qui nobis in argumentum immortalitatis datus eſt,quoniam ignis è cœlo eſt,cuius natura,quia mobilis eſt,& ſurſum nititur,uitæ continet rationem. Cætera uero animalia, quoniam tota ſunt mortalia, tantummodo aqua utuntur,quod eſt elementum corporale,atq́; terrenum. Cuius natura,q̃a mobilis eſt,ac de

orſum uergens, figuram mortis oſtendit. Ideo pecudes neq; in cœlum ſuſpiciunt, neq; religiones ſentiunt, quoniam ab his uſus ignis alienus eſt. Vnde autem, uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem, & aquam uel accenderit, uel eliquauerit, ſolus ſcire poteſt qui fecit.

Quod creato mundo facta animalia propter homines ſunt, & tandem homo ipſe. Et quid ſit, quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparaſſe, & q Ariſtoteles falſo putauit mundum eſſe æternum, & quæ ſunt tres parcæ. Caput XI

C Onſumato igitur mundo, animalia uarij generis, diſſimilibus formis, & magna, & minora ut fierent, imperauit. Et facta ſunt bina, ideſt diuerſi ſexus ſingula, ex quorum fœtibus & aer, & terra, & maria completa ſunt. Deditq; his omnibus generatim Deus alimenta de terra, ut uſui hominibus eſſe poſſent. Alia nimirum ad cibos, alia uero ad ueſtimentum. Quæ autem magnarum ſunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent, unde dicta ſunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili deſcriptione compoſitis, regnum ſibi æternum parare conſtituit, et innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipſe ſibi ſimulachrum ſenſibile, atq; intelligens, ideſt ad imaginis ſuæ formam, quia nihil poteſt eſſe perfectius. Hominem figurauit ex limo terræ, unde homo nuncupatus eſt, quod ſit factus ex humo. Denique Plato humanam

formam θεοειδῆ eſſe ait. Et Sibylla, quæ dicit,
εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα,

De hac hominis fictione poetæ quoq;, quamuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. Nanq; hominem de luto à Prometheo factum eſſe dixerunt. Res eos non fefellit, ſed nomen artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerant, ſed quæ prophetarum uaticinio tradita in ſacrario Dei continebantur, eade fabulis & obſcura opinione collecta, et deprauata, ut ueritas à uulgo ſolet uarijs ſermonibus diſſipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus ſuis comprehenderunt. Et hoc quidem inepte, quod tam mirabile, tam'q; diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum poſſet eadem ratione generari, qua ipſe Prometheus ex Iapeto natus eſt? qui ſi fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De Dijs autem illum non fuiſſe, pœna eius in caucaſo monte declarat. Sed neq; patrem ipſius Iapetum, patruum'q; Titana qſq̃ Deos nuncupauit, quia regni ſublimitas penes Saturnum ſolum fuerit. per quam diuinos honores cum omnibus ſuis poſteris conſecutus eſt, multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui poteſt. Factum eſſe diluuium ad perdendam, tollendam'q; ex orbe terræ malitiam conſtat inter omnes. Idem enim & philoſophi, poetæ, ſcriptores'q; rerum antiquarum loquũtur, in eoq; maxime cum prophetarum ſermone conſentiunt. Si ergo cataclyſmus à Deo ideo factus eſt, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increuerat, perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius

filium

filium Deucalionem iidem ipſi ob iuſtitiam ſolum eſſe dicunt ſeruatum, quomodo unus gradus, & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? ſed uidelicet hoc quoq; ſic corruperunt, ut illud ſuperius, cum ignorarent in quo tempore cataclyſmus ſit factus in terra, & quis ob iuſtitiam meruerit genere humano pereunte ſaluari, & quomodo, aut cum quibus ſeruatus ſit, quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falſum eſſe, quod de opificio Promethei narrant. Verum quia poetas dixeram non omnino mentiri ſolere, ſed figuris inuoluere, & obſcurare quæ dicant, non dico eſſe mentitos, ſed primum omnium Prometheum ſimulachrum hominis formaſſe de pingui, & molli luto, ab eoq; natam primo artem, & ſtatuas, & ſimulachra fingendi. ſiquidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa conſtituit, & noui Deorum cultus eſſe cœperunt, ſic ueritas fucata mendacio eſt, & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus eſt, etiam cœpit aſcribi. Cæterum fictio ueri, ac uiui hominis è limo Dei eſt. Quod Hermes quoq; tradit, qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum eſſe dixit à Deo, ſed etiam illud explanare tentauit, quàm ſubtili ratione ſingula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cum eorũ nihil ſit, quod non tantundem ad uſus neceſſitatem, quantum ad pulchritudinẽ ualeat. Id uero etiam ſtoici, cum de prouidentia diſſerunt, facere conantur, & ſecutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copioſam, & uberem ſtrictim contigit, quam ego nunc idcirco prætereo, quia nu

per proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum ſcripſi. Illud hoc loco præterire non poſſum, quod errantes philoſophi quidam aiunt, homines, cæteraq; animalia ſine ullo artifice orta eſſe de terra, unde illud Virgilianum eſt.

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et ij maxime fuerunt in ea ſententia, qui eſſe prouidentiam negant. Nam ſtoici animantium fabricam diuinæ ſolertiæ tribuunt. Ariſtoteles autem labore ſe, ac moleſtia liberauit, dicens ſemper mundum fuiſſe. Itaq; & humanum genus, & cætera, quæ in eo ſunt, initiū non habere, ſed fuiſſe ſemper, ac ſemper fore. Sed cū uideamus ſingula quæq; animalia, quæ ante non fuerant, incipere eſſe, & eſſe deſinere, neceſſe eſt, totum genus aliquando eſſe cœpiſſe, & aliquando deſiturum eſſe, quia cœperit. Omnia enim tribus temporibus contineri neceſſe eſt, præterito, præſenti futuro. Præteriti eſt origo præſentis ſubſtantia, futuri diſſolutio. Quæ omnia in ſingulis hominibus apparent, & incipimus enim, cum naſcimur, & ſumus, cum uiuimus; & deſinimus, cum interimus. Vnde etiam tres parcas eſſe uoluerunt, unam, quæ uitam hominibus ordiatur, alterā, quæ contexat, tertiam, quæ rumpat, ac finiat. In toto autem genere hominum qa ſolum præſens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum, ideſt origo colligitur, & futurum, ideſt diſſolutio. Nam quoniam eſt, apparet aliquando cœpiſſe. Eſſe enim nulla res ſine exordio poteſt, et qa cœpit, apparet quandoq; deſitura. Nec enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus conſtat. Nam ſicut uniuerſi per ſingulos interimus

fieri poteſt, ut aliquo caſu omnes ſimul uel ſterilitate terrarum, quæ accidere uel particulatim ſolet, uel peſtilẽtia ubiq; diffuſa, quæ ſingulas urbes, atq; regiones plerunq; populatur, uel incendio in orbem miſſo, quale iam fuiſſe ſub Phaetonte dicitur, uel diluuio aquarũ, quale ſub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletum eſt. Quod diluuium ſi caſu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui ſuperfuit, interiret. Si autem diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſeruatus eſt, apparet in Dei poteſtate eſſe uel uitam, uel interitum generis humani. Quod ſi uult, poteſt occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquãdo eſſe ortum, & ut fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi uera ſunt, non potuit defendere Ariſtoteles, quo minus habuerit et mundus ipſe principium. Quod ſi Ariſtoteli Plato, et Epicurus extorquẽt, & Platoni, & Ariſtoteli, qui ſemper fore mundum putauerunt, licet ſint eloquẽtes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra, uel ſponte nata ſunt animalia, ſed diſpoſitione diuina, cuius feciſſet Deus nos conſcios ſi ſcire expediret. Caput XII

Sunt certis conuerſionibus cœli, & aſtrorũ motibus maturitatem quandam extitiſſe animalium ſerendorum. Itaq; terram nouam

ſemen genitale retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in uterorum ſimilitudinem protuliſſe, de qbus Lucretius. *Creſcebant uteri terrá radicibus apti.* Eoſq; *cum maturaſſent, natura cogēte ruptos animalia tenera pro fudiſſe.* Deinde *terram ipſam humore quodam, qui eſſet lacti ſimilis, exuberaſſe, eoq; alimento animantes eſſe nutritos.* Quomodo *autem uim frigoris, aut caloris ferre, aut uitare potuerunt, aut omnino naſci, cum ſol exureret, frigus aſtringeret?* Non *erant, inquiunt, in principio mundi hyems, & æſtas, ſed perpetua tem peries, & uer æquabile.* Cur *ergo nihil horū fieri etiam nunc uidemus, quia ſemel fieri neceſſarium fuit, ut animalia naſcerentur.* Poſt *q̄ uero eſſe cœperunt, con ceſſa his facultate generandi, & terra parere deſijt, & temporis conditio mutata eſt.* O *q̄ facile eſt mendacia redarguere.* Primum, *quod nihil poteſt eſſe in hoc mundo, quod non ſic permaneat, ut cœpit.* Nec *enim ſol, & luna, & aſtra tunc non erant, aut cum eſſent, meatus non habebant, aut non diuina moderatio, quæ curſus eorum temperat, & gubernat, cum ipſis ſimul cœperit.* Deinde, *quod ſi ita ſit, ut dicunt, prouidētiā eſſe neceſſe eſt, & in idipſum incidunt, quod maxime fugiunt.* Nō *dum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit, ut naſcerentur, ne orbis terræ deſertus, atque incultus horreret.* Vt *autem de terra ſine officio paren tum naſci poſſent, neceſſe eſt magna ratione eſſe proui ſum.* Deinde *ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corporum fingeretur.* Item *ut ē folliculis, quibus tegebantur, accepta uidendi, ſentiendiq; ratione, tanquam ex aluo matrum profunderentur,*

mira inexplicabilis'q; prouiſio ē. Sed putemus id quoq; caſu accidiſſe, illa certe, quae ſequuntur, fortuita eſſe nō poſſunt, ut terra continuo lacte manaret, ut aeris temperies eſſet aequalis. Quae ſi conſtat iccirco eſſe facta, ut animalia recenter edita uel haberent alimentum, uel non haberent periculum, neceſſe eſt, ut aliquis diuina neſcio qua ratione prouiderit. Quis autem poteſt prouidere niſi Deus? Videamus tamen an idipſum, quod dictitant, fieri potuerit, ut homines naſcerentur e terra. Si conſyderet aliquis quandiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto non potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe quampluribus menſibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis mouere ſe, locumq; mutare poſſent, quod uix intra unius anni ſpatium fieri poteſt. Iam uide utrum ne infans eodem modo, & eodem loco, quo eſt effuſus, iacere per multos menſes ualuerit. An non humore illo terrae, quod alimenti gratia miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in unum miſtis obrutus, corruptus'q; moreretur. Itaq; nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus. niſi forte animalia omnia non tenera nata ſunt, ſed excreta, quod ut dicerent nunquam uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impoſſibilis, et uana eſt, ſi tamen ratio dici poteſt, qua id agitur, ut nulla ſit ratio. Qui enim dicit omnia ſua ſponte eſſe nata, nihilq; diuinae prouidentiae tribuit, hic profecto rationem non aſſerit, ſed euertit. Quod ſi neq; quicquam fieri ſine ratione, neq; naſci poteſt, apparet diuinam eſſe prouidentiam, cuius eſt proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerū omni-

um machinator fecit hominem, quod Cicero quamuis expers cœleſtium literarum, uidit tamen, qui libro de legibus primo, hoc idem tradidit, quod prophetæ, cuius uerba ſubieci. Hoc animal prouidum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, et conſilij, quẽ uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum eſſe à ſummo Deo ſolum. Eſt enim ex tot animantium generibus, atq; naturis particeps rationis, et cogitationis, cum cætera ſint omnia expertia. Vides'ne hominem quamuis longe à ueritatis notitia remotum, tamen quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe non niſi à Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen diuinis opus eſt teſtimonijs, ne minus humana ſufficiant. Sibylla hominem dei opus eſſe teſtatur.

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτός δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενετῆς βιότοιο.

Eadem tamen ſanctæ literæ continent. Deus ergo ueri patris officio functus eſt. Ipſe corpus effinxit, ipſe animam, qua ſpiramus, infudit. Illius eſt totum, quicquid ſumus. Quomodo id fecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis et priſtini erroris, & ueri luminis attulerunt.

Quare duo ſexus mundi minoris, ideſt hominis, et quid ſit mors eius prima, quid ſecunda, & de primorum parentum culpa, & pœna. Cap. XIII.

Vm ergo marem ad ſimilitudinem ſuam primum finxiſſet, tum etiam fœminam configurauit ad ipſius hominis effigiẽ, ut duo

inter ſe permiſti ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine opplere. In ipſius autem hominis fictione illarum duarum materierum, quas inter ſe diximus eſſe contrarias, ignis, & aqua conclu ſit, perfecitq; rationem. Ficto enim corpore ſpirauit ei animam de uitali fonte ſpiritus ſui, qui eſt perennis, ut ipſius mundi ex contrarijs conſtantis elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex anima, & corpore, ideſt quaſi è cœlo, & terra, quandoquidem anima qua uiuimus, uelut è cœlo oritur à deo, corpus è terra, cuius è limo diximus eſſe formatum. Empedocles, quē neſcias utrum'ne inter poetas, an inter philoſophos numeres, quod de rerum natura uerſibus ſcripſit, ut apud Romanos Lucretius, et Varro, quatuor elemēta cōſtitu it, ideſt Ignem, Aerem, Aquam, & Terram, fortaſſe Triſmegiſtum ſecutus, qui noſtra corpora ex his quatu or elementis conſtituta eſſe dixit à Deo. Habere nanq; in ſe aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquæ, aliquid terræ, & neq; ignem eſſe, neq; aerem, neq; aquā, neque terram, quæ quidem falſa non ſunt. Nam terræ ratio in carne eſt, humoris in ſanguine, aeris in ſpi ritu, ignis in calore uitali. Sed neque ſanguis à corpore ſecerni poteſt, ſicut humor à terra, neque calor uitalis à ſpiritu, ſicut ignis ab aere, à deo rerum omnium duo ſola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in noſtri corporis fictione concluſa eſt. Ex rebus igitur diuerſis, ac repugnantibus homo factus eſt, ſicut ipſe mundus ex luce, ac tenebris, ex uita, & morte, quæ duo inter ſe pugnare in homine præ cepit, ut ſi anima ſuperauerit, quæ ex Deo oritur;

ſit immortalis, & in perpetua luce uerſetur. Si au*tem corpus uicerit animam, ditioniq́; ſubiecerit, ſit in tenebris ſempiternis, et in morte.* Cuius *non ea uis eſt, ut iniuſtas animas extinguat omnino, ſed ut puniat in æternum.* Eam *pœnam ſecundã mortem nominamus, quæ eſt & ipſa perpetua, ſicut & immortalitas.* Pri*mam ſic definimus.* Mors *eſt naturæ animantium diſ-*

Mors *ſolutio, uel ita.* Mors *eſt corporis, animæq́; ſeductio.* Se*cunda uero ſic.* Mors *eſt æterni doloris perpeſſio, uel ita.* Mors *eſt animarum pro meritis ad æterna ſupplicia damnatio.* Hæc *mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex* Deo *conſtantes, ſed ex communi aere, morte ſoluuntur.* In *hac igitur ſocietate cœli, atq́; terræ, quorum effigies in homine expreſſa eſt, ſuperiorẽ partem tenent ea, quæ ſunt dei,* Anima *ſcilicet, quæ dominium corporis habet.* Inf*eriorem autem ea, quæ ſunt diaboli.* Corpus *utiq;, quod quia terrenum eſt, animæ debet eſſe ſubiectum, ſicut terra cœlo.* Eſt *enim terra quaſi uaſculum, quo tanquam domicilio temporali ſpiritus cœleſtis utatur, utriuſq; officia ſunt, ut hoc, qđ eſt ex cœlo, &* Deo *imperet, illud uero, quod ex terra eſt, diabolo ſeruiat.* Quod *qdem non fugit hominem, nequã* Salluſtium, *qui ait, ſed omnis noſtra uis in animo, & corpore ſita eſt, animi imperio, corporis ſeruitio magis utimur.* Recte, *ſi ita uixiſſet, ut locutus eſt.* Ser*uiuit enim fœdiſſimis uoluptatibus, ſuamq; ipſe ſententiam uitæ prauitate diſſoluit.* Quod *ſi anima ignis eſt (ut oſtendimus) in cœlum debet eniti, ſicuti ignis, ne extinguatur, hoc eſt ad immortalitatem, quæ in cœlo eſt* Et *ſicut ardere, ac uiuere non poteſt ignis, niſi*

aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum, ſic animæ materia, & cibus eſt ſola iuſtitia, qua tenetur ad uitam. Poſt hæc Deus hominem, qua expoſui ratione generatum, poſuit in Paradiſo, ideſt in horto fæcundiſſimo, et amœniſſimo, quem in partibus orientis omni genere ligni, arborumq; conſeruit, ut ex earum uarijs fructibus aleretur, experſq; omnium laborum Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mandata, quæ ſi obſeruaſſet, immortalis maneret, ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio paradiſi, non guſtaret, in qua poſuerat intelligentiam boni, & mali. Tum criminator ille inuidens operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut uetitum cibum ſumeret, & per eam ipſi quoq; homini perſuaſit, ut tranſcenderet dei legem. Percepta igitur ſcientia boni, & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſconditq; ſe à facie Dei, quod antea non ſolebat. Tum deus eiecit hominem de paradiſo ſententia in peccatores lata, ut uictum ſibi labore conquirerent, ipſumq; paradiſum igni circumuallauit, ne homo poſſet accedere, donec ſummum iudicium faciat in terra, & iuſtos uiros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata. Sicut ſacræ literæ docent, & Sibylla erythræa cum dicat.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον

Verum quoniam hæc extrema ſunt, tota in extrema operis huius p̃te tractabimus. Nũc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaq; ſecuta eſt hominem ſecundũ dei ſententiã, quod etiã Sibylla in carmine ſuo docet dicẽs.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis uita eſt temporalis, ſed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur, quod diuinis literis proditum, & p̃ omnem ſcientiã publicatum cum Varro non ignoraret, argumentari nixus eſt, cur putarentur antiq mille annos uictitaſſe. Ait enim apud Aegy̆ptios pro annis menſes haberi, ut non ſolis p̃ xij. ſigna circuitus faciat annum, ſed luna, quæ orbem illum ſigniferum. xxx. dierum ſpatio illuſtrat, quod argumẽtum pſpicue falſum eſt. Nemo. n. tunc milleſimum annũ tranſgreſſus eſt. Nunc uero q ad centeſimum perueniunt, quod fit ſæpiſſime, mille certe, ac ducẽtis menſibus uiuunt. Et authores idonei tradũt, ad. cxx. annos peruiri ſolere. Sed qa ignorabat Varro, cur, aut quando uita hominis eſſet diminuta, ipſe diminuit, cum ſciret mille et quadringentis menſibus poſſe uiuere hominẽ.

Quod nõ liber pater fuit inuẽtor uini, ſed Noe poſt diluuiũ, et quæ fuerit origo gentiũ, et q primi habuerint ſcientiã aſtrorũ, & ignorantiã Dei. Cap. XIIII.

d Eus autem poſtea, cum uideret orbem terræ malitia, & ſceleribus oppletum, ſtatuit humanum genus diluuio perdere, ſed ta-

men ad multitudinem reparandã delegit unum, quod corruptis omnibus ſingulare iuſtitiæ ſupererat exemplum. Hic cum ſexcentorum eſſet annorum, fabricauit arcam, ſicut præceperat ei Deus, in qua ipſe cum coniuge, ac tribus filijs, totidemq́; nuribus ſeruatus eſt, cum aqua uniuerſos montes altiſſimos operuiſſet. Deinde orbe ſiccato, execratus iniuſtitiã prioris ſeculi Deus, ne rurſus longitudo uitæ cauſa eſſet excogitandorum malorum, paulatim per ſingulas progenies diminuit hominis ætatem. Atq; in centum & xx. annis metam collocauit, quam tranſgredi non liceret. Ille uero, cum egreſſus eſſet ex arca, ut ſanctæ literæ docent, terram ſtudioſe coluit, atque uineam ſua manu ſeuit. Vnde arguuntur, qui authorem uini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, ſed etiam Saturnum, atq; Vranum multis anteceſſit ætatibus, qua ex uinea cum primum fructum cepiſſet, lætus factus bibit uſque ad ebrietatem, iacuitq́; nudus. Quod cum uidiſſet unus ex filijs, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem, ſed egreſſus etiam fratribus indicauit. At illi ſumpto pallio, intrauerunt, auerſis uultibus, patremq́; texerunt. Quæ cum facta recognouiſſet pater, abdicauit, atque expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte conſedit, quæ nunc Arabia nominatur. Eaq; terra de nomine ſuo Chanaam dicta eſt, & poſteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deũ ignorauit, quoniam princeps eius, & conditor cultum Dei à patre non accepit maledictus ab eo. Itaque ignorantiam diuinitatis moribus ſuis reliquit. Ab hac gente proximi quique

populi multitudine increſcente fluxerunt. Ipſius autem patris poſteri hebræi dicti, penès quos religio dei reſedit, ſed et ab his poſtea multiplicato in immenſum numero, cum eos anguſtiæ locorum ſuorum capere non poſſent, tum adoleſcentes uel miſſi à parentibus, uel ſua ſponte, cum rerum penuria cogeret, profugi ad quærendas ſibi nouas ſedes, huc, atque illuc diſperſi, omnes inſulas, & orbem totum replerunt, & à ſtirpe ſanctæ radicis auulſi, nouos ſibi mores, ac inſtituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Aegyptum occupauerunt, cœleſtia ſuſpicere, atq; adorare cœperunt. Et quia neq; domicilijs tegebantur, propter aeris qualitatem (nec enim ullis in ea regione nubibus ſubtexitur cœlum) curſus ſyderum, & defectus notauerunt, dum ea ſæpe uenerantes curioſius, atq; liberius intuerentur. Poſtea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti ſunt quibuſdã prodigijs inducti. Quorum mox authores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram diſperſi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, ſolem, terram, mare, ſine ullis imaginibus, ac templis uenerabantur, & his ſacrificia in aperto celebrabant, donec proceſſu temporum potentiſſimis regibus templa, & ſimulachra fecerunt. Eaq; uictimis, et odoribus colere inſtituerunt, ſic aberrantes à notitia Dei gentes eſſe cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuiſſe contendunt, & priorem eſſe gentilitatem, quàm Dei religionem, quam putant poſterius inuẽtam, quia fontem, atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

~~De inquinatione angelorum, & de duobus generibus dæmonum, qui ſe perſuaſerunt ut Deos coli, & quorum nonnulli familiares quidam philoſophi habuerunt, ut Socrates.~~

De Dæmonibus Caput XV

+

C Vm ergo numerus hominum cœpiſſet increſcere, prouidens Deus, ne fraudibus ſuis diabolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatem, uel corrũperet, uel diſpergeret homines, quos in exordio fecerat, miſit Angelos ad tutelam, cultumq; generis humani. Quibus præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem, ſcilicet id eos facere prohibuit, quod ſciebat eſſe facturos, ut ueniam ſperare non poſſent. Itaq; illos cum hominibus commorantes, dominator ille terræ fallaciſſimus, conſuetudine ipſa paulatim ad uitia pellexit, Et mulierum congreſſibus inquinauit. Tum in cœlum ob peccata, quibus ſe immerſerant, non recepti, ceciderunt in terram, ſic eos diabolus ex angelis dei ſuos fecit ſatellites, ac miniſtros. Qui autem ſunt ex his procreati, quia neq; angeli, neq; homines fuerunt, ſed mediam quandam naturam gerentes, non ſunt ad inferos recepti, ſicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta ſunt, unum cœleſte, alterum terrenum. Hi ſunt immundi ſpiritus malorum, quæ geruntur authores, quorum idem Diabolus eſt princeps. Vnde Triſmegiſtus illum δαιμονάρχην uocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiunt, quaſi δαήμονας, ideſt peritos, ac rerum ſcios. Hos autem putant Deos eſſe. ſciunt illi quidem futura multa, ſed non

omnia, quippe quibus penitus conſilium Dei ſcire non licet. Et ideo ſolent reſponſa in ambiguos exitus temperare. Eos poetæ & ſciunt eſſe dæmonas, et loquuntur. Heſiodus ita tradit,

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod iccirco dictum eſt, quoniam cuſtodes eos humano generi Deus miſerat, ſed ipſi, cum ſint perditores hominum, cuſtodes tamen ſe uocari uolunt, ut ipſi colantur, & Deus non colatur. Philoſophi quoq; de his dixerunt. Nã Plato etiam naturas eorũ in ſympoſio exprimere conatus ẽ. Et Socrates eẽ circa ſe aſſiduũ dæmona loquebatur, q ſibi puero adhæſiſſet, cuius arbitrio, & nutu ſua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis, ac potentia horum aſpirationibus conſtat, à qbus inuocati uiſus hominum præſtigijs obcæcantibus fallũt, ut non uideant ea, quæ ſunt, & uidere ſe putent illa, quæ non ſunt. Hi, ut dico, ſpiritus contaminati, ac perditi per omnem terram uagantur, & ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operãtur. Itaq; omnia inſidijs, fraudibus, erroribus complent. Adhærent enĩ ſingulis hominibus, et omnes hoſtiatim domos occupãt, ac ſibi Geniorum nomen aſſumunt, ſic enim latino ſermone dæmonas interpretantur. Hos in ſuis penetralibus conſecrant. His quotidie merum profundunt, & ſcientes dæmonas uenerantur, quaſi terreſtres Deos, et quaſi depulſores malorum, quæ ipſi faciunt & irrogant. Qui quoniã ſunt ſpiritus tenues, et incõprehenſibiles, inſinuant ſe corporibus hoĩum, & occulte in uiſceribus operti, ualetudinem uitiant, morbos citant,

ſomnijs aios terrent, mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodeſſe putantur, cum nocere deſinunt, nec poſſunt aliquid in eos, qui in fide ſolidati ſunt, ſed ſanctis ſubiecti, eis tanquam ſerui obediunt.

Caput XVI

Varum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obſcura eſt. Prodeſſe eni eos putant, cum nocere deſinunt, qui nihil aliud poſſunt, q̄ nocere. Dicat fortaſſe aliquis, colēdos eſſe ergo ne noceant, ſiquidem poſſunt nocere. Nocerent illi q̄dem, ſed iis, à quibus timentur, quos manus Dei potēs & excelſa non protegit, qui profani ſunt à ſacramento ueritatis. Iuſtos aūt ideſt cultores Dei metuunt, cuius nomine adiurati de corporibus excedunt, quorum uerbis, tanquam flagris uerberati, non modo dæmonas ſe eſſe confitentur, ſed etiam nomina ſua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerunq; coràm cultoribus ſuis faciunt, non utique in opprobrium religionis, ſed honoris ſui, quia nec Deo, per quem adiurantur, nec iuſtis, quorum uoce torquentur, mentiri poſſunt. Itaque maximis ſæpe ululatibus editis, uerberari ſe, & ardere, & iam, iamq; exire proclamant. Tantum habet Dei cognitio, ac iuſtitia poteſtatis. Cui ergo nocere poſſunt, niſi iis, quos habent in ſua poteſtate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognouerint Deum, non tantum ab incurſionibus dæmonum tutos eſſe, uerum etiam ne fato quidem teneri.

μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔ δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Quid ſit autem εὐσέβεια alio loco his uerbis teſtatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. Aſclepius auditor eius, eandẽ ſententiam latius explicauit in illo ſermone profecto, quem ſcripſit ad regem. Vterq; uero dæmonas eſſe affirmat inimicos, & uexatores hominum, quos ideo Triſmegiſtus ἀγγέλους πονηροὺς appellat, adeo non ignorat ex cœleſtibus deprauatos terrenos eſſe cœpiſſe.

Quod hi aſtrologiam, aruſpicinam, & omnes artes reprobas inuenerunt, & perſuaſerunt cultum idolorum per miracula, et uarias fallaciarum tendiculas. Caput XVII

EOrum inuenta ſunt aſtrologia, & aruſpicina, & auguratio, & ipſa, quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines uel palàm, uel occulte, quæ omnia per ſe falſa ſunt, ut Sibylla erythræa teſtatur.

—ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστὶν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

Sed ijdem ipſi authores præſentia ſua faciunt, ut uera eſſe credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt, quod illis uerum aperire non expedit. Hi ſunt, qui imagines, & ſimulachra fingere docuerunt, qui, ut & hominum mentes à cultu ueri Dei auerterent,

auerterent, & fictos mortuorum regum uultus, & ornatos, exquiſita pulchritudine ſtatui, conſecrariq́; fecerunt, & illorum ſibi nomina quaſi perſonas aliquas induerunt. Sed eos magi, & ij, quos uere maleficos uulgus appellat, cum artes ſuas execrabiles exercent, ueris ſuis nominibus cient illis cœleſtibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porrò inceſti, ac uagi ſpiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, ſerunt, ac miſcent falſa cum ueris. Ipſi enim cœleſtes multos finxerunt eſſe, & unum regem omnium Iouem, eo quod multi ſunt ſpiritus angelorũ in cœlo, & unus parens, ac dominus omnium Deus. Sed ueritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abſtulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cum ſolus ſit, eget, neq; angeli, cum ſint immortales, dici ſe Deos aut patiuntur, aut uolunt, quorum unum, ſolumq́; officium eſt ſeruire nutibus Dei, nec omnino quicquam niſi iuſſu eius facere. Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore prouinciã. Cuius apparitores nemo ſocios eſſe in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum miniſterio res geratur. Et hi tamen poſſunt aliquid præter iuſſa rectoris, per ipſius ignorantiam, quæ eſt conditionis humanæ. ille autem præſes mundi, & rector uniuerſi, qui ſcit omnia, cuius diuinis oculis nihil ſeptum eſt, ſolus habet rerum omnium cum filio ſuo poteſtatem, nec eſt in angelis quicquam, niſi parendi neceſſitas. Itaq; nullum ſibi honorem tribui uolunt, quorum honor in Deo eſt. Illi autem, qui deſciuerunt à Dei miniſterio, q̃a ſunt ueritatis inimici, & præuaricatores, Dei nomen ſibi, et

*cultum Deorum uendicare conantur, non quod ullum
honorem deſyderent. (Quis enim honor perditis
eſt?) nec ut Deo noceant, cui noceri non poteſt, ſed
ut hominibus, quos nituntur à cultura, & notitia ue
ræ maieſtatis auertere, ne immortalitatem adipiſci
poſſint, quam ipſi ſua nequitia perdiderunt. Offun-
dunt itaq; tenebras, & ueritatem caligine obducunt,
ne dominum, ne patrem ſuum norint, & ut illici-
ant, facile in templis ſe occulunt, & ſacrificijs omni-
bus præſto adſunt. Eduntq; ſæpe prodigia, quibus
obſtupefacti homines fidem commodent ſimulachris
diuinitatis, ac numinis. Inde eſt, quod ab augure lapis
nouacula inciſus eſt, & quod Iuno ueienſis migra-
re ſe Romam uelle reſpondit, quod Fortuna muliebris
periculum denuntiauit, quod Claudiæ manum nauis
ſecuta eſt, quod in ſacrilegos & Iuno nudata, & Lo=
crenſis Proſerpina, et Ceres Mileſia uindicauit, & Her
cules de Appio, & Iupiter de Atinio, & Minerua de
Cæſare. Hinc, quod ſerpens urbem Romam peſtilen-
tia liberauit Epidauro acerſitus. Nam illuc δαιμο-
νιάρχης hæc ipſe in figura ſua ſine diſſimulatione p̄=
ductus eſt, ſiquidem legati ad eã rem miſſi draconem
ſecum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis au
tem uel maxime fallunt, quorum præſtigias profani
à ueritate intelligere non poſſunt. Ideóq; ab illis at-
tribui putant & imperia, & uictorias, & opes, &
euentus proſperos rerum. Deniq; ipſorum nutu ſæpe
rempublicam periculis iminentibus liberatam. Quæ
pericula & reſponſis denuntiauerunt, & ſacrificijs
placati auerterunt. Sed omnia iſta fallaciæ ſunt. Nam*

cum diſpoſitiones Dei præſentiant, quippe qui miniſtri eius fuerunt, interponunt ſe in his rebus, ut quæcunq; à deo uel facta ſunt, uel fuerunt, ipſi potiſſimum facere, aut feciſſe uideantur. Et quoties alicui populo, uel urbi ſecundum Dei ſtatum boni quid impendet, illi ſe id facturos uel prodigiis, uel ſomniis, uel oraculis pollicentur, ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuātur. Quibus datis, cum illud acciderit, quod neceſſe eſt, ſummam ſibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur, & nouæ imagines conſecrantur, maſtantur greges hoſtiarum. Sed cum hæc facta ſunt, nihilo minus tamen & uita, & ſalus eorum, qui hæc fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impēdent, ob aliquam ſe ineptam, & leuem cauſam profitentur iratos, ſicut Iuno Varroni, quod formoſum puerum in templo Iouis ad exuuias tenendas collocarat, & ob hanc cauſam Romanum nomen apud Cannas penè deletum eſt. Quod ſi Iuno alterum Ganymedē uerebatur, cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel ſi dij tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro ſolus euaſit, qui hoc fecit? Et Paulus, qui nihil meruit, occiſus eſt? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis iniquæ, cum Annibal duos exercitus populi Romani & aſtu, & uirtute confecit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere, ubi arma eius, et currus fuit, aut Romanis nocere, quia progeniem troiano à ſanguine duci
Audierat, tyrias olim quæ uerteret arces.

Sed illorū ſunt iſti luſus, qui ſub nominibus mortuorū deliteſcentes uiuentibus plagas tendunt. itaq; ſiue illud

periculum, quod imminet, uitari poteſt, uideri uolũt id placati auertiſſe, ſiue non poteſt, id agunt, ut propter illorum contentum accidiſſe uideatur. Itaq; ſibi apud homines, qui eos neſciunt, authoritatem, ac timorem pariunt. Hac uerſutia, et his artibus notitiam ueri, ac ſingularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitijs perditi ſæuiunt, & craſſantur, ut perdant. Iccirco etiam humanas hoſtias excogitauerunt, ipſi hoſtes humani generis, ut quàm multas deuorarent animas.

Cur Deus humano generi ſic patiatur illudi, & quod tribus de cauſis uana eſt eorum religio.
Caput XVIII

dicet aliquis, cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis ſuccurrit erroribus? ut mala cum bonis pugnent, ut uitia ſint aduerſa uirtutibus, ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret. Vltimis enim temporibus ſtatuit de uiuis, ac mortuis iudicare, de quo iudicio mihi erit in ultimo libro diſputatio. Differt ergo, donec ueniat temporum finis, quo effundat iram ſuam in poteſtate, ac uirtute cœleſti, ſicut uatum prædicta priorum terribili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare, & aduerſum ſe quoque impios eſſe, ipſe iuſtus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri poteſt, ut non is, in quo perfecta ſit uirtus, ſit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant, ne iraſci quidem Deum omnino, quod affectibus, qui ſunt ptur-

bationes animi, ſubiectus non ſit, quia fragile eſt omne animal, quod afflatur, & commouetur. Quæ perſuaſio ueritatem, atque religionem funditus tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de ira Dei diſſerendi, quod & uberior eſt materia & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequiſſimos ſpiritus quiſquis ueneratus fuerit, & ſecutus, nec cœlo, nec luce potietur, quæ ſunt Dei, ſed in illis decidet, quæ in diſtributione rerū attributa eſſe ipſi malorum principi diſputauimus, in tenebras ſcilicet, & inferos, et in ſupplicium ſempiternum. Docui religiones Deorum triplici ratione uanas eſſe. Vna, quod ſimulachra ipſa, quæ coluntur, effigies ſint hominum mortuorum. Eſt autem peruerſum, & incongruens, ut ſimulachrum hominis à ſimulachro Dei colatur, colit enim quod eſt deterius, & imbecillius. Tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere uiuentem, ut defunctorum monimentis ſeruias, qui nec uitam, nec lucem dare cuiquam poſſunt, qua ipſi carent. Nec eſſe alium quenquam Deum, præter unum, cuius iudicio, ac poteſtati omnis anima ſubiecta ſit. Altero, quod ipſæ imagines ſacræ, quibus inaniſſimi homines ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis autem non intelligat, nefas eſſe, rectum animal curuari, ut adoret terram? quæ iccirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, ut calcanda nobis, non adoranda ſit, qui ſumus ideo excitati, et ex eo ſtatum ſublimem præter cæteras animantes accepimus, ut non reuoluamur deorſum, ne hunc cœleſtem uultum proijciamus ad terram, ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ conditio direxit, nihilq; aliud adoremus, nihil

colamus, niſi ſolum artificis, parentisq́; noſtri unicum numen, qui propterea hominem rigidum figurauit, ut ſciamus nos ad ſuperna, & cœleſtia prouocari. Tertio, quod ſpiritus, qui præſunt ipſis religionibus, condemnati, & abiecti à deo per terram uolutentur, qui nō tantum nihil præſtare cultoribus ſuis poſſint, quoniam rerum poteſtas penes unum eſt, uerum etiam mortiferis eos illecebris, & erroribus perdant, quoniam hoc illis quotidianū eſt opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. Non igitur colendi ſunt, quia ſententiæ Dei ſubiacent. Eſt enim piaculum maximum, addicere ſe poteſtati eorum, quibus, ſi iuſtitiam ſequare, potentior eſſe poſſis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quod ſi apparet religiones iſtas tot modis eſſe uanas, quibus docui, manifeſtum eſt, eos, qui uel mortuis ſupplicant, uel terram uenerantur, uel ſpiritibus impuris animas ſuas mancipant, rationem hominum non tenere, eosq́; impietatis, ac ſceleris ſui ſupplicia penſuros, qui rebelles aduerſus parentem generis humani Deum, ſuſceptis inexpiabilibus ſacris fas omne uiolarunt.

Quod in cultu ſimulachrorum nulla poteſt eſſe religio, nam à ſimulatione ideſt à fallacia dicta ſunt.

Caput XIX.

Q Vicunque igitur ſacramentum hominis tueri, rationemq́; naturæ ſuæ nititur obtinere, ipſe ſe ab humo ſuſcitet, & erecta mente oculos ſuos tendat in cœlum, non ſub pedibus quærat Deum, nec à ueſtigijs ſuis eruat, quod adoret, quia

quicquid homini ſubiacet, infra hominem ſit neceſſe eſt. Sed quærat in ſublimi, quærat in ſummo, quia nihil poteſt homine maius eſſe, niſi quod fuerit ſupra hominem. Deus autem maior eſt homine, ſupra ergo nõ infra eſt. Nec in ima potius, ſed in ſumma regione quærendus eſt. Quare non eſt dubium, quin religio nulla ſit, ubicunq; ſimulachrum eſt. Nam ſi religio ex diuinis rebus eſt, diuini autem nihil eſt, niſi in cœleſtibus rebus, carent ergo religione ſimulachra, quia nihil poteſt eſſe cœleſte in ea re, quæ fit ex terra, quod q-dem de nomine ipſo ſapienti apparere poteſt. Quicquid enim ſimulatur, id falſum ſit neceſſe eſt, nec poteſt unquam ueri nomen accipere, quod ueritatem fuco, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio nõ res potiſſimum ſeria, ſed quaſi ludus, ac iocus eſt, non religio in ſimulachris, ſed minus religionis eſt. Præferendum eſt igitur uerum omnibus falſis. Calcanda terrena, ut cœleſtia conſequamur. Ita enim res ſe habet, ut quiſque animam ſuam, cuius origo de cœlo eſt, ad inferna, & ima proſtrauerit, eò cadat, quò ſe ipſe deiecerit. Ideóq; oportet rationis, ac ſtatus ſui memorem, non niſi ad ſuperna niti ſemper, ac tendere. Quod qui fecerit hic planè ſapiens, hic iuſtus, hic homo, hic cœlo, Deoq; dignus iudicabitur, quem ſuus parens non humilem, nec ad terram, more quadrupedum abiectum, ſed ſtantem potius, ac rectum, ſicut eum fecit, agnouerit.

Breuis epilogus, quo dicit, gentibus ſuperatis ſibi à philoſophis grauius imminere certamen. Cap. XX.

Exacta eſt igitur (ni fallor) magna, & difficilis ſuſcepti operis portio, & maieſtate cœleſti ſuggerente nobis dicendi facultatem, inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cũ philoſophis propoſita luctatio eſt, quorum ſumma doctrina, & eloquentia, quaſi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac propè conſenſu omnium gentium premebamur, ita hic authoritate præſtantium omni genere laudis uirorum. Quis autem neſciat plus eſſe momenti in paucioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non eſt deſperandum, iſtos quoque de ſententia, Deo, ac ueritate ducibus poſſe depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror, ut clariſſimum ſolem ſanis, ac patentibus oculis uidere ſe negent. Modo illud uerum ſit, quod ipſi ſolent profiteri, ſtudio inueſtigandæ ueritatis ſe teneri. Efficiam profecto, ut quæſitam ueritatem diu & aliquando inuentam eſſe credant, & humanis ingenijs inueniri non potuiſſe fateantur.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER TERTIVS DE FALSA SAPIENTIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Commendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ, & quare eam non ſint aſſecuti philoſophi, aperitur, & quare ſtylo ſimplici ſacra ſcribantur eloquia, & quod philoſophis tunc maxime credendũ eſt, cum ſuã ignorantiã profitentur. Cap. I.

Ellem mihi, quoniam ueritas in obſcuro latere adhuc exiſtimatur, uel errore, atq; imperitia uulgi uarijs, & ineptis ſuperſtitionibus ſeruientis, uel philoſophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius q̃ illuſtrantibus, & ſi non qualis in M·T· *fuit, quia præcipua, & admirabilis fuit, aliquam tamen proximã eloquentiæ contingere facultatem, ut quantum ueritas ui ſua propria ualeat, tantum ingenij quoq; uiribus nixa exereret ſe aliquando, & diſcuſſis, conuictiſq; tam publicis, quàm eorum, qui ſapientes putantur, erroribus, humano generi clariſſimũ lumen inferret. Quod quidem duabus ex cauſis fieri uellem, uel quod magis poſſent credere homines ornatæ ueritati, qui etiã mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioq; uer-*

borum, uel certe, ut ipſi philoſophi ſuis armis potiſſimum, quibus placere ſibi, & confidere ſolent, opprimerentur à nobis. Sed quoniam Deus hanc uoluit rei eſſe naturam, ut ſimplex, & nuda ueritas eſſet luculentior, quia ſatis ornata per ſe eſt, ideo'q; ornamentis extrinſecus additis fucata corrumpitur, mendacium uero ſpecie placet aliena, quia per ſe corruptum uaneſcit, ac defluit, niſi aliunde ornatu quæſito circumlitum fuerit, ac politum, æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuiſſe conceſſum. Verum ego non eloquentiæ, ſed ueritatis fiducia ſuſcepi hoc opus, fortaſſe maius, quàm poſſit meis uiribus ſuſtineri, quod tamen etiam ſi ego defecerim, Deo, cuius eſt hoc munus, adiuuante, ueritas ipſa complebit. Etenim cum ſciam maximos quoque oratores à cauſidicis mediocribus ſæpe uictos, quod tanta eſt potentia ueritatis, ut ſeipſam, quamuis in rebus exiguis, ſua claritate defendat, cur hanc ego in maxima cauſa ab ingenioſis quidem illis, ac diſertis uiris, ſed tamen falſa dicentibus oppreſſum iri putem? ac non illa, ſi minus oratione noſtra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat, lumine tamen ſuo clara, & illuſtris appareat? Nec ſi philoſophi doctrina literarum mirabiles extiterint, ego etiam illis ſcientiam ueri, cognitionem'q; conceſſerim, quam nemo cogitando, aut diſputando aſſequi poteſt. Neque enim nunc reprehendo eorum ſtudium, qui ueritatem ſcire uoluerunt, quia naturam hominis Deus ueri adipiſcendi cupientiſſimam fecit, ſed id arguo, id reuinco, quod honeſtam illorum, & optimam uoluntatem non ſit ſecutus effectus, quia

neque quid eſſet uerum ipſum ſciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Ita dum ſuccurrere humanis erroribus cupiunt, ipſi ſe in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philoſophiam, ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cum error omnis aut ex religione falſa oriatur, aut ex ſapientia, in eo conuincendo neceſſe eſt utrunque ſubuertere. Cum enim ſit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philoſophorum ſtultas eſſe, idipſum re, & argumentis docendum eſt, ne quis honeſto ſapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ ſplendore deceptus, humanis malit quàm diuinis credere, quæ quidem tradita ſunt breuiter, ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis aſſereret ſuas uoces, tanquam fides ei non haberetur, ſed, ut oportuit, eſt locutus, quaſi rerum omnium maximus iudex, cuius non eſt argumentari, ſed pronunciare uerum, ipſe ut Deus. Nos autem, cum ad res ſingulas teſtimonia diuinæ uocis habeamus, profectò monſtrauimus, quanto certioribus argumentis poſſint uera defendi, cum etiam falſa ſic defendantur, ut uera ſoleant uideri, quare non eſt, quod philoſophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimeſcamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, uere autem loqui nullo modo, quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens eſſet. Nec ſanè magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantiæ redarguemus, quam ipſi ſæpiſſime confitentur in eo ſolo, quoniam non eis creditur, in quo

ſolo credi debuit, conabor oſtendere nunquam illos tam ueridicos fuiſſe, quàm cum ſententiam de ſua ignoratione dixerunt.

Quod ipſo nomine philoſophiæ conuincitur, q̃ inanis fuerit gentiliter philoſophantiũ occupatio. Cap. II.

n Vnc quoniam duobus ſuperioribus libris religionum falſitas demonſtrata eſt, nec non origo ipſa totius erroris expoſita, huius libri munus eſt philoſophiam quoque oſtendere, quàm inanis, & falſa ſit, ut omni errore ſublato, ueritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaq; à cõmuni philoſophiæ nomine, ut ipſo capite deſtructo, facilior nobis aditus pateat ad excindendum omne corpus, ſi tamen poteſt corpus uocari, cuius partes, ac mẽbra diſcordẽt, nec ulla compage inter ſe cohæreant, ſed quaſi diſiecta, & diſſipata palpitare potius quàm uiuere uideantur. Philoſophia eſt (ut nomen indicat) ipſiq; definiunt, ſtudium ſapientiæ. Vnde igitur probem magis philoſophiam non eſſe ſapientiam, quàm ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet, utique non dum ſapit, ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus ſtudium quid efficiat, & quò tendat, apparet, quas cum diſcendo aliquis aſſecutus eſt, iam non ſtudioſus artificij, ſed artifex nominatur. At enim uerecundiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes uocauerunt. Immo uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus ſaperet, quàm illi priores, qui ſe ſapientes putauerunt,

intellexit nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiā peruenire. Et ideo non oportere incomprehenſæ, atq; imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quem nam ſe profiteretur, Reſpondit philoſophum, ideſt quæſitorem ſapientiæ. Si ergo philoſophia ſapientiam quærit, nec ipſa ſapientia eſt, qa neceſſe eſt aliud eſſe, quod quærit, aliud, quod quæritur, nec quæſitio ſapientiæ recta eſt, quia nihil poteſt inuenire. Ego uero ne ſtudioſos quidem ſapientiæ philoſophos eſſe conceſſerim, quia illo ſtudio ad ſapientiam non peruenitur. Nam ſi facultas inueniendæ ueritatis huic ſtudio ſubiaceret, & ſi eſſet id ſtudium tanquam iter ad ſapientiam, aliquando eſſet inuēta. Cum uero tot temporibus, tot ingenijs in eius inquiſitione contritis, non ſit comprehenſa, apparet nullam eſſe ibi ſapientiā. Non ergo ſapientiæ ſtudent, qui philoſophantur, ſed ipſi ſtudere ſe putant, qa illud, quod quærunt, ubi, aut quale ſit neſciunt. Siue ergo ſapientiæ ſtudent, ſiue non ſtudent, ſapientes non ſunt, quia nunquā reperiri poteſt quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur.

Ex quibus rebus philoſophia conſtet, Et quis fuerit author academicæ ſectæ, quæ nihil certe definit, ſolamq; opinionem eſſe in philoſophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit niſi Deus. Caput III

u Ideamus tamen idipſum, poſſit'ne hoc ſtudio reperiri aliquid, an nihil. Duabus re-

bus uidetur philoſophia conſtare, ſcientia, & opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non poteſt, nec cogitatione comprehendi, quia in ſeipſo habere propriam ſcientiam, non hominis, ſed Dei eſt. Mortalis autem natura non capit ſcientiam, niſi quæ ueniat extrinſecus. Idcirco enim oculos, & aures, & cæteros ſenſus patefecit in corpore diuina ſolertia, ut per eos aditus ſcientia perueniret ad mentem. Nam cauſas naturalium rerum diſquirere, aut ſcire uelle, ſol utrum'ne tantus, quantus uidetur, an multis partibus maior ſit, quàm omnis hæc terra. Item Luna globoſa ſit, an concaua, & ſtellæ utrum'ne cohæreant cælo, an per aerem libero curſu ferantur, cælum ipſum qua magnitudine, qua materia conſtet, utrum quietum ſit, an mobile, an incredibili celeritate uoluatur. Quanta ſit terræ craſſitudo, aut quibus fundamentis librata, & ſuſpenſa ſit, hæc inquam diſputando, & coniecturis uelle comprehendere, tale eſt profectò, quale ſi diſſerere uelimus, qualem eſſe arbitramur cuiuſpiã remotiſſimæ gentis urbem, quam nunquam uidimus, cuiuſq; nihil aliud, q̃ nomen audiuimus. Si nobis in ea re ſcientiam uendicemus, quæ non poteſt ſciri, non'ne inſanire uidemur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci poſſimus? Quanto magis qui naturalia, quæ ſciri ab homine non poſſunt, ſcire ſe putant, furioſi, dementesq; ſunt iudicandi. Rectè ergo Socrates, & eum ſecuti academici ſcientiam ſuſtulerunt, quæ non diſputantis, ſed diuinãtis eſt. Supeſt ut opinatio in philoſophia ſola ſit. Nam unde abeſt ſciẽtia, id totum poſſedit opinatio. Id enim opinatur quiſq;, quod neſcit.

Illi autem, qui de rebus naturalibus diſputant, opinantur ita eſſe, ut diſputant. Neſciũt igitur ueritatem, quoniam ſcientia certi eſt, opinatio incerti. Redeamus ad illud ſuperius exemplum. Age opinemur de ſtatu, et qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota eſt. Veriſimile eſt in plano ſitam lapideis mœnibus, ædificijs ſublimibus, uijs pluribus, magnificis, ornatisq́; delubris. Deſcribamus, ſi placet, mores, habitumq́; ciuiũ. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria diſputabit, & cum hic quoq; perorauerit, ſurget & tertius, & alij deinceps, & opinabũtur multo diſparia, quàm nos ſumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortaſſe nihil. At omnia ſunt dicta, quæ in rerum natura cadunt, ut neceſſe ſit aliquid eorum eſſe uerum. At neſcietur, quis uerum dixerit. Poteſt fieri, ut omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo ſumus, ſi hoc diſputatione quæramus. Poteſt enim ſuperuenire aliquis, qui opiniones noſtras derideat, nosq́; pro inſanis habeat, qui uelimus id, quod neſcimus, quale ſit opinari. Verum non opus eſt longe poſita conquirere. unde nemo fortaſſe ueniat, q̃ nos redarguat. Age opinemur, q̃d nunc in foro geratur, quid in curia, longum eſt id quoq;, dicimus, interpoſito uno pariete q̃d fiat, nemo poteſt id ſcire, niſi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere, quia ſtatim non uerbis, ſed re ipſa præſenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philoſophi, qui diſputant in cœlo quid agatur, ſed eo id impune facere arbitrantur, q̃a nullus exiſtit, qui errores eorum coarguat. Quod ſi exi-

ſtimarent deſcenſurum eſſe aliquem, qui eos delirare, ac mentiri diceret, nunquam quicquam de ijs rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideo felicior putanda eſt eorum impudentia, & audacia, quæ non redarguuntur. Redarguit enim Deus, cui ſoli ueritas nota eſt, licet conniuere uideatur, atq; hominum ſapientiam pro ſumma ſtultitia computat.

Quomodo Zeno, & Socrates totam philoſophiam ſuſtulerunt de medio, quæ quaſi quodam ciuili bello confecta eſt. Caput IIII

Recte igitur Zeno, ac ſtoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te ſcire, quod neſcias, non eſt ſapiētis, ſed temerarij potius, ac ſtulti. Ergo ſi neq; ſciri quicquam poteſt (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philoſophia ſublata eſt. Quid, quod non tantum ab his duobus euertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus, ut iam uideatur iampridem ſuis armis eſſe confecta. In multas ſectas philoſophia diuiſa eſt, & omnes uaria ſentiunt. In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non poteſt, deſignemus quamlibet. nempe in cæteris omnibus ſapientia non erit. Tranſeamus ad ſingulas. Eodem modo quicquid uni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquæq; enim ſecta omnes alias euertit, ut ſe, ſuaq; confirmet. Nec ulla alteri ſapere cōcedit, ne deſipere fateatur, ſed ſicut alias tollit, ſic ipſa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilo minus enim philoſophi ſunt, qui eam ſtultitiæ accuſant. Quancunq; laudaueris,

ueris, ueramq́; dixeris, a philoſophis uituperatur, ut falſa. Credemus'ne igitur uni ſe, ſuáq; doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo ſit neceſſe eſt, quod plurimi ſentiunt, quàm quod unus. Nemo. n. poteſt de ſe recte iudicare, quod nobilis poeta teſtatur. Ita. n. comparatum eſſe hominum naturam omnium, ut aliena melius uideant, et diiudicent, quàm ſua. Cum igitur omnia incerta ſint, aut omnibus credendum ſit, aut nemini. Si nemini, ſapientes ergo nō ſunt, quia ſinguli ſapiētes eſſe ſe putant, ſi omnibus æque non ſunt ſapientes, qa ſinguli ab oībus eſſe negantur ſapientes. Pereūt igitur uniuerſi hoc modo, & tanquam Sparti illi poetarum, ſic ſe inuicem iugulant, ut nemo ex omnibus reſtet. Quod eo fit, qa gladium habent, ſcutum non habent. Si ergo ſingulæ ſectæ multarum ſectarum iudicio ſtultitiæ conuincuntur, omnes igitur uanæ, atq; inanes reperiuntur. Ita ſe ipſam philoſophia conſumit, et conficit. Quod cum intelligeret Arceſilas Academiæ conditor, reprehenſiones omnium inter ſe collegit, confeſſionemq́; ignorantiæ clarorum philoſophorum, armauitq́; ſe aduerſus oēs. ita conſtituit nouam non philoſophandi philoſophiā. Eo igitur authore duo philoſophiæ genera eſſe cœperunt. Vnum illud uetus, quod ſcientiā ſibi uendicat, alterum nouum repugnans, qđ eam diſtrahit. In his duobus generibus uideo diſſidium, & quaſi ciuile bellum, ſapientiam, quæ diſtrahi non poteſt, in qua parte ponemus? Si natura rerum ſciri poteſt, hæc tironum caterua interibit, ſi non poteſt, ueterani conficiētur. Si pares fuerint, nihilo minus peribit dux omnium philo-

ſophia, quia diſtracta eſt. Nihil enim poteſt ſine interitu ſuo ſibi eſſe contrarium. Si autem (ut docui) nulla poteſt eſſe in homine interna, & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arceſilæ manus uicit. Sed ne ipſa quidem ſtabit, quia non poteſt omnino nihil ſciri.

Contra academicos, quod multa ſcire & natura rerum, & uitæ neceſſitas cogit. Caput V

Sunt enim multa, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens, & uitæ neceſſitas cogit. Itaq; pereundum eſt, niſi ſcias quæ ad uitã ſunt utilia, ut appetas, quæ periculoſa, ut fugias, et uites. Præterea multa ſunt, quæ uſus inuenit. Nam ſolis ac lunæ uarij curſus, et meatus ſyderum, et ratio temporum deprehenſa eſt, & natura corporum à medicis, herbarumq; uires, & ab agricolis natura terrarũ, nec non imbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla deniq; ars eſt, quæ non ſcientia conſtet. Debuit ergo Arceſilas, ſiquid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæue neſciri. Sed ſi id feciſſet, ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam uulgus interdum plus ſapit, q̃a tantum, quantum opus eſt, ſapit. A quo ſi quæras utrũ ſciat aliq̃d an nihil, dicet ſe ſcire quæ ſciat, fatebitur ſe neſcire quæ neſciat. Recte ergo aliorũ ſuſtulit diſciplinas, ſed non recte fundauit ſuã. Ignoratio.n. rerum omnium non poteſt eſſe ſapientia, cuius eſt ſcire proprium. Ita cum philoſophos expugnauerit, ac docuerit, eos nihil ſcire, ipſe quoq; nomen philo

ſophi perdidit, quia doctrina eius eſt nihil ſcire. Nã qui alios reprehendit, quod neſciant, ipſe debet ſciens eſſe. Cum autem nihil ſciat, quæ peruerſitas, quá'ue inſolentia eſt, ob idipſum ſe philoſophum conſtituere, propter quod cæteros tollat? Poſſunt enim ſic reſpondere, ſi nihil nos ſcire conuiceris, & ideo non eſſe ſapientes, quia nihil ſciamus, ergo ne tu quidem es ſapiens, quia te quoq; confiteris nihil ſcire. Quid ergo promouit Arceſilas, niſi qđ confectis omnibus philoſophis, ſeipſum quoq; eodem mucrone transfixit?

Quomodo ſapientia in medio errantium fuerit. Et academici contra phyſicos, & phyſici contra academicos dimicauerint. Et quæ ſint aſyſtatarum exempla quæſtionum. Et quod rationes cœleſtium, ſiue naturalium ſciri non poſſint. Caput VI

Nuſquam'ne igitur ſapiẽtia eſt? Immo uero inter philoſophos fuit, ſed nemo uidit. Alij putauerunt, ſciri poſſe omnia, hi ſapientes utiq; non fuerunt. Alij nihil, ne hi quidem ſapientes fuerunt. Illi, quia plus homini dederunt, hi, quia minus. Vtriſq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo ſapientia eſt, ut neq; te omnia ſcire putes, qđ Dei eſt, neq; omnia neſcire, quod pecudis. Eſt enim aliquid mediũ, quod ſit hominis, id eſt ſcientia cum ignoratione coniũcta, et temperata. Scientia in nobis ab anima eſt, quæ oritur è cœlo, ignoratio à corpore, quod eſt è terra. Vnde nobis et cum Deo, et cum animalibus eſt aliqua cõmunitas. Ita quoniã ex his duobus conſtamus elemẽ

tis, quorum alterum luce præditum eſt, alterum tenebris, pars nobis data eſt ſcientiæ, pars ignorantiæ, ꝑ hunc quaſi pontem tranſire ſine cadendi periculo licet, nam ſic illi omnes, qui in alteram partem inclinauerunt, aut dextro, aut ſiniſtrouerſus ceciderunt, utraq; autem pars quomodo errauerit dicam. Academici cõtra phyſicos ex rebus obſcuris argumẽtati ſunt, nullam eſſe ſcientiam, & exemplis paucarum rerũ incomprehenſibilium contenti, amplexi ſunt ignorantiam, tanquam ſcientiam totam ſuſtuliſſent, qa in parte ſuſtulerant. Phyſici contra ex ijs, quæ aperta ſunt, argumentum trahebant, oĩa ſciri poſſe, contentiq; perſpicuis retinebant ſcientiam, tanquam totam defendiſſent, quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara, neq; illi obſcura uiderunt, ſed utriq;, dum ſolam ſcientiam conſertis manibus uel retinent, uel eripiunt, nõ uiderunt, in medio conſtitutam fore, quæ illos ad ſapiẽtiam tranſmitteret. Verum Arceſilas ignorãtiæ magiſter, cum Zenoni obtrectaret principi ſtoicorum, ut totam philoſophiam euerteret (authore Socrate) ſuſcepit hanc ſententiam, ut affirmaret nihil ſciri poſſe. Itaque coarguit æſtimationem philoſophorum, qui putaſſent ingenijs ſuis erutam eſſe, atque inuentam ueritatem, uidelicet quia mortalis fuerat illa ſapientia, paucisq; ante temporibus inſtituta. ad ſummum iam incrementum peruenerat, ut iam neceſſario conſeneſceret, ac periret, repente extitit academia tanquam ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret iam defloreſcentem. Recteq; uidit Arceſilas, arrogantes, uel potius ſtultos eſſe, qui putent

ſcientiam ueritatis coniectura poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere non poteſt, niſi qui ſcierit ante, quid ſit uerum. Quod Arceſilas uerita te non cognita facere conatus, introduxit genus philo ſophiæ ἀσύστατον, *quod latine inſtabile, ſiue incon ſtans poſſumus dicere. Vt enim nihil ſciendum ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt. Nam ſi omnino nihil ſcias, id ipſum nihil ſciri poſſe tolletur. Itaq; qui uelut ſententiæ loco pronuntiat, nihil ſciri, tanquam præceptum profitetur, & cognitum, ergo aliquid ſciri poteſt. Huic ſimile eſt illud, quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplum, ſomniaſſe quendam ne ſomnijs crederet. Si enim crediderit, tum ſequitur, ut credendum non ſit. Si autem non crediderit, tunc ſequitur, ut credendum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt id ipſum ſciri, quod nihil ſciatur. Si autem ſcitur, poſſe nihil ſciri, falſum eſt ergo quod dicitur, nihil ſciri poſſe. Sic inducitur dogma ſibiipſi repugnans, ſeq; diſ ſoluens. Sed homo uerſutus cæteris philoſophis uoluit ſcientiam eripere, ut eam domi abſconderet. Nam ſibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat, ſed nihil agit. apparet enim, ac furtum ſuum prodit. Quanto faceret ſapientius, ac uerius, ſi exceptione facta, diceret cauſas, rationesq; duntaxat rerum cœleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt ab ditæ, neſciri poſſe, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non poſſunt. Qua exceptione interpoſita, & phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ, & ſeipſum calumniæ inuidia liberaſſet, & nobis*

certe dediſſet aliquid, quod ſequeremur. Nunc autem cum ab his ſequendis nos retraxerit, ne uelimus plus ſcire, quàm poſſimus, non minus à ſe quoq; ipſo retraxit. Quis enim uelit laborare, ne quicquam ſciat? aut eiuſmodi ſuſcipere doctrinam, ut etiá communem ſcientiam perdat? Quæ ſi doctrina eſt, ſcientia conſtet neceſſe eſt. Si non eſt, quis tam ſtultus eſt, ut diſcendum id putet, in quo aut nihil diſcitur, aut omnino dediſcitur? Quare ſi neq; omnia ſciri poſſunt, quod phyſici putauerũt, neq; nihil, quod academici, philoſophia omnis extincta eſt.

De morali philoſophia, & quare ſicut utilior, ita & cæteris philoſophiæ partibus ſit facilior. quæ fuerint omnium philoſophorũ ferè ſententiæ de ſummo bono. Cap. VII.

Tranſeamus nunc ad alteram philoſophiæ partem, quam ipſi moralē uocant, in qua totius philoſophiæ ratio continetur. Siquidem in illa phyſica ſola oblectatio eſt, in hac etiam utilitas, & quoniam in diſponendo uitæ ſtatu, formandiſq; moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiam neceſſe eſt adhiberi, ut ſciamus quomodo nos oporteat uiuere. Illic enim poteſt uenia concedi, quia ſiue aliquid dicunt, nihil proſunt, ſiue delirant, nihil nocent. Hic uero nullus diſſidio, nullus errori eſt locus. Omnes unum ſentire oportet, ipſamq; philoſophiam uno quaſi ore præcipere, quia ſiquid fuerit erratum, uita omnis euertitur, in illa priori parte, ut periculi minus, ita plus difficultatis eſt, quod ob-

ſcura rerum ratio cogit diuerſa, & uaria ſentire, hic ut periculi plus, ita minus difficultatis, quod ipſe uſus rerum, & quotidiana experimenta poſſunt docere quid ſit uerius, & melius. Videamus ergo utrum'ne conſentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius in uita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire, unum eligamus, ac potiſſimum, quod eſt ſummum, ac principale, in quo totius ſapientiæ cardo uerſatur. Epicurus ſummum bonum in uoluptate animi eſſe cenſet. Ariſtippus in uoluptate corporis. Calliphon, & Dinomachus cyrenaici honeſtatem cum uoluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris ſummum bonum poſuit. Hieronymus in non dolendo. Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli ſummum bonum eſt ſcientia. Zenonis cum natura congruenter uiuere. Quorundam ſtoicorum uirtutem ſequi. Ariſtoteles in honeſtate, ac uirtute ſummum bonum collocauit. Hæ ſunt ferè omnium ſententiæ. In tanta diuerſitate, quem ſequimur? Cui credimus? Par eſt omnibus authoritas. Si eligere poſſumus quod eſt melius, iã non eſt philoſophia nobis neceſſaria, qa ſapientes iam ſumus, qui de ſapientum ſententijs iudicemus. Cum uero diſcendæ ſapientiæ cauſa ueniamus, qui poſſumus iudicare, qui non dum ſapere cœperimus? Maxime cum præſtò aſſit academicus, qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipſe quod ſequamur.

Quod uera ſapientia docet, ſummum bonum hominis non eſſe animi, uel corporis uoluptatem,

aut aliquid eorum, quæ à philoſophis ſunt propoſita. Caput VIII.

q Vid ergo ſupereſt, niſi ut omiſſis litigationibus furioſis, ac pertinacibus, ueniamus ad iudicem illum, ſcilicet datorem ſimplicis, et quietæ ſapientiæ, qui non tantum formare nos, ac inducere in uiam poſſit, uerum etiam de controuerſijs iſtorum ferre ſententiam. Hic nos docet, quid ſit hominis uerum, ac ſummum bonum, de quo prius quàm dicere incipio, illæ omnes ſententiæ ſunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuiſſe ſapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet ſummum ſummi animalis bonum in eo conſtitui, quod commune cum cæteris animalibus eſſe non poſſit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, uolucribus pennæ propria ſunt, ſic homini aliquid ſuum debet aſcribi, ſine quo rationem ſuæ conditionis amittat. Nam quod uiuendi, aut generandi cauſa datum eſt omnibus, eſt quidem bonum naturale, ſummum tamen non eſt, niſi quod eſt unicuiq; generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui ſummum bonum credidit animi uoluptatem, quoniam ſiue illa ſecuritas, ſiue gaudium eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendum quidem duco, quem in corporis ſemper uoluptatem intuentem, nihilq; aliud quàm uentri, & ueneri ſeruientem, nemini dubium eſt hominem nō fuiſſe. Sic enim uixit, ut nihil inter eum, pecudemq; diſtaret, niſi unū, quod loquebatur. Quod ſi Aſino, aut Cani, aut Sui facultas loquendi tribuatur, quæraſq; ab his, quid ſibi uelint, cum fœminas tam rabide conſectantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam, potumq; ne-

gligant, cur aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem abſiſtant, ſed à fortioribus ſæpe contriti, eo magis inſectentur. cur nec imbres, nec frigora pertimeſcant, laborem ſuſcipiant, periculum nõ recuſent. Quid aliud reſpondebunt, niſi ſummum bonum eſſe corporis uoluptatem? eã ſe appetere, ut afficiantur ſuauiſſimis ſenſibus, eosq; eſſe tanti, ut aſſequendorum cauſa, nec laborem ſibi ullum, nec uulnera, nec mortem ipſam recuſandam putent. Ab his' ne igitur præcepta uiuendi petemus, qui hoc idem ſentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipſam ex eo ipſo eſſe laudandam, quod ſit efficiens uoluptatis. uerum ergo inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lutulentus. Nam ideo cum aduerſario ſumma uirium cõtentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem, cuius expers ſim neceſſe eſt, ſi uictus abſceſſero. Ab his ergo ſapere diſcemus, quos à pecudibus, ac belluis non ſententia, ſed lingua diſcernit? Priuationem doloris ſummum bonum putare, non planè peripateticorum, ac ſtoicorum, ſed cynicorum philoſophorum eſt. Quis enim non intelligat ab ægrotis, & in aliquo dolore poſitis eſſe hoc diſputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro ſummo bono, quod medicus poſſit dare? Dolendum eſt ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter, ac ſæpe, ut ſit poſtea non dolere iucundius. Miſerrimus eſt igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret, quem nos feliciſſimum putabamus, qui malo caruit. Ab hac uanitate non longe abfuit, qui omnino nihil dolere, ſummum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris eſt fu-

gens, qui poteſt ſibi hoc bonum præſtare, quod nobis ut eueniat nihil aliud poſſumus quàm optare? Sumũ autem bonum non poteſt efficere quenquam beatum, niſi ſemper fuerit in ipſius poteſtate. Hoc autem non uirtus homini, non doctrina, nõ labor, ſed natura ipſa cunctis animantibus præſtat. Qui uoluptatem cum honeſtate iunxerunt, communionem hanc effugere uoluerunt. Sed effecerunt repugnans bonum, quoniam qui uoluptati deditus eſt, honeſtate careat neceſſe eſt, qui honeſtati ſtudet, uoluptate caret. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipſa quæ ſint, magna contentio eſt, commune cum belluis poteſt uideri. Nam corporis bona, ideſt incolumitas, indolentia, ualetudo non minus ſunt mutis, quàm homini neceſſaria. Ac neſcio, an etiam magis, quia homo & medelis, & miniſterijs ſubleuari poteſt, muta non poſſunt. Item, quæ appellant fortunæ bona? nam ſicut homini opibus ad uitam tuendam, ita illis præda, & pabulis eſt opus. Ita inducendo bonum, qđ non ſit in hominis poteſtate, totum hominem alienæ ditioni ſubiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. Nã is interdum uirtutem ſomniat. Summum, inquit, eſt bonum, cum natura conſentanee uiuere. Belluarum igitur nobis more uiuendum eſt. Nam quæ abeſſe debent ab homine, in his omnibus deprehendũtur, uoluptates appetunt, metuunt, fallunt, inſidiantur, occidunt. Et, quod ad rem maxime attinet, Deum neſciunt. Quid ergo me docet, ut uiuam ſecundum naturam, quia ipſa in deterius prona eſt, & quibuſdam blandimentis lenioribus in uitia præcipitat? ſed ſi aliam mutorum, aliam

hominis dicit eſſe naturam, quod homo ad uirtutem ſit genitus, non nihil dicit, ſed tamen non erit definitio ſummi boni, quia nullum eſt animal, quod non ſecundum naturam ſuam uiuat. Qui ſcientiam ſummum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit, ſed ſcientiam alterius rei gratia homines appetunt, nō propter ipſam. Quis enim ſcire contentus eſt, non expetens aliquem fructum ſcientiæ? Artes ideo diſcuntur, ut exerceantur. exercentur autem uel ad ſubſidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non eſt igitur ſummum bonum, quod non propter ſe expetitur. Quid ergo intereſt utrum ſcientiam ſummum bonum putemus, an illa ipſa, quæ ſcientia ex ſe parit, ideſt uictum, gloriā, uoluptatem? quæ non ſunt homini propria, & ideo ne ſumma quidem bona. Nam uoluptatis, et uictus appetentia non homini ſolum, ſed etiam mutis ineſt. Quid cupiditas gloriæ? Non'ne in equis deprehenditur, cum uictores exultant, uicti dolent?

Tantus amor laudum, tantæ eſt uictoria curæ.

Nec immerito ſummus poeta experiendum eſſe ait.

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.

Quod ſi ea, quæ parit ſcientia, communia ſunt cum alijs animalibus, non eſt ergo ſummum bonum ſcientia. Præterea non mediocre huius diſputationis eſt uitium, quod ſcientia nuda ponitur. Incipient enim beatiores uideri, qui artem aliquam ſcierint, immo uero, qui & res malas ſcierint, ut tam beatus ſit, qui uenena didicerit temperare, q̄ qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem ſcientia referēda ſit, ſi ad cauſas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi propoſita, ſi ſciero

unde Nilus oriatur, uel quicquid de cœlo phyſici delirant? Quid, quod earum rerum non eſt ſcientia, ſed opinio, quæ pro ingenijs uaria eſt? reſtat ut ſcientia bonorum, ac malorum ſummum bonum ſit. Cur ergo ſcientiam maluit, quàm ipſam ſapientiam ſumnum bonum dicere, cum ſit utriuſq; ſignificatio, & uis eadem? Nemo tamen uſque adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapientiam, quod melius dici potuit. Nam ſcientia parum eſt ad bonum ſuſcipiendum, malumq; fugiendum, niſi accedat & uirtus. Multi enim philoſophorum, cum de bonis, malisq; diſſererent, aliter tamen, quàm loquebantur, natura cogente uixerunt, quia uirtute caruerunt. Virtus autem cum ſcientia coniuncta, eſt ſapientia. Supereſt ut eos etiam refellamus, qui uirtutem ſummum bonum putauerunt, in qua opinione etiam M. Tullius fuit, in quo multum inconſyderati fuerunt. Non enim uirtus ipſa eſt ſummum bonũ, ſed effectrix, & mater eſt ſummi boni, quoniam perueniri ad illud ſine uirtute non poteſt. Vtrunq; intellectu eſt facile. Quæro enim utrum'ne ad præclarum illud bonum facile peruenire putent, an cum difficultate, ac labore? expediant acumen ſuum, errorem'q; defendant. Si facile ad illud, ac ſine labore perueniri poteſt, ſummum bonum non eſt. Quid enim nos cruciemus? quid conficiamus enitendo diebus, & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, iacet, ut illud quilibet ſine ulla contentione animi deprehẽdat. Sed ſi cõmune quoq;, ac mediocre quodlibet bonũ, non niſi labore aſſequimur, quoniã bonorum natura in arduo poſita eſt, malorũ in præcipiti, ſummo igitur labo-

re ſummum bonum aſſequi neceſſe eſt. Quod ſi uerißimum eſt, ergo altera uirtute opus eſt, ut perueniamus ad eam uirtutem, quæ dicitur ſummum bonum, quod eſt incongruens, & abſurdum, ut uirtus per ſeipſam perueniat ad ſeipſam. Si non poteſt ad ullum bonum, niſi per laborem perueniri, apparet uirtutem eſſe, per quam perueniatur, quoniam in ſuſcipiendis, perferendisq; laboribus, uis, officiúq; uirtutis eſt. Ergo ſummũ bonum non poteſt eſſe id, propter quod neceſſe eſt ad aliud perueniri. Sed illi, cum ignorarent quid efficeret uirtus, aut quò tenderet, honeſtius autem nihil reperirent, ſubſtiterunt in ipſius uirtutis nomine, quam nullo propoſito emolumento, appetendam eſſe dixerũt, & bonum ſibi conſtituerunt, quod bono indigerent. Ariſtoteles ab iis non longe receſſit, qui uirtutem cum honeſtate ſummum bonum putauit, quaſi ulla uirtus poſſit eſſe inhoneſta, ac non ſiquid habuerit turpitudinis, uirtus eſſe deſinat. ſed uidit fieri poſſe, ut de uirtute prauo iudicio ſentiatur male, & ideo exiſtimationi hominum ſeruiendum putauit. Quod qui facit a recto, bonoq; diſcedit, quia non eſt in noſtra poteſtate, ut uirtus pro ſuis meritis honeſtetur. Nam quid eſt honeſtas, niſi honor perpetuus, ad aliquem ſecundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, ſi errore, ac prauitate hominum, mala exiſtimatio ſubſequatur? abijciemúſne uirtutem, quia flagitioſa, & turpis ab inſipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac uexari poteſt, ut ſit ipſum proprium, ac perpetuum bonum, nullo extrinſecus adiumento indigere debet, quin ſuis per ſe uiribus nitatur, & conſtet. Itaq; nec ullum ei ab ho

mine bonum ſperandum eſt, nec ullum malum recu ſandum. Venio nunc ad ueræ ſapiẽtiæ ſummum bonũ, cuius natura hoc modo determinanda eſt.

Quid ſit uere ſapientis ſummum bonum. Et q̃ uitioſa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus ſit homo. Caput IX

PRimum, ut ſolius hominis ſit, nec cadat in ullum aliud animal. Deinde, ut ſolius animi, nec communicari poſſit cum corpore. Poſtremo, ut non poſſit cuiquam ſine ſcientia, & uirtute contingere. Quæ circunſcriptio illas omnes ſententias excludit, ac ſoluit. Eorum enim, qui dixerunt, nihil tale eſt. Dicam nunc quid ſit, ut doceam (quod inſtitui) Philoſophos omnes cæcos, atque inſipientes fuiſſe, qui quod eſt homini ſummum bonum conſtitutum, nec uidere, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cuius rei cauſa natus eſſet, reſpondit ſolis, ac cœli uidendi. Hãc uocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid reſponderet, effudiſſe hoc paſſim, ne taceret. Quod quidem ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum, & meditatum habere debuit, quia ſiquis rationem ſui neſciat, non homo ſit quidem. ſed putemus non ex tempore dictum illud effuſum. Videamus in tribus uerbis quot, & quanta peccauerit. Primum, quod omne hominis officium in oculis poſuit, nihil ad mentem referens, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuiſſet, officium'ne ho-

minis amitteret, quod fieri ſine occaſu animæ non poteſt? Quid cæteræ corporis partes, an ne carebunt ſuis quoq; muneribus? Quid, quod plus eſt in auribus, quàm in oculis ſitum, quoniam & doctrina, & ſapientia percipi auribus ſolis poteſt, oculis ſolis non poteſt. Cœli, ac ſolis uidendi cauſa natus es? Quis te in hoc ſpectaculum induxit? aut quid cœlo, rerumq́; naturæ uiſio tua confert? Nimirum ut hoc immenſum, & admirabile opus laudes? Confitere ergo rerum omnium eſſe conſtitutorem Deum, qui te in hunc mundum quaſi teſtem, laudatoremq́; tanti ſui operis induxit. Magnum eſſe credis uidere cœlum, ac ſolem. cur ergo gratias non agis ei, qui huius beneficij author eſt? Cur non ipſius uirtutem, prouidentiam, poteſtatem metiris animo, cuius opera miraris? Etenim neceſſe eſt, ut multo mirabilior ſit, qui mirabilia perfecit. Si te quiſpiam uocaſſet ad cœnam, in eaq; optime acceptus eſſes, non inſanus uiderere, ſi pluris faceres ipſam uoluptatem, q̃ uoluptatis authorem? Adeo philoſophi ad corpus omnia referunt, nihil prorſus ad mentem, nec uident amplius, q̃ quod ſub oculis uenit. Atqui remotis omnibus officijs corporis, in ſola mente ponenda eſt hominis ratio, non ergo ideo naſcimur, ut ea, quæ ſunt facta, uideamus, ſed ut ipſum factorem rerum omnium contemplemur, ideſt mente cernamus. Quare ſiquis hominem, qui uere ſapit, interroget, cuius rei gratia natus ſit, reſpondebit intrepidus, ac paratus, colendi ſe Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei ſeruiamus. Seruire autem Deo nihil aliud eſt, quàm bonis operibus tueri, & conſeruare iuſtitiam. Sed ille, ut

homo diuinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo ſola deligens, quæ ſibi diceret intuenda. Quod ſi natum ſe eſſe dixiſſet, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac maiori uteretur ſono, tamen non impleſſet hominis officium, quia quanto pluris eſt anima, quàm corpus, tanto pluris eſt Deus, quàm mundus, quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrunque eſt corpus, ſed Deus anima contemplandus eſt, qa Deus, ut eſt ipſe immortalis, ſic animum uoluit eſſe ſempiternum. Dei autem contemplatio eſt uenerari, & colere communem parentem generis humani. Quod ſi à philoſophis abfuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando, exiſtimandus eſt Anaxagoras ad ea, quæ uidenda natum eſſe dixit, nec cælum uidiſſe, nec ſolem. Expedita eſt igitur hominis ratio, ſi ſapiat, cuius propria eſt humanitas, nam ipſa humanitas quid eſt niſi iuſtitia? Quid eſt iuſtitia niſi pietas? Pietas autem nihil aliud eſt, quàm Dei parentis agnitio.

Quod ea, quæ uidentur hominis eſſe propria, cæteris quoq; animalibus communia ſunt, hominis uero proprium eſt Deum noſcere, & colere. Cap. X

Vmmum igitur bonum hominis in ſola religione eſt. Nam cætera etiã, quæ putantur eſſe homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim ſuas uoces proprijs inter ſe notis diſcernunt, atque dignoſcunt, colloqui uidentur, ridendiq; ratio apparet in his aliqua, cum demulſis auribus,

ribus, contractoq; rictu, & oculis in laſciuiá reſolutis, aut homini alludunt, aut ſuis quiſq; coniugibus, ac fœtibus proprijs. Non ne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ ſimile impartiunt? Iam illa, quæ ſibi pro ſpiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam, rationis quoq; ſigna in multis deprehē duntur. Nam quando utilia ſibi appetunt, mala cauēt, pericula uitant, latibula ſibi parant in plures exitus diſparentia, profecto aliquid intelligunt. Poteſt aliquis negare illis ineſſe rationem, cum hominem ipſum ſæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officiū eſt, cum aſſignatas incolunt ſedes, caſtra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi ſuo ſeruiunt, neſcio an in his perfecta ſit prudētia. Incertum eſt igitur, utrum'ne illa, quæ homini tribuuntur, communia ſint cum alijs uiuentibus, Religionis certe ſunt expertia. Equidem ſic arbitror uniuerſis animalibus eſſe datam rationem, ſed mutis tantummodo ad uitam tuendam, homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipſa ratio perfecta eſt, ſapientia nominatur, quæ in hoc eximium facit hominem, quod ſoli datum eſt homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera eſt ſententia. Ex tot, inquit, generibus nullum eſt animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. Ipſiſq; in hominibus nulla gens eſt neq; tam immanſueta, neque tam fera, quæ non etiam ſi ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendum ſciat. Ex quo efficitur, ut is agnoſcat Deum, qui unde ortus ſit, quaſi recordetur. Qui ergo philoſophi uolunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religio-

nem, & orbant hominem ſuo proprio, ac ſingulari bono, quod eſt à rectè uiuendo, atque ab omni humanitate diſiunctum, quia ut deus cuncta uiuentia ſubiecit homini, ſic ipſum hominem ſibi. Nam quid eſt, cur ijdem ipſi diſputent, eò dirigendam eſſe mentem, quò uultus erectus eſt? Si enim nobis cœlum ſpectandum eſt, ad nihil aliud utiq; quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cœlo eſt. Itaq; aut eò eſt ſpectandum, aut in terram procumbendum. In terrã procumbere niſi uelimus, quidẽ non poſſumus, quorum ſtatus rectus eſt. In cœlum igitur ſpectandũ eſt, quò natura corporis prouocat. Quod ſi conſtat eſſe faciendum, aut ideo eſt faciendum, ut religioni ſeruiamus, aut ideo, ut rationem rerum cœleſtium cognoſcamus. Sed rationem rerum cœleſtium cognoſcere nullo modo poſſumus, quia nihil eiuſmodi poteſt cogitando inueniri, ſicut ſupra docui, Religioni ergo ſeruiendum eſt, quam qui non ſuſcipit, ipſe ſe proſternit in terram, & uitam pecudum ſecutus humanitate ſe abdicat. Sapientiores ergò imperiti, qui etiam ſi errãt in religione deligenda, tamen naturæ ſuæ, conditioniſq; meminerunt.

Quod Deus fecit hominem cupidum religionis, & ſapientiæ, quorum alterum conſtare ſine altero non poteſt. Et quod nihil eorum, quæ mortales appetunt, ſummum bonum ſit.

Caput XI

C Onſtat igitur totius humani generis conſenſu, religionem ſuſcipi oportere, ſed quomodo in ea erretur, explicandum eſt. Naturam hominis hanc Deus eſſe uoluit, ut duarum rerum cupidus, & appetens eſſet, religionis, & ſapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quod aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia, aut ſapientiæ ſoli ſtudent omiſſa religione, cum alterum ſine altero eſſe non poſſit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, ſed ideo falſas, quia ſapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, Deos multos eſſe non poſſe. Aut ſtudent ſapientiæ, ſed ideo falſæ, quia religionem ſummi Dei omiſerunt, qui eos ad ueri ſcientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum ſuſcipiūt, uitam deuiam, maximiſq; erroribus plenam ſequuntur, quoniam in his duobus inſeparabiliter connexis & officium hominis, & ueritas omnis incluſa eſt. Miror itaq; nullum omnino philoſophorum extitiſſe, qui ſedem, ac domicilium ſummi boni reperiret. Potuerunt enim ſic quærere. Quodcunq; eſt ſummum bonum, neceſſe eſt omnibus eſſe propoſitum. Voluptas eſt, quæ appetitur à cunctis, ſed hæc & communis eſt cum belluis, & honeſti uim non habet, & ſatietatem affert, & nimia nocet, & proceſſu minuitur ætatis, & multis non contingit, nam qui opibus carent, quorum maior eſt numerus, etiam uoluptate careant neceſſe eſt. Non eſt igitur ſummum bonum, ſed ne bonum quidem uoluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nā & paucioribus, et plerunq; caſu, & inertibus ſæpe, & nonnunquā ſcelere contingunt, et optantur ab iis, q̃ eas iā tenēt. Quid re=

gnum ipſum? ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare poſſunt, & neceſſe eſt uniuerſos ſummi boni capaces eſſe. Quæramus igitur aliquid, quod propoſitum ſit omnibus. Num uirtus? negari non poteſt, quin & bonum ſit, & omnium certe bonum. Sed ſi beata eſſe non poteſt, quia uis, & natura eius in malorum perferentia poſita eſt, non eſt profecto ſummum bonum. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, nihil ſapientia dignius inueniri poteſt. Si enim uitia ob turpitudinem fugienda ſunt, uirtus igitur appetenda eſt ob decorem. Quid ergo? Poteſt'ne fieri, ut quod bonum, quod honeſtum eſſe conſtat, mercede, ac præmio careat, ſit'q; tam ſterile, ut nihil ex ſe commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduerſus mala, quibus hæc uita plena eſt, aliquid magni boni pariat neceſſe eſt. Id uero quid eſſe dicemus? Num uoluptatem? At nihil turpe ex honeſto naſci poteſt. Num diuitias? Num poteſtates? At ea quidem fragilia ſunt, & caduca. Num gloriam? Num honorem? Num memoriam nominis? At hæc omnia non ſunt in ipſa uirtute, ſed in aliorum exiſtimatione, atq; arbitrio poſita. Nam ſæpe uirtus & inuiſa eſt, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo naſcitur, ita cohærere, ut diuelli, atq; diſtrahi nequeat, nec aliter ſummũ bonum uideri poteſt, quàm ſi proprium ſit uirtutis, & tale, ut neq; adijci quicquam, nec detrahi poſſit. Quid, quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia conſiſtunt. Nam uoluptates, opes, potentias, honores, atque omnia, quæ pro bonis habentur, nõ concupiſcere, nõ appetere, non amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate,

id eſt profecto uirtutis. Aliud ergo ſublimius, atq; præclarius efficit, nec fruſtra his præſentibus bonis reluctatur, niſi quod maiora, & ueriora deſyderat. nõ deſperemus inueniri poſſe, modo uerſet ſe cogitatio in omnia, neq; enim leuia, aut ludicra præmia petuntur.

De duplici pugna corporis, & animæ, & hoſtibus utriuſq;. Et quod uirtus non propter ſe appetenda eſt, ſed propter uitam æternam, quæ ſummum bonum eſt. Et uirtutem neceſſario ſequitur, & in præſenti haberi non poteſt. Cap. XII.

ſEd quæritur quid ſit, propter quod naſcimur, quid efficiat uirtus, poſſumus ſic inueſtigare. Duo ſunt, ex quibus homo conſtat, animus, & corpus. Multa ſunt propria animi, multa propria corporis, multa utriq; communia, ſicut eſt ipſa uirtus, quæ quoties ad corpus refertur, diſcernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique ſubiacet fortitudo, utriq; propoſita dimicatio eſt, & utriq; ex dimicatione uictoria, Corpus, quia ſolidum eſt, & comprehenſibile, cum ſolidis, & comprehenſibilibus confligat neceſſe eſt. Animus autem, quia tenuis, & inuiſibilis eſt, cum ijs congreditur hoſtibus, qui uideri, tangiq; nõ poſſunt. Qui ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, uitia, peccata? quæ ſi uicerit uirtus, ac fugauerit, imaculatus erit animus, ac purus. Vnde ergo colligi poteſt, quid efficiat animi fortitudo? nimirũ ex coniuncto, & pari, hoc eſt ex corporis fortitudine. Quod cum in aliquam congreſſionem, certamenq; ue

nerit, quid aliud ex uictoria, q̃ uitam petit? Siue enim cum homine, ſiue cum beſtia dimices, pro ſalute certatur. Ergo ut corpus uincendo id aſſequitur, ut non intereat, ſic etiam animus, ut permaneat, & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis uictum morte multatur, ita ſuperatus à uitijs animus moriatur neceſſe eſt. Quid ergo interetit inter animi, corporisq́; dimicationem, niſi quod corpus temporalem uitam expetit, animus ſempiternã? Si ergo uirtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferẽdis (ut dixi) malis, tota uis eius eſt, ſi omnia, quæ pro bonis concupiſcuntur, negligit, ſi ſummus eius gradus ad mortem patet, quandoquidem uitam, quæ optatur à cæteris, ſæpe reſpuit, mortemq́; quam cæteri timent, fortiter ſuſcipit, ſi neceſſe eſt aliquid ex ſe magni boni pariat, quia ſuſtentati, & ſuperati uſq; ad mortem labores ſine præmio eſſe nõ poſſunt. Si nullũ præmium, quod ea dignum ſit, in terra reperiretur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia ſunt, & caduca, ſpernit, quid aliud reſtat, niſi ut cœleſte aliquid efficiat, q̃ terrena uniuerſa contemnit? & ad altiora nitatur, q̃ humilia deſpiciat? Id uero nihil aliud poteſt eſſe, q̃ immortalitas. Merito ergo philoſophorum non obſcurus Euclides, q̃ fuit conditor megaricorum diſciplinæ, diſſentiens à cæteris id eſſe ſummum bonum dixit, quod ſimile ſit, & idem ſemper. Intellexit profecto, quæ ſit natura ſummi boni, licet id non explicauerit quid ſit, id eſt autem immortalitas. Nec aliud omnino quicq̃, q̃ ſola nec imminui, nec augeri, nec immutari poteſt. Seneca quoq; imprudens incidit, ut fateretur, nullum eſſe aliud uirtutis præmium, q̃ immortalitatem. Lau-

dans enim uirtutem in eo libro, quē de immatura mor te conſcripſit, una, inquit, res eſt uirtus, quæ nobis im mortalitatem donare poſſit, & pares Dijs facere, ſed & ſtoici, quos ſecutus eſt, negant ſine uirtute effici queq̄ beatum poſſe. Ergo uirtutis præmium beata uita eſt, ſi uirtus (ut recte dictum eſt) beatam uitam facit. Non eſt igitur (ut aiunt) propter ſeipſam uirtus expetenda, ſed propter uitam beatam, quæ uirtutem neceſſario ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autem uita præſens, & corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubiecta per corpus. Epicurus Deum beatum uocat, quia incorruptum uocat, quia ſempiternus eſt. Beatitudo enim perfecta eſſe debet, ut nihil ſit, quod eam uexare, ac imminuere, aut immutare poſſit. Nec aliter quicquā existimari beatum poteſt, niſi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. Sola ergo immortalitas beata eſt, quia corrumpi, ac diſſolui non poteſt. quod ſi cadit in hominem uirtus, q̄d negare nullus poteſt, cadit & beatitudo. Nō poteſt enim fieri, ut ſit miſer, qui uirtute eſt præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt. Summum igitur bonum ſola immortalitas inuenitur, quia nec aliud animal, nec corpus attingit. Nec poteſt cuiquam ſine ſcientiæ uirtute, ideſt ſine Dei cognitione, ac iuſtitia puenire. Cuius appetitio quàm uera, quàm recta ſit, ipſa uitæ huiuſce cupiditas indicat, quæ licet ſit temporalis, & labore pleniſſima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur. Hanc enim tam ſenes q̄ pueri, tam reges quàm infimi, tam denique

ſapientes quàm ſtulti cupiunt. Tanti eſt (ut Anaxagoræ uiſum eſt) contemplatio cœli, ac lucis ipſius, ut quaſcunq; miſerias libeat ſuſtinere. Cum igitur laborioſa hæc, & breuis uita non tantum hominum, ſed etiam cæterorum animantium conſenſu magnum bonum eſſe ducatur, manifeſtum eſt, eandem ſummum, ac perfectum fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo. Deniq; nemo unquam extitiſſet, qui hanc ipſam breuem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe uitæ longioris, nam illi, qui propter ſalutem ciuium uolũtariæ ſe neci obtulerunt, ſicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo Decij, nunquã mortem uitæ commodis prætuliſſent, niſi ſe immortalitatem opinione ciuium conſequi putauiſſent, qui tametſi neſcierunt immortalitatis uiam, res tamen eos non fefellit. Si enim uirtus diuitias, & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt, uoluptates ideo, quia breues, ergo et uitam fragilem, breuemq; ideo contemnit, ut ſolidam, & perpetuam conſequatur. Ipſa ergo cogitatio per ordinem gradiens, et uniuerſa conſyderans, perducit nos ad eximium illud, & ſingulare, cuius cauſa naſcimur, bonum. Quod ſi feciſſent philoſophi, ſi non quod ſemel apprehenderant, tueri pertinaciter maluiſſent, profecto perueniſſent ad uerũ hoc, ut oſtendi modo. Quod ſi non fuit eorum, qui cœleſtes animas unà cum corporibus extingunt, illi tamen, qui de immortalitate diſputant animi, intelligere debuerunt. Ideo propoſitam nobis eſſe uirtutem, ut perdomitis libidinibus, rerumq; terreſtrium cupiditate ſuperata, puræ, ac uictrices animæ ad Deum, ideſt ad originem ſuã reuertantur. Ic-

circo enim ſoli animantium ad aſpectum cœli erecti
ſumus, ut ſummum bonum noſtrum in ſummo Deo eſ
ſe credamus. Ideo religionem ſoli capimus, ut ex hoc
ſciamus humanum ſpiritum non eſſe mortalem, quod
Deum, qui eſt immortalis, & deſyderat, & agnoſcit.
Igitur ex omnibus philoſophis, qui aut pro ſummo bo
no ſcientiam, aut uirtutem ſunt amplexi, tenuerunt
quidem uiam ueritatis, ſed non peruenerunt ad ſummũ.
Hæc enim duo ſunt, quæ ſimul efficiant illud, qđ quæ-
ritur. Scientia id præſtat, ut quomodo, & quò perueni
endum ſit, nouerimus, uirtus, ut perueniamus. Alterũ
ſine altero nihil ualet. Ex ſcientia enim uirtus, ex uirtu
te ſummum bonum naſcitur. Beata igitur uita, quam
philoſophi quæſiuerunt ſemper, & quærunt, ſiue in
cultu deorum, ſiue in philoſophia, nulla eſt. Et ideo ab
his non potuit reperiri, quia ſummum bonũ nõ in ſum
mo quæſiuerunt, ſed in imo. Summum autem quid eſt,
niſi cœlum, et Deus, unde animus oritur? Imum qđ eſt,
niſi terra, unde corpus eſt? Itaq; licet quidam philoſo-
phi ſummum bonum non corpori, ſed animo dederint,
tamen quoniã ad illud in hanc uitam retulerunt, quæ
cum corpore terminatur, ad corpus reuoluti ſunt, cuius
eſt omne hoc tempus, quod trãſigitur in terra. Quare
non immerito ſummũ bonum non comprehenderunt,
q̃a q̃cquid ad corpus ſpectat, & immortalitatis eſt ex-
pers, uanũ ſit neceſſe eſt. Non cadit ergo in hominẽ bea
titudo ullo modo, quo philoſophi putauerunt, ſed ita ca
dit, nõ ut tunc beatus ſit, cũ uiuit in corpore, quod utiq;
ut diſſoluatur, neceſſe eſt corrumpi, ſed tũc, cum anima
ſocietate corporis liberata, in ſolo ſpiritu uiuit, hoc uno

beati eſſe in hac uita poſſumus, ſi minime beati eſſe uideamur. Si fugientes illecebras uoluptatum, ſoliq; uirtuti ſeruientes, in omnibus laboribus, miſeriiſq; uiuamus, quæ ſunt exercitia, & corroboramenta uirtutis. Si deniq; aſperam illam uiam, difficilemq; teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non poteſt eſſe, niſi in ea religione, atque doctrina, cui ſpes immortalitatis adiuncta eſt.

Quod anima ſit immortalis, & quare diuina traditio logicam non deſyderat, aut philoſophiã, ſed ethicam ſolam, in qua docenda ſummi philoſophi errauerunt. Et quare philoſophia non ſit dux uitæ, & uirtutum parẽs, expultrixq; uitiorum, quod tamen Cicero, & alij aſtruere conati ſunt. Cap. XIII.

r *Es exigere uidetur hoc loco, ut quoniam docuimus immortalitatem eſſe ſummũ bonum, immortalem eſſe animam comprobemus. Qua de re ingens inter philoſophos diſceptatio eſt, nec quicquam tamen explicare, aut probare potuerunt, ij, qui uerum ſentiebant de anima, expertes huius diuinæ eruditionis, nec argumenta uera quibus uincerent, attulerunt, nec teſtimonia, quibus probarẽt. ſed opportunius hanc quæſtionem tractabimus in ultimo libro, cum de uita beata nobis erit diſſerendum. Supereſt illa pars tertia philoſophiæ, quam uocant logicam, ideſt rationalem, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio*

non deſyderat, quia non in lingua, ſed in corde ſapiẽtia eſt, nec intereſt quali utatur ſermone. Res enim non uerba quæruntur. Et nos non de grammatico, aut oratore, quorum ſcientia eſt, quo modo loqui deceat, ſed de ſapiente diſſerimus, cuius doctrina eſt, quo modo uiuere oporteat. Quod ſi neq; phyſica illa ratio neceſſaria eſt, neq; hæc logica, quia beatos facere non poſſunt, reſtat ut in ſola ethica totius philoſophiæ uis contineatur, ad quam ſe abiectis omnibus Socrates contuliſſe dicitur. In qua etiam parte quoniam philoſophos erraſſe docui, qui ſummum bonum, cuius capiẽdi gratia generati ſunt, non comprehenderunt, apparet falſam, et inanem eſſe philoſophiam, quia nec inſtruit ad iuſtitiæ munera, nec officium hominis, rationemq́; confirmat. Sciant igitur errare ſe, qui philoſophiam putant eſſe ſapientiam, non trahantur authoritate cuiuſquam, ſed ueritati potius accedant. Nullus hic temeritati locus eſt, in æternum ſtultitiæ pœna ſubeunda eſt, ſi aut perſona inanis, aut opinio falſa deceperit. Homo autem, qualiſcunq; eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt ſi homini credit (ut non dicam ſtultus, qui ſuum non uideat errorem) certe arrogans eſt, qui ſibi audeat uendicare, quod humana conditio non recipit. Ille ipſe Romanæ linguæ ſummus author quantum fallatur, licet ex illa ſententia peruidere, qui cum in libris officiorum philoſophiã nihil aliud eſſe dixiſſet, quàm ſtudium ſapientiæ, ipſam autem ſapientiam rerum dĩuinarum, & humanarum ſcientiam, tum adiecit, cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſi oble-

latio quæritur animi, requiesq́; curarum, quæ conferri cum eorum ſtudijs poſſunt, qui ſemper aliquid inquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq́; uiuẽdum? Si uero ratio conſtantiæ, uirtutisq́; ducitur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, ꝑ quam eas aſſequamur, nullam dicere maximarũ rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſyderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cum ab iſto genere diſcendi diſceſſeris? Equidem tametſi operam dederim, ut quantulamcunq; dicendi aſſequerer facultatem propter ſtudium docendi, tamen eloquens nunquam fui. quippe qui forum ne attigerim qdem, ſed neceſſe eſt ipſa me faciat cauſæ bonitas eloquentem, ad quam diſerte, copioſeq́; defendendam ſcientia diuinitatis, & ipſa ueritas ſufficit. Vellem igitur Ciceronem pauliſper ab inferis ſurgere, ut uir eloquentiſſimus ab homunculo non diſerto doceretur. Primum quidnam ſit, quod laudandum putet, q̃ uituperat id ſtudium, quod uocatur philoſophia. Deniq; neq; illã eſſe artem, qua uirtus, et iuſtitia diſcatur, nec aliam ullam ſicut putauit. Poſtremo quoniã eſt uirtus diſciplina, ubi quærenda ſit, cum ab illo diſcendi genere diſceſſeris, quod ille nõ audiendi, diſcẽdiq́; gratia quærebat. A' quo enim poſſet audire, cum ſciret id nemo? Sed ut in cauſis facere ſolebat, interrogatione uoluit urgere, ad confeſſionemq́; deducere, tanq̃ confideret, reſponderi prorſus nihil poſſe, quo minus philoſophia eſſet magiſtra uirtutis. Quod quidẽ in Thuſculanis diſputationibus aperte profeſſus eſt, ad eam ipſam

conuerſa oratione, tanquam ſe declamatorio dicendi genere iactaret. O uitæ philoſophia dux inquit, o' uirtutis indagatrix, expultrix'q; uitiorum quid non modo nos, ſed omnino uita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu inuentrix legum, tu magiſtra morum, ac diſciplinæ fuiſti. Quaſi uero aliquid per ſeipſa ſentiret, ac non potius ille laudandus eſſet, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui, quia ſine his rebus uita conſtare non poſſit, in quibus ut ſenſus, ita beneficij nihil eſt. Atqui ut illa corporis alimẽta ſunt, ſic animæ ſapientia.

Quod Lucretius, & alij errauerunt opinati ſapientiam inuentam eſſe ab homine, & nec datam hominibus à creatore. Et quomodo Cicero ſuis uerbis conuincitur, & quod philoſophia, nec uerum docet, nec ad recte uiuendum inſtruit. Cap. XIIII.

R Ectius itaq; Lucretius, cum eum laudat, qui ſapientiam primus inuenit. ſed hoc inepte, quod ab homine inuentam putauit. Quaſi uero illam alicubi iacentem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poetæ aiunt. Quod ſic repertorem ſapientiæ, ut Deum laudauit. Ita enim dicit,

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam ſi ut ipſa petit maieſtas cognita rerum,
Dicendum eſt: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi,

Tamen non erit ſic laudandus Deus, quod ſapientiam inuenerit, ſed ꝙ hominẽ fecerit, qui poſſet capere ſapiẽ-

tiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex to to. Sed ille ut hominem laudauit, q̃ tamen ob idipſum deberet pro Deo haberi, q̄ ſapere íuenerit, nã ſic ait.

—Non'ne decebit

Hunc hominem numero diuûm dignarier eſſe?

Vnde apparet Pythagoram uoluiſſe laudare, qui ſe primus (ut dixi) philoſophum nominauit, aut Mileſium Thalem, qui de rerum natura primus traditur diſputaſſe. Sed dum hominem quærit extollere, rem i pſam depreſſit. Non eſt enim magna, ſi ab homine po tuit inueniri. Verum poteſt, ut poetæ, dari uenia. At ille idem perfectus orator, ſummusq; philoſophus, ne græcos reprehendam, quorum leuitatem ſemper accu ſat, & tamen ſequitur, ipſam ſapientiam, quam aliâs donum, aliâs inuentum Deorum uocat, poeticæ figura tam laudat in faciem. Grauiter etiam queritur extitiſſe aliquos, qui eam uituperarent. Quiſquam'ne, in quit, uituperare uitæ parentem, & hoc paricidio ſe in quinare audeat, & tam impie ingratus eſſe? Nos ergo M. Tulli, paricidæ ſumus, & inſuendi te iudice in culleum, qui philoſophiam negamus parentem eſſe uitæ? An tu, qui aduerſus Deum tam impie ingratus es (non hunc, cuius effigiem ueneraris in capitolio ſedentem, ſed illum, qui mundum fecit, hominemq; figurauit, qui ſapientiam quoq; ipſam inter cætera cœleſtia beneficia largitus eſt,) magiſtram tu uirtutis, aut parentem uitæ uocas, ad quam ſiquis acceſſerit, multo ſit incertior neceſſe eſt, quàm prius fuerit? Cuius enim uirtutis, quæ ipſa ubi ſita ſit, adhuc philoſophi non expediunt? cuius uitæ? cum ipſi doctores ante fuerint ſene-

ctute, ac morte confecti, quàm conſtituerint, quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricem profiteri potes? qui ſæpe teſtaris, cum tanta multitudo fuerit philoſophorum, ſapientem temen extitiſſe adhuc neminē. Quid ergo te magiſtra illa uitæ docuit? An ut potētiſſimum conſulem maledictis inceſſeres, eumq; hoſtem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſunt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nempe philoſophiæ, & quidem ſic, ut nullus unquam diligentius, quippe qui omnes cognoueris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles, eamq; ipſam latinis literis illuſtraueris, imitatoremq́; te Platonis oſtenderis. Cedò igitur quid didiceris, aut in qua ſecta ueritatem deprehenderis. In academia, ſcilicet quam ſecutus es, quam probaſti? at hæc nihil docet, niſi ut ſcias, te nihil ſcire. Tui ergo te libri arguunt, quod nihil à philoſophia diſci poſſit ad uitam. Hæc tua uerba ſunt. Mihi autem non modo ad ſapiētiam cæci uidemur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni uideantur, hebetes, et obtuſi. Si ergo philoſophia eſt magiſtra uitæ, cur tibi cæcus, et hebes, & obtuſus uidebare, quem oportuit illa docentem & ſentire, & ſapere, & in clariſſima luce uerſari? At quam confeſſus fueris philoſophiæ ueritatem, docent ad filium compoſita præcepta, quibus mones philoſophiæ quidem præcepta noſcenda, uiuendum autem eſſe ciuiliter. Quid tam repugnans dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ, ideo utique noſcenda ſunt, ut recte, ſapienterq; uiuamus. Vel ſi ciuiliter uiuendum eſt, non eſt igitur philoſophia ſapientia, ſiquidem melius eſt ciuili-

ter, quàm philoſophicæ uiuere. Nam ſi ſapiētia eſt quæ dicitur philoſophia, ſtulte profecto uiuit, qui non ſecundum philoſophiam uiuit. Si autem non ſtulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, ſequitur ut ſtulte uiuat, qui philoſophicæ uiuit. Tuo itaque iudicio philoſophia ſtultitiæ inanitatiſq; damnata eſt. Idem in conſolatione, id eſt in opere non ioculari, hanc de philoſophia ſententiam tuliſti. Sed neſcio quis nos teneat error, aut miſerabilis ignoratio ueri. Vbi eſt ergo philoſophiæ magiſterium? aut quid te docuit illa uitæ parens, ſi uerum miſerabiliter ignoras? Quod ſi hæc erroris, ignorationiſq; confeſſio, penè inuito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt, cur non tibi aliquando uerum fatebaris, philoſophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extuliſti, magiſtram uirtutis eſſe non poſſe?

Quod in eodem errore fuit Seneca, & quid philoſophia ſecundum ipſum, & quod ſicut Deus unus, et ueritas una, ita una eſt, & ſimplex ſapientia. Et quomodo philoſophorum oratio pugnet cum uita.

Caput XV

Odem ductus errore Seneca (quis enim ueram uiam teneret errante Cicerone?) Philoſophia, inquit, nihil aliud eſt, quàm recta uiuendi ratio, uel honeſte uiuendi ſcientia, uel ars uitæ agendæ. Non errabimus, ſi dixerimus philoſophiam eſſe legem bene, honeſteq; uiuendi. Et qui dixerit illam regulam uitæ, ſuum illi reddidit. Hic plane nō reſpexit ad commune philoſophiæ nomen, quæ cum

ſit in plureis ſectas, diſciplinaſq; diffuſa, nihilq; habeat certi, nihil deniq; de quo uniuerſi una mente, ac uoce conſentiant, quid poteſt eſſe tam falſum, quàm regulam uitæ philoſophiam uocari? in qua diuerſitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem bene uiuendi, cuius capita longe diſſonant? aut ſcientiam uitæ agendæ? in qua nihil aliud efficitur, contraria ſæpe dicendo, quàm ut nemo quicquam ſciat. Quæro enim utrum'ne academiam philoſophiã putet eſſe, an non? Negaturum non arbitror, quod ſi eſt, nihil ergo illorum cadit in philoſophiam, quæ ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem ſubuertit, regulam deprauat, ſcientiam funditus tollit. Falſa igitur illa omnia, quia in rem ſemper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non poſſunt. Nulla itaq; ratio, uel ſcientia, uel lex bene uiuendi, niſi in hac unica, & uera, & cœleſti ſapientia conſtituta ẽ, quæ philoſophis fuit ignota. Nã illa terrena, quoniam fallax eſt, uaria, & multiplex, ſibiq; tota cõtraria eſt, & ſicut unus eſt huius mundi conſtitutor, et rector Deus, una ueritas, ita unam eſſe, ac ſimplicem ſapientiam neceſſe eſt, quia quicquid eſt uerum, ac bonum, id perfectum eſſe non poteſt, niſi fuerit ſingulare. Quod ſi philoſophia uitam poſſet inſtruere, nulli alij niſi philoſophi eſſent boni, Et qui eam non didiciſſent, eſſent oẽs ſemper mali, cum innumerabiles exiſtant, & ſemper extiterint, qui ſint, aut fuerint ſine ulla doctrina boni. Ex philoſophis autem perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis eſt tandem, qui non uideat, eos homines uirtutis, qua ipſi

egent non eſſe doctores? Nam ſiquis mores eorum diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinoſos, arrogantes, proteruos, & ſub obtentu ſapientiæ ſua uitia cælantes, domi facientes ea, quæ in ſcholis arguiſſent. Fortaſſe mentior accuſandi gratia, non'ne idipſum Tullius & fatetur, & queritur? Quotus inquit, quiſq; philoſophorum inuenitur, qui ſit ita moratus, ita animo, & uita conſtitutus, ut ratio poſtulat, qui diſciplinam ueram non oſtentationem ſciētiæ, ſed legem uitæ putet, qui obtemperet ipſe ſibi, & decretis pareat ſuis? Videre autem liceat alios tanta leuitate, & iactatione, ut his fuerit non didiciſſe melius, alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum ſeruos, ut cum eorum uita, & uitijs mirabiliter pugnet oratio. Nepoſq; Cornelius ad eundem Ciceronem ita ſcribit. Tantum abeſt, ut ego magiſtram eſſe putem uitæ philoſophiam, beatæq; uitæ perfectricem, ut nullis magis exiſtimem opus eſſe magiſtris uiuēdi, quàm pleriſq;, qui in ea diſputanda uerſantur. Video enim magnam partem eorum, qui in ſchola de pudore, & continentia præcipiant argutiſſime, eoſdem in omnium libidinum cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus. Pleriq; inquit, philoſophorū tales ſunt diſerti in conuitium ſuum, quos ſi audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium ſui putes profeſſos, Adeo redundant ad ipſos maledicta in publicum miſſa, quos nos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, Pyxides uenena. Quoſdam uero nec pudor uitiorum tenet, ſed patrocinia turpitudini ſuæ fingunt, ut etiam

honeſte peccare uideantur. Faciet ſapiens (inquit idē Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad maiora tranſitum inueniat, nec relinquet bonos mores, ſed tempori aptabit, ut quibus alij utuntur in gloriā, aut uoluptatem, utatur agendæ rei cauſa. Deinde paulopoſt. Omnia, quæ luxurioſi faciunt, quæq; imperiti, faciet & ſapiens, ſed non eodem modo, eodemq; propoſito. Atqui nihil intereſt quo animo facias, quod feciſſe uitioſum eſt, quia facta cernuntur, animus non uidetur. Ariſtippo Cyrenaicorum magiſtro cum Laide nobili ſcorto fuit conſuetudo, quod flagitium grauis ille philoſophiæ doctor ſic defendebat, ut diceret multum inter ſe, & cæteros Laidis amatores intereſſe, qđ ipſe haberet Laidem, alij uero à Laide haberentur. O' præclara, & imitanda bonis ſapientia, huic uero liberos in diſciplinam dares, ut diſcerent habere meretricem. Aliquid inter ſe, ac perditos intereſſe dicebat, ſcilicet quod illi bona ſua perderent, ipſe gratis luxuriaretur. In quo tamen ſapientior meretrix fuit, quæ ſic philoſophum habuit pro lenone, ut ad ſe omnis iuuentus doctoris exemplo, & authoritate concurreret corrupta ſine ullo pudore. Quid ergo interfuit, quo animo philoſophus ad meretricem famoſiſſimam commearet, cum eum populus, & riuales ſui uiderent omnibus perditis nequiorem? Nec ſatis fuit ita uiuere, ſed docere etiam libidines cœpit, ac mores ſuos de lupanari ad ſcholam tranſtulit, diſſerens uoluptatem corporis eſſe ſummum bonum. Quæ doctrina execrabilis, et pudenda, non in corde philoſophi, ſed in ſinu meretricis eſt nata. Nam quid ego de Cynicis lo-

quar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit, quid mirum ſi à canibus, quorum uitam imitantur, etiã uocabulum, nomenq́; traxerunt? Nullum igitur in hac diſciplina magiſterium uirtutis eſt, cum & illi, qui honeſtiora præcipiunt, aut non faciunt ipſi quæ ſuadent, aut (quod raro accidit) non diſciplina eos ad rectum, ſed natura perducat, quæ ſæpius etiã indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docentes, & male uiuentes (teſte Cicerone) non utilitatem ex philoſophia, ſed inanem percipiunt delectationem. Et quod ſapiẽtia ſeipſam ſemper exercet in bonis actibus. Et quare nõ philoſophiæ, ſed ſapientiæ ipſi iugiter inſiſtendum ſit.

Caput XVI

u

Erum enim ſe perpetuæ deſidiæ tradant, nullamq́; uirtutem capeſſant, & omnem ſuam uitam nihil aliud, quàm in eloquentia peragant, quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia autem niſi in aliquo actu fuerit, quo uim ſuam exerceat, inanis, & falſa eſt. Recteq́; Tullius ciuiles uiros, qui remp. gubernant, qui urbes aut nouas conſtituant, aut conſtitutas æquitate tueantur, qui ſalutem, libertatemq́; ciuium, uel bonis legibus, uel ſalubribus conſilijs, uel iudicijs grauibus conſeruent, philoſophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet, potius q̃ incluſos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipſi quidem faciunt, qui loquuntur, & quoniam ſe à ueris actibus remouerunt, apparet eos exercendæ lin-

quæ cauſa, aduocandi gratia, artem ipſam philoſophiæ reperiſſe. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus. quis enim obtemperet, cum ipſi præceptores doceant non obtemperare? Bonum eſt autem recta, & honeſta præcipere, ſed niſi & facias, mendacium eſt, & incongruens, atq; ineptum non in pectore, ſed in labijs habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philoſophia, ſed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero teſtatus eſt, profecto, inquit, omnis iuſtorum diſputatio, quanq̃ uberrimos fontes uirtutis, & ſcientiæ contineat, tamen collata cum horum actis, perfectisq́; rebus, uereor ne tantum uideatur attuliſſe negotijs hominum, quantum oblectationem otij. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret, ſed quaſi timeret, ne proditi myſterij reus à philoſophis citaretur. Nõ eſt auſus confidenter pronuntiare, quod fuit uerum, illos non ideo diſputare, ut doceant, ſed ut ſe oblectent in otio, qui quoniam autores ſunt rerum gerendarum, nec ipſi quicquid gerunt, pro loquacibus ſunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad uitam afferebant, nec ipſi decretis ſuis obtemperauerunt, nec quiſquam per tot ſecula inuentus eſt, qui eorum legibus uiueret. Abijcienda eſt igitur omnis philoſophia, quia non ſtudendum eſt ſapiẽtiæ, quod fine, ac modo careat, ſed ſapiendum eſt, & quidem mature. Non enim nobis altera uita conceditur, ut cum quæramus in hac ſapientiam, in illa ſapere poſſimus, in hac utrunq; fieri neceſſe eſt. Cito inueniri debet, ut cito ſuſcipi poſſit, nequid pereat ex uita, cuius finis incertus eſt. Ciceronis Hortenſius contra philo-

ſophiam differens, circunuenitur arguta concluſione; qui cum diceret philoſophandum non eſſe, nihilo minus philoſophari uidebatur, quoniam philoſophi eſt, quid in uita faciendum, uel non faciendum ſit, diſputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi ſumus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio eſt. ſophiam defendimus, quia diuina traditio eſt, eamq; ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cum philoſophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, ſapientiam tollere putabatur, eoq; facilius de ſententia pulſus eſt, quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci. Præterea illud quoq; argumentum contra philoſophiam ualet plurimum, quo idem eſt uſus Hortenſius, ex eo poſſe intelligi philoſophiam non eſſe ſapientiam, quod principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philoſophi eſſe cœperunt, Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iſte inueſtigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait.

Deniq; natura hæc rerum, ratióq; reperta eſt
Nuper: & hanc primus cumprimis ipſe repertus
Nunc ego ſum, in patrias qui poſſum uertere uoces.

Et Seneca, non dum ſunt, inquit, mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Multis ergo ſeculis humanum genus ſine ratione uixit. Quod irridens Perſius, poſt quàm inquit, ſapere urbi cum pipere, & palmis uenit, tanquam ſapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta, quæ ſi ſecundum hominis naturam eſt, cum homine eſſe cœperit neceſſe eſt. Si uero non eſt, nec capere quidem illam poſſet humana natura. Sed quia rece

pit, igitur à principio fuiſſe neceſſe è, ergo philoſophia, quia non à principio fuit, non eſt eadem uera ſapientia, ſed uidelicet Græci, qui ſacras ueritatis literas nõ attigerant, quemadmodum deprauata eſſet ſapientia, neſciuerunt. Et ideo cum uacare ſapientia humanam uitam putarent, philoſophiam commenti ſunt, ideſt latentem, atq; ignotam ſibi ueritatem diſſerendo eruere uoluerunt, quod ſtudium per ignorantiam ueri ſapientiam putauerunt.

Quæ fuit ipſa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appoſitiſſima loquebatur. Et quomodo Leucippũ, & Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & aſſertores uoluptatis. Cap. XVII.

Dixi de philoſophia ipſa quàm breuiter potui, nunc ad philoſophos ueniamus, non ut cum eiſdem certemus, qui ſtare non poſſunt, ſed ut eos fugientes, atq; deiectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multo celebrior ſemper fuit, quàm cæterorum, non quia ueri aliquid afferat, ſed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non in uitia pronus eſt. Præterea, ut ad ſe multitudinem contrahat, appoſita ſingulis quibuſq; moribus loquitur. Deſidioſum uetat literas diſcere, auarum populari largitione liberat, ignauum prohibet accedere ad remp. pigrum exercere, timidum militare. Irreligioſus audit Deos nihil curare, inhumanus, & ſuis commodis ſeruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim ſui cauſa facere

ſophiam differens, circunuenitur arguta concluſione; qui cum diceret philoſophandum non eſſe, nihilo minus philoſophari uidebatur, quoniam philoſophi eſt, quid in uita faciendum, uel non faciendum ſit, diſputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi ſumus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio eſt. ſophiam defendimus, quia diuina traditio eſt, eamq; ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cum philoſophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, ſapientiam tollere putabatur, eoq; facilius de ſententia pulſus eſt, quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci. Præterea illud quoq; argumentum contra philoſophiam ualet plurimum, quo idem eſt uſus Hortenſius, ex eo poſſe intelligi philoſophiam non eſſe ſapientiam, quod principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philoſophi eſſe cœperunt, Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iſte inueſtigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait.

Deniq; natura hæc rerum, ratioq; reperta eſt
Nuper: & hanc primus cumprimis ipſe repertus
Nunc ego ſum, in patrias qui poſſum uertere uoces.

Et Seneca, non dum ſunt, inquit, mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Multis ergo ſeculis humanum genus ſine ratione uixit. Quod irridens Perſius, poſt quàm inquit, ſapere urbi cum pipere, & palmis uenit, tanquam ſapientia cum ſaporis mercibus fuerit inuecta, quæ ſi ſecundum hominis naturam eſt, cum homine eſſe cœperit neceſſe eſt. Si uero non eſt, nec capere quidem illam poſſet humana natura. Sed quia rece

pit, igitur à principio fuiſſe neceſſe ē, ergo philoſophia, quia non à principio fuit, non eſt eadem uera ſapientia, ſed uidelicet Græci, qui ſacras ueritatis literas nō attigerant, quemadmodum deprauata eſſet ſapientia, neſciuerunt. Et ideo cum uacare ſapientia humanam uitam putarent, philoſophiam commenti ſunt, ideſt latentem, atq; ignotam ſibi ueritatem diſſerendo eruere uoluerunt, quod ſtudium per ignorantiam ueri ſapientiam putauerunt.

Quæ fuit ipſa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appoſitiſſima loquebatur. Et quomodo Leucippū, & Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & aſſertores uoluptatis. Cap. XVII.

Dixi de philoſophia ipſa quàm breuiter potui, nunc ad philoſophos ueniamus, non ut cum eiſdem certemus, qui ſtare non poſſunt, ſed ut eos fugientes, atq; deiectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multo celebrior ſemper fuit, quàm cæterorum, non quia ueri aliquid afferat, ſed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non in uitia pronus eſt. Præterea, ut ad ſe multitudinem contrahat, appoſita ſingulis quibuſq; moribus loquitur. Deſidioſum uetat literas diſcere, auarum populari largitione liberat, ignauum prohibet accedere ad remp. pigrum exercere, timidum militare. Irreligioſus audit Deos nihil curare, inhumanus, & ſuis commodis ſeruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim ſui cauſa facere

ſapientem, fugienti turbam ſolitudo laudatur. Qui ni mium parcus eſt, diſcit aqua, & polēta uitam poſſe tolerare. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona. Habēti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduerſus impios parentes nullum eſſe uinculum naturæ. impatienti, ac delicato dolorem eſſe omnium malorum maximum dicitur, forti etiam in tormentis beatum eſſe ſapientem. Qui claritati, ac potentiæ ſtudet, huic præcipiturreges colere. Qui moleſtiam ferre non poteſt, huic regiam fugere. Ita homo aſtutus ex uarijs, diuerſiſq; modis circulum cogit, & dum ſtudet placere omnibus, maiore diſcordia ſecum ipſe pugnauit, quàm inter ſe uniuerſi. Vnde autem diſciplina eius tota deſcendat, quam originem habeat, explicandum eſt. Videbat Epicurus bonis aduerſa ſemper accidere, paupertatem, labores, exilia, charorum amiſſiones, malos contra beatos eſſe, augeri potentia, honoribus affici, uidebat innocentiam minus tutam, ſcelera impune committi, uidebat ſine delectu morum, ſine ordine, ac diſcrimine annorum ſæuire mortem, ſed alios ad ſenectutem peruenire, alios infantes rapi, alios iam robuſtos interire, alios in primo adoleſcentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores & uinci, & perire. Maxime autem commouebat homines in primis religioſos grauioribus malis affici. Iis autem, qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non pie coluerunt, uel minora incommoda euenire, uel nulla. Ipſa etiam templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo.

-Tum fulmina mittat: & ædeis

Sæpe ſuas diſturbet: & in deſerta recedens
Sæuiat exercens telum: quod ſæpe nocenteis
Præterit: exanimatq; indignos, inq; merenteis.

Quod ſi uel exiguam ueritatis auram colligere potuiſſet, nunquam diceret ædes illum ſuas diſturbare, cum ideo diſturbet, quod non ſunt ſuæ. Capitolium, quod eſt romanæ urbis, & religionis caput ſummum, non ſemel, ſed ſæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingenioſi quid de hoc exiſtimauerint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, diuinitus extitiſſe illam flámam, non quæ terreſtre illud domicilium Iouis deleret, ſed quæ ſublimius, magnificentiusq; depoſceret. Qua de re etiam in libris conſulatus ſui eadem dixit, quæ Lucretius.

Nam pater altitonans ſtellanti nixus olympo,
Ipſe ſuas arces, atq; inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit ſedibus ignes.

Pertinaci ergo ſtultitia non modo uim, maieſtatemq; ueri Dei non intellexerunt, ſed etiam impietatem ſui erroris auxerunt, qui templum cœleſti iudicio ſæpe damnatum reſtituere contra fas omne contenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum uelut iniquitate inductus. (Sic enim cauſam, rationemq; ignoranti uidebatur) exiſtimauit, nullam eſſe prouidẽtiam. Quod cum ſibi perſuaſiſſet, ſuſcepit etiam defendendum, ſic in errores inextricabiles ſe ipſe incluſit. Si enim prouidentia nulla eſt, quomodo tam ordinate, tam diſpoſite mundus effectus eſt. Nulla, inquit, diſpoſitio eſt, multa enim facta ſunt aliter quàm fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus, quæ reprehẽde-

ret. Quæ ſingula ſi uacaret refellere, facile oſtenderē, nec ſapientem huc fuiſſe, nec ſanum. Item *ſi nulla prouidentia eſt, quomodo animalium corpora tam prouidenter ordinata ſunt, ut ſingula quæq; membra mirabili ratione diſpoſita, ſua officia conſeruent?* Nihil inquit, *in procreandis animalibus prouidentiæ ratio molita eſt.* Nam *neq; oculi facti ſunt ad uidendum, neq; aures ad audiendum, neq; lingua ad loquendum, neq; pes ad ambulandum, quoniam prius hæc nata ſunt, quàm eſſet loqui, audire, uidere, ambulare.* Itaq; *non hæc ad uſum nata ſunt, ſed uſus ex illis natus eſt.* Si *nulla prouidentia eſt, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbuſta frondeſcunt?* Non, *inquit, ſemper animantium cauſa iſta fiunt, quoniam prouidentiæ nihil proſunt, ſed omnia ſua ſponte fieri neceſſe eſt.* Vnde *ergo naſcuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur?* Non *eſt, inquit, prouidentiæ opus.* Sunt *enim ſemina per inane uolitantia, quibus inter ſe temere conglobatis uniuerſa gignuntur, atque concreſcunt.* Cur *igitur illa non ſentimus, aut non cernimus?* Quia *nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odorē, ſaporis quoq;, & humoris expertia ſunt, et tam minuta, ut ſecari, ac diuidi nequeant.* Sic *eum, qa in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit.* Vbi *enim ſunt, aut unde iſta corpuſcula?* Cur *illa nemo præter unum* Leucippum *ſomniauit?* A *quo* Democritus *eruditus hæreditatem ſtultitiæ reliquit* Epicuro. Quæ *ſi ſint corpuſcula, & quidem ſolida, ut dicunt, ſub oculos certe ueni re poſſunt.* Si *eadem eſt natura omnium, quomodo res*

uarias efficiunt? Vario inquit ordine, ac poſitione conuemunt, ſicut literæ, quæ cum ſint paucæ, uariæ tamē collocatæ innumerabilia uerba conficiunt. At literæ uarias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipſa primordia, nam ſunt aſpera, ſunt hamata, ſunt leuia. Secari ergo, & diuidi poſſunt, ſi aliquid ineſt illis, quod emineat. Si autem leuia ſunt, & humoris indigent, cohærere non poſſunt. Hamata igitur eſſe oportet, ut poſſint inuicem concathenari. Cum uero tam minuta eſſe dicantur, ut nulla ferri acie diſſici ualeant, quomodo hamos, aut angulos habent? Quos quia extant, neceſſe eſt poſſe diuelli. Deinde quo fœdere inter ſe, qua mente conueniunt, ut ex his aliquid conſtituatur? ſi ſenſu careant, nec coire tam diſpoſite poſſunt, quia non poteſt quicquam rationale perficere niſi ratio. Quàm multis coargui hæc uanitas poteſt, ſed properat oratio. Hic eſt ille,

Qui genus humanum ingenio ſuperauit: & omnes
Reſtrinxit ſtellas, exortus uti ætherius ſol?

Quos equidem uerſus nunꝗ ſine riſu legere poſſum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc ſaltem dicebat, qui uelut reges habentur philoſophorum, ſed de homine, quo ſano, et uigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inaniſſimus leonis laudibus murem non ornauit, ſed obruit, & obtriuit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipſius uerba ſunt expreſſa. Quando nos ſumus, mors non eſt, quādo nos nō ſumus, mors eſt. Mors ergo nihil ad nos, q̄ argute nos fefellit, quaſi uero tranſacta mors timeatur, qa iam ſenſus ereptus eſt, ac nō ipſum mori, quo ſenſus eripitur. Eſt igitur tem

pus aliquod, quo & nos iá non ſumus, & mors tamen non dum eſt. Idq; ipſum uidetur miſerum eſſe, et quod mors eſſe incipit, & nos eſſe deſinimus. Nec *fruſtra dictum eſt, mors miſera non eſt.* Aditus *ad mortem eſt miſer, hoc eſt morbo tabeſcere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dẽtibus beſtiarum laniari.* Hæc *ſunt, quæ timentur, non quia mortem afferũt, ſed quia dolorem magnum.* Quin *potius effice, ne dolor malum ſit.* Omnium, *inquit, malorum maximum eſt.* Quid *ergo non poſſum non timere, ſi id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum eſt?* Quid, *quod totum illud argumentum falſum eſt? quia non intereunt animæ.* Vere *inquit, nam quod cum corpore naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt, iam ſuperius dixi, differre hunc locum melius, & operi ultimo reſeruare, ut hãc* Epicuri *perſuaſionem, ſiue illa* Democriti, *ſiue* Dicæarchi *fuit, argumentis, & diuinis teſtimonijs redarguam.* Verum *ille fortaſſe impunitatem uitijs ſuis ſpopondit.* Fuit *enim turpiſſimæ uoluptatis aſſertor, cuius capiendæ cauſa naſci hominem putauit.* Quis *cum hoc affirmari audiat, uitijs, & ſceleribus abſtineat?* Nam *ſi perituræ ſunt animæ, appetamus diuitias, ut omnes ſuauitates capere poſſimus.* Quæ *ſi nobis deſunt, ab iis, qui habent, auferamus, clàm, dolo, ui,* Eo *magis, ſi humanas res nullus* Deus *curat, quandocũq; ſpes impunitatis arriſerit, rapiamus, necemus.* Sapientis *eſt enim maleficere, ſi & utile ſit, & tutum, quoniam ſiquis cœlo* Deus *eſt, non iraſcitur cuiquam.* Aeque *ſtulti eſt & beneficere, quia ſicut ira non commouetur, ita nec gratia tangitur.* Voluptatibus *igitur quo-*

quomodo poſſimus ſeruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis ſine uoluptate patiamur, ne quia ipſi quandoq; perituri ſumus, idipſum, quod uiximus, pereat. Hoc ille tametſi non dicit uerbo, re tamen ipſa docet. Nam cum diſputat omnia ſapientem ſua cauſa facere, ad utilitatem ſuam refert omnia, quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicquam faciendum putabit, quoniam bene facere ad utilitatem ſpectat alienam, nec à ſcelere abſtinẽdum, quia maleficio præda coniuncta eſt. Archipirata quiſquam uel latronum ductor, ſi ſuos ad graſſandum cohortetur, quo alio ſermone uti poteſt? quàm ut eadẽ dicat, quæ dicit Epicurus, Deos nihil curare. Non ira, non gratia tangit, inferorum pœnas non eſſe metuendas, quod animæ poſt mortem occidant, nec ulli omnino ſunt inferi, uoluptatem eſſe maximum bonum, nullam eſſe humanam ſocietatem, ſibi quenq; conſulere, neminem eſſe, qui alterum diligat, niſi ſua cauſa. Mortem non eſſe metuendam forti uiro, nec ullum dolorem, qn etiam ſi torqueatur, ſi uratur, nihil ſe curare dicat. Eſt planè, cur quiſquam putet hanc uocem uiri eſſe ſapiẽtis, quæ poteſt latronibus aptiſſime commodari?

Quomodo pythagorici, et ſtoici contrario Epicureis errore deſipiant, ſic animarum immortalitatem ſtatuentes, ut eas in uaria corpora tranſire mentiantur. Et uoluntariam mortem perſuaſerint inaniter philoſophantibus.

Caput XVIII

Lij autem contraria dixerũt, ſupereſſe ani
a mas poſt mortem, & hi ſunt maxime pytha
goriei, ac ſtoici, quibus et ſi ignoſcendum eſt,
quia uerum ſentiunt, non poſſum tamen non repre-
hendere eos, qui non ſcientia, ſed caſu inciderunt in
ueritatem. Itaq; in eo ipſo, quod recte ſentiebant, ali
quid errauerunt. Nam cum timerent argumentum il-
lud, quo colligitur, neceſſe ẽ, ut occidant animæ cum cor
poribus, quia cum corporibus naſcuntur, dixerunt nõ
naſci animas, ſed inſinuari potius in corpora, et de alijs
in alia migrare corpora. Non putauerunt aliter poſſe
fieri, ut ſuperſint animæ poſt corpora, niſi uideantur
fuiſſe ante corpora. Par igitur, ac prope ſimilis error
eſt partis utriuſq;. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa
in futuro. Nemo enim uidit, quod eſt ueriſſimum, et na
ſci animas, & non occidere, quia cur id fieret, aut quæ
ratio eſſet, homines neſcierunt. Multi ergo ex ijs, qui
æternas eſſe animas ſuſpicabantur, tanquam in cœlum
migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerunt, ut Clean
thes, & Chryſippus, ut Zeno, & Empedocles, qui ſe
in ardentis Aetnæ ſpecum intempeſta nocte deiecit, ut
cum repente non apparuiſſet, abijſſe ad Deos crederen-
tur, ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua uita Socra
ticæ uanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit
pſuaſiõe. Sed tamen Sponte ſua leto caput obuius ob
tulit ipſe, quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nã ſi ho
micida nefarius eſt, qui hominis extinctor eſt, eidẽ ſce
leri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat.
Immo uero maius eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cu
ius ultio Deo ſoli ſubiacet. Nam ſicut in hãc uitam nõ

noſtra ſponte uenimus, ita rurſus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis aſſignatum eſt, eiuſdem iuſſu nobis recedendum eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tandiu habitaturos, donec iubeat emitti. Et ſi uis aliqua inferatur, æqua mente patiendum eſt, cum extinctæ innocentis anima inulta eſſe non poſſit, habeamusq; uindicem magnum, cui ſoli uindicta integra ſemper eſt. Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, et ipſe Romanæ ſapientiæ princeps Cato, qui ante quàm ſe occideret, perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum, & ad ſummum nefas philoſophi authoritate compulſus eſt. Et hic tamen aliquam moriendi cauſam uidetur habuiſſe, odium ſeruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eundem librum perlegiſſet, præcipitem ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi quod Platoni credidit? Execrabilis prorſus, ac fugienda doctrina, ſi abigit homines à uita. Quod ſi ſciſſet Plato, atque docuiſſet, à quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegiſſet in mortem uoluntariam, nec Catonem, ſed eos ad uitam, & ad iuſtitiam potius erudiſſet. Nam Cato uidetur mihi cauſam quæſiſſe moriendi, non tam ut Cæſarem fugeret, quàm ut ſtoicorum decretis obtemperaret, quos ſectabatur, nomenq; ſuum grandi aliquo facinore clarificaret, cui quid mali accidere potuerit, ſi uiueret, non inuenio. Caius enim Cæſar, ut clemens erat, nihil aliud efficere uolebat, etiã in ipſo belli ciuilis ardore, quàm ut bene mereri de Rep. uideretur, duobus

optimis ciuibus Cicerone, & Catone ſeruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De uita quereris quaſi uixeris, aut unquam tibi ratio conſtiterit, cur omnino ſis natus. Non'ne igitur tibi uerus ille, & communis omnium pater Terentianum illud iure increpauerit, prius diſce quid ſit uiuere, ſi diſplicebit uita, tum iſtoc utitor. Indignaris te malis eſſe ſubiectum, quaſi quicquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum neſcis, qui quamuis clariſſimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorātiæ tenebris iaces. Quæ ignorantia effecit, ut quoſdam dicere non puderet, idcirco nos eſſe natos, ut ſcelerum pœnas lueremus, quo quid delirius dici poſſit non inuenio. Vbi enim uel quæ ſcelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Niſi forte credemus inepto illi ſeni, qui ſe in priori uita Euphorbum fuiſſe mentitus eſt. Hic credo, quod erat ignobili genere natus, familiam ſibi ex Homeri carminibus adoptauit. O' miram, & ſingularem Pythagoræ memoriam, O' miſeram obliuionem noſtrum omnium, qui neſciamus, q̄d ante fuerimus, ſed fortaſſe uel errore aliquo, uel gratia ſit effectum, ut ille ſolus Læteum gurgitem non attigerit, nec obliuionis aquam guſtauerit, uidelicet ſenex uanus (ſicut otioſæ aniculæ ſolent) fabulas tanq̄ infantibus credulis finxit. Quod ſi bene ſenſiſſet de ijs, quibus hæc locutus eſt, ſi homines eos exiſtimaſſet, nunquam ſibi tam petulanter mentiendi licentiam uendicaſſet, ſed deridenda hominis leuiſſimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio conſolationis ſuæ dixiſſet, luendorum ſcelerum

lerum cauſa naſci homines. Iterauit idipſum poſtea, quaſi obiurgans eum, qui uitam non eſſe malis plenā putet, recte ergo profatus eſt errore, ac miſerabili ueritatis ignorantia ſe teneri.

Quod Cicero, & alij ſapientiſſimi immortalitatem animarum, ſed infideliter docent. Et quod mala, uel bona mors ſit ponderanda ex ante acta uita, & gratia Dei. Caput XIX

a *T illi, qui de mortis bono diſputant, quia nihil ueri ſciunt, ſic argumentantur, ſi nihil eſt poſt mortem, non eſt malum mors, aufert enim ſenſum mali. Si autem ſemper ſunt animæ, eſt etiam bonū, quia immortalitas ſeqtur. Quā ſententiam Cicero de legibus ſic explicauit. Gratulemurq́; nobis, quoniam mors aut leuiorem, quàm qui eſt in uita, aut certe non deteriorem eſt allatura ſtatum. Nam ſine corpore animo uigente diuina eſt uita, ſenſu carēti, nihil profecto eſt mali. Argute, ut ſibi ui detur, quaſi nihil aliud eſſe poſſit. Atqui utrunq; hoc falſum eſt. Docent enim diuinæ literæ, nō extingui animas, ſed aut pro iuſtitia præmio affici, aut pœna pro ſceleribus ſempiterna. Nec enim fas eſt, aut eum, qui ſceleratus in uita feliciter fuerit, effugere quod meretur, aut eum, qui ob iuſtitiam miſerrimus fuerit, ſua mercede fraudari. Quod adeo uerum eſt, ut idem Tullius in conſolatione, non eaſdem ſedes incolere iuſtos, atq; impios prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, ijdem illi ſapientes arbitrati ſunt inde curſum in cœ*

lum patere,nam uitijs,& ſceleribus contaminatos de primi in tenebras,atq; in cœno iacere docuerunt. Ca*ſtos autem animos,puros,integros, incorruptos, bonis etiam ſtudijs,atq; artibus expolitos,leui quodam,& fa cili lapſu ad* Deos,*ideſt ad naturam ſui ſimilem peruo lare.* Q*uæ ſententia ſuperiori illi argumẽto repugnat.* I*llud enim ſic aſſumptum eſt,tanquam neceſſe ſit omnem hominem natum immortalitate donari.* Q*uod igitur erit diſcrimen uirtutis,ac ſceleris,ſi nihil intereſt,utrum'ne* Ariſtides *ſit aliquis,an* Phalaris? V*trum* Cato,*an* Catilina? Sed *hanc repugnantiam rerum,ſen tentiam'q; non cernit,niſi qui tenet ueritatem.* Siquis *igi tur nos roget,utrum'ne mors ſit bonum,an malum,re ſpondebimus qualitatem eius ex uitæ ratione pendere.* Nam *ſicut uita ipſa bonum eſt,cum uirtute uiuitur, malum ſi cum ſcelere,ita & mors ex præteritis uitæ actibus ponderanda eſt.* I*ta fit,ut ſi uita in* Dei *religione tranſacta ſit,mors malum non ſit,quia transla tio eſt ad immortalitatem.* Sin *aliter,malum ſit neceſſe eſt, quoniã (ut dixi) ad æterna ſupplicia tranſmittit.* Q*uid ergo dicemus,niſi errare illos,qui aut mortem appetunt tanq̃ bonum,aut uitam fugiunt tanq̃ malũ?* Niſi *ꝙ ſunt iniquiſſimi,qui pauciora mala non compẽ ſant bonis pluribus.* Nam *cum omnem uitam per exq ſitas, & uarias traducant uoluptates,mori cupiunt, ſiquid forte his amaritudinis ſuperuenerit.* Et *ſic habent,tanq̃ illis nunq̃ fuerit bene,ſi aliqñ fuerit male.* D*ãnant igitur uitam omnem,bonisq; pleni nihil aliud, q̃ male opinantur.* Hinc *nata eſt inepta illa ſententia, hanc eſſe mortem,quã nos uitam putamus,illam ui-*

tam, quam nos pro morte timeamus. Ita primum bonum eſſe, non naſci, ſecundum citius mori. Quæ ut maioris ſit authoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in conſolatione. Non naſci, inqt, longe optimum, nec in hos ſcopulos incidere uitæ. Primum autem, ſi natus ſis, q̃ primum mori, tanquam ex incendio effugere uiolẽtiam fortunæ. Credidiſſe illi uaniſſimo dicto exinde apparet, quod adiecit aliqd de ſuo, ut ornaret. Quæro igitur, cui eſſe optimum putet non naſci, cum ſit nullus omnino, qui ſentiat. Nam ut bonum ſit aliquid, aut malum, ſenſus efficit. Deinde, cur omniũ uitam nihil aliud eſſe, quàm ſcopulos, & incendium putauerit, quaſi aut in noſtra fuerit poteſtate, ne naſceremur, aut uitam nobis fortuna tribuat, non deus, aut uiuendi ratio quicquã ſimile incendio habere uideatur. Non diſſimile Platonis illud eſt, quod aiebat, ſe gratias agere naturæ. primum, ꝙ homo natus eſſet potius quàm mutum animal. Deinde, ꝙ mas potius q̃ fœmina, quod Græcus, q̃ Barbarus. Poſtremo quod Athenienſis non Thebanus, et ꝙ temporibus Socratis. Dici nõ põt, q̃tam mentibus cæcitatem, q̃toſq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego plane contenderim, nunq̃ quicquam dictũ eſſe in rebus humanis delirius, quaſi uero ſi aut barbarus, aut mulier, aut aſinus deniq; natus eſſet, idem ipſe Plato non eſſet, ac non illud ipſum, quod natus fuiſſet. Sed Pythagoræ uidelicet credidit, qui ut uetaret homines animalibus ueſci, dixit, animas de corporibus in aliorum animaliũ corpora commeare, qđ et uanũ, & impoſſibile eſt. Vanum, quia neceſſe non fuit ueteres animas in noua corpora ĩducere, cũ idem artifex,

qui primas aliquando fecerat, potuerit ſemper nouas facere. Impoſſibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam ſtatus ſui non poteſt, q̃ ignis aut deorſum niti, aut in tranſuerſum, fluminis modo, flammam ſuam fundere. Exiſtimauit ergo homo ſapiens fieri potuiſſe, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, eſſetq; humano ſenſu prædita, ut intelligeret, ac doleret incongruenti ſe corpore oneratam. Quanto ſanius faceret, ſi gratias ſe agere diceret, quod ingenioſus, quod docilis natus eſſet, quod in his opibus, ut liberaliter erudiretur. Nã quod Athenis natus eſt, quid in eo beneficij fuit? An nõ plurimi extiterunt in alijs ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina uiri, qui meliores ſinguli, q̃ omnes Athenienſes fuerunt? Quanta hominum millia fuiſſe credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac ſtulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus, in quo quiſq; eſt effuſus ex utero, conciliat homini ſapientiam. Quid uero attinuit, Socratis ſe temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia diſcentibus potuit dare? Non uenit in mentem Platoni, Alcibiadem quoq;, et Critiam eiuſdẽ Socratis aſſiduos auditores fuiſſe, quorum alter hoſtis patriæ acerrimus fuit, alter crudeliſſimus omnium tyrannorum.

Quod Socrates in eo fuit prudentior cæteris, quia à perſcrutatione cœleſtiũ, & naturalium cauſis diſputationem ſuſpendit, in quibus temere conſumitur ingenium, & tempus, et in multis deſipuit, quorum ſubijciuntur exempla. Caput XX.

Ideamus nunc, quid in Socrate ipſo tam magnum fuerit, ut homo ſapiens merito gratias ageret illis temporibus ſe eſſe natum. Non inficior fuiſſe illum paulo cordatiorē quàm cæteros, qui naturam rerum putauerunt ingenio poſſe comprehendi. In quo illos non tantum excordes fuiſſe arbitror, ſed etiam impios, quod in ſecreta illius cœleſtis prouidentiæ, curioſos oculos uoluerunt immittere. Romæ, & in pleriſq; urbibus ſcimus eſſe quædā ſacra, quæ aſpici à uiris nefas habetur. Abſtinent igitur aſpectu, qbus illa contaminari non licet, & ſi forte uel errore, uel caſu quopiam uir aſpexerit, primo pœna eius, deinde inſtauratiōe ſacrificij ſcelus expiatur. Quid his facias, qui inconceſſa ſcrutari uolunt? Nimirum multo ſceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleſte templum profanari impijs diſputationibus quærunt, quàm qui ædem Veſtæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire uiris non liceat, tamen à uiris fabricata ſunt. Hi uero non tantum impietatis crimen effugiunt, ſed, quod eſt multo indignius, eloquentiæ famam, aut ingenij gloriam conſequuntur. Quid, ſi aliquid inueſtigare poſſent? Sunt enim tam ſtulti aſſeuerando, quàm improbi in quærendo, cum neque inuenire quicquam poſſint, nec defendere, etiam ſi inuenerint. Nam ſi uerum uel fortuito uiderint, quod ſæpius contingit, committunt, ut ab alijs id pro falſo refellatur. Non enim deſcendit aliquis de cœlo, qui ſententiam ſingulorum opinionibus ferat, quapropter nemo dubitauerit, eos, qui iſta conquirant ſtultos, ineptos, inſanos eſſe. Aliquid ergo Socrates

habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non poſſe inueniri, ab eiuſmodi quæſtionibus ſe remouit. Vereorq́; in eo ſolo multa enim ſunt eius nō modo lau de indigna, ſed etiā reprehenſione digniſſima, in quibus fuit ſuorum ſimillimus. Ex his unū eligam, quod ab omnibus ſit probatum celebre. hoc prouerbiū Socrates habuit. Quod ſupra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlū, ad cuius contemplationem ſumus excitati, nihil deniq; lux ipſa pertineat. Certe uictus noſtri cauſa de cœlo eſt, quod ſi hoc ſenſit, non eſſe de rebus cœleſtibus diſputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehēdere, quæ ſub pedibus habebat. Quid ergo? num errauit in uerbis? Veriſimile non eſt, ſed nimirum id ſenſit, quod locutus eſt, religioni minime ſeruiendū. Quod ſi aperte diceret, nemo pateretur. Quis enim non ſentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? Quandoquidem nihil eſt, quod poſſit ſine ullo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur. Nauis ſine gubernatore abit peſſum. Et corpus relictum ab anima defluit, nedum putemus tantam illam molem aut conſtrui ſine artifice, aut ſtare ſine rectore tandiu potuiſſe. Quod ſi publicas illas religiones uoluit euertere, non improbo, quin etiam laudabo, ſi ipſe quidem melius inuenerit. Verum idem per canem, & anſerem deierabat. O' hominem ſcurram (ut ait Zeno epicuræus) ineptum, perditum, deſperatum, ſi cauillari uoluit religionem, dementem, ſi hoc ſerio fecit,

ut animal turpiſſimum pro Deo haberet. Quis iam ſuperſtitiones Aegyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis authoritate confirmauit ſua? Illud uero non'ne ſummæ uanitatis, quod ante mortem familiares ſuos rogauit, ut Aeſculapio gallum, quem uouerat, pro ſe ſacrarent? Timuit uidelicet, ne apud Rhadamanthum receptorem uoti reus fieret ab Aeſculapio. Dementiſſimum hominem putarem, ſi morbo affectus periſſet. Cum uero hoc ſanus fecerit, eſt ipſe inſanus, qui eum putet eſſe ſapientem. En cuius temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratuletur.

Quod Plato didicerit à Socrate ea, quæ ſi obtineret, humani generis periret ſocietas. Cap. XXI.

Ideamus tamen quid illum Socrates docuerit, qui cum totam phyſicam repudiaſſet, eò ſe contulit, ut de uirtute, atq; officio quæreret. Itaq; non dubito, quin auditores ſuos iuſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate non fugit Platonem iuſtitiæ uim in æqtate conſiſtere. Siquidem omnes pari conditione naſcuntur. Ergo, inqt, nihil priuati, ac proprij habeant, ſed ut pares eſſe poſſint, quod iuſtitiæ ratio deſyderat, omnia in commune poſſideant. Fieri hoc poteſt, quandiu de pecunia dici uidetur. Quod ipſum quàm impoſſibile ſit, & quàm iniuſtũ, poteram multis rationibus oſtendere. Concedamus tamen, ut poſſit fieri. Omnes. n. ſapientes erunt, et pecuniã contemnent. Quò ergo illũ cõmunitas iſta ꝑduxit?

Matrimonia quoq;,inquit, communia eſſe debebunt, ſcilicet ut ad eandem mulierem multi uiri, tanquam canes confluant, & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut ſi ſapientes ſunt, ut philoſophi, expectent, ut uicibus, tanquam lupanar habeant. O miram Platonis æquitatem. Vbi eſt igitur uirtus caſtitatis? ubi fides coniugalis? quæ ſi tollas, omnis iuſtitia ſublata eſt, at idem dixit beatas ciuitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarent, aut reges philoſopharentur. Huic ergo tam iuſto, tam æquo uiro regnum dares, qui alijs ſuſtuliſſet ſua, alijs condonaſſet aliena? proſtituiſſet pudicitiam mulierum? quæ nullus unquam non modo rex, ſed ne tyrannus quidem fecit. quam uero intulit rationem turpiſſimi huius conſilij, ſic inqt. Ciuitas concors erit, & mutui amoris conſtricta uinculis, ſi omnes omnium fuerint et mariti, et patres, et uxores, et liberi. Quæ iſta confuſio generis humani eſt? Quomodo ſeruari poteſt charitas, ubi nihil eſt certum, quod ametur? qs aut uir mulierem, aut mulier uirum diliget, niſi habitauerint ſemper una? niſi deuota mens, & ſeruata inuicem fides indiuiduam fecerit charitatem? quæ uirtus in illa promiſcua uoluptate locum nõ habet. Item ſi omnes omnium liberi fuerint, quis amare liberos, tanquam ſuos potuerit, cum ſuos eſſe aut ignoret, aut dubitet? qs honorẽ tanquam patri deferet, cum unde natus ſit, neſciat? Ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre habeat, ſed etiã patrem pro alieno. Quid, quod uxor poteſt eſſe communis, filius uero non poteſt? quem concipi non niſi ex uno neceſſe eſt. Perit ergo illi uni communitas ipſa reclamante natura. Supereſt, ut tantummo-

do concordiæ cauſa uxores uelint eſſe cōmunes. At nulla uehementior diſcordiarum eſt cauſa, quàm unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, ſi ratione non poterat, exemplis certe potuit admoneri & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant, & hominum, qui ſemper ob eam rem grauiſſima inter ſe bella geſſerunt.

Quod dogma Platonis nō erat niſi criminis fons, et fomes, & uirtutum omniū exterminiū. Cap. XXII.

Reſtat ut communio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria, et libidines, propter quas funditus euertenda eſt uirtus uel maxime neceſſaria. Itaq; non inuenit concordiam, quam quærebat, quia non uidebat unde oriatur. Nā iuſtitia in extra poſitis nihil momenti habet, nec in corpore quidem, ſed tota in hominis mente uerſatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, non opes ſubtrahere debet, ſed arrogantiam, ſuperbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares eſſe ſe etiam mendiciſſimis ſciant. Detracta enim diuitibus inſolentia, & iniquitate, nihil intererit, utrum'ne alij diuites, alij pauperes ſint, cum animi pares ſint, quod efficere nulla alia res præter religionem Dei poteſt. Putauit igitur ſe inueniſſe iuſtitiam, cum eā prorſus euerteret, quia non rerum fragilium, ſed mentium debet eſſe communitas. Nam ſi iuſtitia uirtutum omnium eſt mater, cum illæ ſingulæ tolluntur, ipſa ſubuertitur. Tulit autem Plato, ante omnia frugalitatem, quæ utiq; nulla eſt, ubi proprij ni-

hil habeatur. Tulit abſtinentiam, ſiquidem nihil fuerit, quo abſtineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit caſtitatē, quæ uirtutes in utroq; ſexu maximæ ſunt. Tulit uerecundiā, pudorem, & modeſtiam, ſi honeſta, & legitima eſſe incipiunt, quæ ſolent flagitioſa, et turpia iudicari. Sic uirtutem cū uult omnibus dare, oībus ademit. Nam rerū proprietas, & uitiorum, & uirtutum materiam continet. Communitas autem nihil aliud, quàm uitiorum licentiam. Nā uiri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici poſſunt, quàm luxurioſi, ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, non utiq; adulteræ, quia certum matrimonium nullum eſt, ſed proſtitutæ, ac meretrices ſint neceſſe eſt. Redegit ergo humanam uitam ad ſimilitudinem non dico mutorum, ſed pecudum, ac belluarum. Nam uolucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria iunguntur, et nidos ſuos tanquam genitales toros concordi mente defendunt, & fœtus ſuos, quia certi ſunt, amant, & ſi alienos obieceris, abigunt. At homo ſapiens contra morem hominum, contráq; naturam ſtultiora ſibi, quæ ſe queretur, elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium, fœminarúmq; non eſſe diuiſa, exiſtimauit oportere & mulieres militare, & conſilijs publicis intereſſe, magiſtratus gerere, & imperia ſuſcipere. Itaque his arma, & equos aſſignauit, conſequens eſt, ut lanam, & telam uiris, & infantium geſtationes. Nec uidit impoſſibilia eſſe quæ diceret ex eo, quod adhuc in orbe terræ, neq; tam ſtulta, neque tam uaria ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philoſophis, et quatenus inuicem ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris aſſertores ſint. Cap. XXIII.

C Vm igitur in tāta uarietate ipſi philoſophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquā ſibi tam ſapientes uideri ſolent, quàm cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, & quò ille contemptus euadat. Tradita ſibi à parentibus patrimonia, tanquam malum fugiunt, ac deſerunt. Et ne in tempeſtate naufragium faciant, in tranquillo ſe ultro præcipitant. Non uirtute, ſed peruerſo metu fortes, ſicut illi, qui, cum timent ne ab hoſte iugulentur, ipſi ſe iugulant, ut mortem morte deuitent. Sic iſti, unde poſſent gloriam liberalitatis acquirere, ſine honore, ſine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros ſuos dereliquerit, eosq; paſcua publicat fieri paſſus ſit. Probarem, ſi donaſſet. Nihil autem ſapienter fit, quod ſi ab omnibus fiat, inutile eſt, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numos redactum effudit in mare? Ego dubito utrum'ne ſanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profundum malæ cupiditates, ego uos mergā, ne ipſe mergar à uobis. Si tantus pecuniæ contemptus eſt, fac illā beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus. Poteſt hoc, quod perditurus es, multis ſuccurrere, ne fame, aut ſiti, aut nuditate moriantur. Imitare inſaniam ſaltem, furoremq; Tuditani, ſparge populo diripienda. Potes & pecuniam effu-

gere, & tamen bene collocare, quia ſaluum eſt quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod eſt ab omnibus ſemper irriſum. Illud ſatis eſt ad coercendum furioſi hominis errorem, quia inter uitia, & morbos miſericordiam poſuit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ uitæ pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior ſit, quàm cæterorum animalium, quæ uel ad perferendam uim temporum, uel ad incurſiones à ſuis corporibus arcendas, naturalibus munimentis prouidentia cæleſtis armauit, Homini autem, quia nihil iſtorum datum eſt, accepit pro iſtis omnibus miſerationis affectum, qui plane uocatur humanitas, qua noſmet inuicem tueremur. Nam ſi homo ad conſpectum alterius hominis efferaretur, q̄d facere uidemus animātes, quarum natura ſoliuaga eſt, nulla eſſet hominum ſocietas, nulla urbiū condendarū uel cura, uel ratio. Sic neq; uita q̄dem ſatis tuta, cū cæteris animalibus expoſita eſſet imbecillitas hominū, & ipſi inter ſemet ipſos belluarum more ſæuirent. Nō minor in alijs dementia. Quid. n. dici poteſt de illo, q̄ nigram dixit eſſe niuem? q̄ conſequens erat, ut etiā picem albam eſſe diceret. Hic eſt ille, q̄ ſe idcirco natum eſſe dicebat, ut cœlū, ac ſolem uideret, qui in terra nihil uidebat ſole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbem lunæ duodeuiginti partibus maiorem eſſe, q̄ terrā, ſtultiſſime credidit. Et quod huic leuitati fuit conſentaneum, dixit intra concauū lunæ ſinum, eſſe aliā terrā, et ibi aliud genus hominum ſimili modo uiuere, quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines

alteram lunam, quæ illis nocturnũ lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſſe hic noſter orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Senecæ inter ſtoicos ait, qui deliberaret utrum'ne Soli quoq; ſuos populos daret, inepte ſcilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, ſi dediſſet? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret, ne ſi æſtu nimio periiſſent, ipſius culpa eueniſſe tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, quos ideo eſſe finxerunt quia opi-
nati ſunt mundu

Q Vid il
antip
tur? au
dat eſſe homines
capita? aut ibi qu
fruges, & arbore
et niues, & gran
Et miratur aliqu
narrari, cum philo
& montes penſiles faciant? Huius quoq; erroris aperienda nobis origo eſt. Nam ſemper eodem modo falluntur. Cum enim falſum aliquid in principio ſumpſerint, ueriſimilitudine ĩducti neceſſe eſt, eos ĩ ea, quæ conſequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula, quia neceſſe eſt falſa eſſe, quæ rebus falſis congruũt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia ſunt ea, quæ ſequũtur non circunſpiciunt, ſed defendunt omnĩ

modo, cum debeant prima illa, utrum'ne uera ſint, an falſa ex conſequentibus iudicare. Quæ igitur illos antipodas ratio perduxit. Videbant ſyderum curſus in occaſum meantium, Solem, atq; lunam in eandem partem ſemper occidere, atq; oriri ſemper ab eadem. Cũ aut non perſpicerent, quæ machinatio curſus eorum tẽperaret, nec quomodo ab occaſu ad orientem remeant, cœlum autem ipſum in omnes partes putarent eſſe deuexum, quod ſic uideri propter immenſam latitudinẽ neceſſe eſt, exiſtimauerunt rotundum eſſe mundum, ſicut pilam, & ex motu ſyderum opinati ſunt cœlum uolui, ſic aſtra, ſolem'q;, cum occiderint, uolubilitate ipſa mundi ad ortum referri. Itaq; ætherios orbes fabricati ſunt, quaſi ad figuram mundi, eosq; cælarunt portentoſis quibuſdam ſimulachris, quæ aſtra eſſe dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud ſequebatur, ut terra in medio ſinu eius eſſet incluſa. Quod ſi ita eſſet, terram ipſam globo ſimilem. neq; enim fieri poſſet, ut non eſſet rotundum, quod rotundo incluſum teneretur. Si autem rotunda etiã terra eſſet, neceſſe eſt, ut in omnes cœli partes eandẽ faciem gerat, ideſt montes erigat, campos tendat, maria conſternat. Quod ſi eſſet, ſequebatur illud extremũ, ut nulla ſit pars terræ, quæ non ab hominibus, cæteris'q; animalibus incolatur. Sic pendulos iſtos antipodas cœli rotunditas adinuenit. Quod ſi quæras ab ijs, qui hæc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem, hanc reſpondent rerum eſſe naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium connexa ſint omnia, ſicut radios uidemus in rota. Quæ autẽ

leuia ſunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferãtur, ut cœlum petant. Quid dicam de ijs neſcio, q, cum ſemel aberrauerint, conſtanter in ſtultitia pſeuerant, et uanis uana defendunt, niſi ꝙ eos interdum puto ioci cauſa philoſophari, aut prudentes, & ſcios mendacia defendenda ſuſcipere, quaſi ut ingenia ſua in malis rebus exerceant, uel oſtentent. At ego multis argumentis probare poſſem, nullo modo fieri poſſe, ut cœlum terra ſit inferius, niſi & liber iam concludendus eſſet, et adhuc aliqua reſtarent, quæ magis ſint præſenti operi neceſſaria, & quoniam ſingulorum errores percurrere non eſt unius libri opus, ſatis ſit pauca enarraſſe, ex quibus poſſint qualia ſint cætera intelligi.

Quot, & quanta prædiſcenda ſunt, et aliâs neceſſaria gentiliter philoſophantibus, ut philoſophiã nullus aſſequatur, aut rarus. Caput XXV

uirtutem humano generi datam ſic amplexantur, ut ſoli omnium publico bono frui uelle uiderentur,

tam inuidi, q̃ ſi uelint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne ſolem uideant. Nam quid eſt aliud hominibus negare ſapientiam, q̃ mentibus eorum uerum, ac diuinum lumen auferre? Quod ſi natura hominis ſapientiæ capax eſt, oportuit opifices, & ruſticos, & mulieres, & omnes deniq;, qui humanam fortunam gerunt, doceri, ut ſapiant, populumq́; ex omni lingua, & conditione, & ſexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum eſt, philoſophiam neq; ad ſapientiam tendere, neq; ipſam eſſe ſapientiam, quod myſterium eius barba tantum celebratur, et pallio. Sẽſerunt hoc adeo ſtoici, qui & ſeruis, & mulieribus philoſophandum eſſe dixerunt. Epicurus quoq;, qui rudes omnium literarum ad philoſophiam inuitat. Item Plato, qui ciuitatem de ſapientibus uoluit componere. Conati quidem ſunt illi facere, quod ueritas exigebat, ſed non potuit ultra uerba procedi. Primum, quia multis artibus opus eſt, ut ad philoſophiam poſſit accedi. Diſcendæ literæ iſtæ communes propter uſum legendi, quia in tanta rerum uarietate, nec diſci audiẽdo poſſunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoq; non parũ operæ dandum eſt, ut rectam loquendi rationem ſciant. Id multos annos auferat neceſſe eſt. Nec oratoria quidem ignoranda eſt, ut ea, quæ didiceris, proferre, atq; eloqui poſſis. Geometria quoq;, ac muſica, & aſtrologia neceſſaria eſt, quod hæ artes cum philoſophia habent aliquam ſocietatem, quæ uniuerſa perdiſcere neq; fœminæ poſſunt, quibus intra puberes annos officia mox uſibus domeſticis profutura diſcenda ſunt, neq; ſerui, q̃bus per eos annos uel maxime ſeruiendum eſt,

quibus

quibus poſſunt diſcere, neq; pauperes, aut opifices, aut ruſtici, quibus in diem uictus labore eſt quærẽdus. Ob eam cauſam Tullius ait abhorrere à multitudine philoſophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principijs rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa, & inuoluta uix etiam politi homines aſſequuntur? In rebus igitur obſcuritate implicitis, & ingeniorum uarietate confuſis, & eloquentia uirorum exquiſito ſermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus eſt? Deniq; nunquam ullas mulieres philoſophari docuerunt, præter unã ex omni memoria Themiſten. Neq; ſeruos præter unum Phædonem, quẽ male ſeruientem redemiſſe, ac docuiſſe Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem, qui tamen ſerui non fuerunt, ſed his ſeruitus euenerat, ſunt enim capti. Platonem q̃dem redemiſſe Aniceris q̃dam traditur Seſtertijs octo. Itaq; inſectatus eſt conuitijs redẽptorem Seneca, ꝙ Platonẽ paruo æſtimauerit. Furioſus, ut mihi q̃dem uidetur, qui homini fuerit iratus, quod non multum pecuniæ perdidit, ſcilicet aurum appendere debuit, tanq̃ pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere numorum, q̃tum uenditor non popoſcit? Ex Barbaris uero nullum præter unũ Anacharſim ſcytham, qui philoſophiam ne ſomniaſſet quidem, niſi & linguam, & græcas literas ante didiciſſet.

Quod doctrina cœleſtis ſapientiam ſola largitur, quam natura communis appetit, & quærens philoſophiam non inuenit. Et q̃ efficax ſit lex Dei, & eccleſiæ ſacramenta. Caput XXVI

Quod ergo illi poſcente natura faciendum eſſe ſenſerunt, ſed tamen neq; ipſi facere potuerunt, neq; à philoſophis fieri poſſe uiderunt, Sola hæc efficit doctrina cœleſtis, quæ ſola ſapientia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiquam potuerunt, qui nihil perſuadent etiam ſibi? Aut cuiuſquam cupiditates opprimẽt, irã temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipſi & cedant uitijs, & fateantur plus ualere naturam? Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & uera ſunt, quantum ualeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonſtrant. Da mihi uirum, qui ſit iracũdus, maledicus, effrenatus, pauciſſimis Dei uerbis tam placidum, quàm ouem reddam. Da cupidũ, auarum, tenacem, iam tibi eum liberalem dabo, et pecuniam ſuam proprijs manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis, iam cruces, & ignes, & pericula, et taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem, iam ſobrium, caſtum, continentem uidebis. Da crudelẽ, & ſanguinis appetentem, iam in ueram clementiam furor ille mutabitur. Da iniuſtum, inſipientem, peccatorem, continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ ſapientiæ uis eſt, ut in hominis pectus infuſa matrem delictorum ſtultitiam uno ſimul impetu expellat. At quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt, facile, cito, modo pateant aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo uereatur nos, aquam non uendimus, nec ſolem mercede præſtamus. Dei fons uberrimus, atq; pleniſſimus patet cunctis, et hoc cœleſte lumen uni

uerſis oritur, quicunq; oculos habent. Nū quis hæc phi loſophorum aut unquam præſtitit, aut præſtare, ſi uelit, poteſt? Qui cum ætates ſuas in ſtudio philoſophiæ conterant, neq; alium quenq̄, neq; ſeipſos (ſi natura paululum obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaq; ſapientia eorum, ut plurimū efficiat, non excindit uitia, ſed abſcondit. Pauca uero Dei præcepta ſic totum hominē immutant, & expoſito uetere nouum reddunt, ut non cognoſcas eundem eſſe.

Quod philoſophi ſæpe recte præcipiunt, & interdum uident uerum, Et quare non ſit eis credendum, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde, & quo philoſophi ſuis inuicem gladijs pereunt.

Caput XXVII

Quid ergo? Nihil'ne illi ſimile præcipiūt? Immo permulta, & ad uerum frequenter accedunt. ſed nihil ponderis habent illa præcepta, quia ſunt humana, & authoritate maiori, ideſt diuina illa carent. Nemo igitur credit, quia tam ſe hominem putat eſſe, q audit, q̄ eſt ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil, quod à ſcientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur, multa etiā diuerſa, & uaria proferantur, ſtultiſſimi eſt hominis præceptis eorum uelle parêre, quæ utrū uera ſint, an falſa dubitabitur. Et ideo nemo paret, quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem eſſe ſtoici aiunt, quæ ſola efficiat uitam beatam. Nihil pôt uerius dici. Sed quid, ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne

quiſquam inter carnifices beatus eſſe? Immo uero illatus corpori dolor, materia uirtutis eſt. Itaq; ne in tormentis quidē miſer eſt. Epicurus multo fortius, Sapiens, inquit, ſemper beatus eſt, & uel incluſus in Phalaridis tauro hāc uocem emittet, Suaue eſt, & nihil curo. Quis eū nō irriſerit? Maxime, quod homo uoluptarius perſonam ſibi uiri fortis impoſuit, & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt, ut quiſquam cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat, cum ſatis ſit ad officium uirtutis implēdum perferre, ac ſuſtinere. Quid dicitis ſtoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiens etiam cum torquetur. Si propter gloriam, patiētia non fruetur. In tormentis. n. fortaſſe morietur. Si propter memoriam, aut non ſentiet, ſi occidunt animæ, aut ſi ſentiet, nihil ex ea conſequetur. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute? Quæ beatitudo uitæ, ut æquo aīo moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortaſſe momenti, propter quod non expediat in tota uita miſerijs, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat, quæ cum uenit, utrum æquo aīo, an iniquo eā ſubieris, iam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute capteтur niſi gloria. Sed hæc aut ſuperuacua, & breuis eſt, aut prauis hoīum iudicijs non ſequēda. Nullus igitur ex uirtute fructus eſt, ubi uirtus mortalis ē, et caduca. Itaq; qui hæc locuti ſunt, umbrā quandā uirtutis uiderunt, ipſam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terrā, nec uultus ſuos in altum erigebant, ut eam poſſent intueri, quæ ſeſe cœli regiōibus oſtendebat. Hæc cauſa eſt, cur præceptis corū nullus obtemperet, quoniam aut ad uitia erudiunt, ſi uolupta

tem defendunt, aut ſi uirtutem aſſerunt, mentis omni pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis, neq; ſint ob ullum præmium pollicentur, niſi ſolius honeſtatis, & laudis, cum dicant non propter aliud, ſed propter ſeipſam expetendam eſſe uirtutem. Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis, ſed cum torquetur pro fide, pro iuſtitia, pro Deo, illa patientia doloris beatiſſimum faciet. Eſt enim Deus, qui ſolus poteſt honorare uirtutem, cuius merces immortalitas ſola eſt, quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubiacet uita, profecto neq; uirtutis uim ſciunt, cuius præmiū ignorant, neq; in cœlum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cum res non inueſtigabiles quærunt, quia ratio in cœlum ſpectandi nulla alia eſt, niſi aut religionem ſuſcipere, aut hanc animam ſuam immortalem eſſe credere. Quiſquis enim aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpem ſibi propoſitam habet, mens eius in cœlo eſt. Et licet id non aſpiciat oculis, animæ tamen lumine aſpicit. Qui autem religionē non ſuſcipiunt, terreni ſunt, quia religio de cœlo eſt. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram ſpectant, quia ultra corpus, quod eſt terra, nihil amplius uident, quod ſit immortale. Nihil igitur prodeſt hominē eſſe fictum, ut recto corpore ſpectet in cœlum, niſi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in ſpe uitæ perpetuæ tota uerſetur.

Quod fortuna nihil eſt, quam philoſophi non modo deam, ſed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiſerint eis, qui Deum neſciebāt, aut contemnebant. Cap. XXVIII.

Q Vapropter nihil aliud eſt in uita, quo ratio, quo conditio noſtra nitatur, niſi Dei, qui nos genuit, agnitio, & religioſus, ac pius cultus. Vnde quoniam philoſophi aberrauerunt, ſapientes utiq; non fuerunt. Quæſierunt illi quidem ſapientiam, ſed quia non rite quærebant, prolapſi ſunt longius, & in maximos errores inciderunt, ut etiam communem ſapientiam non tenerent. Nõ enim tantũ religionem aſſerere uoluerunt, uerum etiam ſuſtulerunt, dum ſpecie uirtutis falſæ inducti, conantur animos omni metu liberare, quæ religionis euerſio naturæ nomen inuenit. Illi enim, cum aut ignorarent à quo eſſet effectus mundus, aut perſuadere uellent, nihil eſſe diuina mente perfectum, naturam eſſe dixerunt rerum omnium matrem, quaſi dicerent omnia ſua ſponte eſſe nata. quo uerbo planè imprudentiam ſuam confitentur. Natura enim remota prouidentia, & poteſtate diuina, prorſus nihil eſt. Quod ſi Deum naturam uocant, quæ peruerſitas eſt, naturam potius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio eſt, uel neceſſitas, uel conditio naſcendi, non eſt per ſeipſam ſenſibilis, quia neceſſe eſt mentem eſſe diuinam, quæ ſua prouidentia naſcendi principium rebus omnibus præbeat. Aut ſi natura eſt cœlum, atque terra, & omne, quod natum eſt, non eſt dea natura, ſed Dei opus. Non diſſimili errore credunt eſſe fortunam, quaſi deam quandam, res humanas uarijs caſibus illudẽtem, quia neſciunt, unde ſibi bona, & mala eueniant. Cum hac ſe compoſitos ad præliandum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo, & quàm ob cauſam,

ſed tantum cū fortuna ſe digladiari munimentis omnibus gloriantur. Iam quicunq; alios conſolati ſunt ob interitum, amiſſionem'q; charorum, fortunæ nomen acerrimis accuſationibus proſciderunt, nec omnino ulla eorum diſputatio de uirtute eſt, in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in ſua conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra fortunam loquitur, eamq; à ſe eſſe ſuperatam, cum fortiter inimicorum impetus retudiſſet, nec tum quidem ſe ab ea fractum, cum domo pulſus patria caruit. Tum autem, cum amiſerit chariſſimam filiam, uictum ſe a fortuna turpiter confitetur. Cedò, inqt, en manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic iaceat? Inſipienter inquis. ſed qui profitetur ſe eſſe ſapientem. Quid ergo ſibi uult aſſumptio nominis? Quid eſt contemptus ille rerum, qui magnificis uerbis prætenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta ſapientiæ dantur, ſi nemo, qui ſapiat, adhuc inuentus eſt? Et quiſquam nobis inuidiam facit, quia philoſophos negamus eſſe ſapientes? cum ipſi nec ſcire quicquam, nec ſapere fateantur. Nam ſiquando ita defecerint, ut ne effingere quidē quicquam poſſint, quid faciunt in rebus cæteris? Tum uero ignorantiæ admonentur, & quaſi furibundi exiliunt, & exclamant, ſe cæcos eſſe, & excordes. Anaxagoras pronuntiat circūfuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe ſenſuū ſemitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, ut fundus ſit nullus, ueritatem iacere demerſam, nimirum ſtulte, ut cætera. Non enim tanquam

in puteo demerſa eſt ueritas, quò uel deſcendere, uel etiam cadere illi licebat, ſed tanquam in ſummo montis excelſi uertice, uel potius in cœlo, quod eſt ueriſſimum. Quid enim eſt, cur eam potius in imum depreſſam diceret, quàm in ſummũ leuatam, niſi forte mẽtem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere malebat potius quàm in pectore, aut in capite? Adeo remotiſſimi fuerunt ab ea ueritate, ut eos ne ſtatus quidem ſui corporis admoneret, ueritatem in ſummo illis eſſe quærendam. Ex hac deſperatione confeſſio illa Socratis nata eſt, qua ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc unum, quod nihil ſciat. Hinc academiæ diſciplina manauit, ſi tamen diſciplina dici poteſt, in qua ignoratio et diſcitur, & docetur. Sed ne illi q̃dem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerunt, idipſum, quod ſe ſcire putabãt, conſtanter defendere potuerunt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarij, tam incerti fuerunt, ſibiq; ſæpe contraria differentes, ut quid ſentirent, quid uellent, ſatis ſtatuere, ac diiudicare non poſſis. Quid igitur pugnes aduerſus homines eos, qui ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit, atq; affligit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) ueteres philoſophos accuſauit, eos ait aut glorioſos, aut ſtultiſſimos fuiſſe, q̃ exiſtimaſſent philoſophiam ſuis ingenijs eſſe perfectam. Sed ſe uidere quod paucis annis magna acceſſio facta eſſet, breui tempore philoſophiam plane abſolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando eſt, aut à quibus abſoluta? Nam quod ait ſtultiſſimos fuiſſe, qui putaſſent ingenijs ſuis perfectam eſſe ſapi-

entiam, uerum eſt. Sed ne ipſe quidem ſatis prudenter, qui aut à ueteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putauit. Nunquam enim poteſt inueſtigari, quod non per uiam ſuam quæritur.

Item repetitio de fortuna, & natura, & definitione eius. Cap. XXIX.

Sed repetamus id, quod omiſimus. Fortuna ergo per ſe nihil eſt, nec ſic habendum eſt, tanquam ſit in aliquo ſenſu. Siquidem fortuna eſt accidentium rerum ſubitus, atque inopinatus euentus. Verum philoſophi, ne aliquando non errēt, in re ſtulta uolunt eſſe ſapientes, qui fortunæ ſexum mutant, eamq; non deam, ſicut uulgus, ſed Deum eſſe dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdū fortunam uocant. Quod multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis propter obſcuritatē, ignorationemq; cauſarū. Cū igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum, qui faciat, ignorent neceſſe eſt. Idem in opere ualde ſerio, in quo præcepta uitæ deprōpta ex philoſophia filio dabat. Magnā, inquit, eſſe fortunæ uim, in utranq; partem, quis neſciat? Nam & cum proſpero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos, & cum reflauerit, affligimur. Primum qui negat ſciri poſſe quicquam, ſic hoc dixit, tanquam & ipſe, & omnes ſciant. Deinde, qui etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere, hoc putauit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit uel maxime dubium,

nam ſapienti omnino falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego uero neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ ſit illa uis, qui flatus iſte, & qui reflatus. Turpe igitur eſt hominem ingenioſum dicere id, quod ſi neges, probare non poſſit. Poſtremo, quod is, qui dicit, aſſenſus eſſe retinẽdos, quod ſtulti ſit hominis rebus incognitis temere aſſentire, is inquam plane uulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putat eſſe, quæ hominibus tribuat bona, & mala. Nam ſimulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt, tanquã hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius aſſenſit, qui fortunam omnipotentem uocat. Et hiſtoricus, qui ait. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris dijs loci ſupereſt? Cur non aut ipſa regnare dicitur ſi plus poteſt, aut ſola colitur, ſi omnia, uel ſi tantum mala immittit? Aliquid cauſæ proferant, cur ſi dea ſit, hominibus inuideat, eosq; perditos cupiat, cum ab his religioſe colatur? Cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis? Cur inſidietur, affligat, decipiat, & exterminet? Quis illam generis hominum uexatricem conſtituit perpetuam? Cur deniq; tam malam ſortita ſit poteſtatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero celebret, obſcuretq;. Hæc inquam philoſophos inquirere oportuit potius, quàm temere innocentem accuſare fortunam, quæ etiam ſi ſit aliqua, nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tam inimica ſit, quàm putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, ſuasq; uirtutes contra fortunam ſuperbiſſime iactant, nihil aliud ſunt, quàm deliramenta

inconſyderatæ leuitatis. Quare non inuideant nobis, quibus aperuit ueritatem Deus, qui ſicut ſcimus, nihil eſſe fortunam, ita ſcimus, eſſe prauum, ac ſubdolum ſpiritum, qui ſit inimicus bonis, hoſtiſq; iuſtitiæ, qui cõtraria faciat, quàm Deus, cuius inuidiæ cauſam in ſecundo libro explicauimus. Hic ergo inſidiatur uniuerſis, ſed eos, q neſciunt Deum, errore impedit, ſtultitia obruit, tenebris circunfudit, nequis poſſit ad diuini nominis peruenire notitiam, in quo uno & ſapientia continetur, & uita perpetua. Eos autem, qui Deum ſciunt, dolis, & aſtutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat, ac peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem, uel ſi dolo nihil profecerit, & uiolentia deijcere conatur. Idcirco enim in primordijs tranſgreſſionis non ſtatim ad pœnam detruſus à Deo eſt, ut hominem malitia ſua exerceat ad uirtutem, quæ niſi agitetur, ni aſſidua uexatione roboretur, non poteſt eſſe perfecta. Siquidem uirtus eſt perferendorum malorum fortis, ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla ſit, ſi aduerſarius deſit. Huius itaq; peruerſæ poteſtatis cum uim ſentirent uirtuti repugnantem, nomenq; ignorarent, fortunæ uocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quàm longe à ſapientia ſit remotum, declarat Iuuenalis his uerſibus.

Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia, ſed nos
Te facimus Fortuna deá, cœloq; locamus. Stultitia igitur et error, & cæcitas, et (ut Cic. ait) ignoratio rerũ, atq; cauſarũ, naturæ, ac Fortunæ noia induxit. Sed ut aduerſariũ ſuũ neſciũt, ſic nec uirtutem qdem ſciunt, cuius ſcientia ab aduerſarij notione deſcendit. Quæ ſi

Quod ergo illi poſcente natura faciendum eſſe ſenſerunt, ſed tamen neq; ipſi facere potuerunt, neq; à philoſophis fieri poſſe uiderunt, Sola hæc efficit doctrina cœleſtis, quæ ſola ſapientia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiquam potuerunt, qui nihil perſuadent etiam ſibi? Aut cuiuſquam cupiditates opprimeut, irã temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipſi & cedant uitijs, & fateantur plus ualere naturam? Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & uera ſunt, quantum ualeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonſtrant. Da mihi uirum, qui ſit iracũdus, maledicus, effrenatus, pauciſſimis Dei uerbis tam placidum, quàm ouem reddam. Da cupidũ, auarum, tenacem, iam tibi eum liberalem dabo, et pecuniam ſuam proprijs manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis, iam cruces, & ignes, & pericula, et taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem, iam ſobrium, caſtum, continentem uidebis. Da crudelẽ, & ſanguinis appetentem, iam in ueram clementiam furor ille mutabitur. Da iniuſtum, inſipientem, peccatorem, continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Uno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ ſapientiæ uis eſt, ut in hominis pectus infuſa matrem delictorum ſtultitiam uno ſimul impetu expellat. At quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt, facile, cito, modo pateant aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo uereatur nos, aquam non uendimus, nec ſolem mercede præſtamus. Dei fons uberrimus, atq; pleniſſimus patet cunctis, et hoc cœleſte lumen uni

uerſis oritur, quicunq; oculos habent. Nũ quis hæc philoſophorum aut unquam præſtitit, aut præſtare, ſi uelit, poteſt? Qui cum ætates ſuas in ſtudio philoſophiæ conterant, neq; alium quenq̃, neq; ſeipſos (ſi natura paululum obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaq; ſapientia eorum, ut plurimũ efficiat, non excindit uitia, ſed abſcondit. Pauca uero Dei præcepta ſic totum hominẽ immutant, & expoſito uetere nouum reddunt, ut non cognoſcas eundem eſſe.

Quod philoſophi ſæpe recte præcipiunt, & interdum uident uerum, Et quare non ſit eis credendum, in quo ſolo nitatur conditio creaturæ, & unde, & quo philoſophi ſuis inuicem gladijs pereunt.

Caput XXVII

q

Vid ergo? Nihil'ne illi ſimile præcipiũt? Immo permulta, & ad uerum frequenter accedunt. ſed nihil ponderis habent illa præcepta, quia ſunt humana, & authoritate maiori, ideſt diuina illa carent. Nemo igitur credit, quia tam ſe hominem putat eſſe, q audit, q̃ eſt ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil, quod à ſcientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur, multa etiã diuerſa, & uaria proferantur, ſtultiſſimi eſt hominis præceptis eorum uelle parêre, quæ utrũ uera ſint, an falſa dubitabitur. Et ideo nemo paret, quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem eſſe ſtoici aiunt, quæ ſola efficiat uitam beatam. Nihil põt uerius dici. Sed quid, ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne

quiſquam inter carnifices beatus eſſe? Immo uero illatus corpori dolor, materia uirtutis eſt. Itaq; ne in tormentis qdē miſer eſt. Epicurus multo fortius, Sapiens, inquit, ſemper beatus eſt, & uel incluſus in Phalaridis tauro hác uocem emittet, Suaue eſt, & nihil curo. Quis eũ nõ irriſerit? Maxime, qđ homo uoluptarius perſonam ſibi uiri fortis impoſuit, & quidem ſupra modum. Non enim fieri poteſt, ut quiſquam cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat, cum ſatis ſit ad officium uirtutis implẽdum perferre, ac ſuſtinere. Quid dicitis ſtoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiens etiam cum torquetur. Si propter gloriam, patiẽtia non fruetur. In tormentis .n. fortaſſe morietur. Si propter memoriam, aut non ſentiet, ſi occidunt animæ, aut ſi ſentiet, nihil ex ea conſequetur. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute? Quæ beatitudo uitæ, ut æquo aĩo moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortaſſe momenti, propter qđ non expediat in tota uita miſerijs, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat, quæ cum uenit, utrum æquo aĩo, an iniquo eã ſubieris, iam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute captetur niſi gloria. Sed hæc aut ſuperuacua, & breuis eſt, aut prauis hoĩum iudicijs non ſequẽda. Nullus igitur ex uirtute fructus eſt, ubi uirtus mortalis ẽ, et caduca. Itaq; qui hæc locuti ſunt, umbrã quandã uirtutis uiderunt, ipſam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terrã, nec uultus ſuos in altum erigebant, ut eam poſſent intueri, quæ ſeſe cœli regĩoibus oſtendebat. Hæc cauſa eſt, cur præceptis eorũ nullus obtemperet, quoniam aut ad uitia erudiunt, ſi uolupta

tem defendunt, aut ſi uirtutem aſſerunt, neq; peccato pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis, neq; uirtuti ullum præmium pollicentur, niſi ſolius honeſtatis, & laudis, cum dicant non propter aliud, ſed propter ſeipſam expetendam eſſe uirtutem. Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis, ſed cum torquetur pro fide, pro iuſtitia, pro Deo, illa patientia doloris beatiſſimum faciet. Eſt enim Deus, qui ſolus poteſt honorare uirtutem, cuius merces immortalitas ſola eſt, quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubiacet uita, profecto neq; uirtutis uim ſciunt, cuius præmiũ ignorant, neq; in cœlum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cum res non inueſtigabiles quærunt, quia ratio in cœlum ſpectandi nulla alia eſt, niſi aut religionem ſuſcipere, aut hanc animam ſuam immortalem eſſe credere. Quiſquis enim aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpem ſibi propoſitam habet, mens eius in cœlo eſt. Et licet id non aſpiciat oculis, animæ tamen lumine aſpicit. Qui autem religionẽ non ſuſcipiunt, terreni ſunt, quia religio de cœlo eſt. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram ſpectant, quia ultra corpus, quod eſt terra, nihil amplius uident, quod ſit immortale. Nihil igitur prodeſt hominẽ eſſe fictum, ut recto corpore ſpectet in cœlum, niſi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in ſpe uitæ perpetuæ tota uerſetur.

Quod fortuna nihil eſt, quam philoſophi non modo deam, ſed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiſerint eis, qui Deum neſciebãt, aut contemnebant. Cap. XXVIII.

Quapropter nihil aliud eſt in uita, quo ratio, quo conditio noſtra nitatur, niſi Dei, qui nos genuit, agnitio, & religioſus, ac pius cultus. Vnde quoniam philoſophi aberrauerunt, ſapientes utiq; non fuerunt. Quæſierunt illi quidem ſapientiam, ſed quia non rite quærebant, prolapſi ſunt longius, & in maximos errores inciderunt, ut etiam communem ſapientiam non tenerent. Nõ enim tantũ religionem aſſerere uoluerunt, uerum etiam ſuſtulerunt, dum ſpecie uirtutis falſæ inducti, conantur animos omni metu liberare, quæ religionis euerſio naturæ nomen inuenit. Illi enim, cum aut ignorarent à quo eſſet effectus mundus, aut perſuadere uellent, nihil eſſe diuina mente perfectum, naturam eſſe dixerunt rerum omnium matrem, quaſi dicerent omnia ſua ſponte eſſe nata. quo uerbo planè imprudentiam ſuam confitentur. Natura enim remota prouidentia, & poteſtate diuina, prorſus nihil eſt. Quod ſi Deum naturam uocant, quæ peruerſitas eſt, naturam potius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio eſt, uel neceſſitas, uel conditio naſcendi, non eſt per ſeipſam ſenſibilis, quia neceſſe eſt mentem eſſe diuinam, quæ ſua prouidentia naſcendi principium rebus omnibus præbeat. Aut ſi natura eſt cælum, atque terra, & omne, quod natum eſt, non eſt dea natura, ſed Dei opus. Non diſſimili errore credunt eſſe fortunam, quaſi deam quandam, res humanas uarijs caſibus illudẽtem, quia neſciunt, unde ſibi bona, & mala eueniant. Cum hac ſe compoſitos ad præliandum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo, & quàm ob cauſam,

ſed tantum cũ fortuna ſe digladiari munimentis omni bus gloriantur. Iam quicunq; alios conſolati ſunt ob interitum, amiſſionem'q; charorum, fortunæ nomen acerrimis accuſationibus proſciderunt, nec omnino ulla eorum diſputatio de uirtute eſt, in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in ſua conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra fortunam loquitur, eamq; á ſe eſſe ſuperatam, cum fortiter inimicorum impetus retudiſſet, nec tum quidem ſe ab ea fractum, cum domo pulſus patria caruit. Tum autem, cum amiſerit chariſſimam filiam, uictum ſe a fortuna turpiter confitetur. Cedò, inq̃t, en manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic iaceat? Inſipienter inquis. ſed qui profitetur ſe eſſe ſapientem. Quid ergo ſibi uult aſſumptio nominis? Quid eſt contemptus ille rerum, qui magnificis uerbis prætenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta ſapientiæ dantur, ſi nemo, qui ſapiat, adhuc inuentus eſt? Et quiſquam nobis inuidiam facit, quia philoſophos negamus eſſe ſapientes? cum ipſi nec ſcire quicquam, nec ſapere fateantur. Nam ſiquando ita defecerint, ut ne effingere quidẽ quicquam poſſint, quid faciunt in rebus cæteris? Tum uero ignorantiæ admonentur, & quaſi furibundi exiliunt, & exclamant, ſe cæcos eſſe, & excordes. Anaxagoras pronuntiat circũfuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe ſenſuũ ſemitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, ut fundus ſit nullus, ueritatem iacere demerſam, nimirum ſtulte, ut cætera. Non enim tanquam

in puteo demerſa eſt ueritas, quò uel deſcendere, uel etiam cadere illi licebat, ſed tanquam in ſummo montis excelſi uertice, uel potius in cœlo, quod eſt uerißimum. Quid enim eſt, cur eam potius in imum depreſſam diceret, quàm in ſummū leuatam, niſi forte mētem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere malebat potius quàm in pectore, aut in capite? Adeo remotißimi fuerunt ab ea ueritate, ut eos ne ſtatus quidem ſui corporis admoneret, ueritatem in ſummo illis eſſe quærendam. Ex hac deſperatione confeßio illa Socratis nata eſt, qua ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc unum, quod nihil ſciat. Hinc academiæ diſciplina manauit, ſi tamen diſciplina dici poteſt, in qua ignoratio et diſcitur, & docetur. Sed ne illi q̃dem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerunt, idipſum, quod ſe ſcire putabāt, conſtanter defendere potuerunt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarij, tam incerti fuerunt, ſibiq; ſæpe contraria differentes, ut quid ſentirent, quid uellent, ſatis ſtatuere, ac diiudicare non poßis. Quid igitur pugnes aduerſus homines eos, qui ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit, atq; affligit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) ueteres philoſophos accuſauit, eos ait aut glorioſos, aut ſtultißimos fuiſſe, q̃ exiſtimaſſent philoſophiam ſuis ingenijs eſſe perfectam. Sed ſe uidere quod paucis annis magna acceßio facta eſſet, breui tempore philoſophiam planè abſolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando eſt, aut à quibus abſoluta? Nam quod ait ſtultißimos fuiſſe, qui putaſſent ingenijs ſuis perfectam eſſe ſapi-

P

entiam, uerum eſt. Sed *ne ipſe quidem ſatis pruden-ter, qui aut à ueteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putauit.* Num*quam enim poteſt inueſtigari, quod non per uiam ſuam quæritur.*

Item repetitio de fortuna, & natura, & defini-tione eius. Cap. XXIX.

S*Ed repetamus id, quod omiſimus.* Fortuna *ergo per ſe nihil eſt, nec ſic habendum eſt, tanquam ſit in aliquo ſenſu.* Siquidem *fortuna eſt accidentium rerum ſubitus, atque inopinatus euentus.* Verum *philoſophi, ne aliquando non errēt, in re ſtulta uolunt eſſe ſapientes, qui fortunæ ſexum mutant, eamq; non deam, ſicut uulgus, ſed* D*eum eſſe dicunt.* Eundem *tamen interdum naturam, interdū fortunam uocant.* Q*uod multa (inquit idem* Cicero*) efficiat inopinata nobis propter obſcuritatē, ignorationem'q; cauſarū.* Cū *igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum, qui faciat, ignorent neceſſe eſt.* Idem *in opere ualde ſerio, in quo præcepta uitæ deprōpta ex philoſophia filio dabat.* Magnā, *inquit, eſſe fortunæ uim, in utranq; partem, quis neſciat?* Nam *& cum proſpero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos, & cum reflauerit, affligimur.* Primum *qui negat ſciri poſſe quicquam, ſic hoc dixit, tanquam & ipſe, & omnes ſciant.* Deinde, *qui etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere, hoc putauit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit uel maxime dubium,*

nam ſapienti omnino falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego uero neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ ſit illa uis, qui flatus iſte, & qui reflatus. Turpe igitur eſt hominem ingenioſum dicere id, quod ſi neges, probare non poſſit. Poſtremo, quod is, qui dicit, aſſenſus eſſe retinẽdos, quod ſtulti ſit hominis rebus incognitis temere aſſentire, is inquam planè uulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putat eſſe, quæ hominibus tribuat bona, & mala. Nam ſimulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt, tanquã hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cuĩ opinioni & Virgilius aſſenſit, qui fortunam omnipotentem uocat. Et hiſtoricus, qui ait. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris dijs loci ſupereſt? Cur non aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt, aut ſola colitur, ſi omnia, uel ſi tantum mala immittit? Aliquid cauſæ proferant, cur ſi dea ſit, hominibus inuideat, eosq; perditos cupiat, cum ab his religioſe colatur? Cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis? Cur inſidietur, affligat, decipiat, & exterminet? Quis illam generis hominum uexatricem conſtituit perpetuam? Cur deniq; tam malam ſortita ſit poteſtatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero celebret, obſcuretq;. Hæc inquam philoſophos inquirere oportuit potius, quàm temere innocentem accuſare fortunam, quæ etiam ſi ſit aliqua, nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tam inimica ſit, quàm putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, ſuasq; uirtutes contra fortunam ſuperbiſſime iactant, nihil aliud ſunt, quàm deliramenta

inconſyderatæ leuitatis. Quare non inuideant nobis, quibus aperuit ueritatem Deus, qui ſicut ſcimus, nihil eſſe fortunam, ita ſcimus, eſſe prauum, ac ſubdolum ſpiritum, qui ſit inimicus bonis, hoſtiſq; iuſtitiæ, qui cótraria faciat, quàm Deus, cuius inuidiæ cauſam in ſecundo libro explicauimus. Hic ergo inſidiatur uniuerſis, ſed eos, q neſciunt Deum, errore impedit, ſtultitia obruit, tenebris circunfudit, ne quis poſſit ad diuini nominis peruenire notitiam, in quo uno & ſapientia continetur, & uita perpetua. Eos autem, qui Deum ſciunt, dolis, & aſtutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat, ac peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem, uel ſi dolo nihil profecerit, & uiolentia deijcere conatur. Idirco enim in primordijs tranſgreſſionis non ſtatim ad pœnam detruſus à Deo eſt, ut hominem malitia ſua exerceat ad uirtutem, quæ niſi agitetur, ni aſſidua uexatione roboretur, non poteſt eſſe perfecta. Siquidem uirtus eſt perferendorum malorum fortis, ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla ſit, ſi aduerſarius deſit. Huius itaq; peruerſæ poteſtatis cum uim ſentirent uirtuti repugnantem, nomenq; ignorarent, fortunæ uocabulum ſibi inane finxerunt. Quod quàm longe à ſapientia ſit remotum, declarat Iuuenalis his uerſibus.

Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia, ſed nos
Te facimus Fortuna deá, cœloq; locamus.

Stultitia igitur et error, & cæcitas, et (ut Cic. ait) ignoratio rerũ, atq; cauſarũ, naturæ, ac Fortunæ noïa induxit. Sed ut aduerſariũ ſuũ neſciũt, ſic nec uirtutem qdem ſciunt, cuius ſcientia ab aduerſarij notione deſcendit. Quæ ſi

coniuncta eſt, cum ſapientia, uel (ut ipſi aiunt) eadem ipſa ſapientia eſt, ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo enim poteſt ueris armis inſtrui, ſi hoſtē, contra quem fuerit armandus, ignorat. Nec aduerſarium uincere, qui in dimicando non hoſtem uerum, ſed umbram petit. Proſternetur enim qui aliò intentus, uenientem uitalibus ſuis ictum nec præuiderit ante, nec cauerit.

Epilogus, quo docet, quomodo tranſeūdum ſit à uanitate philoſophorum, & ad ueram ſapientiam aſpirādum, ſcilicet ad uerbum Dei, in quo ſolo ueritas inuenitur, & uirtus, & beatitudo, & ab eis, quæ dicta ſunt, ad dicenda tranſitum facit. Cap. XXX.

d O cui quantum mea mediocritas tulit, longe deuium philoſophos iter à ueritate tenuiſſe. Sentio tamen quàm multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſario diuertendum fuit, ut oſtenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falſis eſſe conſumpta, nequis forte à prauis religionibus excluſus, ad eos ſe conferre uellet, tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur ſpes homini, una ſalus in hac doctrina, quam defendimus, poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc uno eſt, ut Deum cognoſcat, & colat. Hoc noſtrum dogma, hæc ſententia eſt. Quanta itaque uoce poſſum teſtificor, proclamo, denuntio. Hoc eſt illud, quod philoſophi omnes in tota ſua uita quæſierunt, nec unq̄ tamen inueſtigare, comprehendere, tenere ualuerunt, qa aut prauam religionem tenue

runt, aut totam penitus ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi oẽs, qui humanã uitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enim docent? Aut quẽ iſtruunt, q̃ ſeipſos non inſtruxerunt? Quẽ ſanare ægroti, quẽ regere cæci poſſunt? Huc ergo nos oẽs, quibus eſt cura ſapientiæ conferamus. An expectabimus donec Socrates aliq̃d ſciat? aut Anaxagoras lumen in tenebris inueniat? aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas, et Carneades uideant, ſentiant, percipiant? Ecce uox de cœlo ueritatem docens, et nobis ſole ipſo clarius lumen oſtendẽs. Quid nobis iniqui ſumus? et ſapientiam ſuſcipere cunctamur? quam docti homines contritis in quærẽdo ætatibus ſuis, nunq̃ reperire potuerunt. Qui uult ſapiẽs, ac beatus eſſe, audiat Dei uocem, diſcat iuſtitiam, ſacramentum natiuitatis ſuæ norit, humana contemnat, diuina ſuſcipiat, ut ſummum illud bonũ, ad quod natus eſt, poſſit adipiſci. Diſſolutis religionibus uniuerſis, & omnibus, quæcunq; in earum defenſionem dici uel ſolebant, uel poterant, refutatis, deinde conuictis philoſophiæ diſciplinis, ad ueram religionem nobis, ſapientiamq; ueniendum eſt, quoniam eſt (ut docebo) utrũq; coniunctum, ut eam uel argumentis, uel exemplis, uel idoneis teſtibus aſſeramus. Et ſtultitiam, quam nobis iſti Deorum cultores obiectare non deſinunt, ut nullam penes nos, ſic totam penes ipſos eſſe doceamus. Et q̃q̃ prioribus libris cum falſas arguerim religiones, et hic cum falſam ſapientiam tollerem, ubi ueritas ſit oſtẽderim, planius tamen, quæ religio, & quæ ſapientia uera ſit, liber proximus indicabit.

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVARTVS, IN QVO DOCETVR QVAE RELIGIO, ET QVAE SAPIENTIA VERA SIT.

Quomodo unius ſeculi error in omnem ſit transfuſus ætatem, & orbem occupauerit. Et græcia poſt gloriam ſeptem ſapientum ſtudio perquirendæ ueritatis exarſerit, & ſtudioſi eius ſe maluerint philoſophos q̃ ſapientes appellari. Caput I

Ogitanti mihi, et cum animo meo ſæpe reputanti priorem illum generis humani ſtatum, & mirum pariter, & indignum uideri ſolet, quod unius ſeculi ſtultitia religiones varias ſuſcipientis, Deosq; multos eſſe credentis, in tantum ſubito ignorationem ſui uentum eſt, ut ablata ex oculis ueritate, neque religio ueri Dei, neq; humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo ſummum bonum quærentibus, ſed in terra. Quam ob cauſam profecto ſeculorum ueterum mutata felicitas eſt. Cœperunt enim relicto parente, & conſtitutore omniū Deo, inſenſibilia digitorum ſuorū figmenta uenerari, quæ prauitas quid fecerit, quid malorum attulerit, res

ipſa declarat. auerſa nanq; à ſummo bono, quod ideo beatum, et ſempiternum eſt, quia uideri, tangi, compre hendi non poteſt, & à uirtutibus ei bono congruentibus, quæ ſunt æque immortales, ad hos corruptos, et fragiles Deos lapſi, & ſtudentes iis rebus, quibus ſolũ corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem ſibi perpetuam cum Dijs, & cum bonis corporalibus quæſierunt, quia morti corpus omne ſubiectum eſt. Inſecuta eſt igitur huiuſmodi religionis iniuſtitia, & impietas, ſicuti fuerat neceſſe. Deſierunt enim uultus ſuos in cœlum tollere, ſed deorſum mentes hominum depreßæ, terrenis ut religionibus, ſic etiam bonis inhærebant, ſecutum eſt diſſidium generis humani, & fraus, & nefas omne, quia ſpretis ſempiternis, atq; incorruptis bonis, quæ ſola debent ab homine concupiſci, temporalia, et breuia maluerunt, maiorq́; ad malum hominibus fides fuit, qui prauum recto, quia præſentius fuerat, prætulerunt. Sic humanam uitam prioribus ſeculis in clariſſima luce uerſatam caligo, & tenebræ comprehenderunt. Et qđ huic prauitati congruens erat, poſtq̃ ſapientia ſublata eſt, tum demum ſibi homines ſapientum nomen uendicare cœperunt. Tum autem nemo ſapiens uocabatur, cum omnes erant. Vtinamq́; nomen illud publicum aliquando, quamuis ad paucos redactum, tum uim ſuam retineret. Poſſent enim fortaſſe pauci illi uel ingenio, uel authoritate, uel aſſiduis hortamentis liberare populum uitijs, & erroribus, ſed adeo in totum ſapientia ceciderat, ut ex ipſa nominis arrogantia nullum eorum, qui uocarentur, apparuerit fuiſſe ſapientem. Et tamen prius, quàm

hæc, philoſophia quæ dicitur, eſſet inuenta, ſeptem fuiſſe traduntur primi omnium, qui, quia de rebus naturalibus quærere, ac diſputare ſunt auſi, ſapientes haberi, appellariq; meruerunt. O miſerum, calamitoſumq; ſeculum, quo per orbem totum ſeptem ſoli fuerunt, qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim poteſt iure dici homo, niſi qui ſapiens eſt. Sed ſi cæteri omnes præter ipſos ſtulti fuerunt, ne illi quidem ſapientes, quia nemo ſapiens eſſe uere, iudicio ſtultorū poteſt. Adeo ab his abfuit ſapientia, ut ne poſtea quidem increſcente doctrina, & multis, magniſq; ingenijs in idipſum ſemper intentis non potuerit perſpici ueritas, & comprehendi. Nam poſt illorum ſeptem ſapientum gloriam incredibile eſt, quanto ſtudio inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarſerit. Ac primum nomen ipſum ſapientiæ arrogans putauerunt, ſeq; non ſapientes, ſed ſtudioſos ſapientiæ uocauerunt. Quo facto & illos, qui temere ſapientum ſibi nomen aſciuerant, erroris, ſtultitiæq; damnauerunt, & ſe quoq; ipſos ignorantiæ, quam quidē non diffitebantur. Nam ubicunq; rerum natura ingenijs eorum, quaſi manus oppoſuerat, ne rationem poſſent aliquam reddere, teſtificari ſolebant, nihil ſe ſcire, nihil cernere. Vnde multo ſapientiores inueniuntur, qui ſe aliqua ex parte uiderunt, q̄ illi, qui ſapere crediderant.

Quod ibi quærenda eſt ſapientia, ubi gentibus eſt ſtultitiæ titulus, & quare Pythagoras, & Plato literarum perſecutores non acceſſerunt ad Iudæos.

Caput II

Quare

Quare ſi neq; illi fuere ſapientes,qui ſunt appellati,neq; poſteriores,qui non dubitauerunt inſipientiam confiteri,quid tupereſt, niſi ut alibi ſit quærenda ſapientia,quando non eſt, ubi quærebatur,inuenta? Quid autem putemus fuiſſe cauſæ,cur tot ingenijs,totq; temporibus ſummo ſtudio, & labore quæſita non reperiretur,niſi quod eam philoſophi extra fines ſuos quæſierunt? Qui quoniam peragratis, & exploratis omnibus,nuſquam nullã ſapientiam comprehenderunt,et alicubi eſſe illam neceſſe eſt,apparet illic potiſſimum eſſe quærendam,ubi ſtultitiæ titulus apparet,cuius uelamento Deus,ne arcanum ſui diuini operis in propatulo eſſet,theſaurum ſapientiæ,& ueritatis abſcondit. Vnde equidem ſolemus mirari,quod cum Pythagoras,et poſtea Plato,amore indagandæ ueritatis accenſi,ad Aegyptios,& Magos,& Perſas uſq; penetraſſent,ut earum gentium ritus,& ſacra cognoſcerent (ſuſpicabantur enim ſapientiam in religione uerſari) & ad Iudæos tamen non acceſſerunt, penes quos tunc ſolos erat,et quo facilius ire potuiſſent. Sed auerſos eſſe arbitror diuina prouidentia,ne ſcire poſſent ueritatem,quia non dum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei ueri,iuſtitiamq; cognoſcere. Statuerat enim Deus appropinquante ultimo tempore ducem magnum cælitus mittere,qui eã perfido, ingratoq; populo ablatam exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar diſputare,ſi prius oſtendero ſapientiam cum religione ſic cohærere,ut diuelli utrunq; non poſſit.

Quod ſapientia, & religio inſeparabiliter cohærent, & quod neceſſe eſt eoſdem non diuerſos eſſe ſecretarios ſapientiæ, & numinis ſacerdotes. Et quare cõtra naturam ſit colere plures Deos. Et quomodo neceſſitate naturæ oportet dominum eſſe unum unicuiq;, ſic & patrem unum. Caput III

d Eorum igitur cultus in priore libro docui non habuiſſe ſapientiam ullo modo, quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibus'q; ſubſternit, ſed q̃a nihil ibi diſſeritur, quod proficiat ad mores excolendos, uitam'q; formandam, nec habet inquiſitionem aliquam ueritatis, ſed tantummodo ritum colendi, qui non officio mentis, ſed miniſterio corporis conſtat. Et ideo non eſt illa uera religio iudicanda, quia nullis iuſtitiæ, uirtutis'q; præceptis erudit, efficit'q; meliores. Itaq; philoſophia, quia in illis religionem, id eſt ſummam pietatem nõ habet, non eſt uera ſapientia. Nã ſi diuinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficio genus hominum ſuſtentat, & quaſi paterna indulgentia fouet, uult profecto gratiam ſibi referri, & honorem dari. Nec conſtare homini ratio pietatis poteſt, ſi cœleſtibus beneficijs extiterit ingratus, quod non eſt utiq; ſapientis. Quoniã igitur (ut dixi) philoſophia, & religio Deorum disiuncta ſunt, & longe diſcreta, ſiquidem alij ſunt profeſſores ſapientiæ, per quos utiq; ad Deos non aditur, alij religionis antiſtites, per quos ſapere non diſcitur, apparet nec illam eſſe ueram ſapientiam, nec hanc religionem. Igitur nec philoſophia potuit ueritatem compre-

hendere, nec religio deorum rationem ſui, qua caret, reddere. Vbi autem ſapientia cum religione inſeparabili nexu cohæret, utrunq; uerum eſſe neceſſe eſt, quia & in colendo ſapere debemus, ideſt ſcire quid nobis, & quomodo ſit colendum, & in ſapiendo colere, ideſt re, & actu quod ſcierimus, implere. Vbi ergo ſapiẽtia cum religione coniungitur? Ibi ſcilicet, ubi Deus colitur unus, ubi uita, & actus omnis ad unum caput, et ad unam ſummam refertur. Deniq; ijdem ſunt doctores ſapientiæ, qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moueat quenquam, quia ſæpe factum eſt, & fieri poteſt, ut philoſophus aliquis Deorum ſuſcipiat ſacerdotiũ, quod cum fit, non tamen coniungitur philoſophia cum religione, ſed & philoſophia inter ſacra ceſſabit, & religio, quando philoſophia tractabitur. Illa enim religio muta eſt, non tantum, quia mutorum eſt, ſed quia ritus eius in manu, & in digitis eius eſt, & non in corde, aut lingua, ſicut noſtra, quæ uera eſt. Idcirco & in ſapientia religio, & in religione ſapientia eſt. Ergo non poteſt ſegregari, quia ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum uerum iuſtis, ac pijs cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non eſſe ſecundum naturã, etiam hoc argumento colligi poteſt, & comprehendi. Omnem Deum, qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolennes ritus, & precationes patrem nuncupari. Nõ tantum honoris gratia, ſed & rationis, & ꝙ antiqor eſt homine, & ꝙ uitam, ſalutem, uictum præſtat, ut pater. Itaq; & Iupiter à precantibus pater uocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucilius in Deorum conſilio irridet.

Vt nemo ſit noſtrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Quod ſi natura nó patitur, ut ſint unius hominis plures patres. (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiá multos colere contra naturam eſt, contraq; pietatem. Vnus ergo colendus eſt, qui poteſt uerus pater nominari. Idem etiam dominus ſit neceſſe eſt, quia ſicut poteſt indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus eſt, quia nobis multa, & magna largitur. Dominus ideo, quia caſtigandi, & puniendi habet maximá poteſtatem. Dominum uero eundem eſſe, qui ſit pater, etiá iuris ciuilis ratio demonſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos dominij poteſtatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat, uidelicet nomen patris. Cóplectitur etiam ſeruos, quia familiam ſequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit, unde apparet eundem ipſum & patrem ſeruorum, & dominú filiorum. Deniq; & filius manumittitur tanquam ſeruus, & ſeruus liberatus patroni nomen accipit tanquá filius. quod ſi propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici poteſtate præditum, quia & indulgere debet, quia pater eſt, & coercere, quia dominus, Ergo idem ſeruus eſt, qui & filius, & idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate nó poteſt eſſe niſi unus pater, ita nec dominus niſi unus, quid enim faciat ſeruus, ſi multi domini diuerſa imperauerint? Ergo contra rationem, contraq; naturam ſunt religiones multorum Deorum. Siqui-

dem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini, Deos autem & patres, & dominos nuncupari neceſſe eſt. Teneri ergo ueritas non poteſt, ubi homo idem multis patribus, dominisq; ſubiectus eſt, ubi animus in multa diſperſus huc, atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio poteſt, quando certo, & ſtabili domicilio caret. Cultus ergo Deorum ueri eſſe non poſſunt. Eodem modo, quo matrimonium dici non poteſt, ubi mulier uiros multos habet, ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur, à qua enim pudor, caſtitas, fides abeſt, uirtute careat neceſſe eſt. Sic & religio Deorum impudica eſt, & incerta, quia fide caret, quia honos ille inſtabilis, & incertus caput, atque originem non habet.

Quod ſapientia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, & utriuſq; fons Deus unus ſolus, & uerus, qui ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit ſeruum. Cap. IIII.

Q Vibus rebus apparet quàm inter ſe coniuncta ſint Sapientia, & Religio, ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem. Religio ad ſeruos, quæ quidem exigit timorem. Nam ſicut illi patrem diligere debent, & honorare, ſic hi dominum colere, & uereri. Deus autem, qui unus eſt, quoniam utranq; perſonam ſuſtinet & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij ſumus, & timere, quia ſerui. Non poteſt igitur nec religio à ſapientia ſeparari, nec ſapientia à religione ſecerni, quia idem Deus

N Vnc quoniam docui ſapientiam, & religionem non poſſe diduci, ſupereſt, ut de ipſa religione, ac ſapientia diſſeramus. Sentio quidem quàm ſit difficilis de rebus cœleſtibus diſputatio, ſed tamen audendum eſt, ut illuſtrata ueritas pateat, multiq; ab errore, atq; interitu liberentur, qui eam ſub uento ſtultitiæ latentem aſpernantur, ac reſpuunt. Sed priuſquàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda ſunt, quorum teſtimonijs nunc uti neceſſe eſt, quod in prioribus libris ne facerē temperaui. Ante omnia qui ueritatem ſtudet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum uocibus animum debet intendere, ſed etiam tempora, per quæ quiſq; illorum fuerit, diligentiſſime inquirere, ut ſciat & quæ futura prædixerint, & poſt quot annos prædicta completa ſint. Nec difficultas in his colligēdis eſt ulla. Teſtati enim ſunt ſub quo quiſq; rege diuini ſpiritus fuerit paſſus inſtinctum. Multiq; ſcriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes à propheta Moyſe, qui troianum bellum nongentos ferè annos anteceſſit. Is autem, cum per annos quadraginta populū rexiſſet, ſucceſſorem habuit Ioſuem, qui ſeptem, & uiginti annis tenuit principatum. Exinde ſub iudicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta, tum mutato ſtatu reges habere cœperunt, quibus imperium tenentibus per annos quadringentos LX. uſq; ad Sedechiæ regnum oppugnati à rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnum ſeruitium pertulerunt, donec ſeptuageſimo poſt ăno Cyrus maior captiuos Iudæos terris, ac ſedibus ſuis redderet, qui per idem tem

pus in Perſas ſuſcæpit imperium, quo Romæ Tarquinius ſuperbus. Quare cum omnis temporum ſeries ex iudaicis, & ex græcis, romanisq; hiſtorijs colligatur, etiam ſingulorum prophetarum tempora colligi poſſunt, quorum ſanè ultimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni eius, octauo menſe cecinisse. A deo antiquiores eſſe græcis ſcriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem ſuum ſentiant, qui ſcripturam ſacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte ſanctæ religionis origo manauerit. Quod ſiquis collectis, perſpectisq; temporibus fundamentum doctrinæ ſalubriter iecerit, & ueritatem penitus comprehendet, & errorem cognita ueritate, deponet.

Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuerſa. Teſtes ſunt Sibylla, & Triſmegiſtus, oracula conſona prophetis, et ſapientiſſimo Solomoni. Cap. VI.

Deus igitur machinator, conſtitutorq; rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus, ante quàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum, & incorruptibilem, & incomprehenſibilem ſpiritum genuit, quem filium nuncuparunt. Et quamuis alios poſtea innumerabiles per ipſum creauiſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primo genitum diuini nominis appellatione dignatus eſt, patria ſcilicet uirtute, ac maieſtate pollentem, eſſe autem

ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, non tantum cõgruentes in unum prophetarum uoces, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum uaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος inſcribitur, his uſus eſt uerbis. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπίμπτει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Sibylla erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei ducem, & Imperatorem omnium his uerſibus prædicat,

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ᾽ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Et rurſus in fine eiuſdem carminis

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα

Videlicet & ipſe eſt Dei filius, qui per Solomonem ſapientiſſimũ regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt, ea ſubiecimus. Deus condidit me in initio ſuarũ uiarum in opera ſua ante ſecula. Fundauit me in principio ante quàm terram faceret, ante quàm abyſſos conſtitueret, prius quàm prodirent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones, & terras inhabitabiles ſub cœlo. Cum pareret cœlos aderam illi, & cum ſecerneret ſuam ſedem, cum ſuper

uentos faceret ualidas nubes, & cum confirmatos poneret montes ſub cœlo. quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego eram, cui adgaudebat, quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cum lætaretur orbe perfecto. Idcirco autem Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ *dixit. Et Sibylla.* σύμβουλον *appellat, qui tanta ſapientia, & uirtute ſit inſtructus à Deo patre, ut conſilio, & manibus uteretur in fabricatione mundi.*

Quod nomen filij & angelis, & hominibus ſit ignotum, licet nomen habeat, quod ab utriſq; adoratur, & unde dicatur Ieſus, & unde Chriſtus.
Caput VII.

Fortaſſe quæret aliquis hoc loco, quis ſit iſte tam potens, tam Deo charus, & quod nomen habet, cuius prima natiuitas non modo anteceſſerit mundum, uerum etiam prudentia diſpoſuerit, uirtute conſtruxerit. Primum ſcire nomen eius non conuenit hominibus, neque angelis quidem notum eſt, qui morantur in cœlo, ſed ipſi ſoli, ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut eſt ſanctis literis traditum, quàm diſpoſitio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari poſſe hominis ore, ſicut docet Hermes hæc dicens.

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θεοῦ ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ σόματι λαληθῆναι *Et paulo poſt ad filium*

ἔστι γὰρ τὶς ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν ἀσπῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. ſed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines nominatur. Nam Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis, & regni. Sic enim iudæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio eſt propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat iudæis ante præceptum, ut ſacrum conficerent unguentum, quo perungi poſſent ij, qui uocabantur ad ſacerdotiū, uel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ, ſic illis unctio ſacri unguenti nomen, ac poteſtatem regiam cōferebat. Verum quoniam græci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, ſicut indicat homericus uerſus ille.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίω.

Ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, ideſt unctum, qui hebraice Meſſias dicitur. Vnde in quibuſdam græcis ſcripturis, quæ male de hebraicis interpretatæ ſunt ἠλειμμένος, ideſt ungendo curatus ſcriptum inuenitur ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur. Non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, ſed quod cœleſte, ac ſempiternum eſt, de quo diſſeremus in ultimo libro, nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus eſt, æternaliter de patre, temporaliter de uirgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum, et in quo ab alijs angelis differat, & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba, & quare hominis ſpiritus diſſolubilis, & quid Dauid, & Solomon prophetauerint de hoc uerbo. Et quod Solomon præceſſerit Troianum bellum, & quid Ioannes euangeliſta de eodem uerbo.

Caput VIII

IN *primis enim teſtificabimur illum bis eſſe natum, primum in ſpiritu, poſtea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius quàm te formarem in utero, noui te. Et item apud ipſum. Beatus, qui erat ante, quàm naſceretur, quod nulli alij contigit præter Chriſtum. Qui, cum eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuo ſecundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnũ intulit humanis pectoribus errorem, circunfundit'q; tenebras etiam ijs, qui ueræ religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id planè, dilucidéq; monſtrabimus, ut amatores ſapientiæ facilius, ac diligentius inſtituantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut exiſtimet ex connubio, ac permiſtione fœminæ alicuius Deum procreaſſe, quod non facit niſi animal corporale, mortiq; ſubiectum. Deus autem, cum ſolus adhuc eſſet, cui permiſcere ſe potuit? aut cum eſſet tantæ poteſtatis, ut quicquid uellet efficæret, utiq; ad creandum ſocietate alterius non indigebat, niſi forte exiſtimabimus Deum, ſicut Orpheus pu*

tuit & marem eſſe, & fœminam, quod aliter generare nequiuerit, niſi haberet uim ſexus utriuſq; quaſi ut ipſe ſecum coiret, aut ſine coitu non potuerit procreare. Sed Hermes in eadē fuit opinione, cū dicit αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα, *Quod ſi ita eſſet, ut à prophetis pater dicitur, ſic etiam mater diceretur, Quomodo igitur procreauit? Primum nec ſciri à quoquam poſſunt, nec narrari opera diuina, ſed tamen ſanctæ literæ docent, in quibus cautum eſt, illum Dei filium, Dei eſſe ſermonem. Itemq; cæteros angelos Dei ſpiritus eſſe. Nam ſermo eſt ſpiritus cum uoce aliqd ſignificante prolatus. Sed tamen quoniam ſpiritus, & ſermo diuerſis partibus proferuntur, ſiquidem ſpiritus naribus, ore ſermo procedit, magna inter hūc Dei filium, cæteroſq; angelos differentia eſt. Illi enim ex Deo taciti ſpiritus exierunt, qui non ad doctrinam Dei tradendam, ſed ad miniſterium Dei creabantur. Ille uero cum ſit & ipſe ſpiritus, tamen cum uoce, ac ſono ex Dei ore proceſſit, ſicut uerbum, ea ſcilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat uſurus, ideſt ꝙ ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei, & cœleſtis arcani ad hominem proferendi. Quod ipſum primo locutus eſt, ut per eum ipſe ad nos loqueretur. Et ille uocem Dei, ac uoluntatem nobis reuelaret. Merito ergo ſermo, & uerbum Dei dicitur, qui procedentem de ore ſuo uocalem ſpiritum, quem non utero ſed mente conceperat, inexcogitabili quadam maieſtatis ſuæ uirtute ad effigiem, quæ proprio ſenſu, ac ſapientia uigeat, comprehendit, & alios item ſpiritus in angelos figurauerit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, qa mortales ſumus. Dei au-*

tem ſpiritus & uiuunt, & manent, et ſentiunt, qa ipſe immortalis eſt, & ſenſus, & uitæ dator. Noſtræ uoces licet aure miſceãtur, atq; euaneſcant, tamen plerũq; manent literis comprehenſæ, quanto magis Dei uocem credendum eſt & manere in æternum, & ſenſu, ac uirtute comitari, qui de Deo patre tanquam riuus de fonte traduxit. Quod ſiquis miratur ex Deo Deum prolatione uocis, ac ſpiritus potuiſſe generari, ſi ſacras uoces prophetarum cognouerit, deſinet profecto mirari. Solomonem, patremq; eius Dauid potentiſſimos reges fuiſſe, et eoſdem prophetas, etiam ijs fortaſſe ſit notum, qui diuinas literas non attigerunt, quorum alter, qui poſterius regnauit, Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit. Huius pater diuinorum ſcriptor hymnorũ in pſalmo XXXII ſic ait. Verbo Dei cœli ſolidati ſunt, & ſpiritus oris eius omnis uirtus eorũ. Item rurſus in pſalmo quadrageſimoquarto. Eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi. Conſtat uidelicet nulli alij opera Dei eſſe nota, niſi filio ſoli, qui eſt uerbum Dei, & quem regnare in perpetuum neceſſe eſt. Item Solomon ipſum uerbum Dei eſſe demonſtrat, cuius manibus opera iſta mundi fabricata ſunt. Ego inquit, ex ore altiſſimi prodiui ante omnem creaturã, ego cœlos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoq; ita tradidit. In principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, et ſine ipſo factum eſt nihil.

Vt nemo ſit noſtrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.
Quod ſi natura nõ patitur, ut ſint unius hominis plu res patres. (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiã multos colere contra naturam eſt, contraq́; pietatem. Vnus ergo colendus eſt, qui poteſt uerus pater nominari. Idem etiam dominus ſit neceſſe eſt, quia ſicut po teſt indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus eſt, quia nobis multa, & magna largitur. Dominus ideo, quia caſtigandi, & puniendi habet maximã poteſtatem. Dominum uero eundem eſſe, qui ſit pater, etiã iuris ciuilis ratio demonſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos dominij poteſtatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat, uidelicet nomen patris. Cõplectitur etiam ſer uos, quia familiam ſequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit, unde appa ret eundem ipſum & patrem ſeruorum, & dominũ filiorum. Deniq; & filius manumittitur tanquam ſer uus, & ſeruus liberatus patroni nomen accipit tanquã filius. quod ſi propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici poteſtate præditum, quia & in dulgere debet, quia pater eſt, & coercere, quia dominus, Ergo idem ſeruus eſt, qui & filius, & idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate nõ poteſt eſſe niſi unus pater, ita nec dominus niſi unus, quid enim faciat ſeruus, ſi multi domini diuerſa im perauerint? Ergo contra rationem, contraq́; naturam ſunt religiones multorum Deorum. Siqui-

dem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini, Deos autem & patres, & dominos nuncupari neceſſe eſt. Teneri ergo ueritas non poteſt, ubi homo idem multis patribus, dominisq; ſubiectus eſt, ubi animus in multa diſperſus huc, atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio poteſt, quando certo, & ſtabili domicilio caret. Cultus ergo Deorum ueri eſſe non poſſunt. Eodem modo, quo matrimonium dici non poteſt, ubi mulier uiros multos habet, ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur, à qua enim pudor, caſtitas, fides abeſt, uirtute careat neceſſe eſt. Sic & religio Deorum impudica eſt, & incerta, quia fide caret, quia honos ille inſtabilis, & incertus caput, atque originem non habet.

Quod ſapientia ſpectat ad filios, religio ad ſeruos, & utriuſq; fons Deus unus ſolus, & uerus, qui ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit ſeruum. Cap. IIII.

Quibus rebus apparet quàm inter ſe coniuncta ſint Sapientia, & Religio, ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem. Religio ad ſeruos, quæ quidem exigit timorem. Nam ſicut illi patrem diligere debent, & honorare, ſic hi dominum colere, & uereri. Deus autem, qui unus eſt, quoniam utranq; perſonam ſuſtinet & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij ſumus, & timere, quia ſerui. Non poteſt igitur nec religio à ſapientia ſeparari, nec ſapientia à religione ſecerni, quia idem Deus

eſt qui & diligi, & intelligi debet, quod eſt ſapientiæ, & honorari, quod eſt religionis. Sed ſapientia præcedit, religio ſequitur, quia prius eſt Deum ſcire, conſequens colere. Itaq; in duobus nominibus una uis eſt, quamuis diuerſa eſſe uideatur. Alterum enim poſitum eſt in ſenſu, alterum in actu. Sed tamen ſimilia ſunt duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem ſapientiæ, & religionis deus eſt, à quo hi duo riui ſi aberrauerint, areſcant neceſſe eſt, quem qui neſciunt, nec ſapiētes eſſe poſſunt, nec religioſi. Sic fit, ut philoſophi, et qui Deos colunt ſimiles ſint aut filijs abdicatis, aut ſeruis fugitiuis, quia neq; illi patrem quærunt, neq; hi dominum, & ſicut abdicati hæreditatem patris non aſſequuntur, & fugitiui impunitatem, ita neq; philoſophi immortalitatem accipiunt, quæ eſt regni cœleſtis hæreditas, ideſt ſummum bonum, quod illi maxime quærunt, neq; cultores Deorum pœnam ſempiternæ mortis effugient, quæ eſt animaduerſio ueri domini aduerſus fugitiuos ſuæ maieſtatis, ac nominis. Deum uero eſſe patrem, eundemq; dominum utriq; ignorauerunt, tam cultores Deorum, quàm ipſi profeſſores ſapientiæ, quia aut nihil colendum omnino putauerūt, aut religiones falſas approbauerunt, aut etiam ſi uim, poteſtatemq; ſummi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait unum eſſe fabricatorem mundi Deum, & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam conditione à ſummo Deo eſſe generatum, tamen ei debitum cultum tanquam ſummo patri non reddiderunt, quod erat conſequens, ac neceſſarium. Deos autem neq; patres, neq; dominos eſſe poſſe, non tantum multitudo (ut

ſupra oſtendi) ſed etiam ratio declarat, qua neque fictum eſſe ab his hominem traditur, neq; Deos ipſos antecedere originem hominis inuenitur. ſiquidem fuiſſe in terra homines ante quàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipſe Iupiter naſcerentur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neq; Cœlo patri eius aſſignari ſolet. Quod ſi nullus eorum, qui coluntur, formaſſe à principio, atq; inſtituiſſe hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari poteſt, ita ne Deus quidem. Ergo fas non eſt uenerari eos, à quibus non ſit homo generatus, quia neq; à multis poteſt generari. Vnus igitur, ac ſolus coli debet, qui Iouem, qui Saturnum, qui Cœlum ipſum, terramq́; anteceſſit. Is enim neceſſe eſt hominem figurauerit, qui ante hominem cœlum, terramq́; perfecit. Solus pater uocandus eſt, qui creauerit, ſolus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet uitæ, ac necis ueram, ac perpetuam poteſtatem. Quem qui non adorat, & inſipiens ſeruus eſt, qui dominum ſuum aut fugiat, aut neſciat, & impius filius, qui ſuum uerum patrem uel oderit, uel ignoret.

Quod oracula prophetarum ſolicite inſpicienda ſunt, quos diuinitus eſſe locutos rerum multo ante prædictarum conuincit euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyſes. Quot annis Ioſue rexerit populum. Quot annis præfuerint iudices, quandiu regnauerint reges. Quo tempore dominatus ſit Cyrus. Quod in prophetis eſt ſapientiæ fundamentum.

Caput V.

NUnc quoniam docui ſapientiam, & religionem non poſſe diduci, ſupereſt, ut de ipſa religione, ac ſapientia diſſeramus. Sentio quidem quàm ſit difficilis de rebus cœleſtibus diſputatio, ſed tamen audendum eſt, ut illuſtrata ueritas pateat, multiq; ab errore, atq; interitu liberentur, qui eam ſub uento ſtultitiæ latentem aſpernantur, ac reſpuunt. Sed priusquàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda ſunt, quorum teſtimonijs nunc uti neceſſe eſt, quod in prioribus libris ne facerē temperaui. Ante omnia qui ueritatem ſtudet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum uocibus animum debet intendere, ſed etiam tempora, per quæ quiſq; illorum fuerit, diligentiſſime inquirere, ut ſciat & quæ futura prædixerint, & poſt quot annos prædicta completa ſint. Nec difficultas in his colligēdis eſt ulla. Teſtati enim ſunt ſub quo quiſq; rege diuini ſpiritus fuerit paſſus inſtinctum. Multiq; ſcriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes à propheta Moyſe, qui troianum bellum nongentos ferè annos anteceſſit. Is autem, cum per annos quadraginta populū rexiſſet, ſucceſſorem habuit Ioſuem, qui ſeptem, & uiginti annis tenuit principatum. Exinde ſub iudicibus fuerunt per annos trecentos ſeptuaginta, tum mutato ſtatu reges habere cœperunt, quibus imperium tenentibus per annos quadringentos LX. uſq; ad Sedechiæ regnum oppugnati à rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnum ſeruitium pertulerunt, donec ſeptuageſimo poſt āno Cyrus maior captiuos Iudæos terris, ac ſedibus ſuis redderet, qui per idem tem

pus in Perſas ſuſcępit imperium, quo Romæ Tarquinius ſuperbus. Quare cum omnis temporum ſeries ex iudaicis, & ex græcis, romaniſq; hiſtorijs colligatur, etiam ſingulorum prophetarum tempora colligi poſſunt, quorum ſanè ultimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni eius, octauo menſe cecinisſe. A deo antiquiores eſſe græcis ſcriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem ſuum ſentiant, qui ſcripturam ſacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte ſanctæ religionis origo manauerit. Quod ſiquis collectis, perſpectiſq; temporibus fundamentum doctrinæ ſalubriter iecerit, & ueritatem penitus comprehendet, & errorem cognita ueritate, deponet.

Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuerſa. Teſtes ſunt Sibylla, & Triſmegiſtus, oracula conſona prophetis, et ſapientiſſimo Solomoni. Cap. VI.

d Eus igitur machinator, conſtitutorq; rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus, ante quàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum, & incorruptibilem, & incomprehenſibilem ſpiritum genuit, quem filium nuncuparunt. Et quamuis alios poſtea innumerabiles per ipſum creauiſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primo genitum diuini nominis appellatione dignatus eſt, patria ſcilicet uirtute, ac maieſtate pollentem, eſſe autem

ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, non tantum cõgruentes in unum prophetarum uoces, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum uaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος inſcribitur, his uſus eſt uerbis. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Sibylla erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei ducem, & Imperatorem omnium his uerſibus prædicat,

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Et rurſus in fine eiuſdem carminis

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα

Videlicet & ipſe eſt Dei filius, qui per Solomonem ſapientiſſimũ regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt, ea ſubiecimus. Deus condidit me in initio ſuarũ uiarum in opera ſua ante ſecula. Fundauit me in principio ante quàm terram faceret, ante quàm abyſſos conſtitueret, prius quàm prodirent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones, & terras inhabitabiles ſub cœlo. Cum pareret cœlos aderam illi, & cum ſecerneret ſuam ſedem, cum ſuper

uentos faceret ualidas nubes, & cum confirmatos poneret montes ſub cœlo. quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes ilium diſponens. Ego eram, cui adgaudebat, quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cum lætaretur orbe perfecto. Iccirco autem Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ *dixit. Et Sibylla.* σύμβουλον *appellat, qui tanta ſapientia, & uirtute ſit inſtructus à Deo patre, ut conſilio, & manibus uteretur in fabricatione mundi.*

Quod nomen filij & angelis, & hominibus ſit ignotum, licet nomen habeat, quod ab utriſq; adoratur, & unde dicatur Ieſus, & unde Chriſtus.

Caput VII.

Fortaſſe quæret aliquis hoc loco, quis ſit iſte tam potens, tam Deo charus, & quod nomen habet, cuius prima natiuitas non modo anteceſſerit mundum, uerum etiam prudentia diſpoſuerit, uirtute conſtruxerit. Primum ſcire nomen eius non conuenit hominibus, neque angelis quidem notum eſt, qui morantur in cœlo, ſed ipſi ſoli, ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut eſt ſanctis literis traditum, quàm diſpoſitio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari poſſe hominis ore, ſicut docet Hermes hæc dicens.

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θεοῦ ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι *Et paulo poſt ad filium*

ἔστι γὰρ τὶς ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν ἀπᾶν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. *ſed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines nominatur. Nam Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis, & regni. Sic enim iudæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio eſt propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat iudæis ante præceptum, ut ſacrum conficerent unguentum, quo perungi poſſent ij, qui uocabantur ad ſacerdotiū, uel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ, ſic illis unctio ſacri unguenti nomen, ac poteſtatem regiam cōferebat. Verum quoniam græci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, ſicut indicat homericus uerſus ille.*

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίω.

Ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, ideſt unctum, qui hebraice Meſſias dicitur. Vnde in quibuſdam græcis ſcripturis, quæ male de hebraicis interpretatæ ſunt ἠλειμμένος, ideſt ungendo curatus ſcriptum inuenitur ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur. Non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi non dum tempus aduenit, ſed quod cœleſte, ac ſempiternum eſt, de quo diſſeremus in ultimo libro, nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus eſt, æternaliter de patre, temporaliter de uirgine matre, ſed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum, et in quo ab alijs angelis differat, & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba, & quare hominis ſpiritus diſſolubilis, & quid Dauid, & Solomon prophetauerint de hoc uerbo. Et quod Solomon præceſſerit Troianum bellum, & quid Ioannes euangeliſta de eodem uerbo.

Caput VIII

IN *primis enim teſtificabimur illum bis eſſe natum, primum in ſpiritu, poſtea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius quàm te formarem in utero, noui te. Et item apud ipſum. Beatus, qui erat ante, quàm naſceretur, quod nulli alij contigit præter Chriſtum. Qui, cum eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuo ſecundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnũ intulit humanis pectoribus errorem, circunfundit'q; tenebras etiam ijs, qui ueræ religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id planè, diluadè'q; monſtrabimus, ut amatores ſapientiæ facilius, ac diligentius inſtituantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut exiſtimet ex connubio, ac permiſtione fœminæ alicuius Deum procreaſſe, quod non facit niſi animal corporale, morti'q; ſubiectum. Deus autem, cum ſolus adhuc eſſet, cui permiſcere ſe potuit? aut cum eſſet tantæ poteſtatis, ut quicquid uellet efficeret, utiq; ad creandum ſocietate alterius non indigebat, niſi forte exiſtimabimus Deum, ſicut Orpheus pu*

tauit & marem eſſe, & fœminam, quod aliter generare nequiuerit, niſi haberet uim ſexus utriuſq; ; quaſi ut ipſe ſecum coiret, aut ſine coitu non potuerit procreare. Sed Hermes *in eadē fuit opinione, cū dicit* αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα, *Quod ſi ita eſſet, ut à prophetis pater dicitur, ſic etiam mater diceretur, Quomodo igitur procreauit? Primum nec ſciri à quoquam poſſunt, nec narrari opera diuina, ſed tamen ſanctæ literæ docent, in quibus cautum eſt, illum* Dei *filium,* Dei *eſſe ſermonem.* Itemq; *cæteros angelos* Dei *ſpiritus eſſe.* Nam *ſermo eſt ſpiritus cum uoce aliqd ſignificante prolatus.* Sed *tamen quoniam ſpiritus, & ſermo diuerſis partibus proferuntur, ſiquidem ſpiritus naribus, ore ſermo procedit, magna inter hūc* Dei *filium, cæterosq; angelos differentia eſt.* Illi *enim ex* Deo *taciti ſpiritus exierunt, qui non ad doctrinam* Dei *tradendam, ſed ad miniſterium* Dei *creabantur.* Ille *uero cum ſit & ipſe ſpiritus, tamen cum uoce, ac ſono ex* Dei *ore proceſſit, ſicut uerbum, ea ſcilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat uſurus, ideſt ꝙ ille magiſter futurus eſſet doctrinæ* Dei, *& cœleſtis arcani ad hominem proferendi.* Quod *ipſum primo locutus eſt, ut per eum ipſe ad nos loqueretur.* Et *ille uocem* Dei, *ac uoluntatem nobis reuelaret.* Merito *ergo ſermo, & uerbum* Dei *dicitur, qui procedentem de ore ſuo uocalem ſpiritum, quem non utero ſed mente conceperat, inexcogitabili quadam maieſtatis ſuæ uirtute ad effigiem, quæ proprio ſenſu, ac ſapientia uigeat, comprehendit, & alios item ſpiritus in angelos figurauerit.* Noſtri *ſpiritus diſſolubiles ſunt, qa mortales ſumus.* Dei *au-*

tem ſpiritus & uiuunt, & manent, et ſentiunt, qa ipſe immortalis eſt, & ſenſus, & uitæ dator. Noſtræ *uoces licet aure miſceātur, atq; euaneſcant, tamen plerūq; manent literis comprehenſæ, quanto magis* Dei *uocem credendum eſt & manere in æternum, & ſenſu, ac uirtute comitari, qui de* Deo *patre tanquam riuus de fonte traduxit.* Quod *ſiquis miratur ex* Deo Deum *prolatione uocis, ac ſpiritus potuiſſe generari, ſi ſacras uoces prophetarum cognouerit, deſinet profecto mirari.* Solomonem, *patremq; eius* Dauid *potentiſſimos reges fuiſſe, et eoſdem prophetas, etiam ijs fortaſſe ſit notum, qui diuinas literas non attigerunt, quorum alter, qui poſterius regnauit,* Troianæ *urbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit.* Huius *pater diuinorum ſcriptor hymnorū in pſalmo* XXXII *ſic ait.* Verbo Dei *cœli ſolidati ſunt, & ſpiritus oris eius omnis uirtus eorū.* Item *rurſus in pſalmo quadrageſimoquarto.* Eructauit *cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi.* Conſtat *uidelicet nulli alij opera* Dei *eſſe nota, niſi filio ſoli, qui eſt uerbum* Dei, *& quem regnare in perpetuum neceſſe eſt.* Item Solomon *ipſum uerbum* Dei *eſſe demonſtrat, cuius manibus opera iſta mundi fabricata ſunt.* Ego *inquit, ex ore altiſſimi prodiui ante omnem creaturā, ego cœlos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram.* Ego *in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis.* Ioannes *quoq; ita tradidit.* In *principio erat uerbum, & uerbum erat apud* Deum. Omnia *per ipſum facta ſunt, et ſine ipſo factum eſt nihil.*

Quod melius à græcis λόγος, quàm à latinis uerbum, & quid de Deo ſenſerint gentiles philoſophi Zenon, & Triſmegiſtus.

Caput IX

Ed melius græci λόγον dicunt quàm nos uerbum, ſiue ſermonem. λόγος enim & ſermonem ſignificat, & rationem, quia il le eſt uox, & ſapientia Dei. Hūc ſermonem diuinum ne philoſophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ diſpoſitorem, atq; opificem uniuer ſitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & neceſſitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat, ea ſcilicet conſuetudine, qua ſolent Iouem pro Deo accipe re. Sed nihil obſtant uerba, cum ſententia congruat ueritati. Eſt enim ſpiritus Dei, quem ille animum nominauit, nam Triſmegiſtus, qui ueritatem penè uniuerſam neſcio quomodo inueſtigauit, uirtutem, maieſtatemq; uerbi ſæpe deſcripſit, ſicut declarat ſuperius illud ex emplum, quo fatetur eſſe ineffabilē quendā, ſanctumq; ſermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, ut potui. Nunc de ſecunda, quoniam controuerſia eſt in ea maxima, latius diſſerendum eſt, ut ueritatem ſcire cupientibus lumen intelligentiæ proferamus.

De ſecunda natiuitate filij, quam prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus ſit Iſrael ab Aegypto, & quibus ingratus beneficijs caput bouis in memoriam apis Dei Aegyptiorum figurauerit. Et qs

ordo publicarum fuerit poteſtatum uſq; ad domini paſſionem. Caput X

In primis igitur ſcire oportet homines ſic à principio præceſſiſſe diſpoſitionem ſummi Dei, ut eſſet neceſſe appropinquante ſeculi termino Dei filium deſcendere in terram, ut conſtitueret Deo templum, doceretq; iuſtitiam. Veruntamen nõ in uirtute angeli, aut poteſtate cœleſti, ſed in figura hominis, & conditione mortali, ut cum magiſterio functus fuiſſet, traderetur in manus impiorum, mortemq; ſuſciperet, ut ea quoq; per uirtutem domita reſurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, et ſpem uincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo diſpoſitionem nequis ignoret, docebimus prædicta eſſe omnia, quæ in Chriſto uidemus eſſe completa. Nemo aſſeuerationi noſtræ fidẽ cõmodet, niſi oſtendero prophetas ante multam temporum ſeriem prædicaſſe, fore, ut aliquando filius Dei naſceretur ſicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram ſeminaret, & poſtremo patibulo figeretur, & tertia die reſurgeret. Quæ omnia cum probauero eorum temporum literis, qui Deum ſuum mortali corpore utentem uiolauerunt, quid aliud obſtabit, quo minus ueram ſapientiam clarum ſit in hac ſola religione uerſari? Nunc à principio totius ſacramenti origo narranda eſt. Maiores noſtri, qui erant principes hebræorum, cum ſterilitate, atq; inopia laborarent, tranſierunt in Aegyptum rei frumentariæ gratia, ibiq; diutius commorantes, cum in-

tolerabili ſeruitutis iugo premerentur, tum miſertus eorũ Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu regis Aegyptiorum, poſt annos trecentos triginta, duce Moyſe, per quem poſtea illis lex à Deo data eſt, in qua eductione oſtendit uirtutem ſuæ maieſtatis Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro præcedente angelo, atque ſcindente aquam, ut populus per ſiccum gradi poſſet, quem uerius (ut ait poeta)

Curuata in montis faciem circunſtetit unda.

Qua re audita tyrannus Aegyptiorum cum magna ſuorum manu inſecutus eſt, & mare adhuc patens temere ingreſſus, coeuntibus aquis cum exercitu deletus eſt. Hebræi uero egreſſi in ſolitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum ſitim paterentur, ictu uirgæ rupe percuſſa proſiliijt fons aquæ, populumq́; recreauit. Quo rurſus eſuriente, cœleſtis alimenti pluuia deſcendit, quin etiam coturnices in caſtra eorum uentus induxit, ut non modo pane cœleſti, ſed etiam inſtructioribus epulis ſaturarentur. Pro his tam diuinis beneficiis honorem Deo non reddiderunt, ſed depulſa iam ſeruitute, iam ſiti, fameq; depoſita in luxuriam prolapſi, ad profanos Aegyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cum enim Moyſes Dux eorum aſcendiſſet in montem, atq; ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quem uocant ipſi Apin, quod eos ſigno præcederet, figurarunt. Quo peccato, ac ſcelere offenſus Deus, impium, & ingratum populum pro merito pœnis grauibus affecit, & legi, quam per Moyſen dederat, ſubiugauit. Poſtea uero cum in deſerta quadam parte Syriæ conſediſſet, amiſerunt uetus no-

men hebræi. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat, Iudæi ſunt appellati, & terra, quam incoluere, iudæa. Et primo quidem non dominio regum ſubiecti fuerunt, ſed populo, ac legi, ciuiles iudices præſidebant, non tamen in annum conſtituti ſunt, ſicut Romani conſules, ſed perpetua iuriſditione ſubnixi. Tum ſublato iudicum nomine, poteſtas regalis inducta eſt. Verum regimen eorum iudicibus tenentibus prauas religiones ſæpe ſuſceperant, atque offenſus ab his Deus toties alienigenis ſubiugabat, donec rurſus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos ſeruitute. Item ſub regibus finitimorum bellis, ob delicta uexati, poſtremo capti, abductiq; Babylonem, pœnas impietatis ſuæ graui ſeruitio pependerunt, donec Cyrus ueniret in regnum, qui ſtatim Iudæos reſtituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt uſque ad Herodem, qui fuit ſub imperio Tiberij Cæſaris, cuius anno quintodecimo, ideſt duobus geminis cõſulibus ante diem ſeptimam Calendarum aprilium, Iudæi Chriſtum cruci affixerunt. hic rerum textus, hic ordo in arcanis ſanctarum literarum continetur. Sed prius oſtendam qua de cauſa in terram uenerat Chriſtus, ut fundamentum diuinæ religionis, & ratio clareſcat.

Quæ fuerit cauſa incarnationis Chriſti. Caput XI.

C*Vm ſæpe Iudæi præceptis ſalutaribus repugnarent, atq; à diuina lege deſciſcerent*

aberrantes ad impios cultus Deorum, cum Deos iuſtos, & electos ſancto ſpiritu implebat, prophetas in media plebe conſtituens, per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet, et nihilo minus ad pœnitentiam ſceleris agendam hortaretur, quam niſi egiſſent, atq; abiectis uanitatibus ad Deum ſuum rediſſent, fore, ut teſtamentum ſuum mutaret, ideſt hæreditatem uitæ immortalis ad exteras conuerteret nationes, aliumq; ſibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, nō modo uerba eorum reſpuerunt, ſed quod ſibi peccata exprobrarentur offenſi, eos ipſos exquiſitis cruciatibus necauerunt, quæ omnia diuinæ literæ ſignata conſeruant. Dicit enim propheta Hieremias. Miſi ad uos ſeruos meos, prophetas ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus ueſtris, cum dicerem uobis. Conuertatur unuſquiſq; à uia ſua mala, et à neqſſimis affectationibus ueſtris, et habitabitis in terra iſta, quā dedi uobis, et patribus ueſtris à ſeculo uſq; in ſeculum. Nolite ambulare poſt Deos alienos, ut ſeruiatis eis, et ne incitetis me in operibus manuum ueſtrarum, ad diſperdēdos uos. Heſdras autem propheta, q fuit eiuſdē Cyri temporibus, à quo Iudæi ſunt reſtituti, ſic loquitur. Deſciuerūt à te, et abiecerunt legem tuam poſt cor ſuum, et prophetas tuos interfecerunt, q obteſtabantur eos, ut reuerterentur ad te. Item Helias in libro βασιλειῶν tertio. Aemulans æmulatus ſum domino Deo oīpotenti, quia dereliquerunt te filiȷ̈ Iſrael, et altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt

gladio,& remanſi ego ſolitarius, & quærunt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum, itaq; deſijt prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorem ſuum labi iuſſit è cœlo, ut religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, ideſt ad eos, qui Deum ignorabant, doceretq; iuſtitiã, quam perfidus populus abiecerat, quod iampridem annuntiauerat ſe eſſe facturum. Sic Malachias indicat dicens. Non eſt mihi uoluntas circa uos dicit dominus, & ſacrificium acceptum non habeo ex manibus ueſtris, quoniam à ſolis ortu uſq; ad occaſum clarificabitur nomen meum apud gentes.

Item Dauid in pſalmo. XVII. Conſtitues me in caput gentiũ, populus, quem non cognoui, ſeruiet mihi. Eſaias quoq; ſic loquitur. Venio colligere omnes gentes, & linguas, & uenient, & uidebunt claritatem meam, & dimittam ſuper eos ſignum. Et mittam ex his conſeruatos in gentes, quæ longe ſunt, quæ non audierunt gloriam meam, et nuntiabunt claritatem meã in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate, & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui dominum, ac Deum ſuum non recepiſſet, quod olim prophetæ cecinerant ſic eſſe facturum: Eſaias enim, quẽ ipſi iudæi ſerra conſectum crudeliſſime necauerunt, ita dicit. Audi cœlum, et percipe auribus terra, quoniam dominus locutus eſt, filios genui, et exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me, agno

uit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium domini ſui, Iſrael autem me non cognouit, & populus meus me nõ intellexit. Hieremias *quoq; ſimiliter ait.*

Co*gnouit tempus ſuum turtur, & hirundo, & rusris paſſeres cuſtodierũt tempora introitus ſui, populus autem meus non cognouit iudicium domini.* Q*uomodo dicitis, ſapientes ſumus, et lex domini nobiſcum eſt.* I*ncaſſum facta ẽ metatura, falſi ſcribæ, et cõfuſi ſunt, ſapientes trepidauerunt, & capti ſunt, quoniam uerbum domini reprobauerunt.* Ergo*(ut cœperam dicere) cum ſtatuiſſet* Deus *doctorem uirtutis mittere ad homines, renaſci eum denuo in carne præcepit, & ipſi homini ſimilem fieri, cui dux, & comes, & magiſter eſſet futurus.* Sed *tamen quoniam clemens eſt, & pius erga ſuos* Deus, *ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuum ſalutis uiam clauderet, ſed his liberã facultatem ſequendi* Deum, *ut & præmium uitæ adipiſcerentur, ſi ſecuti fuiſſent, quod plurimi eorum faciunt, atq; fecerunt, & culpa ſua in pœnam mortis incurrerent, ſi regem ſuum repudiaſſent.* Apud *illos igitur & ex eorum ſemine regenerari eum iuſſit, ne ſi fuiſſet alienigena, iuſtam poſſent excuſationem de lege prætendere, quod eum non ſuſcepiſſent, ſimul ut nulla omnino gens eſſet in terra, cui ſpes immortalitatis negaretur.*

De *conceptu, & partu* V*irginis prædicto à prophetis.* De *paſſione, reſurrectione, & aſcenſione, & iudicio.* Cap. XII.

Eſcendés itaq; de cœlo ſpiritus ille Dei ſan
d ctam Virginem, cuius utero ſe inſinuaret, elegit. At illa diuino ſpiritu hauſto repleta concepit, et ſine ullo attactu uiri repente Virginalis uterus intumuit. Quod ſi animalia quædam uento, et aura concipere ſolere omnibus notum eſt, cur quiſquã mirum putet, cum ſpiritu Dei, cui eſt facile quicquid uelit, grauatam eſſe Virginem dicimus? Quod ſanè incredibile poſſet uideri, niſi hoc futurum multa ante ſecula prophetæ cecinissent. Solomon ſic ait. Infirmatus eſt uterus Virginis, & accepit fœtum, & grauata eſt; & facta eſt in multa miſeratione mater uirgo. Item propheta Eſaias, cuius uerba ſunt hæc, Propter hoc dabit Deus ipſe ſignum, Ecce uirgo concipiet in utero, & pariet filium, et uocabitur nomen eius Hemanuel. Quid hoc manifeſtius dici poteſt? Legebãt iſta iudæi, qui eum negauerunt, ſiquis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potiſſimum ſumat. Satis firmum teſtimonium eſt, ad probandam ueritatem, quod ab ipſis perhibetur inimicis. Hemanuel nunquam uocatus eſt, ſed Ieſus, qui latine dicitur ſalutaris, ſiue ſaluator, quia cunctis gentibus ſalutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomen, quod Deus ad homines in carne uenturus eſſet. Hemanuel autem ſignificat nobiſcum Deus, ſcilicet quia illo per uirginem nato, confiteri homines oportebat Deum ſecum eſſe, ideſt in terra, & in carne mortali. Vnde Dauid in pſalmo octogeſimoquarto. Veritas, inquit, de terra orta eſt, quia Deus, in quo ueritas eſt, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam ſalutis aperiret. Item Eſaias ipſe.

Ipſi autem non crediderunt, & exacerbauerunt ſpiritum ſanctum. Et conuerſus eſt eis ad inimicitiam. Et ipſe expugnauit, & recordatus eſt dierum ſeculi, qui ſuſcitauit de terra paſtorē ouium. Quis autem futurus eſſet ille paſtor, declarauit alio loco dicens.

Exultent cœli deſuper, & nubes induant iuſtitiā, aperiatur terra, & pullulet ſaluatorem. Ego enim dominus Deus creaui eum. Saluator uero eſt (ut ſupra diximus) Ieſus. Sed alio loco idem propheta ſic prædicauit. *Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius, cuius imperium ſuper humeros eius, et uocatum eſt nomen eius magni conſilij nuntius.* Idcirco miſſus eſt à Deo patre, ut uniuerſis gentibus, quæ ſub cœlo ſunt, ſingularis, & ueri Dei ſanctum myſterium reuelaret ablatum perfido populo, qui aduerſus Deum ſæpe deliquit. Daniel quoq; ſimilia prælocutus eſt.

Videbam, inquit, in uiſu noctis, & ecce in nubibus cœli, ut filius hominis ueniens, & uſq; ad uetuſtum dierum peruenit. Et qui aſſiſtebant obtulerunt eum, & datum eſt ei regnum, & honor, & imperiū, & omnis populus, tribus, linguæ ſeruient ei, et poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum eius, quod nō corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitentur, & ſperant Chriſtum dei? qui hunc idcirco reprobauerunt, qa ex homine natus eſt. Nam cum ita ſit à Deo conſtitutum, ut idem Chriſtus bis ueniat in terram, ſemel, ut unum Deum gentibus nuntiet, deinde, rurſus ut regnet, quomodo in ſecundum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui propheta utroſq; aduentus eius paucis uerbis comprehendit.

Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis ueniens, non dixit, ut filius Dei, *ſed filius hominis, ut oſtenderet, quod carne indui deberet in terra, ut ſuſcepta hominis figura, & conditione mortali doceret homines iuſtitiam.* Et *cum mandatis* Dei *functus ueritatem gentibus reuelaſſet, multaretur etiam morte, ut inferos etiam uinceret, ac reſignaret, atq; demum reſurgens ad patrem proficiſceretur in nube ſublatus.* Adiecit *enim propheta, & ait, uſq; ad antiquum dierum peruenit, & oblatus eſt ei.* Antiquum *dierum appellauit ſummum* Deum, *cuius ætas, & origo non poteſt comprehendi, quia ſolus à ſeculis fuit, & erit ſemper in ſecula.* Chriſtum *autem poſt paſſionem, et reſurrectionẽ aſcenſurum eſſe ad* Deum *patrem* Dauid *in pſalmo centeſimonono cõteſtatus eſt his uerbis.* Dixit *dominus domino meo, ſede à dextris meis, quoaduſq; ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedem tuorum.* qui *propheta, cum rex eſſet, quem appellare dominum ſuum poſſet, qui ſederet ad dexteram* Dei, *niſi* Chriſtum *filiũ* Dei, *qui eſt rex regum, & dominus dominorũ?* Quod E*ſaias aptius oſtendit dicens.* Sic *dicit dominus* Deus Chriſto *domino meo, cuius tenuĩ dextram, obaudire ante eum gentes faciam, & fortitudinem regum diſrumpam.* Aperiam *ante illum portas, & ciuitates nõ claudentur.* Ego *ante ibo, & montes deplanabo, & fores æreas conteram, et ſeras ferreas confringam.* Et *dabo tibi theſauros abſconditos, inuiſibiles, ut ſcias qa ego ſum dominus* Deus, *q uoco nomen tuum,* Deus Iſrael.

Deniq; *ob uirtutem, & fidem, quam* Deo *exhibuit in terra, datum eſt ei regnum, & honor, & imperiũ,*

& omnes populi, tribus, linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur, quia et nunc habet perpetuam poteſtatem, cum omnes gentes, & omnes linguæ nomen eius uenerantur, maieſtatem confitentur, doctrinam ſequuntur, uirtutem imitantur, habet imperium, habet honorem, cum omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant, & idem poſtea cum rurſus aduenerit, in poteſtate, ac claritate, ut omnem animam iudicet, & iuſtos ad uitam reſtituat, tunc ueræ totius terræ regimen obtinebit. Tunc ſublato de rebus humanis omni malo aureum ſeculum (ut poetæ uocant) ideſt iuſtum, ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro diſſeremus, cum de ſecundo aduentu loquemur, nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

Quod filius à patre eſt ſecundum deitatem, & quod geminæ ſubſtantiæ eſſe conuincitur ex operibus proprijs, tum ex oraculis prophetarũ, & etiam Apollinis Mileſij teſtimonio, & quare nec ad Solomonem, nec ad alium quàm ad Chriſtum referri poſſunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

Summus igitur Deus, ac parens omnium, cum religionem ſuam transferre uoluiſſet, doctorem iuſtitiæ miſit è cœlo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo, uel per eum daret. Nõ ſicut ante fecerat per hominem, ſed tamen naſci eum uoluit tanq̃ hominem, ut per omnia ſummo patri ſimilis exi

ſteret. Ipſe enim Deus pater, & origo, & principium rerum, quoniam et parentibus caret, ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ à Triſmegiſto ueriſſime nominatur, quod ex nullo ſit procreatus. Idirco etiam filium bis naſci oportuit, ut ipſe fieret ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ. In prima .n. natiuitate ſeculi ἀμήτωρ fuit, quia ſine officio matris à ſolo Deo patre progeneratus eſt. In ſecunda uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam ſine patris officio uirginali utero procreatus eſt, ut mediam inter Deū, et hominem ſubſtantiam gerens noſtram hanc fragilem, imbecillem'q; naturam, quaſi manu ad immortalitatem poſſet educere, factus eſt Dei filius p ſpiritum, et hominis p carnem .i. & Deus, et homo, Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit. fragilitas hominis ex paſſione, quam ptulit, quam cur ſuſceperit paulo-poſt docebo. Interim et Deum fuiſſe, & hominem ex utroq; genere pmiſtum prophetis uaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his uerbis. Fatigata eſt Aegyptus, et negotiatio Aethiopum, et Saba, uiri alti ad te tranſgredientur, & tui erunt ſerui, & poſt te ambulabunt uincti compedibus, & adorabunt, et te precabuntur, quoniā in te Deus eſt, et non eſt alius Deus præter te, Tu .n. Deus es, et neſciebamus, Deus Iſrael ſaluator. Confundentur, & reuerebuntur omnes, q aduerſantur tibi, et cadent in confuſionem. Item propheta Hieremias ſic ait. Hic Deus noſter, et nō deputabitur alius abſq; illo, qui inuenit omnem uiam prudentiæ, et dedit eam Iacob puero ſuo, et Iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris uiſus eſt, & cum hominibus uerſatus eſt. Item Dauid in pſalmo XLIIII.

Thronus tuus Deus ſecula ſeculorum uirga æquitatis, uirga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam, et odio habuiſti iniuſtitiam, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomen oſtendit, ſiquidem (ut ſupra docui) ab unctione appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominem fuiſſe eundem Hieremias docet dicens. Et homo eſt, et quis cognouit eum? Item Eſaias, Et mittet eis Deus hominem, & ſaluabit eos, iudicans ſanabit eos. Sed & Moyſes in numeris ita loquitur. Orietur ſtella ex Iacob, & exurget homo ex Iſrael. Propterea Mileſius Apollo conſultus utrum'ne Deus an homo fuerit, hoc modo reſpondit græce,

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo quidem uerſu uerum dixit, ſed argute conſultorem fefellit, ſacramentum ueritatis penitus neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deum, ſed cum fatetur ſecundum carnem fuiſſe mortalem, quod nos etiam prædicamus, conſequẽs eſt, ut ſecundum ſpiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem? ſatis eſſet dicere fuiſſe mortalem. Sed ueritatem prorſus negare non potuit, quemadmodum res ſe haberet, ſicut illud, quod ait fuiſſe ſapientem. Quid ad hoc Apollo reſpondes? Si ſapiens eſt, ergo doctrina eius ſapientia eſt, nec ulla alia, & ſapientes, qui ſequuntur, nec ulli alij. Cur igitur uulgo pro ſtultis, et uanis, & ineptis habemur, qui ſectamur magiſtrum, etiam ipſorum deorum confeſſione ſapientem? Nam quod ait portentifica illum opera feciſſe,

quo maxime diuinitatis fidem meruit, aſſentiri nobis iam uidetur, cum dicat eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, et ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim uerum neceſſitate dixiſſet, iam deorum ſui proditor uidebatur, niſi quod ab eo ueritas extorſerat, mendacio fallente celaſſet. Ait ergo illum feciſſe opera miranda, uerũ non diuina uirtute, ſed magica. Quid mirum, ſi hoc Apollo ueritatem ignorantibus perſuaſit, cum Iudæi quoq; cultores (ut uidebantur) ſummi Dei idem putauerint? cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, nec tamen tantarum uirtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem uidebant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas uel maxime legunt, in pſalmo XX ſic eos damnat. Redde illis retributionem eorũ, quoniã nõ ĩtellexerunt opera dñi. *Ex huius ipſius domo Chriſtum generatum iri ſecundum carnem & ipſe Dauid, & alij prophetæ annuntiauerunt. Apud Eſaiam ita ſcriptum eſt,* & erit in die illa radix Ieſſæ, et qui exurget principari in nationes, in eum gentes ſperabunt, & erit requies eorum in honore, *& alio loco.* Exiet uirga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, & requieſcet ſuper eum ſpiritus dei, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus, ſpiritus conſilij, & fortitudinis, ſpiritus pietatis, & implebit illum ſpiritus timoris Dei. *Ieſſe autem fuit pater Dauid, ex cuius radice aſcenſurum eſſe florem prælocutus eſt, eum ſcilicet, de quo Sibylla dicit*

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν. *Item in* βασιλειῶν *libro ſecundo. Propheta Nathan miſſus eſt ad Dauid uo*

lentem Deo *templum fabricare, & fuit uerbum domi ni ad* Nathã *dicens.* Vade, *et dic ſeruo meo* Dauid, *hæc dicit dominus omnipotens.* Non *tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, ſed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te, & parabo ſemen eius.* Hic *ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronũ eius uſq; in ſeculum, & ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium, & fidem conſequetur domus eius, & regnum eius uſque in ſeculum.* Sed *hæc ut iudæi non intelligerent, illa fuit cauſa, quod* Solomon *filius* Dauid *deo templũ ædificauit, & ciuitatem, quam de ſuo nomine* Hieroſolyma *nuncupauit.* Itaque *ad ipſum quæ à prophetis dicta ſunt, retulerunt.* Solomon *autem ab ipſo patre imperij regimen accepit.* Prophetæ *uero de eo loquebantur, qui tum naſceretur, poſt quam* Dauid *cum patribus ſuis requieuiſſet.* Præterea Solomonis *imperium perpetuum non fuit.* Annis *enĩ* XL *regnauit, deinde ꝙ nunq̃ filius* Dei *dictus ſit, ſed filius* Dauid, *et domus, quã ædificauit, non eſt fidẽ conſecuta, ſicut eccleſia, quæ eſt uerum templum* Dei, *ꝙ non in parietibus eſt, ſed in fide, ac corde hominum, qui credunt in eum, ac uocantur fideles.* Illud *uero* Solomonium *templum, quia manu factum eſt, manu cecidit.* Deniq; *pater eius in pſalmo* CXXVII *de operibus filij ſui prophetauit hoc modo.* Si *dominus non ædificauerit domum, ſine cauſa laborant, qui ædificant eam, ſi dominus non cuſtodierit ciuitatem, ſine cauſa uigilant, qui cuſtodiunt eam.*

De æterno Chriſti ſacerdotio, quod prophetæ, ſicut & cætera, prædixerunt, ſic exprimentes Ieſum Chriſtum, ut oracula, nec ad filium Naue, nec ad filiū Ioſedech ualeant retorqueri, & de uijs, quas docuit Chriſtus, qui nunquam ſuum honorem quæſiuit, ſed patris. Caput XIIII

Quibus ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiaſſe de Chriſto, fore aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus conſtitueret æternum templum Deo, quod appellatur eccleſia, & uniuerſas gentes ad religionem ueram Dei conuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templum, in quo ſiquis non ſacrificauerit, immortalitatis præmium non habebit. Cuius templi & magni, & æterni, quoniam Chriſtus fabricator fuit, idem neceſſe eſt habeat in eo ſacerdotium ſempiternum. Nec poteſt niſi per eum, qui conſtituit templum, ad aditum templi, & ad conſpectum Dei perueniri. Dauid in pſalmo CIX idipſum docet dicens. Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. Item in βασιλέων lib. primo. Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia, quæ ſunt in corde meo faciat, & ædificabo ei domum fidelem, & tranſibit in conſpectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus eſſet, cui Deus æternum ſacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine poſito apertiſſime docuit, ſic enim dixit, & oſtendit mihi dominus Deus Ieſum ſacerdotem magnū

ſtantem ante faciem angeli domini, & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, ut aduerſaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum. Imperet tibi dominus in te, q elegit Hieruſalem, & ecce titio eiectus ab igne, & Ieſus erat indutus ueſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciem Angeli, & reſpondit, & dixit ad circunſtantes ante faciem eius. Ferte ueſtimenta ſordida ab eo, & induite eum tunica talari, & ponite cydarim mundam ſuper caput ipſius, & cooperuerunt eum ueſtimento, et impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput ipſius, & Angelus domini ſtabat, & teſtificabatur ad Ieſum dicens. Hæc dicit Dominus omnipotens, ſi in uijs meis ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domum meam, & dabo tibi qui conuerſentur in medio horum circunſtantium. Audi itaq; Ieſu ſacerdos magne. Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe iudæos arbitretur, qui cum hæc legerent, & audirent, nefandas manus ſuas Deo ſuo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit, uſq; ad annum quintumdecimũ imperij Tiberij Cæſaris, quo Chriſtus crucifixus eſt, anni quingenti numerantur, ſiquidem Darij, et Alexandri adoleuit ætate, qui fuerunt non multo poſt, q̃ Tarquinius ſuperbus exactus eſt, ſed illi rurſus eodem modo falſi, decepti q; ſunt, putantes hæc de Ieſu eſſe dicta filio Naue, qui ſucceſſor fuit Moyſi, aut de ſacerdote Ieſu filio Ioſedech, in quos nihil congruit eorum, quæ propheta narrauit. Non enim ſordidati illi unquam fuerunt, cum alter eorum princeps potentiſſimus fuerit, alter ſacerdos, aut perpeſſi ſunt aliqd aduerſi, ut tanquam titio eiectus ex igne putarentur.

Aut

Aut aliquando in conſpectu Dei, *& angelorum ſtete runt, aut propheta de præteritis loquebatur potius, q̃ de futuris.* Locutus *eſt igitur de* Ieſu *filio* Dei, *ut oſtē deret eum primo in humanitate, & carne eſſe uenturum.* Hæc *enim eſt ueſtis ſordida, ut pararet templum* Deo, *& ſicut titio igni combureretur, ideſt ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur.* Titionem *enim uulgus appellat extractū foco torrem ſemiuſtum extinctum.* Quomodo *autem, & cum quibus mandatis à* Deo *mitteretur in terrā, declarauit ſpiritus* Dei *per prophetam, docens futurum, ut cum uoluntatem ſummi patris fideliter, & conſtanter impleſſet, acciperet iudiciū, atq;* Imperium *ſempiternum.* Si *in uijs meis, inquit, ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domū meā.*

Quæ *fuerint uiæ* Dei, *& quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obſcurum eſt.* Deus *enim, cum uideret malitiam, & falſorum* Deorum *cultus per orbem terræ inualuiſſe, ut iam nomen eius ex hominum memoria fuiſſet penè ſublatum (ſiquidē* Iudæi *quoq;, quibus ſolis arcanū* Dei *creditum fuerat, relicto* Deo, *ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus aberraſſent, nec increpiti per prophetas reuerti ad* Deū *uellent) filium ſuum principem angelorum legauit ad homines, ut eos conuerteret ab impijs, & uanis cultibus, ad cognoſcendum, & colendum uerū* Deum. I*tem ut eorum mentes à ſtultitia ad ſapiētiam, ab iniquitate ad iuſtitiæ opera traduceret.* Hæ *ſunt uiæ* Dei, *in quibus ambulare eum præcepit.* Hæc *præcepta, quæ ſeruanda mandauit, ille uero exhibuit* Deo

fidem. docuit. n. quod unus Deus ſit, eumq; ſolũ coli oportere, nec unquã ſe Deum eſſe dixit, quia non ſeruaſſet fidem, ſi miſſus, ut Deos tolleret, & unum aſſereret, induceret aliũ præter unum. Hoc erat non de uno Deo facere præconium, nec eius, qui miſerat, ſed ſuum propriũ negotium gerere, ac ſe ab eo, quem illuſtraturus uenerat, ſeparare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia ſibi nihil prorſus aſſumpſit, ut mandata mittentis impleret, & ſacerdotis perpetui dignitatem, & regis ſummi honorem, & iudicis poteſtatem, & Dei nomen accepit.

De baptiſmo Chriſti, & miraculis, quæ geſſit in carne ante paſſionem, quæ nõ modo à prophetis prænuntiata ſunt, ſed etiam uaticinio Sibyllarum, ſicut Cicero, & Varro teſtantur, ſed oracula ante Chriſti aduentum non potuerunt intelligi. Cap. XV.

Voniam de ſecunda natiuitate diximus, qua ſe hominibus in carne monſtrauit, ueniamus ad illa opera miranda, quæ cum eſſent uirtutis cœleſtis indicia, magum Iudæi putauerunt, cum primũ cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Ioãne propheta in Iordane flumine, ut lauacro ſpiritali peccata non ſua, quæ utiq; non habebat, ſed carnis, quam gerebat, aboleret, ut quẽadmodum Iudæos ſuſcepta circũciſione, ſic etiam gentes baptiſmo, ideſt purifici roris perfuſione ſaluaret. Tunc uox de cœlo audita eſt, filius meus es tu, ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur, & deſcendit ſuper

eum ſpiritus Dei formatus in ſpeciem columbæ candidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit operari, nõ præſtigijs magicis, quæ nihil ueri, ac ſolidi oſtentant, ſed ui, ac poteſtate cœleſti, quæ etiam pridem prophetis nuntiantibus canebatur. Quæ opera tam multa ſunt, ut unus liber ad implenda omnia ſatis non ſit. Enumerabo igitur illa breuiter, & generatim ſine ulla perſonarum, ac locorum deſignatione, ut ad exponendã paſſionis eius, crucisq; rationem poſſim peruenire, quò iandudum feſtinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit, ꝙ quacunq; iter faciebat, ægros, ac debiles, & omni morborum genere laborantes, uno uerbo, unoq́; momento reddebat incolumes, adeo ut membris omnibus capti, receptis repente uiribus roborati ipſi lectulos ſuos reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. Claudis uero, ac pedum uitio afflictis, non modo gradiendi, ſed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altiſſimis tenebris erant, eorum oculos in priſtinum reſtituebat aſpectum. Mutorum quoq; linguas in eloquium, ſermonemq́; ſoluebat. Item ſurdorum patefactis auribus inſinuabat auditum, pollutos, ac aſperſos maculis repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, ſed uerbo, ac iuſſione faciebat, ſicut etiam Sibylla prædixerat.

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utiq; mirũ, ꝙ uerbo faciebat mirabilia, cum ipſe eſſet Dei uerbum, cœleſti uirtute, ac poteſtate ſubnixũ. Nec ſatis fuit ꝙ uires imbecillibus redderet, ꝙ debilibus integritatem, ꝙ ægris, & languentibus ſanitatem,

niſi etiã mortuos ſuſcitaret, uelut è ſomno ſolutos, ad uitamq́; reuocaret. Quæ uidẽtes tunc Iudæi, dæmoniaca potẽtia fieri arguebant, cum omnia ſic futura, ut facta ſunt, arcanæ illorũ literæ cõtinerẽt. Legebãt quippe tum aliorum prophetarum, tum Eſaiæ uerba dicentis. Confortamini manus reſolutæ, & genua debilia conſolamini. Qui eſtis puſilli aĩ, nolite timere, nolite metuere, dominus noſter iudicium retribuet, ipſe ueniet, & ſaluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum audient. Tunc ſaliet claudus ſicut ceruus, & plana erit lingua mutorum, quia rupta eſt in deſerto, aqua, & riuus in terra ſitiẽti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uerſibus.

-νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσαι
καὶ χωλῶν δρόμος ἐς' ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκύσει
καὶ τυφλοὶ βλέψυσι λαλήσυσ' ὑλαλέοντες.

Ob has eius uirtutes, & opera diuina, cũ magna illũ multitudo ſequeretur uel debiliũ, uel ægrotorum, uel eorũ, qui curãdos ſuos offerre cupiebant, aſcendit in montẽ quẽdam deſertũ, ut ibi adoraret, ubi cũ triduo moraretur, ac fame populus laboraret, uocauit diſcipulos quærens q̃tos ſecũ cibos geſtarent. At illi quinq; panes, & duos piſces in pera ſe habere dixerunt. Afferri ea iuſſit, ac multitudinem per q̃nquagenos diſtributam diſcũbere. Quod cum diſcipuli facerẽt, frãgebat ipſe panẽ minutatim, carnemq́; piſciũ cõminuebat, & utraq; in manibus eius augebantur. Et cũ apponi illa populo diſcipulis imperaſſet, ſaturata ſunt q̃nq; millia hominum, & inſuper duodecim cophini de reſiduis fragminibus ĩpleti. Quid aut dici, aut fieri põt

mirabilius? At id Sibylla futurũ cecinerat olim bis uer (bis.

ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia ad nihil aliud, q̃ ad circũſcribẽdos oculos ualet? item ſeceſſurus orandi gratia, ſicut ſolebat, in montẽ, præcepit diſcipulis, ut nauiculam ſumerent, ſeq́; præcederent. At illi urgente iam ueſpere profecti, contrario uento laborare cœperunt. Cumq́; iam mediũ fretum tenerent, tum pedibus mare ingreſſus conſecutus eſt eos tanq̃ in ſolido gradiens, non ut poetæ Orionẽ mentiuntur in pelago incedentem, qui demerſa corporis parte, humero ſupereminet undas. Et rurſus cum obdormiuiſſet in naui, & uentus uſq; ad extremum periculũ ſæuire cœpiſſet, excitatus ſomno ſilere protinus uentum iuſſit, & fluctibus, qui maximi ferebantur, conquieſcere, ſtatimq́; ſub uerbo eius, tranquillitas inſecuta eſt. Mentiuntur fortaſſe literæ ſanctæ, docentes tantum fuiſſe in eo poteſtatem, ut imperio ſuo cogeret uentos obſequi, maria ſeruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid q̃ eadẽ Sibyllæ carminibus ſuis ante docuerũt, quarum una, cuius ſupra fecimus mentionem, ſic ait.

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνῃ πίστει τε πατήσας,

Et rurſus alia, quæ dicit,

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,

ζώσας τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His teſtimonijs quidam reuicti ſolent eò confugere, ut aiant, non illa eſſe carmina Sibyllina, ſed à noſtris ficta, atq; compoſita. Quod profectò non putabit qui Ciceron. Varronemq; legerit, aliosq; ueteres, qui Erythræam Sibyllam, cæterasq; commemorant, ex quarum libris iſta exempla proferimus, qui authores obierunt ante quàm Chriſtus ſecundum carnem naſceretur. Verum non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento ſint habita, cum ea nemo intelligeret. Denuntiabant enim monſtroſa quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec author deſignabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur inſana, & mendax. Ait enim.

-φήσουσι σιβύλλην
μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκέτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Latuerunt igitur multis ſeculis, poſtea uero animaduerſa ſunt, quæ Chriſti natiuitas, & paſſio patefecit arcana, ſicut etiam uoces prophetarum, quæ tum per annos mille quingentos, uel eò amplius lectæ fuiſſent à populo iudæorum, nec tamen intellectæ ſunt, niſi poſtquã Chriſtus & uerbo, & operibus interpretatus eſt. Illum enim prophetæ annuntiauerunt, nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur, intelligi, niſi fuiſſent uniuerſa completa.

De paſſione Chriſti, quæ iudæis eſt ſcandalo, et ſtultitiæ gentibus, quomodo ſummam uirtutem contineat, & ueram ſingularem ſapientiam, & ueritatem ſicut prophetæ fuerunt prælocuti.

Caput. XVI.

Venio nunc ad ipſam paſſionem, quæ uelut, opprobriũ nobis obiectari ſolet, quod & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio affectum, & excruciatum colamus, ut doceam eam paſſionem ab eo cum magna, & diuina ratione ſuſceptam, & in ea ſola & uirtutem, & ueritatem, & ſapientiam contineri. Neq; enim ſi beatiſſimus in terra fuiſſet, & per omnem uitam in ſumma felicitate regnaſſet, quiſquam illum ſapiens, aut Deum credidiſſet, aut honore diuino dignum iudicaſſet, quod faciunt ueræ religionis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantum ſuſcipiunt, uerum etiam conſecrant, & ſcientes memoriæ mortuorum deſeruiunt, fortunam iam extinctam colentes, quam ne uiuam quidem, præſentem'q; ſapientes colendam ſibi unquam putauerunt. Nec enim poteſt aliquid in rebus terrenis eſſe uenerabile, cœlo'q; dignum, ſed ſola eſt uirtus, ſola iuſtitia, quæ poteſt uerum bonum, & cœleſte, & perpetuum iudicari, quia nec datur cuiquam, nec aufertur, qua uirtute, ac iuſtitia quoniam Chriſtus inſtru-

ctus uenit in terram, immo uero, quoniam ipſe eſt uirtus, & ipſe iuſtitia deſcendit, ut eā doceret, hominēq; formaret. Quo magiſterio, ac Dei legatione perfunctus ob eā ipſam uirtutē, quā ſimul & docuit, & fecit, ab oībus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. ergo cum magnus populus ad eum, uel ob iuſtitiā, quam docebat, uel ob miracula, quæ faciebat, ſubinde confluerèt, & præcepta eius audiret, & à Deo miſſum, deiq; filiū crederet, tum primores iudæorū, & ſacerdotes ira ſtimulati, ꝙ ab eo tanq̄ peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, ꝙ confluente ad eum multitudine contemni ſe, ac deſeri uidebant, & qđ caput ſceleris illorū fuit ſtultitia, & errore cæcati, & īmemores præceptorum cœleſtium, ac prophetarum, coierunt aduerſus eū, impiumq; conſiliū de eo tollendo, cruciandoq; ceperunt, quod prophetæ multo ante ſcripſerant. Nā & Dauid id principio pſalmorum ſuorū præuidens in ſpiritu quātum facinus admiſſuri eſſent, beatum eſſe ait, qui non abierit in conſilio impiorū. Et Solomon in libro ſapientiæ his uerbis uſus eſt. Circūueniamus iuſtum, quoniā inſuauis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis, promittit ſe ſciētiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat, factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum, grauis eſt nobis etiam ad uidendum, quoniā diſſimilis eſt alijs uita illius, & imutatæ ſunt uiæ illius. tanq̄ nugaces æſtimati ſumus ab eo, continet ſe à uijs noſtris, quaſi ab imundiciis, & præfert nouiſſima iuſtorum, & gloriatur patrem ſe habere Deum. Videamus ergo ſi ſermones illius ueri ſunt, & tētemus quæ

uentura ſunt illi. Contumelijs, & tormentis interrogemus eum, ut ſciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius, morte turpiſſima condẽnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt. Excæcauit.n. illos ſtultitia ipſorũ, & neſcierunt ſacramenta Dei. Nónne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impijs initum contra Deum, ut planè interfuiſſe uideatur?

Atqui à Solomone, qui hæc cecinit, uſq; ad id tẽpus, quo geſta res, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addimus. Habebant, hæc qui fecerũt. legebant, in quos hæc dicta ſunt, ſed & nunc hæredes nominis, & ſceleris illorum hæc & habent, & dãnationem ſuam prophetarũ uoce prædictam quotidianis lectionibus pſonant, nec aliquãdo in cor ſuũ, quæ pars eſt & ipſa dãnationis, admittunt. Increpiti ergo ſæpe à Chriſto iudæi exprobrãte illis peccata, & iniuſtitias, & à populo penè deſerti concitati ſunt ad eũ necandũ. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nam cũ legerent, cum quãta uirtute, & claritate filius Dei uenturus eſſet è cœlo, Ieſum aũt cernerẽt, humilem, quietum, ſordidũ, informem, non credebant filium Dei eſſe, ignorantes duos aduẽtus eius à prophetis eſſe prædictos. Primum in humanitate carnis obſcurum. Secundum in fortitudine maieſtatis manifeſtum. De primo Dauid in pſalmo ſeptuageſimo primo ſic ait. *Deſcendet ſicut pluuia in uellus, & orietur in diebus eius iuſtitia, & abũdantia pacis, donec extollatur luna.* Sicut.n pluuia, ſi deſcendat in uellus, animaduerti non poteſt, quia ſtrepitum nõ faciat, ita Chriſtũ in terram ſine cuiuſq̃ ſuſpicione uenturũ

eſſe dixit, ut iuſtitiam doceret, & pacem. Eſaias quoq; ita tradidit. Domine quis credidit auditui noſtro, & brachium domini cui reuelatum eſt? Annuntiaui mus coràm ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terra ſitienti. non eſt figura eius, neq; claritas, & uidimus illum, & non habuit figuram, neq; decorem, ſed figura eius ſine honore, & deficiens præter cæteros homines, homo in plaga poſitus eſt, ſciens ferre imbecillitatem, quia auerſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro nobis hic dolet, & nos putauimus ipſum eſſe in dolore, & in plaga, & uexatione. Ipſe autem uulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirmatus eſt propter peccata noſtra, doctrina pacis noſtræ ſuper illum, liuore eius nos ſanati ſumus. Oēs ſicut oues errauimus, & Deus tradidit illū pro peccatis noſtris. Et Sibylla eodē mō locuta eſt. οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει. Propter hanc humilitatem, Deum ſuum non agnoſcentes inierunt conſilium deteſtandum, ut priuarent eum uita, qui ut eos uiuificaret, aduenerat.

Quod calumniati ſunt eum quaſi legis deſtructorem, & quid præfigurauerit circunciſio. Et quare in illo iuſſa ſit fieri membro. Et quare prohibitum ſit carne ſuilla ueſci. Caput XVII.

SEd iræ, atq; inuidiæ ſuæ, quam in cordibus ſuis gerebant intus incluſam, alias cauſas præferebant, ꝙ legem Dei per Moyſen datam ſolueret, ideſt ꝙ ſabbatis non uacaret operans in ſalutem hominū, ꝙ circunciſionem uacue faceret, ꝙ ab

ſtinentiam ſuillæ carnis auferret. In quibus rebus iu
daicæ religionis ſacramenta conſiſtunt. Ob hæc itaq;
cætera pars populi, quæ non dū à Chriſto ſeceſſerat,
à ſacerdotibus incitabatur, ut impium iudicaret eū,
ꝙ legem Dei ſolueret, cum hoc ille non ſuo iudicio, ſed
ex Dei uoluntate, & ſecundum prædicta faceret pro-
phetarum. Micheas. n. nouā legem daturū denuntia-
uit hoc mō. Lex de Syon, et ſermo domini ex Hieru
ſalē, et iudicabit inter plurimos populos, & reuinciet,
et diriget inualidas nationes. Illa. n. prior lex, quæ
ꝑ Moyſen data eſt, nō in mōte Syon, ſed in mōte Oreb
data ē, quā Sibylla fore ut à filio dei ſolueretur, oñdit
ἀλλ᾽ ὅτε ἂν ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.–
Sed & ipſe Moyſes, per quem datam ſibi legem dum
pertinaciter tuentur, exciderunt à deo, & Deum nō
agnouerunt, prædixerat fore, ut propheta maximus
mitteretur, à Deo, qui ſit ſupra legem, qui uolunta-
tem dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita
ſcriptum reliquit, Et dixit dominus ad me, prophe
tam excitabo eis de fratribus eorum ſicut te, & dabo
uerbum meum in os eius, & loquetur ad eos ea, quæ
præcepero ei, & quiſquis non audierit ea, quæ loque
tur propheta ille in nomine meo, ego uindicabo in eū.
Denuntiauit. ſ. dominus per ipſum legiferū ꝙ filiū
ſuum. i. uiuā, præſentemq; legem miſſurus eſſet, et il-
lam ueterē per Moyſen datam ſoluturus, ut denuo ꝑ
eum, qui eſſet æternus, legem ſanciret æternā. Item de
circunciſione ſoluenda Eſaias ita prophetauit. Hæc
dicit dominus uiris iuda, qui habitant in Hieruſalē.

Reuocate inter uos nouitatem, & ne ſeminaueritis in ſpinis. Circuncidite uos domino Deo ueſtro, & circuncidite præputium cordis ueſtri, ne exeat ira mea ſicuti ignis, & non ſit qui extinguat. Item Moyſes ipſe. In nouiſſimis diebus circũcidet dominus cor tuũ ad dominum Deum tuũ amandum. Item Ieſus Naue ſucceſſor eius. Et dixit dominus ad Ieſum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & ſede, & circũcide ſecundo filios Iſrael, Secundã circunciſionem futurã eſſe dixit, non carnis ſicut fuit prima, qua etiam nũc iudæi utũtur, ſed cordis, ac ſpiritus, quã tradidit Chriſtus, qui fuit uerus Ieſus. Nõ enim propheta ſic ait. Et dixit Ieſus ad me, ſed ad Ieſum, ut oſtenderet ꝙ nõ de eo loqueretur, ſed de Chriſto, ad quẽ tunc Deus loquebatur. Chriſti enim figurã gerebat ille Ieſus, qui cum primum Auſes uocaretur, Moyſes futura præſentiens iuſſit eum Ieſum uocari, ut dux militiæ delectus eſſet aduerſus Amalech, qui oppugnabat filios Iſrael, & aduerſarium debellaret per nominis figurã, & populum in terrã promiſſionis induceret. Et icirco Moyſi etiam ſucceſſit, ut oſtenderet nouam legem per Ieſum Chriſtum datam ueteri legi ſucceſſuram, quæ data per Moyſem fuit. Nam illa carnis circunciſio caret utiq; ratione. quia ſi Deus id uellet, ſic à principio formaſſet hoĩem, ut præputiũ nõ haberet, ſed huius ſecundæ circũciſiõis figura erat ſignificans nudã dũ eſſe pectus. i. apto, & ſimplici corde oportere nos uiuere, qm̃ pars illa corporis, quæ circũciditur, habet quandã ſimilitudinẽ cordis, & eſt pudẽda. Et ob hãc cãm Deus nudari eã iuſſit, ut hoc argumẽto nos ad-

moneret, ne inuolutum pectus haberemus. i. ne quod pudēdum facinus intra conſcientiæ ſecreta uelemus. Hæc eſt cordis circunciſio, de qua prophetæ loquuntur, quam Deus à carne mortali ad animam trāſtulit, quæ ſola manſura eſt. Volēs. n. uitæ, ac ſaluti noſtræ pro æterna ſua pietate conſulere, pœnitentiā nobis in illa circunciſione propoſuit, ut ſi cor nudauerimus. i. ſi peccata confeſſi ſatis Deo fecerimus, ueniā conſequamur, quæ contumacibus, & admiſſa ſua cælantibus denegatur ab eo, qui non faciem ſicut homo, ſed intima, & arcana pectoris intuetur. Eodem etiam ſpectat carnis ſuillæ interdictio, à qua cum eos abſtinere iuſſit Deus, id potiſſimum uoluit intelligi, ut ſe à peccatis, atq; imundicijs abſtinerent. Eſt. n. lutulentum hoc animal, & imundum, nec unq̄ cœlum aſpicit, & in terra toto corpore proiectum, & ore, uentri ſemp, & pabulo ſeruit, nec ullum alium, dum uiuit, præſtare uſum poteſt, ſicut cæteræ animantes, quæ uel ſedendi uehiculum præbent, uel in cultibus agrorum uiuūt, uel plauſtra collo trahunt, uel onera tergo geſtant, uel indumentum ex uuijs ſuis exhibent, uel copia lactis exuberant, uel cuſtodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne ueſcerentur. i. ne uitam porcorum imitarentur, qui ad ſolam mortem nutriuntur, ne uentri, ac uoluptatibus ſeruiētes ad faciēdam iuſtitiam inutiles eſſent, ac morte afficerentur. Item ne ſe fœdis libidinibus immergerent ſicut ſus, quæ ſe cœno ingurgitat, uel ne terrenis ſeruiant ſimulachris, ac ſe luto īquinent. luto enim ſe oblinunt, qui Deos, ideſt qui lutum, terramq́; uenerantur, ſic uni-

caro ſuilla.

uerſa præcepta iudaicæ legis ad exhibendam iuſti-tiam ſpectant, quoniam per ambagem data ſunt, ut per carnalium figuram ſpiritalia noſcerentur.

Quæ cauſa, & quis fuerit ordo dominicæ paſſionis, et qbus ſit prænuntiata oraculis. Cap. XVIII.

Cum igitur ea, quæ deus uoluit fieri, quæq́; per prophetas ſuos multis ſeculis ante prædixit, Chriſtus impleret, ob ea incitati, et diuinas literas neſcientes coierunt, ut Deum ſuū condemnarent. Quod cum ſciret futurum, ac ſubinde diceret, oportere ſe pati, ac interfici pro ſalute multorum, ſeceſſit tamen cum diſcipulis ſuis, non ut uitaret quod neceſſe erat perpeti, ac ſuſtinere, ſed ut oſtenderet, ꝙ ita fieri oporteret in omni perſecutione, ne ſua quis culpa incidiſſe uideatur, ac denuntiauit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaq; Iudas præmio illectus tradidit filiū Dei iudæis. At illi comprehēſum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi poſtulauerunt, obijcientes ei nihil aliud, niſi quod diceret ſe filium Dei eſſe, & regem iudæorum. Item ꝙ dixerat. Si ſolueritis hoc templū, quod ædificatum eſt annis XLVI ego illud ſine manibus in triduo reſuſcitabo, ſignificans breui futurā paſſionem ſuam, & ſe à iudæis iterfectum tertio die reſurrecturum. Ipſe enim erat uerum Dei templū. Has uoces eius tanq̃ infauſtas, & impias inſectabantur. Quæ cum Pilatus audiſſet, & ille in defenſionē ſui nihil diceret, pronuntiauit nihil in eo damnatione

dignum uideri. At iniuſtiſſimi accuſatores cum populo, quem incitauerant, ſucclamare cœperunt, & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ instigatione, metuentis ne regno pelleretur, uictus eſt. Nec tamen ipſe ſententiā protulit, ſed tradidit eum iudæis, ut ipſi de illo ſecundum legem ſuam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum, & prius q̄ cruci affigerent, illuſerunt, indutum enim coloris punicei ueſte, ac ſpinis coronatum, quaſi regem ſalutauerunt, & dederunt ei cibū fellis, & miſcuerunt ei aceti potionem. Poſt hæc conſpuerunt in faciem eius, & palmis ceciderunt. Cumq; ipſi carnifices de ueſtimentis eius contenderent, ſortiti ſunt inter ſe de tunica, et pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam uocem ex ore ſuo, tanq̄ ſi mutus eſſet, emiſit. Tum ſuſpenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, cruciq; affixerunt. Quid hic ergo in tanto facinore deplorem? Aut qbus uerbis tantum nefas cōquerar? Non. n. Cannianā crucem deſcribimus, quā M. Tul. uniuerſæ eloquentiæ ſuæ uerbis, ac uiribus, uelut effuſis totius ingenij fontibus proſecutus eſt, facinus indignum eſſe proclamans, ciuem Romanū contra omnes leges in cruce eſſe ſublatum. Qui quāuis inocens fuerit, & illo ſupplicio idignus, mortalis tamen, & ab homine ſceleſto, qui iuſtitiam ignoraret, affectus eſt. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus a' cultoribus Dei ſuſpenſus, atq; ſuffixus eſt? Quis tam facundus, & tanta rerum, uerborumq; copia inſtructus exiſtet? quæ oratio tantæ

affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipſe, & tota elementa luxe runt? Hæc autem ſic futura fuiſſe & prophetarũ uocibus, & Sibyllinis carminibus denũtiatum eſt. Apud Eſaiá ita ſcriptum inuenitur. Non ſum contumax, neq; contradico, dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meã nõ auer ti à fœditate ſputorum. Similiter Dauid in pſalmo. XXXIIII. Cõgregata ſunt ſup me flagella, & igno rauerunt, diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt, tentarũt me, & deriſerunt deriſu, & ſtriderunt dentibus ſuis ſuper me. Sibylla quoq; eadem futura monſtrauit.

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ᾽ εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον

Item de ſilentio eius, quod uſq; ad mortem pertinaciter tenuit, Eſaias ſic locutus eſt. Sicut ouis ad immolandum ductus eſt, & ſicut agnus coràm tondentibus ſine uoce, ſic non aperuit os ſuum. Et Sibylla ſupradicta.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.—

De cibo uero, & potu, quẽ ante q̃ eũ figerent, illi obtulerunt, Dauid in pſalmo. lxyiii. ſic ait. Et dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata eſt.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν. καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν

& alia

& alia Sibylla iudæam terram his uerbis increpat.

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας.
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλὰ κ' ἀκάνθαις,
ἔστρεψας στεφάνῳ, φοβερήντε χολὴν ἐκέρασας,

Fore autem ut Iudæi manus inferrent Deo ſuo, eumq; interficerent, teſtimonia prophetarum hæc anteceſſerunt. Apud Eſdrã ita ſcriptum eſt. Et dixit Eſdras ad populum. Hoc paſcha ſaluator noſter eſt, & refugium noſtrum. cogitate, & aſcendat in cor ueſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus, dicit dominus Deus uirtutum. Si nõ crediderits in eum, neq; exaudieritis annuntiationem eius, eritis deriſio in gentibus. Vñ apparet, iudæos nullam aliam ſpem habere, niſi ſe abluerint à ſanguine, ac ſperauerint in eum ipſum, quem negauerũt. Eſaias, cum facinus eorum deſignat, dicit in humilitate eius iudicium ſublatum eſt. Natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam aufertur à terra uita eius, à facinoribus populi mei abductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius. Propterea ipſe hæreditabit multos, & fortium diuidet ſpolia, propterea quod traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt, & ipſe peccatum multorum ꝑtulit, & propter facinora illorũ traditus eſt. David quoq; in pſalmo XCIII Captabunt in animam iuſti & ſanguinem innocentem condemnabunt, & factus eſt mihi dominus in refugiũ. Et Hieremias. Domine ſignifica mihi, & cognoſcam, tunc uidi meditatio

nes eorum, ego ſicut agnus ſine macula perductus ſum ad uictimam, in me cogitauerunt cogitationem dicentes. Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus è terra uitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum autem crucem ſignificat, et panem corpus eius, quia ipſe eſt cibus, & uita hominum, qui credunt in carnem, quam portauit, et in crucem, in qua pependit. De qua tamen apertius ipſe Moyſes in Deuteronomio ita prædicauit. Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, & timebis die, ac nocte, & non credes uitæ tuæ. Idem rurſus in numeris. Non quaſi homo dominus ſuſpenditur, neque quaſi filius hominis minas patitur. Zacharias etiam ſic tradidit. Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. Item Dauid in pſalmo XXI Effoderunt manus meas, et pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa mea, ipſi autem contēplati ſunt, & uiderunt me, diuiſerunt ſibi ueſtimenta mea, & ſuper ueſtem meam miſerunt ſortem. Quæ utiq; propheta non de ſe locutus eſt. Fuit enim rex, & nunquam illa perpeſſus eſt. Spiritus Dei per illum loquebatur, qui fuerat illa paſſurus poſt annos mille et quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid uſq; ad crucem Chriſti. Sed et Solomon filius eius, qui Hieroſolymam condidit, eā ipſam perituram eſſe in ultionem ſanctæ crucis prophetauit. Quod ſi auertimini à me dicit Dominus, & non cuſtodieritis ueritatem meam, reijciam Iſrael à terra, quam dedi illis, & domum hanc, quam ædificaui illis in nomine meo, proijciam illam omnibus, & erit Iſrael in perditionem, et in opprobrium populo, & domus hæc erit deſerta,

& omnis, qui tranſibit per illam, admirabitur, & dicet, Propter quam rem fecit dominus terræ huic, & domui huic hæc mala? Et dicent. Quia reliquerunt dominum Deum ſuum, & perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimum Deum, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

De miraculis, quæ in paſſione domini contigerunt, de ſepultura, & reſurrectione, & à quibus teſtimonijs prophetarum fides roboretur iſtorum. Cap. XIX

Qvid amplius de facinoribus iudæorũ dici pót, q̃ excæcatos tũ fuiſſe, atq; inſanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes nec intellexerunt, neq; quin facerent, cauere uoluerũt. Suſpenſus igitur, atq; affixus exclamauit ad Dominũ uoce magna, et ultro ſpiritum poſuit. Eadẽ hora terræmotus factus eſt. Et uelũ templi, q̃d ſeparabat duo tabernacula, ſciſſum eſt in duas partes, & Sol repente ſubductus eſt, & ab hora ſexta uſq; ad nonam tenebræ factæ ſunt. Qua de re Amos propheta teſtatur. Et erit in die illo dicit Dñs, occidet ſol meridie, & tenebrabitur dies lucis, & conuertam dies feſtos ueſtros in luctum, & cantica ueſtra in lamentationẽ. Item Hieremias, Exterrita eſt, quæ parit, et tæduit animã, et occidit ſol ei, cum adhuc medius dies eſſet, confuſa eſt, & maledicta, reliquos eorum in gladium dabo in conſpectu inimicorum eorum, & Sibylla ait.

*ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cum hæc facta eſſent, ne prodigiis quidem cœleſtibus facinus ſuum intelligere quiuerunt. Sed quoniam prædixerat ſe tertio die ab inferis reſurrecturum, metuentes ne à diſcipulis ſurrepto, & amoto corpore uniuerſi reſurrexiſſe eum crederent, & fieret multo maior in plebe confuſio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumento firmiter militari cuſtodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræmotu facto repente patefactum eſt ſepulchrum, & cuſtodibus, quos attonitos obſtupefecerat pauor, nihil uidentibus integer è ſepulchro, ac uiuus egreſſus in Galilæam profectus eſt, ut diſcipulos ſuos quæreret, in ſepulchro uero nihil repertum eſt, niſi exuuiæ, quibus inuolutum corpus incluſerant. Illum autem apud inferos non remanſurum, ſed die tertio reſurrecturum prophetæ cecinerant. Dauid in pſalmo XL Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis ſanctum tuũ uidere interitum. Item in tertio. Ego dormiui, et ſomnum cepi, & reſurrexi, quoniam dominus auxiliatus eſt mihi. Oſeæ quoq; primus XII prophetarũ de reſurrectione eius teſtificatus eſt. Hic filius meus ſapiens, propter quod nunc non reſiſtet in tribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruã eum. Vbi eſt iudicium tuum mors, aut ubi eſt aculeus tuus? Idẽ alio loco. Viuificabit nos poſt biduum die tertio. Et ideo Sibylla impoſiturum eſſe morti terminũ dixit poſt triduanum ſomnum,

καὶ θάνατος μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένον ἀναδείξας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας

Nulla igitur ſpes alia conſequendæ immortalitatis homini datur, niſi crediderit in eum, & illã crucem portandam, patiendam'q; ſuſceperit.

Quod profecto in Galilæam domino, poſt reſurrectionem diſcipulis ſcripturarum reſerauit arcana. Et quare lex uetus dicatur teſtamentum, nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et quod nouum teſtamentum ueteris adimpletio eſt, quibus hoc ante prædictum ſit teſtimonijs. Cap. XX.

Profectus ergo in Galilæam (noluit enim ſe iudæis oſtendere, ne adduceret eos in pœnitentiam, atq; impios ſeruaret) Diſcipulis iterum congregatis ſcripturæ ſanctæ literas, ideſt prophetarũ arcana patefecit, quæ ante quàm pateretur perſpici nullo modo poterant, quia ipſum, paſſionem'q; eius annũtiabant. Ideirco Moyſes, et ijdem ipſi prophetæ legem, quæ iudæis data erat, teſtamentum uocant, quia niſi teſtator mortuus fuerit, nec confirmari teſtamentum poteſt, nec ſciri quid in eo ſcriptum ſit, quia clauſum, et obſignatum eſt. Itaq; niſi Chriſtus mortem ſuſcepiſſet, aperiri teſtamentum, ideſt reuelari, & intelligi myſterium Dei non potuiſſet. Verum ſcriptura omnis in duo teſtamenta diuiſa eſt. Illud, quod aduentum Domini, paſſionem'q; anteceſſit, ideſt lex, & prophetæ, uetus dicitur. Ea uero, quæ poſt reſurrectionem eius ſupraſcripta ſunt, nouum teſtamentum nominatur. Iudæi ueteri utuntur, nos nouo, ſed tamen diuiſa non ſunt, quia nouum ueteris adimpletio eſt, & in

utroq; idem teſtatur eſt Chriſtus, qui pro nobis mortem ſuſcepit, nos hæredes æterni regni fecit, abdicato, & exhæredato populo iudæorum, ſicut Hieremias propheta teſtatur, cum loqtur talia. Ecce dies uenient dicit Dominus, & conſumabo domui Iſrael, & domui Iuda teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum, quod diſpoſui patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorũ, ut illos educerem è terra Aegypti, quia ipſi non perſeuerauerunt in teſtamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Itẽ alio loco ſimiliter ait. Dereliqui domũ meã, dimiſit hæreditatem meam in manu inimicorum eius. Facta eſt mihi hæreditas mea, ſicut leo in ſylua, dedit ſuper me uocem ſuam, ideo odi eam, cum ſit hæreditas eius cœleſte regnum, nõ utiq; ipſam hæreditatẽ ſe odiſſe dicit, ſed hæredes, qui aduerſus eum ingrati, & impij extiterunt. Facta eſt, inquit, hæreditas mea mihi, ſicut leo, ideſt præda, & deuoratio, factus ſum hæredibus meis, qui me immolauerunt ſicut pecus, dedit ſuper me uocem ſuam, ideſt ſententiam aduerſus me mortis, crucisq; dixerunt. Nam quod ſuperius ait conſumaturum ſe domui Iuda teſtamentum nouum, oſtendit uetus illud teſtamentum, quod per Moyſen eſt datum, non fuiſſe perfectum, id, quod per Chriſtum dari haberet, conſumatum fore. Domus autem Iuda, & Iſrael non utiq; iudæos ſignificat, quos abdicauit, ſed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus in illorũ locum, adoptionemq; ſucceſſimus, & appellamur filij iudæorum, quod declarat Sibylla cum dicit,

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων,

Quod autem futurũ eſſet id genus Eſaias docet, apud quem pater ſummus ad filiũ loquitur dicens. Ego dominus Deus uocaui te ad iuſtitiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in teſtamentum generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex uinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum, & ueritatem, illuminati ab eo ſumus, qui nos teſtamento ſuo adoptauit, & liberatos uinculis malis, atq; in lucem ſapientiæ productos in hæreditatem regni cœleſtis aſciuit.

De aſcenſione domini, diuiſione diſcipulorum ad naſcentis eccleſiæ fundamentum iaciendũ, et roborandũ, & miraculis eorum, et quomodo Petrus, et Paulus Romam uenientes prophetauerunt regem in breui uenturum, qui Hieroſolymam deſtrueret, et iudæos deleret, eodem modo, quo poſtea contigit. Cap. XXI.

O Rdinato uero diſcipulis ſuis euangelio, ac nominis ſui prædicatione, circunfudit ſe repente nubes, eumq; in cœlum ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſſionem die, ſicut Daniel fore oſtenderat dicens. Et ecce in nubibus cœli filius hoīs ueniens uſque ad uetuſtum dierum peruenit. Diſcipuli uero per prouincias diſperſi fundamenta eccleſiæ ubique poſuerunt, facientes & ipſi in nomine magiſtri Dei magna, & pene incredibilia miracula, quia deſcendens inſtruxerat eos uirtute, ac poteſtate,

qua poſſet nouæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari, ſed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus, & Paulus Romæ prædicauerunt, & ea prædicatio in memoriã ſcripta permanſit, in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum eſſe dixerunt, ut poſt breue tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret iudæos, & ciuitates eorum ſolo adæquaret. Ipſos autem fame, ſitiq; confectos obſideret. Tum fore, ut corporibus ſuorum ueſcerentur, & conſumerent ſe inuicem. Poſtremo, ut capti uenirent in manus hoſtium, & in conſpectu ſuo acerbiſſime coniuges ſuas uexari cernerent, uiolari, ac proſtitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia deniq; igni, ferróq; uaſtari, captiuos in perpetuum terris ſuis exterminari, eo quod exultauerunt ſuper amantiſſimum, & probatiſſimum Dei filium. Itaq; poſt illorum obitum, cum eos Nero interemiſſet, iudæorum gentem, & nomen Veſpaſianus extinxit, fecitq; omnia, quæ illi futura prædixerant.

Quod argumentis reuincendi ſunt, q diuinis detrahunt ſacramentis, & quibus argumentis utantur infideles, ut dominicæ incarnationis fidem euacuent. Caput XXI.

Onfirmata ſunt (ut opinor) quæ falſa, & incredibilia putantur ab iis, quos uera cœleſtium literarum doctrina nõ imbuit, ſed tamen ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimium nõ ſine malo ſuo ſapiunt, rebusq; diuinis fidem detrahũt, argumentisq; illorum coarguamus errorem, ut tandem

aliquando uideant ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factum. Et *quãquam apud bonos iudices ſatis habeant firmitatis uel teſtimonia ſine argumentis, uel argumenta ſine teſtimonijs, nos tamen non contenti alterutro ſumus, cum ſuppeditet nobis utrunque, ne cui peruerſe ingenioſo aut non intelligendi, aut contra diſſerendi locum relinquamus.* Negant *fieri potuiſſe, ut naturæ immortali quicquam decederet.* Negant *deniq; deo dignum, ut homo fieri uellet, ſéq; infirmitate carnis oneraret, ut paſſionibus, ut dolori, ut morti ſeipſe ſubijceret, quaſi non facile illi eſſet, ut citra corporis imbecillitatem ſe hominibus oſtenderet, eosq; iuſtitiam doceret, ſiquidem id ualebat maiore authoritate (ut aiunt) profeſſi* Dei. Tunc *enim cunctos fuiſſe præceptis cœleſtibus parituros, ſi ad ea uirtus, ac poteſtas* Dei *præcipientis accederet.* Cur *igitur (aiunt) ad docendos homines non ut* Deus *uenit?* Cur *ſe tam humilem, imbecillem'q; conſtituit, ut ab hominibus & contemni, & pœna affici poſſet? cur uim ab imbecillibus, & mortalibus paſſus eſt? cur non manus hominum aut uirtute repulit, aut diuinitate uitauit? cur non maieſtatem ſuam ſub ipſa ſaltem morte patefecit? ſed ut inualidus in iudicium ductus eſt, ut nocens damnatus, ut mortalis occiſus.* Refutabo *hæc diligenter, nec quenquã patiar errare.* Illa *enim magna, & mirabili ratione ſunt facta, quæ quicunque perceperit, non tantum mirari deſinet,* Deum *ab hominibus eſſe cruciatum, uerũ etiam facile peruidebit, ne* Deum *quidem potuiſſe credi, ſi ea ipſa, quæ arguit, facta non eſſent.*

Quod præceptoris morum uacillat authoritas, ſi non faciat ipſe quod docet, ſicut in philoſophis patet, qui contra ſua præcepta uiuebant, ſed Chriſtus primo fecit, poſtea docuit. Cap. XXII.

Quicúq; præcepta dat hominibus ad uitam, moresq́; fingit aliorũ, quæro debeat'ne ipſe facere quæ præcipit an non? Si non fecerit, ſoluta præcepta ſunt. Si enim bona ſunt, quæ præcipiuntur, ſi uitam hominum in optimo ſtatu collocant, nõ ſe debet ipſe præceptor à numero, cœtuq; hominum ſegregare, inter quos habitat ipſe, & ipſi eodem modo uiuendum eſt, quo docet eſſe uiuendum, ne ſi aliter uixerit, ipſe præceptis ſuis fidem detrahat, leuioremq́; doctrinam ſuam faciat, ſi re ipſa reſoluat, quod uerbis nitatur aſtruere. Vnuſquiſq; enim, cum audit præcipientem, non uult ſibi imponi neceſſitatem parendi, tanquam ſibi ius libertatis adimatur, itaq; reſpondebit doctori hoc modo. Non poſſum facere quæ iubes, quoniam ſunt impoſſibilia. Vetas me iraſci, uetas cupere, uetas libidine commoueri, uetas dolorem, aut mortem timere, ſed hoc adeo contra naturam eſt, ut his affectibus animalia uniuerſa ſubiecta ſint, uel ſi adeo putas repugnari poſſe naturæ, & tuipſe quæ præcipis, fac ut ſciam fieri poſſe. Cum autem ipſe non facias, quæ inſolentia eſt, ut homini libero imponere uelis leges, quibus ipſe non pareas? Prius diſce qui doces, et ante quàm mores aliorũ corrigas, tuos corrige. Quis neget iuſtam eſſe hanc reſpõſionem, quin etiam in contemptum ueniet huiuſmodi doctor, & eludetur uiciſ-

ſim, quia uidebitur & ipſe deludere. Quid ergo faciet, & ille præceptor, ſi hæc ei fuerint oppoſita, quomodo adimet excuſationem contumacibus, niſi ut præſentibus factis, doceat poſſibilia ſe docere? Vnde euenit, ut philoſophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla quàm uerba, quia loqui facile eſt, præſtare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent, quàm multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abeſt ab eis fides. Et ſi homines fuerint, contemnuntur ut leues, ſi Deus, opponetur ei fragilitatis humanæ excuſatio, Supereſt ut factis uerba firmentur, quod & philoſophi facere nequeunt, itaque cum ipſi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere, neminem poſſunt ad uirtutem, quam falſò prædicant, erudire, ob eamq; cauſam putant neminem adhuc perfectum eſſe ſapientem, ideſt in quo ſummæ doctrinæ, ac ſcientiæ ſumma uirtus, & perfecta iuſtitia conſenſerit, quod quidem uerum fuit. Nemo enim poſt mundum conditum talis extitit, niſi Chriſtus, qui & uerbo ſapientiam tradidit, & doctrinam præſenti uirtute firmauit.

Quod cœleſtem doctorem perfectum eſſe oporteat, & quare perfectus eſſe non poſſit ſine corporis aſſumptione mortalis. Cap. XXIIII.

Genūc cōſyderemus, an doctor è cœlo miſſus poſſit non eſſe ꝑfectus. Nō dum de hoc loquor, quem ueniſſe à Deo negant. Finga-

mus è cœlo aliquem eſſe mittendum, qui uitam hominum rudimentis uirtutis inſtituat, & ad iuſtitiam formet. Nemini dubium poteſt eſſe, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam ſcientia ſit rerum omniũ, quàm uirtute perfectus, ne nihil inter cœleſtem, terrenumq́; differat. Nam in homine interna, & propria doctrina eſſe nullo pacto poteſt. Nec enim mens terrenis uiſceribus incluſa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per ſe poteſt, aut capere ueritatem, niſi aliunde doceatur. Et ſi maxime poſſit, ſummam tamen uirtutem capere nequeat, et omnibus uitijs reſiſtere, quorum materia in uiſceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus eſſe non poſſit. At uero cœleſtis, cui ſcientiam diuinitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docendo quoq;, ſicut in cæteris, perfectus, & conſumatus ſit neceſſe eſt. At id omnino fieri non poteſt, niſi mortale corpus aſſumat, cur autem fieri non poſſit, ratio clara eſt. Nam ſi ad homines ueniat, ut deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem maieſtatis eius conſpicere, ac ſuſtinere non poſſunt, ipſe certe deus uirtutem docere non poterit, qa expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioqui ſi uirtus ſumma eſt, dolorem patienter pro iuſtitia, officioq́; perferre, ſi uirtus eſt, mortem ipſam & intentatam nõ metuere, et illatam fortiter ſuſtinere, debet ergo doctor ille perfectus et docere iſta præcipiẽdo, & confirmare faciendo, quia qui dat præcepta uiuẽdi amputare debet omniũ excuſationum uias, ut imponat hominibus parendi neceſſitatem, non aliqua ui, ſed pudore, et tamen libertatem relinquat, ut et præmium ſit

conſtitutum parentibus, quia poterant non parere, ſi uellent. Quomodo ergo poterit amputari excuſatio, ni ſi ut qui docet faciat quæ docet, & ſit quaſi præuius, & manum porrigat ſecuturo? quemadmodum poteſt facere quæ docet, ſi non ſit ei ſimilis, quem docet? nam ſi nulli ſubiectus ſit paſſioni, poteſt ei docenti homo ſic reſpondere. Volo equidem non peccare, ſed uincor, indutus ſum.n. carne fragili, et imbecilla, hæc ē, quæ iraſcitur, quæ concupiſcit, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus, & pecco non quia uolo, ſed quia cogor. Sentio me etiam ipſe peccare, ſed neceſſitas fragilitatis impellit, cui repugnare non poſſum. Quid ad hæc reſpondebit præceptor ille iuſtitiæ, quomodo refutabit, ac redarguet hominem, qui delictis ſuis excuſationem carnis oſtendet, niſi & ipſe carne fuerit indutus, ut oſtendat etiam carnem poſſe capere uirtutem? Contumacia enim redargui non poteſt niſi exemplo. Nam habere non poſſunt, quæ doceas, firmitatem, niſi ea prior feceris, quia natura hominum procliuis in uitia, uideri uult non modo cum uenia, ſed etiam cum ratione peccare. Oportet & Magiſtrum, doctoremq; uirtutis, & homini ſimillimum fieri, ut uincendo peccatum doceat hominem, uinci ab eo poſſe peccatum. Si uero ſit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo poteſt. Exiſtet enim conſtans aliquis, ac dicet. Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore, non concupiſcis, quia immortali nihil eſt neceſſarium. Mihi uero multis rebus opus eſt, ut tuear hanc uitam. Mortem non times, quia in te ualere non poteſt. Dolorem contemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mor-

talis utrūq; timeo, quia cruciatus mihi grauiſſimos inferunt, quos tolerare infirmitas carnis non poteſt. Doctor itaq; uirtutis etiam hanc excuſationem debuit hominibus auferre, nequis quod peccat, neceſſitati potius aſcribat, quàm culpæ ſuæ. Ergo ut perfectus eſſe poſſit, nihil ei debet opponi ab eo, q̄ docendus eſt, ut ſi forte dixerit, impoſſibilia præcipis, reſpondeat, ecce ipſe facio, ego carne indutus ſum, cuius eſt peccare proprium, at ego eandem carnem gero, & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere diffiale eſt, q̄a uiui aliter non poteſt in hoc corpore. Ecce mihi corpus eſt, & tamen pugno contra omnem uoluptatem. Non poſſum pro iuſtitia nec dolorem ferre, nec mortem, q̄a fragilis ſum. Ecce & in me dolor, ac mors habet poteſtatem, & ea ipſa, quæ times, uinco, ut uictorem te faciam doloris, ac mortis. Prior uado per ea, quæ ſuſtineri non poſſe prætendis, ſi præcipientem ſequi non potes, ſequere antecedentem. Sublata eſt hoc modo omnis excuſatio, & fateri hominem neceſſe eſt, ſua culpa iniuſtum eſſe, qui doctorem uirtutis, & eundem ducem non ſequatur. Vides ergo quanto perfectior ſit mortalis doctor, qui dux eſſe mortali poteſt, quàm immortalis, quia patientiā docere non poteſt, qui ſubiectus paſſionibus non eſt. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominem Deo præferam, ſed ut oſtendam, neq; hominem p̄fectæ doctrinæ eſſe poſſe, niſi ſit idem Deus, ut authoritate cœleſti neceſſitatem parendi hominibus imponat, neq; Deum, niſi mortali corpore induatur, ut præcepta ſua factis adimplendo, cæteros parendi neceſſitate conſtringat. Liquidò ergo apparet, eum, qui uitæ

dux, & iuſtitiæ ſit magiſter, corporalem eſſe oportere, nec aliter fieri poſſe, ut ſit illius plena & perfecta doctrina niſi habeat radicem, & fundamentum, ſtabilisq́; apud homines, ac fixa permaneat. Ipſum autē ſubire carnis, ac corporis imbecillitatem, uirtutemq́; in ſe recipere doctoris, ut eam ſimul & uerbis doceat, & factis. Item ſubiectum eſſe morti, & paſſionibus cunctis, quoniam & in paſſione toleranda, & in morte ſubeūda, uirtutis officia uerſantur, quæ omnia (ut dixi) conſumatus doctor ꝑferre debet, ut doceat poſſe ꝑferri.

Quod Chriſtus licet mortalitatem noſtrā ſumpſerit, non tamen natus eſt, ut alij homines, ſed ex carne Virginis, & quare, cum immunis eſſet à culpa, ſponte ſubierit pœnam. Caput XXV

d Iſcant igitur homines, & intelligant, quare Deus ſummus, cum legatum, ac nuntiū ſuum mitteret, ad erudiendam præceptis iuſtitiæ ſuæ immortalitatem, mortali uoluerit eum carne indui, & cruce affigi, & morte multari. Nā cū iuſtitia nulla eſſet in terra, doctorem miſit, quaſi uiuā legem, ut nomen, ac templum nouum conderet, ut uerum, ac pium cultum per omnem terrā uerbis, et exēplo ſeminaret. Sed tamen ut certum eſſet, à Deo miſſum non ita illum naſci oportuit, ſicut homo naſcitur ex mortali utroq; concretus, ſed ut appareret illū etiam in homine eſſe cœleſtem, creatus eſt ſine opera genitoris. Habebat enim ſpecialem patrem Deum, & ſicut pater ſpiritus eius Deus ſine matre, ita mater corpo-

ris eius uirgo ſine patre fuit. Igitur Deus, & homo inter Deum, atq; hominem medius conſtitutus. Vnde illum græci μεσίτην uocant, ut hominem perducere ad Deum poſſet, ideſt ad immortalitatem, quia ſi Deus tantum fuiſſet (ut ſuperius dictum eſt) exempla uirtutis homini præbere non poſſet, ſi homo tantum non poſſet homines ad iuſtitiam cogere, niſi authoritas, ac uirtus homine maior accederet. Etenim cum conſtet homo ex carne, & ſpiritu, & oporteat ſpiritum iuſtitiæ operibus emereri, ut fiat æternus, caro quia terrena eſt, ideóq; mortalis, copulatū ſibi ſpiritum trahit ſecum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo ſpiritus carnis expers, dux eſſe homini ad immortalitatem nullo pacto poterit, quoniam caro impedit ſpiritum, quo minus Deum ſequatur. Eſt enim fragilis, & ſubiecta peccato. Peccatum autem pabulum mortis eſt. Itaq; iccirco mediator aduenit, ideſt Deus in carne, ut caro eum ſequi poſſet, & eriperet morti hominem, cuius eſt damnatio in carnem. Ideo carne ſe induit, ut deſyderijs carnis edomitis doceret, non neceſſitatis eſſe peccare, ſed propoſiti, ac uoluntatis. Vna enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio eſt, cuius infinitæ cupiditates premunt animam, nec Deum retinere patiūtur, ſed eam uoluptatibus, et illecebris ſuauibus mancipatam morte afficiunt ſempiterna. Quibus ut repugnare poſſemus, Deus nobis uiam ſuperandæ carnis & aperuit, & oſtendit. Quæ uirtus p̄fecta, & omnibus uinculis abſoluta, coronam uincentibus, & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit,

De myſterio domeſtico ...

Non satis cordate disputat hoc
hesterno Dei cultu, eorumque o
cio, videlicet enim, omnium
probare, equidem, Beo. sacrif
nio quoque magna ex parte, et
insuper, esse cultus internus
praecipuus et quem magis abun
Deus, non ille externus, sine inter
Christiano, at externus Dei cult
ous, bonus et Deo gratus est,
Celebrando quae parvim in fab
sis aureis, argenteis, aeneis, et e
genere factum, ad pium et san
contrarium ...
Vuiclefistarum ac Novatorum nr,
mino lib. 3. de cultu
anno 57. Quod vero attinet a
hoc capite, eam in bonum
in nobis quae ad finem cap
affixa, oametsi Lactantius lat
bur.

ſz gni
quo
aſſio
ipſi
trrá
uem
tan
præ
inq;
t ſi
ui-
le-
tu-
lu-
uit
in
e-
n.
no
Pa
œ
nt
i-
et
x
a
u

ris eius uirgo ſine patre fuit. Igitur Deus. & homo in
ter
lu
ad
us
tu
po
ui
ho
ti
ne
Nota cu
tu
ni
q
cl
ia
rc
iu
ſ
Nota p
e
in
ti
u
b
r
ſ
b
t

De myſterio domeſticæ crucis, & uirtute, & ſignificatione eorum, quæ Chriſtus geſſit, aut ptulit. Et quo modo præfiguratus ſit immolatione agni legalis.

Caput XXVI

Dixi de humanitate, & fragilitate, et paſſione, cur hæc Deus ſubire maluerit, nunc ipſius crucis ratio reddenda eſt, & uis enarrãda, qđ ſummus pater à principio diſpoſuerit, & quemadmodum cuncta, quæ geſta ſunt, ordinauerit nõ tantum diuinatio prophetarũ, quæ in Chriſtum uera præceſſit, ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet. Quæcunq; enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram, & ſignificationem magnam, ſicut etiam diuina illa opera, quæ fecit, quorum uis, & poteſtas ualebat quidem in præſens, ſed declarabat aliud in futurum. Aperuit cæcorum oculos uirtus cæleſtis, & lucem non uidentibus reddidit. Et hoc facto ſignificauit fore, ut conuerſus ad gentes, quæ Deum neſciebant, inſipientiũ pectora illuminaret luce ſapientiæ, & ad ueritatem contemplandã oculos cordis aperiret. Vere. n. cæci ſunt, qui cæleſtia non uidentes, & tenebris ignorantiæ circunfuſi, terrena, & fragilia uenerantur. Patefecit aures ſurdorum. Non utiq; hactenus uis illa cæleſtis operata eſt, ſed declarabat breui fore, ut q erant ueritatis expertes, & audirent, & intelligerent diuinas Dei uoces. Vere. n. ſurdos dixeris, qui cæleſtia, et uera, et facienda non audiunt. Mutorũ linguas in eloquiũ ſoluit, admirabilis etiã cum fieret potẽtia, ſed inerat huic uirtuti alia ſignificatio, quæ oſtenderet mox futurum, ut rerum cæleſtium nuper ignari percepta

ſapientiæ diſciplina de Deo, *et ueritate differerent*. Nã *q̃ rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis, et mutus eſt, licet ſit omnium diſertiſſimus*. Lingua. *n. cum uerum loqui cœperit. i. uirtutem, maieſtatemq́; Dei ſingularis interpretari, tum demum officio naturæ ſuæ fungitur. quandiu autem falſa loquitur, in ſuo uſu non eſt, & ideo infans ſit neceſſe eſt, qui diuina proloq non pôt*. Pedes *quoq; claudorũ ad officiũ gradiẽdi reformauit*. Laudabilis *diuini operis fortitudo, ſed figura id cõtinebat, q̃d cohibitis erroribus uitæ ſecularis, ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur, per q̃d graderentur homines ad* Dei *gratiam conſequendam*. Is *enim uere claudus exiſtimandus eſt, q caligine, ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quo tendat ignarus, offenſibilibus, & caducis greſſibus per uiã mortis incedat*. Item *labes, & maculas inqnatorum corporũ repurgauit*. Non *exigua ĩmortalis potentiæ opera, uerũ id portendebat hæc uis, q peccatorũ labibus, ac uitiorũ maculis inqnatos, doctrina eius purificatura eſſet eruditione iuſtitiæ*, Leproſi *enim, atq; elephantici debent haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad ſcelera, uel inſatiabiles uoluptates ad flagitia compellunt, et dedecorum maculis iniuſtos labe afficiunt ſempiterna*. Iacentia *mortuorum corpora erexit, eosq; noĩbus proprijs inclamatos à morte reuocauit*. Quid *congruentius* Deo? Quid *miraculo dignius omnium ſeculorũ, q̃ decurſam uitam reſignaſſe, cõpletisq; hoĩum tẽporibus tempora adieciſſe ꝑpetua, arcana mortis reuelaſſe?* Sed *hæc inenarrabilis poteſtas imago uirtutis maioris fuit, quæ demonſtrabat, tantam uim habiturã eſſe doctrinam ſuam, ut gentes in*

orbe toto, quæ alienæ à Deo ſubiectæ morti fuerunt, cognitione ueri luminis animatæ ad imortalitatis præmia peruenirent. Eos. n. recte mortuos exiſtimaueris, qui datorẽ uitæ Deum neſcientes, atq; aĩas ſuas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præſens, imagines erant futurorũ. quæ illæſis, affectiſq; corporibus adhibebat, ea ſpiritalium figuram gerebant, ut in præſenti uirtutis nobis terrenæ opera monſtraret, & in futurum poteſtatem ſuæ cœleſtis maieſtatis oſtenderet. Ergo ſicut opera eius ſignificantiã quoq; maioris poteſtatis habuerũt, ita paſſio non ſimplex, nec ſuperuacua, nec fortuita præceſſit. Sed ut illa, quæ fecit, magnã uirtutem, ac ptãtem doctrinæ eius ſignificabant, ſic ea, quæ paſſus eſt, odio futurã eſſe ſapientiã nuntiabãt. aceti. n. potus, ac fellis cibus acerbitates, & amaritudines, ĩ hac uita ſectatoribus ueritatis pollicebatur. Et q̃q̃ ipſa per ſe acerba, & amara ſpecimen nobis futurorũ tormentorũ dabat, quæ morantibus nobis in hoc ſeculo, uirtus ipſa proponit, tamen illiuſmodi cibus, et potus in os doctoris noſtri ueniẽs preſſurã nobis laborum, ac miſeriarũ præbebat exemplum. Quæ oĩa tolerari, ac perpeti neceſſe eſt, eos, q̃ ueritatem ſequuntur, quoniam ueritas eſt acerba, & inuiſa oĩbus, qui ueritatis expertes uitam ſuã mortiferis uoluptatibus dederunt. Nã corona ſpinea capiti eius impoſita id declarat fore, ut diuinam ſibi plebem de nocentibus congregaret. Corona. n. dicitur circunſtans ĩ orbe populus. Nos aũt, q̃ ante cognitionẽ Dei fuimus, ſpinæ. i. iniuſti mali, et nocentes eramus, ignorantes q̃d eſſet bonũ, et à iuſtitiæ

notione, atq; operibus alieni omnia ſcelere, ac libidine polluebamus, plecti uero ex dumis, ac ſentibus ſanctũ Dei caput dicimus, cingimus, q̃a conuocati ab ipſo, et cir cunfuſi undiq; ad eum magiſtro, & doctori aſſiſtimus, regemq́; illum mundi, & omniũ uiuentiũ Dominum coronamus. Quod uero ad crucem ſpectat, magna in ea uis, ac ratio eſt, quam nũc conabor oſtendere. Deus nãq; (ſicut ſuperius expoſui) cum ſtatuiſſet hominem li berare, magiſtrũ uirtutis legauit in terrá, q & præce ptis ſalutaribus formaret homines ad innocentiá, & operibus, factisq; præſentibus iuſtitiæ uiá panderet, qua gradiens homo & doctorem ſuũ ſequens ad uitá æternam ꝑueniret. Is igitur corporatus eſt, & ueſte car nis indutus, ut homini, ad quẽ docendũ uenerat, uirtu tis & exẽpla, et incitamẽta præberet. Sed cũ in omni bus uitæ officijs iuſtitiæ ſpecimen præbuiſſet, ut doloris quoq; patiẽtiá, mortisq́; cõtemptũ, q̃bus ꝑfecta, et cõſu mata ſit uirtus, traderet homini, uenit in manus impiæ nationis, cũ et uitare potuiſſet, ſcientia futuri, quá gere bat, et repellere eadẽ uirtute, qua mirabilia faciebat. Suſtinuit ergo cruciatus, ac uerbera, et ſpinas. Poſtremo etiam mortem ſuſcipere non recuſauit, ut homo illo du ce ſubactá, et cathenatá mortem cũ ſuis erroribus triũ pharet. Cur autem ſummus pater id potiſſimũ genus mortis eligeret, quo affici eũ ſineret, hæc ratio eſt. Dicat enim fortaſſe aliq̃s, cur ſi Deus fuit, & mori uoluit, nõ ſaltem aliquo honeſto mortis genere affectus eſt? Cur potiſſimum crucæ? Cur infami genere ſupplicij? Quod etiá homini libero, quáuis nocenti, uideatur indignũ. Primũ q̃d is, q̃ humilis aduenerat, ut humilibus, et in-

firmis opem ferret, & in omnibus ſpem ſalutis oſtenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles, et infirmi ſolent, neq; eſſet omnino, q eum non poſſet imitari. Deinde ut integrũ corpus eius ſeruaretur, quẽ die tertio reſurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiq̃ ignorandũ eſt, qđ ipſe ante de ſua paſſione prædicans, etiã id notum fecerit, habere ſe poteſtatem, cũ uellet, deponẽdi ſpiritũ, et reſumendi. Suffixus itaq; cũ ſpiritum ſpõte depoſuiſſet, neceſſariũ carnifices nõ putauerũt oſſa eius ſuffringere (ſicut mos eorũ ferebat) ſed tantũmodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum eſt, et ſepulchro diligẽter incluſum. Quæ omnia idcirco facta ſunt, ne læſum, atq; diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit cauſa, cur Deus crucem maluerit, qđ illa exaltari eũ fuit neceſſe, et omnibus gentibus paſſionem Dei noteſcere. Nã quoniã is, q patibulo ſuſpenditur, et conſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior, crux potius electa eſt, quæ ſignificaret illũ tam conſpicuũ, tamq́; ſublimen futurũ, ut ad eũ cognoſcendũ, pariter et colendũ cunctæ nationes ex omni orbe cõcurrerent. Deniq; nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio eius, aut ſublimitas maieſtatis ignota ſit. Extendit ergo in paſſione manus ſuas, orbemq́; dimenſus eſt, ut iã tunc oſtenderet ab ortu ſolis uſq; ad occaſum magnũ populũ ex omnibus linguis, & tribubus congregatum ſub alas ſuas eſſe uenturũ, & ſignum illud maximũ, atq; ſublime, frontibus ſuis ſuſcepturum. Cuius rei figuram iudæi etiam nunc exhibent, cum limina ſua de cruore agni notent.

Deus.n.percuſſurus Aegyptios,ut ab ea plaga immunes faceret hebræos,præceperat his,ut agnum candidum ſine macula immolarent,ac ſignum liminibus ſuis de ſanguine eius imponerent. Itaq; cum Aegyptiorum primogenita una nocte interiſſent,Hebræi ſoli ſigno ſanguinis tuti fuerunt,non qa cruor pecudis tantum in ſe uim haberet,ut hominibus ſaluti eſſet,ſed imago fuit rerum futurarum. Nam agnus candidus ſine macula Chriſtus fuit.i.innocens,& iuſtus,& ſanctus,q ab iiſdem iudæis immolatus ſaluti eſt omnibus,q ſignis ſanguinis.i.crucis,qua ſanguinem fudit,ſua in fronte conſcripſerunt. Frons.n.ſummũ limen eſt hominis,& limen ſanguine delibutum crucis ſignificatio eſt. Deniq; immolatio pecudis ab iis ipſis,q faciũt paſcha, nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν, qa paſſionis eſt figura, quã Deus præſcius futurorum tradidit p Moyſen populo ſuo celebrãdam. Sed tamen figura ualuit in præſenti ad depellendum piculum,ut appareat quantum ueritas ipſa ualitura ſit ad plebem Dei protegendam in extrema totius orbis neceſſitate. Quomodo autem,uel in qua plaga tuti homines ſint futuri,qui ſignum hoc ueri,& diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerunt,in nouiſſimo libro docebo.

De potentia ſigni crucis,quantæ efficaciæ ſit inuocatio nominis crucifixi,et quãtum à dæmonijs timeatur ſignum crucis. Cap. XXVII.

Nunc ſatis eſt de huius ſigni potentia,q̃tum ualeat exponere,q̃to terrori ſit dæmonibus hoc ſignum,ſciet quiderit quatenus adiu

rati per Christum de corporibus, quæ obſederint, fugiant. Ná ſicut ipſe, cum inter homines ageret, uniuerſos dæmonas uerbo fugabat, hominumq́; mentes emotas, & malis incurſibus furiatas, in ſenſus priſtinos reponebat, ita nunc ſectatores eius eoſdem ſpiritus inquinatos de hominibus, & nomine magiſtri ſui, & ſigno paſſionis excludunt. Cuius rei non difficilis eſt probatio. Ná cum Dijs ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliqs ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant, Nec reſponſa pôt cóſultus reddere uates. Et hæc ſæpe cã præcipua iuſtitiá pſequẽdi malis regibus fuit. Cú.n. quidam noſtrorũ ſacrificátibus dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno, Deos eorũ fugauerunt, ne poſſent in uiſceribus hoſtiarũ futura depingere. Quod cũ intelligerẽt aruſpices, inſtigantibus iiſdẽ dæmonibus, qbus proſecrarant, cóquerẽtes profanos homines ſacris intereſſe, adegerunt principes ſuos in furorem, ut expugnarent Dei templum, ſeq́; uero ſacrilegio contaminarent, quod grauiſſimis pſequentium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipſo cæci homines intelligere poſſunt, aut hanc eſſe uerá religionem, cui ad uincendum tanta uis ineſt, aut illam falſam, quæ ſubſiſtere, aut cógredi non poteſt. Sed aiunt hoc, Deos non metu, uerum odio facere, quaſi quisq̃ poſſit odiſſe niſi eum, qui aut noceat, aut poſſit nocere, immo uero congruens maieſtati fuit, ut eos, quos oderant, præſentibus pœnis afficerent potius, q̃ fugerent. Sed quoniam neq; accedere ad eos poſſunt, in quibus cœleſtem notam uiderint, nec iis nocere, quos ſignum immortale munierit, tanquam inexpugnabilis murus, laceſſunt eos per homi-

nes, & manibus pſequuntur alienis, quos profecto ſi eſſe confitentur, uicimus. Neceſſe eſt .n. hanc eſſe ueram religionem, quæ & rationẽ dæmonũ nouit, & aſtutiã intelligit, & uim retundit, et eos ſpiritalibus armis domitos, ac ſubactos cedere ſibi cogit. Si negant, teſtimonijs poetarũ, ac philoſophorum refellentur. Quod ſi et malos eſſe inficias non eunt, qd ſupereſt, niſi ut alios dicant eſſe Deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiã generis utriuſq;, ut ſciamus qd colendũ qd execrãdum ſit. Habent'ne inter ſe aliqđ conſortium, an uero inimici ſunt? Si ſunt aliqua neceſſitudine copulati, quatenus eos diſcernemus? Aut quomodo utriuſq; generis honorem, cultum'q; miſcebimus? Si autem ſunt inimici, aut dæmones Deos non timent, aut dij dæmones fugare non poſſunt. Ecce aliqs inſtinctu dæmonis pcitus dementia effertur, inſanit, ducamus iſtum in Iouis optimi maximi templum, uel qa ſanare homines Iupiter neſcit, in Aeſculapij, uel Apollinis fanum iubeat utriuslibet ſacerdos Dei ſui nomine, ut nocens ille ſpiritus excedat ex homine, nullo id pacto fieri poteſt. Quæ igitur Deorum uis eſt, ſi ſubiectos ſibi dæmones non habent? At uero ijdem dæmones adiurati p nomẽ ueri Dei protinus fugiunt. Quæ ratio eſt, ut Chriſtum timeant, Iouem autem non timeant, niſi ꝙ ijdem ſunt dæmones, quos uulgus Deos eſſe opinatur? Deniq; ſi conſtituatur in medio & is, quem conſtat incurſum dæmonis ppeti, Delphici Apollinis uates eodẽ modo Dei nomen horrebit, & tam celeriter excedet de ſuo uate Apollo, q̃ ex homine ſpiritus ille dæmonicus, & adiurato, fugato'q; Deo ſuo uates in perpetuum conticeſcet.

Ergo iidem ſunt dæmones, quos fatentur execrandos eſ ſe, iidem dii, qbus ſupplicant. Si nobis credendum eſſe non putant, credant Homero, q ſummum illum Iouē dæmonibus aggregauit, ſed & aliis poetis, ac philoſo phis, qui eoſdē modo dæmonas, modo Deos nūcupant, quorum alterū uerum, alterū falſum eſt. Illi.n. neq ſſimi ſpiritus ubi adiurātur, ibi ſe dæmonas confitentur, ubi coluntur, ibi ſe Deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & auocent à ueri Dei notione, per quam ſolā poteſt mors æterna uitari. Iidē ſunt, q deiiciendi hominis cauſa uarios ſibi cultus p diuerſa regionum condiderunt, mentitis tantū, aſſumptisq; nominibus, ut fallerent. Nā qa diuinitatem p ſeipſos affectare non poterant, aſciuerunt ſibi nomina potentiū regum, ſub quorū titulis honores ſibi Deorū uēdicarent. Qui error diſcuti poteſt, et in lucē ueritatis protrahi. Nam ſiquis ſtudet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia eſt ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patrēq; omnium Saturnum. Reſpondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, et de ſe, & de Deo fatebuntur. Poſt hæc euocent Chriſtum, non aderit, non apparebit, quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri poteſt? Ego uero non dubito qn ad ueritatem Triſmegiſtus hanc aliqua ratione peruenerit, qui de Deo patre omnia, & de filio locutus eſt multa, quæ diuinis continentur arcanis.

De uera, et ſingulari religione, & unde dicatur religio uel ſecundū Ciceronē, uel alios. Cap. XXVIII.

q Væ cum ita ſe habeant (ut oſtendimus) apparet nullam aliam ſpem uitæ homini eſſe propoſitam, niſi ut abiectis uanitatibus, & errore miſerabili, Deum cognoſcat, et Deo ſeruiat, niſi huic temporali renuntiet uitæ, ac ſe rudimentis iuſtitiæ ad cultum religionis inſtituat. Hac.n.conditiõe gignimur, ut generati nos deo iuſta, et debita obſeq̃a præbeamus, hunc ſolum nouerimus, hunc ſequamur. Hoc uinculo pietatis obſtricti Deo, & religati ſumus, unde ipſa religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus eſt à relegendo, q̄ in libro de natura Deorum ſecundo dicit ita. Non.n.philoſophi ſolũ, uerumetiã maiores noſtri ſuperſtitionem à religione ſaparauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut ſui ſibi filij ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum ꝑtinerent, retractarent, & tanq̃ relegerent, ii dicti ſunt religioſi ex religendo, tanq̃ ex eligendo eligentes, & ex deligendo deligentes, et ex intelligendo intelligentes. His.n.omnibus ineſt uis legendi eadẽ, quæ in religioſo, ita factum eſt in ſuperſtitioſo, ac religioſo, alterum uitij nomen, alterũ laudis. Hæc interpretatio q̃ inepta ſit, ex re ipſa licet cognoſcere. Nã ſi in ijſdem dijs colendis & religio, et ſuperſtitio uerſatur, exigua, uel potius nulla diſtantia eſt. Quid.n.mihi affert cauſæ, cur precari pro ſalute filiorum ſemel religioſi, et idẽ decies facere, ſuperſtitioſi eſſe hominis arbitretur? Si.n.ſemel facere optimum eſt, quanto magis ſæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hoſtia placabilis, placabiliores utiq; hoſtiæ plurimæ, quia multiplicata obſequia merentur

potius quàm offendunt. Non enim nobis odioſi uidentur ii famuli, qui aſſidui, ac frequentes ad obſequium fuerint, ſed magis chari. Cur igitur ſit in culpa, & nomen reprehenſibile accipiat, qui aut filios ſuos magis diligit, aut deos ſatis honorat, laudetur autem qui minus? Quod argumentum etiam è contrario ualet. Si enim totos dies precari, & immolare criminis eſt, ergo & ſemel. Si ſuperſtites filios ſubinde optare uitioſum eſt, ſuperſtitioſus eſt igitur ille, qui raro id optauerit. Aut cur uitij nomen ſit ex eo tractum, quo nihil honeſtius, nihil iuſtius optari poteſt? Nam quod ait religioſos à religendo appellatos, qui ea retractent diligẽter, quæ ad cultum Deorum pertineant, cur illi, q hoc ſæpe in die faciunt, religioſorum nomen amittant, cũ multo utiq; diligentius ex aſſiduitate ipſa relegant ea, quibus dij coluntur? Quid ergo eſt? Nimirum religio ueri cultus, ſuperſtitio falſi. Et omnino quid colas intereſt, non quemadmodum colas, aut quid preceris. Sed quia religioſos Deorum cultores ſe putant, cum ſint ſuperſtitioſi, nec religionem poſſunt à ſuperſtitione diſcernere, nec ſignificantiam nominum exprimere. Diximus nomen religionis à uinculo pietatis eſſe deductum, quod hominem ſibi Deus religarit, & pietate conſtrinxerit, quia nos ſeruire ei, ut domino, & obſequi, ut patri neceſſe eſt. Eò melius ergo id nomen Lucretius interpretatus eſt, q̃a ait, religionum ſe nodos exſoluere. Superſtitioſi autem uocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optant, omnes enim optamus, ſed aut ij, qui ſuperſtitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus ſuis ſuperſtitibus

colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Nã qui nouos ſibi ritus aſſumebant, ut in Deorum uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos uocabant. Eos uero, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religioſos nominabant. Vnde Virgilius.

Vana ſuperſtitio, ueterumq́; ignara Deorum.

Sed cum ueteres quoq; Deos inueniamus eodem modo conſecratos eſſe poſt obitum, ſuperſtitioſi ergo qui multos, ac falſos Deos colunt. Nos autem religioſi, qui uni, & uero Deo ſupplicamus.

De unitate patris & filij, ut liqueat quomodo unius Dei poſſunt eſſe cultores, qui duos colunt alterum patrem, alterum filium, patrem immortalem, filium mortalem, de quo ſuperius dictum eſt.

Caput XXIX

f Ortaſſe quærat aliqs, quomodo, cum Deum unum nos colere dicamus, duos tamen aſſeueremus Deum patrem, et Deum filium, quæ aſſeueratio pleroſq; in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia uideantur eſſe quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, ꝙ & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate iam diximus, nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deũ patrem, & Deum filium, non diuerſum dicimus, nec utrunq; ſecernimus, qa nec pater ſine filio eẽ poteſt, nec filius à patre ſecerni, ſiquidem nec pater ſine filio nũcupari, nec filius poteſt ſine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, et filius patrem, una utriq;

mens. unus ſpiritus, una ſubſtantia ē, ſed ille quaſi exu berans fons eſt, hic tanq̃ defluens ex eo riuus, ille tanquam ſol, hic tanquam radius ex ſole porrectus, qui quoniam ſummo patri & fidelis, et charus eſt, non ſeparatur, ſicut nec riuus à fonte, nec radius à ſole, q̃a et aqua fontis in riuo eſt, et ſolis lumen in radio æque. neq; uox ab ore ſeiungi, nec uirtus, aut manus à corpore diuelli poteſt. Cum igitur à prophetis idē manus Dei, & uirtus, & ſermo dicatur, utiq; nulla diſcretio eſt, quia & lingua ſermonis miniſtra eſt, & manus, in qua eſt uirtus, indiuiduæ ſunt corporis portiones. Propiore exemplo uti libet. Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen ſit in domo, & manu patris, licet ei nomen domini, poteſtatem'q; concedat, ciuili tamen iure & domus una, et unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus, & filius et pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia et unus eſt tanquam duo, & duo tanq̃ unus. Neq; id mirum, cum & filius ſit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, q̃a uoluntati patris fideliter paret, nec unquam faciat aut fecerit, niſi quod pater aut uoluit, aut iuſſit. Deniq; unum Deum eſſe tam patrem q̃ filium Eſaias in illo exēplo, quod ſuperius poſuimus, oſtendit, cum diceret. Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniā in te Deus eſt, & non eſt alius Deus præter te, Sed & alio loco ſimiliter ait. Sic dicit dominus Deus rex Iſrael, et qui eruit eum Deus æternus ego primus, & ego nouiſſimus, et præter me nemo eſt Deus. Cum duas perſonas propoſuiſſet Dei regis .i. Chriſti, & dei patris, qui eum poſt paſſionem

ab inferis excitauit, ſic oſtendiſſe diximus Oſeam propbetam, qui ait. Et de manu inferorum eruá eum,

Tamen ad utranq; pſoná referẽs intulit, et præter me non eſt Deus, cum poſſet dicere præter nos, ſed fas non erat plurali numero, ſeparationẽ tantæ neceſſitudinis fieri, Vnus eſt .n. ſolus liber Deus, ſummus, carẽs origine, q̃a ipſe eſt origo rerũ, & in eo ſimul et filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens, & uoluntas alterius in altero ſit, uel potius in utroq; una, merito unus Deus uterq; appellatur, quia quicquid eſt in patre ad filium transfluit, & quicquid in filio à patre deſcendit. Non poteſt igitur ille ſummus, ac ſingularis Deus niſi per filium coli, qui ſolum patrem ſe colere putat, ſicut filium non colit, ita nec patrẽ quidem colit. Qui autem filium ſuſcipit, et nomen eius gerit, is uere cum filio ſimul et patrem colit, quoniam legatus, & nuntius, & ſacerdos ſummi patris eſt filius. Hic templi maximi ianua eſt, hic lucis uia, hic dux ſalutis, hic oſtium uitæ.

De hæreſibus, quas non modo prophetæ, ſed etiá Chriſtus, & apoſtoli prædixerunt emerſuras, eſſe uitandas. Et quod illa ſola eccleſia catholica eſt, & uera, in qua eſt confeſſio, et medicina peccatorum per pœnitentiam, et fidei ſacramenta. Caput XXX

S Ed quoniam multæ hæreſes extiterunt, et inſtinctibus dæmonũ, populus dei ſciſſus eſt, determinanda eſt nobis breuiter ueritas, ac in ſuo proprio domicilio collocanda, ut ſiquis aquam uitæ cupit haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent uenam, ſed uberrimum Dei fontem noue-

rit, quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia ſci re nos conuenit & ipſum, et legatos eius prædixiſſe, qđ plurimæ ſectæ, & hæreſes haberent exiſtere, quæ cócordiã ſancti corporis rumperent, ac nouiſſimæ ſumma prudentia caueremus, nequando in laqueos, et fraudes illius aduerſarij noſtri, cum quo luctari Deus nos uoluit, incideremus. Tum dediſſe certa mandata, quæ in perpetuum cuſtodire deberemus. Quorum pleriq; imitatores deſerto itinere cœleſti uias ſibi deuias ꝑ anfractus, & præcipitia condiderunt, per quam partem plebem incautam, et ſimplicem, ad tenebras, mortemq́; deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam noſtrorum uel minus ſtabilitæ fide, uel minus docti, uel minus cauti, qui diſſidium facerent unitatis, & eccleſiam diſſiparent. Sed ij, quorũ fides lubrica fuit, cum Deum noſſe ſe, & colere ſimularent, augendis opibus, & honori ſtudentes, affectabant maximum ſacerdotium. & á potioribus uicti, cadere ſe cum ſuffragatoribus ſuis maluerũt, q̃ eos facere præpoſitos, qbus concupierant ipſi añ præponi. Quidã uero nó ſatis cœleſtibus literis eruditi, cum ueritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent, obijcientibus uel ĩpoſſibile, uel incongruens eſſe, ut Deus in uterũ ſe mulieris includeret, nec cœleſtem illã maieſtatem ad tantã ĩfirmitatẽ potuiſſe deduci, ut hoĩbus cõtẽptui, deriſui, cótumeliæ, et ludibrio eſſet, poſtremo ẽt cruciamenta perferret, atq; execrabili patibulo figeretur, quæ oĩa cum neq; ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare poſſent (nec.n.uim, rõnemq́; penitus ꝑuidebát) deprauati ſunt ab itinere recto, & cœleſtes literas corruperũt,

ut nouam ſibi doctrinam ſine ulla radice, ac ſtabilitate componerent. Nõnulli autem *falſorum prophetarũ uaticinio illecti, de qbus & ueri prophetæ, & ipſe prædixerat, exciderunt á doctrina* Dei, *& traditionem ueram reliquerunt.* Sed illi *omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas proſpicere, & cauere debuerant, diuinum nomen & cultum per imprudentiam pdiderũt.* Cum enim Phryges, *aut* Nouatiani, *aut* Valẽtiniani, *aut* Marcionitæ, *aut* Anthropiani, *aut* Arriani, *ſeu qlibet alij nominantur, chriſtiani eſſe deſierũt, ij, q* Chriſti *nomine amiſſo, humana, et externa uocabula induerunt.* Sola *igitur catholica eccleſia eſt, quæ uerum cultum retinet.* Hic *eſt fons ueritatis, hoc eſt domiciliũ fidei. hoc templum* Dei, *quó ſiquis non intrauerit, uel á quo ſiquis exiuerit, á ſpe uitæ, ac ſalutis æternæ alienus eſt.* Neminẽ *ſibi oportet ptinaci concertatione blandiri.* Agitur. *n. de uita, & ſalute. cui niſi caute, & diligenter conſulatur, amiſſa & extincta erit.* Sed *tamen qa ſinguli quiq; cœtus hæreticorũ ſe potiſſimum chriſtianos, & ſuam eſſe catholicam eccleſiam putant, ſciẽdum eſt illam eſſe ueram, in qua eſt religió, confeſſio, et pœnitentia, quæ peccata, & uulnera, qbus eſt ſubiecta imbecillitas carnis, ſalubriter curat.* Hæc *interim paucis admonendi gratia retuli, neqs errorem fugere cupiẽs, maiori implicetur errore, dum penetrale ueritatis ignorat.* Poſtea *plenius, & uerius contra omnes mendaciorum ſectas proprio, ſeparatoq; opere pugnabimus.* Sequitur *ut quoniam ſatis de religione uera, et ſapientia locuti ſumus, in proximo libro de* Iuſtitia *diſſeramus.*

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVINTVS, DE IVSTITIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod iniquum, & impium eſt ante damnare uel perſonam, uel cauſam, q̃ de merito eius cognoſcere. Et quare ſapientia iungenda ſit religioni. Et quare ſapiẽtia huius mundi literas ſacras contempſerit. Et ꝙ eloquentia ſeruit ſeculo, & ꝙ plerunq; ut amplius eluceſcat, ex induſtria impugnant ueritatem, quæ ferè ſemper idoneis aſſertoribus indiget. Cap. I.

Non eſt apud me dubium, Conſtantine Imperator Max. quin hoc opus noſtrum, quo ſingularis ille rerum conditor, & huius immenſi operis rector aſſeritur, ſiquis attigerit ex iſtis inepte religioſis (ut ſunt nimia ſuperſtitione impatientes) inſectetur etiam maledictis, ut uix lecto fortaſſe principio, affligat, proijciat, execretur, ſeq; inexpiabili ſcelere contaminari, atq; aſtringi putet, ſi hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, ſi fieri poteſt, humanitatis iure poſtulamus, ut nõ prius damnet, quàm uniuerſa cognouerit, nã ſi ſacrilegis, & proditoribus,

x

& ueneficis poteſtas defendendi ſui datur, nec præda
mnari quemq̃ incognita cauſa licet, non iniuſte petere
uidemur, ut ſiquis erit ille, qui inciderit in hæc, ſi le-
get, perlegat, ſi audiet, ſententiam differat in extre-
mum. Sed noui hominum pertinaciam, nunq̃ impetra
bimus. Timent enim ne à nobis reuicti, manus dare
aliquando clamante ipſa ueritate cogantur. Obſtre-
punt igitur, & intercedunt, ne audiant, et oculos ſuos
opprimunt, ne lumen uideant, quod offerimus. Quo
planè ipſi diffidentiam ſuæ perditæ rationis oſten-
dunt, cum neq; cognoſcere, neq; congredi audent, q̃a
ſciũt ſe facile ſuperari. Et ideo diſceptatiõe ſublata,
Pellitur è medio ſapientia, ui geritur res,
Vt ait Ennius, & q̃a ſtudent damnare tanq̃ nocentes,
quos utiq; ſciunt inocentes, conſtare de ipſa inocentia
nolunt, quaſi uero maior iniquitas ſit, probatam ino
centiam damnaſſe, q̃ inauditã. Sed (ut dixi) uerentur,
ne ſi audierint, damnare non poſſint. Et ideo cultores
Dei ſummi, hoc eſt iuſtos homines torquent, interficiũt,
exterminant, nec cauſas odiorum ipſi reddere poſſunt,
qui tam uehementer oderunt, quia ipſi errant, ira-
ſcuntur ijs, qui uiam ueram ſequuntur, & cum cor
rigere ſe poſſint, errores ſuos inſuper crudelibus fa-
ctis coacernant, innocentium cruore maculantur, &
dicatas Deo mentes euiſceratis corporibus detorquent.
cum talibus nunc congredi, & diſputare contendi-
mus. Hos ad ueritatem ab inepta perſuaſione tra-
ducere, qui ſanguinem facilius hauſerint, quàm uer
ba iuſtorum. Quid igitur? Operam'ne perdemus?
Minime. Nam ſi lucrari hos à morte, ad quam conci-

tatiſſime tendunt, non potuerimus, ſi ab illo itinere de morte ad uitam, lucem'q; reuocare, quoniam ipſi ſalu ti ſuæ repugnant, noſtros tamen confirmabimus, quo rum non eſt ſtabilis, ac ſolidis radicibus fundata, & fixa ſententia. Nutant enim plurimi, et maxime qui literarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philo ſophi, & oratores, & poetæ pernicioſi ſunt, ꝙ incau tos animos facile irretire poſſunt ſuauitate ſermonis, & carminum dulci modulatiōe currentium. Ob eáq; cauſam uolui ſapientiam cum religione coniungere, nequid ſtudioſis illa inanis doctrina poſſit officere, ut iam ſcientia literarum non modo nihil noceat religio ni, atq; iuſtitiæ, ſed etiā proſit quā plurimum, ſi is, qui eas didicerit, ſit uirtutibus inſtructior, & ueritate ſa pientior. Præterea etiam ſi nulli alij, nobis certe pro derit, delectabit ſe conſcientia, gaudebit'q; mens, ſe in ueritatis luce uerſari, quod eſt animæ pabulum incre dibili quadam iucunditate perfuſum. Verum non eſt deſperandum fortaſſe, non canimus ſurdis. Nec enim tam in malo ſtatu res eſt, ut deſint ſanæ mentes, quibus & ueritas placeat, & monſtratum ſibi rectum iter & uideant, & ſequantur. Circumliniatur modo po culum cœleſtis ſapientiæ melle, ut poſſint ab imprudē tibus amara remedia ſine offenſione potari, dum illi ciēs prima dulcedo acerbitatem ſaporis aſperi ſub præ textu ſuauitatis occultat. Nam hæc in primis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctores, & principes hu ius ſeculi ſcriptura ſancta fide careat, ꝙ prophe tæ communi, ac ſimplici ſermone, ut ad populum ſunt locuti. Contemnuntur itaq; ab ijs, qui nihil audi

re,uel legere niſi ex politum,ac diſertum uolunt, nec quicq̃ inhærere animis eorum poteſt,niſi quod aures blandiori ſono permulcet. Illa uero,quæ ſordida uidentur,anilia,inepta, uulgaria exiſtimantur. Ideo nihil uerum putant,niſi quod auditu ſuaue eſt,nihil credibile,niſi quod poteſt incutere uoluptatem, nemo rem ueritate ponderat, ſed ornatu. Non ergo credunt diuinis,quia fuco carent, ſed ne illis quidem, qui eas interpretantur, quia ſunt & ipſi aut omnino rudes,aut certe parum docti. Nam ut plene ſint eloquentes,per raro contingit,cuius rei cauſa in aperto eſt. Eloquentia enim ſeculo ſeruit,populo ſe iactare,& in rebus malis placere geſtit. Siquidem ueritatem ſæpius expugnare conatur, ut uim ſuam monſtret, opes expetit, honores concupiſcit, ſummum deniq; gradum dignitatis expoſcit. Ergo hæc quaſi humilia deſpicit,arcana tanquã contraria ſibi fugit, quippe quæ publico gaudeat,et multitudinẽ, cælebritatemq́; deſyderet. Eo fit, ut ſapientia,& ueritas idoneis præconibus indigeat. Et ſiqui forte literatorum ſe ad eam contulerunt, defenſioni eius non ſufficerunt. Ex ijs, qui mihi noti ſunt, Minutius felix non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus eſt, declarat quã idoneus ueritatis aſſertor eſſe potuiſſet, ſi ſe totum ad id ſtudiũ contuliſſet. Septimius quoq; Tertulianus fuit omni genere literarum peritus, ſed in loquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obſcurus fuit. Ergo ne hic quidem ſatis cælebritatis inuenit. Vnus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, qui magnam ſibi gloriam ex artis oratoriæ profeſ-

ſione quæſierat, & admodum multa conſcripſit in ſuo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioſo, ſuaui, & (quæ ſermonis maxima eſt uirtus) aperto, ut diſcernere nequeas, utrum'ne ornatior in loquendo, an facilior in explicando, an potentior in perſuadendo quiſq̃ fuerit. Hic tamen placere ultra uerba ſacra mentibus ignorantibus non poteſt, quoniã myſtica ſunt, quæ locutus eſt, & ad id præparata, ut ſolis fidelibus audiantur. Deniq; à doctis huius ſeculi, quibus forte ſcripta eius innotuerunt, derideri ſolet. Audiui ego quendã hominem diſertum ſanè, qui eum immutata una litera Caprianum uocaret, quaſi ꝙ elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contuliſſet. Quod ſi accidit hoc ei, cuius eloquentia non inſuauis eſt, quid tandem putemus accidere illis, quorum ſermo ieiunus eſt, & ingratus, qui neq; uim perſuadendi, neq; ſubtilitatem argumentandi, neq; ullam prorſus acerbitatem ad reuincendũ habere potuerunt?

Quod ex defectu doctorum data eſt temerarijs hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam, et hoc probat exemplo duorum philoſophorum, quos uiderat in Bithynia. Caput II

Rgo quia defuerunt apud noſtros idonei, peritiq; doctores, qui uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui cauſam omnem ueritatis ornate, copioſeq; defenderent, prouocauit quoſdã hæc ipſa penuria, ut auderent ſcri

bere contra ignotam ſibi ueritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicq̃ laceſſerunt. Ego cum in Bithynia literas oratorias accitus docerem, contigiſſet'q; eodem tempore, ut Dei templum euerteretur, duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atq; abiectæ ueritati neſcio utrum ſuperbius, an importunius inſultarent, quorum alter antiſtitem ſe philoſophiæ profitebatur. Verum ita uitioſus, ut continentiæ magiſter non minus auaritia, quã libidinibus arderet, in uictu tam ſumptuoſus, ut in ſchola uirtutis aſſertor, parſimoniæ, paupertatis'q; laudator, in palatio peius cœnaret, quã domi, tamen uitia ſua capillis, et pallio, & (quod maximũ eſt uelamentum) diuitijs prætegebat, quas ut augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat, eosq; ſibi repente authoritate falſi nominis obligabat, non modo, ut eorum ſententiam uenderet, uerumetiam confines ſuos, quos ædibus, agris'q; pellebat, à ſuo repetendo, hac potentia retardabat. Hic uero, qui ſuas diſputationes moribus deſtruebat, uel mores ſuos diſputationibus arguebat, ipſe aduerſus ſe grauis cenſor, & accuſator acerrimus, eodem ipſo tempore, quo iuſtus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit contra religionem, nomem'q; Chriſtianum. Profeſſus ante omnia, philoſophi officium eſſe, erroribus hominum ſubuenire, atq; illos ad ueram uiam reuocare, ideſt ad cultus Deorum, quorum numine, ac maieſtate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur, nec pati, homines imperitos quorundam fraudibus illici, ne ſimplicitas eorum prædæ, ac pabulo ſit hominibus aſtutis. Itaq; ſe ſu-

ſæpiſſe hoc munus philoſophia dignum, ut præferret non uidentibus lumen ſapientiæ, non modo ut ſuſceptis Deorum cultibus reſaneſcant, ſed etiam ut pertinaci obſtinatione depoſita, corporis cruciamenta deuitent, nec ſæuas membrorum lacerationes fruſtra perpeti uelint. Vt autem appareret cuius rei gratia opus illud elaboraſſet, effuſus eſt in pricipum laudes, quorum pietas, & prouidentia (ut quidem ipſe dicebat) tum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in defendendis Deorum religionibus claruiſſet, conſultum eſſe tandem rebus humanis, ut cohibita impia, & anili ſuperſtitione, uniuerſi homines legitimis ſacris uacarent, ac propitios ſibi Deos experirentur. Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat, infirmare uoluit rationem, ineptus, uanus, ridiculus apparuit, quia grauis ille conſultor utilitatis alienæ, non modo quid oppugnaret, ſed etiam quid loqueretur neſciebat. Nam ſiqui noſtrorum affuerunt, quamuis temporis gratia conticæſcerent, animo tamen deriſere, utpote cum uiderent hominem profitentem, ſe illuminaturum alios, cum ipſe cæcus eſſet, reducturum alios ab errore, cum ipſe ignoraret, ubi pedes ſuos poneret, eruditurum alios ad ueritatem, cuius ille ne ſcintillam quidem unam uidiſſet aliquando, quippe cum ſapientiæ profeſſor profligare ſapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, ꝙ illo potiſſimum tempore id operis eſſet aggreſſus, quo furebat odioſa crudelitas. O philoſophũ adulatorem, ac tempori ſeruientem. Verũ hic pro ſua inanitate contemptus eſt, qui & gratiã, quam ſperauit, nõ eſt ade-

ptus, & gloria, quã captauit, in culpam, reprehenſionem'q; conuerſa eſt. Alius eandem materiam mordacius ſcripſit, qui erat tunc è numero iudicum, & qui author in primis faciendæ perſecutionis fuit, quo ſcelere non contentus, etiam ſcriptis eos, quos afflixerat inſecutus eſt. Compoſuit enim libellos duos non contra Chriſtianos, ne inimice inſectari uideretur, ſed ad chriſtianos, ut humane, & benigne conſulere putaretur; in quibus ita falſitatem ſcripturæ ſacræ arguere conatus eſt, tanquã ſibi eſſet tota contraria, nã quædam capita, quæ repugnare ſibi uidebantur, expoſuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem diſciplina fuiſſe uideatur. Quod ſi fuit, quis eum Demoſthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat aſſenſus, & fidei, cuius nomen induerat, & ſacramenti, quod acceperat, proditor factus eſt, niſi forte caſu in manus eius diuinæ literæ inciderunt. Quæ igitur temeritas erit id audere diſſoluere, quod illi nemo interpretatus eſt bene? ꝙ aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abeſt à diuinis literis repugnantia, quantum ille abfuit à ueritate, & fide, præcipue tamen Paulum, Petrum'q; lacerauit, cæteros'q; diſcipulos, tanquam fallaciæ ſeminatores, quos eoſdem tum rudes, & indoctos fuiſſe teſtatus eſt. Nam quoſdam eorum piſcatorio officio quæſtum feciſſe, quaſi ægre ferret, ꝙ illam rem nõ Ariſtophanes aliqs, aut Ariſtarchus cõmentatus ſit.

Quod diſcipulis Chriſti uoluntas mentiendi abfuit, qui uitam exercebant contrariam uitijs. Et quod

reſpondendũ fuit blaſphemiæ eorum, qui Chriſtum magum fuiſſe mentiti ſunt, & ſibi ipſis contraria docuerunt. Caput III

Ab fuit ergo ab his fingendi uoluntas, & aſtutia, quoniã rudes fuerunt. Aut quis poſſet indoctus, apta inter ſe, & cohærentia fingere, cum philoſophorum doctiſſimi Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zenon, ipſi ſibi repugnãtia, & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, ut cohærere non poſſint. Illorum autem traditio, quia uera eſt, quadrat ubiq;, ac tota ſibi conſentit, & ideo perſuadet, quia conſtanti ratione ſuffulta eſt, non igitur quæſtus, & cõmodi gratia religionem iſtam commenti ſunt, quippe qui et præceptis, & ipſa re eam uitam ſecuti ſunt, quæ & uoluptatibus caret, et omnia, quæ habentur in bonis, ſpernit, et qui non tantum mortem pro fide ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe & ſcierint, & prædixerint, & poſtea uniuerſos, qui eorum diſciplinam ſecuti eſſent, acerba, & nefanda paſſuros, Ipſum autem Chriſtum affirmauit à iudæis fugatum, collecta noningentorũ hominum manu, latrocinia feciſſe. Quis tantæ authoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nã fortaſſe illi hoc in ſomnis Apollo aliquis nuntiauit. Tot ſemper latrones perierunt, & quotidie pereũt, utiq; multos & ipſe damnaſti, quis eorum poſt crucem ſuam, non dicam Deus, ſed homo appellatus eſt? Verum tu forſitan ex eo credidiſti, quia uos homicidam Martem conſecraſtis, ut Deum, quod tamen non

feciſſetis, ſi illum Areopagitæ in crucem ſuſtuliſſent. Item cum facta eius mirabilia deſtrueret, nec tamen negaret, uoluit oſtendere Apollonium uel paria, uel etiam maiora feciſſe. Mirum, q Apuleiũ prætermiſit, cuius ſolent & multa, & mira memorari. Cur igitur ò delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit, niſi forte tu ſolus, illo ſcilicet Deo dignus, cũ quo te in ſempiternũ uerus Deus puniet. Si magus Chriſtus, quia mirabilia fecit, peritior utiq; Apollonius, qui (ut deſcribis) cum Domitianus eum punire uellet, repente in iudicio non comparuit, quã ille, qui comprehenſus eſt, & cruci affixus. At enim ex hoc ipſo fortaſſe inſolentiam Chriſti uoluit arguere, q Deum ſe conſtitueret, ut ille uerecundior fuiſſe uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, id ſibi non arrogauerit. Omitto nunc ipſa opera comparare, quia in ſecundo, & ſuperiori libro de fraude, ac præſtigijs artis magicæ dixi. Nego eſſe quenquam, qui non optet in primis id ſibi poſt mortem contingere, quod etiam reges maximi concupiſcunt. Cur enim homines ſibi ſepulchra magnifica, cur ſtatuas, cur imagines comparant, cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte pro ciuibus ſuſcepta, ſtudent opiniones hominum promereri? Cur deniq; ipſe ingenij tui monimentum hoc deteſtabili ſtultitia, tanquam cœno ædificatum, conſtituere uoluiſti, niſi quod immortalitatem de memoria nominis ſperas? Stultum eſt igitur, id putare Apollonium noluiſſe, quod optaret utiq;, ſi poſſet, quia nemo eſt, qui immortalitatem recuſet, & maxime cum eum dicas & adoratum eſſe à quibuſdam, ſicut Deum, & ſimu

lachrũ eius ſub Herculis Alexi Caci nomine conſtitutum, ab Epheſiis etiam nunc honorari, non potuit ergo poſt mortem Deus credi, quia & hominem, & magum fuiſſe conſtabat, & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem, quia ſuo nec poterat, nec audebat. Noſter uero & poterat deus credi, quia magus non fuit, & creditus eſt, quia uerus fuit. Non, inquit, hoc dico, icirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit, ſed ut appareat nos ſepientiores eſſe, qui mirabilibus factis non ſtatim fidem diuinitatis adiunximus, quã uos, qui ob exigua portenta deũ credidiſtis. non eſt mirum ſi tu, qui à Dei ſapientia longe remotus es, nihil prorſus intelligis eorum, quæ legiſti, cum iudæi, qui à pricipio prophetas lectitauerant, qbusq; ſacramentum dei fuerat obſignatum, tamen quid legerent ignorauerunt. Diſce igitur, ſiquid tibi cordis eſt, non icirco à nobis deũ creditum Chriſtum, qa mirabilia fecit, ſed qa uidimus in eo facta eſſe omnia, quæ nobis annuntiata ſunt uaticinio prophetarũ, fecit mirabilia, magnũ putaſſemus, ut et uos nũncupatis, & iudæi tunc putauerunt, ſi non illa facturũ Chriſtũ prophetæ omnes uno ſpiritu prædixiſſent. Itaq; Deũ credimus, non magis ex factis, operibus'q; mirandis, quã ex illa ipſa cruce, quã uos ſicut canes lambitis, quoniã ſimul & illa prædicta eſt, non igitur ſuo teſtimonio, (cui enim de ſe dicenti credi poteſt) ſed prophetarum teſtimonio, quia omnia, quæ fecit, ac paſſus eſt, multo ante cecinerunt, fidem diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquam magorum potuit, aut poteſt aliquãdo contingere. Cum igitur talia

ignorantiæ ſuæ deliramenta fudiſſet, cum ueritatem penitus excidere cönixus eſſet, auſus eſt libros ſuos nefarios, ac Dei hoſtes φιλαληθεῖς, ideſt ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus, o mentem cimmerijs (ut aiunt) tenebris atriorem. Diſcipulus hic fortaſſe Anaxagoræ fuit, cui niues atramentū fuerunt, atq; eadem cæcitas eſt & uero falſitatis, & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo ſubdolus uoluit lupum ſub ouis pelle cælare, ut fallaci titulo poſſet irretire lectorem. Verū eſto inſcitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attuliſti ueritatem, niſi quod aſſertor Deorum eos ipſos ad ultimum prodidiſti. Proſecutus enim ſummi Dei laudes, quem regem, quem maximum opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem, authoremq; uiuentium confeſſus es, ademiſti Ioui tuo regnum, eumq; ſumma poteſtate depulſum, in miniſtrorum numerum redegiſti. Epilogus itaq; te tuus arguit ſtultitiæ, uanitatis, erroris. Affirmas Deos eſſe, & illos tamen ſubijcis, & mancipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus inceptum ſit, & contra quos, & ad quid proſit. Caput IIII

I ergo, de quibus dixi, cū præſente me, ac dolēte ſacrilegas ſuas literas explicaſſent, & illorum ſuperba impietate ſtimulatus, & ueritatis ipſius conſcientia (ut ego arbitror) ſuſcepi hoc munus, ut omnibus ingenij mei uiribus ac-

cuſatores iuſtitiæ refutarem, non ut contra eos ſcriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, ſed ut omnes, qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno ſimul impetu profligarem. Non dubito enim quin & alij plurimi, & multis in locis, et non modo græcis, ſed etiam latinis literis, monimentum iniuſtitiæ ſuæ ſtruxerunt, quibus ſingulis quoniam reſpondere non poteram, ſic agendam mihi hanc cauſam putaui, ut etiã priores cum omnibus ſuis ſcriptis peruerterem, & futuris omnem facultatem ſcribendi, aut reſpondendi amputarem, præbeant modo aures. Efficiam profecto, ut quicunq; iſta cugnouerit, aut ſuſcipiat quod ante damnauit, aut, quod eſt proximum, deridere aliquando deſiſtat. Quanquã Tertulianus eandem cauſam plene perorauerit in eo libro, cui Apologetico nomen eſt, tamen quoniam aliud eſt accuſantibus reſpondere, quod in defenſione, aut negatione ſola poſitum eſt, aliud inſtituere, quod nos facimus, in quo neceſſe eſt doctrinæ totius ſubſtantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cyprianus non executus eſt in ea oratione, qua Demetrianum (ſicut ipſe ait) oblatrantem, atq; obſtrepentem ueritati redarguere conatur, qua materia non eſt uſus, ut debuit. Non enim ſcripturæ teſtimonijs, quam ille utiq; uanam, fictam, commentitiam putabat, ſed argumentis, & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanquam rudem debuit. Eiq; paulatim lucis principia monſtrare, ne toto lu-

mine obiecto caligaret, Nam ſicut infans ſolidi, ac fortis cibi capere uim non poteſt, ob ſtomachi teneritudinem, ſed liquore lactis, ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus ueſci fortioribus poſſit, ita et huic oportebat, quia non dum poterat capere diuina, prius humana teſtimonia offerri, ideſt philoſophorum & hiſtoricorum, ut ſuis potiſſimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut iis ſolis contentus eſſet, quibus fides conſtat, acceſſi Deo inſpirante, ut ego facerem, & ſimul, ut iam cæteris ad imitandum pararem. At ſi hortatu noſtro docti homines, ac diſerti huc ſe conferre cœperint, & ingenia ſua, uimq; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falſas, & occaſuram eſſe omnem philoſophiam, nemo dubitauerit, ſi fuerit omnibus perſuaſum, tum hanc ſolam religionem, tum etiam & ſolam ueram eſſe ſapientiam. Sed euagatus ſum longius, quàm uolebam.

De iuſtitia, quam non modo philoſophi, ſed etiam poetæ, qui eos præceſſerunt, tantis quæſierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat, nō figmento poetico, quod iuſtitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuiſſe ſecula. Sed Ioue regnante iuſtitiam eē fugatam. Caput V

Vnc reddenda eſt de iuſtitia propoſita diſputatio, quæ aut ipſa ſumma eſt uirtus, aut fons eſt ipſa uirtutis, quam non modo phi-

loſophi quæſierunt, ſed poetæ quoq;, qui priores multo fuerunt, & ante natum philoſophiæ nomen pro ſapientibus habebantur. Hi planè intellexerunt, abeſſe hanc à rebus humanis, eamq; finxerunt offenſam uitijs hominum ceſſiſſe à terra, in cœlumq; migraſſe, atq; ut docerent q̄d ſit iuſtè uiuere. (Solent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi uocant aurea, repetunt exempla iuſtitiæ, narrantq; in quo ſtatu fuerit uita humana, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poetica fictione, ſed pro uero habendum eſt. Saturno enim regnante nondum Deorum cultibus inſtitutis, nec adhuc ulla gente ad diuinitatis opinionem conſecrata, Deus utiq; colebatur. Et ideo non erant neq; diſſenſiones, neq; inimicitiæ, neq; bella.

Non dum ueſanos rabies nudauerat enſes,

Vt germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine.

Nec conſanguineis fuerat diſcordia nata.

Immo nec alienigenis quidem, neq; ulli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præſente, ac uigente iuſtitia, aut de tutela ſui, cum nemo inſidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupiſceret?

Malebant tenui contenti uiuere cultu, ut Cic. in ſuo ait Arato, quod eſt proprium noſtræ religionis.

Ne ſignare quidem, aut partiri limite campum

Fas erat, in medium quærebant. Quippe cũ Deus cõem omnibus terrã dediſſet, ut cõem degerent uitam, non ut rabida, et furens auaritia ſibi omnia uẽdicaret, nec ulli deeſſet, q̃ omnibus naſceretur. Quod poetæ di

ctum ſic accipi oportet, non ut exiſtimemus nihil omnino tunc fuiſſe priuati, ſed more poetico figuratum, ut intelligamus tam liberales fuiſſe homines, ut natas ſibi fruges non includerent, nec ſolis abſconditis incubarent, ſed pauperes ad communionem proprij laboris admitterent.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

Nec mirum cum promptuaria iuſtorum benigne paterent omnibus, nec auaritia intercipiens beneficia diuina famem, ſitimq; uulgo faceret, ſed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus large, copioſéq; donarent. Sed poſtquã Saturnus à filio pulſus, in Latiumq; delatus eſt,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul adeptis,

Cum iam populus, uel noui regis metu, uel quia ſpõte deprauatus Deum colere deſiſſet, regemq; pro Deo habere cœpiſſet, cum ipſe propemodum parricida exẽplo cæteris eſſet, ad uiolandam pietatem,

Deſeruit propere terras iuſtiſſima uirgo.

Sed non, ut ait Cicero,

Et Iouis in regno, cœliq; in parte reſedit.

Quomodo enim poterat in eius regno reſidere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello perſecutus eſt, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum uirus ſerpentibus addidit atris,

Prædariq; lupos iuſſit. ideſt odium, & inuidiã, & dolum hominibus inſeuit, ut eſſent tanquam ſerpentes uenenati, tam rapaces quàm lupi. Quod quidem uere faciunt ij, qui iuſtos, ac fideles Deo perſequũtur, dantq; iudicibus ſæuiendi aduerſus inoxios poteſtatem.

ſtatem. Fortaſſe aliquid eiuſmodi Iupiter fecerit ad expugnandam, tollendamq; iuſtitiam, & ideo efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe traditur.

Tum belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.

Neq; immerito. Sublata.n. Dei religione boni quoque, ac mali ſcientiam perdiderunt, ſic hominibus intercidit communitas uitæ, & direptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus inſerere cœperunt, & inſidiari, et gloriã ſibi ex humano ſanguine cõparare.

Quod cupiditas fons malorum omnium expulſa iuſtitia, ſuas, ideſt iniquiſſimas promulgauit leges; & quomodo ſub Ioue naturæ conſortes ſeruituti ſubiecerit audax, auara, ambitioſa, ſuperba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit ſeculum, quod ſola facit puritas ueræ religionis. Cap. VI

Quorum omnium malorum fons cupiditas erat, quæ ſcilicet ex contemptu ueræ maieſtatis erupit, non tantum enim non participabant alijs ij, quibus aliquid affluebat, ſed aliena quoq; rapiebant in priuatum lucrum trahẽtes omnia, & quæ antea in uſus hominum etiam ſinguli laborabant, in paucorum domo conferebantur. Vt.n. cæteros ſeruitio ſubiugarent, in primis neceſſaria uitæ ſubducere, & colligere cœperunt. Eaq; firmiter concluſa ſeruare, ut beneficia cœleſtia facerent ſua, nõ propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat, ſed ut omnia cupiditatis, & auaritiæ inſtrumenta contraherent, leges etiam ſibi iuſtitiæ nomine munitas iniquiſſimas, iniu-

ſtiſtimaſq́; ſanxerunt, quibus rapinas, & auaritiam ſuam contra uim multitudinis tuerentur. Tantum *igitur authoritate, quantum uiribus, aut opibus, aut auaritia præualebant.* Et *quoniá nullum in his iuſtitiæ ueſtigium fuit, cuius officia ſunt humanitas, æquitas, miſericordia, iam ſuperba, et tumida inæqualitate gaudebant, altioresq́; cæteris hominibus ſatellitum comitatu, & ferro, & inſigni ueſte fulgebant.* H*inc honores ſibi, & purpuras, & faſces inuenerunt, ut ſecurium, gladiorumq́; terrore ſubnixi, quaſi iure dominorum perculſis, ac pauentibus imperarent. in hac conditione humanam uitam rex ille conſtituit, qui debellato, ac fugato parente non regnum, ſed impiam tyrannidem ui, & hominibus armatis occupauit.* Et *aureum illud, iuſtumq́; ſeculum ſuſtulit, coegitq́; homines malos, & impios fieri, uel ex hoc ipſo, quod ipſos auertit á* Deo *ad ſe adorandum, quod error inſolentiſſimæ poteſtatis expreſſerat.* Q*uis enim nó metueret eum, quẽ arma cingebant, quem ferri, & gladiorum fulgor inſuetus circundabat? aut qui parceret alieno, qui ne patri ſuo quidem pepercerat?* Q*uem uero metueret, qui* Titanam *robuſtam, excellentemq́; uiribus gentem bello uicerat, occidione deleuerat?* Q*uid mirũ, ſi omnis multitudo inſolito metu preſſa in unius adulationem conceſſerat? hunc uerebantur, huic honorem maximum deferebant.* Et *quoniam mores, ac uitia regis imitari genus obſequij iudicabatur, abiecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi ſcelus uiderentur, ſi pie uiuerent.* Sic *aſſidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt, & paulatim male uiuendi conſuetudo mos fa*

ctus eſt. Nec iam quicquam ex antecedentis ſeculi pio, atq; optimo ſtatu manſit, ſed exploſa iuſtitia, ueritatem ſecum trahens reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poetæ, qui eam ad cœlum confugiſſe cecinerunt, ideſt ad Iouis regnum. Si enim ſeculo, quod uocant aureum, iuſtitia in terra fuit, à Ioue utiq; pulſa eſt, qui aureum ſeculum commutauit. Seculi autem commutatio, & expulſio iuſtitiæ nihil aliud, ut dixi, quàm deſertio diuinæ religionis putanda eſt, quæ ſola efficit, ut homo hominẽ charum habeat, eumq; ſibi fraternitatis uinculo ſciat eẽ conſtrictum, ſiquidem pater idem & Deus eſt omnibus, ut Dei patris communis beneficia cum ijs, qui nõ habent, partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hoſpiti, non aurem precanti, ſed ſit largus, beneficus, liberalis, quas regias eſſe laudes Tullius exiſtimauit. Hæc eſt profecto iuſtitia, et hoc aureum ſeculum, quod Ioue regnante primum corruptum, mox & ipſo, & omni eius progenie conſecrata, Deorumq́; multorum cultu ſuſcepto fuerat omne ſublatum.

De aduentu Chriſti aureum ſeculum reſtituẽtis in electis, ideſt uerá reformantis religionem. Et quod uirtus innoteſcit, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidum ſit, quare Deus mala eſſe permiſerit.

Caput VII

Ed Deus, ut parẽs indulgentiſſimus, appropinquante ultimo tempore nuntium miſit, qui uetus illud ſeculum, fugatamq́; iuſtitiã

reduceret, ne humanum genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo ſpecies illius aurei tem poris, & reddita quidem terræ, ſed aſſignata paucis iuſtitia eſt, quæ nihil aliud eſt, q̃ Dei unici ſola, pia, et religioſa cultura. Sed moueat fortaſſe aliquẽ, cur ſi hæc ſit iuſtitia, non omni humano generi ſit data, nec in ea multitudo uniuerſa conſenſerit, magnæ hoc diſputatio nis eſt, cur à Deo, cum iuſtitiam terræ daret, non ſit re tenta diuerſitas, quod et alio loco declaraui, et ubicũq; opportune inciderit, explicabitur. Nunc deſignare id breuiſſime ſatis eſt, Virtutem aut cerni non poſſe, niſi habeat uitia contraria, aut nõ eſſe pfectam, niſi exer ceatur aduerſis. Hanc enim Deus bonorum, et malorum uoluit eſſe diſtantiam, ut qualitatem boni ex malo ſciamus, item mali ex bono, nec alterius ratio intel ligi ſublato altero poteſt. Deus ergo non excluſit malum, ut ratio uirtutis conſtare poſſet. Quomodo enim patientia uim ſuam, nomenq; retineret, ſi nihil eſſet, quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur de uota Deo ſuo fides, niſi eſſet aliquis, qui à Deo uellet auertere? Nam & ideo potiores eſſe iniuſtos permiſit, ut cogere ad malum poſſent, ideo plures, ut uirtus eſſet pretioſa, quod rara eſt. Quod quidem iam Quintilianus egregie, ac breuiter oſtendit in capite obuoluto. Nam quæ, inquit, uirtus eſſet innocentia, niſi lau dem raritas dediſſet? Verum quia natura ſic compara tum eſt, ut odiũ cupiditas, ira in id, quod incubuerint, agant cæcos, ſupra hominẽ uidetur culpa uacare. Alio qui ſi natura pares omnibus affectus dediſſet, pietas nihil erat. Hoc q̃ uerum ſit, doceat neceſſitas ipſa

rationis. Si enim uirtus eſt malis, ac uitijs fortiter repugnare, apparet ſine malo, ac uitio nullã eſſe uirtutem, quam Deus ut abſolutam, ꝑfectãq́; redderet, retinuit illud, quod erat ei contrarium, cum quo depugnare poſſet. Agitata.n. malis quatiẽtibus ſtabilitatem capit, & quanto frequentius impellitur, tanto firmius roboratur. Hæc nimirum cauſa efficit, ut q̃uis ſit hominibus miſſa iuſtitia, tamen aureum ſeculum non eſſe dicatur, qa malum nõ ſuſtulit, ut retineret diuerſitatem, quæ ſacramentum diuinæ religionis continet ſola.

Quare iuſtitia, quæ improbatio eſt, non uideatur ab hominibus, & quod homo dei templum eſt nõ aurum, nec lapides. Et quod Deus uirtutibus colendus eſt, non corruptibilibus donis. Et quod omnia mala ex eo proueniunt, quod plures Dij coluntur, quia ſi unus ſolus uere coleretur, omnes iura fraternitatis agnoſcerent, & exercerent. Cap. VIII.

QVi ergo putant iuſtum eſſe neminem, ante oculos habent iuſtitiam, ſed eam nolunt cernere. Quid eſt.n. cur illam uel in carminibus, uel in omni ſermone deſcribant, conquerentes eius abſentiam, cum ſit facillimũ bonos eſſe, ſi uelint? Quid uobis inanem iuſtitiam depingitis, et optatis cadere de cœlo tanq̃ in aliquo ſimulachro figuratam? Ecce in conſpectu ueſtro eſt, ſuſcipite (ſi poteſtis) eamq; in domicilio ueſtri pectoris conſtituite. Nec difficile, nec alienum à temporibus exiſtimetis. Eſtote æqui, ac boni, & ſequetur uos ſua ſponte iuſtitia, quam quæritis.

Deponite omnem malam cogitationem de cordibus ueſtris, & ſtatim uobis illud tempus aureum reuertetur, quod aliter conſequi non poteſtis, quàm ſi uerum Deum colere cœperitis. Vos autem manente cultu Deorũ iuſtitiá deſyderatis in terra, quod fieri nullo pacto poteſt, ſed ne tum quidem potuit, cum putatis, quia nondum natis Dijs iſtis, quos impie colitis, neceſſe eſt unius Dei cultum fuiſſe per terram, eius. ſ. qui execratur malitiam, exigitq́; bonitatem, cuius templum eſt, non lapides, aut lutum, ſed homo ipſe, qui figuram Dei geſtat. Quod templum non auro, & gemmarum donis corruptibilibus, ſed externis uirtutum muneribus ornatur. Diſcite igitur (ſiquid uobis reliquæ mentis eſt) homines ideo malos, & iniuſtos eſſe, quia Dij coluntur, & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingraueſcere, quia Deus huius mundi effector, & gubernator derelictus eſt, quia ſuſceptæ ſunt, contra quàm fas eſt, impiæ religiones. Poſtremo, quia ne coli quidem uel à paucis Deum ſinitis. Quod ſi ſolus Deus coleretur, nõ eſſent diſſenſiones, et bella, cum ſcirent homines ſe unius Dei filios eſſe, ideoq́; diuinæ neceſſitudinis ſacro, et inuiolabili uinculo copulatos, nullæ fierent inſidiæ, cum ſcirent cuiuſmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clandeſtina ſcelera, & ipſas etiam cogitationes præuidet, non eſſent fraudes, neq; rapinæ, ſi Deo præcipiente didiciſſent & ſuo paruo eſſe contenti, ut fragilibus, & caducis ſolida, et æterna præferrent. Non eſſent adulteria, & mulierum proſtitutiones, et ſtupra, ſi eſſet notum omnibus damnari à Deo quicquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec

fœminam neceſſitas cogeret pudorem ſuum profanare, ut uictum ſibi obſcœniſſimum quærat, cum & mares libidinem contemnerent, & habentium pia, & religioſa collatio non habentibus ſubueniret. Nō eſſent igitur (ut dixi) hæc omnia in terris mala, ſi ab hominibus in legem Dei coniuraretur, ſi ab uniuerſis fierent, quæ unus noſter populus operatur, quā beatus eſſet, quāq; aureus humanarum rerum ſtatus, ſi per totum orbem manſuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æqtas, & temperantia, & fides moraretur. Deniq; ad regendos homines, non opus eſſet tam multis, & tam uarijs legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una ſufficeret, neq; carceribus, neq; gladijs præſidium, neq; terrore pœnarum, cū præceptorum cœleſtium ſalubritas humanis pectoribus infuſa, ultro ad iuſtitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali homines ſunt ignorantia recti, ac boni, quod quidem Cicero uidit. Diſputans enim de legibus, Sicut una, inquit, eademq; natura mundus omnibus partibus inter ſe congruentibus cohæret, ac nititur, ſic omnes homines inter ſe natura confuſi, prauitate diſſentiunt, nec ſe intelligunt eſſe conſanguineos, & ſubiectos omnes ſub unam, eandemq; tutelam, quod ſi teneretur, Deorum profecto uita homines uiuerent. Vniuerſa igitur mala, quibus humanum genus ſeipſum inuicem conficit, iniuſtus, atq; impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegaſſent.

Quod iniqui iuſtitiam, quam ſibi abeſſe ſentiunt, omnibus abeſſe putant, & in eos, qui iuſtiores, & innocentiſſimi ſunt, atrocius ſæuiunt .i. in ſeruos Chriſti, menſuram patrum implentes, qui caput omnium iuſtorum Chriſtum occiderunt, eo quod diſſimilitudo uitæ criminoſæ ſitiat ſanguinem innocentium.

Caput IX.

Onnunq̃ tamen ſentiunt, ſe malos eſſe, & ueterum ſeculorum ſtatum laudant, & de moribus ſuis, meritisq; coniectant, abeſſe iuſtitiam, quam obuerſantem oculis ſuis non tantum non ſuſcipiunt, nec agnoſcunt, uerumetiam uiolenter oderunt, & perſequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non eſſe iuſtitiam, quam nos ſequimur, quomodo, ſi illa uenerit, quam uerã putant, eam recipient, qui laniant, & occidunt eos, quos et ipſi fatentur imitatores eſſe iuſtorum, quia bona operãtur, & iuſta, cum ſi tantummodo malos occiderent, digni eſſent, ad quos iuſtitia non ueniret, cui nulla fuit alia cauſa linquẽdi terram, quàm humani cruoris effuſio. Quanto magis, cum pios interficiant, & ipſos iuſtitiæ ſectatores pro hoſtibus ducant, immo uero plus quàm pro hoſtibus, quibus utiq; cum animas eorum, et opes, & liberos ferro, & igni appetant, tamen parcitur uictis, & eſt locus inter arma clementiæ. Aut ſi adeo ſæuire placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidantur, uel in ſeruitutem adducantur. Hoc uero inenarrabile eſt, quod fit aduerſus eos, qui maleſacere neſciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui ſunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbiſſimi iuſti-

tiæ facere mentionem, qui feras immanitate uincunt, qui placidiſſimum Dei gregem uaſtant, ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies. Verum hos non uentris, ſed cordis rabies efferauit, nec atra nebula, ſed aperta prædatione craſſantur, nec unquam conſcientia ſcelerum reuocat, ne ſanctum, ac pium nomen iuſtitiæ ore illo uiolent, quod cruore innocentium, tanquam rictus beſtiarum madent. Huius tanti, & tam pertinacis odij quam potiſſimum cauſam eſſe dicamus? Vtrum'ne ueritas odium pariat, ut ait poeta quaſi diuino ſpiritu inſtructus, an erubeſcunt corám iuſtis, & bonis eſſe nequam, an potius utrunq;? Nam & ueritas ideo ſemper inuiſa eſt, quod is, qui peccat, uult habere liberum peccandi locum, nec aliter ſe putat male factorum uoluptate ſecurius perfrui poſſe, quaſi nemo ſit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam ſcelerum, & malitiæ ſuæ teſtes extirpare funditus nituntur, et tollere, grauesq; ſibi putant, tanquam uita eorum coarguatur. Cur enim ſint aliqui intempeſtiue boni, qui corruptis moribus publicis, conuitium bene uiuendo faciant, cur non omnes ſint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quos corám male uiuere pudet, qui peccantium frontem, & ſi non uerbis, quia tacent, tamen ipſo genere uitæ diſſimili feriunt? & uerberant. Caſtigare enim uidetur quicunq; diſſentit. Nec eſt magnopere mirandū, ſi aduerſus homines iſta fiunt, cum aduerſus ipſum Deum propter eandem cauſam inſurrexerit etiam populus in ſpe conſtitutus, nec Dei neſcius, ſequitur'q; iuſtos eadem ne-

ceſſitas, quæ ipſum iuſtitiæ uiolauit authorē. Vexant ergo, & exquiſitis pœnarum generibus excruciant, parumq́; habent interficere, quos oderunt, niſi etiam crudelitas corporibus illudat. Siqui autem doloris, uel mortis metu, uel ſuapte perfidia cœleſte ſacramentum deſeruerint, et ad funeſta ſacrificia conſenſerint, eos laudant, & honoribus mactant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni exiſtimauerint fidem, cultoresq́; ſe Dei non abnegauerint, in eos uero totis carnificinæ ſuæ uiribus, ueluti ſanguinem ſitiant, incumbunt, & deſperatos uocant, quia corpori ſuo minime parcunt, quaſi quicquam deſperatius eſſe poſſit, quàm torquere, ac dilaniare eum, quem ſcias innocentem. Adeo uero nec pudor ullus apud eos ſupereſt, à quibus abeſt omnis humanitas, & detorquent in homines iuſtos conuitia ſibi congruentia. Impios .n. uocant ipſi .ſ. pij, & ab humano ſanguine abhorrentes, cū ſi et actus ſuos conſyderent, & illorum, quos tanquam impios damnant, iam intelligant, quàm mendaces ſint, & ijs omnibus, quæ aduerſus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de noſtro, ſed de illorum numero ſemper exiſtunt, qui uias obſideant armati, maria prædentur, uel ſi palàm graſſari non licuit, uenena clàm temperent, qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant, qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimium pij fuerint, exponant, qui libidines inceſtas, nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacerdote contineant, qui aduerſus ciues ſuos, patriamq́; coniurent, qui neq́; eculeum timeant, qui deniq́; ſacrilegia committant, & Deo-

rum, quos colunt, templa diſpolient, & ut quæ leuia ſunt, atq; inuſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, iuſtos hæredes uel auferant, uel excludant, q corpora ſua libidinibus proſtituant, qui deniq; immemores, quod nati ſunt, cū fœminis patientia certent, qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant, & profanent, qui uirilia ſua ferro metant, & quod eſt ſceleratius, ut ſint religionis antiſtites; qui nec uitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publicæ animas uendant, qui ſi iudices ſedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant, qui cœlum quoq; ipſum ueneficijs appetant, tanquam eorum malitiam terra non capiat. Hæc inquam, & his plura ſcelera utique ab iis fiunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot, & tanta iuſtitiæ locus eſt? Et ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, ſed ut oſtenderem. Qui uolent ſcire omnia, Senecæ libros in manu ſumant, q morum, uitiorumq; publicorum et deſcriptor uerisſimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam iſtam uitam circunſcripte, breuiterq; depinxit his uerſibus.

Nunc uero à mane ad noctem feſto, atq; profeſto,
Totus item pariterq; dies, populusq;, patresq;
Iactare, inde foro omnes, & decedere nuſquam.
Vni ſe, atq; eidem ſtudio omnes dedere, & arti,
Verba dare, ut caute poſſint pugnare, doloſe
Blanditia certare, bonum ſimulare uirum ſe,
Inſidias facere, ut ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo quid horum poteſt obiici, cuius

omnis religio eſt, ſine ſcelere, ac ſine macula uiuere? Cum igitur uideant ſe, ac ſuos, ea, quæ diximus, gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum, & bonum, poterant (ſiquid ſaperent) ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe, & ſe impios, q nefanda committunt. neq; enim fieri poteſt, ut qui in omnibus uitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera uniuerſa ſequeretur, eoq; fieri non poteſt, ut ipſi, qui errant in omni uita, non etiam in religione fallantur, quoniam pietas in ſummo regulam tenẽs, tenorem ſuum ſeruat in cæteris. Ita fit in utraq; parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.

De impia iniquorum, qui Deum neſciunt, pietate. Et quid, & ubi ſit uera pietas, quam Deorum cultores aſſequi nequeunt propter ſubiectas cauſas.

Caput X.

Peræpretium eſt cognoſcere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer, ac pie faciũt, poſſint intelligi, qualia ſint, quæ ab his cõtra iura pietates geruntur. At ne quem uidear inclementer inceſſere, aliquam mihi perſonam poeticam ſummam, quæ ſit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

Quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,
Qui nobis documenta iuſtitiæ protulit,
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris,

Inferias cæſo ſparſuros ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hac pietate clementius, q̃ mortuis humanas uictimas immolare, & ignem cruore hominũ tanquam oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc non ipſius uitium fuerit, ſed poetæ, qui inſignem pietate uirum inſigni ſcelere fœdauit. Vbi eſt ergo, poeta, illa pietas, quam ſæpiſſime laudas.

Ecce pius Aeneas, Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captiuoq́; rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodẽ ipſo tempore, quo uinctos ipſos homines ad immolationem mittebat, Equidẽ et uiuis concedere uellem, cum quos uiuos habebat in poteſtate, uice pecudum iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortaſſe non didicerat, ſed tua, qui, cum eſſes eruditus, ignoraſti tamen, quid eſſet pietas, & illud ipſum, quod nefarie, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officium credidiſti, uidelicet ob hoc unum pius uocatur, quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aſpernenda precantes trucidauit? adiuratus enim per eundem patrem, & ſpem ſurgentis Iuli, nequaquam pepercit furijs accenſus, & ira. Quiſquam'ne igitur putet hunc aliquid in ſe uirtutis habuiſſe, qui & furore tanquam ſtipula exarſerit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus iram frenare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantum non repugnantes, ſed etiam precantes interemit. Dicet hic aliquis. Quæ igitur, aut ubi, aut qualis eſt pietas? Nimirum apud eos, qui bella neſciunt, qui con

cordiam cum omni ui ſeruant, qui amici ſunt etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram ſciunt, omnemq; animi furorem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum, & errorum nubes hominum pectora obduxit, qui cum ſe maxime pios putant, tum maxime fiũt impij. Quanto enĩ religioſius terrenis iſtis ſimulachris ſeruiunt, tanto magis ſcelerati aduerſum nomen diuinitatis uere exiſtunt. Itaq; pro merito impietatis ſuæ grauioribus malis ſæpe uexantur, quorum cauſam qa neſciunt, fortunæ culpa omnis aſcribitur, & locum inuenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cenſentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri, quia et contemptores eorum ſæpe uideant beatos, & cultores ſæpe miſeros. Quod eo fit, quia cum religioſi uideantur, & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæpe patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione fortunæ, nec ſentiunt, quod ſi eſſet ulla, cultoribus ſuis nunquam noceret. Merito igitur huiuſmodi pietatem pœna conſequitur, & offenſa diuinitas ſcelere hominum praue religioſorum, graui eos infortunio mactat, qui licet ſanctis moribus uiuant in ſumma fide, atq; innocentia, tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impios, ac profanos Deus uerus odio habet, à iuſtitia, et à nomine ueræ pietatis alieni ſunt. Nec eſt difficile docere, cur Deorum cultores boni, et iuſti eſſe non poſſint. Quomodo enim ſanguine abſtinebunt, qui colũt cruentos Deos Martem, atq; Bellonam? quomodo autem parentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Iouem? aut natis ex ſe infantibus, qui colunt Saturnum? quo-

modo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, et quaſi apud Deos proſtitutam? quomodo ſe à rapinis, & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docentis non fraudis eſſe decipere, ſed aſtutiæ? Quomodo libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosq; uenerantur, quorum adulteria, & ſtupra in mares, & fœminas non tantum doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur, ut ſint omnibus notiora? Poſſunt'ne inter hæc iuſti eſſe homines, qui etiá ſi natura ſint boni, ab ipſis tamen dijs erudiantur ad iniuſtitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, iis rebus opus eſt, quibus illum gaudere, ac delectari ſcias. Sic fit, ut uitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet, quoniam religioſiſſimum eſt cultus imitari.

Quod perſecutores Chriſtianorum non modo beſtiæ fuerint, ſed ipſis beſtijs brutiores, & truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant.

Caput XI

IIs igitur hominibus, qui Deorum ſuorum moribus congruunt, quia grauis eſt, & acerba iuſtitia eandem impietatem ſuam, qua in cæteris rebus utuntur, aduerſus iuſtos uiolenter exercent. Nec immerito à prophetis beſtiæ nominantur. Præclare itaque M. Tullius. Etenim ſi nemo eſt, inquit, qui mori malit, quàm conuerti in aliquam figurá beſtiæ, quamuis mentem hominis

habiturus, quanto eſt miſerius in hoís figura, aío eſſe efferatū, mihi qdē tanto uidetur, q̃to eſt præſtabilior animus corpore. Aſpernantur itaq; corpora belluarū, quibus ſunt ipſi ſæuiores, ſibiq; adeo placent, quod homines ſint nati, quorum nihil niſi liniamenta, & ſummā figuram gerunt. Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias beſtias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſq; ad uentris ſatietatem furit, fameq; ſedati protinus conquieſcit. Illa eſt uera beſtia, cuius una iuſſione funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq; luctus, ubiq; pauor, et plurima mortis imago. Nemo huius tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans tamen per totum orbem dentibus ferreis ſæuit, & non tantum artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres fundit, nequis extet ſepulturæ locus, quaſi uero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulchra ueniatur, ac nō ut ipſi ad eum pueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucem uiuis, terram mortuis denegaſſe? Dico igitur nihil eſſe miſerius iis hominibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ iuſſionis neceſſitas aut inuenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit, ſed hominis dānatio ad carnificinam, Dei uero ad pœnam ſempiternam. Quæ autem per totum orbem ſinguli geſſerint enarrare impoſſibile eſt. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tam uaria genera crudelitatis? Accepta enim poteſtate pro ſuis moribus qſq; ſæuit. Alij præ nimia timiditate plus auſi ſunt, quàm iubebantur. Alij

ſuo proprio

ſuo proprio aduerſum iuſtos odio, quidá naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, et hoc officio uiam ſibi ad altiora munirent, alij ad occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygia, qui uniuerſum populum, cum ipſo pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto ſæuior, tanto clementior inuenitur. Illud uero peſſimum genus eſt, cui clementiæ ſpecies falſa blanditur, ille ſæuior, ille grauior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere. Itaq; dici non poteſt, huiuſmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectum propoſiti ſui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari poſſint, nullum ſe innocentium peremiſſe (nam et ipſe audiui aliquos gloriantes, quia adminiſtratio ſua in hac parte fuerit incruenta) ſed inuidiæ cauſa, ne aut ipſi uincantur, aut illi uirtutis ſuæ gloriam conſequantur. Itaq; in excogitandis pœnarũ generibus nihil aliud quàm uictoriam excogitant. Sciunt enim certamen illud eſſe, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet, quod unus, qui per biennium magna uirtute reſtiterat, poſtremo cedere uiſus eſt. Contendunt igitur, ut uincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud euitant, quàm ut ne torti moriantur. Quaſi uero mors tantum nos beatos faciat, ac etiam non tormenta, quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium,

tam beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſſent tam ſolicite quos amarent. Hæc eſt Deorũ diſciplina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiunt, hæc ſacra deſyderant. Quin etiã ſceleratiſſimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt, nam & conſtitutiones ſacrilegæ, et diſputationes iurisperitorum legũtur iniuſtæ. Domitius de officio proconſulis libro ſeptimo, reſcripta principum nefaria collegit, ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.

Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, qui diligunt inimicos. Et ꝙ expetibilius eſt eſſe bonum, et malum putari, quàm malum eſſe, & uideri bonum.

Caput XII.

Quid ijs facias, qui ius uocãt carnificinas ueterum tyrannorum aduerſus inocentes rabide ſæuiẽtium? Et cum ſint iniuſtitiæ, crudelitatisq; doctores, iuſtos eſſe ſe tamen, ac prudentes uideri uolunt, cæci, & hebetes, ac rerum, & ueritatis ignari. Adeo'ne uobis o' perditæ mentes iuiſa iuſtitia eſt, ut eã ſummis ſceleribus adæquetis? Adeo'ne apud uos perit inocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam iudicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectusq; purũ ab omni ſceleris contagione præſtare. Et quoniã cõmuniter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos bene facere nobiſcum. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si uobis ſapientes uidemur, imitamini. Si ſtulti, contẽnite, aut etiam ridete, ſi libet. nobis enim ſtul

titia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? non inuidemus ſapientiæ ueſtræ. Hanc ſtultitiã malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, & in uos ipſos, qui odiſtis, omnia conferamus. Eſt apud Ciceronem non abhorrẽs à uero locus in ea diſputatione, quæ habetur à Furio contra iuſtitiã. Quæro, inquit, ſi duo ſint, quorum alter optimus uir, æquiſſimus ſumma iuſtitia, ſingulari fide, alter inſigni ſcelere, & audacia, & ſi in eo ſit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, ſceleratum facinoroſum, nefarium putet, contra autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur eſſe ſumma probitate, ac fide, proq́; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat, poſtremo iure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe uideatur. Contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur, uir deniq; optimus omnium æſtimatione, & digniſſimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum ſe eſſe malit? Profecto quaſi diuinaret, quæ nobis mala, et quo modo uentura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exẽplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas, uel potius orbis ipſe totus, ut bonos, & iuſtos uiros tanquam malos, & impios perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam q́ ait neminem eſſe tam dementem, qui dubitet utrum ſe eſſe malit, Ille quidem,

ut is,qui contra iuſtitiam diſſerebat,hoc ſenſit,malo ſapientem malum eſſe cum bona æſtimatione,quàm bonum cum mala. A` nobis autem abſit hæc amentia,ut falſum uero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus,quàm ex conſcientia noſtra,& iudicio Dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet unquam,ut non potius ueram bonitatem,cũ omni malo,quàm falſam,cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges, ſuas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) ſuam uero prudentiam prudentes, relinquant nobis ſtultitiam noſtram, quam uel ex hoc apparet eſſe ſapientiam,quod eam nobis inuident. Quis nam ſtulto inuideat,niſi q ipſe ſit ſtultiſſimus? Illi autem non adeo ſunt ſtulti,ut ſtultis inuideant, ſed ex eo,quod accurate, quod ſolicite perſequuntur, ſtultos non eſſe concedunt, cur enim tam crudeliter ſæuiunt,niſi qa metuunt,ne in dies inualeſcente iuſtitia, cum Dijs ſuis,quos Narinoſos appellant,qđ odoribus thuris colantur,narinoſis relinquantur. ſi ergo cultores Deorum ſapientes ſunt,nos ſtulti,quid metuunt,ne ſapientes illiciantur a` ſtultis?

Quod ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religiõis,et ueritas fidei,ꝙ de cultoribus Deorum creſcit eccleſia, ſed de eccleſia,nec minis,nec tormentis compelli poſſint ad cultum Deorum,licet quidam ſacrificaſſe ex infirmitate legantur inuiti,qui tamen poſtea per pœnitentiã in quo Nouatiani confutantur, ſurrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrũ ſolidiſſimum eſt chriſtianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

C

Vm autem noſter numerus ſemper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam uero, ne in ipſa quidem perſecutione minuatur (quoniam peccare homines, & inquinari ſacrificio poſſunt, auerti autem à Deo non poſſunt). (Valet enim ui ſua ueritas.) Quis eſt tam excors, tamq; cæcus, qui non uideat, quæ in utraq; ſit parte ſapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne uideant, ſtultoſq; arbitrantur eſſe, qui cum habeant in ſua poteſtate ſupplicia uitare, cruciari tamen, et mori malunt, cum poſſint ex eo ipſo prouidere non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum una, & pari mente conſentiunt. Si enim fœminæ ſexus infirmitate labuntur (nam interdum iſti muliebrem, & anilem ſuperſtitionem uocant) uiri certe ſapiunt. Si pueri, ſi adoleſcentes improuidi ſunt per ætatem, maturi certe, ac ſenes habent ſtabile iudicium. Si una ciuitas deſipit, cæteræ utiq; innumerabiles ſtultæ eſſe non poſſunt. Si una prouincia, una natio prouidentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceſſe eſt. Cum uero ab ortu ſolis uſq; ad occaſum lex diuina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio unis, ac paribus animis Deo ſeruiant, eadem ſit ubiq; patientia, idem contemptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quod nõ ſine cauſa uſq; ad mortem defendatur, aliquid fundamenti, ac ſoliditatis, quod eam religionem non tantum iniurijs, ac uexatione non ſoluat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorẽ. Nã et in hoc quoq; illorũ malitia conuincitur, qui euertiſſe ſe funditus religionẽ dei opinãtur, ſi ho

omnis religio eſt, ſine ſcelere, ac ſine macula uiuere? Cum igitur uideant ſe, ac ſuos, ea, quæ diximus, gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum, & bonum, poterant (ſiquid ſaperent) ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe, & ſe impios, q̃ nefanda committunt. neq; enim fieri poteſt, ut qui in omnibus uitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera uniuerſa ſequeretur, eoq; fieri non poteſt, ut ipſi, qui errant in omni uita, non etiam in religione fallantur, quoniam pietas in ſummo regulam tenẽs, tenorem ſuum ſeruat in cæteris. Ita fit in utraq; parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.

De impia iniquorum, qui Deum neſciunt, pietate. Et quid, & ubi ſit uera pietas, quam Deorum cultores aſſequi nequeunt propter ſubiectas cauſas.

Caput X.

Peræpretium eſt cognoſcere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer, ac pie faciũt, poſſint intelligi, qualia ſint, quæ ab his cõtra iura pietates geruntur. At ne quem uidear inclementer inceſſere, aliquam mihi perſonam poeticam ſummam, quæ ſit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

Quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,
Qui nobis documenta iuſtitiæ protulit,
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris,

Inferias cæſo ſparſuros ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hac pietate clementius, q̃ mortuis humanas uictimas immolare, & ignem cruore hominũ tanquam oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc non ipſius uitium fuerit, ſed poetæ, qui inſignem pietate uirum inſigni ſcelere fœdauit. Vbi eſt ergo, poeta, illa pietas, quam ſæpiſſime laudas.

Ecce pius Aenæas, Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captiuoq; rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodẽ ipſo tempore, quo uinctos ipſos homines ad immolationem mittebat, Equidẽ et uiuis concedere uellem, cum quos uiuos habebat in poteſtate, uice pecudum iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortaſſe non didicerat, ſed tua, qui, cum eſſes eruditus, ignoraſti tamen, quid eſſet pietas, & illud ipſum, quod nefarie, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officium credidiſti, uidelicet ob hoc unum pius uocatur, quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aſpernenda precantes trucidauit? adiuratus enim per eundem patrem, & ſpem ſurgentis Iuli, nequaquam pepercit furijs accenſus, & ira. Quiſquam'ne igitur putet hunc aliquid in ſe uirtutis habuiſſe, qui & furore tanquam ſtipula exarſerit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus iram frenare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantum non repugnantes, ſed etiam precantes interemit. Dicet hic aliquis. Quæ igitur, aut ubi, aut qualis eſt pietas? Nimirum apud eos, qui bella neſciunt, qui con

cordiam cum omni ui ſeruant, qui amici ſunt etiam ini micis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram ſciunt, omnemq; animi furorem tranql la moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta te nebrarum, & errorum nubes hominum pectora obdu xit, qui cum ſe maxime pios putant, tum maxime fiũt impij. Quanto enĩ religioſius terrenis iſtis ſimulachris ſeruiunt, tanto magis ſcelerati aduerſum nomen diui nitatis uere exiſtunt. Itaq; pro merito impietatis ſuæ grauioribus malis ſæpe uexantur, quorum cauſam qa neſciunt, fortunæ culpa omnis aſcribitur, & locum in uenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cen ſentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri, quia et con temptores eorum ſæpe uideant beatos, & cultores ſæ pe miſeros. Quod eo fit, quia cum religioſi uideantur, & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæ pe patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione for- tunæ, nec ſentiunt, quod ſi eſſet ulla, cultoribus ſu- is nunquam noceret. Merito igitur huiuſmodi pietatem pœna conſequitur, & offenſa diuinitas ſcelere homi- num praue religioſorum, graui eos infortunio mactat, qui licet ſanctis moribus uiuant in ſumma fide, atq; in nocentia, tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impi os, ac profanos Deus uerus odio habet, à iuſtitia, et à nomine ueræ pietatis alieni ſunt. Nec eſt difficile do- cere, cur Deorum cultores boni, et iuſti eſſe non poſſint. Quomodo enim ſanguine abſtinebunt, qui colũt cru entos Deos Martem, atq; Bellonam? quomodo autem pa rentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Iouem? aut natis ex ſe infantibus, qui colunt Saturnum? quo-

modo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, et quaſi apud Deos proſtitutam? quomodo ſe à rapinis, & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docentis non fraudis eſſe decipere, ſed aſtutiæ? Quomodo libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosq; uenerantur, quorum adulteria, & ſtupra in mares, & fœminas non tantum doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur, ut ſint omnibus notiora? Poſſunt'ne inter hæc iuſti eſſe homines, qui etiã ſi natura ſint boni, ab ipſis tamen dijs erudiantur ad iniuſtitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, iis rebus opus eſt, quibus illum gaudere, ac delectari ſcias. Sic fit, ut uitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet, quoniam religioſiſſimum eſt cultus imitari.

Quod perſecutores Chriſtianorum non modo beſtiæ fuerint, ſed ipſis beſtijs brutiores, & truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant.

Caput XI

i Is igitur hominibus, qui Deorum ſuorum moribus congruunt, quia grauis eſt, & acerba iuſtitia eandem impietatem ſuam, qua in cæteris rebus utuntur, aduerſus iuſtos uiolenter exercent. Nec immerito à prophetis beſtiæ nominantur. Præclare itaque M. Tullius. Etenim ſi nemo eſt, inquit, qui mori malit, quàm conuerti in aliquam figurã beſtiæ, quamuis mentem hominis

habiturus, quanto eſt miſerius in hois figura, aio eſſe efferatū, mihi qdē tanto uidetur, qto eſt præſtabilior animus corpore. Aſpernantur itaq; corpora belluarū, qbus ſunt ipſi ſæuiores, ſibiq; adeo placent, quod homines ſint nati, quorum nihil niſi liniamenta, & ſummā figuram gerunt. Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias beſtias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſq; ad uentris ſatietatem furit, fameq; ſedata protinus conquieſcit. Illa eſt uera beſtia, cuius una iuſſione funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq; luctus, ubiq; pauor, et plurima mortis imago. Nemo huius tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans tamen per totum orbem dentibus ferreis ſæuit, & non tantum artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres fundit, nequis extet ſepulturæ locus, quaſi uero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulchra ueniatur, ac nō ut ipſi ad eum pueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucem uiuis, terram mortuis denegaſſe? Dico igitur nihil eſſe miſerius iis hominibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ iuſſionis neceſſitas aut inuenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit, ſed hominis dānatio ad carnificinam, Dei uero ad pœnam ſempiternam. Quæ autem per totum orbem ſinguli geſſerint enarrare impoſſibile eſt. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tam uaria genera crudelitatis? Accepta enim poteſtate pro ſuis moribus qſq; ſæuit. Alij præ nimia timiditate plus auſi ſunt, quàm iubebantur. Alij

ſuo proprio aduerſum iuſtos odio, quidã naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, et hoc officio uiam ſibi ad altiora munirent, alij ad occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygia, qui uniuerſum populum, cum ipſo pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto ſæuior, tanto clementior inuenitur. Illud uero peſſimum genus eſt, cui clementiæ ſpecies falſa blanditur, ille ſæuior, ille grauior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere. Itaq; dici non poteſt, huiuſmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectum propoſiti ſui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari poſſint, nullum ſe innocentium peremiſſe (nam et ipſe audiui aliquos gloriantes, quia adminiſtratio ſua in hac parte fuerit incruenta) ſed inuidiæ cauſa, ne aut ipſi uincantur, aut illi uirtutis ſuæ gloriam conſequantur. Itaq; in excogitandis pœnarũ generibus nihil aliud quàm uictoriam excogitant. Sciunt enim certamen illud eſſe, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet, quod unus, qui per biennium magna uirtute reſtiterat, poſtremo cedere uiſus eſt. Contendunt igitur, ut uincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud euitant, quàm ut ne torti moriantur. Quaſi uero mors tantum nos beatos faciat, ac etiam non tormenta, quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium,

tam beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſ ſent tam ſolicite quos amarent. Hæc eſt Deorũ diſci plina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiunt, hæc ſa cra deſyderant. Quin etiã ſceleratiſſimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt, nam & conſtitu tiones ſacrilegæ, et diſputationes iurisperitorum legũ tur iniuſtæ. Domitius de officio proconſulis libro ſe ptimo, reſcripta principum nefaria collegit, ut doce- ret quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.

Quomodo ipſi carnificibus grati facti ſunt, qui diligunt inimicos. Et ꝙ expetibilius eſt eſſe bonum, et malum putari, quàm malum eſſe, & uideri bonum.
Caput XII.

Qvid ijs facias, qui ius uocãt carnificinas ue terum tyrannorum aduerſus inocentes ra bide ſæuiẽtium? Et cum ſint iniuſtitiæ, cru delitatisq; doctores, iuſtos eſſe ſe tamen, ac prudentes uideri uolunt, cæci, & hebetes, ac rerum, & ueritatis ignari. Adeóne uobis ò perditæ mentes iuiſa iuſtitia eſt, ut eã ſummis ſceleribus adæquetis? Adeóne apũ uos perit inocentia, ut ne morte quidem ſimplici di- gnam iudicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectusq; purũ ab omni ſce leris contagione præſtare. Et quoniã cõmuniter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos bene face re nobiſcum. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si uobis ſapientes uidemur, imitamini. Si ſtul- ti, contẽnite, aut etiam ridete, ſi libet. nobis enim ſtul

ſtitia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? non inuidemus ſapientiæ ueſtræ. Hanc ſtultitiã malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, & in uos ipſos, qui odiſtis, omnia conferamus. Eſt apud Ciceronem non abhorrẽs a' uero locus in ea diſputatione, quæ habetur a' Furio contra iuſtitiã. Quæro, inquit, ſi duo ſint, quorum alter optimus uir, æquiſſimus ſumma iuſtitia, ſingulari fide, alter inſigni ſcelere, & audacia, & ſi in eo ſit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, ſceleratum facinoroſum, nefarium putet, contra autem, qui ſit improbiſſimus, exiſtimetur eſſe ſumma probitate, ac fide, proq́; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat, poſtremo iure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe uideatur. Contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur, uir deniq; optimus omnium æſtimatione, & digniſſimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum ſe eſſe malit? Profecto quaſi diuinaret, quæ nobis mala, et quomodo uentura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exẽplum. Hæc enim populus noſter patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas, uel potius orbis ipſe totus, ut bonos, & iuſtos uiros tanquam malos, & impios perſequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam ꝙ ait neminem eſſe tam dementem, qui dubitet utrum ſe eſſe malit, Ille quidem,

ut is, qui contra iuſtitiam diſſerebat, hoc ſenſit, malo ſa pientem malum eſſe cum bona æſtimatione, quàm bonum cum mala. A' nobis autem abſit hæc amentia, ut falſum uero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quàm ex conſcientia noſtra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet unquam, ut non potius ueram bonitatem, cũ omni ma lo, quàm falſam, cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges, ſuas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) ſuam uero prudentiam prudentes, relinquant nobis ſtultitiam noſtram, quam uel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quod eam nobis inuident. Quis nam ſtulto inuideat, niſi q ipſe ſit ſtultiſſimus? Illi autem non adeo ſunt ſtulti, ut ſtultis inuideant, ſed ex eo, quod accurate, quod ſolicite perſequuntur, ſtultos non eſſe concedunt, cur enim tam crudeliter ſæ uiunt, niſi qa metuunt, ne in dies inualeſcente iuſtitia, cum Dijs ſuis, quos Narinoſos appellant, qđ odoribus thuris colantur, narinoſis relinquantur. ſi ergo cultores Deorum ſapientes ſunt, nos ſtulti, quid metuunt, ne ſa pientes illiciantur a' ſtultis?

Quod ex eo patet iuſtitia chriſtianæ religiõis, et ueritas fidei, ꝙ de cultoribus Deorum creſcit eccleſia, ſed de eccleſia, nec minis, nec tormentis compelli poſſint ad cultum Deorum, licet quidam ſacrificaſſe ex infirmita te legantur inuiti, qui tamen poſtea per pœnitentiã in quo Nouatiani confutantur, ſurrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrũ ſolidiſſimum eſt chriſtianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

Vm autem noſter numerus ſemper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam uero, ne in ipſa quidem perſecutione minuatur (quoniam peccare homines, & inquinari ſacrificio poſſunt, auerti autem à Deo non poſſunt). (Valet enim ui ſua ueritas.) Quis eſt tam excors, tamq́; cæcus, qui non uideat, quæ in utraq; ſit parte ſapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne uideant, ſtultosq́; arbitrantur eſſe, qui cum habeant in ſua poteſtate ſupplicia uitare, cruciari tamen, et mori malunt, cum poſſint ex eo ipſo prouidere non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum una, & pari mente conſentiunt. Si enim fœminæ ſexus infirmitate labuntur (nam interdum iſti muliebrem, & anilem ſuperſtitionem uocant) uiri certe ſapiunt. Si pueri, ſi adoleſcentes improuidi ſunt per ætatem, maturi certe, ac ſenes habent ſtabile iudicium. Si una ciuitas deſipit, cæteræ utiq; innumerabiles ſtultæ eſſe non poſſunt. Si una prouincia, una natio prouidentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceſſe eſt. Cum uero ab ortu ſolis uſq; ad occaſum lex diuina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio unis, ac paribus animis Deo ſeruiant, eadem ſit ubiq; patientia, idem contemptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quod nõ ſine cauſa uſq; ad mortem defendatur, aliquid fundamenti, ac ſoliditatis, quod eam religionem non tantum iniurijs, ac uexatione non ſoluat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorẽ. Nã et in hoc quoq; illorũ malitia conuincitur, qui euertiſſe ſe funditus religionẽ dei opinãtur, ſi ho

mines inquinauerint, cum & Deo ſatisfacere liceat, et nullus ſit tam malus Dei cultor, quin data facultate ad placandum Deum reuertatur, & quidem deuotione maiori. Peccati enim conſcientia, & metus pœnæ religioſiorem facit, & ſemper multo firmior eſt fides, quam reponit, pœnitentia. Si ergo ipſi, cum Deos arbitrantur ſibi iratos, tum donis, & ſacrificijs, & odoribus placare eos credunt, quid eſt tandem, quod Deum noſtrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut uideatur is iam Chriſtianus eſſe non poſſe, qui Dijs eorum coactus, inuitusq́; libauerit? niſi forte contaminatos ſemel putant animos translaturos, ut ſua ſponte facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis, id officium libens ſubeat, quod ab iniuria cœpit? Quis cum uideat laterum ſuorum cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum inſignia, & impreſſas uiſceribus ſuis notas geſtet, ita fit ut data diuinitus pace, & qui fuerunt uniuerſi redeant, & alius propter miraculum uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uulgus dilacerari homines uarijs tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiá, exiſtimant, id quod res eſt, nec conſenſum tam multorum, nec perſeuerantiam morientium uanam eſſe, nec ipſam patientiam ſine Deo cruciatus tantos poſſe ſuperare. latrones, & robuſti corporis uiri eiuſmodi lacerationes perferre nequeunt, exclamant, & gemitus edunt. Vincuntur enim dolore, quia deeſt illis inſpirata patientia. Noſtri autem (ut de uiris taceam) pueri, & mulierculæ tortores ſuos tacite uincunt, & exprime-

re illis gemitum nec ignis poteſt. Eant Romani, & Mutio glorientur, & Regulo. Quorum alter necandum ſe hoſtibus tradidit, q captiuum puduit uiuere, Alter ab hoſtibus deprehenſus, cum uideret ſe mortem uitare non poſſe, manum foco iniecat, ut pro facinore ſuo ſatisfaceret hoſti, quem uoluit occidere, eaq; pœna ueniam, quam non meruerat, accepit. Ecce ſexus fœmineus, & fragilis ætas dilacerari ſe toto corpore utiq; perpetitur, non neceſſitate, quia licet uitare, ſi uellent, ſed uoluntate, quia confidunt in Deo.

De uera uirtute chriſtianorũ, qui in culmine patientiæ conſtituti philoſophos laudatores patientiæ antecedunt, uirtute patiẽdi. Et q uanum, & ſtultum eſt imaginatam terram, ut Deum colere. Cap. XIIII

Sed hæc eſt uera uirtus, quam philoſophi quoq; gloriabundi non re, ſed uerbis inanibus iactant, differentes nihil eſſe tam cõgruens uiri ſapientis grauitati, atq; conſtantiæ, quàm nullis terroribus de ſententia, & propoſito poſſe depelli, ſed tanti eſſe cruciari, & mori, ne fidem prodat, ne ab officio diſcedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo ſubactus aliquid faciat iniuſtum. niſi forte delirare illi uidetur Flaccus in lyricis, cum dicat.

Iuſtum, & tenacem propoſiti uirum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non uultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida.

Quo nihil uerius dici poteſt, ſi hoc ad eos referatur, qui nullos cru-

ciatus, nullam mortem recuſant, ne à fide, iuſtitia'q; de clinent, qui non tyrannicas iuſſiones, non præſidium gladios tremunt, quo minus uerum, & ſolidam libertatem conſtanti mente defendant, quæ in hoc ſolo tuen da ſapientia eſt. Quis enim tam inſolens, tam elatus eſt, qui me uetet oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi neceſſitatem uel colendi quod nolim, uel quod ue lim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur, ſi etiam hoc, quod uoluntate fieri oportet, libido ex torqueat aliena? nemo iſtud efficiet, ſiquid nobis ad contemnendam mortem, dolorem'q; uirtutis eſt. Quam conſtantiã ſi tenemus, cur ſtulti iudicamur, facientes ea, quæ philoſophi laudant? Recte igitur Seneca incongru entiam hominibus obiectans ait. Sũma uirtus illis ui detur magnus animus. Et idẽ, Eũ, qui cõtemnit mortem, pro furioſo habent, quod eſt utiq; ſummæ peruer ſitatis. Sed ij uanarum religionum cultores eadẽ ſtultitia id obijciunt, quia uerum Deum non intelligunt, quos Sibylla Erythæa κωφοῦς καὶ ἀνοήτυς *uocat, ſur dos ſcilicet, & excordes, qui nec audiant diuina, nec ſentiant. Sed terram digitis ſuis imaginatam metuãt, & adorent.*

Quare ſapientes habentur pro ſtultis, & quomo do in duabus præcipue uirtutibus, pietate ſcilicet, & æquitate iuſtitia conſtet, & quid pietas ſecundũ Triſ megiſtum, & quid æquitas ſecundum Cic. quarum neutram aſſequi potuerunt Romani, uel græci, nec ali qui, niſi Chriſtiani. Caput XV.

Q Væ uero cauſa ſit, ut eos, qui ſapiẽtes ſunt, ſtultos putent, magna ratio eſt, nec enim fruſtra falluntur. Quæ nobis diligenter eſt explicanda, ut errores ſuos tandem (ſi fieri poteſt) agnoſcant. Iuſtitia ſuapte natura ſpeciem quandam ſtultitiæ habet, quod ego & diuinis, et humanis teſtimonijs confirmare poſſum, ſed nihil fortaſſe apud iſtos agemus, niſi iſtos de ſuis doceamus authoribus, non poſſe iuſtum quẽquam eſſe, quod eſt coniunctum cum uera ſapientia, niſi ſtultus eſſe uideatur. Carneades academicæ ſectæ philoſophus, cuius in diſſerendo quæ uis fuerit, quæ eloquentia, quod acumẽ, q neſcit, is ex prædicatione Ciceronis itelliget, aut Lucilij, apud quem diſſerens Neptunus de re difficillima, oſtendit non poſſe id explicari, nec ſi Carneadem ipſum orcus remittat. Is, cum legatus ab Athenienſibus Romam miſſus eſſet, diſputauit de iuſtitia copioſe, audiente Galba, & Catone cenſoribus, maximis tunc oratoribus. Sed diſputationem ſuam poſtrĩ die contraria diſputatione ſubuertit, & iuſtitiam, quam pridie laudauerat, ſuſtulit, non quidem philoſophi grauitate, cuius firma, & ſtabilis debet eſſe ſententia, ſed quaſi oratorio exercitij genere in utrãq; partem diſſerendi. Quod ille facere ſolebat, ut alios quodlibet aſſerentes poſſet refutare. Eam diſputationem, qua iuſtitia ſubuertitur apud Cicer. L. Furius recordatur. Credo quoniam de Rep. diſſerebat, ut defenſionem laudationemq; eius induceret, ſine qua putabat regi non poſſe Remp. Carneades autem, ut Ariſtotelem refelleret, ac Platonem,

iuſtitiæ patronos, prima illa diſputatione collegit ea omnia, quæ pro iuſtitia dicebantur, ut poſſet illa ſicut fecit, euertere. Erat enim facillimum iuſtitiam radices non habentem labefactari, ut diceret inaniter laborari, quia tum nulla in terra fuit, ut quid eſſet, aut qualis à philoſophis cerneretur, atq; utinam tot, ac tales uiri quantum eloquentiæ, quantum animi, tantum etiam ſcientiæ ad implendam defenſionem ſummæ uirtutis habuiſſent, cuius origo in religione, ratio in æquitate eſt. Sed ij, qui primam illam partem neſcierunt, ne ſecundam quidem tenere potuerũt. Volo autem prius circunſcripte, ac breuiter quid ſit oſtendere, ut intelligatur philoſophos ignoraſſe iuſtitiam, nec id, quod minime nouerant, potuiſſe defendere. Iuſtitia quamuis omnes ſimul uirtutes amplectatur, tamen duæ ſunt omnium principales, quæ ab illa diuelli, ſeparariq; non poſſunt, pietas, et æquitas, nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cæteræ huiuſmodi uel natura, uel inſtitutis parentum poſſunt ineſſe ijſdem hominibus, qui iuſtitiam neſciunt, ſicuti ſemper fuerunt. nam Romani ueteres, qui iuſtitia gloriari ſolebant, ijs utiq; uirtutibus gloriabantur, quæ (ut dixi) proficiſci à iuſtitia poſſunt, & ab ipſo fonte ſecerni. Pietas uero, & æquitas qua ſi uenæ ſunt eius. his enim duobus fontibus conſtat tota iuſtitia. Sed caput eius, & origo in illo primo eſt, in ſecundo uis omnis, ac ratio. Pietas autem nihil aliud eſt quàm Dei notio, ſicut Triſmegiſtus ueriſſime definiuit, ut alio loco diximus. Si ergo pietas eſt cognoſcere Deum, cuius cognitionis ſumma eſt, ut eum

colas, ignorat utiq; iuſtitiam, qui religionem Dei non tenet. Quomodo enim poteſt eam ipſam noſſe, qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de uno deo locutus eſt, à quo ait conſtitutum eſſe mundum, ſed nihil de religione, ſomniauerat enim Deum, non cognouerat. quod ſi iuſtitiæ defenſionem uel ipſe, uel quilibet alius implere uoluiſſet, in primis religiones Deorum euertere debuit, quia contrariæ ſunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentauit, in carcerem coniectus eſt, ut iam tunc appareret, quid eſſet futurum ijs hominibus, qui iuſtitiam ueram defendere, Deoq; ſingulari ſeruire cœpiſſent. Altera igitur iuſtitiæ pars eſt æquitas, æquitatem non dico utiq; bene iudicandi, quod ipſum laudabile eſt in homine iuſto, ſed ſe cum cæteris coæquandi, quam Cic. æqualitatem uocat. Deus enim, qui homines generat, & inſpirat, omnes æquos, id eſt pares eſſe uoluit. Eandem conditionem uiuendi omnibus poſuit, omnes ad ſapientiam genuit, omnibus immortalitatem ſpopondit. Nemo beneficijs eius cœleſtibus ſegregatur. Nam ſicut omnibus unicum ſuum lumen æqualiter diuidit, emittit omnibus fontes, uictum ſumminiſtrat, quietem ſomni dulciſſimam tribuit, ſic omnibus æquitatem, uirtutemq; largitur. Nemo apud eum ſeruus eſt, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater eſt, æquo iure omnes liberi ſumus. Nemo Deo pauper eſt, niſi qui iuſtitia indiget, nemo diues, niſi qui uirtutibus plenus eſt, nemo denique egregius, niſi qui bonus, & innocens fuerit, nemo clariſſimus, niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit. Nemo perfectiſſimus, niſi qui omnes gradus

uirtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neq; græci iuſtitiam tenere potuerunt, quia diſpares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; uſq; ad regum ſublimiſſimas poteſtates. Vbi enim non ſunt uniuerſi pares, æquitas non eſt, et excludit inæqualitas ipſa iuſtitiam, cuius uis omnis in eo eſt, ut pares faciat eos, qui ad huius uitæ conditionē pari ſorte uenerunt.

De æquitate Chriſtianorum, quam philoſophi nō habentes nec inuenire, nec defendere potuerunt.

Caput XVI.

Vobus igitur illis iuſtitiæ fontibus immutatis, omnis uirtus, & omnis ueritas tollitur, & ipſa iuſtitia remigrat in cœlum.

d

Ideo non eſt uerum illud bonum à philoſophis repertum, quia ignorabant, uel unde oriretur, uel quid efficeret, quod nullis alijs, præterquam noſtro populo reuelatum eſt. Dicet aliquis. Non'ne ſunt apud uos alij pauperes, alij diuites, alij ſerui, alij domini, non'ne aliquid inter ſingulos intereſt? Nihil, nec alia cauſa eſt, cur nobis inuicem fratrum nomen impertiamur, niſi quia pares eſſe nos credimus, nam cum omnia humana non corpore, ſed ſpiritu metiamur, tametſi corporum ſit diuerſa conditio, nobis tamen ſerui non ſunt, ſed eos & habemus, & dicimus ſpiritu fratres, religione conſeruos. Diuitiæ quoq; non faciunt inſignes, niſi quos poſſunt bonis operibus facere clariores. Diuites ſunt enim non qui diuitias

habent, ſed qui utuntur illis ad opera iuſtitiæ. Et qui pauperes uidentur, eo tamen diuites ſunt, quia & egent, & concupiſcunt nihil. Cum igitur & liberi ſeruis, & diuites pauperibus, humilitate animi pares ſimus, apud Deum tamen uirtute diſcernimur. Tanto quiſq; ſublimior eſt, quanto iuſtior. Si enim iuſtitia eſt, quaſi parem ſe etiam minoribus facere, quanquam hoc ipſo præcellat, ꝙ ſe inferioribus coæquauit, tamen ſi non tantum quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, utiq; multo altiorem digni tatis gradum Deo iudice conſequetur. Nam profecto in hac ſeculari uita quoniam breuia, & caduca ſunt omnia, & præferunt ſe alteris homines, & de digni tate contendunt, quo nihil fœdius, nihil arrogantius, et nihil à ſapientis ratione ſemotius. Rebus enim cœleſti bus contraria ſunt iſta uniuerſa terrena. Sicut enim ſapientia hominum ſumma ſtultitia eſt apud Deũ, ſtultitia autẽ (ut docui) ſumma ſapientia eſt, ſic Deo humilis, & abiectus eſt, qui fuerit conſpicuus, & ſub limis in terra, nam ut taceam, ꝙ hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honor tribuitur, uirtuti contraria ſunt, & uigorem mentis eneruant, quæ tandem poteſt firma eſſe nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum poſſit Deus reges quoq; ipſos inferiores infimus facere? Et ideo conſulens nobis Deus, inter diuina præcepta illud præcipue poſuit, Qui ſe extollit humiliabitur, et qui ſe humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti ſalubritas docet, ꝙ qui ſe apud homines planum fecerit, humilem'q; præbuerit, hic apud Deum præcellens, & inſignis habeatur. Nec enim fal

ſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum. Quæ hic mala putantur, hæc ſunt in cœlo bona.

Quomodo Carneades & iura pro utilitate ſancita, & ueram in hominibus iuſtitiam, niſi forte ſtultis collegerit, inueniri non poſſe, & ciuilis iuſtitia ſapientiam quidem habeat, ſed iniuſtam. Naturalis autem iuſta ſit utiq;, ſed ſapientiam omnino non habeat. Caput XVII.

Expoſui cauſam, cur philoſophi nec inuenire iuſtitiã, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad illud, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma, quæ à philoſophis aſſerebantur, ſumpſit audaciam refellendi, quia refelli poſſe intellexit. Eius diſputationis ſumma hæc fuit. Iura ſibi homines pro utilitate ſanxiſſe, ſcilicet uaria pro moribus, et apud eoſdem pro temporibus ſæpe mutata, ius autem naturale eſſe nullum. Omnes & homines, & animantes alias ad utilitates ſuas natura ducente ferri, proinde aut nullam eſſe iuſtitiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam, quoniam ſibi noceret alienis commodis conſulens, et inferebat hæc argumenta, omnibus populis, qui florerent Imperio, & Romanis quoq; ipſis, qui totius orbis potirentur, ſi iuſti uelint eſſe, hoc eſt ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundũ, & in neceſſitate, ac miſerijs iacendum, cum omiſſis cõmunibus ad propria ueniebat. Bonus uir, inqt, ſi habeat ſeruum fugitiuum, uel domũ inſalubrem,

ac peſtilentem, quæ uitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, ut uendat, utrum'ne profitebitur fugitiuum ſeruum, ac peſtilentem domum ſe uendere, an cælabit emptorem? Si profitebitur emptori fugitiuum eſſe, bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uendet. Si cælauerit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet, ſed idem malus, quia fallet. Rurſus, ſi reperiat aliquem, qui aurichalcum ſe putet uendere, cum ſit illud aurum, aut plumbum, cum ſit argentum, tacebit'ne, ut id paruo emat, an id indicabit, ut magno? Stultum plane' uidetur emere malle magno. Vnde itelligi uolebat & eum, qui ſit iuſtus, ac bonus ſtultum eſſe, & eum, qui ſapiens, malum. Et tamen ſine pernicie fieri poſſe, ut ſint homines paupertate contenti. Tranſibat ergo ad maiora, in quibus nemo poteſt ſine periculo uitæ iuſtus eſſe. Dicebat enim, Nēpe iuſtitia eſt hominem non occidere, alienum prorſus non attingere. Quid ergo iuſtus faciet, ſi forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit, non'ne illum à tabula deturbabit, ut ipſe conſcendat, eaq; nixus euadat? Cum maxime ſit nullus medio mari teſtis, ſi ſapiens eſt, faciet. Ipſi enim pereundum eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, q̄ manus inferre alteri, iam uero iuſtus eſt, ſed ſtultus, qui uitæ ſuæ non parcat, dum parcat alienæ. Item ſi acie ſuorum fuſa hoſtes inſequi cœperint, et iuſtus ille nactus fuerit aliquem ſaucium equo inſidentem, ei'ne parcet ut ipſe occidatur, an deijciet ex equo, ut ipſe poſſit hoſtem effugere? Quod ſi fecerit ſapiens, ſed idem ma-

lus. Si non fecerit, iuſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt. Ita ergo iuſtitiam cum in duas partes diuiſiſſet, alteram ciuilem eſſe dicens, alterā naturalem, utrāq; ſubuertit, ꝙ illa ciuilis ſapiētia ſit quidem, ſed iuſtitia non ſit. Naturalis autem illa iuſtitia ſit quidem, ſed non ſit ſapiētia. Arguta hæc plane, et uenenata ſunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nam cum facit Lælium Furio reſpondentem, pro'q; iuſtitia dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam eſt prætergreſſus, ut uideatur idem Lælius non naturalem, quæ in ſtultitiæ crimen uenerat, ſed illam ciuilem defendiſſe iuſtitiam, quam Furius ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed iniuſtam.

Contra Carneadem, ꝙ nec ſtultus poteſt eſſe iuſtus, nec ſapiens iniuſtus, & ꝙ inocentibus, & iuſtis Deus ſemper optime conſulit, et neceſſaria prouidet, quæ patent ex definitione ſtultitiæ, & ſapientiæ, & quæ ſit cogitatio hominis, & Dei. Cap. XVIII.

q Vod ad præſentem diſputationem pertinebat, oſtendi, quomodo iuſtitia ſimilitudinē ſtultitiæ gerat, ut appareat non ſine cauſa decipi eos, qui putant noſtræ religionis homines ſtultos eſſe, qui talia uideantur facere, qualia ille propoſuit. Nūc maius à me exigi ſentio, ut oſtendā, quare iuſtitiā Deus ſtultitiæ ſpecie conuolutā ex oculis hominum uoluerit auferre, ſi prius Furio reſpondero, quia parum plene reſpondit Lælius, qui profecto licet ſapiens fuerit (ut uocabatur) patrocinari tamen ueræ iuſtitiæ

ſtitiæ nullo modo poterat, quia caput ipſum, fontem'q; iuſtitiæ non tenebat. Nobis autem facilior eſt ipſa defenſio, quibus cœleſti beneficio familiaris eſt, ac penitus nota iuſtitia, qui'q; illam non nomine, ſed re, nouimus Nam Plato, & Ariſtoteles honeſta quidem uoluntate iuſtitiam defendere cupierunt, effeciſſent'q; aliquid, ſi conatus eorum bonus, ſi eloquentiam, ſi uirtutem ingenij, diuinarum quoq; rerum doctrina iuuiſſet. Itaque opus illorum inane, atq; inutile iacuit, nec cuiquã hominum perſuadere potuerunt, ut eorum præſcriptio uiueret, quia fundamentum à cœlo diſciplina illa non habuit, noſtrum opus certius ſit neceſſe eſt, quod Deus docuit. Illi enim depingebant uerbis, & imaginabantur iuſtitiam, quæ in conſpectu non erat, nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ aſſerebant. Reſponderi enim poſſet ab audientibus, non poſſe ita uiui, ſicut illi ſua diſputatione præſcripſerunt, adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus uitæ ſequerẽtur. Nos autem non uerbis modo, ſed etiam exemplis ex uero petitis uera eſſe, quæ à nobis dicuntur, oſtendamus. Senſit igitur Carneades, quæ ſit natura iuſtitiæ, niſi ꝙ parum alte proſpexit, ſtultitiam non eſſe, quã quam intelligere mihi uidear, qua mente id fecerit. Non enim uere exiſtimauit eum ſtultum eſſe, quia iuſtus eſt, ſed cum ſciret non eſſe, & rationem tamen, cur ita uideretur, non comprehenderet, uoluit oſtendere, latere in abdito ueritatem, ut decretum diſciplinæ ſuæ tueretur, cuius ſumma ſententia eſt, nihil percipi poſſe. Videamus ergo utrum'ne iuſtitia fœdus aliquod habere cum ſtultitia poſſit. Iuſtus, inquit, ſi aut equum ſaucio, aut

tabulam naufrago non ademerit, ut ipſe animam ſuam liberet, ſtultus eſt. Primum omnium nego ullo modo fieri poſſe, ut homini, qui quidem uere iuſtus ſit, eiuſmodi caſus ueniat, quia iuſtus neq; cuiquã nato inimicus, nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui ſufficit ſua? Cur autem belligeret, aut ſe alienis furoribus miſceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua uerſetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur? qui neq; lucrum ſciat appetere, cui ſufficit uictus, & non modo ipſe cædem facere, ſed intereſſe facientibus, ac ſpectare ducat nefas? Sed omitto iſta, quoniam fieri poteſt, ut uel inuitus ad hæc ſubeunda cogatur. Adeò'ne ergo iuſtitiam ò Furi, uel potius ò Carneade, cuius eſt illa omnis ratio, tam inanem, tam ſuperuacuam, tamq; cõtemptam Deo putas, ut nihil poſſit, nihilq; habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiam ſui ualeat? Sed uidelicet, qui ſacramentum hominis ignorant, ideóq; ad hanc uitam temporalẽ referunt omnia, quanta ſit uis iuſtitiæ ſcire non poſſunt. Nam & cũ de uirtute diſputant, quamuis intelligant erumnis, ac miſerijs eſſe pleniſſimam, tamen expetendã eſſe aiunt ſua cauſa. Eius enim præmia, quæ ſunt æterna, & immortalia nullo modo uidẽt, ſic rebus omnibus ad hãc præſentem uitam relatis, uirtutem planè ad ſtultitiam redigunt. Siquidem tantos huius uitæ labores fruſtra, et inaniter ſuſcipit. Sed hæc alio loco plenius, Interim de iuſtitia (ut cœpimus) cuius tanta uis eſt, ut cum oculos in cœlum ſuſtulerit, à Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam eſſe dixit innocentiæ uim, ut

ad tutelam ſui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunq; iter fecerit,

Integer uitæ, ſceleriſq; purus
Non eget mauri iaculis, nec arcu,
Nec uenenatis grauida ſagittis
Fuſce, pharetra.
Siue per ſyrteis iter æſtuoſas,
Siue facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, uel quæ loca fabuloſus
Lambit Hydaſpes.

Non poteſt ergo fieri, quin hominem iuſtum inter diſcrimina tempeſtatum, atq; bellorum, cœleſtis tutela cuſtodiat, ac non etiam, ſi cum parricidis, & nocentibus nauiget, aut malis quoq; parcatur, ut una iuſta, & innocens anima liberetur, aut certe pereuntibus cæteris ſola ſeruetur. ſed concedamus poſſe fieri, quod proponit philoſophus, quid ergo iuſtus faciet, ſi nactus fuerit aut in equo ſaucium, aut in tabula naufragum? nō inuitus confiteor, morietur potius quàm occidet, nec ideo tamen iuſtitia, quod eſt ſingulare hominis bonum, ſtultitiæ nomen accipiet, quid enim melius, quid charius homini eſſe debet, quàm innocentia? quæ utiq; tanto perfectior ſit neceſſe eſt, quanto illam produxeris ad extremum, moriq; malueris, nequid de innocentiæ ratione minuatur. Stultitia eſt, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie ſuæ. Num etiam pro amicitia perire ſtultum iudicabitur? Quid ergo familiares illi Pythagoræ laudantur à uobis, quorum alter ſe tyranno uadem mortis pro altero dedit, alter ad præſtitutum tempus, cum iam ſponſor

eius duceretur, præſentiam ſui fecit, eumq; interuentu ſuo liberauit, quorum uirtus in tanta gloria non habe retur, cum alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit, ſi ſtulti putarentur. Deniq; ob hanc ipſam uirtutem tyrannus his gratiam retulit, utrunq; ſeruando, & hominis crudeliſſimi natura mutata eſt. Quin etiam deprecatus eſſe dicitur, ut ſe tertium in amicitiá reciperent, non utiq; tanquam ſtultos, ſed tanquam bonos, et ſapientes uiros. Itaq; non uideo, quare cum pro amicitia, & fide mori ſumma gloria computetur, non etiam pro innocentia perire ſit homini glorioſum. Ergo ſtultiſſimi ſunt, qui nobis crimini dant mori uelle pro Deo, cum ipſi eum, qui pro homine uoluit mori, in cœlum ſummis laudibus tollant. Deniq; ut concludam diſputationem, non poſſe eundē ſtultum eſſe, ac iuſtum, & eundem ſapientem, & iniuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit bonum, ac iuſtum neſcit, & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captiuus a uitijs, nec reſiſtere ullo modo poteſt, quia caret uirtute, quam neſcit. Iuſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet, quod aliter facere non poteſt, quàm ſi habeat recti, prauiq; notitiam. Rectum autem diſcernere à prauo quis poteſt niſi ſapiens? Ita fit, ut nū quam poſſit iuſtus eſſe, qui ſtultus eſt, neque ſapiens, qui fuerit iniuſtus. Quod ſi eſt ueriſſimum, manifeſtum eſt eum, qui aut nafrago tabulam, aut equum ſaucio non ademerit, ſtultum non eſſe, quia hoc facere peccatum eſt, à quo ſe ſapiens abſtinet. Videri tamen & ipſe profiteor, per hominum errorem ignorantium cuiuſque rei proprietatem. Itaq; omnis hæc

quæſtio non tam argumentis, quàm definitione diſſol uitur. Stultitia igitur eſt in factis, dictiſq; per ignorantiam recti, ac boni erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dummodo alteri nõ noceat, quod eſt malum. Quod quidem nobis & ratio, & ueritas ipſa præſcribit. In omnibus enim uidemus animalibus, quia ſapientia carent, conciliatricem ſui eſſe naturam. Nocent enim aliis, ut ſibi proſint, neſciunt enim, quia malum eſt nocere, Homo uero qui ſcientiam boni, ac mali habet, ſe abſtinet à nocendo, & cum incommodo ſuo, quod animal irrationale facere non poteſt. Et ideo inter ſummas hominum uirtutes innocentia numeratur, quibus rebus apparet ſapientiſſimum eſſe, qui maluit perire, ne noceat, ut id officium, quo à mutis diſcernitur, ſeruet. Nam qui uendentis errorem non redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur ſeruum fugitiuum, uel peſtilentem ſe domum uẽdere, lucro, & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, ut Carneades uideri uolebat, ſed callidus, et aſtutus. Calliditas, et aſtutia in mutis quoq; aĩalibus ſunt, uel cum inſidiantur aliis, & dolo capiunt, ut deuorẽt, uel cum inſidias aliorum uario genere deludunt. Sapientia uero in hominem ſolum cadit. Sapientia enim eſt intelligentia uel ad bonum, rectumq; faciendum, uel abſtinentia dictorum, factorumq; improborũ. Lucro autem nunquam ſapiens ſtudet, quia bona hæc terrena contemnit, nec quenquam falli patitur, quia boni uiri officium eſt errores hominũ corrigere, eosq; in uiam reducere. Siquidem ſocialis hominis eſt, ac beneſica natura, qua ſola cognationem cum Deo habet.

Quod ignoratio immortalitatis, & Dei ueri, prædictorum errorum cauſa eſt, & mortem meretur æternam. Et quod homo non ſit hominis genitor, ſed miniſter generationis. Et quare Deus ueram ſapientiam uoluit ſub ſpecie ſtultitiæ occultari. Cap. XIX.

Sed nimirum hæc cauſa efficit, ut ſtultus eſſe uideatur, q egere, aut mori malit, quàm noceat, uel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. Ex eaq; pſuaſione omnes tum uulgi, tum etiam philoſophorum naſcuntur errores. Si enim poſt mortem nihil ſumus, profecto ſtultiſſimi eſt hominis non huic uitæ conſulere, ut ſit quàm diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à iuſtitiæ regula diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini uita melior, & longior, quod et philoſophorum magnorum argumentis, & uatum reſponſis, & prophetarum diuinis uocibus diſcimus, hanc præſentem cum ſuis bonis contemnere ſapientis eſt, cuius omnis iactura immortalitate penſatur. Apud Ciceronem idem ipſe iuſtitiæ defenſor Lælius. Vult, inquit, planè uirtus honorem, nec eſt uirtutis ulla alia merces. Eſt planè, & quidem uirtute digniſſima, quam tu Læli nequaquam poteras ſuſpicari. Nihil enim diuinarum noueras literarum, quam tamen illa (inquit) accipit, facile exigit, non acerbe. Erras uehementer, ſi putas, ab homine præmium ſolui poſſe uirtuti, Cum ipſe alio loco ueriſſime diſſeras, huic uero quas diuitias obijcies? quæ imperia? quæ regna? qui iſta putat humana, ſua bona diuina iudicat. Quis

ergo te ſapientem Læli putet, cum ipſe tibi loquare contraria? Et paulopoſt adimis uirtuti, quæ dediſti. Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam, labantem'q; ſententiam. Deinde quod adiungis? Sed ſi aut ingrati uniuerſi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, ſuis uirtutem præmijs ſpoliant. O quàm fragilem, quàm inanem uirtutem induxiſti, ſi ſpoliari poteſt ſuo præmio. Quæ ſi bona ſua diuina iudicas (ut aiebas) qui poſſunt exiſtere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui uirtutem ſpoliare ualeant iis bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Nec illa ſe, inquit, multis ſolatijs oblectat, maxime'q; ſuo decore ſeipſam ſuſtentat. Quibus ſolatijs, quo decore, cum in crimen ſæpe ueniat, & in pœnam decor ille uertatur. Quid enim ſi (ut Furius dicebat) rapiatur, uexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur ei oculi, damnetur, uinciatur, uratur, miſeris etiam modis necetur, perdet'ne ſuum præmium uirtus? An potius peribit ipſa? Minime. Sed & mercedem ſuam Deo iudice accipiet, & uiuet, & ſemper uigebit. Quæ ſi tollas, nihil poteſt in uita hominum tam inutile, tam ſtultum uideri eſſe quàm uirtus, cuius naturalis bonitas, & honeſtas docere nos poteſt, animam non eſſe mortalem, diuinum'q; illi à Deo præmium conſtitutum. Sed idcirco uirtutem ipſam Deus ſub perſona ſtultitiæ uoluit eſſe celatam, ut myſterium ueritatis, ac religionis ſuæ eſſet arcanum, ut has religiones, ſapientiam'q; terrenam extollentem ſe altius, ſibiq; multum placentem, uanitatis, erroris'q; damnaret, ut propoſita denique

difficultate per anguſtiſſimos tramites ad immortalitatis præmium ſublime perduceret. Docui (ut opinor) cur populus noſter apud ſtultos ſtultus habeatur. Nam cruciari, atq; interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehenſa in focum iactare, tam ineptum uidetur, quàm in periculo uitæ alterius animam magis curare quàm ſuam. Neſciunt enim quantum ſit nefas adorare alium præter quàm Deum, qui condidit cœlum, ac terram, qui humanum genus finxit, inſpirauit, luce donauit. Quod ſi ſeruorum nequiſſimus habetur, qui dominum ſuum fuga deſerit, iſq; uerberibus, uinculis, ergaſtulo, & cruce, & omni malo digniſſimus iudicatur, & ſi filius eodem modo perditus, atq; impius exiſtimatur, qui patrem ſuum dereliquerit, ne illi obſequatur, ob eamq; cauſam dignus putatur, quod ſit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuum deleatur, quanto magis qui Deum deſerit, in quem duo uocabula domini, & patris æque ueneranda conueniunt? nam ille, qui ſeruum pretio comparat, quid in eum beneficij confert, præter quàm alimenta, quæ illi utilitatis ſuæ gratia ſubminiſtrat? Et qui filium generat, non habet poteſtatem, ut concipiatur, & naſcatur, ut uiuat. Vnde apparet non eſſe illum patrem, ſed tantummodo generandi miniſtrum. Quibus ergo ſupplicijs dignus eſt deſertor eius, qui Dominus uerus, & pater eſt, niſi quæ Deus ipſe conſtituit? qui ſpiritibus iniuſtis æternum parauit ignem, quod ipſe per uates ſuos impijs, ac rebellibus comminatur.

De inſania eorum, qui Deos colunt, & non audent ratione contendere cum fidelibus, & quare ſacramentorum ſuorum ſilentium indicant. Et quod religio per patientiam defendenda eſt, et ratione potius quàm ſæuitia, ferro, uel igne. Et quantum, & in quibus differunt religionis ueræ cultus, & falſæ. Cap. XX.

d *Iſcant igitur & ſuarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant. Primum quod ſeipſos iugulant perditiſſimis dæmonibus ſeruiendo, quos Deus in æterna ſupplicia damnauit, deinde, quod nec ab alijs Deum coli patiuntur, ſed auertere homines ad mortifera ſacra contendunt, nitunturq; ſumma diligentia, nequa ſit anima incolumis in terra, quæ ſaluo ſtatu ſuo ſpectet in cœlum. Quid aliud dicam quàm miſeros, qui prædonum ſuorum inſtigationibus parent, quos Deos eſſe opinantur, quorum neque conditionem, neq; originem, neq; nomina, neq; rationem ſciunt? Sed inhærentes perſuaſioni uulgari libenter errant, et ſtultitiæ ſuæ fauent. A' quibus ſi perſuaſionis eius rationem requiras, nullã poſſint reddere, ſed ad maiorum iudicia confugiunt, quod illi ſapientes fuerint, illi probauerint, illi ſciuerint, quid eſſet optimum, ſeq; ipſos ſenſibus ſpoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum ignorantia, nec ſe, nec Deos ſuos norunt. Atq; utinam ſoli errare, ſoli deſipere uellent. Alios etiam in conſortium mali ſui rapiunt, quaſi habituri ſolatium de perditione multorum. Sed hæc ipſa ignorantia efficit, ut in perſequẽ*

dis ſapientibus tam mali ſint. fingunt ſe illis conſulere, illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc ſermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime. ſed ui, atq; tormentis. O' mira, & cæca dementia. in iis putatur mala mens eſſe, qui fidem ſeruare conantur, in carnificibus autem bona? in iis'ne mala mens eſt, qui contra ius humanitatis, contra fas omne lacerantur? An potius in ijs, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec ſæuiſſimi latrones, nec iratiſſimi hoſtes, nec immaniſſimi barbari aliquando fecerunt? Adeo'ne etiam ſibi mentiuntur, ut uiciſſim boni, ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant, ſolem tenebras? Alioquin eadem impudentia eſt, bonis malorum nomen imponere, ſapientibus ſtultorum, iuſtis impiorum, quinimmo, ſi qua illis fiducia eſt uel in philoſophia, uel in eloquentia, arment ſe, ac refellant hæc noſtra, ſi poſſunt, congrediantur comminus, & ſingula quæq; diſcutiant. Decet eos ſuſcipere defenſionem Deorum ſuorum, ne ſi noſtra inualuerint (ut quotidie inualeſcunt) cum delubris ſuis, ac ludibrijs deſerantur. Et quoniam ui nihil poſſunt (augetur enim religio Dei quanto magis premitur) ratione magis, & hortamentis agant. Procedant in medium pontifices, ſeu minores, ſeu maximi flamines, augures, item reges, ſacrificuli, quiq; ſunt ſacerdotes, & antiſtites religionum. Conuocent nos ad contionem, cohortentur nos ad ſuſcipiendos cultus Deorum, perſuadeant multos eſſe, quorum numine, ac prouidentia regantur omnia, oſtendant origines, & initia ſacrorum, ac deo-

rum, quomodo ſint mortalibus tradita, qui fons, quæ ratio ſit, explicent, proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat, quare ab hominibus ſe coli uelint, quid illis, ſi beati ſunt, humana pietas conferat. Q*uæ omnia non aſſeueratione propria (nec enim ualet quicquam mortalis hominis authoritas) ſed diuinis aliquibus teſtimonijs confirment, ſicuti nos facimus.* N*on eſt opus ui, & iniuria, quia religio cogi non poteſt, uerbis potius quàm uerberibus res agenda eſt, ut ſit uoluntas, diſtringant aciem ingeniorum ſuorum, ſi ratio eorum uera eſt, afferatur, parati ſumus audire, ſi doceant, tacentibus certe nihil credimus, ſicut ne ſæuientibus quidem cedimus.* I*mitentur nos, aut rationem totius rei exponant.* N*os enim non illicimus (ut ipſi obiectant) ſed docemus, probamus, oſtendimus.* I*taq; nemo à nobis retinetur inuitus, inutilis eſt enim* D*eo, qui fide, ac deuotione caret.* E*t tamen nemo diſcedit ipſa ueritate retinente.* D*oceant iſti hoc modo, ſiqua illis fiducia ueritatis eſt, loquantur, diſcant, audeant inquam diſputare nobiſcum aliquid eiuſmodi, iam profecto ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris noſtratibus error illorum, ac ſtultitia irridebitur.* C*um enim ſint peritiſſimi,* D*eorumq́; progeniem, & res geſtas, & imperia, & interitus, & ſepulchra de libris nouerint, ipſosq́; ritus, quibus ſunt initiati ex rebus geſtis hominum, uel ex caſibus, uel etiam ex moribus natos ſciant, incredibilis dementia eſt* D*eos putare, quos fuiſſe mortales negare non audeant, uel ſi tam impudentes fuerint, ut negent, ſuæ illos, ac illorum literæ coarguent,*

ipſa deniq; illos ſacrorum initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipſo, quantum interſit inter uerum, & falſum, quando ipſi, qui ſunt eloquentes, perſuadere non poſſunt, imperiti, ac rudes poſſunt, quia res ipſa, & ueritas loquitur. Quid ergo ſæuiunt? ut ſtultitiam ſuam dũ minuere uolunt, augeant? longe diuerſa ſunt carnificina, et pietas, nec põt aut ueritas cum ui, aut iuſtitia cum crudelitate coniungi. Sed merito non audent de rebus quicquã docere diuinis, ne à noſtris derideantur, & à ſuis deſerantur. Nam forte uulgus, cui ſimplex, incorruptum'q; iudicium eſt, ſi myſteria illa cognoſcat, in memoria mortuorum conſtituta damnabit, aliud'q; uerius, quod colat, quæret. Hinc fida ſilentia ſacris inſtituta ſunt ab hominibus callidis, ut neſciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uerſemur, cur nobis, aut noſtris non credunt, qui utrunque nouimus? aut inuident, quia falſis uera prætulimus? ſed defendẽda ſunt, inquiunt, publice ſuſcepta ſacra. O' quàm inhoneſta uoluntate miſeri errant. Sentiunt enim nihil eſſe in rebus humanis religione præſtantius, eamq; ſumma ui oportere defendi, ſed ut in ipſa religione, ſic in defenſionis genere falluntur. Defendenda enim religio eſt non occidendo, ſed monendo, non ſæuitia, ſed patientia, non ſcelere, ſed fide. illa enim malorum ſunt, hæc bonorum. Et neceſſe quidem eſt bonum in religione uerſari, nõ malum. Nam ſi ſanguine, ſi tormentis, ſi malo religionem defendere uelis, iam non defendetur illa, ſed polluetur, & uiolabitur. Nihil eſt enim tam uolũtarium, quàm religio, in qua ſi animus ſacrificantis auerſus eſt, iam ſublata, iam nulla eſt.

Recta igitur ratio eſt, ut religionem patientia, uel morte defendas, in qua fides conſecrata & ipſi deo grata eſt, & religioni addit authoritatem. Nam ſi is, qui in hac terreſtri militia regi ſuo fidem ſeruat in aliquo egregio facinore, ſi poſtea uixerit, acceptior fit, & charior, ſi perierit, ſummam conſequitur gloriam, quod pro duce ſuo mortē occubuerit, quanto magis imperatori omnium deo fides ſeruanda eſt, qui non tantum uiuentibus, ſed & mortuis præmium poteſt uirtutis exoluere? Igitur dei cultus, quoniam militiæ cœleſtis eſt, deuotionem maximam, fidemq; deſyderat. Quo modo enim deus aut amabit colentem, ſi ipſe non ametur ab eo, aut præſtabit precanti quicquid orauerit, cū ad precandum neque ex animo, neque obſeruanter accedat? Iſti autem, cum ad ſacrificandum ueniunt, nihil intimum, nihil proprium dijs ſuis offerunt, non integritatem mentis, non reuerentiam, non timorem. Per actis itaq; ſacrificiis inanibus, omnē religionem in templo, et cum templo, ſicut iuenerant, relinquunt. nihilq; ſecum ex ea neq; afferunt, neq; referunt. Inde eſt, q̄d eiuſmodi religiones, nec bonos facere poſſunt, neq; firmæ, ac immutabiles eſſe. Traducuntur itaq; ab his homines facile, quia nihil ibi ad uitam, nihil ad ſapientiam, nihil ad fidem diſcitur. Quæ eſt enim ſuperſtitio illorum deorum? quæ uis? quæ diſciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ ſubſtantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine poſſit fideliter ſeruari, fortiterq́; defendi? In qua nihil aliud uideo, quàm ritum ad ſolos digitos pertinentem. Noſtra uero religio eo firma eſt, & ſolida, & immutabilis,

quia iuſtitia docet, quia nobiſcum ſemper eſt, quia tota in animo colentis eſt, quia mentem ipſam pro ſacrificio habet. illic nihil exigitur aliud, quàm ſanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio. Hic bona mens, hic purum pectus, innocens uita. illuc ueniunt ſine delectu adulteræ, impudicæ, lenæ, procaces, et obſcœnæ meretrices. Veniunt gladiatores, latrones, fures, ueneſici, & precantur nihil aliud, quàm ut ſcelera impune committant. Quid enim latro ſacrificans, aut gladiator roget, niſi ut occidat? Quid uenenarius, niſi ut fallat? Quid meretrix, niſi ut plurimũ peccet? Quid adultera, niſi ut mortem uiri optet, aut ut ſua impudicitia cæletur? Quid lena, niſi ut multos bonis exuat? Quid fur, niſi ut plura cõpilet. Hic uero etiam leui, communiq; peccato locus nullus eſt. Et ſiquis ad ſacrificium non integra conſcientia uenerit, audit quæ illi deus comminetur, ille, qui latebras cordis uidet, qui peccatis ſemper infeſtus eſt, & exigit iuſtitiam, qui fidem poſcit. Quis huic malæ menti, aut malæ preci locus eſt? At illi infelices, nec ex ſceleribus ſuis ĩtelligunt quã malum ſit, quod colunt, quandoquidem flagitijs omnibus inquinati ueniunt ad precandum, & ſe pie ſacrificare opinantur, ſi cutem lauerint. tanquam libidinem intra pectus incluſam ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto ſatius eſt mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur, et uno uirtutis, ac fidei lauacro uniuerſa uitia depellere. Quod qui fecerit quamlibet inquinatum, ac ſordidũ corpus gerat, ſatis purus eſt.

Quod hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorum cultus non modo chriſtiani, ſed & philoſophi, & domeſtici cultores deorum deſtruunt. Ca. XXI

Isti autem, quia neſciunt quid, uel quomodo ſit colendum, cæci, & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaq; hoſtes ſuos, latrones, et interfectores ſuos uictimis placant. Et animas ſuas cum thure ipſo cremandas aris deteſtabilibus imponunt. Iraſcuntur etiam miſeri, quod non ſimiles alij pereant incredibili mentiũ cæcitate. Quid enim uideant, qui ſolem non uident? quaſi uero ſi dij eſſent, indigerent hominum auxilio aduerſus contemptores ſuos, quid ergo nobis iraſcuntur, ſi illi nihil poſſunt, niſi, quod ipſi deos ſuos deſtruunt, de quorum poteſtate diffidunt magis irreligioſi, quàm qui omnino non colunt. Cicero in ſuis legibus, cum caſte ad ſacrificia præciperet accedere, Pietatem, inquit, adhibeto, opes amoueto. qui ſecus faxit, Deus ipſe uindex erit. Recte hoc quidem. Neq; .n. fas eſt deſperare de deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo uindicare colentis iniuriã poteſt, qui ſuam non poteſt? Libet igitur ex his quærere, cui potiſſimum præſtare ſe putent cogendo inuitos ad ſacrificium. Iis'ne, quos cogunt? at non eſt beneficium, quod ingeritur recuſanti, ſed conſulendum eſt etiam nolentibus, quando quod bonum ſit neſciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant, debilitant, cruciant, ſi ſaluos eſſe uolunt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miſeris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus uelint eſſe conſultum? An uero

dÿs præſtant? at non eſt ſacrificium, quod exprimitur ab inuito. niſi enim ſponte, atq; ex animo fiat, execratio eſt, cum homines proſcriptione, iniurÿs, carcere, tormentis adacti faciunt. Si dÿ ſunt iſti, qui ſic coluntur, uel propter hoc ſolum colendi non ſunt, quod ſic coli uolunt, digni ſcilicet deteſtatione hominum, quibus cũ lachrymis, cum gemitu, cum ſanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contra, non expetimus, ut deum noſtrum, qui eſt omnium creator, uelit, nolit, colat aliquis inuitus, nec ſi non coluerit, iraſcimur. Confidimus enim maieſtati eius, qui tam contemptum ſui poſſit ulciſci, q̃ ſeruorum ſuorum labores, & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne uerbo quidem reluctamur. Sed deo remittimus ultionem, non ut ÿ faciunt, qui defenſores ſe eſſe deorum ſuorum uideri uolunt, & ſæuiunt efferate aduerſus non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non ſit bonum deos colere, quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant non malo. Sed quia illud malum eſt, etiã officium eius bono caret. At enim puniendi ſunt, qui deſtruunt religiones. Num peius nos deſtruimus, q̃ natio Aegyptiorum, qui turpiſſimas beſtiarum, ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam deos adorant. Num peius quàm ÿdem ipſi, qui, cum deos ſe colere dicant, tamen eos publice, turpiterq; derident, de quibus etiam per mimos agi cum riſu, & uoluptate patiuntur. Qualis hæc religio, aut quanta maieſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, ſed honorati etiam, laudatiq; diſcedunt.

tiq; diſcedunt. Num peius nos deſtruimus, quàm quidam philoſophi, qui omnino nullos deos eſſe aiunt, ſed oīa ſua ſpōte eſſe nata, omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Num peius quàm epicurei, qui eſſe quidem deos, ſed curare quicquam negant, neq; iraſci eos, neq; gratia commoueri? Quibus dictis utiq; perſuadent colendos omnino non eſſe. ſiquidem nec colentes reſpiciunt, neq; non colentibus iraſcuntur. Præterea cum contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & diſſeruntur impune.

Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in perſecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Caput XXII

NOn ergo ideo aduerſus nos inſaniunt, quia dij non coluntur à nobis, à multis enim non colūtur, ſed quia ueritas penes nos eſt, quæ (ut eſt ueriſſime dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos, qui patiūtur? Pergitur enim cæco, & irrationabili furore, quem nos uidemus, illi neſciunt, non enim ipſi homines perſequuntur, qui cauſam, cur iraſcantur innocentibus, non habent, ſed illi ſpiritus contaminati, ac perditi, quibus ueritas & nota eſt, & inuiſa, inſinuant ſe mentibus eorū, & inſtigant neſcios in furorem. Hi enim quandiu pax eſt in populo Dei, iuſtos fugitant, et pauent. Et cū corpora hominum occupant, animasq; diu uexāt, adiurantur ab his, & nomine ueri Dei fugantur. Quo

audito et tremunt, & exclamant, et uri, uerberariq́; ſe teſtantur, et interrogati qui ſint, quando uenerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur, ſic extorti, & excruciati uirtute diuini nominis exulāt, propter hæc uerbera, & minas ſanctos, et iuſtos uiros ſemper oderunt. Et quia per ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odijs perſequuntur, quos ſibi graues ſentiunt, exercentq́; ſæuitiā quā uiolentiſſime poſſunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem, aut ſi id efficere nō quiuerint, auferant omnino de terra, ne ſint, qui poſſint eorum nequitiam coercere. Non me fugit quid reſponderi è contrario poſſit. Cur ergo Deus ille ſingularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omniū confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores ſuos aut uindicat, aut tuetur? Cur deniq; qui eū non colunt, opulenti, & potentes, & beati ſunt, et honoribus, regnóq; potiuntur, eosq; ipſos ditioni ſuæ, ac poteſtati ſubiectos habent? Reddenda et huius ratio eſt rei, nequid remaneat erroris. Nam in primis hæc cauſa eſt, cur exiſtimetur religio Dei uim non habere, ꝙ inducantur homines ſpe terrenorum, ac præſentium bonorum, quæ ad curā mentis nullo modo pertinent, quibus quia carere iuſtos uident, et affluere iniuſtos, dei cultum inanem arbitrantur, in quo ineſſe illa nō cernunt, & Deorum ritus exiſtimant ueros, quoniam cultores eorum & diuitijs, & honoribus, & regnis fruantur. Verum ij, qui ſunt in hac exiſtimatione nō perſpiciunt altius uim, rationemq́; hominis, quæ tota non in corpore, ſed in mente eſt. Nihil enim uident amplius, quàm corpus ſcilicet, quod, quia uide-

tur oculis, manuq; tractabile eſt, imbecillum, fragile, mortale eſt, cuius ſunt illa omnia bona, quæ cupiditati, ac miraculo ſunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt uoluptates, & ideo tam caduca ſunt, quàm corpus ipſum. Animus uero, in quo ſolo eſt homo, quoniam ſubiectus oculis non eſt, nec bona eius inſpici poſſunt, quæ in ſola uirtute ſunt poſita, & ideo tam ſtabilis, & conſtans, & perpetuus ſit neceſſe eſt, ſicut ipſa uirtus, in qua eſt animi bonum.

Quare Deus electos ſuos tradita impijs poteſtate uexari patiatur. Caput XXIII.

Longum eſt uniuerſas uirtutum ſpecies promere, ut de ſingulis doceam quã neceſſe ſit, ſapientem, ac iuſtum uirum longe ab illis bonis abhorrere, quibus quia fruuntur iniuſti, Deorum cultus ueri, & efficaces eſſe creduntur. quod ad præſentem pertinet quæſtionem, ſatis eſt, ſi ex una uirtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, et præcipua uirtus eſt patientia, quam pariter & uulgi publicæ uoces, & philoſophi, & oratores ſummis laudibus celebrant. Quod ſi negari non poteſt, quin ſumma ſit uirtus, neceſſe eſt iuſtum, & ſapientem uirum in poteſtate eſſe hominis iniuſti, ut capiat patientiam. Patientia eſt enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt cum æquanimitate perlatio. Ergo iuſtus, ac ſapiens, quia uirtutem capit, habet in ſe patientiam, qua carebit omnino, ſi nihil patietur aduerſi. Contra, qui in rebus proſperis agit, impatiens

eſt,& uirtute maxima caret. Impatientem dico,quia nihil patitur,innocentiam quoq; ſeruare non poteſt, quæ & ipſa iuſto,& ſapienti uiro propria eſt uirtus. Sed & nocet ſæpe,et concupiſcit aliena,et rapit quæ cupierit per iniuriam,quia uirtutis expers uitio,peccatóq; ſubiectus eſt,& fragilitatis oblitus animo inſolēter elato tumet. Inde iniuſti, ac Deum neſciētes,et diuitijs,et potentia,& honoribus florent. Hæc enim cuncta iniuſtitiæ præmia ſunt,quia et perpetua eſſe non poſſunt,& per cupiditatem,uiolentiamq; quæruntur. Iuſtus uero,ac ſapiens,quia illa omnia humana ſunt (ut eſt à Lælio dictum) ſua bona diuina iudicat,nec alienum quicq̃ concupiſcit,nequem contra ius humanitatis lædat omnino,nec ullam potentiã,honorem'ue deſyderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo,& eadem conditione generatos,iure fraternitatis eſſe coniunctos. Sed & ſuo contentus,et paruo,quia fragilitatis ſuæ,memor,nõ amplius quærit,q̃ unde uitam ſuſtentet,et ex eo ipſo,quod habuerit,impartitur etiam non habenti,quia pius eſt. pietas etiam ſumma uirtus eſt, & accidit ex eo,ꝙ uoluptates caducas,uitioſasq; contemnit,quarũ cauſa opes appetuntur,quoniã continens eſt,ac libidinum uictor, & nihil tumoris,ac inſolentiæ gerens, non extollit ſe altius,nec erigit ſuperbum caput. ſed placidus, & concors,& planus,& comis eſt,quia conditionem ſuã nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat, & nec aliena cupiat,nec ſua quoq;,ſi ui auferantur,defendat,cum ſciat etiam illatam iniuriam moderate ferre,quia uirtute præditus eſt,neceſſe eſt iuſtum hominẽ ſubiectum

eſſe iniuſto, & contumelijs, ab inſipiente affici ſapientem, ut et ille peccet, quia iniuſtus eſt, et hic in ſeruitutem abeat, quia iuſtus eſt. Siquis autem uolet ſcire plenius, cur malos, et iniuſtos Deus potentes, beatos, et diuites fieri ſinat, pios contra humiles, miſeros, inopes eſſe patiatur, ſumat eum Senecæ librum, cui titulus eſt, Quare bonis uiris multa mala accidant, cum ſit prouidentia, in quo ille multa nõ planè imperitia ſeculari, ſed ſapienter, ac penè diuinitus elocutus eſt. Deus,ĩquit, homines pro liberis habet, ſed corruptos, et uitioſos luxurioſe, ac delicate patitur uiuere, quia non putat emendatiõe ſua dignos. Bonos autem, quos diligit, caſtigat ſæpius, & aſſiduis laboribus ad uſum uirtutis exercet, nec eos caducis, ac mortalibus bõis corrũpi, ac deprauari ſinit. Vnde nemini debet mirũ uideri, ſi pro noſtris ſæpe delictis caſtigamur à Deo. Immo uero, cũ uexamur, ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentiſſimo patri, ꝙ corruptelam noſtrã non patitur longius procedere, ſed plagis, ac uerberibus emendat. Ex quo intelligimus, nos eſſe Deo curæ, quoniam, cum peccamus, iraſcitur. Nam cum poſſet populo ſuo & opes, et regna largiri, ſicut dederat ante iudæis, quorum nos ſucceſſores, ac poſteri ſumus, icirco enim uoluit ſub aliena ditione, atq; imperio degere, ne rerum proſperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret, ſicut illi maiores noſtri, qui ſæpe terrenis, ac fragilibus ijs bonis eneruati, aberrauerunt à diſciplina legis, uinculáq; ruperunt, prouidit ergo quatenus cultoribus ſuis præſtaret quietem, ſi mandata ſeruaſſent, & ta

men eos emendaret, ſi præceptis non obtemperaſſent. Itaq; ne tam corrumperentur otio, q̃ patres eorum licentia, premi eos ab iis uoluit, in quorum manibus collocauit, ut et labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, et fidos experiatur, ac tentet. Quomodo enim poteſt imperator militũ ſuorum probare uirtutem, niſi habuerit hoſtem? Et illi tamen aduerſarius exurgit inuito, quia mortalis eſt, et uinci poteſt. Deo autem q̃a repugnari non põt, ipſe aduerſarios nomini ſuo excitat, non qui contra ipſum Deũ pugnent, ſed contra milites eius, ut deuotionem, ac fidem ſuorũ uel probet, uel corroboret, donec preſſuræ uerberibus defluentem corrigat diſciplinam. Eſt & alia cauſa, cur aduerſus nos perſecutiones fieri ſinat, ut Dei populus augeatur. Nec eſt diffiale mõſtrare, cur, aut quomodo illud fiat. Primum fugantur à Deorum cultoribus plurimi odio crudelitatis. Qui enim talia ſacrificia non horreant? Deinde placet quibuſdam uirtus, ac fides ipſa. Nonnulli ſuſpicantur Deorum cultum non ſine cauſa malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alij faciunt, ut uiuant. Aliqui cupiunt ſcire, quidnam ſit illud bonum, quod ad mortem uſq; defenditur, quod omnibus, quæ in hac uita iucunda, & chara ſunt, præfertur, à quo nec bonorum, nec lucis amiſſio, nec dolor corporis, nec uiſcerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum, ſed illæ maxime cauſæ noſtrorum numerum ſemper auxerũt. Audit circunſtans populus inter ipſa tormenta dicentes, nolle ſacrificare lapidibus humana manu factis, ſed Deo uiuo, qui ſit in cælo. Multi hoc ue

rum eſſe intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde ut fieri ſolet in rebus incertis, dum inter ſe inuicem quærunt, quæ ſit huius pſeuerantiæ cauſa, multa quæ ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem uiciſſim aucupata diſcuntur, quæ quia bona ſunt, placeant neceſſe eſt. Præterea ultio conſecuta, ſicut ſemper accidit, ad credendũ uehementer impellit. Nec hæc quidem leuis cauſa eſt, quod immundi dæmonum ſpiritus accepta licentia multorum ſe corporibus immergunt, qbus poſtea reiectis, omnes, qui reſanati fuerint, adhæreant religioni, cuius potentiam ſenſerunt. Hæ tot cauſæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Quod bonorum tortores torquebuntur, & malas beſtias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII

Quicquid ergo aduerſum nos mali principes moliũtur, fieri ipſe permittit. Et tamen iniuſtiſſimi perſecutores, quibus Dei nomen cõtumeliæ, ac ludibrio fuit, non ſe putent impune laturos, qa indignatiõis aduerſus nos eius quaſi miniſtri fuerunt. Punientur enim iudicio Dei, qui accepta poteſtate ſupra humanum modũ fuerint abuſi, & inſultauerint etiam Deo ſuperbius, eiusq; nomen æternũ ueſtigiis ſuis ſubiecerint impie, nefarieq; calcandum. Propterea uindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, et exterminaturũ beſtias malas de terra. Sed idẽ quis populi ſui uexationes, et hic in præſenti ſoleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter illũ cœleſtis

iudicij diem, quo ipſe pro ſuis quemq; meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non ſperent ſacrilegæ animæ, contemptos, & inultos fore, quos ſic obterunt. Veniet rabioſis, & uoracibus lupis merces ſua, qui iuſtas, & ſimplices animas nullis facinoribus admiſſis excruciauerunt. Nos tantũmodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, niſi ſola iuſtitia puniatur. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à Deo ſimul & ultionem paſſionis, et præmium.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SEXTVS, DE VERO CVLTV AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod innocentia uerisſimus Dei cultus eſt, quam rem homo corpori deditus neſcit. Cap. I.

Quod erat officium ſuſcepti muneris diuino ſpiritu inſtruente, ac ſuffragante ipſa ueritate compleuimus. Cuius aſſerendæ, atq; illuſtrandæ cauſa mihi & ſcientiã, et fidem ipſe Dominus noſter impoſuit, ſine quo nec ſciri quicquã poteſt, nec explicari. Venio nunc ad id, quod eſt ſummum operis hu-

ius, & maximum, ut doceam quo ritu, quoue ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officiũ, in eoq; ſolo ſumma rerũ, & omnis beatæ uitæ ratio conſiſtit, quandoquidem propterea facti, & inſpirati ab eo ſumus, non ut cœlum uideremus, & ſolem (quod Anaxagoras putauit) ſed ut artificem ſolis, & cœli Deum pura, & integra mente coleremus. Quãuis autem præcedentibus libris pro ingenij mediocritate defenderim ueritatem, tamen ex ritu quoq; ipſo elucere uel maxime poteſt. Nihil enim ſancta, & ſingularis illa maieſtas aliud ab homine deſyderat, quã ſolam inocentiam, quã ſiquis obtulerit Deo, ſatis pie, religioſéq; litauit. Homines autem neglecta iuſtitia, cum ſint omnibus flagitijs, ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa, ac aras hoſtiarum ſanguĩne cruentauerint, ſi focos adoleuerint, ac ueteris uini perfuſione madefecerint. Quinetiam ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas quaſi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aſpectu rarũ, quicquid opere, aut odore pretioſum eſt, et hæc grata eſſe dijs ſuis non ex aliqua diuinitatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus iudicant, nec intelligunt terrenis operibus Deum non indigere. Nihil enim ſapiunt niſi terram, bonaq;, & mala ſolius corporis ſenſu, & uoluptate perpendunt. Huius arbitrio, ut religionem ponderant, ſic totius uitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel à cœli contemplatione auertunt, ſenſumq; illum cœleſtem corpori mancipauerunt, libidinibus frena permittunt, tanquam ſecum ablaturi uoluptatem, quam momentis omnibus capere feſti-

nant, cum animus miniſterio corporis, non corpus miniſterio animi uti debeat. Iidem maximum bonum iudicant opes, quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequuntur, fraudant, rapiunt, ſpoliant, inſidiantur, abiurant. Nihil deniq; moderati, aut penſi habent, dummodo auro coruſcent, argento, gemmis, ueſtibus fulgeant, auidiſſimo uentri opes ingerant, ſtipati familiarium gregibus, per domitum populum ſemper incedant. Sic addicti, & ſeruientes uoluptatibus, uim, uigorem'q; mentis extingunt, & cum uiuere ſe maxime putant, ad mortem concitatiſſime properant. Nã ſicut in ſecundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore eſt, qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris, ac morte uerſantur, quæ ſunt terræ, atque corporis, quia uita, & lumen de cœlo eſt, cuius quoniam expertes ſunt corpori ſeruiendo, longe abſunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miſeros ubiq; cæcitas premit, ſicut enim qui ſit uerus Deus, ita qui ſit uerus cultus ignorant.

Quod Deus nec eſurit, nec ſitit, nec in tenebris eſt, ut ei oporteat hoſtias immolari, aut uina offerri, uel lumina. Et quare hæc offerantur Dijs gentium, quæ fidem rectam, & ueram innocentiam offerre neſciunt, in quibus conſiſtit Dei cultus. Et quod inter omnia, quæ ad cultum Dei pertinent, præſtantiſſimum eſt, homines ad ueritatem, & iuſtitiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere. Cap. II.

Acta
in deo,
quan
nebris agenti.
poſſent, quæ ſun
dinē terreno ad
poſſumus, iam ſe
eſſe cognoſcant,
lem, contemplar
geat lucernis con
didam lucem de
lo, qui propter lo
inani capitis uide
goris, ut eum mortalium luminum acies non queat co-
tueri, & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo,
ac tenebræ conſequantur, quid tandem luminis, quid
claritatis apud ipſum Deum, penes quem nulla nox
eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucem ſic modera-
tus eſt, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehementi no
ceret animantibus, tantumq; iſtarum rerum dedit ei,
quantum aut mortalia corpora pati poſſunt, aut fru-
gum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ com
pos putandus eſt, qui authori, & datori luminis can-
delarum, ac cerarum lumen offert pro munere? Ali-
ud uero ille à nobis exigit lumen, & quidem non fu-
midum, ſed (ut ait poeta) liquidum, atque clarum,
mentis ſcilicet. Propter quod à poetis phanetes nuncu
patur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agno
uerit. Illorum autem Dij, quia terreni ſunt, egent lu-
minibus, ne in tenebris ſint quorum cultores, quia cœ-

leſte nihil ſapiunt, etiã religiones, quibus deſeruiũt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus eſt, quia ratio eius, & natura tenebroſa eſt. Itaq; dijs non cœleſtem ſenſum, ſed humanum potius attribuunt. Ideóq; illis neceſſaria, & grata credunt eſſe, quæ nobis, quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus potu, aut ueſte algentibus, aut cum ſol deceſſerit lumine, ut uidere poſſimus. Nullis igitur ex rebus tam probari, & intelligi poteſt, Deos ipſos, cum aliquando uixerint, mortuos eſſe, quã ex ipſo ritu, qui eſt totus è terra. Quid enim cœleſtis in ſe boni poteſt habere pecudum ſanguis effuſus, quo aras inquinant? niſi forte Deos exiſtimant eo ueſci, quod homines aſpernantur attingere. Et quiſquis illis hanc ſaginam præſtiterit, quamuis ille graſſator, adulter, ueneficus, parricida ſit, beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuẽtur, huic omnia, quæ optauerit, præſtant. Merito ergo Perſius huiuſcemodi ſuperſtitiones ſuo more deridet.

—Qua tu (inquit) mercede Deorum
Emeris auriculas, pulmone, & lactibus unctis?

Sentiebat uidelicet non carne opus eſſe ad placandam cœleſtem maieſtatem, ſed mente ſancta, & iuſto animo, & pectore (ut ipſe ait) quod naturali ſit honeſtate generoſum. Hæc eſt religio cœleſtis, non quæ conſtat ex rebus corruptis, ſed quæ uirtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic uerus cultus eſt, in quo mens colentis ſeipſam Deo immaculatam uictimam ſiſtit. Id autem ipſum quomodo conſequendum, quomodo præſtandum ſit, docebit huius libri diſputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq; con-

ueniens poteſt eſſe, quàm erudire homines ad iuſtitiam. apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus præferens, malle ſe dicit uel unum paruum de officio libellum, quàm longum orationem pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſententia nõ utiq; Catuli, qui fortaſſe illud nõ dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit. Credo ut libellos, quos de officijs erat ſcripturus, commendaret, in quibus ipſis nihil eſſe teſtatur in omni philoſophia melius, & fructuoſius, q̃ præcepta uitæ dare. Quod ſi hoc illi faciunt, quibus nõ eſt ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, & illuminati, poſſumus uera præcipere? nec tamen ſic docebimus, ut quaſi prima uirtutis elementa tradamus, quod eſt infinitum, ſed tanquam docendum ſuſcepimus eum, qui apud illos iam perfectus eſſe uideatur. Manentibus enim præceptis eorũ, quæ ſolẽt ad probitatem recte dari, ignota illis ſuperſtruemus ad perficiendam, conſumandamq; iuſtitiam, quam non tenent. Ea uero, quæ poſſunt cum illis eſſe communia, prætermittam, nequid ab ijs uidear mutuari, quorũ errores coarguere, atq; aperire decreuerim.

De duabus uijs, quarum altera uirtutum, altera uitiorum eſt, quæ in litera pythagorica figurantur, et fidelius tractantur à chriſtianis, quàm à philoſophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III

d Væ ſunt uiæ per quas humanam uitã progredi neceſſe eſt ſcilicet una, quæ in cœlum ferat, Altera, quæ ad ĩferos deprimat, quas

& poetæ in carminibus, & philoſophi in diſputatio nibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alteram uirtutum eſſe uoluerunt, alteram uitiorum, eamq́;, quæ ſit aſſignata uirtutibus, primo aditu eſſe arduam, & confragoſam, in qua ſiq̃s difficultate ſuperata in ſummum eius euaſerit, habere eum de cætero planum iter, lucidũ, amœnumq́; campum, & omnes laborum ſuorum capere fructus uberes, atq; iucundos. Quos autẽ primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam uitiorũ uiã labi, atq; deflectere, quæ primo ingreſſu ſit quaſi amœna, multóq; tritior. Deinde cum in eam paulo ulterius proceſſerint, amœnitatis eius ſpeciem repente ſubduci. Exoriri autem uiam præcipitem, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus intercisam, uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat in uirtutibus capiendis labores eſſe maximos, in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas, atque incorruptas uoluptates. Vitia uero quibuſdam delinimentis naturalibus allicere animos hominum, et inanium iucunditatum ſpecie captos, ad acerbas amaritudines, miſeriasq́; perducere. Sapiens prorſus diſputatio, ſi uirtutum ipſarum formas, atque terminos ſcirent. Non enim didicerant uel quæ ſint, uel quid eas mercedis à Deo maneat, quod nos his duobus libris docebimus. Hi uero, qa ignorabant, aut dubitabant, animas hominum immortales eſſe, & uirtutes, et uitia terrenis honoribus, aut pœnis æſtimarunt. Omnis ergo hæc de duabus uijs diſputatio ad frugalitatem, ac luxuriam ſpectat. Dicunt enim humanæ uitæ cur-

ſum Y literæ eſſe ſimilē; quod unuſquiſq; hominum cum primum adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum uenerit ubi ſe uia findit in ambas, hæreat nutabundus, ac neſciat in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo euadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo nō poteſt, honeſtam, ac copioſam uitam diſputant pacturū. Si uero doctorē frugalitatis non inuenerit, ad ſiniſtrā uiā, quæ uirtutis, ac melioris ſpeciem mentiatur incedere, ideſt deſidiæ, luxuriæ, inertiæq; ſe tradere, quæ ſuauia quidem uidentur ad tempus, uera bona ignorāti, poſt autem amiſſa omni dignitate, ac re familiari in omnibus miſerijs, ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo, & ad hanc uitam, quam in terra ducimus, fines earū uiarū retulerunt poetæ, fortaſſe melius, q̄ biuiū hoc apud inferos eſſe uoluerunt. Sed in eo fallūtur, q̄d eas uias mortuis propoſuerūt. Vtriq; ergo uere, ſed tn̄ utriq; non recte, q̄a oportuit uias ipſas ad uitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & uerius, qui duas iſtas uias cœli, & inferorum eſſe dicimus, quia iuſtis immortalitas, iniuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autem uitæ iſtæ, uel in cœlum tollant, uel ad inferna præcipitent explicabo, & aperiam, quæ ſint uirtutes, quas philoſophi neſcierunt, tum etiam quæ ſint præmia earum, ſimul etiam quæ ſint uitia, quæue eorum ſupplicia monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis expectet, ut ſepa-

ratim de uitijs, ac uirtutibus dicam, cum de bono, ac malo differentibus nobis etiam quod eſt contrarium poſſit itelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia ſua ſpõte decedent, ſiue uitia eximas, uirtutes ultro ſubibũt, ſic bonorum, ac malorum conſtituta natura eſt, ut ſe inuicem ſemper oppugnent, ſemper expellant, ita fit, ut neq; uitia retrahi ſine uirtutibus poſſint, nec uirtutes inferri ſine detractione uitiorum. Has igitur uias longe aliter inducimus, q̃ à philoſophis induci ſolẽt. Primum quod utriq; propoſitũ eſſe dicimus ducem utrunq; ĩmortalem. Sed alterũ honoratum, qui uirtutibus, ac bonis præſit, alterum dãnatũ, qui uitijs, ac malis. Illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponũt neq; unum, neq; perpetuum. Siquidem quẽlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à deſidia reuocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, niſi pueros, & adoleſcentes, uidelicet q̃ artes diſcantur in his ætatibus. Nos autem omnis ſexus, & generis, & ætatis in hoc cœleſte iter inducimus, quia Deus, qui eius uiæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipſarũ non ita eſt, ut illi putauerunt. Quid enim opus eſt. Y. in rebus contrarijs, atq; diuerſis? Sed altera illa melior conuerſa eſt ad ſolis ortum, altera illa deterior ad occaſum, quoniam qui ueritatem, ac iuſtitiam ſequitur, is accepto ĩmortalitatis præmio perenni luce potietur, qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mendacium ueritati, neceſſe eſt ad occaſum, & tenebras deferatur. Deſcribam igitur utrãq;, et earum proprietates, habitusq; monſtrabo.

De uia uirtutis, quæ in Elyſios campos deducere dicitur, & uitiorum, quæ ad impia tartara ducit, & duabus utriuſque. Caput IIII

Na eſt igitur uirtutis, ac bonorum uia, quæ fert non in Elyſios campos (ut poetæ loquũtur) ſed ad ipſam mundi arcem.

–At læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Eſt enim criminatoris illius, qui prauis religionibus inſtitutis auertit homines ab itinere cœleſti, & in uiam perditionis inducat. Cuius uiæ ſpecies, & figura ſic eſt compoſita in aſpectu, ut plana, & patens omni genere florum, atq; fructuum delectabilis eſſe uideatur. In ea enim poſuit Deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra, opulentiam dico, honorem, quietem, uoluptatem, illecebras omnes. Sed cum his pariter iniuſtitiam, crudelitatem, ſuperbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, diſcordiam, ignorantiam, mendacium, ſtultitiam, cæteráq; uitia, exitus autem huius uitæ talis eſt. cum uentum fuerit ad extremum, unde iam regredi non licet, cum omni ſua pulchritudine tam ſubito præciditur, ut non ante quis fraudẽ proſpicere poſſit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quiſqs enim præſentium bonorum ſpecie captus, et in his conſequendis, ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt, ſéq; à Deo auerterit, is ad inferos deiectus, in æternam dãnabitur pœnã. Via ergo illa cœleſtis difficilis, et cliuoſa propoſita eſt, uel ſpinis horrẽtibus aſpera, uel ſaxis extantibus impe-

dita, ut cum ſummo labore, ac pedum tritu, cum'q; ma gna cadendi ſolicitudine ſit cuiq; gradiēdum. In hac poſuit iuſtitiam, temperantiam, patientiam, fidem, ca ſtitatem, abſtinentiam, concordiam, ſcientiam, ueritatem, ſapientiam, cæteras'q; uirtutes, ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amari tudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus, ac leuis difficultatem uiæ ſuperet. Nec enim poteſt, qui ſe apparatu regio circundederit, aut diuitijs onerauerit, anguſtias illas uel ingredi, uel tenere. Vnde intelligitur, iccirco malis, & iniuſtis facilius prouenire, quæ cupiant, quia prona, & decliuis eſt eorum uia. Bonis autem quæ optent, difficile procedere, quia difficili, & arduo itinere gradiuntur. Iuſtus ergo, quoniam durum, aſperum'q; iter ingreſſus eſt, contemptui, deriſui, odio ſit neceſſe eſt. Omnes enim, quos cupiditas, aut uoluptas præcipites trahit, inuident ei, q uirtutem capere potuit, et iniq; ferūt, id habere aliquē, quod ipſi non habent. Erit itaq; pauper, humilis, ignobilis, ſubiectus iniuriæ, & tandem omnia, quæ amara ſunt, perferens. Et ſi patiētiam iugem ad ſummum illum gradum, finem'q; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis, & à Deo pro laboribus, quos in uita propter iuſtitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ aſſignauit, in quibus ſingulis & bona oſtendit, & mala, ſed ordine præpoſtero, atq; conuerſo. In una enim monſtrauit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui eſt ordo melior. In altera temporalia prius bona, cum æternis malis, q eſt ordo deterior, ut quicunq; præſentia mala cum iuſtitia

delegerit, maiora, & certiora bona conſequatur, quàm fuerunt illa, quæ ſpreuit. Quiſquis autem præſentia bona præpoſuerit iuſtitiæ, in maiora, & longiora incidet mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim uita temporalis, quia breuis eſt, icirco & bona eius, & mala breuia ſint neceſſe eſt. Illa uero ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt, quia ſempiterna eſt, icirco & bona eius, & mala ſempiterna ſunt. Ita fit, ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna ſuccedant. Itaq; cum ſimul propoſita ſint homini bona, & mala, conſyderare, unumquēq; ſecum decet, quanto ſatius ſit pro perpetuis bonis mala breuia penſare quàm pro breuibus, & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Nam ſicut in hoc ſeculo, cum eſt propoſitum cum hoſte certamen, prius laborandum eſt, ut ſis poſtmodum in otio, eſuriendum, ſitiendum, æſtus, frigora perferenda, humi quieſcendum, uigilandum, periclitandum eſt, ut ſaluis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis, ac uictoriæ bonis perfrui poſſis. Sin autem præſens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias neceſſe eſt. Præoccupabit enim aduerſarius non reſiſtentem, uaſtabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor, ac liberi uenient, & tu ipſe interficiere, ac capiere. Quæ omnia ne accidant, præſens commodum differendum eſt, ut maius, longiusq; pariatur. Sic in omni hac uita, quia nobis aduerſarium Deus reſeruauit, ut poſſemus capere uirtutem, omittenda eſt præſens uoluptas, ne hoſtis opprimat, uigilandum, ſtationes agendæ, militares expeditio-

nes obeundæ, fundendus ad ultimum cruor. Omnia deniq; amara, & grauia patienter ferenda, eo quidē promptius, quo nobis Imperator noſter Deus præmia pro laboribus æterna conſtituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea ſibi pariant, quæ poſſunt eodem modo perire, quo parta ſunt, certe nobis nullus labor eſt recuſandus, quo id acquiratur, quod nullo modo poſſit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare, & intentis acriter animis ad inuiſibilis hoſtis inſidias, uel apertos impetus uigilare, qui nos, ſicut periti, & exercitati duces ſolent, uarijs artibus oppugnat, pro cuiuſq; natura, & moribus ſæuiens. Alijs .n. cupiditatem inſatiabilem immittit, ut opibus ſuis tanquam compedibus illigatos à uia ueritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis, ut ad nocendum potius intentos à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati, & corpori ſeruientes, ad uirtutem reſpicere non poſſint. Alijs uero inſpirat inuidiam, ut ſuis ipſi tormentis occupati, nihil aliud cogitent, niſi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnem uitæ ſuæ operam, curamq; cōuertunt, ut faſtos ſignent, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali gladio regant, ſed ut infinita, & perpetua poteſtate Dominos ſe dici uelint uniuerſi generis humani. Quos autem pios uiderit, inanibus implicat religionibus, ut impios faciat. Iis uero, qui ſapientiam quærunt, philoſophiá in oculos impingit, ut ſpecie lu-

cis excæcet, nequis comprehendat, aut teneat ueritatē. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes, & obſepſit omnes uias publicis latas erroribus, quos ut diſcutere poſſemus, ipſumq́; authorem malorum uincere, illuminauit nos DEus, & armauit uera, cæleſtiq́; uirtute, de qua non nihil nunc diſſerendum eſt.

De falſa definitione uirtutis, quam authore Lucilio poſuerunt philoſophi, & uera differentia ſcientiæ, & uirtutis. Cap. V.

Sed prius quàm ſingulas uirtutes exponere incipiam, determinanda eſt ipſa uirtus, quam philoſophi non recte definierunt q̄d eſſet, aut in quibus rebus, quid operis, quid habeat officij. Nomen itaq; ſolum retinuerunt, uim uero, & effectum, & rationem perdiderunt. Quæcunq; autem in definitione uirtutis ſolent dicere, paucis uerſibus colligit, & enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere, ne dum multorum ſententias refello, ſim longior, quàm neceſſe eſt.

Virtus Albine eſt pretium perſoluere uerum,
Queis inuerſamur, queis uiuimus rebus adeſſe.
Virtus eſt homini ſcire id, quod quæq; habeat res.
Virtus ſcire homini rectum, utile, quid ſit honeſtum.
Quæ bona, quæ mala. Item, quid inutile, turpe, inhoneſtum.
Virtus quærendæ rei finem ſcire, modumq;.
Virtus diuitijs pretium perſoluere poſſe.
Virtus id dare, quod re ipſa debetur honori.

Hoſtem eſſe, atq; inimicum hominum, morũq; malorũ.
Contra defenſorem hominum, morumq; bonorum.
Hos magnificare, his bene uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.
Deinde parentum, tertia iam, poſtremaq; noſtra.

Ab ijs definitionibus, quas poeta breuiter comprehendit. M. Tullius traxit officia uiuendi, Panætium ſtoicũ ſecutus, eaq; tribus uoluminibus incluſit. Hæc autem quàm falſa ſint, mox uidebimus, ut appareat quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatẽ. Virtutem eſſe dixit ſcire, quid ſit bonũ, et malum, quid turpe, quid honeſtum, quid utile, quod nimis breuius facere potuit, ſi tãtum bonum, ac malum diceret, quia nihil poteſt eſſe utile, uel honeſtum, quod non idem bonum ſit, Nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum ſit. Quod & philoſophis uidetur, & idem Cicero in tertio ſupradicti operis libro oſtendit. Verum ſcientia non poteſt eſſe uirtus, quia non eſt intus in nobis, ſed ad nos extrinſecus uenit. Quod autem trãſire ab altero ad alterum poteſt uirtus non eſt, quia uirtus ſua cuiq; eſt. Scientia igitur alieni beneficij eſt, quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodeſt uiam noſſe, niſi conatus, ac uires ſuppeditent ambulãdi, ita uero ſcia nihil prodeſt, ſi uirtus propria deficiat. Nam ferè etiam ii, qui peccant, & ſi nõ perfecte, tamen quid ſit bonum, et malum ſentiunt, & quoties aliquid improbe faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos boni, & mali natura non fallat, cupiditate mala uincun

tur, ut peccent, quia deeſt illis uirtus, ideſt cupiditas recta, & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni, maliq́; aliud uirtutem, quia poteſt eſſe ſcientia ſine uirtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet, non feciſſe, quæ ſcieris recte, uoluntas praua, & uitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergo ſicut uirtus non eſt bonum, ac malum ſcire, ita uirtus eſt bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum uirtute coniuncta eſt, ut ſcientia præcedat uirtutem, uirtus ſequatur ſcientiam, quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius ergo paulo melius definiuit.

Virtus eſt uitium fugere, & ſapientia prima,

Sed inepte, quia eam contrario terminauit, ut ſi diceret. Bonum eſt, quod malum non eſt. Cum enim quid ſit uirtus neſcio, ne uitium quidem quid ſit ſcio. Vtrunque igitur indiget definitione, quia natura rei talis eſt, ut utrinque aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus eſt iram cohibere, cupiditatem compeſcere, libidinem refrenare, id eſt enim uitium fugere. Nam fere omnia, quæ fiunt iniuſte, atque improbe, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ ſopientur, nemo inſidiabitur, nemo proſiliet ad nocendum. Item ſi cupiditas temperetur, nemo terra, mariq́; graſſabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat, & uaſtet aliena. Item ſi ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & ſexus retine-

bit ſuam ſanctitatem. Nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo uniuerſa ſcelera, & flagitia, his commotionibus uirtute ſedatis, ex hominum uita, moribusq; tollentur. Quæ ſedatio commotionum, et affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium eſt non peccare, quo profecto fungi non poteſt, qui Deum neſcit, quoniam ignoratio eius, à quo bona oriuntur, imprudētem impingat in uitia neceſſe eſt. Itaq; ut breuius, & ſignificantius utriuſq; rei ſumma officia determinemus, ſcientia eſt Deum noſcere, uirtus colere. in illo ſapientia, in hoc iuſtitia continetur.

Quod philoſophi neſciuerunt, quid eſſet bonum, aut malum, quia fontem boni lucidum neſciebant, nec intellexerunt, quis debeat rerum, & operum finis eſſe, & quomodo conſtet Lucilium falſò definiuiſſe uirtutis officia. Cap. VI.

D Ixi (*quod erat primum*) *ſcientiam boni non eſſe uirtutem. deinde quid ſit uirtus, et in quo ſit, ſequitur, ut id quoq; ipſum quid ſit bonum, & malū neſciſſe philoſophos, breuiter oſtendam, qđ penè declaratum eſt libro tertio, cum de ſummo bono diſputarem. Qui autem, quid eſſet ſummum bonum neſcierunt, & in cæteris bonis, malis'ue, quæ ſumma non ſunt, errauerint neceſſe eſt, quod non poteſt uero iudicio examinare, qui fontem ipſum non tenet, unde illa deſcendunt. Fons autem bonorum Deus eſt, malorum uero ille. ſ. diuini nominis ſemper inimi*

cus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principijs bona, malaq; oriuntur. Quæ ueniunt à Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, qđ eſt ſummum bonum. Quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut cœleſtibus auocatum, terreniſq; demerſum ad pœnam interficiant ſempiternam, quod eſt ſummum malum. Non igitur dubium eſt, quin omnes illi, quid eſſet bonum, & malum ignorauerint, qui nec Deum, nec aduerſarium eius ſcierint. Itaq; finem bonorum ad corpus, & ad hãc breuem uitam retulerunt, quam ſolui, & occidere neceſſe eſt, non ſunt progreſſi lõgius, ſed omnia eorum præcepta, & omnia, quæ inducunt, bona, terræ inhærent, & humi iacent, quoniam ſimul cum corpore, quod eſt terra, moriuntur. Pertinent enim non ad uitam homini comparandam, ſed ad quærendas, uel augendas opes, honores, gloriam, potentiam, quæ ſunt uniuerſa mortalia, tam. ſ. quàm ille, qui, ut ea ſibi contingerent, laborauit. Hic eſt illud. Virtus quærẽdæ rei, finem ſcire, modumq;. Præcipiunt. n. quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda ſit, quia uident male quæri ſolere, ſed huiuſmodi uirtus non eſt propoſita ſapienti. Nec enim eſt uirtus opes quærere, quarum neq; inuentio, neq; poſſeſſio in noſtra poteſtate eſt. Itaq; & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis quàm bonis. Non poteſt ergo uirtus eſſe in ijs rebus quærendis, in quarum contemptu uis, ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipſa transfugiet, quæ magno, ac excelſo animo calcare, ac proterere geſtit, neq; fas eſt animam cœleſtibus intentam bonis, ut hæc fragilia ſibi comparet, ab immortalibus ſuis ope-

ribus auocari. Sed potiſſimum in iis rebus comparandis, uirtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipſa poſſit auferre, cum hæc ita ſe habeant. Illud, quod ſeqtur, uerũ eſt. Virtus diuitiis pretium pſoluere poſſe. Qui uerſus idem ferè ſignificat, qđ primi duo, ſed neq; ipſe, neq; quiſquam philoſophorũ ſcire potuit pretium ipſum uel quale, uel quod ſit. Idẽ enim poeta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putauerunt, recte opibus uti, hoc eſt frugi eſſe, non inſtruere conuiuia ſumptuoſe, nec largiri temere, non effundere in res ſuperuacuas, aut turpes rem familiarem. Dicet aliquis fortaſſe. Quid tu? negas'ne hanc eſſe uirtutem? non equidem nego. contraria enim uidear probare ſi negem. Sed ueram nego, quia non ſit illa cœleſtis, ſed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terra. Quid ſit autem recte opibus uti, & qui ſit ex diuitijs fructus petendus declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera, quæ ſequuntur, nullo modo uera ſunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionem ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim probitate ficta uiam ſibi ad potentiam muniunt, faciunt'q; multa, quæ boni ſolent, eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt. Vtinam tam facile eſſet præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ij, cum eſſe cœperint propoſiti, ac uoti ſui compotes, & ſummũ potentiæ gradum ceperint, tum uerùm ſimulatione depoſita, mores ſuos detegunt, rapiunt omnia, & uexant, eosq; ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur, & gradus, per quos aſcenderunt,

amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Veruntamen putemus hoc officium non niſi boni eſſe, ut bonos defendãt. At id ſuſcipere facile eſt, implere difficile, quia cum te certamini, cõgreſſioniq; commiſeris, in arbitrio Dei, non tuo uictoria poſita eſt. Et plerunq; improbi, & numero, & conſpiratione ſunt potentiores quàm boni, ut ad eos ſuperandos, nõ tam uirtus, quàm felicitas neceſſaria ſit. An aliquis ignorat, quod, quoties melior, iuſtiorq; pars uicta ſit? Hinc ſemper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena eſt exemplis omnis hiſtoria, ſed nos contenti erimus uno. Cn. enim Pompeius bonorum uoluit eſſe defenſor, ſiquidem pro republica, pro ſenatu, pro libertate arma ſuſcepit. Is tamen uictus cum ipſa libertate occiditur, & à ſpadonibus Aegyptiis detruncatus, inſepultus abiectus eſt. Nõ eſt igitur uirtus, aut hoſtem malorum, aut defenſorem bonorum eſſe, quia uirtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubiecta.

Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.
Sublata hominum concordia uirtus nulla eſt omnino.

Quæ ſunt enim patriæ commoda, niſi alterius ciuitatis, aut gentis incommoda? Id eſt fines propagare alijs uiolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora. Quæ omnia non utiq; uirtutes, ſed uirtutum ſunt euerſiones. In primis. n. tollitur humanæ ſocietatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abſtinẽtia, tollitur deniq; ipſa iuſtitia, quæ diſſidium generis humani ferre non poteſt, & ubicunq; arma fulſerint, hinc eam fugari, & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt Ciceronis illud. Qui autem ciuium rationem

dicunt habendam, externorum negant, dirimunt hi cō munem generis humani ſocietatem, qua ſublata, beneficentia, liberalitas, iuſtitia funditus tollitur. Nam quo modo poteſt iuſtus eſſe, qui nocet, q odit, q ſpoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum prodeſſe quid ſit ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, niſi quod teneri manu poteſt, quod ſolum teneri non poteſt, quia eripi poteſt. Hæc itaq; (ut ipſi appellāt) bona, quiſquis patriæ acquiſierit, hoc eſt qui euerſis ciuitatibus, gentibusq́; deletis, ærarium pecunia referſerit, agros ceperit, ciues ſuos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlū, in hoc putatur ſumma, & perfecta eſſe uirtus. Qui error non modo populi, & imperitorum, ſed etiam philoſophorum eſt, qui præcepta quoq; dant ad iniuſtitiam, ne ſtultitiæ, ac malitiæ diſciplina, & authoritas deſit. Itaq; cum de officijs ad rem militarem pertinentibus diſputent, neq; ad iuſtitiam, neq; ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio, ſed ad hanc uitam, moremq́; ciuilem, quem non eſſe iuſtitiam & res indicat, & ipſe Cicero teſtatus eſt. Sed nos, inquit, ueri iuris, germanæq́; iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus. Vmbra, & imaginibus utimur, easq; ipſas utinam ſequeremur. Ferūtur enim ab optimis naturæ, ac ueritatis exemplis. Vmbra eſt igitur, & imago iuſtitiæ, quam illi iuſtitiam putauerunt. Quid ſapientiam? non'ne idem confitetur in philoſophis eſſe nullā? At cum Fabritius, inqt, fortis, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iuſtitiæ petitur, tanquam à ſapiente, exemplū?

Nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem uolumus intelligi. Nec ij, qui ſapientes habiti, & nominati. M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt. Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientiæ. Si ergo ex philoſophis, ipſorum confeſſione, adempta ſapientia eſt, & ex iis, qui iuſti habiti ſunt, adempta iuſtitia eſt, omnes igitur illæ uirtutis deſcriptiones falſæ ſint neceſſe eſt, quia quæ ſit uera uirtus ſcire non poteſt, niſi iuſtus, ac ſapiens. Iuſtus autem, ac ſapiens nemo eſt, niſi quem Deus præceptis cœleſtibus erudiuit.

Quod in uia erroris eſt ſpecies ſapientiæ, & uirtutis. Et quod uia ueritatis, & ſapientiæ eſt ſimplex, & anguſta, & ardua, & Deum habet ducem.

Caput VII

Iam illi omnes, qui per aliorum confeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie uirtutis inducti, umbras, & imagines apprehendunt, nihil uerum. Quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quæ fert ad occaſum, multos tramites habet propter ſtudiorum, & diſciplinarum uarietates, quæ ſunt in uita hominum diſſimiles, atq; diuerſæ. Nam ſicut illa uia ſapientiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ, quod libro præcedẽte monſtrauimus, ita hæc, cum ſit tota ſtultitiæ, habet aliquid ſimile ſapientiæ, quod arripiant ij, qui ſtultitiam publicam intelligũt, & ut habet uitia manifeſta, ſic habet aliquid, quod ſimile eſſe uideatur uirtuti, ut habet apertum ſcelus, ſic

imaginem quandam, ſpeciem'q; iuſtitiæ. Quomodo. n. præcurſor eius uiæ, cuius uis, & poteſtas omnis in fallendo eſt, uniuerſos in fraudem poſſet inducere, niſi ueriſimilia hominibus oſtentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanū eius in aperto eſſet, poſuit in illa ſua, quæ homines pro malis, & turpibus aſpernarentur, ut auerſi à ſapientia, & ueritate, quam ſine duce ullo requirebant, in idipſum inciderent, quod uitare, ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis, ac mortis uiam multiplicem oſtendit, uel quod multa ſunt genera uitæ, uel quod Dij multi, qui coluntur. Huius dux præuaricator, ac ſubdolus, ut uideatur eſſe diſcrimen aliquod falſi, & ueri, mali, ac boni, alia ducit luxurioſos, alia eos, qui frugi appellantur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia ſtrenuos, alia ſtultos, alia philoſophos. Et eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiunt, ab hac publica, et celebri uia modice ſegregat. Eos autem, qui aut uirtutem ſequi uolunt, aut contemptum rerum profitentur, per confragoſa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem bonorum oſtentant, non ſunt aliæ uiæ, ſed diuerticula, & ſemitæ, quæ uidentur qdē ab illa communi dextrouerſum ſeparari, ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat bonos à malis, fortes ab inertibus, ſapientes à ſtultis ſeparari, in Deorum ſcilicet cultu, in quo ille uniuerſos (quia ſine ullo diſcrimine ſtulti fuerunt) uno mucrone iugulat, et præcipitat in mortem. Hæc autem uia, quæ eſt ueritatis,

& ſapientiæ, & uirtutis, & iuſtitiæ, quorum omnium fons unus eſt, una uis, una ſedes, & ſimplex eſt, quod paribus animis, ſummaq; concordia unum ſequamur, & colamus Deum, & anguſta, quoniam paucioribus uirtus data eſt, & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum, & ſublime eſt, niſi cum ſumma difficultate, & labore non poteſt perueniri.

Quare à philoſophis ueritas inueniri non poterat, nec ab iis, qui terrenis dediti ſunt, ſed ab electis inuenitur per legem Dei, cui poteſt Ciceronis definitio adaptari. Caput VIII

Haec eſt uia, quam philoſophi quærunt, ſed ideo non inuenerunt, quia in terra potius, ubi apparere non poteſt, quærunt. Errant ergo uelut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, qui nec uiam cernunt, nec ducem ſequuntur ullum. Eadem nanque ratione hanc uitæ uiam, quæri oportet, qua in alto iter nauibus quæritur. Quæ niſi aliquod cœli lumen obſeruent, incertis curſibus uagantur. Quiſquis autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed cœlum, & (ut apertius loquar) non hominem ſequi debet, ſed Deum, non his terreſtribus ſimulachris, ſed Deo ſeruire cœleſti, non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem, non huic uitæ dare operam, ſed æternæ. Itaque ſi oculos in cœlum ſemper intendas, & ſolem, qua oritur obſerues, eumq; habeas uitæ quaſi nauigij ducem, ſua ſponte in uiam pedes dirigentur, &

illud cœleſte lumen, quod ſanis mentibus multo clarius ſole eſt, quàm hic, quem in carne mortali uidemus, ſic reget, ſic gubernabit, ut ad ſummum ſapientiæ, uirtutisq; portum ſine ullo errore perducat. Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa ſancta, illa cœleſtis, quam Marcus Tullius in libro de rep. tertio penè diuina uoce depinxit, cuius ego, ne plura dicerem, uerba ſubieci. Eſt quidem uera lex, recta ratio naturæ congruens diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna, quæ uocet ad officium iubẽdo, uetando à fraude deterreat, quæ tamen neq; probos fruſtra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo, aut uetando mouet. Huic legi, nec propagari fas eſt, neq; derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec uero aut per ſenatum, aut per populum ſolui hac lege poſſumus. Neque eſt quærẽdus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia poſt hac, ſed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & ſempiterna, & immutabilis continebit. Vnusq; erit communis quaſi magiſter, & imperator omnium Deus, ille legis huius inuentor, diſceptator, lator, cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, ac naturam hominis aſpernabitur, hoc ipſo luet maximas pœnas, etiam ſi cætera ſupplicia, quæ putantur, effugerit. Quis ſacramentum Dei ſciens tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſet, quàm illam homo longe à ueritatis notitia remotus expreſſit? Ego uero eos, qui uera imprudenter loquuntur, ſic habendos puto, tanquam diuino ſpiritu aliquo inſtructos. Quod ſi ut legis ſanctæ uim, rationemq; peruidit, ita illud quoq; ſciſſet, aut explicaſſet,

in quibus

in quibus præceptis lex ipſa conſiſteret, non philoſophi functus eſſet officio, ſed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum eſt, quibus ipſa lex tradita eſt ab illo uno magiſtro, & imperatore omnium Deo.

Quod caput religionis, & uia ueritatis eſt Deum *fideliter noſcere, & fideliter colere. Et quare diuerſæ leges ſunt agentibus inſtitutæ. Et quis ſenſuum integritate uigeat, quam gratia largitur potius quàm natura.* Caput. IX.

h

Vius legis caput eſt primum ipſum Deũ *noſſe, ſoli obtemperare, ſolum colere.* Non *poteſt enim rationem hominis obtinere, quĩ parentem animæ ſuæ* Deum *neſcit, quod eſt ſummũ nefas. Quæ ignoratio facit, ut dijs alienis ſeruiat, quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc iam procliuis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam ueri, ac ſingularis boni, quia deus, quem noſſe refugit, fons eſt ipſe bonitatis. Vel ſi iuſtitiam ſequi uolet* Dei, *diuini tamẽ iuris ignarus, gentis ſuæ leges tanquam uerum ius amplectitur, quas non utiq; iuſtitia, ſed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuerſa, & uaria iura ſunt condita, niſi ꝙ unaquæq; gens id ſibi ſanxit, quod putauit rebus ſuis utile? Quãtum autem à iuſtitia recedat utilitas, populus ipſe* Romanus *docet, qui per feciales bella indicendo, & legitime iniurias faciendo, ſemperq; aliena cupiendo, atq; rapiendo, poſſeſſionẽ ſibi totius orbis comparauit. Verum hi ſe iuſtos putãt,*

ſi cõtra leges ſuas nihil faciant, quod etiã timori aſcribi poteſt, ſi præſentium pœnarum metu ſceleribus abſtineant. Sed concedamus ſanè, ut id natura, uel (ut ait philoſophus) ſua ſponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num idcirco iuſti erunt, qui parent inſtitutis hominum, qui & ipſi aut errare, aut iniuſti eſſe potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores, qui publicæ utilitati pro conditione temporum ſeruierũt. Aliud eſt igitur ciuile ius, quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud eſt uera iuſtitia, quam uniformem, ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus, quem qui ignorat, & ipſum Deum ignoret neceſſe eſt. Sed putemus fieri poſſe, ut aliquis naturali, & ingenito bono ueras uirtutes capiat, qualem fuiſſe Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod eſt maximum, deeſt, agnitio Dei, iam illa bona omnia ſuperuacua ſunt, & inania, ut fruſtra in his aſſequendis laborauerit. Omnis enim iuſtitia eius ſimilis eſt humano corpori caput non habenti, in quo tametſi membra omnia & locis ſuis conſtent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & uita, & omni ſenſu caret. Itaq; membra illa formam tantummodo membrorum habent, uſum non habent. Tam ſcilicet quàm caput ſine corpore, cui ſimilis eſt, qui cum Deum non ignoret, uiuit iniuſte. Id enim ſolum habet, quod eſt ſummum, ſed fruſtra, quoniam uirtutibus tanquam membris caret. Itaq; ut ſit uiuum, ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt, quaſi caput, & omnes uir-

tutes quaſi corpus, ita fiet homo perfectus, ac uiuus, ſed tamen ſumma omnis in capite eſt, quod quamuis conſtare non poſſit ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quoddam animal uitioſum, ac debile, ſed tamen uiuet, ſicut & is, qui Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim ueniam peccatis Deus. Itaq; ſine membris aliquibus uiui poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philoſophi, etiam ſi natura boni ſunt, tamen nihil ſciant, nihil ſapiant. Omnis doctrina, & uirtus eorum ſine capite eſt, quia Deum neſciunt, qui eſt uirtutis, ac doctrinæ caput, quem q non agnoſcit, licet uideat, cæcus eſt, licet audiat, ſurdus, licet loquatur, elinguis eſt. Cum uero conditorem rerum, parentem'q; cognouerit, tunc & uidebit, et audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo ſunt ſenſus omnes collocati, hoc eſt oculi, aures, & lingua, nam profecto is uidet, qui ueritatem, in qua Deus eſt, uel Deum, in quo ueritas eſt, oculis cordis aſpexerit. Is audit, qui diuinas uoces, ac præcepta uitalia pectori ſuo affigit, is loquitur, qui cœleſtia diſſerens uirtutem, ac maieſtatem Dei ſingularis enarrat. Quare non eſt dubium, quin impius ſit, quiſquis Deum non agnouerit, omnes'q; uirtutes eius, quas habere, aut tenere ſe putant, in illa mortifera uia reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarum. Quapropter nihil eſt, quod aliquis ſibi gratuletur, ſi has inanes uirtutes adeptus eſt, quia non tantum miſer, qui bonis præſentibus careat, ſed etiam ſtultus ſit neceſſe eſt, qui labores in uita ſua maximos ſuſcipiat incaſſum. Nam adempta ſpe immortalitatis, quá Deus pollicetur in ſua

religione uerſantibus, cuius aſſequendæ gratia uirtus appetenda eſt, & quicquid malorum acciderit, perferendum eſt, maxima erit profecto uanitas obſequi uelle uirtutibus, quæ fruſtra homini calamitates afferũt, & labores. Nam ſi uirtus eſt, egeſtatem, exilium, dolorem, mortemq́; quæ timentur à cæteris, pati fortiter, ac ſubire, quid tandem boni in ſe habet, cur eã philoſophi propter ſeipſam dicant expetendam? Nimirũ ſupernacuis, & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales ſunt animæ, ſi uirtus diſſoluto corpore nihil futura eſt, quid fugimus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, ſcelerate, impieq́; uiuendum eſt, qa uirtutem, ideſt iuſtitiam paupertas ſequitur. Sanus igitur non eſt, qui nulla ſpe maiori propoſita, ijs bonis, quibus cæteri utuntur in terra, labores, & cruciatus, et miſerias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectiſſime dicitur) capeſcenda eſt, quia conſtet ad eam naſci hominem, ſubeſſe debet ſpes aliqua maior, quæ malorum, & laborum, quos perferre uirtutis eſt, magnum afferat, præclarumq́; ſolatium. Nec aliter uirtus, cum per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt, quã ſi acerbitatem ſuam maximo bono pẽſet. Aeque non aliter his bonis præſentibus abſtinendum eſt, quã ſi ſint aliqua maiora, propter quæ tanti ſit & uoluptates omittere, & mala omnia ſuſtinere. Ea uero nulla ſunt bona alia (ut in tertio docui) niſi perpetuæ uitæ. Hãc autem præſtare quis poteſt, niſi Deus, qui uirtutem ipſam propoſuit? Ergo in Dei agnitione, & cultu rerũ ſum

ma uerſatur, in hoc eſt ſpes omnis, et ſalus hominis, hic eſt ſapientiæ gradus primus, ut ſciamus quis ſit nobis uerus pater, eumq; ſolũ pietate debita proſequamur, huic pareamus, huic deuotiſſime ſeruiamus, in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

Quod religio Deo, miſericordia homini debetur. Et quas cauſas ædificãdi ciuitates, et conuiuẽdi ſocialiter, et iuentionis uerborũ falsò cõmenti ſunt. Cap. X.

Dixi quid debeatur Deo, dicam nunc quid homini tribuendum ſit, quanq̃ idipſum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei ſimulachrũ eſt. Sed tamen primum officiũ iuſtitiæ eſt coniungi cum Deo, ſecundum cum homine. Sed illud primum religio dicitur, hoc ſecundũ miſericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria eſt iuſtorum, et cultorum Dei, q̃ ea ſola uitæ cõmunis in ſe continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus ſapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu, & periculo tutiora generauit. Hominem uero quia nudum, fragilemq; formauit, ut eum ſapientia potius inſtrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contraq; omnia pericula & accipiat, & præſtet auxilium. Summum igitur inter ſe hominum uinculum eſt humanitas, quod qui diſruperit, nefarius, & paricida exiſtimandus eſt. Nam ſi ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe conſanguinei ſumus, & ideo maximum ſcelus putandum

eſt odiſſe hominem uel nocentem. Propterea Deus præcepit inimicitias per nos nunquam faciendas, ſemper eſſe tollendas, ſcilicet ut eos, qui ſint nobis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Item ſi ab uno Deo inſpirati ſumus omnes, et animati, quid aliud quàm fratres ſumus? Et q̃dem coniunctiores q̃ animis, quàm qui corporibus. Itaq; non errat Lucretius, cum dicit,

Deniq;, cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt.

Ergo pro belluis immanibus ſunt habendi, qui hominibus nocent, q̃ contra ius humanitatis, & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunquã facere, bonum autem ſemper. Id autem ipſum bene facere quid ſit, idem ipſe præſcribit. Præſtare auxilium depreſſis, & laborantibus, impertiri uictum non habentibus. Deus enim, quoniam pius eſt, animal nos uoluit eſſe ſociale. Itaq; in alijs hominibus nos ipſos cogitare debemus, non meremur in periculo liberari, ſi non ſuccurrimus, non meremur auxilium, ſi negamus. Ad hanc partem philoſophorum nulla præcepta ſunt, qppe qui falſæ uirtutis ſpecie capti, miſericordiam de homine ſuſtulerunt, & dum uolunt ſanare, uitia auxerunt. Et cum ijdem plerunque fateantur, ſocietatis humanæ communionem eſſe retinendam, ab ea planè ſe ipſos inhumanæ uirtutis ſuæ rigore diſſociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum eſt, qui nihil cuiquam impertiendũ putant. Vrbis condẽdæ orignem, atque cauſam non unam intulerunt, ſed alij eos homines, qui ſint ex terra primitus nati, cum per ſyluas, &

tempos erraticam degerent uitam, nec ullo inter ſe ſermonis, aut iuris uinculo cohærerent, ſed frondes, & herbam pro cubilibus, ſpeluncas, & antra pro domibus haberent, beſtijs, et fortioribus animalibus prædæ fuiſſe commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant admonitos periculi ſui, ad alios homines decurriſſe, præſidium imploraſſe, & primo nutibus uoluntatem ſuam ſignificaſſe, deinde ſermonis initia tentaſſe, ac ſingulis quibusq; rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfeciſſe rationem. Cum autem nec multitudinem ipſam uiderent contra beſtias eſſe tutam, oppida etiam cœpiſſe munire, uel ut quietem noctis tutam ſibi facerent, uel ut incurſiones, atq; impetus beſtiarum non pugnando, ſed obiectis aggeribus arcerent. O' ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerũt, miſeros, atq; miſerabiles, q ſtultitiam ſuam literis, memoriæ'q; mandauerunt. Qui cum uiderent mutis quoq; animalibus ingenitam eſſe rationem uel conueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula ſibi, & latibula parãdi, homines autem ipſos exiſtimauerint non niſi exemplis admoneri, ac diſcere potuiſſe, quid metuere ſibi, quid cauere, quid facere deberent, aut nunquam conuenturos inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſſent. Hæc alijs delira uiſa ſunt (ut fuerunt) dixerunt'q;, non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coeundi, ſed ipſam potius humanitatem. Itaq; inter ſe congregatos, quod natura hominum ſolitudinis fugiens, & communionis, ac ſocietatis appetens eſſet, non magna

certe hoiem debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi rudes, et adhuc feri hoies et fecerunt non dũ conſtituta loquendi ratione, qd putemus hominibus ex politis, & ſermone, rerũq; omniũ cõmertio inter ſe copulatis, eſſe faciẽdũ, qui aſſueti hoibus ſolitudinẽ ferre nõ poſſunt?

In quos praecipue ſit humanitas exercenda, & in quibus liberalitatibus imaginarijs pereant opera, & impenſa praeſtantis. Cap. XI.

Onſeruanda eſt igitur humanitas, ſi homines recte dici uelimus. Id autem ipſum cõſeruare humanitatem, quid aliud eſt, ꝙ diligere hominem quia homo ſit, et idem quod nos ſumus? Diſcordia igitur, atq; diſſenſio non eſt ſecundũ hominis rationẽ. Verumq; eſt illud Ciceronis, quod ait hominem naturae obedientem homini nocere non poſſe. ergo ſi nocere homini cõtra naturã eſt, prodeſſe igitur homini ſecundũ naturam ſit neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat, quia humanitatis officium eſt, neceſſitati hominis, ac periculo ſubuenire. Quaero igitur ab ijs, qui flecti, ac miſereri non putant eſſe ſapientis, ſi homo ab aliqua beſtia comprehenſus auxilium ſibi armati hominis imploret, utrum'ne ſuccurrendum putent an minime? Non ſunt tam imprudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod expoſcit humanitas. Item ſi aliquis circumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis eſſe non auxiliari? non ſunt ipſi homines, ſi putent. Nemo enim poteſt eiuſmodi periculis non eſſe ſubiectus, immo ue-

ro & hominis, & fortis uiri eſſe dicent, ſeruare peritu rum. Si ergo in eiuſmodi caſibus, qui periculum uitæ homini afferunt, ſuccurrere humanitatis eſſe concedũt, quid cauſæ eſt, ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, cur ſuccurrendum eſſe non putent? Quæ cum ſint paria natura cum illis caſibus fortuitis, et unã, eandemq́; humanitatem deſyderent, tamen illa diſcernunt, quia nõ re ipſa uera, ſed utilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo ſurripiunt, ſperant ſibi gratiã relaturos. Egentes autem, quia non ſperant, perire arbitrantur quicquid hominibus impartiant. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia.

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit,
Et illi producit uitam ad miſeriam.

At enim poeta fortaſſe pro perſona locutus eſt. Quid Marcus Tullius in ſuis officialibus libris, nonne hoc idem ſuadet, non eſſe omnino largiendum? Sic enim dixit. Largitio quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit, ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. et idem paulo poſt. Quid autem eſt ſtultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non poſſis? Videlicet profeſſor ſapiẽtiæ refrenat homines ab humanitate, monetq́;, ut rem familiarem diligenter cuſtodiant, malintq́; arcam, q̃ iuſtitiam conſeruare. Quod cum intelligeret inhumanum eſſe, ac nefarium, mox ex alio capite, quaſi actus pœnitentia ſic ait. Nonnunquam tamen eſt largiendũ, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & ſæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari im-

pertiendum. Quid eſt idoneis? nempe iis, qui reſti tuere, ac referre gratiam poſſint. Si nunc Cicero uiueret, exclamarem profectò. Hic hic M. Tulli aberraſti à uera iuſtitia, eamq; uno uerbo ſuſtuliſti, cum pietatis, & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum eſt, ſed quantum poteſt non idoneis. Id enim iuſte, id pie, id humane fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris. Hæc eſt uera illa, & genuina iuſtitia, cuius ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenere uos dicitis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe uirtutem, fateris'q; in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam eſſe his uerbis, nec eſt dubium, quin is, q liberalis, benignus'q; dicitur, officiũ non fructum ſequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, niſi ut poſtea mercedem recipias? Te ergo authore, ac præceptore iuſtitiæ, quiſqs idoneus non erit, nuditate, ſiti, fameq; conficietur, nec homines copioſi, & uſq; ad delitias abundantes ſubuenient ultimæ neceſſitati. Si uirtus mercedem non exigit, ſi propter ſe (ut dicitis) expetenda eſt, ergo iuſtitia principem, matrem'q; uirtutum ſuo pretio, non tuo cõmodo æſtima, eiq; potiſſimũ tribue, à quo nihil ſperes. Quid perſonas eligis? qd membra inſpicis? Pro homine tibi habendus eſt, qſqs precatur, iõ qa te hoiem putet. Abijce umbras illas, imagines'q; iuſtitiæ, atq; ipſam uerã, & expreſſam tene, largire cæcis, debilibus, claudis, deſtitutis, qbus niſi largiare, moriendũ eſt, inutiles ſunt hominibus, ſed utiles Deo, qui eos retinet in uita, qui ſpiritu donat, qui luce dignatur, foue q̃tũ in te eſt, & aĩas hominũ, ne extinguãtur, humanitate ſuſtenta-

Qui ſuccurrere perituro poteſt, ſi non ſuccurrerit, occidit. Verũ iſti, quia neq; naturam retinent, neq; præmium in eo, quod ſit ſciunt, dum perdere timent, perdunt, et in id, quod maxime cauent, incidunt, ut quicqd largiuntur, aut pereat omnino, aut ad tempus breuiſſimũ proſit, nã qui exiguã ſtipem miſeris negãt, qui conſeruare humanitatem ſine dãno ſuo nolunt, patrimonia ſua effundunt, ut aut peritura, et fragilia ſibi comparent, aut certe ſuis maximis dãnis nihil cõſequantur. Quid enim dicendũ eſt de ijs, qui populari leuitate ducti, uel magnis urbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? niſi eos dementes, atq; furioſos, qui præſtent id populo, qđ et ipſi perdant, et nemo eorum, quibus præſtatur, accipiat. Itaq; ut eſt omnis uoluptas caduca, et breuis, oculorũ maxime, et auriũ, aut obliuiſcũtur hoies, et alterius damna pro ingratis habent, aut etiã offenduntur, ſi non eſt libidini uulgi ſatisfactũ, ut etiã hoies ſtultiſſimi malũ ſibi malo comparauerint, aut ſi adeo placuerint, nihil amplius, q̃ inanẽ fauorẽ, paucorumq; dierũ fabulas aſſequuntur. Sic quotidie leuiſſimorũ hoium patrimonia in res ſuperuacuas prodiguntur. Num ergo illi ſapientius, qui utiliora, et diuturniora ciuibus ſuis exhibent munera? Ii ſcilicet, qui publicis operibus extructis, memoriam nomini ſuo quærunt, ne iſti qdem recte bona ſua in terram ſepeliunt, quia nec memoria quicquã mortuis confert, nec opera eorum ſempiterna ſunt, ſiquidẽ aut uno tremore terræ diſſipantur, et corruunt, aut fortuito conſumuntur incendio, aut hoſtili aliquo ĩpetu diruuntur, aut certe uetuſtate ipſa diſſolu

ta labuntur. Nihil eſt enim (ut ait orator) opere, et ma nu factum, quod non conficiat, et conſumat uetuſtas. Ad hæc iuſtitia, et lenitas floreſcit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus ſuis, aut clientibus largiũ tur. Aliquid enim præſtant hoibus, & proſunt. ſed non eſt illa uera, & iuſta largitio. Beneficentia. n. nul la eſt, ubicũq; neceſſitas non eſt. Perit ergo quicqd gra tiæ cauſa tribuitur non indigentibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt ijs, quibus datur, iuſtum tamen non eſt, quia ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Vnum igitur certum, et uerũ liberalitatis officium eſt, egentes, atq; inutiles alere.

A quo ſit ſperanda, et expetenda, & quæ, et quãta ſit ueræ liberalitatis merces, et quã inanis, et nulla fal ſæ, et qui ſunt gradus humanitatis. Cap. XII

HAec eſt illa perfecta iuſtitia, quæ cuſtodit humanam, de qua philoſophi loquũtur, ſo cietatem. Hic diuitiarum maximus, et ue riſſimus fructus eſt, non uti opibus ad propriã unius uoluptatem, ſed ad multorum ſalutem, non ad præſen tem ſuum fructum, ſed ad iuſtitiam, quæ ſola nõ in terit. Tenendum eſt igitur omnino, ut ab officio miſe ricordiæ ſpes recipiendi abſit omnino. Huius enim ope ris, & officij merces à Deo expetenda eſt ſolo, nam ſi ab homine expetes, iã non humanitas erit illa, ſed be neficij fœneratio, nec poteſt uideri bene meruiſſe, quĩ quod fecit, non alteri, ſed ſibi præſtat, & tamen eo redit, ut quod alteri quiſq; præſtiterit, nihil ab eo cõ modi ſperans, uere ſibi præſtet, qa mercedem capiet à

Deo. Item Deus præcepit, ut ſiquando cœnam paraue rimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare nō poſſint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquā interdictam ſibi putet aut cōmunionē cum amicis, aut charitatem cum proximis, ſed notū nobis Deus fecit, quod ſit uerum, & iuſtum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dūmodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur uirtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoq; aiunt, ſed eam detor quent à uera iuſtitia, et ad cōmodū rapiunt. Recte inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi quidē uidetur) ualde decorum pate re domos hominū illuſtriū hoſpitibus illuſtribus. Eo dem modo rurſus errauit, quo tum cum idoneis eſſe di= ceret largiendum. Non. n. iuſti, et ſapientis uiri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus, et abiectis. Nā illuſtres illi, ac potentes nulla re poſſunt indigere, quos opulētia ſua & munit, et honorat. Nihil autem à ui ro iuſto faciendum eſt, niſi qđ ſit beneficium. Benefi= ciū, ſi referatur, iterit, atq; finitur, nec enim poſſumus id habere integrum, cuius pretiū nobis perſolutū eſt. In his itaq; beneficijs iuſtitiæ ratio uerſatur, quæ ſal= ua, et incorrupta permanſerint. Permanent autem nō aliter, quā ſi præſtentur iis hominibus, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud, niſi utilitatē, nec diſſimulauit ho mo ingenioſus, quid ex eo cōmodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gra= tiam principum, quos ſibi hoſpitij, et amicitiæ iure con

ſtrinxerit. O quā multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet, nec tam noſtris, quā ſuis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut q́ſq; maxime ad ſuū cōmodum referat quæcūq; agit, ita minime eſſe uirum bonum. Idem etiam negat ſimplicis, & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, et prætendere aliud agere uideri, cum aliud agat, præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet, ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circumcurſes, ut aduenientes populorum, atq; urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiam cōſequare, uelisq; te iuſtum, & humanum, & hoſpitalem uideri, cum ſtudeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incautè. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens, ac ſciens in hos ſe laqueos induxit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad ueram iuſtitiam, quā non teneat, præcepta ſe dare, ſed ad umbram, imaginemq́; iuſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico, et imaginario præceptori, nec ab eo ueritas exigēda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redemptio magnum, atq; præclarum iuſtitiæ munus eſt, quod idem ipſe Tullius approbauit. Atq; hæc benignitas inquit, etiam reipublicæ eſt utilis, redimi à ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt grauium hominum, atq; magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes, ac

redimere captiuos. Cum apud iniuſtos ſiqui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Is enim maxime laudis eſt bene facere, quos nemo ſperauit eſſe facturos. Nam qui bonum facit uel conſanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullam, uel certe non magnam laudem meretur, quia facere debet. Sitq́; impius, ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, et neceſſitudo exigit, & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, q̃ reprehenſionis uitandæ cauſa facit. Qui autem facit alieno, et ignoto, is uere dignus eſt laude, quoniam ut faceret ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt, ubi ad bene faciendum neceſſitatis uinculũ nullum eſt. Hoc igitur benignitatis officium non anteponere quidem largitioni munerum debuit, qđ eſt comparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia ſua in mare abijcientium, inanis, & leuis, & ab omni iuſtitia remotiſſima eſt. Itaq; ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnum iuſtitiæ opus eſt, pupillos, & uiduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri, atq; defendere, qđ adeo uniuerſis diuina illa lex præſcribit, quandoquidem boni quiq; iudices ad officium ſuũ iudicant pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac ijſdem prodeſſe nitantur. Verum hæc opera propria noſtra ſunt, qui legem, qui uerba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi quidem ſentiunt, natura eſſe iuſtum, tueri eos, qui tutela carent, ſed cur ita ſit, non perſpiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia eſt, idcirco uiduas, pupillosq́; defendi, ac

tueri

tueri iubet,nequis reſpectu,ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur,quo minus mortem pro iuſtitia,fideq; ſuſcipiat,ſed incunctanter,ac fortiter ſubeat, cũ ſciat ſe charos ſuos Deo *relinquere,nec his unq̃ præſidium defuturum.* Ae*gros quoq;,quibus defuerint,qui aſſiſtant,curãdos,fouendosq; ſuſcipere ſummæ humanitatis,et magnæ operationis eſt.* Q*uod qui fecerit,hic uiuam hoſtiam* Deo *acquiret,et quod alteri dederit ad tempus,ipſe à* Deo *accipiet in æternum.* V*ltimum illud,& maximum pietatis officium eſt,peregrinorũ, & pauperum ſepultura, quod illi uirtutis, iuſtitiæq; doctores prorſus nõ attigerunt.* Ne*c enim poterant id uidere,qui utilitate omnia officia ſua metiebantur.* I*n cæteris enim,quæ ſupradicta ſunt,quamuis uerum limitem non tenuerint,tamen quoniam commodi aliq̃d in his deprehenderunt,quaſi odore quodã ueritatis retenti propius aberrauerunt.* H*oc autem, q̃a nihil uidere in eo commodi poterant,reliquerunt.* Q*uinetiã non defuerunt,qui ſuperuacaneã facerent ſepulturam, nihilq; dicerent eſſe mali,iacere inhumatum, atq; abiectum, quorum impiam ſapientiam cum omne humanũ genus reſpuit,tum diuinæ uoces,quæ id fieri iubẽt.* V*erum illi non audent dicere,id non eſſe faciendum, ſed ſi forte non fiat,nihil eſſe incommodi.* I*taq; in ea re non tam præcipientium,q̃ conſolantium funguntur officio,ut ſi forte id ſapienti euenerit,ne ſe ob hoc miſerum putet.* No*s autem non quid ſapienti ferendũ ſit dicimus,ſed q̃d facere ipſe debeat.* I*taq; nõ quærimus nunc,utrum'ne tota ſepeliendi ratio ſit utilis,nec ne, licet hæc etiã ſi ſit inanis(ut illi æſtimant) tamen facien*

da eſt, uel ob hoc ſolum, ꝙ apud homines bene, & humane fieri uidetur. Animus enim quæritur, et propoſitum ponderatur. Non enim patiemur figurã, et figmẽtum Dei feris, ac uolucribus in prædam iacere, ſed reddemus id terræ, unde ortum eſt. Et quamuis in homine ignoto neceſſariorum ſepulturam nulli negandum munus implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas, et ubicunq; homo deſyderabitur, ibi exigi officiũ noſtrum putabimus. In quo autem magis iuſtitiæ ratio conſiſtit, q̃ in eo, ut q̃d præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem, quæ eſt multo certior, iuſtiorq;? Cum iam non homini præſtatur, qui nihil ſentit, ſed Deo, cui chariſſimũ ſacrificium eſt opus iuſtum. Dicet aliqs fortaſſe. Si hæc oĩa fecero, nihil habebo. Quid.n. ſi magnus hoĩum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui ſit neceſſe, perdam'ne rem familiarẽ meo, aut meorũ labore quæſitam, ut iam ipſi mihi aliena miſericordia uiuendum ſit? Quid tu tam puſillo animo paupertatem times, quã etiã ueſtri philoſophi laudant? nihil hac tutius, nihilq; hac tranquillius eſſe teſtantur. Hoc, q̃d times, ſolicitudinũ portus eſt. An ignoras quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubiaceas? Quæ tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu uero præda onuſtus incedis, et ſpolia geris, quæ irritent aios etiam tuorũ. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forſitan eripiet aut unum latrocinium, aut exiſtens repente proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid uerere, fluxũ, ac fragile bonum facere ſempiternum, aut theſauros

tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem, prædonemq́; timeas, non rubignem, non tyrannū? Qui apud deū diues eſt, pauper eſſe nunq̄ poterit. Si iuſtitiam tanti putas, ſequere abiectis oneribus, quæ te premunt. Libera te ipſum compedibus, et cathenis, ut expeditus ad deum curras. Magni, & excelſi animi eſt deſpicere, et calcare mortalia. Sed ſi hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia iſta præcepta non ſoli tibi dantur, ſed omni populo, q̨ tibi mente coniunctus eſt, & cohæret ſicut unus homo. Si ſolus magnis operibus non ſufficis, pro uirili parte operare iuſtitiam, ſic tamen, ut quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neq; nunc ſuaderi tibi putes, ut rem familiarē tuam minuas, uel exhaurias, ſed quæ in ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora cōuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime, unde feras paſcis, hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus, habeas à Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurū. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & audiam ego tuas, ſi miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adiuueris, & ego animum contra te geram, tuisq; te legibus iudicabo.

De præmio, & quod in neceſſitate, et precibus pau perum quiſq; tentatur à Deo, et tribus gradibus uir tutis. Caput. XIII

Voties igitur rogaris, tentari te à deo crede, an ſis dignus exaudiri. Circunſpice cõſcientiam tuam, & quantum potes, medere uulneribus, nec tamen quia peccata largitione tollun tur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enĩ, ſi Deo largiare, quia peccaueras. Nam ſi fiducia largi endi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maxime cupit, ideóq; agi pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud eſt, q̃ profiteri, & affirmare, ſe ulterius non peccaturum. Ignoſcitur itaq; iis, qui ad peccatum ignoranter, imprudenter, incautéq; labuntur, ueniam non habet, qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandũ ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iuſtitiam debet operari, cum factus eſt iuſtus, ut quod ante in medelam uulnerum fecerat, poſtmodum faciat in gloriam, laudemq; uirtutis. Eo accidit, quod nemo eſſe ſine delicto poteſt, quandiu indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummum culmen iuſtitia procedit. Primus eſt uirtutis gradus, malis operibus abſtinere, ſecundus etiã malis uerbis, tertius etiã cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum aſcendit, ſatis iuſtus eſt, qui ſecundum, iam pfectæ uir-

tutis, ſiquidem neq; ſermone, neq; factis delinquat, qui tertium, is uere ſimilitudinem Dei aſſecutus uidetur. Eſt enim penè ſupra humanum modum, nec cogitatione quidem admittere, quod ſit uel factu malum, uel improbum dictu. Itaq; etiam iuſti homines, qui frenare ſe poſſunt ab omni opere iniuſto, nonnunquam tamen ipſa fragilitate uincuntur, ut uel in ira malum dicant, uel aſpectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiſcant. Quod ſi mortalis conditio non patitur, hominem eſſe ab omni macula purum, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Vnum eſt enim ſapientis, & iuſti, & uitalis uiri opus, diuitias ſuas in ſola iuſtitia collocare, qua profecto qui eget, licet ille Crœſum, aut Craſſum diuitijs ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt. Danda igitur opera eſt, ut indumento iuſtitiæ, pietatiſq; uelemur, quo nos nemo exuat, quod nobis ſempiternum præbet ornatum. Nam ſi Deorum cultores ſimulachra inſenſibilia excolunt, & quicquid pretioſi habent, in ea conferunt, quibus nec uti poſſunt, nec gratias agere, qui acceperint, quanto iuſtius eſt, & uerius, uiuentia Dei ſimulachra excolere, ut promereare inuenire uiuentem? Quæ ſicut uſui habent quicquid acceperint, & gratias agunt, ita Deus, in cuius conſpectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet.

Quod philoſophi uera caruerunt humanitate, qui cum ſtoicas eam inter morbos animi poſuerunt.

Caput XIIII.

I ergo in homine præclarum, & excellens bonum eſt miſericordia, idq; diuinis teſtimonijs, & bonorum, malorumq; conſenſu optimum iudicatur, apparet philoſophos longe abfuiſſe ab humano bono, qui neque præceperunt eiuſmodi quicquam, neq; fecerunt, ſed hanc uirtutem, quæ propemodũ in homine eſt ſingularis, pro uitio ſemper habuerunt. Libet hic interponere unum de philoſophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes à uitijs diſiũgere, quod eſt ſanè facillimum. Quis enim non poſſet liberalem à prodigo ſeparare (ut illi faciunt) aut parcum à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido, quod hæc, quæ ſunt bona, fines ſuos habeant, quos ſi exceſſerint, in uitia labũtur, ita ut conſtantia, niſi pro ueritate ſit ſuſcepta, fit imprudentia. Item fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogente, aut non pro cauſa honeſta certum periculum ſubierit, in temeritatem conuertitur. Libertas quoq;, ſi alios inſectetur, potius quàm inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Seueritas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit ſæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali uideantur, nõ ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere, ſed bonorum ſpecie lapſos incidere in mala, dum bonorum, ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt, ſed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeuerum uirtutes ſunt quidem, ſed huius temporariæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitam contemnimus, ali-

as nobis uirtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaſdam pro uitijs, & uitia quædam pro uirtutibus habuerunt. Nam ſtoici affectus omnes, quorum impulſu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatem, atq; lætitiam, metum, mœſtitiam, quorũ duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut præſentibus, poſteriora ex malis. Eodẽ modo hæc quatuor morbos (ut dixi) uocant, non tam natura inſitos, quàm praua opinione ſuſceptos. Et icirco cenſent, eos extirpari poſſe radicitus, ſi bonorum, malorum'q; opinio falſa tollatur. ſi. n. nihil cenſeat ſapiens bonum, nihilq; malum, nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia gẽſtiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox uidebimus, an efficiãt, quod uelint, aut quid efficiant. interim, propoſitum arrogans, ac penè furioſum, qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra uim, rationem'q; naturæ.

Quomodo peripatetici uincant ſtoicos, & doceant affectuũ naturalium ſtimulos euelli non poſſe, ſed mitigari. Et quod ea, quæ brutis animalibus data ſunt, ſingulis hominibus inſita ſunt uniuerſa. Et quomodo ſtoici mentis affectiones definiant. Cap. XV.

hAec enim naturalia eſſe non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonſtrat, quæ ijſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, q̃ hæc omnia detrahi poſſe negant, q̃a nobiſcũ ſimul nata, et conantur oſtẽdere, q̃ prouidẽter, & q̃ neceſſario Deus ſiue natura (ſic enim dicunt) his

Deo. Item Deus præcepit, ut ſiquando cœnam paraue rimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare nõ poſſint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquã interdictam ſibi putet aut cõmunionẽ cum amicis, aut charitatem cum proximis, ſed notũ nobis Deus fecit, quod ſit uerum, & iuſtum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dũmodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur uirtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoq; aiunt, ſed eam detor quent à uera iuſtitia, et ad cõmodũ rapiunt. Recte inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi quidẽ uidetur) ualde decorum pate re domos hominũ illuſtriũ hoſpitibus illuſtribus. Eo dem modo rurſus errauit, quo tum cum idoneis eſſe diceret largiendum. Non. n. iuſti, et ſapientis uiri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus, et abiectis. Nã illuſtres illi, ac potentes nulla re poſſunt indigere, quos opulẽtia ſua & munit, et honorat. Nihil autem à ui ro iuſto faciendum eſt, niſi qđ ſit beneficium. Beneficiũ, ſi referatur, iterit, atq; finitur, nec enim poſſumus id habere integrum, cuius pretiũ nobis perſolutũ eſt. In his itaq; beneficijs iuſtitiæ ratio uerſatur, quæ ſalua, et incorrupta permanſerint. Permanent autem nõ aliter, quã ſi præſtentur iis hominibus, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud, niſi utilitatẽ, nec diſſimulauit homo ingenioſus, quid ex eo cõmodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos ſibi hoſpitij, et amicitiæ iure con

ſtrinxerit. O quàm multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet, nec tam noſtris, quàm ſuis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quiſq; maxime ad ſuũ cõmodum referat quæcunq; agit, ita minime eſſe uirum bonum. Idem etiam negat ſimplicis, & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, et prætendere aliud agere uideri, cum aliud agat, præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet, ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circuncurſes, ut aduenientes populorum, atq; urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiam cõſequare, uelisq; te iuſtum, & humanum, & hoſpitalem uideri, cum ſtudeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens, ac ſciens in hos ſe laqueos induxit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad ueram iuſtitiam, quã non teneat, præcepta ſe dare, ſed ad umbram, imaginemq; iuſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico, et imaginario præceptori, nec ab eo ueritas exigẽda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redemptio magnum, atq; præclarum iuſtitiæ munus eſt, quod idem ipſe Tullius approbauit. Atq; hæc benignitas inquit, etiam reipublicæ eſt utilis, redimi à ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt grauium hominum, atq; magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes, ac

redimere captiuos. Cum apud iniuſtos ſiqui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Is enim maxime laudis eſt bene facere, quos nemo ſperauit eſſe facturos. Nam qui bonum facit uel conſanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullam, uel certe non magnam laudem meretur, quia facere debet. Sitq́; impius, ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, et neceſſitudo exigit, & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, q̃ reprehenſionis uitandæ cauſa facit. Qui autem facit alieno, et ignoto, is uere dignus eſt laude, quoniam ut faceret ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt, ubi ad bene faciendum neceſſitatis uinculũ nullum eſt. Hoc igitur benignitatis officium non anteponere quidem largitioni munerum debuit, q̄d eſt comparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia ſua in mare abijcientium, inanis, & leuis, & ab omni iuſtitia remotiſſima eſt. Itaq; ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnum iuſtitiæ opus eſt, pupillos, & uiduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri, atq; defendere, q̄d adeo uniuerſis diuina illa lex præſcribit, quandoquidem boni quiq; iudices ad officium ſuũ iudicant pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac ijſdem prodeſſe nitantur. Verum hæc opera propria noſtra ſunt, qui legem, qui uerba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi quidem ſentiunt, natura eſſe iuſtum, tueri eos, qui tutela carent, ſed cur ita ſit, non perſpiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia eſt, idcirco uiduas, pupillosq́; defendi, ac

tueri

tueri iubet, ne quis reſpectu, ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur, quo minus mortem pro iuſtitia, fideq; ſuſcipiat, ſed incunctanter, ac fortiter ſubeat, cũ ſciat ſe charos ſuos Deo relinquere, nec his unq̃ præſidium defuturum. Aegros quoq; quibus defuerint, qui aſſiſtant, curãdos, fouendosq; ſuſcipere ſummæ humanitatis, et magnæ operationis eſt. Quod qui fecerit, hic uiuam hoſtiam Deo acquiret, et quod alteri dederit ad tempus, ipſe à Deo accipiet in æternum. Vltimum illud, & maximum pietatis officium eſt, peregrinorũ, & pauperum ſepultura, quod illi uirtutis, iuſtitiæq; doctores prorſus nõ attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia ſua metiebantur. In cæteris enim, quæ ſupradicta ſunt, quamuis uerum limitem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliqd in his deprehenderunt, quaſi odore quodã ueritatis retenti propius aberrauerunt. Hoc autem, q̃a nihil uidere in eo commodi poterant, reliquerunt. Quinetiã non defuerunt, qui ſuperuacaneã facerent ſepulturam, nihilq; dicerent eſſe mali, iacere inhumatum, atq; abiectum, quorum impiam ſapientiam cum omne humanũ genus reſpuit, tum diuinæ uoces, quæ id fieri iubẽt. Verum illi non audent dicere, id non eſſe faciendum, ſed ſi forte non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaq; in ea re non tam præcipientium, q̃ conſolantium funguntur officio, ut ſi forte id ſapienti euenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapienti ferendũ ſit dicimus, ſed qd facere ipſe debeat. Itaq; nõ quærimus nunc, utrum ne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, nec ne, licet hæc etiã ſi ſit inanis (ut illi æſtimant) tamen facien

da eſt, uel ob hoc ſolum, q apud homines bene, & humane fieri uidetur. Animus enim quæritur, et propoſitum ponderatur. Non enim patiemur figurã, et figmẽtum Dei feris, ac uolucribus in prædam iacere, ſed reddemus id terræ, unde ortum eſt. Et quamuis in homine ignoto neceſſariorum ſepulturam nulli negandum munus implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas, et ubicunq; homo deſyderabitur, ibi exigi officiũ noſtrum putabimus. In quo autem magis iuſtitiæ ratio conſiſtit, q̃ in eo, ut qđ præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem, quæ eſt multo certior, iuſtiorq;? Cum iam non homini præſtatur, qui nihil ſentit, ſed Deo, cui chariſſimũ ſacrificium eſt opus iuſtum. Dicet aliqs fortaſſe. Si hæc oĩa fecero, nihil habebo. Quid. n. ſi magnus hoĩum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui ſit neceſſe, perdam'ne rem familiarẽ meo, aut meorũ labore quæſitam, ut iam ipſi mihi aliena miſericordia uiuendum ſit? Quid tu tam puſillo animo paupertatem times, quã etiã ueſtri philoſophi laudant? nihil hac tutius, nihilq; hac tranquillius eſſe teſtantur. Hoc, qđ times, ſolicitudinũ portus eſt. An ignoras quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubiaceas? Quæ tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu uero præda onuſtus incedis, et ſpolia geris, quæ irritent aĩos etiam tuorũ. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forſitan eripiet aut unum latrocinium, aut exiſtens repente proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid uerere, fluxũ, ac fragile bonum facere ſempiternum, aut theſauros

tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem, prædonemq́; timeas, non rubiginem, non tyrannũ? Qui apud deũ diues eſt, pauper eſſe nunq̃ poterit. Si iuſtitiam tanti putas, ſequere abiectis oneribus, quæ te premunt. Libera te ipſum compedibus, et cathenis, ut expeditus ad deum curras. Magni, & excelſi animi eſt deſpicere, et calcare mortalia. Sed ſi hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia iſta præcepta non ſoli tibi dantur, ſed omni populo, q tibi mente coniunctus eſt, & cohæret ſicut unus homo. Si ſolus magnis operibus non ſufficis, pro uirili parte operare iuſtitiam, ſic tamen, ut quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neq; nunc ſuaderi tibi putes, ut rem familiarẽ tuam minuas, uel exhaurias, ſed quæ in ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora cõuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime, unde feras paſcis, hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus, habeas à Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurũ. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & audiam ego tuas, ſi miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adiuueris, & ego animum contra te geram, tuisq; te legibus iudicabo.

De præmio, & quod in neceſſitate, et precibus pauperum quiſq; tentatur à Deo, et tribus gradibus uirtutis. Caput XIII

Quoties igitur rogaris, tentari te à deo crede, an ſis dignus exaudiri. Circunſpice cõſcientiam tuam, & quantum potes, medere uulneribus, nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enĩ, ſi Deo largiare, quia peccaueras. Nam ſi fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maxime cupit, ideóq; agi pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud eſt, q̃ profiteri, & affirmare, ſe ulterius non peccaturum. Ignoſcitur itaq; iis, qui ad peccatum ignoranter, imprudenter, incautéq; labuntur, ueniam non habet, qui ſciens peccat. Nec tamen ſi aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandũ ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iuſtitiam debet operari, cum factus eſt iuſtus, ut quod ante in medelam uulnerum fecerat, poſtmodum faciat in gloriam, laudemq; uirtutis. Eo accidit, quod nemo eſſe ſine delicto poteſt, quandiu indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummum culmen iuſtitia procedit. Primus eſt uirtutis gradus, malis operibus abſtinere, ſecundus etiã malis uerbis, tertius etiã cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum aſcendit, ſatis iuſtus eſt, qui ſecundum, iam pfectæ uir-

tutis, ſiquidem neq; ſermone, neq; factis delinquat, qui tertium, is uere ſimilitudinem Dei *aſſecutus uidetur*. Eſt *enim penè ſupra humanum modum, nec cogitatione quidem admittere, quod ſit uel factu malum, uel improbum dictu*. Itaq; *etiam iuſti homines, qui frenare ſe poſſunt ab omni opere iniuſto, nonnunquam tamen ipſa fragilitate uincuntur, ut uel in ira malum dicant, uel aſpectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiſcant*. Quod *ſi mortalis conditio non patitur, hominem eſſe ab omni macula purum, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri*. Vnum *eſt enim ſapientis, & iuſti, & uitalis uiri opus, diuitias ſuas in ſola iuſtitia collocare, qua profecto qui eget, licet ille* Crœſum, *aut* Craſſum *diuitijs ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt*. Dá*da igitur opera eſt, ut indumento iuſtitiæ, pietatis'q; uelemur, quo nos nemo exuat, quod nobis ſempiternum præbet ornatum*. Nam *ſi* Deorum *cultores ſimulachra inſenſibilia excolunt, & quicquid pretioſi habent, in ea conferunt, quibus nec uti poſſunt, nec gratias agere, qui acceperint, quanto iuſtius eſt, & uerius, uiuentia* Dei *ſimulachra excolere, ut promereare inuenire uiuentem?* Quæ *ſicut uſui habent quicquid acceperint, & gratias agunt, ita* Deus, *in cuius conſpectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet*.

Quod philoſophi uera caruerunt humanitate, qui cum ſtoicis eam inter morbos animi poſuerunt.

Caput XIIII.

SI ergo in homine præclarum, & excellens bonum eſt miſericordia, idq́; diuinis teſtimonijs, & bonorum, malorumq́; conſenſu optimum iudicatur, apparet philoſophos lõge abfuiſſe ab humano bono, qui neque præceperunt eiuſmodi quicquam, neq; fecerunt, ſed hanc uirtutem, quæ propemodũ in homine eſt ſingularis, pro uitio ſemper habuerunt. Libet hic interponere unum de philoſophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes à uitijs diſiũgere, quod eſt ſanè facillimum. Quis enim non poſſit liberalem à prodigo ſeparare (ut illi faciunt) aut parcum à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido, quod hæc, quæ ſunt bona, fines ſuos habeant, quos ſi exceſſerint, in uitia labũtur, ita ut conſtantia, niſi pro ueritate ſit ſuſcepta, fit imprudentia. Item fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogente, aut non pro cauſa honeſta certum periculum ſubierit, in temeritatem conuertitur. Libertas quoq;, ſi alios inſectetur, potius quàm inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Seueritas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit ſæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali uideantur, nõ ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere, ſed bonorum ſpecie lapſos incidere in mala, dum bonorum, ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt, ſed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeuerum uirtutes ſunt quidem, ſed huius temporariæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitam contemnimus, ali-

as nobis uirtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaſdam pro uitijs, & uitia quædam pro uirtutibus habuerunt. Nam ſtoici affectus omnes, quorum impulſu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatem, atq; lætitiam, metum, mæſtitiam, quorũ duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut præſentibus, poſteriora ex malis. Eodẽ modo hæc quatuor morbos (ut dixi) uocant, non tam natura inſitos, quàm praua opinione ſuſceptos. Et idcirco cenſent, eos extirpari poſſe radicitus, ſi bonorum, malorumq; opinio falſa tollatur. Si.n. nihil cenſeat ſapiens bonum, nihilq; malum, nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia geſtiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox uidebimus, an efficiãt, quod uelint, aut quid efficiant. interim, propoſitum arrogans, ac penè furioſum, qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra uim, rationemq; naturæ.

Quomodo peripatetici uincant ſtoicos, & doceant affectuũ naturalium ſtimulos euelli non poſſe, ſed mitigari. Et quod ea, quæ brutis animalibus data ſunt, ſingulis hominibus inſita ſunt uniuerſa. Et quomodo ſtoici mentis affectiones definiant. Cap. XV.

H Aec enim naturalia eſſe non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonſtrat, quæ iiſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, q̃ hæc omnia detrahi poſſe negant, q̃a nobiſcũ ſimul nata, et conantur oſtẽdere, q̃ prouidẽter, & q̃ neceſſario Deus ſiue natura (ſic enim dicunt) his

nos armauerit affectibus, quos tamen, quia plerunq; uitioſi fiunt, ſi nimij ſint, poſſe ab homine adhibito modo ſalubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ ſatis eſt, relinquatur. Non *inſipiens diſputatio, ſi (ut dixi) omnia non ad hanc uitam referrentur.* Stoi*ci ergo furioſi, qui ea non temperant, ſed abſcindunt, rebuſq́; à natura inſitis, caſtrare hominem quodammodo uolunt.* Q*uod tale eſt, quale ſi uelint aut metum detrahere ceruis, aut uenenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus.* Nam *quæ ſingula mutis animalibus data ſunt, ea uero uniuerſa homini ſimul.* Q*uod ſi, ut medici dicunt, lætitiæ affectus in ſplene eſt, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius eſt interficere animal ipſum, quàm ex corpore aliquid euellere, quod eſt animantis naturam uelle mutare.* Sed *homines prudentes non intelligunt, cum uitia ex homine tollunt, etiam uirtutem ſe tollere, cui ſoli locum faciunt.* Nam *ſi uirtus eſt, in medio iræ impetu ſeipſum cohibere, & reprimere, quod negare non poſſunt, caret ergo uirtute quiſquis ira caret.* Si *uirtus eſt libidinem corporis continere, uirtute careat neceſſe eſt, qui libidinem, quam temperet, non habet.* Si *uirtus eſt cupiditatem ab alieni appetitione frenare, nullam certe uirtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibẽdum uirtutis uſus adhibetur.* V*bi ergo uitia non ſunt, nec uirtuti locus eſt quidem, ſicut nec uictoriæ q̃dem, ubi aduerſarius nullus eſt.* I*ta fit, ut bonum ſine malo eſſe in hac uita non poſſit.* Affectus *igitur, quaſi ubertas animorũ eſt naturalis.* Nã *ſicut in ſentes ager, qui eſt natura fœcundus, exuberat, ſic animus incul-*

tus uitijs ſua ſponte inualeſcentibus, uelut ſpinis obducitur. Sed cum uerus cultor acceſſerit, ſtatim cedentibus uitijs fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq;, cum hominem primum fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius iſtas animi commotiones, ut poſſet capere uirtutem, ſicut terra culturam, Poſuitq́; materiam uitiorum in affectibus, uirtutis in uitijs. Quæ profecto aut nulla erit, aut in uſu eſſe non poterit, ſi deſint ea, per quæ uis eius aut appareat, aut conſtet. Videamus nunc, ijdem illi, qui uitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum, malorumq́; naſci putant, quibus euulſis ſanandum eſſe animum ſapientis exiſtimant, quoniam intelligunt & natura inſitos eſſe, & ſine his nihil moueri, nihil agi poſſe, alia quædam in eorum locum, uicemq; ſupponunt. Pro cupiditate ſubſtituunt uoluntatem, quaſi uero non multo ſit præſtabilius bonum cupere, quàm malum uelle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ægritudinem penitus. i. mœſtitiam, doloremq́; animi ſuſtulerunt, quod fieri nequaquã poteſt. Quis enim poteſt non dolere, ſi patriam aut peſtilentia exhauſerit, aut hoſtis inuaſerit, aut tyrannus oppreſſerit? Poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam uiderit libertatem, ſi proximos, ſi amicos, ſi bonos uiros aut exterminatos, aut crudeliſſime trucidatos, niſi cuius mẽs ita obſtupuerit, ut ſit ei ſenſus omnis ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc, & debilis diſputatio, ideſt etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam ſuperioribus, ita or-

dinatis, hoc conſequens erat. Vt enim præſentibus lætamur bonis, ſic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quam uitioſam putabant, nomen aliud indiderunt, ſic ægritudini, quoniam & ipſam uitioſam putabant, aliud uocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed uerbum, cuius indigentia eum totum affectum, qui eſt uel maximus, contra quã natura pateretur, auferre uoluerunt. Nã illas nominum commutationes poterã coarguere pluribus, & oſtendere aut ſermonis ornandi, augendæq; copiæ gratia, multa nomina ijſdẽ rebus impoſita, aut nihil, aut certe non multum inter ſe illa diſtare, nam & cupiditas à uoluntate incipit, & cautio à metu oritur, et lætitia nihil aliud eſt, quàm profuſum gaudium. Sed putemus, ut ipſi uolunt, eſſe diuerſa. Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent perſeuerantem, ac perpetuam uoluntatem, lætitiam uero, inſolenter ſe efferens gaudiũ, metum autem nimiam, & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda eſſe cenſent, non tollãt, ſed temperent, ſiquidem nomina ipſa tantummodo immutant, res ipſæ manent, Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò peripatetici ratione perueniunt, ut uitia, quoniam tolli non poſſunt, medio temperanda ſint. Errant ergo, quoniam non efficiunt, quod uolunt, & longo, aſperóq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo peripatetici errauerunt, & quod bonus uſus affectuum uirtus eſt, malus uitium. Et quod uſus ipſe ex cauſa penſandus eſt.

Caput XVI.

T ego ne peripateticos quidem acceſſiſſe ad ueritatem puto, quia uitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. Carendū eſt *enim uitiis etiam mediocribus, quin potius efficiendum fuit primum, ne uitia eſſent, nec enim quicquam uitioſum naſci poteſt, ſed uitia fieri, ſi male utemur affectibus, uirtutes, ſi bene.* Deinde *monſtrandum eſt, nō ipſos affectus, ſed eorum cauſas eſſe moderandas.* Nō *eſt, inquiunt, nimia lætitia geſtiendum, ſed medice, ac temperate.* Hoc *uero tale eſt, quale, ſi dicerent, non eſſe currendum concitate, ſed gradiendum moderate.* At *poteſt & qui graditur errare, & qui currit rectam uiam tenere.* Quid *ſi oſtendero eſſe aliquid, ubi non tantum modicum, ſed uel punctum gaudere uitioſum ſit, & aliud cōtra, in quo uel exultare lætitia minime criminoſum?* Quid *tandem nobis iſta mediocritas proderit?* Quæro *utrum'ne ſapienti lætandum putent, ſi qđ inimico ſuo mali uident accidere, aut utrum'ne lætitiā refrenare debeant, ſi uictis hoſtibus, aut oppreſſo tyranno libertas, & ſalus ciuibus parta ſit?* Nemo *dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari ſit maximum crimen.* Eadem *de cæteris affectibus licet dicere.* Sed *(ut dixi) non in his moderandis ſapientiæ ratio uerſatur, ſed in cauſis eorum, quoniam extrinſecus commouentur, nec his potiſſimum frena imponi oportuit, quoniam & exigui poſſunt eſſe in maximo crimine, & maximi poſſunt eſſe ſine crimine.* Sed *aſſignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis, ne uitia ſint, quibus uti recte licet.* Sicut *enim recte ambulare bonum eſt, errare*

autem malum, ſic moueri affectibus in rectum, bonum eſt, in prauum malum. Nam *libido ſi extra legitimum torum non euagetur, licet ſit uehemens, tamen culpa caret.* Sin *uero appetit alienum, licet ſit mediocris, uitium tamen maximum eſt.* Non *eſt itaq; morbus iraſci, nec cupere, nec libidine commoueri, ſed iracundum eſſe morbus eſt, cupidum, libidinoſum.* Qui *enim iracundus eſt, etiã cui nõ debet, aut cui non oportet iraſcitur.* Qui *cupidus, etiam quod non opus eſt, cõcupiſcit.* Qui *libidinoſus, etiam quod legibus uetatur, affectat.* Omnis *ergo ratio in eo uerſari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non poteſt, nec debet, quia neceſſario eſt inſitus ad tuenda officia uitæ, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam curſus offenſione, ac periculo caret.*

Q*uod ea, quæ philoſophi uitia putãt, uirtutes ſunt, ſi tamen referantur ad finem debitum, ideſt ad* Deum. Et *quod inſani ſunt, qui humanam naturam ingenitis affectibus ſpoliare nituntur.* Cap. XVII.

Sed *euectus ſum coarguendi ſtudio longius, cum ſit mihi propoſitum ea, quæ uitia philoſophi putauerunt, oſtendere, non tantum uitia non eſſe, uerum etiam magnas eſſe uirtutes.* Ex *alijs docendi gratia ſummã, quæ ꝑtinere ad rem maxime puto.* Metum, *ſeu timorem in maximo uitio ponunt, ſummamq; imbecillitatem eſſe animi putant, cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum.* Credit *ergo ne aliquis fieri poſſe,*

ut idem metus ſumma ſit fortitudo? Minime. Neque enim uidetur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua concluſione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri, ſed ſimpliciter oſtendam, ſummum metum ſummã eſſe uirtutem. Nemo dubitat, qn timidi, & imbecilli ſit animi aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exilium, aut carcerẽ, aut mortem, quæ omnia quiſquis non exhorruerit, fortiſſimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa uniuerſa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non eſt, ſpectatæ ſunt enim ſemper, ſpectanturq; adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis noua, et inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium beſtiarum ultra ipſam mortem carnificina ſæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix, atq; inuicta patientia ſine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis, atq; prouincijs, & ipſis tortoribus miraculum maximum præbuit, cum patientia crudelitas uinceretur. Atq; hanc uirtutem nihil aliud, q̃ metus Dei facit. Itaq; (ut dicebã) nõ euellendus, ut ſtoici, neq; temperãdus timor, ut peripatetici uolunt, ſed in ueram uiam dirigendus eſt, auferẽdiq; ſunt metus, ſed ita, ut is ſolus relinquatur, q quoniam legitimus, ac uerus eſt, ſolus efficit, ut poſſint cætera non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. Sed ſi hæc, quæ terrena ſunt, concupiſcit, uitiũ eſt, uirtus autem, ſi cœleſtia. Qui enim iuſtitiam, qui Deũ, qui uitam perpetuam, qui lucem ſempiternã, eaq; oĩa

quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit, opes iſtas, & honores, & potentatus, et regna ipſa contemnet. Dicet fortaſſe ſtoicus. Voluntate opus eſt ad hæc conſequē da non cupiditate, immo uero parum eſt uelle. Multi enim uolunt, ſed cum dolor uiſceribus acceſſerit, uolū tas cedit, cupiditas perſeuerat, quæ ſi efficit, ut contem ptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma uirtus eſt, ſiquidem continentiæ mater eſt. Ideóq; potius illud efficere debemus, ut affectus, quibus praue uti uitium eſt, dirigamus in rectum. Nam iſtæ concitationes animorum iuncto currui ſimiles ſunt, in quo recte moderando ſummum rectoris officium eſt, ut uiam nouerit, quam ſi tenebit, licet quàm concitate ierit, non offendet. Si autem errauerit, licet placide, ac leniter eat, aut per confragoſa uexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quò non opus eſt, deferetur. Sic curſus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur, ſi rectam uiam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, ſi proijciantur in terram, uitia fient, Virtutes autem, ſi ad diuina referantur, parſimoniam contra uirtutis loco habent, quæ ſi ſtudium eſt habendi, non poteſt eſſe uirtus, quia in augendis, uel tuendis terreſtribus bonis tota uerſatur. Nos autem ſummum bonum non referimus ad corpus, ſed omne officium ſolius animæ conſeruatione metimur. Quod ſi (ut ſupra docui) patrimonio minime parcendum eſt, ut humanitatem, iuſtitiam'q; teneamus, non eſt uirtus frugi eſſe, quod nomen uirtutis ſpecie fefellit, ac decepit. Eſt enim frugalitas abſtinentia quidem uoluptatum, ſed eo uitium, quia ex habendi amore deſcendit, cum ſit

& uoluptatibus abſtinendum, et pecuniæ minime tem perandum. Nam parcæ, ideſt mediocriter uti pecunia, quaſi quædam puſillitas eſt animi aut pertimentis, ne ſibi deſit, aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare, aut contemptum terreſtrium non capientis. Sed illi rurſus eum, qui rei familiari ſuæ non parcat, prodigum uocant. Nam ita liberalem diſtingunt à prodigo, ꝙ is liberalis ſit, q cibũ et benemeritis et cum oportet, et q̃tũ ſatis eſt, largiatur, Prodigus uero, qui et non meritis, & cum opus non eſt, et ſine reſpectu rei familiaris effun dat. Quid ergo? Prodigum'ne dicemus eum, qui miſeri cordiæ cauſa tribuit egentibus uictum? Atqui multum refert, utrum'ne ſcortis propter libidinem largiare, an miſeris propter humanitatem. Vtrũ pecuniã tuã ꝑdu ctores, aleatores, lenones'q; diripiant, an illã pietati, ac Deo præſtes. Vtrum'ne illã uentri, ac gulæ ingeras, an theſauro iuſtitiæ reponas. Vt ergo uitium eſt effunde re in malam partem, ſic in bonam uirtus. Si uirtus eſt non parcere opibus, quæ poſſunt reparari, ut hoĩs uitam ſuſtentes, quæ reparari non põt, uitium igitur par ſimonia eſt. Quare nihil aliud dixerim, q̃ inſanos, q hominem mite, ac ſociale animal orbant ſuo nomine, qui euulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad immobilem ſtuporem mentis perducere uolunt, dum ſtudent animum à ꝑturbationibus liberare, & (ut ipſi dicunt) qetum, tranquillum'q; reddere. Quod fieri nõ tantum non poteſt, qa uis, & ratio eius in motu eſt, ſed ne oportet qdem, quia ſicut aqua qdem ſemper iacens, et quieta inſalubris, et magis turbida eſt, ſic aĩus immotus, ac torpẽs inutilis eſt ẽt ſibi, nec uitam ipſam

tueri poterit, quia nec faciet quicquam, nec cogitabit, cum cogitatio ipſa nihil aliud ſit, quàm mentis agitatio. Deniq; qui hanc immutabilitatem animi aſſerunt, priuare animum uita uolunt, quia uita actuoſa eſt, mors quieta. Quædam etiam recte pro uirtutibus habent, ſed earum modum non tenent. Virtus eſt conſtantia, non, ut inferentibus iniuriam reſiſtamus, his enim cedendum eſt, quod cur fieri debeat, mox docebo, ſed ut iubentibus facere nos contra dei legem, contráq; iuſtitiam, nullis minis, aut ſupplicijs terreamur, quo minus Dei iuſſionem hominis iuſſioni præferamus. Item uirtus eſt mortem contemnere, non ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, ſicut philoſophorum plurimi, & maximi ſæpe fecerunt, quod eſt ſceleratum, ac nefarium, ſed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem ſuſcipere malimus, libertatémq; defendamus aduerſus impotentiam ſtultam, uecordemq; uiolentiam, ut omnes ſeculi minas, atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea, quæ alij timent, excelſa & inſuperabili mente dolorem, mortémq; calcamus. Hæc eſt uirtus, hæc uera eſt conſtantia, in hoc tuenda & conſeruanda ſolo, ut nullus nos terror, nulla uis à Deo poſſit auertere. Vera igitur Ciceronis illa ſententia eſt. Nemo, inquit, iuſtus pôt eſſe, qui mortem, qui dolorem, qui exiliū, qui egeſtatem timet. Item Senecæ in libris moralis philoſophiæ dicentis, Hic eſt ille homo honeſtus, non apice, purpura'ue, non lictorum inſignis miniſterio, ſed nulla re minor, qui cum mortem in uicinia uidet, nō ſic perturbatur, tanquam rē nouā uiderit, qui ſiue toto corpore tormenta patienda ſunt,

ſiue flamma

ſiue flamma ore recipienda eſt,ſiue extendēdæ per patibulum manus,non quærit,quid patiatur, ſed quàm bene. Qui autem Deum colit,nec patitur, nec timet. Ergo iuſtus. His rebus efficiatur,ut neq; uirtutes,neq; uirtutum exactiſſimos limites noſſe,aut tenere poſſit omnino quiſquis eſt à religione Dei ſingularis alienus.

Quomodo præcepta Dei,quibus inſiſtendum eſt, à philoſophicis diſſideant inſtitutis, & quis ſit pacientiæ titulus. Caput XVIII

SEd omittamus philoſophos,qui aut omnino nihil ſciunt,idq; ipſum pro ſumma ſcientia præ ſe ferunt,aut qui nō percipiunt ēt quæ ſciunt,aut qui,quoniam ſe putant ſcire,quæ neſciunt,inepte, arroganterq; deſipiunt. Nos ergo(ut ad propoſitum reuertamur)quibus ſolis à Deo ueritas reuelata,& cœlitus miſſa ſapientia eſt,faciamus,quæ iubet illuminator noſter Deus,ſuſtineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen,ſiquid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo,monet enim Deus,operatorem iuſtitiæ non oportere eſſe iactantem,ne non tam mandatis cœleſtibus obſequendi, quàm ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe uideatur,habeatq; iam pretium gloriæ, quod captauit,nec præmium cœleſtis illius, ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obſeruare cultor Dei debet,facilia ſunt, illis uirtutibus comprehenſis, ut non mentiatur unquam decipiendi, aut nocendi cauſa.Eſt enim nefas eum,qui ueritati ſtudeat,in ali-

quæ re eſſe fallacem, atq; ab ipſa, quam ſequitur, ueri tate diſcedere. In hac iuſtitiæ, uirtutumq; omniũ uia, nullus mendacio locus eſt. Itaq; uiator ille uerus, ac iuſtus non dicet illud lucilianum.

Homini amico, ac familiari non eſt mentiri meum, Sed etiam inimico, atq; ignoto exiſtimabit non eſſe mẽtiri ſuum. Nec aliquando cõmittet, ut lingua interpres animi à ſenſu, & cogitatione diſcordet. Pecuniã ſiquam crediderit, non accipiat uſuram, ut & beneficium incolume ſit, quod ſuccurrit neceſſitati, & abſtineat ſe prorſus alieno. In hoc enim genere officij debet ſuo eſſe contentus, quem oporteat aliâs ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat, plus autem accipere, quã dederit, iniuſtum eſt. Quod qui facit, inſidiatur quodãmodo, ut ex alterius neceſſitate prædetur. At iuſtus nunquam prætermittet quo minus aliqd miſericorditer faciat, nec iquinabit ſe huiuſmodi quæſtu, ſed æfficiet, ut ſine ullo ſuo damno ipſum, quod cõmodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiet à paupere, ut ſiquid ipſe præſtiterit, eo bonum ſit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti bene dicto reſpondeat, nunquam ipſe male dicat, nec uerbum malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbum bonum. Quin etiam caueat diligenter, nequando inimicum ſua culpa faciat, & ſiquis extiterit tam proteruus, qui bono, & iuſto faciat iniuriam, clementer, ac moderate ferat, & ultionem ſuam ſibi nõ aſſumat, ſed Dei iudicio reſeruet, innocentiam ſemper, & ubiq; cuſtodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum ualet, ut ipſe iniuriam non inferat, ſed ut illatam ſibi non uin

dicet. Sedet enim maximus, & æquiſſimus iudex ſpeculator, ac teſtis omnium. Hunc homini præferat, hūc malit de ſua cauſa pronuntiare, cuius ſententiam nemo effugere poteſt, nec defenſione cuiuſquam, nec gratia. Ita fit, ut homo iuſtus contemptui ſit omnibus, & quia putabitur ſemetipſum defendere non poſſe, habebitur pro ſegni, & inerti. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic ſtrenuus iudicatur, hunc colunt, hunc omnes uerentur. Bonus uero ille tametſi prodeſſe omnibus, uel pluribus poſſit, illum tamen ſuſpiciunt, qui nocere, quàm qui prodeſſe poſſit, ſed iuſtū prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo ſtudeat obtemperare, malitq; contemni, dūmodo ſemper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iiſdem illis officialibus libris. At uero ſiqs uoluerit, inquit, ſui animi complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum uirum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. O quàm ſimplicem, ueramq; ſententiam duorum uerborum adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat adiungere, niſi laceſſitus iniuria? ut uitium bono uiro quaſi cauſam turpiſſimam apponeret, patientiæq;, quæ omnium uirtutum maxima eſt, faceret expertem? Nociturum eſſe dixit bonum uirum, ſi fuerit laceſſitus, iam ex hoc ipſo boni uiri nomen amittat neceſſe eſt, ſi nocebit. Non minus enim mali eſt referre iniuriam, quàm inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ, contentionesq; naſcuntur, niſi quod improbitati appoſita impatientia, magnas ſæpe concitat tempeſtates? Quod

ſi patientiam, qua uirtute nihil eſt uerius, nihil homine dignius inueniri poteſt, improbitati oppoſueris, extinguetur protinus, tanquam ſi igni aquam ſuperfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas impatientiam ſibi comparem nacta eſt, tanquam perfuſa oleo tantum excitabit incendium, ut id nō flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio eſt, quam ſapiens homo ademit bono uiro, ut. n. nihil malorum fiat, hæc ſola efficiet, quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamq; contrarium, quàm iræ frena permittere, quæ illum non modo boni, ſed etiam hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipſe ait uerisſime, non eſt ſecundum hominis naturam. Nam & pecudes, ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant. Et ſerpentes, ac feræ niſi perſequaris, ut occidas, negotiū non exhibent. Et (ut ad hominum exēpla redeamus) imperiti quoq;, & inſipientes, ſiquando accipiunt iniurias, cæco, & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui ſibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur ſapiens, ac bonus uir à malis, et inſipientibus differt, niſi quod habet inuictam patientiā, qua ſtulti carent, niſi quod regere ſe, ac mitigare iram ſuam nouit, quā illi, quia uirtute indigent, frenare non poſſunt. Sed uidelicet hæc illum res fefellit, quia cum de uirtute quæritur, in quacunq; contentione uincere, putauit eſſe uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit, hominem dolori, & iræ ſuccumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quancunq; in

partem prouocauerit improbitas, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriã nititur, eum ipſum, à quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono, & ſapienti uiro, innocentiam, patientiamq́; detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hominem canino modo uiuere, ut remordeat laceſſitus. Quæ retributio cõtumeliæ quàm pernicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, unde opportunius peteretur exemplũ, quàm ex ipſius doctoris triſtiſſimo caſu, qui dum his philoſophorum præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit. Qui ſi laceſſitus iniuria patientiam tenuiſſet, ſi diſſimulare, ſi ferre contumeliã boni uiri eſſe didiciſſet, nec illas nobiles orationes alieno titulo inſcriptas, impatientia, & leuitate, & inſania profudiſſet, nunquam capite ſuo roſtra, in qbus ante floruerat, cruentaſſet, nec rempublicam funditus proſcriptio illa deleſſet. Sapientis ergo, ac boni uiri non eſt uelle certare, ac ſe periculo committere, quoniã et uincere non eſt in noſtra poteſtate, & eſt anceps omne certamen, ſed eſt ſapiẽtis, & optimi uiri, non aduerſarium uelle tollere, quod fieri ſine ſcelere, ac periculo non poteſt, ſed certamen ipſum, quod fieri & utiliter, et iuſte poteſt. Sũma igitur uirtus habenda patiẽtia eſt, quam ut caperet homo iuſtus, uoluit illum Deus (ut ſupra dictum eſt) pro inerte contemni. Niſi enim contumelijs fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in ſeipſo cohibendo ignorabitur. Si autem laceſſitus iniuria lædentem perſequi cœperit, uictus eſt. Si uero

motum illum ratione compreſſerit, hic plane imperat ſibi, & hic regere ſe poteſt. Quæ ſuſtentatio ſui recte patientia nominatur, quæ una uirtus omnibus eſt oppoſita uitijs, et affectibus. Hæc perturbatum animum, ac fluctuátem ad tranquillitatem ſuam reuocat, hæc mitigat, hæc hominem ſibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impoſſibile eſt, & inutile, ut nō commoueamur omnino, prius tamen quàm commotio illa proſiliat ad nocendum, quoad fieri poteſt maturius ſopiatur. Præcepit Deus non occidere ſolem ſuper iram noſtram, ne furoris noſtri teſtis abſcedat. Deniq; M. Tullius contra ſuum præceptum, de quo paulo ante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus poſuit. Spero inquit Cæſar, qui obliuiſci nihil ſoles, niſi iniurias. Quod ſi hoc ille faciebat homo, non à cœleſti tantum, ſed à publica quoque, ciuiliq; iuſtitia remotiſſimus, quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati ſumus?

Quod peripatetici ſtoicis obuiant in defenſione affectionum. Et quæ ſint tres furiæ, quas poetæ finxerunt, & quis earum uſus ſit, uel abuſus.

Caput XIX.

Stoicis, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, peripatetici ſe opponunt, eosq; non modo retinent, ſed etiam defendunt, nihilq; in homine eſſe dicunt, quod non magna ratione, ac prouidentia ſit innatum. Recte id quidem, ſi ſingularum rerum ueros terminos ſcirent.

Itaque hanc ipſam iram fomitem dicunt eſſe uirtutis, tanquam nemo poſſit aduerſus hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit ira concitatus. Quo planè oſtendunt, nec quid ſit uirtus ſcire ſe, nec cur homini attribuerit iram Deus. Quæ ſi nobis ideo data eſt, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid ſimilius feris belluis exiſtimandum eſt, quàm id animal, quod ad communionem, & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agāt, ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres furias eſſe dixerunt, quæ mentes hominum exagitent, ira ultionem deſyderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his omnibus Deus certos limites ſtatuit, quos ſi tranſcenderint, maioresq́; eſſe cœperint, neceſſe eſt naturam ſuam deprauent, & in morbos, ac uitia uertantur. Qui autem ſint iſti limites, non eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad uitam neceſſaria, libido ad ſobolem propagandam, iræ affectus ad coercenda peccata eorum, quæ ſunt in noſtra poteſtate, ideſt ut arctiore diſciplina minor ætas ad probitatem, iuſtitiamq́; formetur, quæ niſi in metu cohibeatur licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium, & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduerſum minores & iuſtum eſt, & neceſſarium, ſic & aduerſum pares et perniciosum eſt, & impium. Impium, ꝙ uiolatur humanitas, pernicioſum, ꝙ illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt, aut perire. Hanc autem, quam dixi eſſe rationē, cur homini ſit iræ affectus datus, ex ipſius Dei præceptis intelligi poteſt, q̃ iubet uti male dictis, & læden-

tibus non iraſcamur. Manus *autem noſtras ſupra minores ſemper habeamus, hoc eſt ut peccantes eos aſſiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, et ad uitia nutriantur.* Sed *rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui ſunt homini ad uſus bonos dati, exterminauerunt, & latius quã ratio poſtulat, euagantur.* Inde *iniuſte, atq; impie uiuitur.* Vtuntur *ira contra pares.* Hinc *diſſidia, hinc expulſiones, hinc bella contra iuſtitiam nata ſunt.* Vtuntur *cupiditate ad congregandas opes.* Hinc *fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerũ genera orta ſunt.* Vtuntur *libidine ad capiendas tantum uoluptates.* Hinc *ſtupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt.* Quicunq; *igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit, quod ignorantes* Deum *facere non poſſunt, hic patiens, hic fortis, hic iuſtus eſt.*

De *quinq; ſenſuum uoluptatibus, & quare plus uoluptatis datum ſit homini à natura, quã cæteris animantibus.* Et *primum de uoluptate uiſus, & de ſpectaculis euitandis, & de ludorum, & ſpectaculorum authoribus.* Caput XX.

Reſtat *ut contra quinq; ſenſuum uoluptates dicam breuiter.* Nam *& ipſius libri menſura iam modũ flagitat, quæ omnes, quoniam uitioſæ, ac mortiferæ ſunt, uirtute ſuperari, atq; opprimi debent, uel (quod paulo ante dicebã) de affectibus ad rationem ſuam reuocari,* Cæteræ *animan-*

tes præter unam uoluptatem, quæ ad generãdum pertinet, nullam ſentiunt, Vtuntur ergo ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus eſt ad uitam tuendam, audiunt inuicem, ſeq; dignoſcunt, ut poſſint congregari. Quæ utilia ſunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex ſapore percipiunt, inutilia reſpuunt, aut recuſant. Edendi, aut bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero ſolertiſſimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadentem, quia propoſuit ei uirtutem, quæ cum uoluptate ſemper, tanquã cum domeſtico hoſte pugnaret. Cicero in Catone maiore. Stupra uero, inqt, & adulteria, & omne flagitiũ nullis excitari alijs illecebris, niſi uoluptatis. Cũq; homini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicum quã uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, neque in uoluptatis regno uirtutẽ poſſe conſiſtere, ſed è contrario Deus icirco uirtutem dedit, ut expugnaret, & uinceret uoluptatem, eamq; egrediẽtem fines ſibi datos, infra præſcriptum coerceret, ne hominẽ ſuauitatibus delinitũ, atq; captum, ditioni ſuæ ſubijceret, ac ſempiterna morte multaret. Voluptas oculorum uaria, & multiplex eſt, quæ capitur ex aſpectu rerum, quæ ſunt in uſu hominum uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſime ſuſtulerunt. Aiunt enim multo eſſe præclarius, et homine dignius, cœlum potius quã cælata intueri, Et hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus, tanquã floribus adornatum,

quàm picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cum diſerte ad contemptum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cœli ſpectaculum excitauerunt, tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt, quæ, quoniam maxima ſunt irritamenta uitiorum, & ad corrumpẽdos animos potiſſime ualent, tollenda ſunt nobis, quia non modo ad beatam uitam nihil conferunt, ſed etiã nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo iugulari pro uoluptate computat, conſcientiam ſuam polluit, tam ſcilicet quàm ſi homicidij, quod fit occulte, ſpectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus ſeceſſit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur nocentiores iis omnibus, quorum ſanguinem uoluptati habent. Quæro nunc an poſſint pij, et iuſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, ſed efflagitant, feruntq; ad mortem crudelia, & inhumana ſuffragia, nec uulneribus ſatiati, nec cruore contenti. quinetiam percuſſos, iacentesq́; repeti iubent, & cadauera ictibus diſſipari, nequis illos ſimulata morte deludat. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter alter è duobus occiſus eſt, & tanquam humanum ſanguinem ſitiant, oderunt moras, alios illis compares dari poſcunt recentiores, ut quam primum oculos ſuos ſatient. Hac conſuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt innocentibus, ſed exercent in omnes, quod in malorum

trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij ſocios, & participes eſſe non conuenit eos, qui iuſtitiæ uiam tenere nituntur. Non enim cum occidere

Deus uetat, latroci
per leges quidem
monet, quæ apud
neq; militare iuſto
tia, neq; uero accu
nihil diſtat, utrum
quoniam occiſio ip
præcepto nullam
quin occidere hom
ſanctum animal
cedi aliquis exiſt
quæ uel maxima
ſpirat animas no
ſit facinus, quo m
huc, & ſimplicit
datam. Expectet

cant, qui non parcunt ſuo. ſed hi ſine ulla a... ſtia ſcelerati, & iniuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Non poſſunt innocentes exiſtimari, qui uiſcera ſua in prædam canibus obijciunt, et quantum in ipſis eſt, crudelius necant, quàm ſi ſtrangulaſſent. Quis dubitet, quin impius ſit, q̃ alienæ miſericordiæ locum non tribuit? quinetiam ſi contingat ei, qd̄ uoluit, ut alatur, addixit certe ſanguinem ſuum uel ad ſeruitutem, uel ad lupanar. Quæ autem poſſunt, uel ſoleant accidere in utroq; ſexu, uel per errorem, quis

non intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici ſcelere confuſum. Tam igitur nefarium eſt exponere, quã necare. At enim paricidæ facultatum anguſtias conqueruntur, nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætẽdũt, quaſi uero aut facultates in poteſtate ſint poſſidentium, aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare ſiquis liberos ob paupertatem nõ poterit educare, ſatius eſt, ut ſe ab uxoris congreſſione contineat, quàm ſceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo ſi homicidium facere nullo modo licet, nec intereſſe omnino conceditur, ne conſcientiam perfundat ullus cruor. Siquidem populo ſanguis ille præſtatur. In ſcenis quoq; neſcio an ſit corruptela uitioſior. Nam et comicæ fabulæ de ſtupris uirginum loquuntur, aut amoribus meretricum, & quo magis ſunt eloquentes qui flagitia illa finxerũt, eo magis ſententiarum elegantia perſuadent, & facilius inhærent audientium memoriæ uerſus numeroſi, & ornati. Item tragicæ hiſtoriæ ſubijciunt oculis paricidia, & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demonſtrant. Hiſtrionum quoq; impudiciſſimi motus, quid aliud niſi libidines docent, et inſtigant? quorum eneruata corpora, et in muliebrem inceſſum, habitumq́; mollita, impudicas fœminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam? qui docent adulteria, dũ fingunt, & ſimulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes, aut uirgines faciant, cum & fieri ſine pudore, & ſpectari libenter ab omnibus cernunt? Admo-

nentur utiq; quid facere poſſint, & inflammantur libidine, quæ aſpectu maxime concitatur, ac ſe quiſq; pro ſexu in illis imaginibus præfigurat, probātq; illa, dū rident, & adhærentibus uitijs corruptiores ad cubicula reuertuntur, nec pueri modo, quos præmaturis uitijs imbui non oportet, ſed etiam ſenes, quos peccare iam non decet, in talē uitiorū ſemitā dilabuntur. Circenſium quoq; ludorum ratio quid aliud habet, niſi leuitatem, uanitatem, inſaniam? Tanto nanq; impetu cōcitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur, ut iam plus ſpectaculi exhibeant, qui ſpectandi gratia ueniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo ſpectacula omnia, non ſolum nequid uitiorum pectoribus inſideat, quæ ſedata, & pacifica eſſe debent, ſed ne cuius nos uoluptatis conſuetudo deliniat, & à Deo, atq; à bonis operibus auertat. Nā ludorum celebrationes Deorū feſta ſunt, ſiquidem ob natales eorum, uel templorum nouorum dedicationes ſunt conſtituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocātur munera, Saturno attributæ ſunt. Ludi autem ſcenici Libero, circenſes Neptuno. Paulatim uero & cæteris Dijs idem honos tribui cœpit, ſinguliq; ludi numinibus eorum conſecrati ſunt, ſicut Siſinnius Capito in libris ſpectaculorum docet. Siquis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia cōuenitur, diſceſſit à Dei cultu, & ad Deos ſe contulit, quorum natales, & feſta celebrauit.

De uoluptate aurium. Et quid ſibi uelit diuinorū eloquiorum ſimplicitas, quæ omnibus carminibus, &

floribus, pompiſq; uerborum præferenda eſt.

Caput XXI.

Vrium uoluptas ex uocum, & cantuũ ſuauitate percipitur, quæ ſcilicet tam uitioſa eſt, q̃ oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxurioſum, ac nequã putet eum, qui ſcenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert utrum'ne luxuriam ſolus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iã de ſpectaculis dictum eſt, reſtat unum, quod eſt nobis expugnandum, ne capiamur iis, quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ uerbis carent, ideſt aeris, & neruorum ſuaues ſoni, poſſunt facile contemni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmen autem compoſitũ, et oratio cum ſuauitate decipiens capit mentes, & quò uoluerit ĩpellit. Inde homines literati cum ad Dei religionem acceſſerint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Aſſueti enim dulcibus, et politis ſiue orationibus, ſiue carminibus, diuinarum literarũ ſimplicem, cõmunem'q; ſermonem pro ſordido aſpernantur. Id enim quærunt, quod ſenſum demulceat. Perſuadet autẽ quicq̃d eſt ſuaue, et animo penitus, dũ delectat, inſidet. Num igitur Deus et mentis, et uocis, et linguæ artifex diſerte loqui nõ poteſt? Immo uero ſumma prouidẽtia carere fuco uoluit ea, quæ diuina ſunt, ut omnes ĩtelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati ſtudet, qui non uult ipſe ſe decipere, abijciat inimicas, & noxias uoluptates, quæ animam ſibi uinciant, ut corpus cibi dulces. præferãtur uera falſis, æterna breuibus, utilia iucũdis. Nihil aſpe

ctu gratum ſit, niſi quod pie, quod iuſte fieri uideas, nihil auditu ſuaue, niſi quod alit animam, melioremq́; te reddit. Maximeq́; hic ſenſus non eſt ad uitiū detorquendus, qui nobis ideo datus eſt, ut doctrinam Dei pcipere poſſemus. Itaq; ſi uoluptas eſt, audire cantus, et carmina, Dei laudes canere, & audire iucundum ſit. Hæc eſt uoluptas uera, quæ comes, et ſocia uirtutis eſt. Hæc eſt non caduca, & breuis, ut illæ, quas appetūt, qui corpori, ut pecudes, ſeruiunt, ſed perpetua, et ſine ulla itermiſſione delectans. Cuius terminos ſiquis exceſſerit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit, niſi ipſam uoluptatem, hic mortem meditatur, quia ſicut uita perpetua in uirtute eſt, ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis, qui terrena prætulerit, cæleſtia non habebit.

De uoluptate olfactus, & guſtus, quam uir prudēs euitare debet, ut laqueos, & tendiculas mortis. Caput XXII.

D uoluptates autem ſaporis, & odoris, qui duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent, nihil eſt aliud, qđ à nobis diſputetur, niſi forte quis exigit, ut dicamus, turpe eſt ſapienti, ac bono ſi uentri, & gulæ ſeruiat, ſi unguētis oblitus, ac floribus coronatus incedat, qđ qui faciat, utiq; inſipiēs, ineptus, & nihili eſt, et quem ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit. Cur ergo illa facta ſunt, niſi ut illis fruamur? At enim iam ſæpe dictum eſt, uirtutē fuiſſe futurā nullam, niſi haberet quæ op-

primeret. Itaq; fecit omnia Deus ad inſtruendum cer tamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ uoluptatum arma ſunt illius, cuius opus unum eſt expugnare uirtutem, iuſtitiã'q; ab omnibus excludere. His blãdimentis, & ſuauitatibus titillat animas. Scit enim quia mortis eſt fabricatrix uoluptas. Nam ſicut Deus hominem ad uitam non niſi per uirtutem, ac laborem uocat, ita ille ad mortem per delitias, ac uoluptates, ſicut ad uerum bonum per fallaciam mala, ſic ad uerũ malum per bona fallacia peruenitur. Cauẽda ſunt igitur oblectamenta iſta tanquã laquei, et plagæ, ne ſuauitudinum mollicie capti ſub ditionem mortis cũ ipſo corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus, & quare ſit in homine uehementior, quã in cæteris animalibus, & quãtas per eũ diabolus turpitudines ingerat, & pericula gehennæ. Et de licito coitu, et illicito. Et quare inter omnia animãtia ſola mulier poſt conceptum ſit patiens uiri. Et quis ſit cõtinentiæ uel ĩcontinẽtiæ fructus. Cap. XXIII

U Enio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, uoluptatem, qui ſenſus eſt quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut ueſtibus, ſed de ſola libidine dicendum mihi puto, quæ maxime coercenda eſt, quia maxime nocet. Cum excogitaſſet Deus duorum ſexuum rationem, attribuit ipſis, ut ſe inuicem appeterent, et coniunctione gauderent. Itaq; ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantium admiſcuit corporibus, ut in hos

affectus

affectus auidiſſime ruerent, eaq; ratione propagari, & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas, et appetentia in homine uehementior, & acrior inuenitur, uel quia hominum multitudinem uoluit eſſe maiorem, uel quoniam uirtutem ſoli homini dedit, ut eſſet laus, & gloria in coercendis uoluptatibus, & ſui abſtinentia. Scit ergo aduerſarius ille noſter, quāta ſit uis huius cupiditatis, quā quidam neceſſitatem dicere maluerunt, eamq; à recto, & bono ad malum, & prauum trāsfert. Illicita enim deſyderia imittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria ſine delicto licet. Obijcit quippe oculis irritabiles formas, ſuggerit'q; fomenta, & uitijs pabulum ſubminiſtrat, tum intimis uiſceribus ſtimulos omnes conturbat, & cōmouet, & naturalem illum incitat, atq; inflāmat ardorē, donec irretitum hominem, implicatum'q; decipiat. At nequis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoq; conſtituit, & pudorem infelicium mulierū publicauit, ut ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quā quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, uelut in cœni gurgite demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. Idem etiam mares admiſcuit maribus, & nefandos coitus contra naturam, contrá'q; inſtitutum Dei machinatus eſt, ſic imbuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum iis, qui ætatē imbecillam, & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam, fœdandam'q; ſubſtrauerint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, quā impios, & parici-

das, quibus non ſufficiat ſexus à Deo datus, niſi & ſuum ſexum profane, ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, ſed inſaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quid his fore credamus, quos non piget facere, & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor, nec capiti quidem parcit. Quibus hoc uerbis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? uicit officium linguæ, ſceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi aduerſus eam uirtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frenare nõ poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori, ut & illud, quod auide expetit, aſſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi uolunt? Nempe honeſta opera uoluptas ſequitur, ſi ipſam per ſe appetunt, iuſta, & legitima frui licet. Quod ſi aliqua neceſſitas prohibet, tum uero maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet, uerum etiam publicis, uulgatisq; corporibus abſtinendum, Deus præcepit, docetq; nos, cum duo inter ſe corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Itaq; qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit oblitus neceſſe eſt, & corpus quidem cito ablui poteſt, mens autem contagione impudici corporis inquinata non poteſt, niſi ex longo tempore, & multis bonis operibus ab ea, quæ inhæſerit, colluuione purgari. Oportet ergo ſibi quenq; præponere, duorum ſexuum coniunctionem generandi

cauſa datam eſſe uiuentibus. Eamq; legem his affectibus poſitam, ut ſucceſſionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut ſpectemus, uoluptatem'q; capiamus, ſed ut uideamus propter eos actus, qui pertinent ad uitæ neceſſitatem, ita genitalem corporis partem, quod nomen ipſum docet, nulla alia cauſa, niſi efficiendæ ſobolis accepimus. Huic diuinæ legi ſumma deuotione parendum eſt, ſint omnes, qui Dei diſcipulos ſe profitebuntur, ita morati, & inſtituti, ut imperare ſibi poſſint. Nam qui uoluptatibus indulgent, qui libidini obſequuntur, ij animam ſuam corpori mancipant, ad mortem'q; condemnant, quia ſe corpori addixerunt, in quo habet mors poteſtatem. Vnuſquiſq; igitur, quantum poteſt, formet ſe ad uerecundiam, pudorem'q; colat, caſtitatem mente, & conſcientia tueatur. Nec tantum legibus publicis pareat, ſed ſit ſupra omnes leges, qui legem Dei ſequitur. Quibus bonis ſi aſſueuerit, iã pudebit eum in deteriora deſcendere. Modo placeant recta, & honeſta, quæ melioribus iucundiora ſunt, q̃ praua, & inhoneſta peioribus. Nondum omnia caſtitatis officia executus ſum, quam non modo Deus intra priuatos parietes, ſed etiam præſcriptio lectuli terminat, ut cum quis habeat uxorẽ, neq; ſeruam, neq; liberam habere inſuper uelit, ſed matrimonio fidem ſeruet. Non enim ſicut iuris publici ratio eſt, ſola mulier adultera eſt, quæ habet alium, maritus autem etiã ſi plures habeat, à crimine adulterij ſolutus eſt. Sed diuina lex ita duos in matrimonium, qđ eſt in corpus unum pari iure coniungit, ut adulter habeatur quiſquis compagem corporis in diuerſa diſtraxerit. Nec ob aliã

cauſam Deus, cum cæteras animantes ſuſcepto fœtũ maribus repugnare uoluiſſet, ſolam omnium mulierem patientem uiri fecit, ſcilicet ne fœminis repugnãtibus libido cogeret uiros aliud appetere, eoq; facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier uirtutẽ pudicitiæ caperet, ſi peccare non poſſet. Nam quis mutum animal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mari repugnat? Quod ideo facit, quia neceſſe eſt in dolorem, atq; in periculum ueniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt non facere, quod non poſſis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis eſt, ſed uolũtaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri eſt, immo exemplo continentiæ docenda uxor, ut ſe caſte gerat. Iniquum eſt enim, ut id exigas, q̃d ipſe præſtare non poſſis. Quæ iniquitas id effecit pro fecto, ut eſſent adulteria, fœminis ægre ferẽtibus præſtare ſe fidem nõ exhibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla eſt tam perditi pudoris adultera, quæ nõ hanc cauſam uitijs ſuis prætendat, iniuriam ſe peccando non facere, ſed referre. Quod optime Quintil. expreſſit. Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abſtinens, neq; ſui cuſtos, quæ inter ſe natura cõnexa ſunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus poteſt uacare domeſticæ ſanctitati, et uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo incitata, aut imitari ſe putat, aut uindicare. Cauendum igitur ne occaſionem uitijs noſtra intemperantia demus, ſed aſſueſcant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. Nã fere in hoc iuſtitiæ ſumma conſiſtit, ut non facias al-

teri, quicqd ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis diuina præcepta circunſcribere ſe putet poſſe, ad dantur illa, ut omnis calumnia, & occaſio fraudis re moueatur, adulterum eſſe qui à marito dimiſſam du xerit, & eum, qui præter crimen adulterij uxorē di miſerit, ut alteram ducat. Diſſociari enim corpus, & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulteriū eſſe uitandum, ſed etiam cogitationem, ne quis aſpiciat alienam, & animo concupiſcat. Adulteram enim fie ri mentem, ſi uel imaginem uoluptatis ipſa ſibi depin xerit. Mens eſt enim profecto quæ peccat, quæ imo-deratæ libidinis fructum cogitatione complectitur, in hac crimen eſt, in hac omne delictum. Nam & ſi cor pus nulla ſit labe maculatum, nō conſtat tamen pudi citiæ ratio, ſi animus inceſtus eſt, nec illibata caſtitas ui deri poteſt, ubi conſciētiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis exiſtimet difficile eſſe imponere frenos uoluptati, eamq; uagam, & errantem caſtitatis, pudi citiæq; limitibus includere, cum propoſitum ſit homi-nibus omnibus etiam uincere, ac plurimi beatam, atq; incorruptam corporis integritatem retinuerunt, mul-tiq; ſint, qui hoc cœleſti genere uitæ feliciſſime perfruā tur. Quod quidem non ita Deus fieri præcepit tanq̄ aſtringat, quia generari homines oportet, ſed tanquā ſinat. Scit enim quantam his affectibus impoſuerit ne ceſſitatem. Siquis hoc, inqt. Facere potuerit, habebit eximiam, incomparabilemq; mercedē. Quod conti nentiæ genus quaſi faſtigium eſt, omniumq; conſuma-tio uirtutum. Ad quam ſiquis eniti, atq; eluctari potue

rit, hunc ſeruum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet. Hic terram triumphabit, hic erit conſimilis Deo, qui uirtutem Dei ceperit. Hæc quidem difficilia uidentur, ſed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia grauia ſunt, dum ignores. ubi cognoueris facilia. per ipſas difficultates nobis exeundum eſt, qui ad ſummum bonum tendimus.

De pœnitentia, & fructu eius, & conſcientiæ ſtimulis, & diſtricto Dei iudicio, & quibus ſacrificijs, & in qua ara poſſit placari. Cap. XXIIII.

n Ec tamen deficiat aliquis, aut de ſe deſperet, ſi aut cupiditate uictus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut ui coactus, ad iniuſtitiæ uiam lapſus eſt. Poteſt enim reduci, ac liberari, ſi eum pœniteat actorum, & ad meliora conuerſus ſatis Deo faciat, quod fieri poſſe Cicero non putauit, cuius hæc in Academico tertio uerba ſunt. Quod ſi liceret iis, qui in itinere deerraſſent, ſic uitam deuiam ſecutos corrigere errorem pœnitendo, facilior eſſet emendatio temeritatis. Licet plane. Nam ſi liberos noſtros cum delictorum ſuorum cernimus pœnitere, correptos eſſe arbitramur, & abdicatos, abiectosq; rurſus tamen ſuſcipimus, fouemus, amplectimur, cur deſperemus, clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari? Ergo idem dominus, ac parens indulgentiſſimus remiſſurum ſe pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates noſtras, ſi

iuſtitiam denuo cœperimus operari. Sicut enim nihil prodeſt male uiuenti ante actæ uitæ probitas, quia ſuperueniens nequitia iuſtitiæ opera deleuit, ita nihil officiunt peccata uetera correcto, quia ſuperueniens iuſtitia labem uitæ prioris aboleuit. Quem enim facti ſui pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit. Ideóq; græci melius, & ſignificantius μετάνοιαν *dicunt, quam nos latine poſſumus dicere reſipiſcentiam. Reſipiſcit enim quaſi ſuam mentem ab inſania recæperit, quem errati piget, caſtigatq; ſeipſum dementiæ, et confirmat animum ſuum ad rectius uiuendum, cum idipſum maxime cauet, ne rurſus in eoſdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia cum fraude decipiuntur, ſi aliquo ſe modo in fugam extricauerint, fiunt poſtmodum cautiora, uitantq; ſemper ea omnia, in quibus dolos, inſidiasq; ſenſerunt. Sic hominem pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ ſemel fraude deciderit. Nemo enim poteſt eſſe tam prudens, tam circunſpectus, ut ut non aliquando labatur. Et icirco Deus imbecillitatem noſtram ſciens pro ſua pietate aperuit homini portum ſalutis, ut huic neceſſitati, cui fragilitas noſtra ſubiecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubueniret. Ergo quicunque aberrauerit, referat pedem, ſéq; quamprimum recipiat, ac reformet.*

Sed reuocare gradum, ſuperasq; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt.

Deguſtatis enim male iucūdis uoluptatibus, uix diuelli ab his poſſunt. facilius recta ſequerentur, ſi earum ſuauitates non attigiſſent, Sic ſi eripiant ſe malæ ſer-

uituti, condonabitur his omnis error, ſi errorem ſuũ uita meliore, correxerint. Nec lucrari ſe quiſquã putet, ſi delicti conſciũ non habebit. Sat. n. ille omnia, in cuius conſpectu uiuimus, nec ſi uniuerſos homines cælare poſſumus, Deum poſſumus, cui nihil abſconditũ, nihil poteſt eſſe ſecretum. Quod in exhortationibus ſuis Seneca mirabili ſententia terminauit. Magnũ, inquit, neſcio quid, maiusq; quã cogitari poteſt, numen eſt, cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam, patemus Deo. Quid uerius dici põt ab eo, qui Deũ noſſet, quã dictum eſt ab homine ueræ religionis ignaro? nam & maieſtatem Dei expreſſit maiorem eſſe dicendo, quã ut eam cogitatio mentis humanæ capere poſſet, & ipſum ueritatis attigit fontem, ſentiendo uitam hominum ſuperuacuam non eſſe (ut Epicurei uolunt) ſed Deo ab his operam uiuendo dari, ſiquidem iuſte, ac pie uixerint. Potuit eſſe uerus Dei cultor, ſiqs illi monſtraſſet, & contempſiſſet profecto Zenonem, & magiſtrum ſuum Socionem, ſi uere ſapientiæ ducem nactus eſſet. Huic nos inquit approbemus. Cœleſtis prorſus oratio, niſi antecederet ignorãtiæ cõfeſſio, nihil prodeſt incluſam habere conſcientiam, patemus Deo. Nullus ergo mendacio, nullus diſſimulationi locus eſt, quia parietibus oculi hominum ſubmouẽtur; Dei autem diuinitas nec uiſceribus ſubmoueri poteſt, quo minus totum hominem perſpiciat, & norit. Idem in eiuſdem operis primo. Quid agis inquit? quid machinaris? quid abſcondis? Cuſtos te tuus ſequitur. Alium tibi peregrinatio ſubduxit, alium mors, alium

ualetudo. Hære hic, quo carere nunquã potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigiſſe, ut oculos omnium effugias demens? Quid tibi prodeſt non habere conſcium, habenti conſcientiã?

Non minus mirabiliter de conſcientia, & Deo Tullius. Meminerit, iquit, Deũ ſe habere teſtem. Ideſt (ut ego arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe diuinius. Item cum de bono, & iuſto uiro loqueretur. Itaq; talis uir, inqt, non modo facere, ſed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igitur conſcientiã, quæ oculis Dei eſt peruia, & (ut idem ait) ſemper ita uiuamus, ut rationem nobis reddendam arbitremur, putemusq́; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo, qui & iudex, & teſtis ipſe futurus eſt, cui rationem uitæ repoſcenti actus ſuos inficiari non licebit. Ergo ſatius eſt aut effugere conſcientiam, aut nos ipſos ultro aperire animum, & perniciem reſciſſis uulneribus effundere, quibus nemo alius mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, uiſum cæcis reddidit, maculata purgauit membra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam diſtrahet, iram mitigabit. Ille reddet ueram, et perpetuam ſanitatem. Appetenda eſt hæc omnibus medicina, quoniã maiori periculo uexatur anima quã corpus, & quamprimum latentibus morbis adhibenda eſt curatio. Neq; enim ſi utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, corporis totius fortiſſima ualetudine, tamen eum non dixe-

rim ſanum ſi efferatur ira, ſuperbia tumidus inſletur, libidini ſeruiat, cupiditatibus inardeſcat, ſed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem ſancte uideat, nihil omnino appetat, non concupiſcat alienum, non inuideat ulli, non faſtidiat quenquam, ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uerſetur. Ille homo ſanus, ille iuſtus, ille perfectus eſt. Quiſquis igitur his omnibus præceptis cœleſtibus obtemperauit, hic eſt ueri Dei cultor, cuius ſacrificia ſunt manſuetudo animi, & uita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties ſacrificat, quoties bonum aliqd, ac pium fecerit. Deus enim non deſyderat uictimam, neq; muti animalis, neq; mortis, ac ſanguinis, ſed hominis uitam. Ad quod ſacrificium neq; uerbenis opus eſt, neq; fibris, neq; cæſpitibus, quæ ſunt utiq; uaniſſima, ſed iis, quæ de intimo corde proferuntur. Itaq; in aram dei, quæ uere maxima eſt, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari nõ poteſt ſanguine, iuſtitia imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinentia. Hic eſt ueriſſimus ritus, hæc illa lex Dei (ut à Cicerone eſt dictum) præclara, & diuina, ſemperq; recta, et honeſta iubet, uetatq; praua, & turpia, cui parentem ſanctiſſimæ, ac certiſſimæ legi iuſte, ac legitime neceſſe eſt uiuere. Cuius legis pauca equidem capita poſui, quod ſum pollicitus, ea me tantummodo eſſe dicturum, quæ ſummum faſtigiũ uirtuti, & iuſtitiæ imponerent. Siquis uolet cætera oĩa comprehendere, ex fonte ipſo petat, unde ad nos riuus iſte manauit.

De differentia doni, & ſacrificij diuini, & forma laudandi Deum, & orationis forma, & fructu.

Caput XXV

Nunc de ſacrificio ipſo dicamus pauca. Ebur, inquit Plato, non caſtum donum Deo. Quid ergo? Picta, ſcilicet & textu pretioſa? immo uero non caſtum donum Deo quicquid ſurripi, quicquid corrumpi poteſt. Sed ſicut hoc uidit, non oportere uiuenti offerre aliquid, quod ſit ex mortuo corpore, cur illud non uidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quanto melius, et uerius Seneca? Vultis'ne uos, inquit, Deum cogitare magnum, & placidum, & maieſtate leni uerendum amicum, & ſemper in proximo, non immolationibus, et ſanguine multo colendum. Quæ enim ex trucidatione immerentium uoluptas eſt? Sed mente pura, bono, honeſto'q; propoſito, non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis ſtruenda ſunt, in ſuo cuiq; conſecrandus eſt pectore. Veſtes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, ſiquis putet Deo chara, is planè quid ſit Deus neſcit, cui putat uoluptati eſſe eas res, quas etiam homo ſiquis contempſerit, iure laudabitur. Quid ergo caſtum, quid Deo dignum, niſi quod ipſe in illa diuina lege ſua popoſcit? Duo ſunt, quæ offerri debeant, donum, & ſacrificium, donum in perpetuum, ſacrificium ad tempus. Verum apud iſtos, qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt, donum eſt quicquid auro, argento'q; fabricatur. Item quicquid ſerico, & purpura texitur, ſacrificium eſt & uictima, & quæcunq; in ara cremantur. Sed utroq; non utitur

Deus, quia & ipſe incorruptus eſt, & illud totum cor ruptibile. Itaq; Deo utrunq; incorporale offerendum eſt, quo utitur. Donum eſt integritas animi, ſacrificiũ, laus, & hymnus. Si enim Deus nõ uidetur, ergo his re bus coli debet, quæ non uidentur. Nulla igitur alia re ligio eſt uera, niſi quæ uirtute, ac iuſtitia conſtat. Quo modo autem Deus iuſtitia hominis utatur, intellectu facile eſt. Si enim iuſtus fuerit homo, accepta immor talitate in æternum Deo ſeruiet. Homines autem non niſi ad iuſtitiam naſci, cum philoſophi ueteres, tum e tiam Cic. ſuſpicatur. differens enim de legibus, Sed omnium, inquit, quæ in hominum doctorum diſputa tione uerſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, quàm planè intelligi nos ad iuſtitiam eſſe natos. Id ergo ſo lum Deo exhibere, atq; offerre debemus, ad quod ac piendum nos ipſe generauit. Hoc autem duplex ſacri ficij genus quã ſit uerißimũ Triſmegiſtus Hermes ido neus teſtis eſt. Qui nobiſcum ideſt cũ prophetis, quos ſequimur, tam uerbis quã re congruit, ſicq; de iuſti tia locutus eſt. Hoc uerbũ ò fili adora, & cole. Cul tus autem Dei unus eſt, malũ non eſſe. Item in alio ſermone profecto, cum exaudiſſet Aſclepium quæren tem à ſuo filio, utrum placeret patri eius offerri thus, & alios odores ad ſacrificium Dei, exclamauit. Be ne bene ò mi nate, ò Aſclepi. Eſt enim maxima im pietas tale quid de illo uno, ac ſingulari bono in ani mum inducere. Hæc & his ſimilia huic non conueni unt. omnium enim quæcunq; ſunt, plenus eſt, & o mnim minime indigens. Nos uero gratias agentes, ado remus. Huius enim ſacrificium ſola benedictio. Et re-

ctæ. Verbo enim ſacrificari oportet Deo, ſiquidem Deus uerbum eſt, ut ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi ritus eſt, ex ore iuſti hominis ad Deum directa laudatio, quæ tamen ipſa, ut Deo ſit accepta, et humilitate, & timore, & deuotione maxima opus eſt, ne quis forte integritatis, & innocentiæ fiduciam gerẽs, tumoris, & arrogantiæ crimen icurrat, eoq; facto gratiã uirtutis amittat. Sed ut ſit Deo charus, omniq; macula careat, miſericordiam Dei ſemper imploret, nihilq; aliud precetur, niſi peccatis ſuis ueniam, licet nulla ſint. Siquid aliud deſyderauit, non eſt opus dicto ſcienti, quid uelimus, ſiquid ei boni euenerit, gratias agat, ſiquid mali, ſatisfaciat, et illud ſibi ob peccata ſua fateatur eueniſſe, nihilo minus in malis gratias agat, et in bonis ſatisfaciat, ut idem ſit ſemper & ſtabilis, & immutabilis, & inconcuſſus. Nec tantum hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum deniq; habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum. Quod ſi Deo patri, ac domino hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac deuotione ſeruierit, conſumata, et perfecta iuſtitia eſt, quam qui tenuerit, hic (ut ante teſtati ſumus) Deo paruit, hic religioni, atque ſuo officio ſatisfecit.

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER·VII·ET VLTIMVS, DE DIVINO PRAEMIO, ET VLTIMO FVTVRO IVDICIO.

Quid ſit dictum in præcedentibus libris, quid reſtat dicendum in ultimo, qui ſint credituri ueritati, et qui non, & quare. Caput I.

b Ene habet, iacta ſunt fundamenta, ut ait eximius orator. Verum nos non tantum fundamenta iecimus, quæ firma, et idonea eſſent operi perferendo, ſed magnis, robuſtisq; molibus ædificium totũ penè uſq; ad ſummam perduximus. Reſtat, id quod eſt multo facilius, uel tegere, uel ornare, ſine quo tamẽ priora opera inutilia ſunt, et ingrata. Nam quid prodeſt, aut falſis religionibus liberari, aut ĩtelligere ueram? Quid aut uanitatẽ falſæ ſapiẽtiæ peruidere, aut quæ ſit uera cognoſcere? quid inquã prodeſt cœleſtem illã iuſtitiã defendere? qd cum magnis difficultatibus cultum dei tenere, quæ eſt ſumma uirtus, niſi eũ diuinum præmiũ beatitudinis perpetuæ ſubſequatur? de qua no

bis eſt in hoc libro diſſerendũ,ne priora omnia irrita, et infructuoſa uideantur. ſi hoc, cuius cauſa illa ſuſce pta ſunt,in icertũ relinquamus,neq; forte arbitretur tantos labores incaſſum ſuſcipi,dum eorũ cœleſti mer cede diffidit,quã deus ſtatuit ei,qui hæc ſuauia terræ bona pro ſola,nudáq; uirtute cõtẽpſerit. Satis et huic parti faciamus,tum teſtimonijs diuinarũ literarũ,tum etiam probabilibus argumentis,ut æque clarũ ſit, & futura præſentibus,et diuina terrenis,et perpetua bre uibus eſſe anteponenda,quoniã temporalia ſunt præ mia uitiorũ,ſempiterna uirtutum. Exponam igitur ra tionẽ mundi,ut facile poſſit intelligi,quando,et quare ſit effectus à deo. qđ Plato,qui de mundi fabricatione diſſeruit,nec ſcire potuit,nec explicare,quippe qui cœ leſte myſterium,qđ non niſi prophetis,ac deo docente diſcitur,ignorabat. Ideóq; in ppetuũ dixit eſſe fabri catum,qđ longe ſecus eſt,quoniam quicqd eſt ſolido,ac graui corpore,ut initium cœpit aliquando,ita finẽ ca piat neceſſe eſt. Nã Ariſtot. cũ non uideret,quẽadmo dum poſſet tanta rerũ magnitudo iterire,et hanc præ ſcriptionẽ uellet effugere,ſemper ait fuiſſe mundũ,ac ſemper futurũ. Prorſus nihil uidit,qa quicquid eſt,ali quando habuerit principiũ neceſſe eſt,nec omnino,qc quã poteſt eſſe niſi cœperit. Nã cũ terram,et aquã,et ignem diſperire,conſumi,extinguíq; uideamus, quæ ſunt utiq; mundi partes,intelligitur totum eſſe morta le,cuius mẽbra ſunt mortalia. Ita fit,ut natum ſit,qc quid põt interire,ſed et omne,quod ſub uiſum oculorũ uenit,et corporale (ut ait Plato) & ſolubile ſit neceſſe

eſt. Vnus igitur Epicurus authore Democrito, ueridicus in hac re fuit, qui ait, & ortum aliquando, & aliquando eſſe periturum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, ſcilicet aut quibus de cauſis hoc tantum opus, aut quo tempore reſoluatur. Quod quoniã nobis Deus reuelauit, nec coniecturis id aſſequimur, ſed traditione cœleſti, docebimus ſedulo, ut tandem ſtudioſis ueritas appareat, nec uidiſſe, nec comprehendiſſe philoſophos ueritatem. ſed ita leuiter odoratos, ut tamen unde eos ille odor ſapientiæ tam ſuauis, tam iucundus afflarit, nullo modo ſenſerint. Interim neceſſarium puto admonere lecturos, q̄ hæc noſtra, quæ tradimus, prauæ, uitioſæq; mentes aut omnino non intelligent, (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ ſenſus omnes grauant, imbecillesq; reddunt) aut ēt ſi intelligent, diſſimulabunt tamen, & eſſe hæc uera nolent, quia trahuntur à uitijs, & ſciētes malis ſuis fauent, quorum ſuauitate capiuntur, & uirtutis uiam deſerunt, cuius acerbitate offenduntur. nam qui auaritia, & opum inexplebili quadam ſiti flagrant, quia nō poſſunt uenditis, aut elargitis, quæ amant, tenui cultu uitam degere, ſine dubio malunt id eſſe fictum, quo deſyderijs ſuis renūtiare coguntur. Item qui libidinum ſtimulis incitati (ut ait poeta) in furias, ignemq; ruunt, utiq; ĩcredibilia nos afferre dicunt, quia uulnerant aures eorum præcepta continentiæ, quæ illos uoluptatibus ſuis prohibent, quibus animam ſuam cum corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflãmati, omne ſtudium ſuum ad honores, acquirendos contulerunt,

ne ſi

ne ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidē cōmodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet, omni potentia, & honore contempto, humiles uiuere, atq; ita humiles, ut & accipere iniuriam poſſint, & referre nolint, ſi acceperint. Ii ſunt homines, qui contra ueritatem clauſis oculis quoquomodo latrant. Qui autem ſani erunt, id eſt non ita uitijs immerſi, ut inſanabiles non ſint, & credent his, & libenter accedent, & quæcunq; dicamus, aperta, & plana, & ſimplicia, et quod maxime opus eſt, uera, & inexpugnabilia illis uidebuntur. Nemo uirtuti fauet, niſi qui ſequi poteſt, ſequi autem nō facile eſt omnibus. Ii poſſunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces uirtutis effecit. Nam ſi uirtus eſt tolerantia malorum, non capiunt ergo uirtutem qui ſemper in bonis fuerunt, quia mala neq; experti ſunt, neq; ferre poſſunt aſſuetudine, ac deſyderio bonorū, quæ ſola nouerunt. Eo fit ut pauperes, & humiles Deo credant facilius, qui ſunt expediti quā diuites, qui ſunt impedimentis plurimis implicati, immo cathenati, & compediti ſeruiunt ad nutum dominæ cupiditati, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit, nec poſſunt in cœlum aſpicere, quoniam mens eorum in terram prona, humiq; defixa eſt. Virtutis autem uia non capit magna onera portantes, anguſtus admodū trames eſt, per quē iuſtitia hominem deducit in cœlum, hunc tenere non poteſt, niſi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam iſti locupletes multis, & ingentibus ſarcinis onerati, per uiā mortis incedunt, quæ latiſſima eſt, quoniam late perditio dominatur. His acerba ſunt, his uenena, quæ deus

ad iuſtitiam præcepit, quæq; nos Dei magiſterio de uirtute, ac ueritate diſſerimus. Quibus ſi repugnare audebunt, neceſſe eſt, hoſtes ſe eſſe uirtutis, iuſtitiæq; fateantur, aggrediar nunc quod ſupereſt, ut finis operi poſſit imponi. Id autem ſupereſt, ut de iudicio dei diſſeramus, quod tunc conſtituetur, cum dominus noſter redierit in terram, ut unicuiq; pro merito aut præmium perſoluat, aut pœnam. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, ſic in hoc ſecundum referamus aduentum, quem iudæi quoq; confitentur, et ſperant, ſed fruſtra, quoniam neceſſe eſt ad eos conſolādos reuertatur, ad quos conuocandos prius uenerat, nam qui uiolauerunt impie humilem, ſentient in poteſtate uictorem. Eaq; omnia, quæ legunt, & non intelligunt, deo repenſante patientur, quippe qui peccatis omnibus inquinati, et inſuper ſancto cruore perfuſi, ab illo ipſo, cui nefandas manus intulerunt, ſint ad æterna ſupplicia deſtinati. ſed erit nobis contra iudæos ſeparata materia, in qua illos erroris, & ſceleris conuincemus.

Quod aureum ſeculum, ideſt feliciſſimus ſtatus futurus eſt poſt iudicium. Et quare ratio mundi non poteſt ab homine comprehendi, & quod ueram ſapientiam non aſſequitur quis beneficio naturæ, ſed gratiæ.

Caput II.

N Vnc ignaros ueritatis inſtruamus. Diſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatum, ut iniuſtum hoc ſeculum decurſo temporum ſpatio terminum ſumat, extinctaq; protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam uitam reuocatis, quietum,

tranquillum, pacificum, aureum deniq; (ut poetæ uocant) ſeculum, Deo ipſo regnante floreſcat. In primis cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit, quod rationem mundi, quæ totam ſapiētiam continet, non comprehenderunt. Ea uero ſenſu proprio, & interna intelligentia non poteſt comprehendi, quod illi ſine doctore per ſeipſos facere uoluerunt. Itaq; in uarias ſibi ſæpe contrarias ſententias inciderunt, ex quibus exitum nō haberent, & in eodem luto (ſicut Comicus ait) hæſitauerunt, ſcilicet aſſumptionibus eorum, non reſpondēte ratione, cum aſſumpſiſſent quidem uera, ſed quæ affirmari, probariq; non poſſent ſine ſcientia ueritatis, rerumq; cœleſtium, quæ (ut ſæpe iam dixi) non poteſt eſſe in homine, niſi Deo docente percepta. Nam ſi poteſt homo intelligere diuina, poteſt & facere. Nam intelligere eſt quaſi ueſtigio ſubſequi. Non poteſt autem facere, quæ Deus, q̃a mortali corpore indutus eſt. Ergo nec intelligere quidem poteſt, quæ fecit Deus. Quod autem fieri non poſſit, ex immenſitate rerum, atq; operum diuinorum facile eſt unicuiq; metiri. Nam ſi mundū cum omnibus, quæ ſunt in eo, contemplari uelis, intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus anteſtet. Ita quantum inter opera diuina, et humana interest, tantum diſtare inter Dei, hominiſq; ſapientiam neceſſe eſt. Nam quia Deus incorruptus, atq; immortalis, et ideo ꝑfectus, q̃a ſempiternus eſt, ſapientia quoq; eius perinde, ut ipſa perfecta eſt. Nec obſtare illi quicq̃ poteſt, quia nulli rei Deus ipſe ſubiectus eſt. Homo autem quia ſubiectus eſt paſſioni, ſubiecta eſt & ſapientia eius errori, et ſicut hominis uitam multæ res im-

pediunt, quo minus poſſit eſſe perpetua, ita ſapientiā quoq; eius multis rebus īpediri neceſſe eſt, quo minus in perſpicienda penitus ueritate perfecta ſit. Ergo nulla eſt humana ſapiētia, ſi per ſe ad notionem ueri, ſciētiamq́; nitatur, quoniā mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa, neq; liberius euagari, neq; clarius perſpicere ueritatem poteſt, cuius notio diuinæ conditionis eſt. Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt, homo autem non cogitando, aut diſputando aſſequi eam poteſt, ſed diſcendo, & audiēdo ab eo, qui ſcire ſolus poteſt, et docere. Ideo M. Tullius ſententiam Socratis de Platone transferens dicentis, ueniſſe tempus, ut ipſe migraret è uita. Illos autē, apud quos cauſam ſuā perorabat, agere uitā. Vtrū melius ſit, inquit, Dij īmortales ſciunt, hominem autem arbitror ſcire neminē. Quare neceſſe eſt, omnes philoſophiæ ſectas alienas eſſe à ueritate, quia homines erant, qui eas conſtituerunt, nec ullum fundamentum, aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

Quantum errauerint ſtoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine, per quem factus eſt mundus, & quàm manifeſte contra Epicurum rationibus doceatur, mundum, et omnia, quæ in eo ſunt, dei prouidentia gubernari. Cap. III.

e

T quoniam de philoſophorū erroribus loquimur, Stoici naturam in duas diuidunt partes, unam, quæ efficiat, alteram, quæ ſe

ad faciendum tractabilē præbeat. In illa prima eſſe uim ſentiendi, in hac materiam, nec alterum ſine altero eſſe poſſe. Quomodo idē eſſe poteſt, quod tractat, & quod tractatur? Siquis dicat idem eſſe figulum, quod lutum, aut lutum idem eſſe, quod figulum, non' ne aperte inſanire uideatur? At iſti uno naturæ nomine duas res diuerſiſſimas comprehenderunt, Deum, & mundum, artificem, & opus, dicunt'q; alterum ſine altero nihil poſſe, tanquam natura ſit Deus mundo permiſtus, nam interdū ſic confundunt, ut ſit deus ipſe mens mundi, et mundus ſit corpus Dei. Quaſi uero ſimul eſſe cœperint mundus, & Deus, ac non ipſe mundum fecerit, quod & ipſi fatentur aliâs, cum hominum cauſa prædicant eſſe fabricatum, & eſſe ſine mundo, ſi uelit, poſſit. Siquidē Deus eſt diuina mens, & æterna, à corpore ſoluta, et libera, cuius uim, maieſtatem'q; quoniam intelligere non poterant, miſcuerunt eum mundo, ideſt operi ſuo.

Vnde eſt illud Virgilianum.

Totam'q; infuſa per artus

Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Vbi eſt ergo illud, quod ijdem ipſi aiunt, & factum eſſe diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo ſine mundo. Si regit, non utiq; ſicut mens corpus regit, ſed tanquā dominus domum, nauimq; gubernator, auriga currum, nec tamen miſti ſunt iis rebus, quas regunt. Nam ſi hæc omnia, quæ uidemus, dei membra ſunt, iam inſenſibilis ab his cōſtituitur Deus, quoniam membra ſenſu carent, et mortalis eſt, quoniam uidemus membra eſſe mortalia.

Poſſum enumerare, quoties repẽtinis quaſſatæ motibus uel hiauerint terræ, uel deſcenderint in abruptum, quoties demerſæ fluctibus & urbes, & inſulæ abierint in profundum, frugiferos campos, paludes inũdauerint, flumina, & ſtagna ſiccauerint, montes etiã uel decide rint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens, & internus ignis abſumit. Et hoc parum eſt, ſi mẽbris ſuis non parcat Deus, niſi etiã homini liceat aliquid in Dei corpus, Maria extruuntur, montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ uiſcera effodiuntur. Quid, quod ne arari quidem ſine laceratiõe diuini cor poris poteſt, ut iã ſcelerati, & impij ſimus, qui Dei mẽ bra uiolemus. Patitur'ne ergo uexari corpus ſuum Deus, & debilem ſe uel ipſe facere, uel ab homine fieri ſinit? niſi forte diuinus ille ſenſus, qui mundo, et omnibus mundi partibus permiſtus eſt, primam terræ faciem re liquit, ac ſe in ima demerſit, ne quid doloris de aſſidua laceratione ſentiret. Quod ſi hoc uanum, & abſurdũ eſt, tam igitur ipſi eguerunt, quàm hæc indigent ſenſu, qui nõ perſpexerũt, diuinum q̃dem ſpiritum eſſe ubiq; diffuſum, eoq; omnia contineri. Nec tamen ita, ut Deus ipſe, qui eſt incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis miſceatur. Illud ergo rectius, quod à Platone ſumpſerunt, à Deo factum eſſe mundum, & eius pro= uidentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos, qui idem ſenſerũt, docere, atq; explicare, quæ cauſa quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi, quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At idem ſtoici hominum inquiunt cauſa mũdus effectus eſt, audio. Sed epicurus ignorat,

ipſos homines quare, aut quis effecerit. Nã Lucretius, cum diceret mundum nõ eſſe à dijs conſtitutum, ſic ait.

Dicere porro hominum cauſa uoluiſſe parare
Præclaram mundi naturam— Deinde intulit,
Deſipere eſt. quid enim immortalibus, atq; beatis
Gratia noſtra queat largirier emolumenti,
Vt noſtra quicquam cauſa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanũ genus uel creatum, uel inſtitutum eſſet à Deo. Noſtrum hoc officium eſt, ſacramentum mundi, & hominis exponere, cuius illi expertes ſacrarium ueritatis nec attingere, nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum aſſumpſiſſent id, quod erat uerum, ideſt mundum à Deo, & hominum cauſa eſſe factum, tamẽ, quoniam eos in conſequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod aſſumpſerãt. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillum, & ruinoſum faceret, in æternũ dixit eſſe manſurum. Si hominum cauſa factus eſt, & ita factus eſt, ut eſſet æternus, cur ergo ipſi, quorum cauſa factus eſt, non ſunt ſempiterni? Si mortales, propter quos factus eſt, ergo & ipſe mortalis, atq; ſolubilis. Neque enim pluris eſt ipſe quàm ij, quorum gratia factus eſt, quod ſi ei ratio quadraret, intelligeret periturum eſſe, quia factus eſt, nec poſſe in æternum manere, niſi qđ tangi nõ poteſt. Qui autem negat hominũ cauſa factũ, hic nullam rationem tenet. Si.n. dicit ipſum fabricatorẽ ſua cauſa tantũ hæc opera eſſe molitũ, cur ergo nos nati ſumus? Cur mundo ipſo fruimur? Quid ſibi uult humani generis, cæterorumq; animantiũ fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur deniq; auge-

mur? minuimur? interimus? Quid habet rationis ipſa generatio, quid perpetua ſucceſſio? Nimirum uidere Deus uoluit, & ſuis uarijs imaginibus tanquam ſigilla confingere, quibus ſe oblectaret, et nihilo minus tamen, ſi ita eſſet, curæ haberet animantes, præcipueq; hominem, cuius imperio cuncta ſubiecit. Qui autem dicunt ſemper fuiſſe mundum, omitto illud, quod eſſe ipſe ſine aliquo principio non poteſt, unde extricare ſe nequeunt. Sed hoc dico, ſi ſemper mundus fuit, nullam poteſt habere rationem. Quomodo enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam ſumpſit exordium? Nam prius quàm fiat aliquid, aut ſtruatur, opus eſt conſilio, ut diſponi poſſit, quemadmodum fiat, nec incipi quicquam poteſt, ſine prouiſione rationis. Itaq; omne opus ratio præcedit, non habet ergo rationem quod factum non eſt. Atqui mundus habet rationem, qua & conſtat, & regitur. Ergo factus eſt, & ſi factus eſt, reſoluetur. Reddant ergo iſti rationem, ſi poſſunt, cur aut factus in principio ſit, aut poſtea reſoluatur. Quod quia docere non poterat Epicurus, ſiue Democritus, ſua ſponte natum eſſe dixit, ſeminibus inter ſe paſſim coeuntibus, quibus iterum reſolutis, diſſidium, atq; iteritum ſecuturum. Corrupit ergo quod recte uiderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis euertit, redegitq; mundum, & omnia, quæ in eo geruntur, ad ſimilitudinem cuiuſdam ſomni uaniſſimi, ſiquidē rebus humanis nulla ratio ſubſiſtat. Cū uero mundum, omnesq; partes eius, ut uidemus, mirabilis ratio gubernet, cum cœli temperantia, & æqualis in ipſa uarietate curſus aſtrorum, luminumq; cœ-

leſtium, temporum conſtans, ac mira deſcriptio, terrarum uaria fœcunditas, plana camporum, munimenta, & aggeres montium, uiriditas, ubertasq́; ſyluarum, fontium ſaluberrima eruptio, fluminũ opportuna inundatio, maris opulenta, & copioſa interfuſio, uentorum diuerſa, et utilis aſpiratio, cæteraq́; omnia ratione ſumma conſtent, quis tam cæcus eſt, ut exiſtimet ſine cauſa eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio prouidétiſſimæ rationis elucet? Si ergo ſine cauſa nec eſt, nec fit quicquam omnino, ſi & prouidentia ſummi DEI *ex diſpoſitione rerum, & uirtus ex magnitudine, & poteſtas ex gubernatione manifeſta eſt, hebetes ergo, & inſani, qui prouidentiam non eſſe dixerunt.* N*on improbarem, ſi* D*eos iccirco non eſſe dicerent, ut unum dicerent.* C*um autem ideo, ut nullum, qui eos deliraſſe non putat, ipſe delirat.*

Quod omnis res ad aliquem uſum facta eſt, etiã illa, quæ oĩno uidentur eſſe mala, & quare homo creatus ſit corpore fragili, et capax rationis. Cap. IIII

*S*ED *de prouidentia ſatis in primo libro diximus, quia ſi eſt, ut apparet, ex mirabilitate operum ſuorum, neceſſe eſt etiam hominem, cæterasq́; animantes eadem prouidentia creauerit.* V*ideamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani, quoniam conſtat, id quod ſtoici dicunt, hominum cauſa mundũ eſſe fabricatum, quáquam in hoc ipſo non mediocriter peccent, ꝙ non hominis cauſa dicunt, ſed hominum.* V*nius enim ſingularis appellatio*

totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quoniam ignorant unum hominem à Deo eſſe formatum, putantq; homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos eſſe generatos. At Hermes non ignorauit hominem & à Deo, & ad Dei ſimilitudinem factum, ſed redeo ad propoſitum. Nihil eſt (ut opinor) quod ſit propter ſeipſum factum, ſed quicquid omnino fit, ad uſum aliquem fieri neceſſe eſt. Quis eſt enim uel tam ineptus, uel tam otioſus, ut aggrediatur facere aliquid fruſtra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum ſperet? Qui domum ædificat, non idcirco ædificat, ut tantummodo domus ſit, ſed ut in ea poſſit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo aſſumit operam, ut tantum nauis appareat, ſed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod inſtruit, aut format, non propter ea id facit, ut tantum feciſſe uideatur, ſed ut uas illud effectum, capiat aliquid neceſſarium. Similiter cætera, quæcunq; fiunt, non utiq; inſuperuacuum, ſed ad uſus aliquos laborantur. Mundus igitur à Deo factus eſt, non utiq; propter ipſum mundum. Neq; enim aut calore ſolis, aut lumine, aut aſpiratione uentorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum ſenſu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici poteſt, quod Deus propter ſeipſum fecerit mundum, quoniam poteſt eſſe ſine mundo, ſicut fuit antea, et ijs omnibus, quæ in eo ſunt, quæq; generantur, Deus ipſe non utitur. Apparet ergo animantium cauſa mundum eſſe conſtructum, quoniam ijs rebus, quibus conſtat, animantes fruuntur, quæ ut uiuere, ut conſtare poſſint, omnia his neceſſaria temporibus certis ſubminiſtrantur. Rurſus cæ

teras animantes hominis cauſa eſſe factas ex eo clarũ eſt, quod homini ſeruiunt, & tutelæ eius, atque uſibus data ſunt, quoniam ſiue terrenæ ſunt, ſiue aquatiles, non ſentiunt mundi rationem ſicut homo. Reſpondendum eſt hoc loco philoſophis, maximeq́; Ciceroni, qui ait. *Cur omnia noſtri cauſa cum faceret, tantã uim natricum, uiperarumq́; fecerit? cur tam multa peſtifera terra, mariq; diſperſerit?* Ingens ad diſputandum locus eſt, ſed ut in tranſcurſu breuiter ſtringendus eſt. Quoniam homo ex rebus diuerſis, ac repugnantibus configuratus eſt animo, & corpore, ideſt cœlo, atq; terra, tenui, & comprehenſibili, æterno, ac temporali ſenſibili, atque bruto, luce prædito, atq; tenebroſo, ipſa ratio, ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi, & mala, bona, quibus utatur, mala, quæ uitet, & caueat. Idcirco enim data eſt illi ſapientia, ut cognita bonorum, malorumq́; natura, in appetendis bonis, & malis declinandis uim ſuæ rationis exerceat. Nam cæteris animantibus, quibus ſapientia data non eſt, munita indumentis naturalibus, & armata ſunt. Homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem dedit ſolam. Itaq; nudum formauit, et inermem, ut eum ſapientia & muniret, & regeret. Munimenta, & ornamenta eius non foris, ſed intus, non in corpore, ſed in corde conſtituit. Niſi ergo eſſent mala, quæ caueret, quæ à bonis, utilibusq́; diſtingueret, nõ eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo homini datum eſſe rationẽ, ut et piſces caperet uſus ſui gratia, & natrices, uiperasq́; uitaret ſalutis ſuæ cauſa. Aut idcirco bona ei, malaq; propoſita, quia ſapientiã accepe-

rat, cuius uis omnis in diſcernẽdis bonis, malisq; uerſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt uis, & ratio, & poteſtas hominis, propter quem mundũ ipſum, & uniuerſa, quæcunq; ſunt, Deus fecit, tantumq; illi honoris habuit, ut eũ præficeret uniuerſis, quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Aſclepiades noſter de prouidentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro, quem ſcripſit ad me. Atq; ideo, inquit, merito quis arbitretur, proximum ſibi locum diuinam prouidentiã dediſſe ei, qui potuit intelligere ordinationem ſuam. Nam ſol iſte eſt, quis eum uidet ita, ut intelligat, quia ſol eſt, & quantum gratiæ afferat cæteris inſtitutis? Hoc cœlum eſt, quis id ſuſpicit? terra hæc, quis eã colit? hoc pelagus, quis in eo nauigat? hic eſt ignis, qs eo utitur? Inſtituit ergo ſummus deus non propter ſe, quia nihilo indiget, ſed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

Quare homo creatus ſit, & quare ex contrarijs conſtet, & ꝙ ei domicilium conſtitutum ſit in medio, et uia duplex proponitur, quarum alteram miniſtrat natura, alteram largitur gratia. Et quid ſignificet, ꝙ homo primum quadrupedibus conformatur, & poſtea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis.

Caput V.

r Eddamus nunc rationem, quare hominem ipſum fecerit. Quod ſi philoſophi feciſſent, aut defendiſſent illa, quæ uera inuenerant, aut in maximos errores non incidiſſent. Hæc

eſt ſumma, hic ordo rerum eſt, quem qui non tenuerit, ueritas illi omnis elabitur. Hoc eſt deniq; quod efficit illis non quadrare rationem, quæ illis ſi effulſiſſet, ſi ſacramentum hominis omne cognouiſſent, nunquam diſputationes eorum, & oēm philoſophiam de tranſuerſo academia iugulaſſet. Sicut ergo mundū non propter ſe Deus fecit, quia commodis eius non indiget, ſed propter hominem, qui eo utitur, ita ipſum hominē propter ſe. Quæ utilitas Deo in homine, īquit Epicurus, ut eum propter ſe faceret? Scilicet ut eſſet qui opa eius intelligeret, qui prouidentiam diſponendi, rationem faciendi, uirtutem conſumandi, & ſenſu admirari, et uoce proloqui poſſet. Quorum omnium ſumma hæc eſt, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit, is artificem rerum omnium, is uerum patrem ſuum debita ueneratione proſequitur, qui uirtutē maieſtatis eius de ſuorum operum inuentione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri pōt, & mundum hominis, & hominem ſua cauſa Deum feciſſe, q̃ qđ ex omnibus animantibus ſolus ita formatus eſt, ut oculi eius ad cœlum erecti, facies ad Deum ſpectans, uultus cum ſuo parente communis ſit, ut uideatur hominem deus, quaſi porrecta manu alleuatum ex humo, ad contemplationē ſui excitaſſe. Quid ergo, inquit, deo cultus hominus confert beato, & nulla re indigenti? uel ſi tantum honoris homini habuit, ut ipſius cauſa mundum fabricaret, et inſtrueret eum ſapientia, ut dominum uiuentium faceret, eumq; diligeret tanquam filium, cur mortalem, fragilemq; conſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, obiecit? cū

oporteret & beatum eſſe hominem, tanquã coniun-ctum, & proximum Deo, & perpetuũ, ſicut ipſe eſt, ad quem colendum, & contemplandũ figuratus eſt? Quanquam hæc ferè in prioribus libris ſparſim docuimus, tamen quoniam proprie id materia nunc exigit, quia de uita beata diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentius, et plenius, ut diſpoſitio dei, & opus, uolũtasq; noſcatur. Cum poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine ullo malorum periculo, et metu conſtat, excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodũ infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo imbecillibus, fragilibusq; corporibus illigatas, conſtitueret inter bonum, malumq; medias, ut conſtantibus ex utriſq; naturis uirtutem proponeret, ne immortalitatem delicate aſſequerentur, ac molliter, ſed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmium ſumma cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauibus, & nexibilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorſum premente, ſedem illis, ac domicilium primo condendum eſſe decreuit. Itaq; ineffabili uirtute, ac potentia præclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinẽ leuibus elementis, & grauibus in imis depreſſis, & cœleſtia firmauit, & terrena conſtituit. Nõ eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniam in ſecundo libro uniuerſa executi ſumus. Lumina igitur poſuit in cœlo, quorum moderatione & claritas, & motus aptiſſimus ad utilitates uiuentim tem-

peratus eſt. Terræ autem, quam ſedem uoluit eſſe, fœcunditatem uariam gignendi, ac proferendi dedit, ut ubertas frugum, & herbarum, & uirentium pro natura, & uſu cuiuſq; generis alimoniam miniſtraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipſa terra, quam illi à principio in habitaculum præparauit. id eſt ſpiritum ſuum terreno corpore induit, & inuoluit, ut compactus ex rebus diuerſis, ac repugnantibus, bonum, ac malum caperet. & ſicut terra ipſa fœcunda eſt ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod aſſumptũ eſt è terra, generandi copiam, facultatem'q; procreandæ ſobolis accepit. ut quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis uitæ ſpatio cederet, & illud, quod fragile, atq; imbecillum gerebat, perpetua ſucceſſione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit, atq; fragilem, cum illius cauſa mundũ ædificaſſet? Primum ut infinita uis animarum gigneretur, omnem'q; terram multitudine oppleret. Deinde ut proponeret homini uirtutem, id eſt tolerantiam malorum, ac bonorum, per quam poſſet præmium immortalitatis adipiſci. Nam quia homo ex duabus rebus conſtat, corpore, atq; anima, quorum alterum terrenum eſt, alterum cœleſte, duæ uiæ homini attributæ ſunt, una tẽporalis, quæ corpori aſſignatur, altera ſempiterna, quæ animæ ſubiacet. Illam naſcendo accepimus, hanc aſſequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante diximus) ſine ulla difficultate cõſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus, et ideo finitur. Hæc uero cœleſtis, ſicut aĩa, et ideo terminũ nõ habet.

Illam primam neſcientes accepimus, hanc ſecundam ſcientes. Virtuti enim non naturæ datur, quia uoluit nos Deus uitam nobis in uita comparare. Idcirco hãc præſentem dedit, ut illam ueram, & perpetuam, aut uitijs amittamus, aut uirtute mereamur. In hac corporali non eſt ſummum bonum, quoniam ſicut neceſſitate diuina nobis data eſt, ita rurſus diuina neceſſitate ſoluetur. Ita quod finem habet, ſummum bonum non habet. In illa uero ſpiritali, quam per nos ipſi acquirimus, ſummum bonum continetur, quia nec malum poteſt habere, nec finem. cuius rei argumentum natura, & ratio corporis præbet. Cætera nanq; animalia in humum uergunt, quia terrena ſunt, nec capiũt immortalitatem, quæ de cœlo eſt. Homo autem rectus in cœlum ſpectat, quia propoſita eſt illi ĩmortalitas, nec tamen uenit, niſi tribuatur homini à Deo. Nam nihil intereſſet inter iuſtum, et iniuſtum, ſiquidem omnis homo natus, immortalis fieret, ergo immortalitas non ſequela naturæ, ſed merces, præmiumq; uirtutis eſt. Denuq; homo nõ ſtatim, quando natus eſt, rectus ingreditur, ſed quadrupes primo, quia ratio corporis, & huius præſentis uitæ communis eſt nobis cum mutis animalibus. Poſt deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingua eius in eloquium ſoluitur, et mutum animal eſſe deſinit. Quæ ratio docet mortalem naſci hominẽ. Poſtea uero immortalem fieri, cum cœperit ex Deo uiuere, ideſt iuſtitiam ſequi, quæ continetur in Dei cultu, cum excitauerit hominem deus ad aſpectum cœli, ac ſui. Quod tunc fit, cum homo cœleſti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe uitæ prio

ris, &

ris, & incremento diuini uigoris accepto, fit homo perfectus, & plenus. Ergo quia uirtutem propoſuit homini Deus, licet anima, & corpus conſociata ſint, tamen contraria ſunt, & impugnant inuicem. Animi bona mala ſunt corporis. ideſt opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris, mortisq; contemptus. Itē corporis bona, mala ſunt animi, hoc eſt cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuauitas uariarum uoluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo neceſſe eſt iuſtum, et ſapientem in omnibus malis eſſe, quoniam malorum uictrix eſt fortitudo. Iniuſtos autem in diuitijs, in honore, in poteſtate. Hæc enim bona corporalia, & terrena ſunt. Illi autem, qui terrenam uitam agunt, nec aſſequi immortalitatem queunt, quia ſe uoluptatibus dediderūt, quæ ſunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubiecta, ſicut corpus animæ. Quiſquis ergo animæ uitā maluerit, uitam corporis contemnat neceſſe eſt, nec aliter eniti ad ſummum poterit, niſi quæ ſunt ima, deſpexerit. Qui autem corporis uitam fuerit amplexus, et cupiditates ſuas in terram deiecerit, illam ſuperiorem uitam conſequi non poteſt. Sed qui mauult bene uiuere in æternum, male uiuet ad tempus, & afficietur omnibus moleſtijs, & laboribus, quādiu fuerit in terra, ut habeat diuinum, ac cœleſte ſolatiū. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in æternū, quia damnabitur Dei ſententia ad pœnam, qui cœleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit, & honorari ab homine tanquā pater, ut uirtutem, & ſapientiam teneat, quæ ſola immor-

talitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet pietatem hominis, qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, ut ſit in æternum beatus, ſitq; apud Deū, et cū deo ſemp.

Item quare mundus creatus ſit, quare homo, quā inanis ſit cultus deorum. Cap. VI.

Nunc totam rationem breui circunſcriptione ſignemus. idcirco mundus factus eſt, ut naſcimur. Ideo naſcimur, ut agnoſcamus factorē mundi, ac noſtri Deū. Ideo agnoſcamus, ut colamus. Ideo colimus, ut īmortalitatem pro mercede laborū capiamus, quoniā maximis laboribus cultus dei conſtat. Ideo præmio īmortalitatis afficimur, ut ſimiles angelis effecti, ſummo patri, ac Deo in perpetuū ſeruiamus, et ſimus æternum deo regnum. Hæc ſumma rerum eſt, hoc arcanum Dei, hoc myſterium dei, hoc myſterium mundi. à quo ſunt alieni, qui ſequentes præſentem uoluptatem terreſtribus, ac fragilibus bonis ſe addixerunt, & animas ad cœleſtia genitas, ſuauitatibus mortiferis, tanq̃ luto, cœnóue demerſerunt. Quæramus nunc uiciſſim, an in cultu Deorum ratio ulla ſubſiſtat, qui ſi multi ſunt, ſi ideo tantum ab hominibus coluntur, ut præſtent illis opes, honores, uictorias, & quæq; alia, quæ non niſi ad præſens ualent, ſi ſine cauſa gignimur, ſi in hominibus procreandis prouidentia nulla uerſatur, ſi caſu nobiſmetipſis, ac uoluptatis noſtræ gratia naſcimur, ſi nihil poſt mortem ſumus, qd poteſt eſſe tam ſuperuacuū, tam inane, tam uanum, quàm

humana res, & quàm mundus iſte, qui, cum ſit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione conſtitutus, tamen rebus ineptis uacet. Cur. n. uentorũ ſpiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant? ut fruges terra producat? ut uarios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerum laboret, nequid deſit earum rerum, quibus uita hominum ſuſtinetur, ſi eſt inanis, ſi ad nihilũ interimus, ſi nihil eſt in nobis maioris emolumenti Deo? Quod ſi eſt dictu nefas, nec putandũ eſt fieri poſſe, ut non ob aliquam maximã rationem fuerit conſtitutum, quod uideamus maxima rõne conſtare. Quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus prauarũ religionum, & in hac perſuaſione philoſophorũ, qua putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur dij hominibus tã diligenter ſuis quæq; temporibus exhibeant? An ut illis far, et merũ demus, & odorem thuris, & ſanguinem pecudum? quæ neq; immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fraglia, neq; uſui eſſe ex partibus corporũ, quia hæc ad uſum corporalium data ſunt. Et tamen ſi ea deſyderarent, ſibiipſi poſſent exhibere, cum uellent. Siue igitur intereunt animæ, ſiue in æternum manent, quã rõnem cõtinet cultus Deorũ, aut à quo mundus factus ẽ? Cur, aut qñ, aut quouſq;, quatenus hoĩes, aut q̃obrẽ procreati? Cur naſcuntur, intereũt, ſuccedũt, renouãtur? Quid ue ex cultibus Deorũ aſſequuntur, q̃ poſt mortem nihil futuri ſũt? Quid præſtant? Quid pollicẽtur? Quid minãtur aut hoĩbus, aut dijs dignũ? uel ſi manẽt aĩæ poſt obitũ, q̃d de his faciũt, facturi ue ſunt? Quid illis opus eſt theſauro aĩarum? Ipſi illi ex quo fonte oriuntur?

Quomodo, aut quare, aut unde multi ſunt? ita fit, ut ſi ab illa rerum ſumma, quam ſuperius comprehendimus, aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

Quare philoſophi nequiuerint comprehēdere ueritatem integre, quam tamen, ſicut exempla declarāt, particulatim comprehenderunt totam, ſed defendere nequiuerunt. Caput VII

Quam ſummam quia philoſophi non comprehenderunt, nec ueritatem comprehendere potuerunt, quãuis ea ferè, quibus ſumma ipſa conſtat, & uiderint, & explicauerint, ſed diuerſi, ac diuerſe omnia illa protulerunt, nō annectentes nec cauſas rerum, nec conſequentias, nec rationes, ut ſummam illam, quæ continet uniuerſa, & compingerent, et implerent. Facile eſt autem docere, penè uniuerſam ueritatem per philoſophos, & ſectas eſſe diuiſam. Nonenim ſic philoſophiā nos euertimus, ut academici ſolent, quibus ad omnia reſpondere propoſitum eſt, quod eſt potius calũniari, et illudere. ſed docemus, nullam ſectam fuiſſe tam deuiam, nec philoſophorum quēquam tam inanem, qui non uiderit aliquid ex uero. Sed dum contradicendi ſtudio inſaniũt, dum ſua etiam falſa defendunt, aliorum etiam uera ſubuertunt, non tantum illis ueritas elapſa eſt, quam ſe quærere ſimulabant, ſed ipſi etiam potiſſimum ſuo uitio perdiderunt. Quod ſi extitiſſet aliquis, qui ueritatem ſparſam per ſingulos, per ſectasq; diffuſam colli

geret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, niſi ueri peritus, ac ſciens poteſt. Verum autem ſcire non niſi eius eſt, qui ſit doctus à deo. Nemo enim poteſt aliter repudiare quæ falſa ſunt, eligere, ac probare quæ uera. ſed ſi uel caſu id efficeret, certiſſime philoſopharetur. Et quãuis non poſſet diuinis teſtimonijs illa defendere, tamen ſeipſam ueritas illuſtraret ſuo lumine. Quare incredibilis eſt error illorum, qui, cum aliquam ſectam probauerint, eiq; ſe addixerint, cæteras dãnant tanquam falſas, & inanes. Armant'q; ſe ad prælian dum, nec quid defendere debeant ſcientes, nec quid refutare. incurſant'q; paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt quicunq; diſſentiunt. Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones nulla extitit philoſophia, quæ ad uerum propius accederet. Nam particulatim uerĩtas ab his tota comprehenſa eſt. Factum eſſe mundũ à Deo dixit Plato. Idẽ prophetæ loquuntur. Idem'q; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant ergo qui omnia uel ſua ſponte nata eſſe dixerunt, uel minutis ſeminibus conglobatis, quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neq; fieri, neq; diſponi, & ordinari ſine aliquo prudentiſſimo authore potuit, & ea ipſa ratio, qua conſtare, ac regi omnia ſentiuntur, ſolertiſſimæ mentis artificem confitetur. Hominum cauſa mũdum, & omnia, quæ in eo ſunt, eſſe facta ſtoici loquuntur, idem nos diuinæ literæ docent. Errauit ergo Democritus, qui uermiculorũ modo putauit effuſos eſſe de terra nullo authore, nullá'q; ratione. Cur enim formatus ſit homo, diuini ſacramenti eſt, quod quia ille ſci-

re non poterat, humanam uitam deduxit ad nihilum. Ad uirtutem capeſſendam naſci homines Ariſton diſſeruit. Idem nos monemur, ac diſcimus à prophetis. Igitur falſus Ariſtippus, qui hominem uoluptati .i. malo, tanquam pecudem ſubiugauit. Immortales eſſe animas Pherecydes, & Plato diſputauerunt. Haec uero propria eſt in noſtra religione doctrina. Ergo Dicaearchus cum Democrito errauit, qui perire cum corpore, ac diſſolui argumentatus eſt. Eſſe inferos Zenon ſtoicus docuit, & ſedes piorum ab impijs eſſe diſcretas, & illos quidem quietas, ac delectabiles incolere regiones, hos uero luere poenas in tenebroſis locis, atq; in coeni uoraginibus horrendis. Idem nobis prophetae palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poetarum id eſſe figmentum putauit, & illas inferorum poenas, quae feruntur, in hac eſſe uita interpretatus eſt. Totam igitur ueritatem, et omne diuinae religionis arcanum philoſophi attigerũt. Sed alijs refellentibus defendere id, quod inuenerant, nequiuerunt, quia ſingulis ratio nõ quadrauit, nec ea, quae uera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut ſuperius nos fecimus.

De immortalitate animae, & quibus eam argumentis Plato ſit conatus aſtruere. Cap. VIII.

Num eſt igitur ſummum bonum immortalitas, ad quam capiẽdam & formati à principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus, hanc ſpectat humana natura, ad hãc nos prouehit uirtus. Quod bonum q̃a comprehendimus, ſupereſt etiã,

ut de ipſa immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quis ad rem conferant multum, tamen parum habent firmitatis ad probandam, & implendam ueritatem, quoniā nec rationē myſterij totius magni conſumauerat, in unumq́; collegerat, nec ſummū bonū comprehē derat. Nā licet uerū de immortalitate animæ ſentiret, tamen non ita de illa tanq̄ de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis eligere poſſumus ueritatē, q eam nō ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed diuina traditione cognouimus. Plato autem ſic argumentatus eſt, immortale eſſe qcqd per ſeipſum & ſentit, & ſemper mouetur. Quod .n. principiū motus non habet, nec finē habiturum, qa deſeri à ſemetipſo nō poteſt. quod argumentum etiā mutis animalibus æternitatem daret, niſi adiectione ſapiētiæ diſcreuiſſet. Addidit igitur, ut effugeret hanc cōmunitatem fieri nō poſſe, qn ſit immortalis animus humanus, cuius miranda ſolertia inueniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atque diſcendi, & memoria præteritorum, et prouidentia futurorum, & artium plerunq; innumerabilium ſcientia, qua cæteræ careant animantes, diuina, & cœleſtis appareat, qa origo animi, q tanta capiat, et tanta cōtineat, nulla reperiatur in terra. Siquidem ex concretione terrena nihil habeat admiſtum, ſed neceſſe eſt in terrā reſolui, quod eſt in hoīe ponderoſum, et diſſolubile. Quod autē tenue, ac ſubtile, id uero eſſe indiuiduū, ac domicilio corporis uelut carcere liberatum, ad cœlū, & naturā ſuā peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipſum late, copioſéq; explicātur. In eadē ſnia fuit ēt Pythagoras antea, eiuſdemq́; præceptor

Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum diſputaſſe. Qui omnes, licet eloquentia excellerent, tamen in hac duntaxat contentione nõ minus authoritatis habuerunt, qui contra hanc ſententiam diſſerebant. Dicæarchus primo, deinde Democritus, poſtremo Epicurus, adeo ut res ipſa, de qua inter ſe pugnabant, in dubium uocaretur, deniq; et Tullius expoſitis horum omnium de ĩmortalitate, ac morte ſententijs, neſcire ſe quid ſit uerum pronuntiauit.

Harum inquit ſententiarum quæ uera ſit, deus aliquis uiderit. Et rurſus alibi. Quoniã utraq;, iqt, earum ſententiarum doctiſſimos habuit authores, nec quid certi ſit diuinari poteſt. Verũ opus nobis diuinatione non eſt, quibus ueritatem diuinitas ipſa patefecit.

Quæ ſit de ĩmortalitate animæ fidelis aſſertio. Et q laborum, uirtutumq; finis beata æternitas eſt.

Caput IX.

b His itaq; argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius inuenit, animarum æternitas probari, ac perſpici poteſt, quæ nos breuiter collegimus, quoniam properat oratio ad narrandum iudicium Dei maximum, quod in terra propinquãte ſeculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniã deus ab homine uideri non poteſt, ne quis tamen ex eo ipſo putaret Deum non eſſe, quia mortalibus oculis nõ uideretur, inter cætera inſtitutorum ſuorum miracula, fecit etiam multa, quorum uis quidem apparet, ſubſtantia tamen non uideretur, ſicut eſt Vox, Odor, Ventus, ut harum rerum argumento, & exemplo, etiam

Deum, licet ſub oculos non uenit, de ſua tamen ui, & effectu, & operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uento fortius? aut odore uiolentius? Hæc tamen, cum per aerem feruntur, ad ſenſusq; noſtros ueniút, et eos potentia ſua impellunt, non cernuntur acie luminum, ſed alijs corporis partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis, alióue fragili ſenſu comprehendendus eſt, ſed mentis oculis intuendus, cum opera eius præclara, & miranda uideamus. Nam illos, qui nullum omnino deum eſſe dixerunt, non modo philoſophos, ſed ne homines quidem eſſe dixerim, qui mutis ſimillimi ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil omnino cernentes animo, & ad ſenſum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis contuebantur. Et quia uidebant aut bonis accidere aduerſa, aut malis proſpera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non prouidentia conſtitutum. Hinc iam prolapſi ſunt ad deliramenta, quæ talem ſententiam neceſſario ſequebantur. Quod ſi eſt deus & incorporalis, & inuiſibilis, & æternus, ergo non icirco interire animam credibile eſt, quia non uidetur, poſtquã receſſit à corpore, quoniam conſtat eſſe aliquid ſentiens, ac uigens, quod non ueniat ſub aſpectum. At enim difficile eſt animo cõprehendere, quẽadmodum poſſit anima retinere ſenſum ſine ijs partibus corporis, in quibus ineſt officiũ ſentiendi. Quid de Deo? Num facile eſt comprehendere quemadmodũ uigeat ſine corpore? Quod ſi Deos eſſe credunt, qui ſi ſunt, utiq; ſunt expertes corporum, neceſſe eſt humanas animas eadem ratione ſubſiſtere, quoniam ex ipſa

ratione, ac prouidentia intelligitur, eſſe quædam in homine, ac Deo ſimilitudo. Deniq; illud argumentum, q̄d & M. Tul. uidit, ſatis firmum eſt. ex eo æternitatem animæ poſſe dignoſci, quia nullum ſit aliud animal, quod habeat notitiam Dei aliquam, religioq́; ſit penè ſola, quæ hominem diſcernat à mutis. quæ cum in hominem ſolum cadat, profecto teſtatur id affectare nos, id deſyderare, id colere, quod nobis familiare, q̄d proximum ſit futurum. An aliquis, cum cæterarum animantium naturam conſyderauerit, quas pronis corporibus abiectas, in terramq́; proſtratas, ſummi Dei prouidentia effecit, ut ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rationis habere cum cœlo, poteſt non intelligere ſolum ex omnibus cœleſte, ac diuinum animal eſſe hominem, cuius corpus ab humo excitatum, uultus ſublimis, ſtatus erectus, originem ſuam quærit, et quaſi contempta humilitate terræ ad altum nititur, quia ſentit ſummum bonum in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorq; conditionis ſuæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificē ſuū ſpectat. Quā ſpectationem Triſmegiſtus θεωρίαν rectiſſime nominauit, quæ in mutis animalibus nulla eſt. Cum autem ſapientia, quæ ſoli homini data eſt, nihil aliud ſit, q̄ Dei notitia, apparet animam non interire, neq; diſſolui, ſed manere in ſempiternum, quia Deum, qui ſempiternus eſt, & quærit, & diligit, ipſa cogente natura, ſentiens uel unde orta ſit, uel quò reditura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum eſt, quod homo ſolus cœleſti elemento utatur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia ſibi, & inimica ſunt, conſtet igne, et aqua,

quorum alterũ cœlo, alterum terræ aſcribitur, Cæteræ animantes, quia terrenæ, mortaleſq; ſunt, terreno, grauiq; utuntur elemento, hõ ſolus ignẽ in uſu habet, qđ eſt elementum leue, ſublime, cœleſte. Ea uero, quæ põderoſa ſunt, ad mortẽ deprimũt, et quæ leuia ſunt, ad uitam ſubleuant, qa uita in ſummo ẽ, mors in imo. Et ut lux eſſe ſine igne nõ põt, ſic uita ſine luce. Igitur ignis elementũ eſt lucis, ac uitæ, unde apparet hoiem, qui eo utitur, immortalem ſortitũ eſſe conditionẽ, qa id illi familiare eſt, qđ facit uitam. Virtus quoq; homini ſoli data magno argumento eſt, immortales eſſe aias, qđ nec erit ſecundum naturã, ſi aia extinguitur. Huic enim præſenti uitæ nocet. Nam uita iſta terrena, quã cõem cum mutis aialibus ducimus, & uoluptatem expetit, cuius uarijs fructibus, ac ſuauitatibus delectatur, & dolorẽ fugit, cuius aſperitas naturã uiuentium acerbis ſenſibus lædit, et ad mortem perducere nititur, quæ diſſoluit aiantes. Si ergo uirtus & prohibet ijs bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur, ergo malum eſt Virtus, & inimica naturæ, ſtultumq; iudicari neceſſe eſt, qui eã ſequitur, quoniam ſe ipſe lædit et fugiendo bona præſentia, et appetendo æque mala ſine ſpe fructus amplioris. Nã cũ liceat nobis iucũdiſſimis frui uoluptatibus, non'ne ſenſu carere uideamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in cõtẽptu, in ignominia uiuere, aut ne uiuere qdẽ, ſed dolere, cruciari, et mori? Ex qbus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit uoluptas omiſſa penſari. Si aũt uirtus malũ nõ ẽ, facitq; honeſte, ꝙ uoluptates uitioſas, turpeſq; contẽnit,

& fortiter, ꝙ nec dolorem, nec mortem timet, ut officiũ ſeruet. Ergo maius aliquod bonum aſſequatur neceſſe eſt, quã ſunt illa, quæ ſpernit. At uero morte ſuſcepta, quod ulterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

Item de immortalitate animæ, & ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur, & amitti non poteſt. Et ꝙ uita duplex eſt, & item mortes duæ homini præponuntur. Caput X.

Tranſeamus nunc uiciſſim ad ea, quæ uirtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt. cum ad præſens enim mouetur iræ impetus, recepta ultione ſedatur, libidinis uoluptas, corporis finis eſt. Cupiditatem autem ſatietas earum rerũ, quas expetit, aut aliorum affectuũ commotiones interimunt. Ambitio, poſtquam honores, quos uoluit, adepta eſt, conſeneſcit. Item cætera uitia conſiſtere, ac permanere non poſſunt, ſed ipſo fructu, quem expetũt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem ſine ulla intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eo poteſt, qui eam ſemel cœpit. Nam ſi habeat interuallũ, ſi aliquando ea carere poſſumus, redibunt protinus uitia, quæ uirtutem ſemper impugnant. Non eſt igitur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquando ſecedit. Cum uero ſibi domiciliũ ſtabile collocauit, in omni actu uerſari eam neceſſe eſt. Nec poteſt fideliter depellere uitia, & fugare, niſi pectus, quod inſedit, perpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo uirtutis perpetuitas indicat,

humanum animum, ſi uirtutem ceperit, permanere, quia & uirtus perpetua eſt, & ſolus animus humanus uirtutem capit. Quoniam igitur contraria ſunt uitia uirtuti, omnis ratio diuerſa, & contraria ſit neceſſe eſt, quia uitia commotiones, et perturbationes animi ſunt. Virtus è contrario lenitudo, & tranquillitas animi eſt. Quia uitia temporalia, & breuia ſunt, uirtus perpetua, & conſtans, & par ſibi ſemper. Quia uitiorum fructus, id eſt uoluptates, æque, ut ipſa, breues, temporalesq; ſunt. Virtutis ergo fructus, ac præmiũ ſimpiternum eſt, quia uitiorum commodum in præſenti eſt, uirtutis igitur in futuro. Ita fit, ut in hac uita uirtutis præmium nullum ſit, quia uirtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut uitia, cum in actu ſuo finiuntur, uoluptas, & præmia eorum ſequuntur, ita uirtus, cum finita eſt, merces eius inſequitur. Virtus autem nunquã niſi morte finitur, quoniam & in morte ſuſcipienda ſummum eius officium eſt. Ergo præmium uirtutis eſt poſt mortem. Deniq; Cicero in Tuſculanis, quãuis dubitanter, tamen ſenſit, ſummum homini bonum non niſi poſt mortẽ contingere. Fidenti animo, inquit, ſi ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut ſummum bonum, aut nullũ malum eſſe cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem, ſed ad præmium uirtutis admittit. Qui autem ſe (ut ait idẽ) uitijs, ac ſceleribus cõtaminauerit, uoluptatiq; ſeruierit, is uero damnatus æternam luet pœnam, quam diuinæ literæ ſecundam mortem nominant, quæ eſt perpetua, & grauiſſimis cruciatibus plena. Nam ſicut duæ uitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis, ita

& mortes duæ propoſitæ ſunt, una pertinens ad corpus, qua cunctos ſecundum naturam fungi neceſſe eſt. altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, uirtute uitatur. & ut hæc uita temporalis eſt, certosq; terminos habet, quia corporis eſt, ſic et mors æque temporalis eſt, certumq; habet finem, quia corpus attingit.

De reſurrectione corporum mortuorum, & morte, & animarum perpetuitate. Cap. XI.

Impletis ergo temporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem uitam temporalis mors ſequitur, conſequens eſt, ut reſurgant animæ ad uitam perennem, quia finem mors temporalis accipit. Rurſus, ſicut uita animi ſempiterna eſt, in qua diuinos, & ineloquibiles imortalitatis ſuæ fructus capit, ita & mors eius perpetua ſit neceſſe eſt, in qua perennes pœnas, & infinita tormenta pro peccatis ſuis pendet. Ergo in ea cōditione res poſita eſt, ut qui beati ſunt in hac uita corporali, atq; terrena, ſemper miſeri ſint futuri, quia iā bonis, quæ maluerunt, potiti ſunt, quod iis euenit, qui deos adorant, Deum negligunt. Deinde qui iuſtitiam ſequentes in hac uita miſeri fuerint, & contempti, & inopes, & ob ipſam iuſtitiam contumelijs, & iniurijs ſæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri, ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his utiq; contingit, qui contemptis terreſtribus Dijs, & fragilibus bonis, cœleſtem religionem Dei ſequuntur, cuius bona, ſi

eut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera cor poris, atq; animi? Non'ne indicant eſſe animam mor tis expertem? Nam corpus, quia ipſum fragile eſt, atq; mortale, quæcunq; opera molitur, æque caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interi tum redigatur, uel iniuria hominum, uel ipſa confe ctrice rerum omnium uetuſtate. At uero animi ope ra uidemus æterna. Nam quicunq; contemptui præ ſentium ſtudentes, in memoriam monimenta ingenio rum, factorum'q; magnorum reliquerunt, ij plane mentis ſuæ, ac uirtutis nomen indelebile quæſierunt. Ergo ſi opera corporis ideo mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt, ſequitur ex eo, ut anima immortalis appa reat, quia uidemus opera eius non eſſe mortalia. Eo dem modo deſyderia quoq; corporis, animi'q; decla rant, alterum eſſe mortale, alterū ſempiternum. Cor pus enim nihil niſi temporale deſyderat, ideſt cibum potum, indumentum, quietem, uoluptatem. Et tamen hæc ipſa ſine ui, & adminiculo animi nec cupere, nec aſ ſequi poteſt. Animus autem per ſe multa deſyderat, quæ ad officium, fructum'ue corporis non redūdent, eaq; non fragilia, ſed æterna ſunt, ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui conſtat ab ſtinentia cupiditatum, ac libidinum, patientia dolo ris, ac contemptu mortis, etiam contra corpus anima cō cupiſcit. Vnde credibile eſt non interire animam, ſed diſſociari à corpore, q̃a corpus ſine anima nihil pōt, animus aūt poteſt multa, et magna ſine corpe. Quid, ꝙ ea, quæ uiſibilia ſunt oculis, et tangibilia manu, q̃a

æternam uim pati poſſunt, æterna eſſe non poſſunt? Ea uero, quæ neq; ſub tactum, neq; ſub uiſum ueniũt, ſed tantummodo uis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam uim patiuntur extrinſecus. Corpus autem ſi ideo mortale eſt, quia uiſui pariter, ac tactui ſubiacet, ergo & anima idcirco immortalis eſt, quia nec tangi poteſt, nec uideri.

Item de ĩmortalitate animæ contra Lucretium, et Epicurum. Et de differentia mentis, & animæ, & corporum reſurrectione. Caput XII.

Nunc argumenta eorũ, qui contra dixerũt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus eſt, quoniam cum corpore, inquit, anima naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt. At nõ eſt par utriuſq; ratio. Solidum enim, & comprehenſibile corpus eſt, & oculis, & manu. Anima uero tenuis, & tactum, uiſumq́; fugiẽs. Corpus ex terra fictum, atq; ſolidatum eſt, anima in ſe nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato diſſerebat. Nec enim tantam poſſet habere ſolertiam, tantam uim, tantam celeritatem, niſi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoſo, & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & uiſibile, corrumpitur, atq; occidit, nec uim repellere poteſt, quia ſub aſpectum, & ſub tactum uenit. Anima autem, quia tenuitate ſua omnẽ tactum fugit, nullo ictu diſſolui poteſt. Ergo quamuis inter ſe coniuncta, & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrena concretione formatum, quaſi uaſculum ſit

lum ſit alterius, quod eſt à cœleſti ſubtilitate deductum, cum uis aliqua utrunq; diſcreuerit, quæ diſcretio mors uocatur, tum utrunq; in naturam ſuam recedit, quod ex terra fuit, id in terram reſoluitur, quod ex cœleſti ſpiritu, id conſtat, ac uiget ſemper, quoniam diuinus ſpiritus ſempiternus eſt. Deinde idem Lucretius oblitus quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos uerſus poſuit.

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terras, & quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſum cœli rellatum templa receptant.

Quod eius non erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat. ſed uictus eſt ueritate, & imprudenti ratio uera ſurrepſit. Præterea idipſum, quod colligit, diſſolui animam, hoc eſt ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium conuerti poteſt. Non enim ſimul iterit, ſed anima diſcedente integrum per multos dies manet, et plerunq; medicatum diutiſſime durat. Nam ſi ut ſimul naſcuntur, ſimul interirent, non diſcederet repente anima, corpus'q; deſereret, ſed uno temporis pũcto utrunq; pariter diſſiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret, ac periret, quã celeriter anima diſcedit. Immo uero diſſoluto corpore anima uaneſceret, uelut humor fracto uaſe diffuſus. Nam ſi terrenum, et fragile corpus poſt ſe ceſſum animæ non ſtatim defluit, in terram'q; tabeſcit, ex qua illi origo eſt, ergo anima, quæ fragilis non eſt, in æternum manet, quoniam origo eius æterna eſt. Quoniam creſcit, inquit, ſenſus in pueris, et in iuue-

nibus uiget, et in ſenibus diminuitur, apparet eſſe mortalem. Primum *non eſt idem mens, et anima.* Aliud *eſt enim, quo uiuimus, aliud, quo cogitamus.* Nam *dormientium mens, non anima ſopitur, et in furioſis mens extinguitur, anima manet, et ideo nõ exanimes, ſed dementes uocantur.* Mens *ergo, ideſt intelligentia, uel augetur, uel minuitur pro ætate.* Anima *in ſtatu ſuo ſemper eſt, ex quo tempore ſpirandi accepit facultatem, eadẽ uſq; ad ultimum durat, donec emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuam reuolet.* Deinde *ꝙ anima quãuis à* Deo *ſit inſpirata, tamen quia tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt, ſcientiam non habet, quæ eſt diuinitatis.* Audit *ergo, ac diſcit omnia, & ſapientiam diſcendo, & audiendo capit, & ſenectus non minuit ſapientiam, ſed auget, ſi tamen iuuenilis ætas uirtute decurſa eſt.* Sed *ſi nimia ſenectus fregerit membra, non eſt animæ uitium, ſi uiſus euanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit, ſed corporis.* At *enim memoria defecit. quid mirum ſi labentis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliuiſcitur, non aliter futura diuina, quàm ſi carcerem, quo cohibetur, effugerit.* Verum *eadem, inquit, dolori, ac luctui obnoxia eſt. & ebrietate dementiæ, unde fragilis, & mortalis apparet.* Idcirco *igitur uirtus, & ſapientia neceſſaria ẽ, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo, ac uidendo, fortitudine repellatur, & uoluptas non modo potandi, ſed etiam cæterarum rerum abſtinentia ſuperetur.* Nam *ſi careat uirtute, ſi uoluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis eſt fabricatrix, &*

uoluptas mortis. Mors autem (ſicut oſtendi) non funditus perimit, ac delet, ſed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorſus anima non poteſt, quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt, orignem cepit. Anima etiam, inquit, morbum corporis ſentit, & obliuionem ſui patitur. Et ſicut ægreſcit, ſic etiam ſæpe ſanatur. Hoc eſt ergo, cur maxime uirtus adhibenda ſit, ne ullo corporis dolore frangatur, et obliuionẽ ſui non Anima, ſed Mens patiatur. Quæ quoniã certa corporis regione conſiſtit, cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco, et quaſi conquaſſata de ſede ſua migrat, reditura. ſ. cum medela, & cum ſanitas domicilium ſuum reformauerit. Nã q̃a anima eſt iuncta cũ corpore, ſi uirtute careat, contagio eius ægreſcit, et imbecillitas de ſocietate fragilitatis redundat ad mentem. cum autem diſſociata fuerit à corpore, uigebit ipſa per ſe, nec ulla iam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulſus à corpore, ac ſeparatus nihil poteſt uidere, ita & anima ſeparata nihil ſentire, quia & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc, & diſſimile eſt. Anima enim non pars corporis, ſed in corpore eſt. Sicut id, quod uaſe continetur, uaſis pars nõ eſt, nec ea, quæ in domo ſunt, partes domus eſſe dicuntur, ita nec aĩa pars eſt corporis, q̃a corpus uel uas animæ eſt, uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane eſt, quo ait animam, quia non citius emittatur è corpore, mortalem uideri, ſed paulatim ſe ex omnibus membris explicet à ſummis pedibus incipiens, quæ ſi eſſet æterna, uno temporis momento erumperet, quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, ſpi-

ritum diutius exhalant, ut paulatim frigeſcentibus membris anima effletur, quæ cum materia ſanguinis contineatur, ſicut lumen oleo, ea materia febrium calore conſumpta, neceſſe eſt membrorum ſumma quæq; frigeſcere. quoniam uenæ exiliores in extrema corporis porriguntur, & extremi, ac tenuiores riui deficiente uena fontis areſcunt. Nec tamen, quia ſenſus corporis deficit, animæ ſenſum extingui, & occidere putandum eſt. Non enim anima corpore deficiente, ſed corpus anima decedente putreſcit, quia ſenſum omnem trahit ſecum. Cum autem præſens anima ſenſum tribuat corpori, & uiuere id efficiat, fieri non poteſt, ut non ipſa per ſe uiuat, & ſentiat, quoniam ipſa eſt & ſenſus, & uita. Nam ꝙ ait,

Quod ſi immortalis noſtra foret mens,
Non tam ſe moriens diſſolui conquereretur,
Sed magis ire foras, ueſtem'q; relinquere, ut anguis,
Gauderet.

Equidem nunquam uidi qui quereretur, ſe morte diſſolui, ſed ille fortaſſe Epicureum aliquem uiderat, etiam, dum moritur, philoſophantem, ac de ſua diſſolutione in extremo ſpiritu diſſerentem. Quomodo ſciri poteſt, utrum diſſolui ſe ſentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua mutaſcat? Nam dum ſentit, & loqui poteſt, non dum diſſolutus eſt, ubi diſſolutus eſt, nec ſentire iam, nec loqui poteſt. Ita queri de diſſolutione aut non dum poteſt, aut iam non poteſt. At enim prius quàm diſſoluatur, intelligit ſe diſſolutum iri. Quid, ꝙ uidemus pleroſq; morientium nec diſſolui conquerentes (ut ait) ſed exire ſe, & proficiſci, & ambulare teſtantes,

ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, ſpiid'q; aut geſtu ſignificant, aut, ſi adhuc poſſunt, & uoce pronuntiant? Vnde apparet non diſſolutionem fieri, ſed ſeparationem, quæ declarat animam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoræ repugnant diſſerenti, migrare animas de corporibus uetuſtate, ac morte confectis, & inſinuare ſe nouis, & recens natis. Et eaſdem ſemper renaſci, modo in homine, modo in pecude, modo in beſtia, modo in uolucre, & hac ratione immortales eſſe, ꝙ ſæpe uariorum, ac diſſimilium corporum domicilia commutent. Quæ ſententia deliri hominis quoniam ridicula, & mimo dignior, quàm ſchola fuit, ne refelli quidem ſerio debuit. Quod qui facit, uidetur uereri nequis id credat. Prætereunda ſunt igitur nobis ea, quæ pro falſo contra falſum diſſerebantur, ſatis eſt ea refutaſſe, quæ contra uerum diſputata ſunt.

Quibus teſtimonijs immortalitas animæ approbatur, & futurum iudicium Dei. Et quantum Ariſtoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

d Eclaraui (ut opinor) animam non eſſe ſolubilem, ſupereſt citare teſtes, quorum auctoritate argumenta firmentur. Neq; nunc prophetas in teſtimonium uocabo, quorum ratio, & diuinatio in hoc ſolo poſita eſt, ut ad cultum dei, et ad immortalitatem ab'eo accipiendam creari hominem doceant, ſed eos potius, quibus iſtos, qui reſpuunt ueritatem, credere ſit neceſſe. Hermes naturam hominis deſcribens, ut doceret quemadmodum eſſet à Deo fa-

ctus, hæc intulit καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίησε φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hunc fortaſſe aliquis in numero philoſophorum computet, quamuis in deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptijs honoretur, nec plus ei authoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur teſtimonium requiramus. Polytes quidam conſuluit Apollinem Mileſium, utrúm'ne manet anima poſt mortem, an reſoluatur, & reſpondit his uerſibus.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια

Quid carmina Sibyllina? Non'ne ita eſſe declarant, cũ fore aliquando denuntiant, ut à Deo de uiuis, ac mortuis iudicetur, quorum exẽpla paulo poſt inferemus. Falſa eſt igitur Democriti, et Epicuri, & Dicæarchi de animæ diſſolutione ſententia, q profecto non auderent de interitu animarum mago aliquo præſente diſſerere, qui ſciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis uidendas, et loq, & futura prædicere. Et ſi auderent, re ipſa, & documentis præſentibus uincerentur. Sed quia non peruidebãt animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt, ut oculos hu-

manæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus, qui negauit omnino ullam eſſe animam, etiam cum uiuit in corpore? Sed ſicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem ſonum, atq; cantum, quem muſici harmoniam uocant, ita in corporibus ex compage uiſcerum, ac uigore membrorum uim ſentiendi exiſtere. quo nihil dici delirius poteſt. Verũ ille oculos q̃dem habuit incolumes, cor tamen cæcum, q̃a uiuere ſe, & habere mentem, qua idipſum cogitauerat, nõ uidebat. Sed pleruſq; hoc philoſophis accidit, ut putarent omnino nõ eſſe, qcq̃d oculis nõ apparet, cum mẽtis acies multo clarior eſſe debeat, q̃ corporis, ad ea perſpiciẽda, quorum uis, ac ratio ſentitur potius, quàm uidetur.

De fine mundi & errore Chaldæorum. De ætate mundi, & quod poſt ſex ætates, ideſt ſex mille annorũ ſtatus mundi mutabitur & renouabitur, & quod mille anni ſunt unus dies Dei, & quod mille annos regnabunt electi Dei in terra poſt iudicium Cap. XIIII

q Voniã de immortalitate diximus animæ, ſeq̃tur, ut doceamus quatenus homini, & quãdo tribuatur, ut ĩ hoc quoq; prauitatis, et ſtultitiæ ſuæ perſpiciant errores, q mortales quoſdã decretis, placitiſq; mortaliũ Deos eſſe factos opinãtur, uel ꝙ artes inuenerãt, uel ꝙ uſum quarũdã frugũ docuerant, uel ꝙ utilia uitæ hominũ prodiderãt, uel q̃d immanes beſtias interemerant. Quæ merita q̃ lõge ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in prioribus libris, et nũc docebimus. ut appareat ſolã eẽ iuſtitiã, quæ uitã homini pariat æternam, et ſolum Deum, qui

æternæ uitæ præmium largiatur. Nam illi, *qui ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur, quia nec iuſtitia, nec ulla in his uera uirtus fuit, non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis, ac libidinibus quæſierũt.* Nec *cæleſte præmium, ſed iferna ſupplicia meruerũt, quæ pendunt ſimul cum iis omnibus, qui eos coluerunt.* Cuius *iudicij propinquare tempus oſtendam, ut & iuſtis merces digna ſoluatur, & pœna merita impijs irrogetur.* Plato, *& multi alij philoſophorum, cum ignorarent orignem rerum, ſupremumq́; illud tempus, quo mundus eſſet effectus, multa millia ſeculorum fluxiſſe dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mũdi ornatus extiterit, ſicuti fortaſſe chaldæi, qui (ut* Cic. *tradidit in lib. de diuinatione primo) quadringenta ſeptuaginta millia annorum monimentis comprehenſa ſe habere delirant, in quo, ſe quia poſſe argui non putabant, liberum ſibi crediderũt eſſe mẽtiri.* Nos *autem, quos diuinæ literæ ad ſcientiam ueritatis erudiunt, principium mundi, finemq́; cognouimus. de quo nunc in fine operis diſſeremus, quoniam de principio in ſecundo libro explicauimus.* Sciant *igitur philoſophi, qui ab exordio mundi ſeculorum millia enumerant, non dum ſextum milleſimum annum eſſe concluſum, quo numero expleto, conſumationem fieri neceſſe eſt, & humanarum rerum ſtatum in melius reformari, cuius rei argumentum prius eſt enarrandum, ut ratio eluceſcat.* Mundũ Deus, *et hoc naturæ admirabile opus (ſicut arcanis ſacræ ſcripturæ continetur) ſex dierum ſpatio conſumauit, diemq́; ſeptimum, quo ab operibus requieuit, ſanxit.* Hic *eſt au*

tem dies ſabbati, qui in lingua Hebræorum *à numero nomen accepit, unde ſeptenarius numerus legitimus,& plenus eſt.* Nam et dies *ſeptem ſunt, quibus per uicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum, & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt, & ſeptem ſydera, quæ uocantur errantia, quorum diſpares curſus, & inæquales motus rerum, ac temporum uarietates efficere creduntur.* Ergo *quoniam ſex diebus cuncta* Dei *opera perfecta ſunt, per ſecula, ideſt ſex millia manere in hoc ſtatu mundū neceſſe eſt.* Dies *enim magnus* Dei *mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat propheta dicens.* Ante *oculos tuos domine mille annorū tanquam* Dies *unus.* Et *ſicut* Deus *ſex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit, ita & religio eius, & ueritas in his ſex millibus annorum laborare neceſſe eſt, malitia præualēte, ac dominante.* Et *rurſus quoniam perfectis operibus requieuit die ſeptimo,*

Sex millium dumtaxat annorum spatio durandum hic Lactantius, sed malo quatuor quorum [illegible], hac in re singularis in re singularis sine assignanda fuit Thomas Maluenda Theologus O.P. de antichristo c. 28. et 29. et 30. v. bibliotec. annot. 190.

it n - :- is n s, ir iá at is, i- ne

æternæ uitæ præmium largiatur. Nam illi, qui ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur, quia nec iuſtitia, nec ulla in his uera uirtus fuit, non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis, ac libidinibus quæſierũt. Nec cœleſte præmium, ſed iferna ſupplicia meruerũt, quæ pendunt ſimul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. Cuius iudicij propinquare tempus oſtendam, ut & iuſtis merces digna ſoluatur, & pœna merita impijs irrogetur. Plato, & multi alij philoſophorum, cum ignorarent orignem rerum, ſupremumq; illud tempus, quo mundus eſſet effectus, multa millia ſeculorum fluxiſſe dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mũdi ornatus extiterit, ſicuti fortaſſe chaldæi, qui (ut Cic. tradidit in lib. de diuinatione primo) quadringenta ſeptuaginta millia annorum monimentis comprehenſa ſe habere delirant, in quo, ſe quia poſſe argui non putabant, liberum ſibi crediderũt eſſe mẽ

tem dies ſabbati, qui in lingua Hebræorum à numero nomen accepit, unde ſeptenarius numerus legitimus, & plenus eſt. Nam et dies ſeptem ſunt, quibus per uicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum, & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt, & ſeptem ſydera, quæ uocantur errantia, quorum diſpares curſus, & inæquales motus rerum, ac temporum uarietates efficere creduntur. Ergo quoniam ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt, per ſecula, ideſt ſex millia manere in hoc ſtatu mundũ neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat propheta dicens. Ante oculos tuos domine mille annorũ tanquam Dies unus. Et ſicut Deus ſex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit, ita & religio eius, & ueritas in his ſex millibus annorum laborare neceſſe eſt, malitia præualẽte, ac dominante. Et rurſus quoniam perfectis operibus requieuit die ſeptimo, eumq; benedixit, neceſſe eſt, ut in fine ſexti milleſimi anni malitia omnis aboleatur è terra, et regnet per annos mille iuſtitia, ſit'q; tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus iandiu perfert. Verum quatenus id eueniat, explicabo ſuo ordine. Sæpe diximus minora, & exigua magnorum figuras, & præmonſtrationes eſſe, & hunc diem noſtrum, qui ortu ſolis, & occaſu finitur, diei magni ſpeciem gerere, quẽ circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiã figuratio terreni hominis cœleſtis populi præferebat in poſterum fictionem. Nam ſicut perfectis omnibus, quæ in uſum hominis molitus eſt Deus, ipſum hominem ſexto die ultimum fecit, eumq; induxit in hunc

mundum, tanq̃ in domum iam diligenter inſtructam, Ita nunc ſexto die magno uerus homo uerbo Dei fingi tur, ideſt ſanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iuſtitiam figuratur. Et ſicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra fictus eſt, ut mille annis in hoc mundo uiueret, ita nunc ex hoc terreſtri ſeculo fingitur homo perfectus, ut uiuificatus à Deo, in hoc eodẽ mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem conſumatio futura ſit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, ſiquis diuinas literas fuerit ſcrutatus, inueniet. Sed & ſecularium prophetarum congruentes cum cœleſtibus uoces, finem rerum, & occaſum poſt breue tempus annuntiant, deſcribentes quaſi fatigati, & delabẽtis mundi ultimam ſenectutem. Quæ uero à prophetis, & uatibus futura eſſe dicantur, prius q̃ ſuperueniat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus, & coaceruata ſubnectam.

Quod ſubmerſio Pharaonis, & Aegyptiorum, & liberatio Hæbreorum de ſeruitute Aegypti præfigurauit liberationẽ electorũ, & reprobationẽ damnatorũ, quæ futura eſt in fine mundi. Et ꝙ ſigna multa ſicut illam, ita & hanc præcedent liberationem, et ꝙ Romanum imperium ante delebitur. Et ꝙ in Aſiam ſumma poteſtas omnium reuertetur. Et quibus ætatum gradibus Roma creuerit, & deficiet. Cap. XV

E St in arcanis ſanctarum literarum, tranſcendiſſe in Aegyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorũ cum omni domo, & cognatione. Cuius & poſteri, cum diutius in Aegy

pto commorantes, in magnam gentem creuiſſent, et graui, atq; intolerabili ſeruitutis iugo premerentur, percuſſit Aegyptum Deus inſanabili plaga, & populum ſuum liberauit traductum medio mari diſciſſis fluctibus, & in utranq; partem dimotis, ut per ſiccum populus graderetur. Conatuſq; Rex Aegyptiorum profugos inſequi, coeunte in ſtatum ſuum pelago, cum omnibus copijs interceptus eſt. Quod facinus tam clarũ, tamq; mirabile, quãuis ad præſens uirtutem Dei hominibus oſtenderet, tamen præſignificatio, & figura maioris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporis conſumatione facturus eſt. Liberabit enim plebem ſuam de graui ſeruitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unã gentem fuit, Aegyptus tunc ſola percuſſa eſt. Nũc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud oẽs gentes commoratur, et ab his dominantibus premitur, neceſſe eſt uniuerſas nationes, ideſt orbẽ totum cœleſtibus plagis uerberari, ut iuſtus, & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades Aegypti oſtenderetur, ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elemẽta mundi, quibus imminens exitus uniuerſis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius ſeculi termino, humanarum rerũ ſtatum commutari neceſſe eſt, & in deterius nequitia inualeſcente prolabi. ut iam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas, et malitia uſq; ad ſummum gradum creuit, in illius tamen inſanabilis mali cõparatione felicia, et propè aurea poſſint iudicari. Ita etenim iuſtitia rareſcet, ita impietas, et auaritia, & cupiditas, & libido crebreſcet, ut ſiqui tum forte fuerint

boni, prædæ ſint ſceleratis, ac diuexentur undiq; ab iniuſtis, ſoli autem mali opulenti ſint. Boni uero in omnibus contumelijs, atq; in egeſtate iactentur. Confundetur omne ius, & leges peribunt. Nihil tunc quiſpiam habebit, niſi aut quæſitum, aut defenſum male, audacia, & uis omnia poſſidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atq; ita neq; ſecuritas, neq; regimen, neq; requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur, frement undiq; bella, omnes gentes in armis erunt, et ſe inuicem oppugnabũt. Ciuitates finitimæ inter ſe præliabuntur. Et prima omnium Aegyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet pœnas, & ſanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia, & tanquam meſſem cuncta proſternens. Cuius uaſtitatis, & confuſionis hæc erit cauſa, ꝙ Romanũ nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere, ſed dicam, quia futurum eſt) tolletur de terra, & imperium in Aſiam reuertetur, ac rurſus oriens dominabitur, atq; occidens ſeruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri, ſi regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales uiros auctum, tantis deniq; opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. Nihil eſt humanis uiribus laboratum, quod non ab humanis æque uiribus deſtrui poſſit. Quoniã mortalia ſunt opera mortalium, ſic & alia prius regna, cum diutius floruiſſent, nihilo minus tamen occiderũt. Nam Aegyptios, et Perſas, & Græcos, & Aſſyrios, proditum eſt regimen habuiſſe terrarum, quibus omnibus deſtructis, ad Romanos quoq; rerum ſumma peruenit. Qui quãto cæ-

teris omnibus regnis anteſtant, tanto maiore decidēt lapſu. quia plus habent pōderis ad ruinā, quæ ſunt cæteris altiora. Non inſcite Seneca Romanæ urbis tē pora diſtribuit per ætates. Primam enim dixit infan tiam ſub rege Romulo fuiſſe, à quo & genita, et qua ſi educata ſit Roma. Deinde pueritiam ſub cæteris re gibus, à quibus & aucta ſit, & diſciplinis pluribus, inſtitutisq; formata. At uero, Tarquinio regnante, cum iam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſeruitium non tuliſſe, et reiecto ſuperbæ dominationis iugo maluiſſe ſe legi-bus obtemperare, quàm regibus. Cūq; eſſet adoleſcē tia eius fine punica belli terminata, tum deniq; confir matis uiribus cœpiſſe iuueneſcere. Sublata igitur Car thagine, quæ diu æmula imperij Romani fuit, manus ſuas in totum orbem terra, mariq; porrexit, donec re-gibus cunctis, & nationibus ſubiugatis, cum iam bel-lorum materia deficeret, uiribus ſuis male uteretur, quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima eius ſenectus, cum bellis lacerata ciuilibus, atq; inteſtino malo preſ ſa, rurſus ad regimen ſingularis imperij recidit, quaſi ad alteram infantiam reuoluta. Amiſſa enim liberta te, quam Bruto duce, & authore defenderat, ita con-ſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non ualeret, niſi am miniculo regentium niteretur. Quod ſi hæc uita ſunt, quid reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum breui conciones prophetarum denuntiant ſub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelli-gat. Sibyllæ tamen aperte interituram eſſe Romam lo-quuntur, & quidem iudicio Dei, ꝙ nomen eius habue rit inuiſum, & inimica iuſtitiæ alumnum ueritatis po

pulum trucidarit. Hydaſpes quoq;, qui fuit Medorũ Rex antiquiſſimus, a' quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur, admirabilis omniũ, ſub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatũ iri ex orbe ĩperiũ, nomen'q; Romanum multo ante præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

Quomodo imperij uentura ſit deſtructio, et quæ illam ſigna præceſſura ſint ſecundũ uaticinia prophetarum, & Sibyllæ Caput XVI.

Quomodo autem id futurum ſit, nequis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum, et ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata, et conciſa minuetur. Tunc diſcordiæ ciuiles in perpetuum ſerentur, nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec & reges decem pariter exiſtant, qui orbem terræ, non ad regendum, ſed & conſumandum partiantur. Hi exercitibus in ĩmenſum auctis, et agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principium euerſionis, et cladis, diſperdent omnia, & cõminuent, et uorabunt. Tunc repente aduerſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatẽ a' cæteris, ac princeps omniũ conſtituetur. Hic inſuſtentabili dominatione uexabit orbem, diuina, et humana miſcebit, infanda dictu, et execrabilia molietur, noua conſilia in pectore ſuo uolutabit, ut proprium ſibi conſtituat imperium, & leges commutabit, & ſuas ſan-

ciet, contaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. Deniq; *immutato nomine, atq; imperij ſede translata, confuſio, ac perturbatio humani generis conſequetur.* Tam *uero deteſtabile, atq; abominandum tempus exiſtet, quo nulli hominum ſit uita iucunda.* Eruentur *funditus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, uerum etiam terræmotibus aſſiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra.* Aer *enim uitiabitur, & corruptus, ac peſtilens fiet, et modo importunis imbribus, modo inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimijs, nec terra homini dabit fructum, nec ſeges quicquam, non arbor, non uitis feret.* Sed *cum in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient.* Fontes *quoq; cum fluminibus areſcent, ut ne potus quidem ſuppetat, & aquæ in ſanguinem, aut amaritudinem mutabūtur.* Propter *hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere uolucres, & in mari piſces.* Prodigia *quoq; in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent.* Et *crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſyderum lapſus.* Nec *tamen hæc uſitato modo fient, ſed exiſtent ſubito & ignota, & inuiſa oculis aſtra, ſol in perpetuum fuſcabitur, ut uix inter noctem, diemq; diſcernatur.* Luna *iam non tribus deficiet horis, ſed perpetuo ſanguine obfuſa meatus extraordinarios peraget, ut non ſit homini promptum, aut ſyderum curſus, aut rationem tẽporum agnoſcere.* Fiet *enim uel æſtas in hyeme, uel hyems in æſtate.* Tūc *annus breuiabitur, et menſis minuetur, et dies in anguſtū coartabitur.* Stellæ *uero cre-*

berrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum ſine ullis luminibus appareat. Montes quoq; altiſſimi decident, et planis æquabuntur, mare innauigabile conſtituetur. Ac nequid malis hominum, terræq; deſit, audietur de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denuntiat dicens,

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tunc uero per iram Dei aduerſus homines, qui iuſtitiam Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et ſuper omnia metus ſemper impendent. tunc orabunt Deum, & non exaudiet, optabitur mors, & non ueniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet. Sed animas hominum ſolicitudo, ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebunt, gratulabuntur mortuis, & uiuos plangent. His et alijs pluribus malis ſolitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atq; deſertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille proceſſerant, uix prodient centũ. De cultoribus etiam dei duæ partes interibũt, et tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De aduentu magni prophetæ, qui Helias dicitur, & quomodo interficietur ab Antichriſto, & reſurget die tertia, & aſcendet in cœlum. Et de perſecutione eccleſiæ, quam inferet Antichriſtus, & de miraculis eius. Caput XVII.

ſed

id eueniat, exponá.

prehenſi exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem iuſtos homines obuoluet libris prophetarum, atq; ita cremabit, & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadragintaduobus. Id erit tempus, quo iuſtitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur, non lex, aut ordo, aut militiæ diſciplina ſeruabitur, non canos quiſquã reuerebitur, non officium pietatis agnoſcet, non ſexus, aut infantiæ miſerebitur. Confundentur omnia, & miſcebuntur cõtra fas, contra iura naturæ. Ita quaſi uno communi, grauiq; latrocinio, terra uniuerſa uaſtabitur. Cũ hæc ita erunt, tunc iuſti, & ſectatores ueritatis ſegregabunt ſe à malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito, impius rex inflãmatus ira, ueniet cũ exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montem, in quo iuſti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi uero ubi ſe clauſos undiq;, atq; obſeſſos uiderint, exclamabunt ad Deum uoce magna, & auxilium cœleſte implorabunt. & exaudiet eos Deus, & emittet regẽ magnum de cœlo, qui eos eripiat, & liberet, omneſq; impios ferro, igniq; diſperdat.

Quomodo hæc pronuntiata ſint & uaticinijs prophetarum, & oraculis gentilium, & uerſibus Sibyllinis. Caput. XVIII.

Aec ita futura eſſe, cum prophetæ omnes ex dei ſpiritu, tum etiã uates ex inſtinctu Dæmonum cecinerunt. Hydaſpes enim, quem ſuperius nominaui, deſcripta iniquitate ſeculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus ſegregatos ait,

cum fletu, et gemitu extenſuros eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis. Iouem reſpecturum ad terrã, & auditurum uoces hominum, atq; impios extincturum. Quæ omnia uera ſunt, præter unũ, quod Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt, Miſſum iri tunc à patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet, quod Hermes tamen non diſſimulauit. In eo enim libro qui, λόγος τέλειος inſcribitur, poſt enumerationem malorum, de quibus diximus, ſubiecit hæc. ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γινομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθάρας πῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. *Sibyllæ quoq; non aliter fore oſtendunt, quàm ut Dei filius à ſummo patre mittatur, qui & iuſtos liberet de manibus impiorum, & iniuſtos cum tyrannis ſæuientibus deleat, è quibus una ſic tradidit,*

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla,

καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſus alia.

— ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρῇ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσῃ δεσμούς τε βιαίους,

Quomodo Chriſtus, & quibus ſignis præcedentibus deſcendet de cœlo, ut interficiat Antichriſtum, & tyrannos, & impios deleat de terra, & q̃ uigiliæ nocturnæ Chriſtianorum ideo inſtitut... ſtus de nocte uenturus eſt ... dabuntur incendio, ut Sib...

Ppreſſo igitur ... dam immenſa ... manæ opes deſ... cum magnis latronum ex... auxilio tanta illa calamita... tur Deus, & ancipiti periculo, & miſeranda comploratione iuſtorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempeſta nocte, et tenebroſa, ut in orbe toto lumen deſcendentis dei tanquam fulgur appeat, q̃d Sibylla his uerſibus locuta eſt.

— ὁππότ' ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc eſt nox, quæ à nobis propter aduẽtum regis, ac Dei noſtri peruigilio celebratur, cuius noctis duplex eſt ratio, quod in ea & uitam tum recepit, cum paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & Iudex, & ultor, & Rex, & Deus, quem nos Chriſtum uocamus, qui prius quã deſcendat, hoc ſignũ dabit. Cadet repente gladius è

cœlo, ut ſciant iuſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet comitantibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iuſtorum multitudinem illam, quæ montem circunſederit, & concidetur ab hora tertia uſq; ad ueſperum, & fluet ſanguis more torrentis, deletisq; omnibus copijs, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo uirtus ſua. Hic eſt autem, qui appellatur antichriſtus, ſed ſe ipſe Chriſtum mentietur, & contra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum ſæpe renouabit, & ſæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impijs debellatus, et captus tandem ſcelerum ſuorum luet pœnas. Sed & cæteri principes, & tyranni, qui contriuerunt orbem, ſimul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos, et coarguet. Et exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubiectus errori, ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non colentur ulterius dij manu facti, ſed à templis, & puluinaribus ſuis deturbata ſimulachra igni dabuntur. Et cum donis ſuis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cũ prophetis congruens futurum eſſe prædixit.

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoq; idem ſpopondit.

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.

Quomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, & qui iudicandi ſunt, & qui non. Et quomodo

boni, prædæ ſint ſceleratis, ac diuexentur undiq; ab iniuſtis, ſoli autem mali opulenti ſint. Boni uero in omnibus contumelijs, atq; in egeſtate iactentur. Confundetur omne ius, & leges peribunt. Nihil tunc quiſpiam habebit, niſi aut quæſitum, aut defenſum male, audacia, & uis omnia poſſidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atq; ita neq; ſecuritas, neq; regimen, neq; requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur, frement undiq; bella, omnes gentes in armis erunt, et ſe inuicem oppugnabũt. Ciuitates finitimæ inter ſe præliabuntur. Et prima omnium Aegyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet pœnas, & ſanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia, & tanquam meſſem cuncta proſternens. Cuius uaſtitatis, & confuſionis hæc erit cauſa, ꝗ Romanũ nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere, ſed dicam, quia futurum eſt) tolletur de terra, & imperium in Aſiam reuertetur, ac rurſus oriens dominabĩtur, atq; occidens ſeruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri, ſi regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales uiros auctum, tantis deniq; opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. Nihil eſt humanis uiribus laboratum, quod non ab humanis æque uiribus deſtrui poſſit. Quoniã mortalia ſunt opera mortalium, ſic & alia prius regna, cum diutius floruiſſent, nihilo minus tamen occiderũt. Nam Aegyptios, et Perſas, & Græcos, & Aſſyrios, proditum eſt regimen habuiſſe terrarum, quibus omnibus deſtructis, ad Romanos quoq; rerum ſumma peruenit. Qui quãto cæ

teris omnibus regnis anteſtant, tanto maiore decidēt lapſu. quia plus habent põderis ad ruinā, quæ ſunt cæteris altiora. Non inſcite Seneca Romanæ urbis tē pora diſtribuit per ætates. Primam enim dixit infan tiam ſub rege Romulo fuiſſe, à quo & genita, et qua ſi educata ſit Roma. Deinde pueritiam ſub cæteris re gibus, à quibus & aucta ſit, & diſciplinis pluribus, inſtitutisq; formata. At uero, Tarquinio regnante, cum iam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſeruitium non tuliſſe, et reiecto ſuperbæ dominationis iugo maluiſſe ſe legi bus obtemperare, quàm regibus. Cũq; eſſet adoleſcē tia eius fine punici belli terminata, tum deniq; confir matis uiribus cœpiſſe iuueneſcere. Sublata igitur Car thagine, quæ diu æmula imperij Romani fuit, manus ſuas in totum orbem terra, mariq; porrexit, donec re gibus cunctis, & nationibus ſubiugatis, cum iam bel lorum materia deficeret, uiribus ſuis male uteretur, quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima eius ſenectus, cum bellis lacerata ciuilibus, atq; inteſtino malo preſ ſa, rurſus ad regimen ſingularis imperij recidit, quaſi ad alteram infantiam reuoluta. Amiſſa enim liberta te, quam Bruto duce, & authore defenderat, ita con ſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non ualeret, niſi am miniculo regentium niteretur. Quod ſi hæc uita ſunt, quid reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum breui conciones prophetarum denuntiant ſub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelli gat. Sibyllæ tamen aperte interituram eſſe Romam lo quuntur, & quidem iudicio Dei, ꝙ nomen eius habue rit inuiſum, & inimica iuſtitiæ alumnum ueritatis po

pulum trucidarit. Hydaſpes quoq;, qui fuit Medorũ Rex antiquiſſimus, à quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur, admirabilis omniũ, ſub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatũ iri ex orbe ĩperiũ, nomen'q; Romanum multo ante præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

Quomodo imperij uentura ſit deſtructio, et quæ illam ſigna præceſſura ſint ſecundũ uaticinia prophetarum, & Sibyllæ Caput XVI.

Quomodo autem id futurum ſit, ne quis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum, et ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata, et conciſa minuetur. Tunc diſcordiæ ciuiles in perpetuum ſerentur, nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec & reges decem pariter exiſtant, qui orbem terræ, non ad regendum, ſed & conſumandum partiantur. Hi exercitibus in ĩmenſum auctis, et agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principium euerſionis, et cladis, diſperdent omnia, & cõminuent, et uorabunt. Tunc repente aduerſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatẽ à cæteris, ac princeps omniũ conſtituetur. Hic inſuſtentabili dominatione uexabit orbem, diuina, et humana miſcebit, infanda dictu, et execrabilia molietur, noua conſilia in pectore ſuo uolutabit, ut proprium ſibi conſtituat imperium, & leges commutabit, & ſuas ſan-

ciet, contaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij ſede tranſlata, confuſio, ac perturbatio humani generis conſequetur. Tam uero deteſtabile, atq; abominandum tempus exiſtet, quo nulli hominum ſit uita iucunda. Eruentur fundi-tus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, uerum etiam terræmotibus aſſiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aër enim uitiabitur, & corruptus, ac peſtilens fiet, et modo importunis imbribus, modo inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimijs, nec terra homini dabit fructum, nec ſeges quicquam, non arbor, non uitis feret. Sed cum in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoq; cum fluminibus areſcent, ut ne potus quidem ſuppetat, & aquæ in ſanguinem, aut amaritudinem mutabũtur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere uolucres, & in mari piſces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent. Et crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſyderum lapſus. Nec tamen hæc uſitato modo fient, ſed exiſtent ſubito & ignota, & inuiſa oculis aſtra, ſol in perpetuum fuſcabitur, ut uix inter noctem, diemq; diſcernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, ſed perpetuo ſanguine obfuſa meatus extraordinarios peraget, ut non ſit homini promptum, aut ſyderum curſus, aut rationem tẽporum agnoſcere. Fiet enim uel æſtas in hyeme, uel hyems in æſtate. Tũc annus breuiabitur, et menſis minuetur, et dies in anguſtũ coartabitur. Stellæ uero cre-

berrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum ſine ullis luminibus appareat Montes quoq; altiſſimi decident, et planis æquabuntur, mare innauigabile conſtituetur. Ac nequid malis hominum, terræq; deſit, audietur de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denuntiat dicens,

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tunc uero per iram Dei aduerſus homines, qui iuſtitiam Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et ſuper omnia metus ſemper impendent. tunc orabunt Deum, & non exaudiet, optabitur mors, & non ueniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet. Sed animas hominum ſolicitudo, ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebunt, gratulabuntur mortuis, & uiuos plangent. His et alijs pluribus malis ſolitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atq; deſertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille proceſſerant, uix prodient centū. De cultoribus etiam dei duæ partes interibūt, et tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De aduentu magni prophetæ, qui Helias dicitur, & quomodo interficietur ab Antichriſto, & reſurget die tertia, & aſcendet in cœlum. Et de perſecutione eccleſiæ, quam inferet Antichriſtus, & de miraculis eius. Caput XVII.

Ed planius quomodo id eueniat, exponã.

ſ Imminente iam temporum [illegible] propheta m[illegible] uertat homines ad Dei [illegible] ſtatem mirabilia facien[illegible] homines, claudet cœl[illegible] aquam conuertet in ſang[illegible] ac fame. Et quicunq; co[illegible] ignis de ore eius, atq; con[illegible] atq; uirtutibus conuertet [illegible] pera[illegible] ctisq́; opibus eius, alter Rex orietur ex Syria malo ſpiritu genitus, euerſor, ac proditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cũ ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus prophetam Dei, & uincet, & interficiet eum, & inſepultum iacere patietur. Sed poſt diem tertium reuiuiſcet, atq; inſpectantibus, & mirátibus cunctis rapietur in cœlum. Rex uero ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta, & ſeipſum conſtituet, ac uocabit Deum, & ſe coli iubebit ut Dei filium. Et dabitur ei poteſtas, ut faciat ſigna, et prodigia, quibus uiſis, irretiat homines, ut adorent eum. Iubebit ignem deſcendere de cœlo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, et imaginem loqui, et fient hæc ſub uerbo eius. quibus miraculis etiam ſapientiũ plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere Dei templum conabitur, & iuſtum populum perſequetur, & erit preſſura, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi. Quicunq; crediderint, atq; acceſſerint ei, ſignabuntur ab eo tanquam pecudes. Qui autem recuſauerint notam eius, aut in montes fugient, aut com

prehenſi exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem iuſtos homines obuoluet libris prophetarum, atq; ita cremabit, & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadragintaduobus. Id erit tempus, quo iuſtitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur, non lex, aut ordo, aut militiæ diſciplina ſeruabitur, non canos quiſquã reuerebitur, non officium pietatis agnoſcet, non ſexus, aut infantiæ miſerebitur. Confundentur omnia, & miſcebuntur cõtra fas, contra iura naturæ. Ita quaſi uno communi, grauiq; latrocinio, terra uniuerſa uaſtabitur. Cũ hæc ita erunt, tunc iuſti, & ſectatores ueritatis ſe gregabunt ſe a' malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito, impius rex inflãmatus ira, ueniet cũ exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montem, in quo iuſti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi uero ubi ſe clauſos undiq;, atq; obſeſſos uiderint, exclamabunt ad Deum uoce magna, & auxilium cœleſte implorabunt. & exaudiet eos Deus, & emittet regẽ magnum de cœlo, qui eos eripiat, & liberet, omneſq; impios ferro, igniq; diſperdat.

Quomodo hæc pronuntiata ſint & uaticinijs prophetarum, & oraculis gentilium, & uerſibus Sibyllinis. Caput. XVIII.

Hæc ita futura eſſe, cum prophetæ omnes ex dei ſpiritu, tum etiã uates ex inſtinctu Dæmonum cecinerunt. Hydaſpes enim, quem ſuperius nominaui, deſcripta iniquitate ſeculi huius extremi, pios, ac fideles a' nocentibus ſegregatos ait,

cum fletu, et gemitu extenſuros eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis. Iouem reſpecturum ad terrá, & auditurum uoces hominum, atq; impios extincturum. Quæ omnia uera ſunt, prætet unú, quod Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt, Miſſum iri tunc à patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet, quod Hermes tamen non diſſimulauit. In eo enim libro qui, λόγος τέλειος inſcribitur, poſt enumerationem malorum, de quibus diximus, ſubiecit hæc. ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῇ μὲν ὕδατι πολλῷ καταλύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoq; non aliter fore oſtendunt, quàm ut Dei filius à ſummo patre mittatur, qui & iuſtos liberet de manibus impiorum, & iniuſtos cum tyrannis ſæuientibus deleat, è quibus una ſic tradidit,

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέντις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἄρθι τοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla,

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſus alia.

—ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἀρῇ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσῃ δεσμούς τε βιαίους,

Quomodo Chriſtus, & quibus ſignis præcedentibus deſcendet de cœlo, ut interficiat Antichriſtum, & tyrannos, & impios deleat de terra, & φ uigiliæ nocturnæ Chriſtianorum ideo inſtitutæ ſunt, φ Chriſtus de nocte uenturus eſt, & φ Dij, & cultores eorũ dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit. Cap. XIX

Oppreſſo igitur orbe terræ, cum ad deſtruẽdam immenſarum uirium tyrãnidem humanæ opes defecerint, ſiquidẽ capto mũdo cum magnis latronum exercitibus incubabit, diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus, & ancipiti periculo, & miſeranda comploratione iuſtorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempeſta nocte, et tenebroſa, ut in orbe toto lumen deſcendentis dei tanquam fulgur appeat, qđ Sibylla his uerſibus locuta eſt.

—ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσαι σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc eſt nox, quæ à nobis propter aduẽtum regis, ac Dei noſtri peruiglio celebratur, cuius noctis duplex eſt ratio, quod in ea & uitam tum recepit, cum paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & Iudex, & ultor, & Rex, & Deus, quem nos Chriſtum uocamus, qui prius quã deſcendat, hoc ſignũ dabit. Cadet repente gladius è

Lactantius sacrarum scripturarum non satis peritus ut ait ...
ronymus, in verbo apocalypsis c. 6. hinc penitus introspiciens
Sed hoc capite de antichristo non satis consona prodit, ...
rati excutiuntur Lib. x de antichristo c. xxi et ii.

cœlo, ut ſciant iuſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet comitantibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iuſtorum multitudinem illam, quæ montem circunſederit, & concidetur ab hora tertia uſq; ad ueſperum, & fluet ſanguis more torrentis, deletisq; omnibus copijs, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo uirtus ſua. Hic eſt autem, qui appellatur antichriſtus, ſed ſe ipſe Chriſtum mentietur, & contra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum ſæpe renouabit, & ſæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impijs debellatus, et captus tandem ſcelerum ſuorum luet pœnas. Sed & cæteri principes, & tyranni, qui contriuerunt orbem, ſimul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos, et coarguet. Et exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubiectus errori, ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non colentur ulterius dij manu facti, ſed à templis, & puluinaribus ſuis deturbata ſimulachra igni dabuntur. Et cum donis ſuis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cũ prophetis congruens futurum eſſe prædixit.

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoq; idem ſpopondit.

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.

Quomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, & qui iudicandi ſunt, & qui non. Et quomodo

hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratiōe anima, cum im mortalis ſit, patibilis eſſe poſſit ſecundum ſtoicos.

Caput XX.

P*Oſt hæc aperiētur inferi, et reſurgent mortui, de quibus iudicium magnum ipſe idem rex, ac Deus faciet, cui ſummus pater iudicandi, & regnandi dabit maximā poteſtatem, de quo iudicio, ac regno apud erythæǣ Sibyllā ſic inuenitur,*

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἤδὲ βροτοῖσι
καὶ δὴ ἀφίξεται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam,

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco penes eandem.

οὐρανὸν εἱλίξω γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen uniuerſi tunc à Deo iudicabuntur, ſed i tantum, qui ſunt in Dei religione uerſati. Nam qui Deum non agnouerunt, quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, iam iudicati, damnatiq; ſunt, ſanctis literis conteſtantibus, non reſurrecturos eſſe impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo qui Deum ſcierunt, & facinora eorum in mala opera cum bonis collata ponderabuntur, ut ſi plura, & grauia fuerint bona, iuſtáq;, dentur ad uitam beatam. Si autem mala ſuperauerint, condemnentur ad pœnam. Hic fortaſſe dixerit quiſpiam. Si eſt immortalis anima quomodo paſ

ſibilis inducitur, ac pœnam ſentiens. Si enim ob merita punietur, ſentiet utiq; dolorem, atq; ita etiã mortem. Si morti non eſt obnoxia, nec dolori q̃dem. Patibilis ergo non eſt. Huic quæſtioni, ſiue argumento, ita à ſtoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere, nec interuentu mortis in nihilum reſolui; ſed eorum, qui iuſti fuerunt, puras & impatibiles, & beatas ad ſedem cœleſtem, unde illis origo eſt, remeare, uel in campos quoſdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandã gerere inter immortalem, mortalemq; naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. cuius deſyderijs, ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam fucum trahant, labemq; terrenam, quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæſerit, eius naturæ reddi animas, ut ſi nõ extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inuſta ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam poeta ſic explicauit,

Quin, & ſupremo cum lumine uita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penitusq; neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum uera ſunt. Anima enim cum diuortium fecit à corpore, eſt (ut idem ait poeta)

Par leuibus uentis, uolucriq; ſimillima ſomno.

Quia ſpiritus eſt, et ipſa tenuitate incomprehenſibilis,

ſed nobis, qui ſumus corporales, Deo autem, cui ſubiacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

De potentia Dei, quæ pro merito cuiuſq; poteſt & homines, & angelos puniet. De carnis immortalitate poſt reſurrectionem. De differentia ignis gehennalis, & ignis communis. Et quid in electis, et quid in reprobis operetur. Caput XXI.

Primum igitur dicamus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehēdat, & quemadmodum uoluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant, quia torquentur ab eo, & puniuntur. Quid ergo mirum, ſi cum ſint immortales animæ, tamen patibiles ſint Deo? Nam cum in ſe nihil habeant ſolidum, & tractabile, à ſolidis, & corporalibus nullam uim pati poſſunt. ſed quia in ſolis ſpiritibus uiuunt, à ſolo Deo tractabiles ſunt, cui uirtus, & ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docent nos ſanctæ literæ, quemadmodum pœnas impij ſint laturi. Ná quia peccata in corporibus contraxerunt, rurſus carne induentur, ut in corporibus piaculum ſoluant, & tamē non erit caro illa, quá Deus homini ſuperiecerit, huic terrenæ ſimilis, ſed inſolubilis, ac permanens in æternum, ut ſufficere poſſit cruciatibus, & igni ſempiterno, cuius natura diuerſa eſt ab hoc noſtro, quo ad uitæ neceſſaria utimur. qui niſi alicuius materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille diuinus per ſeipſum ſemper

uiuit, ac uiget ſine ullis alimentis, nec admiſtum habet fumum, ſed eſt purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. Non enim ui aliqua ſurſum uerſus urgetur, ſicut noſter, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermiſtus exilire cogit, & ad cœleſtem naturã cum trepidatione mobili ſubuolare. Idẽ igitur diuinus ignis una, eademq; ui, atq; potentia, et cremabit impios, & recreabit, & quantum è corporibus abſumet, tantum reponet, ac ſibi ipſe æternũ pabulum ſub[illegible]ſtrabit, quod poetæ in uulturem, & Tityum [illegible] reuiuiſcentiũ corporum [illegible] efficaci[illegible] gni e[illegible] re, ue[illegible] ambu[illegible] tas uirtutis incoxerit, ignem [illegible] bent enim aliquid in ſe Dei, quod uim flammæ repel [illegible]

[illegible] non sit errone[illegible] alterius naturæ [illegible] et corporeus ignis agno[illegible] [illegible] nostro quibusdam ca[illegible] [illegible]

ſed nobis, qui ſumus corporales, Deo autem, cui ſubiacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

De potentia Dei, quæ pro merito cuiuſq; poteſt & homines, & angelos puniet. De carnis immortalitate poſt reſurrectionem. De differentia ignis gehennalis, & ignis communis. Et quid in electis, et quid in reprobis operetur. Caput XXI.

Primum igitur dicamus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehēdat, & quemadmodum uoluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant, quia torquentur ab eo, & puniuntur. Quid ergo mirum, ſi cum ſint immortales animæ, tamen patibiles ſint Deo? Nam cum in ſe nihil habeant ſolidum, & tractabile, à ſolidis, & corporalibus nullam uim pati poſſunt. ſed quia in ſolis ſpiritibus uiuunt, à ſolo Deo tractabiles ſunt, cui uirtus ...

ſtan

ræ, q

pecc

duen

non

terre

num

no,

tæ n

uiuit, ac uiget ſine ullis alimentis, nec admiſtum habet fumum, ſed eſt purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. Non enim ui aliqua ſurſum uerſus urgetur, ſicut noſter, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermiſtus exilire cogit, & ad cœleſtem naturā cum trepidatione mobili ſubuolare. Idē igitur diuinus ignis una, eademq; ui, atq; potentia, et cremabit impios, & recreabit, & quantum è corporibus abſumet, tantum reponet, ac ſibi ipſe æternū pabulum ſub[illegible]niſtrabit, quod poetæ in uulturem, & Tityum [illegible] ... [illegible] reuiuiſcentiū corporum [illegible]
efficaci[illegible]
gni e[illegible]
re, ue[illegible]
ambu[illegible]
tas uirtutis incoxerit, ignem [illegible]
bent enim aliquid in ſe Dei, quod uim flammæ repel[illegible]

Quod hæc à quibuſdam dicuntur eſſe poetica, & unde ad notitiam uenerint poetarum, & quibus de cauſis corruperint ueritatem, et lethæum amnem, & alia phantaſtica induxerint. Cap. XXII

Figmenta hæc poetarum quidam putant, ignorantes, unde illa poetæ acceperint, ac negant hæc fieri poſſe, nec mirum ita illis uideri. Aliter enim q̃ res habet, traditur à poetis. qui licet ſint multo antiquiores q̃ hiſtorici, & oratores, & cætera genera ſcriptorum, tamen quia myſterium diuini ſacramenti neſciebant, & ad eos mentio reſurrectionis futuræ obſcurior peruenerat, eam uero temere, ac leuiter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen iidem teſtati ſunt, non authorem ſe certum, ſed opinionem ſequi, ut Maro, q̃ ait, Sit mihi fas audita loqui. Quamuis igitur ueritatis arcana in parte corruperint, tamen ipſa res eo uerior inuenitur, ꝙ cum prophetis in parte conſentiunt, quod nobis ad probationem rei ſatis eſt. Errori tamen eorum ſubeſt ratio nonnulla. Nam cum prophetæ aſſiduis concionibus prædicarent, iudicaturum eſſe de mortuis filiũ Dei, & hæc annuntiatio non lateret, quoniam rectorẽ cœli non alium putabant q̃ Iouem, iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt. Sed tamen non Apollinem, aut liberũ, aut Mercuriũ, qui cœleſtes putantur, ſed Deum, qui & mortalis fuerit, & iuſtus, uel Minoem, uel Aeacũ, uel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poetica licentia, quod acceperant, uel opinio ueritatem per diuerſa ora, ſermonesq́; uarios diſſipata muta-

uit. Nam ꝙ peractis apud inferos mille annis, rurſus ad uitam reſtitui cecinerunt, Marone ita dicente,

Has omnes, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores ſupera ut conuexa reuiſant,
Rurſus, & incipiant in corpora uelle reuerti.

Hæc eos ratio fefellit, ꝙ reſurgent defuncti non poſt mille annos mortis ſuæ, ſed ut reſtituti rurſus in uitam mille annis cum Deo regnent. Deus.n.ueniet, ut orbe hoc ab oĩ labe purgato, rediuiuas iuſtorum aĩas corporibus innouatis ad ſempiternam beatitudinem ſuſcitet. Itaq; præter aquam obliuionis uera ſunt cætera, quæ idcirco finxerunt, ne quis illis opponeret. Cur ergo non meminerunt ſe aliquando uixiſſe, aut qui fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihilo minus tamen ueriſimile non putatur, ut res tota uelut licenter, & fabuloſe ficta reſpuatur. Nobis autem de reſurrectione affirmantibus, atq; docentibus, animas ad alteram uitam non oblitas ſui, ſed in eodẽ ſenſu, ac figura eſſe redituras, illud opponitur. Tot iam ſecula tranſierunt, quis unq̃ unus ab inferis reſurrexit, ut exẽplo eius fieri poſſe credamus? At.n.reſurrectio fieri non poteſt, dominante adhuc iniuſtitia. Hoc.n.in ſeculo necantur homines ui, ferro, inſidijs, uenenis, afficiuntur iniurijs, egeſtate, carceribus, tormentis, proſcriptionibus. Eo accidit ꝙ iuſtitia inuiſa eſt, ꝙ oẽs, qui Deum ſeq; uolunt, non tantum odio habentur, ſed uexantur oĩbus contumelijs, & excruciantur multiplici genere pœnarũ, & ad impios cultus manufactorũ Deorum non rõne, aut ueritate, ſed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad

hæc eadem reſurgere, ac reuerti homines ad uitam, in qua tuti eſſe non poſſint? Cum ergo iuſti tam uiles habeantur, tam facile tollantur, quid putemus futurum fuiſſe, ſi quis ab inferis rediens uitam poſtliminio recepiſſet? Auferretur profecto ab oculis hominum, ne uiſo eo, uel audito Deos uniuerſi relinquerent, et ad unius ſe Dei cultum, religionemq́; conuerterent. Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cum malum fuerit ablatum, quoniam eos, qui reſurrexerint, nec mori iam ulterius, nec uiolari ullo modo fas eſt, ut beatam poſſint agere uitam, quorum mors reſignata eſt. Poetæ uero, cum ſcirent, hoc ſeculum malis omnibus redundare, obliuionis amnem induxerunt, ne laborũ, ac malorum memores animæ reuerti ad ſuperos recuſarent. Vnde Virgilius.

O' pater, an'ne aliquas ad cœlum hinc ire putādū eſt
Sublimes animas, iterumq́; ad tarda reuerti
Corpora, quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabat enim quomodo, aut quando id fieri oporteret. Itaq; renaſci eas putauerunt, & denuo ad uterum reuolui, atq; ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima diſſerens, ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales, atq; diuinas, ꝙ in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendum facilia, ꝙ ea, quæ diſcant, ita celeriter capiant, uti non tunc primum diſcere illa uideantur, ſed recognoſcere, atq; reminiſci, in quo uir ſapiens poetis ineptiſſime credidit.

De reſurrectione. Et ꝙ Pythagoras, & alii philoſophi inepte locuti ſunt, & de Anaſtaſi mentientes ani-

mas in uaria tranſire corpora. Cap. XXIII.

Non igitur renaſcentur, quod fieri non poteſt, ſed reſurgent, & à Deo corporibus induentur, & prioris uitæ, factorumq́; omnium memores erunt, & in bonis cœleſtibus collocatæ, ac fruẽtes iucunditate innumerabilium copiarum præſenti Deo gratias agent, ꝙ malum omne deleuerit, ꝙ eos ad regnum, uitamq́; perpetuam ſuſcitarit. Qua de Anaſtaſi philoſophi quoq; dicere aliquid conati ſunt tam corrupte, quã poetæ. Nam Pythagoras tranſire animas in noua corpora diſputauit, ſed inepte, ꝙ ex hominibus in pecũdes, & ex pecudibus in homines, & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Melius Chryſippus, quẽ Cicero ait, fulcire porticum ſtoicorum, qui in libris, quos de prouidentia ſcripſit, cũ de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. *Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit.*

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη

κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς

ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε

καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.

ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης

πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quod ſi non modo prophetæ, ſed etiam uates, et poetæ, & philoſophi Anaſtaſim mortuorum futuram eſſe conſentiunt, nemo quærat à nobis quemadmodum

fieri poſſit. Nec enim diuinorum operum poteſt reddi ratio. Sed ſi à principio deus hominem, neſcio quo inenarrabili modo inſtituit, credamus ab eodem reſtitui ueterem poſſe, qui nouum fecit.

Quomodo ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate, quá conſtituet. Et ꝙ *Diabolus uincetur mille annis, & omnis creatura manſueſcet, & ad iucunditatem ſeruiet homini. Et* ꝙ *Chriſtus ab omnibus coletur, ut Deus, & dominus.*

Caput XXIIII.

n Vnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi, & maximi Dei filius, ut uiuos, ac mortuos iudicet, dicente Sibylla,

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille, cum deleuerit iniuſtitiam, iudiciumq́; maximum fecerit, ac iuſtos, qui à principio fuerunt, ad uitam reſtaurauerit, mille annis inter homines uerſabitur, eosq; iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans, furensq́; proclamat,

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tunc qui erunt in corporibus uiui non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo chara. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ij præerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uero non extinguentur

Quae tribus istis postremis huius libri capitibus nempe 24. 25.
et 26. Lactantius prolixius disputat de resurrectione prima
hominum, de aureo Xpi mille annorum regno in terris post re=
surrectionem primam. de alligatione diaboli per mille annos eius=
que solutione de praelio Gog et Magog, ex perperam intellectis
vaticiniis apocalypsis 20, sunt ea fere omnia a sensu scrip=
turae sacrae et ab Ecc.^ae^ SS.^rum^que Patrum doctrina prorsus alie=
na ac palam erronea, ut fusius ostendit P. Th. Maluenda
lib. X. de antichristo a capite 3. ad XI. ℞

omnino, ſed quædam relinquentur in uictoriam Dei, *ut triumphētur à iuſtis, ac ſubiugentur perpetuæ ſeruituti.* Sub *id tempus etiam princeps* Dæmonum, *qui eſt machinator omnium malorū, uincietur cathenis, et erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperij, quo iuſtitia in orbe regnabit, nequid malum aduerſus populum* Dei *moliatur.* Poſt *cuius aduentum congregabuntur iuſti ex omni terra, peractoq; iudicio ciuitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in qua ipſe conditor* Deus *cum iuſtis dominantibus commoretur. quā ciuitatem* Sibylla *deſignat, cum dicit.*

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἠλίου, ἠδὲ σελήνης,

Tunc *auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offenditur, atq; obcæcatur cœlum, & luna claritudinē ſolis accipiet, nec minuetur ulterius.* Sol *autem ſepties tanto quā nunc eſt, clarior fiet.* Terra *uero aperiet fœcunditatem ſuā, & uberrimas fruges ſua ſponte generabit, rupes montium melle ſudabunt, per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt.* Mundus *denique ipſe gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur, erepta et liberata dominio mali, et impietatis, et ſceleris, et erroris.* Non *beſtiæ per hoc tēpus ſanguine alētur, nō aues præda, ſed qeta et placida erūt omnia,* Leo*nes et uituli ad præſepe ſimul ſtabūt, lupus ouem non rapiet.* Canis *non uenabitur, accipitres et aqlæ nō nocebunt, infans cū ſerpentibus ludet.* Deniq; *tūc fient illa, quæ poetæ aureis tēporibus facta eſſe iā* Saturno *regnāte dixerūt.* Quorū *error hinc exortus eſt, ꝙ prophetæ futurorum pleraq; ſic proferunt, et enunciant,*

quaſi iam peracta. Viſiones enim diuino ſpiritu offerebantur oculis eorum, & uidebantur illa in conſpectu ſuo quaſi fieri, ac terminari. Quæ uaticinia eorum cum paulatim fama uulgaſſet, quoniam profani à ſacramento ignorabant quatenus dicerentur, cõpleta iam eſſe ueteribus ſeculis illa omnia putauerũt, quæ utiq; fieri, compleriq; nõ poterant homine regnãte. Cum uero deletis religionibus impiis, et ſcelere cõpreſſo, ſubiecta erit Deo terra,

Cedet & ipſe mari uector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non raſtros patietur humus, non uinea falcem.
Robuſtus quoq; iam taurus iuga ſoluet arator.
Tunc etiam molli flaueſcet campus ariſta,
Incultiſq; rubens pendebit ſentibus uua,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella,
Nec uarios diſcet mentiri lana colores,
Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes ueſtiet agnos.
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta Leones.

Quæ poeta ſecundum Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus eſt. Erythræa uero ſic ait,

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ᾽ ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ᾽ ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ᾽ ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται,

Et alio loco de ubertate rerum.

καὶ τό τε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων,

Et alia eodem modo.

ἀσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ᾽ οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ᾽ ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ᾽ ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις,

Viuent itaq; homines tranquilliſſimam uitam, & copioſiſſimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentium uenient à finibus terræ cum donis, ac muneribus ut adorent, & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarum, ac uenerabile uniuerſis nationibus, quæ ſub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

Quod non reſtant ex quarundam ſcripturarum
aſſertione niſi duc
tionem, & ꝙ finis

Aec ſu
h tur, quo
opus n
tum, nec tantam re
caperet, tam multi
mulq; ne faſtidium [illegible]
lecta, et translata congererē. Præterea ut ea ipſa, quæ dicerem, non noſtris, ſed alienis literis potiſſimum cōfirmarem, docerémq; non modo apud nos, uerum e-

Quod elapſis mille annis aurei ſeculi poſt iudicium ſoluetur, item diabolus et concitabit gentes, ut ſanctam expugnent ciuitatem, & obſidebunt eam, & quomodo eam omnino Deus deſtruet, & pœnis æternis tradet, electis hominibus translatis ad gloriam angelorum poſt reſurrectionem ſecundam. Cap. XXVI.

*D*Iximus paulo ante in principio regni ſancti fore, ut à Deo princeps dæmoniorũ uinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc eſt ſeptem millia cœperint terminari, ſoluetur denuo, & cuſtodia miſſus exibit. Atq; omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione iuſtorum, concitabit, ut inferant bellum ſanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obſidebit, & circundabit ciuitatem, tunc ueniet nouiſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas uſq; ad unum. Ac primum concutiet terram quamualidiſſime, & à motu eius ſcindentur montes Syriæ, & ſubſident colles in abruptum, & muri omnium ciuitatum concident, et ſtatuet Deus ſolem triduo ne occidat, & inflãmabit eum, & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles, & impios populos, & imbres ſulfuris, et grandines lapidum, & guttæ ignis, & liqueſcent ſpĩritus eorum in calore, et corpora conterentur in grandine, & ipſi ſe inuicem gladio ferient, replebũtur montes cadaueribus, & campi operientur oſſibus. Populus autem Dei tribus illis diebus ſub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduerſus gentes, et extremũ iudicium terminetur. Tunc exibunt iuſti de latebris ſuis,

& inuenient omnia cadaueribus, atq; oſſibus tecta. Sed *& genus omne impiorum radicitus interibit, nec erit in hoc mundo ulla natio amplius, præter ſolam gentem* Dei, *tum per annos ſeptem perpetes intactæ erunt ſyluæ, nec excidetur de montibus lignum.* Sed *arma gentium comburentur, & iam non erit bellũ, ſed pax, & requies ſempiterna.* Cum *uero completi fuerint mille anni, renouabitur mundus á* Deo, *et cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit* Deus *homines in ſimilitudinem angelorum, et erunt candidi ſicut nix, et uerſabuntur ſemper in cõſpectu omnipotentis, & domino ſuo ſacrificabunt, & ſeruient in æternum.* Eodem *tempore fiet ſecunda illa, & publica omnium reſurrectio, etiam in qua excitabũtur impij ad cruciatus ſempiternos.* Ii *ſunt, qui manufacta coluerunt, qui dominum mundi, ac parentem uel neſcierunt, uel abnegauerunt.* Sed *& dominus illorum cum miniſtris ſuis comprehẽdetur, ad pœnamq; damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro ſuis facinoribus in conſpectu angelorũ, atq; iuſtorum perpetuo igni cremabitur in æternum.* Hæc *eſt doctrina ſanctorum prophetarum, quã chriſtiani ſequimur.* Hæc *ſapientia noſtra, quã iſti, qui fraglia colunt, uel inanem philoſophiam tuentur, tãquam ſtultitiam, uanitatemq; derident, quia nos defendere hanc publice, atq; aſſerere non ſolemus,* Deo *iubente, ut quieti, ac ſilentes arcanum eius in abſcondito, atq; intra noſtram conſcientiam teneamus, nec aduerſus iſtos uere profanos, qui non diſcendi ſed arguendi, atq; illudendi gratia inclementer* Deum, *ac re*

ligionem eius impugnant, pertinaci contentione certe mus. Abſcondi enim, tegiq; myſterium quam fideliſſi me oportet, maxime à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem noſtrã ueluti conſciẽ tiam malam criminantur. Vnde etiam quaſdam exe crabiles opiniones de pudicis, et innocentibus fingũt, & libenter his quæ finxerunt credunt.

Exhortatio, ut omnes properent ad ſuſcipiendam cum religione ſapientiam, per quas ad beatiſſimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinẽ. Cap. XXVII

Qvoniam decurſis propoſiti operis ſeptem ſpatiis ad metam prouecti ſumus, ſupereſt ut exhortemur omnes ad ſuſcipiẽdam cũ uera religione ſapientiam, cuius uis, & officium in eo uertitur, ut contemptis terreſtribus, & abiectis errori bus, quibus antea tenebamur, fragilibus ſeruientes, et fragilia cõcupiſcentes, ad æterna cœleſtis theſauri præ mia dirigamur, quæ ut capere poſſimus, quã primum omittendæ ſunt huius præſentis uitæ illicibiles uolu ptates, quæ animas hominum pernicioſiſſima ſuaui tate deliniunt. Quanta felicitas exiſtimanda eſt ſub tractis his labibus terræ, proficiſci ad illum æquiſſi mum iudicem, parentemq; indulgentiſſimum, qui pro laboribus, requiẽ, pro morte, uitam, pro tenebris, cla ritatem, pro terrenis, ac breuibus bonis, æterna, & cœ leſtia largiatur. cum qua mercede acerbitates, ac mi ſeriæ, quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iuſtitiæ, conferri, et coæquari nullo modo poſſunt. Pro

lum diem, quo ſit ei ex hac uita migrandum, cogitet quàm purus abſcedat, quàm innocens ad iudicium ueniat, non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui iam deficientibus corporis uiribus in hoc admonentur inſtantis ultimæ neceſſitatis, ut cupidius, et ardẽtius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex uoragine liberet ſe quiſq;, dum licet, dum facultas adeſt, ſeq; ad Deum tota mente conuertat, ut illum diem ſecurus expectet, quo præſes, dominuſq; mundi Deus de ſingulorũ factis, cogitationibuſq; iudicabit. Quæcunque hic expetuntur non tantum negligat, ſed effugiat. potioremq; animam ſuam iudicet, quàm bona iſta fallacia, quorum incerta, & caduca poſſeſſio eſt. Migrant enim quotidie, & multo uelocius exeunt, quàm intrauerant. Et tamen ſi nobis uſque ad ultimum liceat iſtis frui, alijs certe relinquenda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi uitam bene, atque innocenter actam. Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adueniet, cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, charitas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec eripi cuiquam poteſt, nec transferri ad alium. Et quis eſt, qui hæc bona parare, ac adquirere ſibi uelit? Veniant qui eſuriunt, ut cœleſti cibo ſaturati ſempiternam famem ponant. Veniant qui ſitiunt, ut aquam ſalutarem de perenni, cœleſtiq; fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atque potu Dei & cæci uidebunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & mortui reuiuiſcent, & ſtulti ſapient, & ægroti ualebunt. Quiſquis enim corruptelas terræ uirtute calcauerit, hunc arbiter ille ſummus, & uerax ad lucem, ui

tamq; perpetuam ſuſcitabit, nemo diuitiis, nemo faſci bus, nemo etiam regia poteſtate confiſus ſit, immortalem iſta non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit, ac præſentia ſecutus in humum ſe ipſe proſtrauerit, tanquam deſertor domini, & imperatoris, et patris ſui punietur. Intendamus igitur iuſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet, & dum ſpiritus hos regit artus, infatigabili militia Deo militemus, ſtationes, uigiliasq; celebremus. Congrediamur cum hoſte, quem nouimus, fortiter, ut uictores, ac deuicto aduerſario triumphantes præmium uirtutis, quod ipſe promiſit, à Deo conſequamur.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI AD DONATVM, LIBER VNVS.

Quæ cauſa ſuſcepti operis, & de ordine dicendorum. Caput I.

Nimaduerti ſæpe, Donate, plurimos exiſtimare (quod etiam nōnulli philoſophorū putauerunt) non iraſci Deum, quoniam uel beneſica ſit tantummodo natura diuina, nec cuiquam nocere præſtātiſſimæ, atq; optimæ congruat poteſtati. uel certe nil curet omnino, ut neq; ex beneficentia eius quicquam boni perueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicquam

mali. Quorum error, quia maximus eſt, & ad euertendum uitæ humanæ ſtatum ſpectat, coarguẽdus eſt à nobis, ne ipſe fallaris, impulſus authoritate hominum, qui ſe putant eſſe ſapiẽtes. Nec tamen nos tã arrogantes ſumus, ut comprehenſam noſtro ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinã Dei ſequimur, qui ſcire ſolus poteſt, & reuelare ſecreta. Cuius doctrinæ philoſophi expertes exiſtimauerunt naturam rerum omnium coniectura poſſe deprehendi. Quod nequaquam fieri poteſt, quia mens hominis, tenebroſo corporis domicilio circunſepta, longe à Dei perſpectione ſummota eſt. Et hoc differt ab Humanitate diuinitas, ꝙ humanitatis eſt ignoratio, diuinitatis ſcientia. Vnde nobis aliquo lumine opus eſt ad depellẽdas tenebras, quibus offuſa eſt hominis cogitatio, quoniam in carne mortali agentes noſtris ſenſibus diuinare non poſſumus. Lumen autem mentis humanæ deus eſt, quẽ qui cognouerit, & in pectus admiſerit, illuminato corde myſterium ueritatis agnoſcet. Remoto autem Deo, cœleſtiq; doctrina, omnia erroribus plena ſunt. Recteq; Socrates, cum eſſet omnium philoſophorum doctiſſimus, tamen ut cæterorum argueret inſcitiam, qui ſe aliquid tenere arbitrabantur, ait, ſe nihil ſcire niſi unum, ꝙ nihil ſciret. Intellexit enim doctrinam illam nihil habere in ſe certi, nihil ueri, nec, ut putabant quidam, diſſimulauit ipſam doctrinam, ut alios refelleret. Sed uidit ex parte aliqua ueritatem, teſtatus eſt etiam in iudicio (ſicut traditur à Platone) ꝙ nulla eſſet humana ſapientia, adeo doctrinam, qua tum philoſophi gloriabantur, contempſit, deriſit, abiecit, ut id

intelligant, tamen uerum nō inueniunt, contēptisq; ter renis, fragilibusq; ſimulachris, non ad colendum ſe Deum conferunt, quem ignorant, ſed mundi elementa mirantes, cœlū, terram, mare, ſolem, lunam, cæteraq; aſtra uenerantur. Sed imperitiā horum iam coargui mus in ſecundo diuinarum inſtitutionum libro. De ſe cūdo uero gradu eos dicimus cadere, q conſentiunt, unū eſſe ſummum Deū, ijdem tamen à philoſophis irretiti, et falſis argumentationibus capti, aliter de unica illa ma ieſtate ſentiunt, q̃ ueritas habet, qui aut figurā negant habere ullam Deum, aut ullo affectu commoueri putant, quia ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla eſt. De tertio uero ij præcipitantur, qui, cum ſci ant legatum Dei, eundemq; diuini, & immortalis tē pli conditorem, tamen aut nō accipiunt eum, aut aliter accipiunt, q̃ fides poſcit, quos ex parte iā refutauimus in quarto ſupradicti operis libro, et refutabimus poſtea diligentius, cum reſpondere, ad oēs ſectas cœperimus, quæ ueritatem, dum diſputant, ꝑdiderunt. Nunc uero contra eos diſſeremus, q de ſecundo gradu lapſi praua de ſummo Deo ſentiunt. Aiūt.n. qdam, nec gratificari eum cuiquā, nec iraſci, ſed ſecurum, et quietum immortalitatis ſuæ bonis perfrui. Illi uero iram tollūt, gratiā relinquunt Deo. Naturā.n. ſumma uirtute præ ſtantem, ut nō maleficam, ſic bñficam eē debere, ita oēs philoſophi de ira conſentiūt, de gratia diſcrepāt. Sed ut ad propoſitam materiā per ordinem deſcendat oratio, huiuſmodi facienda nobis, et exequēda partitio eſt, cum diuerſa, et repugnātia ſint, ira, et gratia. Aut ira tribuēda eſt Deo, et gratia detrahēda, aut utrunq; pa

riter detrahendum. Aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda, aut neutrum tribuendum. Aliud amplius præter hæc nihil poteſt capere natura, ut neceſſe ſit, in uno iſtorum aliquo, uerum, quod quæritur, inueniri. Conſyderemus ſingula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio, & ordo deducat.

Quod nullus aſſeruit Deum iraſci, & gratia non moueri. Caput III.

PRimum illud nemo de Deo dixit unquã iraſci eum tantummodo, & gratia non moueri. Eſt enim diſconueniens Deo, ut eiuſmodi poteſtate ſit præditus, qua noceat, & obſit, prodeſſe uero, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ ſpes ſalutis hominibus propoſita eſt, ſi malorum tantummodo author eſt Deus? Quod ſi ſit, iam maieſtas illa uenerabilis, non ad iudicis poteſtatem, cui licet ſeruare, ac liberare, ſed ad tortoris, & carnificis officium deducetur. Cum autem uideamus, non modo mala eſſe in rebus humanis, ſed etiam bona, utiq; ſi deus nõ eſt, authorem eſſe alterũ neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat, et det nobis bona. Si eſt, quo nomine appellandus eſt? Aut cur nobis qui male faciat notior eſt, quã ille, qui bene? Si autem nihil poteſt eſſe præter deum, abſurdũ eſt, et uanum diuinã putare poteſtatẽ, qua nihil eſt maius, nihil melius, nocere poſſe, prodeſſe non poſſe, et ideo nemo extitit, qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec ullo modo poteſt credi. Quod quia conuenit, tranſeamus, et ueritatem alibi requiramus.

Contra Epicurum diſputat, qui negabat deum iraſci, gratificari, & omnia prouidere. Cap. IIII.

*Q*Vod ſequitur de ſchola Epicuri eſt, ſicut iram in deo non eſſe, ita nec gratiam quidem. Nam cum putaret Epicurus, alienũ eſſe à deo malum facere, atq; nocere, quod ex affectu iracundiæ plerumq; naſcitur, ademit ei etiam beneficentiam, quoniam uidebat conſequẽs eſſe, ut ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaq; ne illi uitium concederet, etiam uirtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus, & incorruptus eſt, quia nihil curat, neq; habet ipſe negotiũm, neq; alteri exhibet. deus igitur non eſt, ſi nec mouetur, quod eſt proprium uiuentis, nec facit aliquid impoſſibile homini, quod eſt propriũ dei, ſi omnino nullam habet uoluntatem, nullum actum, nullam deniq; adminiſtrationem, quæ deo digna ſit. Et quæ maior, & quæ dignior adminiſtratio deo aſſignari poteſt, quã mundi gubernatio, quã cura uiuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena ſubiecta ſunt? Quæ igitur in deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus, & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium deo, quam prouidentia? Sed ſi nihil curat, nihil prouidet, amiſit oẽm diuinitatem. Qui ergo totam uim, totam deo ſubſtantiam tollit, q̃d aliud dicit niſi deum omnino non eſſe? Deniq; M. T. à Poſſidonio dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos deos eſſe, ſed ea, quæ de dijs locutus ſit, depellendæ inuidiæ cauſa dixiſſe. Itaq; uerbis illum deos relinque

uit, ut ad illud, quod euitabat, neceſſario deueniret. Vides igitur quo perueniatur ira ſublata, & deo adẽpta. Deniq; aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem ſcelerati, ac mali, qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Quod ſi & hoc falſum inuenitur, nec iram in deo eſſe, nec gratiam. Veniamus ad illud quod tertio loco poſitum eſt.

Contra Stoicos dicentes in Deo eſſe gratiam, ſed non iram. Caput V.

Exiſtimantur Stoici, & alij nonnulli, aliquanto melius de diuinitate ſenſiſſe, qui aiunt, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe. Fauorabilis, ac popularis oratio, non cadere in deum hanc animi puſillitatem, ut ab ullo ſe læſum putet, qui lædi non poteſt, ut quieta illa, & ſancta maieſtas concitetur, perturbetur, inſaniat, quod eſt terrenæ fragilitatis. Iram enim cõmotionem mentis eſſe, ac perturbationem, quæ ſit à deo aliena. Quod ſi hominem quoq;, qui modo ſit ſapiens, et grauis, ira nõ deceat (ſi quidẽ, cum in animum cuiuſquã incidit, uelut ſæua tẽpeſtas, tantos excitet fluctus, ut ſtatum mentis ĩmutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis uultum maculet, nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens) quãto magis deum non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habet ĩperiũ, ac poteſtatẽ, late noceat per irã, ſanguinẽ fundat, urbes ſubuertat, populos deleat, prouincias ad ſolitudinem redigat, quãto magis Deum, qui habeat totius generis hu-

mani, & ipſius mundi poteſtatem, perditurum fuiſſe uniuerſa credibile ſit, ſi iraſceretur? Abeſſe igitur ab eo tam magnum, tam pernitioſum malum oportere. & ſi abſit ab eo ira, & concitatio, quia & deformis, & noxia eſt, nec cuiquam male facit, nihil aliud ſupereſt, niſi ut ſit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conſeruator. Ita enim demum, & communis omnium pater, & optimus, & uere maximus dici poterit, quod expetit diuina, cœleſtisq; natura. Nā ſi inter homines laudabile uidetur prodeſſe potius, quā nocere, uiuificare, quā occidere, ſaluare, quā perdere (nec immerito innocentia inter uirtutes numeratur) et qui hæc fecerit, diligitur, præfertur, honoratur, bene dictis omnibus, uotisq; celebratur, deniq; ob merita, & beneficia deo ſimillimus iudicatur, quanto magis ipſum deū par eſt diuinis, perfectisq; uirtutibus præcellētem, atq; ab omni terrena labe ſummotum, diuinis, & cœleſtibus beneficiis omne genus hominum promereri? Specioſe iſta, populariterq; dicuntur, et multos illiciunt ad credendum. Sed qui hæc ſentiunt, ad ueritatem quidē propius accedunt, ſed in parte labuntur, naturam rei parum conſyderantes. Nam ſi deus non iraſcitur impijs, & iniuſtis, nec pios utiq;, iuſtosq; diligit. Ergo cōſtantior eſt error illorum, qui & iram ſimul, & gratiā tollunt. In rebus enim diuerſis, aut in utranq; partem moueri neceſſe eſt, aut in neutrā. Itaq; qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit, quia & diligere bonos ex odio malorum uenit, & malos odiſſe ex bonorum charitate deſcendit. Nemo eſt, qui amet uitam ſine odio mortis, nec ap-

petat lucem, niſi qui tenebras fugit. Adeo natura iſta connexa ſunt, ut alterum ſine altero fieri nequeat. Siquis dominus habens in familia ſeruos bonum, ac malum, non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficiis, & honore proſequitur, quod ſi faciet, et iniquus, & ſtultus eſt. Sed bonum & alloquitur amice, & ornat, et domui, ac familiæ, ſuisq; omnibus rebus præficit. Malum uero male dictis, uerberibus, nuditate, fame, ſiti, compedibus punit, ut & hic exemplo cæteris ſit ad non peccandum, et ille ad promerendum, ut alios metus coerceat, alios honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit, & qui odit, et diligit, ſunt enim qui diligi debeant, ſunt qui odio haberi. Et ſicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit, ita qui odit, irrogat mala iis, quos odio habet. Quod argumentū, quia uerum eſt, diſſolui nullo pacto poteſt. Vana ergo, & falſa eſt ſententia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alterum detrahunt, non minus quàm illorum qui utrunq;. Sed illi (ut oſtendimus) ex parte non errant, ſed id, quod melius eſt ex duobus, retinēt. Ii uero, quos ratio, & ueritas argumenti huius inducit, falſa omnino ſententia ſuſcepta in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari, quia deus nō iraſcitur, ergo nec gratia commouetur. Sed ita, quia Deus gratia mouetur, ergo & iraſcitur. Si enim certum, & indubitatum fuiſſet non iraſci Deum, tunc et ad illud alterum ueniri eſſet neceſſe. Cum autem magis ſit ambiguum de ira, penè manifeſtum de gratia, abſurdum eſt, ex incerto certum uelle ſubuertere, cum ſit promptius de certis incerta firmare.

Quod Deus iraſcitur. Caput VI.

Ae ſunt de Deo philoſophorum ſententiæ. h Aliud præterea nihil quiſquam dixit. Quod ſi hæc, quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus, unum illud extremū ſupereſt, in quo ſolo poſſit ueritas inueniri, quod à philoſophis, nec ſuſceptum eſt unquam, nec aliquando defenſum, conſequens eſſe, ut iraſcatur deus, quoniam gratia cōmouetur. Hæc tuenda nobis, & aſſerenda ſententia eſt. In eo .n. ſumma omnis ratio, et cardo religionis, pietatisq; uerſatur. Nā neq; honos ullus deberi poteſt deo, ſi nihil præſtat colenti, nec ullus metus, ſi non iraſcitur non colenti.

Quare philoſophi errant, et quod homines ab alijs animantibus maxime differūt religione, quæ hominis eſt propria. Caput VII.

Vm ſæpe philoſophi per ignorantiam ueritatis à ratione deſciuerint, atq; in c errores inciderint inextricabiles. Id enim ſolet his euenire, quod uiatori, uiam neſcienti, & non fatenti ſe ignorare, ut uagatur, dum percontari obuios erubeſcit. Illud tamen nullus philoſophus aſſeruit unquam non nihil inter hominem, & pecudem intereſſe, nec omnino quiſquā, modo qui ſapiēs uideri uellet, rationale animal cū mutis, et irrationabilibus coæquauerit, quod faciunt quidam imperiti, atq; ipſis pecudibus ſimiles, qui cum uentri, ac uoluptati ſe uelint tradere, aiunt eadem ratiōe ſe natos, qua uniuerſa, quæ ſpirāt,

quòd dici ab homine nefas ē. Quis enim tam indoctus ut neſciat? quis tam imprudens, ut non ſentiat aliquid ineſſe in homine diuini? Non dum uenio ad uirtutes animi, et ingenij, quibus homini cum Deo manifeſta cognatio eſt. Non'ne ipſius corporis ſtatus, et oris figura declarat nō eſſe nos cum mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humum, pabulumq; proſtrata eſt, nec habet quicquā commune cum cœlo, quod non intuetur. Homo autem recto ſtatu, ore ſublimi, ad contemplationem mundi excitatus cōfert cum Deo uultum, & rationem ratio cognoſcit. Propterea nullū eſt animal (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim ſapientia inſtructus eſt, ut religionem ſolus intelligat, & hæc eſt hominis, atque mutorum uel præcipua, uel ſola diſtantia. Nam cætera, quæ uidentur hominis eſſe propria, & ſi non ſint talia in mutis, tamen ſimilia uideri poſſunt. Proprius homini ſermo eſt, tamen & in illis quædam ſimilitudo ſermonis. Nam & dignoſcunt inuicem ſe uocibus, & cum iraſcuntur, edunt ſonum iurgio ſimilem, & cum ſe ex interuallo uident, gratulandi officium uoce declarant. Nobis quidem uoces eorum uidentur inconditæ, ſicut illis fortaſſe noſtræ, ſed ipſis, qui ſe intelligunt, uerba ſunt, denique in omni affectu certas uocis notas exprimunt, quibus habitum mentis oſtendant. Riſus quoque eſt homini proprius, & tamen uidemus in alijs animalibus quædam ſigna lætitiæ, cum ad luſum geſtiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem ſerenant, oculos in laſciuiam reſoluunt. Quid tam proprium homini,

quã ratio, & prouidentia futuri? Atqui ſunt animalia, quæ latibulis ſuis diuerſos, & plures exitus pandant, ut ſiquod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis, quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia, & cogitatio. Alia prouident in futurum,

Vt ingentem formicæ farris aceruum
Cóportant, hyemis memores, tectóq; reponũt, ut apes
Quæ patrium ſolæ, & certos nouere penates.
Venturæq; hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt,

Longum eſt, ſi exequi uelim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſolertiæ ſimillima. Quod ſi horum omnium, quæ aſcribi homini ſolent, in multis quoq; deprehenditur ſimilitudo, apparet ſolam eſſe religionem, cuius in mutis nec ueſtigiũ aliquod, nec ulla ſuſpicio inueniri poteſt. Religionis enim eſt propria iuſtitia, quã nullum aliud animal attingit. Homo enim ſolus imperat, cætera ſibi conciliata ſunt. Iuſtitiæ autem Dei cultus aſcribitur, quẽ qui non ſuſcipit, hic à natura hominis alienus uitam pecudũ ſub humana ſpecie uiuet, cum uero à cæteris animalibus hoc pene ſolo differamus, ꝙ ſoli omnium diuinam uim, poteſtatemq; ſentimus, in illis autem nullus ſit intellectus dei, certe illud fieri non poteſt, ut in hoc uel muta plus ſapiant, uel humana natura deſipiat, cum homini ob ſapientiam & cuncta, quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubiecta ſit. Quare ſi ratio, ſi ius hominis hoc præcellit, et ſuperat cæteras animantes, ꝙ ſolus notitiam dei capit, apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

Contra Epicurum religionem ſubuertentem, & ꝙ religio ſit habenda. Caput VIII.

d Iſſoluitur autem religio, ſi credamus Epicuro illa dicenti,

Omnis enim ꝑ ſe diuûm natura neceſſe eſt
Immortali æuo ſumma cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, ſeiunctáq; longe.
Iam priuata dolore omni, priuata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri,
Nec bene pro meritis capitur: nec tangitur ira.

Quæ, cum dicat utrum aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim deus nihil unquam boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiã refert, quid tam uanum, tam ſtultum, quàm templa ædificare, ſacrificia facere, dona cõferre, rem familiarem minuere, ut nihil aſſequamur? At enim naturã excellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti, & ingrato? An aliqua ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcum? Deus (inquit Cicero) ſi talis eſt, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, ualeat. Quid enim dicam propitius ſit? eſſe enim propitius poteſt nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat inquit, ideſt abeat, & recedat, quando prodeſſe nulli poteſt. Quod ſi negotium deus nec habet, nec exhibet, cur non ergo delinquamus, quoties hominum conſcientiã fallere licebit, ac leges publicas circunſcribere? Vbicunq; nobis latendi occaſio arriſerit, conſulamus rei, auferamus aliena, uel ſine

cruore, uel etiam cum ſanguine, ſi præter leges nihil eſt amplius, quod uerẽdum ſit. Hæc dum ſentit Epicurus, religionem funditus delet, qua ſublata, confuſio, ac per turbatio uitæ ſequitur. Quod ſi religio tolli non poteſt, ut & ſapientiam, qua diſtamus à belluis, & iuſtitiam retineamus, qua communis uita ſit tutior, quomodo religio ipſa ſine metu teneri, aut cuſtodiri poteſt? Quod .n. non metuitur, contemnitur, quod contemnitur utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maieſtas, & honor, metu conſtet. Metus autem non eſt, ubi nullus iraſcitur, ſiue igitur gratiam Deo, ſiue iram, ſiue utrunque detraxeris religionem tolli neceſſe eſt, ſine qua uita hominum ſtultitia, ſcelere, immanitate completur. Multum enim refrenat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei uiuere, ſi non tantum quæ gerimus uideri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur audiri à Deo putemus. At enim prodeſt id credere (ut quidam putant) non ueritatis gratia, ſed utilitatis. quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendat ad cohibẽda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, et diuinitas nulla ẽ. Sed à uiris prudentibus uniuerſa confecta ſunt, quo rectius, inocentius'q; uiuatur. Magna hæc et à materia, quam propoſuimus, aliena quæſtio eſt. Sed quia neceſſario incidit, debet quambreuiter attingi.

Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione enumerat. Cap. IX.

CUm ſententiæ philoſophorũ prioris temporis de prouidentia conſenſiſſent, nec ulla eſ

ſet dubitatio, quin mundus á Deo, & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur, primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, utrum eſſet aliqua diuinitas, nec'ne. Quæ diſputatio eius adeo impia, & contra ueritatem, & religionem iudicata eſt, ut & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros eius in concione, quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cuius ſententia non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronũtiauit. Poſt hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de ſchola Platonis, tanquã riuuli diuerſas in partes profluxerunt, ſtoici, et peripatetici in eadem fuere ſententia, qua priores. Poſtea uero Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundum præſtans, & eximium, & beatum prouidentiam tamen nullã. Itaq; mundum ipſum nec ratiõe ulla, nec arte, nec fabrica inſtructum, ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus, & inſecabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici poſſit non uideo. Etenim ſi eſt Deus, utiq; prouidens eſt, ut Deus, nec aliter ei poteſt diuinitas attribui, niſi & præterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cum igitur prouidentiam ſuſtulit, etiam Deum negauit eſſe. Cum autem Deum eſſe profeſſus eſt, & prouidentiam ſimul eſſe conceſſit. Alterum enim ſine altero nec eſſe prorſus, nec intelligi poteſt. Verum iis poſtea temporibus, quibus iam philoſophia defloruerat, extitit Athenis quidam Diagoras, qui nullum eſſe omnino Deum diceret, ob eãq; ſententiam nominatus eſt ἄθεος. Item Cyrenæus Theodorus ambo, quia nihil noui poterant

reperire, omnibus iam dictis, & inuentis maluerunt contra ueritatem id negare, in quo priores uniuerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt, qui tot ſeculis, & ingenijs aſſertam, atq; defenſam prouidentiam calumniati ſunt. Quid ergo? utrum'ne iſtos minutos, et inertes philoſophos ratiõe, an uero authoritate praeſtantium uirorũ refellemus, an potius utroq;? Sed properandum eſt, ne lõgius à materia deuagetur oratio.

Quod mundus Dei prouidentia factus ſit, & gubernetur. Caput X.

Qui nolunt diuina prouidentia factum eſſe mundum, aut principijs inter ſe temere coeuntibus dicunt eſſe concretum, aut repente natura extitiſſe. Naturam uero (ut ait Straton) habere in ſe uim gignendi, & minuendi, ſed eã nec ſenſum habere ullum, nec figurã, ut intelligamus, omnia quaſi ſua ſponte eſſe generata, nullo artifice, nec authore. Vtrũq; uanum, et impoſſibile. Sed hoc euenit ignorantibus ueritatem, ut quiduis potius excogitent, quã id ſentiant, quod ratio depoſcit. Primum minuta illa ſemina, quorum concurſu fortuito totum coiiſſe mundum loquuntur, ubi, aut unde ſint quaero. quis illa uidit unquam? quis ſenſit? quis audiuit? An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profecto ſolus omnium caecus, & excors, fuit, qui ea loqueretur, quae nec aeger quiſquam delirare, nec dormiens poſſit ſomniare? Quatuor elementis cõſtare omnia philoſophi ueteres diſſerebant. Ille noluit, ne alienis ueſtigijs ui

deretur inſiſtere. Sed ipſorum elementorum alia uoluit eſſe primordia, quæ nec uideri poſſint, nec tangi, nec ulla corporis parte ſentiri. Tam minuta ſunt, inquit, ut nulla ſit acies ferri tam ſubtilis, qua ſecari, ac diuidi poſſint. Vnde illis nomen impoſuit atomorũ. Sed occurrebat ei, ꝙ ſi una eſſet omnibus, eademq́; natura, non poſſent res efficere diuerſas, tanta uarietate, quantam uidemus ineſſe mundo. Dixit ergo leuia eſſe, & aſpera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quanto melius fuerat tacere, quàm in uſus tam miſerabiles, tam inanes, habere linguam, & quidem ne reor, ne non minus delirare uideatur, qui hæc putet refellenda. Reſpondeamus tamen uelut aliquid dicenti. Si leuia ſunt, & rotunda, utiq; non poſſunt inuicē ſe apprehendere, ut aliquod corpus efficiant, ut ſiquis milium uelit in unam coagmentationem conſtringere, leuitudo ipſa granorum in maſſam coire non ſinat. Aſpera inquit, & angulata ſunt, et hamata, ut poſſint cohærere. Diuidua ergo, & ſecabilia ſunt. Hamis enim neceſſe eſt, & angulis eminere, ut poſſint amputari. itaq; quod amputari, ac diuelli poteſt, & uideri poterit, & teneri. Hæc inquit, per inane irrequietis motibus uolitant, & huc, atq; illuc feruntur, ſicut pulueris minutias uidemus in ſole, cum per feneſtrā radios, ac lumen immiſerit. Ex his arbores, et herbæ, et fruges omnes oriuntur, ex his animalia, et aqua, et ignis, & uniuerſa gignuntur; & rurſus in eadem reſoluuntur. Ferri hoc poteſt quādiu de rebus paruis agitur, ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Imple uit numerum perfectæ inſaniæ, ut nihil ulterius adiici

poſſet, ſed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniam eſt omne, inquit, infinitum, nec poteſt quicquam uacare, neceſſe eſt ergo innumerabiles eſſe mundos. Quæ tanta uis fuerat atomorum, ut moles tam inæſtimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primum requiro, quæ ſit iſtorum ſeminum uel ratio, uel origo. ſi enĩ ex illis ſunt omnia, ipſa igitur unde eſſe dicemus, quæ natura tantam copiã ad efficiẽdos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit. Sed concedamus, ut impune de mundis delirauerit, de hoc loquamur, in quo ſumus, et quẽ uidemus. Ait, oĩa ex indiuiduis corpuſculis fieri, ſi hoc ita eſſet, nulla res unq̃ ſui generis ſemine indigeret, ſine ouis alites naſcerentur, ac oua ſine partu. Item cætera uiuentia ſine coitu. Arbores, et quæ gignuntur è terra propria ſemina non haberent, quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, et rurſus ex ſegete frumentum? Deniq; ſi atomorum coitio, & conglobatio efficeret oĩa, & in aere uniuerſa concreſcerent, ſiqdẽ per inane atomi uolitant, cur ſine terra, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, non herbæ, nõ arbor, non fruges oriri, aut generari poſſunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri, quandoquidem unaquæq; res habet propriam, certamq; naturam, ſuum ſemen, ſuam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quaſi oblitus atomorum, quos aſſerebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis uſus eſt, quæ contra ipſum ualerent, ſic enim dixit,

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet: nil ſemine egeret.

Item poſtea

Nil igitur fieri de nilo poſſe fatendum eſt:
Semine quando opus eſt rebus: quo quæq; creatæ
Aeris in teneras poſſint proferrier auras.

Quis hunc putat habuiſſe cerebrum, cum hæc diceret, nec uideret ſibi eſſe contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod ſemen cuiuſque rei certum eſt, niſi forte, & ignis, & aquæ naturam ex atomis eẽ credemus. Quid, q̃d duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu uehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro, aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? Aut cur ſua ſponte non emicant? aut quomodo ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerunt? O mitto ſilicem, ac ferrum. Orbem uitreum plenum aquæ ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in duriſſimo frigore. Num etiam in aqua ignem eſſe credendum eſt? atqui de ſole ignis, ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhanelaueris, uel ſi uapor leuis aliquid attigerit, aut cruſtam marmoris, aut laminam, paulatim per minutiſſimos rores aqua concreſcit. Item de halitu terræ, ex maris nebula exiſtit, quæ aut diſperſa humefacit quicquid texerit, aut collecta in arduos montes in ſublime uento rapta, ſtipatur in nubem, atq; imbres maximos deiecit. Vbi ergo dicimus liquores natos eſſe? Nũ in uapore? nũ in halitu? num in uento? Atqui nihil poteſt conſiſtere in eo, quod nec tangitur, nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil ſine rõne, ſine ordine, ſine utilitate, ſine ſpecie figuratum uidemus? adeo ut ſolertiſſima, & diligentia omnium partium

membrorumq́; deſcriptio caſum, ac fortunam repellat. Sed putemus, artus, & oſſa, & neruos, & ſanguinem, de atomis poſſe concreſcere. Quid ſenſus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, q̃bus ſeminibus coagmẽtari poſſunt? minutiſſimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur inſecabilia? Deniq; ſi ex inuiſibilibus ſunt, quæ uidentur, cur igitur nemo uidet? Sed ſiue inuiſibilia quæ ſunt in homine conſyderet, ſiue tractabilia, quæ ueniunt ſub aſpectum, ratione utraq; conſtare quis non uidet? Quomodo ergo ſine ratione coeuntia poſſunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil eſſe in omni mundo, quod non habeat in ſe maximam, mirabilemq́; rationem. Quæ quia ſupra hominis ſenſum, & ingenium eſt, cui rectius, quã diuinæ prouidentiæ tribuenda eſt? an ſimulachrum hominis, & ſtatuam ratio, et ars fingit, ipſum hominem de fruſtis temere concurrentibus fieri putabimus? Et q̃d ſimile ueritatis in ficto, cum ſummum, et excellens artificiũ nihil aliud, niſi umbram, & extrema corporis lineamenta poſſit imitari, non potuit humana ſolertia dare operi ſuo aut motum aliquem, aut ſenſum? Omitto uſum uidendi, audiendi, odorandi, cæterorumq́; membrorum uel apparentium, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hominis, aut uocem, aut ipſam fabricare ſapientiam. Quiſquam'ne igitur ſanus exiſtimat, q̃d homo ratione, & conſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem, curamq́; rerum Deo dare. Concedamus ta-

men his, ut ex atomis fiant quæ terrena ſunt, num etiam cœleſtia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos eſſe, ſolisq; dant immunitatem, ne concurſu atomorum concreti eſſe uideantur. Si enim Deos quoq; ex illis cõſtituiſſent, diſſipabiles fierent, ſeminibus aliquãdo reſolutis, atq; in naturam ſuam reuertentibus. Ergo ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro ante quàm mundum primordia iſta generarent, cur ſibi Dij habitaculum nõ ædificauerint? Videlicet niſi atomi coiſſent, cœlumq; feciſſent, adhuc Dij per medium inane penderent. Quo igitur conſilio, qua ratione de confuſo aceruo ſe atomi congregauerunt, ut ex alijs inferius terræ conglobarẽtur, cœlum deſuper tenderetur, tanta ſyderum uarietate diſtinctum, ut nihil unquã excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui uideat, & talia, poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe conſilio, nulla prouidẽtia, nulla ratione diuina, ſed ex atomis ſubtilibus, exiguis, concreta eſſe tanta miracula? Nonne prodigio ſimile eſt, aut natum eſſe hominem, qui hæc diceret, aut extitiſſe, qui crederet? ut Democritum, qui auditor eius fuit, uel Epicurum, in quẽ uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit? At enim (ſicut alij dicunt) natura mundus effectus eſt, quæ ſenſu, & figura caret. Hoc uero multo eſt abſurdius. Si natura mundum fecit, conſilio, & ratione fecerit neceſſe eſt. Is enim facit aliquid, qui aut uoluntatem faciendi habet, ut ſcientiam. Si caret ſenſu, ac figura, quomodo poteſt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat, & figuram? Niſi forte quis arbitretur, animalium fabricam, tam

ſubtiliter à non ſentiente natura formari, animariq́; potuiſſe, aut iſtam cœli ſpeciem tam prouidēter ad utilitates uiuentium temperatam, neſcio quo caſu, ſine cōditore, ſine artifice, ſubito extitiſſe. Siquid eſt, inq̄t Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo licet ratione ſit præditus, facere non poſſit, id profecto eſt maius, et fortius, & ſapientius homine. Homo autem non poteſt facere cœleſtia, ergo illud, quod hæc efficiat, uel effecerit, ſuperat hominem, arte, conſilio, prudentia, poteſtate. Quis igitur poteſt eſſe niſi Deus? Natura uero, quā ueluti matrem eſſe rerū putant, ſi mentem nō habet, nihil efficiet unquam, nihil molietur. Vbi enim nō eſt cogitatio, nec motus eſt ullus, nec efficacia. Si autem conſilio utitur ad incipiēdum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, uirtute ad conſumādum, poteſtate ad regendum, et continendum, cur natura potius, quā Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, uel carens mente Natura ea, quæ uidemus, efficeat, quæro cur facere cœlum potuerit, & urbem, aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas, & ſimulachra non fecerit? Atqui potuerant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere, ſiquidem nullam poſitionem relinquunt, quā non experiantur. Nam de natura, quæ mentem non habeat, non eſt mirandum, ꝙ hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? Vtiq; Deus, cum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe, in quibus etiam hominem ipſum, cui particu

am de ſua ſapientia dedit, & inſtruxit eum ratione, quãtum fragilitas terrena capiebat, ut ipſe ſibi efficeret, quæ in uſus ſuos eſſent neceſſaria. Si uero in huius mundi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia eſt, quæ regat, nullus Deus, *qui adminiſtret, nec omnino ſenſus ullus in hac rerum natura pollet, unde igitur mens humana tam ſolers, tam itelligens orta eſſe credetur?* Si *enim corpus hominis ex humo factum eſt, unde nomen accepit?* Animus *ergo, qui ſapit, rector eſt corporis, cui membra obſequuntur tanquã regi, et imperatori, qui nec aſpici, nec comprehendi poteſt, nõ potuit ad hominem niſi à ſapiente natura peruenire.* Sed *ſicut omne corpus mens, & animus gubernat, ita & mundum deus.* Nec *enim ueriſimile eſt, ut minora, & humilia regimen habeant, maiora, & ſumma nõ habeant.* Deniq; M. Cic. *ĩ* Thuſculanis. Et *in conſolatione, animorũ, inquit, nulla in terris origo inueniri poteſt.* Nihil *eſt, ĩquit, in animis miſtum, atq; cõcretum, aut quod ex terra natum, atq; factum eſſe uideatur, nihilq; humidũ, aut flabile, aut igneũ.* His .n. *ĩnatum nihil ineſt, quod uim memoriæ mentis. cogitationis habeat, quo & præterita teneat, et futura prouideat, et complecti poſſit præſentia, quæ ſola diuina ſunt.* Nec *enim inueniuntur unquã, unde ad hominẽ uenire poſſint, niſi à* Deo. Exceptis *igitur duobus, tribus'ue calumniatoribus uanis, cum conſtet diuina prouidentia mundum regi, ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquã, qui* Diagoræ, Theodoriq; *ſentẽtiã, uel* Leucippi *ĩane cõmentum, uel* Democriti, Epicuriq; *leuitatẽ præferre audeat authoritati uel illorũ ſeptem priorum,*

qui ſunt appellati ſapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis uel Platonis, cæterorumq́; ſummorum philoſophorum, qui eſſe prouidentiam iudicauerunt. falſa igitur eſt & illa ſententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à ſapientibus inſtitutam, quo ſe homines imperiti à peccatis abſtinerent. Quod ſi uerum ſit, ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. Quod ſi fallendi noſtri, atq; adeo totius generis humani cauſa commenti ſunt religionem, ſapientes igitur non fuerunt, quia in ſapiente non cadit mendaciũ. Sed ut fuerint ſapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, ſed Platonem quoq;, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelem maximarum ſectarum principes tam facile deluderent? Eſt igitur diuina prouidentia, ut ſenſerunt ij homines, quos nominaui, cuius ui, ac poteſtate omnia, quæ uidemus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſeruandis ordinibus, temporibusq́; conſtantia, aut olim potuit ſine prouido artifice oriri, aut conſtare tot ſeculis ſine incola potenti, aut in perpetuum gubernari ſine perito rectore, quod ratio ipſa declarat. Quicquid eſt enim, quod habet rationem, ratione ſit ortum neceſſe eſt. Ratio autem ſentientis, ſapientisq́; naturæ eſt, ſapiens uero, ſentiẽsq́; natura, nihil aliud poteſt eſſe, q̃ Deus. Mũdus aũt, quoniam rationem habet, qua et regitur, & conſtat, ergo à Deo factus eſt. Quod ſi eſt conditor, rectorq́; mundi deus, recte igitur, ac uere religio cõſtituta eſt. Authori enim rerum parentiq́; communi honos, ueneratioq́; debetur.

Vtrum

Vtrum unius Dei, an plurium Deorum prouidentia mundus regatur, & conſtet. Caput XI.

Voniam conſtitit de prouidentia, ſequitur ut doceamus, utrum'ne multorum eſſe credenda ſit, an potius unius. Satis (ut opinor) oſtendimus in noſtris inſtitutionibus, Deos multos eſſe non poſſe: quòd diuina uis, ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures, diminuitur utiq;, & mortalis eſt. Si uero mortalis non eſt, nec minui, nec diuidi poteſt. Deus igitur unus eſt, in quo uis, & poteſtas conſumata eſt, nec minui poteſt, nec augeri. Si autem ſunt multi, dum habent ſinguli poteſtatis aliquid, ac numinis, ſumma ipſa decreſcit, nec poterunt ſinguli habere totum, quod eſt cõmune cum pluribus, unicuiq; tantum deerit, quantum cæteri poſſidebunt. Non poſſunt igitur in hoc mũdo multi eſſe rectores, nec in una domo multi domini, nec in naui una multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in uno regimine multi reges. Sed nec in cœlo quidem multi ſoles eſſe poterunt, ſicut nec animæ plures in uno corpore, adeo in unitate natura uniuerſa conſentit. Quod ſi mundum

Spiritus intus alit, totam'q; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet,

Apparet teſtimonio Poetæ, unum eſſe mundi habitatorem Deum. Siquidem corpus omne niſi ab una mente incoli, regiq; non poteſt. Omnem igitur diuinam poteſtatem neceſſe eſt in uno eſſe, cuius nutu, & imperio regantur omnia, & ideo tantus eſt, ut ab homine non poſſit, aut uerbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari. Vn

de igitur ad homines opinio multorum Deorum perſuaſione peruenit? Nimirum ij omnes, qui coluntur ut Dij, homines fuerunt, & ijdem primi, ac maximi reges, ſed eos aut ob uirtutem, quia profuerant hominum generi, diuinis honoribus affectos eſſe poſt mortem, aut ob beneficia, et inuenta, quibus humanam uitam excoluerant, immortalem memoriam conſecutos quis ignorat? Nec tantum mares, ſed & fœminas. Quod cũ uetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi θεολόγους nuncupant, tum etiam Romani græcos ſecuti, et imitati docent, quorum præcipue Euhemerus, ac noſter Ennius, qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, ſimulachra demonſtrant. Et ſecutus eos Tullius tertio de natura deorum libro diſſoluit publicas religiones, ſed tamen ueram, quã ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit inducere. Adeo & ipſe teſtatus eſt falſum quidem apparere, ueritatem tamen latere. Vtinam, inquit, tã facile uera inuenire poſſem, quã falſa conuincere. Quod quidẽ non diſſimulanter, ut Academicus, ſed uere, atque ex animi ſententia proclamauit, quia ueritas humanis ſenſibus erui non poteſt. quod aſſequi ualuit humana prouidentia, id aſſecutus eſt, ut falſa detegeret. Quicquid enim fictum, & commentitiũ, quia nulla ratione ſubnixum eſt, facile diſſoluitur. Vnus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo et ſenſit, & docuit, cuius maieſtatem tantam eſſe declarat, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi poſſit. Idem teſtatur Hermes, quem Cic. ait in numero Deorũ apud Aegyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob uirtutem,

multarumq; artium ſcientiá Triſmegiſtus nominatus, & erat nō modo Platone, uerum Pythagora, ſeptemq; illis ſapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates diſputans ait, formam Dei non oportere conquiri. Et Plat. in legum libris. Quid omnino ſit Deus non eſſe quærendum, quia nec inueniri poſſit, nec enarrari. Pythagoras quoque unum Deum confitetur, dicens incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa & intenta, uitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in phyſico unum eſſe naturalem Deum dixit, q̃uis gentes, & urbes ſuos habeant populares. Eadem ferè & Ariſtoteles cum ſuis peripateticis, & Zenon cum ſuis ſtoicis. Longum eſt enim ſingulorum ſententias exequi, q licet diuerſis nominibus ſint abuſi, ad unam tamen poteſtatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen ſummum Deum cum & philoſophi, & poetæ, et ipſi deniq;, qui Deos colunt, ſæpe fateantur, de cultu tamen, et honoribus eius nemo unquam requiſiuit, nemo diſſeruit, ea ſcilicet pſuaſione, qua ſemper beneficum, incorruptumq; credentes, nec iraſci eum cuiquā, nec ullo cultu indigere arbitrantur. adeo religio eſſe non poteſt, ubi metus nullus eſt.

Quod religio ſit, & hominis ſit. Caput XII

Nunc quoniam reſpondimus impiæ quorundam, deteſtabiliq; imprudētiæ, uel potius amentiæ, redeamus ad propoſitum. Diximus religione ſublata, nec ſapientiá teneri poſſe, nec

iuſtitiam, cum diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine ſolo reperiatur, qua niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non poteſt, coercuerit, ſcelerate, impieq́; uiueremus. Spectari ergo actus noſtros à deo, non modo quo ad utilitatem communis uitæ attinet, ſed etiam ad ueritatem, quia religione, iuſtitiaq́; detracta, uel ad ſtultitiam pecudum amiſſa ratione deuoluimur, uel ad beſtiarũ imanitatem, immo uero amplius, ſiquidem beſtiæ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, ſi dempto metu ſuperiore, uim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei ſolus eſt, qui cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem, per quem uita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auferretur, ſi fuerit homini perſuaſum, ꝙ iræ ſit expers Deus, quem moueri, & indignari non modo cũ iniuſta fuerit communis utilitas, ſed etiam ratio ipſa, & ueritas perſuadet. Rurſus nobis ad ſuperiora redeundum eſt. ut quia docuimus à deo factum eſſe mũdum, doceamus quare ſit effectus.

Quod omnia tam bona, quã mala hominis gratia facta ſunt. Caput XIII.

SI conſyderet aliquis uniuerſam mũdi adminiſtrationem, intelliget profecto, quã uera ſit ſententia ſtoicorum, qui aiunt, noſtra cauſa mundum eſſe conſtructum. Omnia enim, quibus conſtat, quæq́; generat ex ſe mundus, ad utilitatem hominis accommodata ſunt. Homo utitur igni ad uſum calefaciendi, & luminis, & coquendorum

ciborum, ferriq; fabricandi. Vtitur fontibus ad potū, & ad lauacra, fluminibus ad agros irrigandos termi nandasq; regiones. Vtitur terra ad percipiendam frugum uarietatem, collibus ad conſerenda uineta, montibus ad uſum arborum, atq; lignorum planis ad ſegetem. Vtitur mari non ſolum ad comertia, et copias ex longinquis regionibus ferendas, uerū etiam ad ubertatem omnis generis piſcium. Quod ſi his elementis utitur, quibus eſt proximus, non eſt dubium, quin & cœlo. quoniam et cœleſtium rerum officia ad fertilitatem terræ, ex qua uiuimus, temperata ſunt. Sol irrequietis curſibus, & ſpatiis inæqualibus orbes annuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducit ad requiem, & tum abſceſſu longius ad meridiem, tum acceſſu propius ad ſeptentrionem. hyemis, & æſtatis uiciſſitudines facit, ut et hybernis humoribus, ac pruinis in ubertatem terra pingueſcat, & æſtiuis caloribus, uel herbidæ fruges maturitate durentur, uel quæ ſunt in humidis, incocta, & feruefacta miteſcant. Luna quoq; nocturni temporis gubernatrix, & amiſſi, ac recepti luminis uicibus menſtrua ſpatia moderatur, & cæcas tenebris horrētibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat, ut æſtiua itinera, & expeditiones, & opera ſine labore, ac moleſtia confici poſſint. Siquidem

Nocte leues melius ſtipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam ſeros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat, ferroq; faces inſpicat acuto.

Aſtra etiam cætera uel ortu, uel occaſu ſuo certis ſtatio

ribus opportunitates temporum plane ſubminiſtrant. Sed & nauigiis, quo minus errabundo curſu per immenſum uagentur, regimen præbent, cum ea rite gubernator obſeruans, ad portum, deſtinati litoris prouehat. Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes, ut ſata imbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem uicibus exhibentur, ne deſit aliquando, quo uita hominum ſuſtineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & eiuſdem fœtu etiam muta paſcuntur. Num etiam mutorum cauſa Deus laborauit? Minime, quia ſunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipſa eodem modo ad uſum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad ueſtium, partim ad operis auxilia, ut clarum ſit, diuinam prouidentiã rerum, & copiarum abundãtia hominum uitam inſtruere, atq; ornare uoluiſſe, ob eamq; cauſam et aerem uolucribus, & mare piſcibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed academici contra ſtoicos diſſerentes ſolent quærere, cur ſi Deus omnia hominum cauſa fecerit, etiam multa contraria et inimica, & peſtifera nobis reperiantur tam in mari, quàm in terra. Quod ſtoici ueritatem non reſpicientes ineptiſſime repulerunt. Aiunt enim multa eſſe in gignentibus, & in numero animalium, quorum lateat utilitas, ſed eam proceſſu temporum inueniri, ſicut iam plura prioribus ſeculis incognita neceſſitas, & uſus inuenerit. Quæ tandem utilitas poteſt in muribus, in blattis, in ſerpentibus reperiri, quæ homini moleſta & pernitioſa ſunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ ſi eſt, inuenietur aliquãdo nempe aduerſus mala, cum id illi querantur eſſe omni

no malum. Viperam ferunt exuſtam, in cinerem'q; dilapſam, mederi eiuſdem beſtiæ morſui. Quanto melius fuerat eam prorſus non eſſe, quàm remedium contra ſe ab ipſa deſyderari? Breuius igitur, ac uerius reſpódere potuerunt in hunc modum. Deus cum formaſſet hominem ueluti ſimulachrum ſuum, quod erat diuini opificij ſummum, inſpirauit ei ſapientiam ſoli, ut omnia imperio, ac ditioni ſuæ ſubiugaret, omnibus'q; mundi commodis uteretur. Propoſuit tamen ei & bona, & mala, quia ſapiētiam dedit, cuius omnis ratio in diſcernendis malis, ac bonis poſita eſt. Non poteſt enim quiſquam eligere meliora, & ſcire, quid bonum ſit, niſi ſciat, ſimul reijcere, ac uitare, quæ mala ſunt. Inuicē enim ſibi alterutrū connexa ſunt, ut ſublato alterutro, utrūq; tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bõis, malisq;, tum demum opus ſuum peragit ſapientia, & quidem bonū appetit ad utilitatem, malū reijcit ad ſalutem. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt homini, qbus frui poſſet, ſic ēt mala, quæ caueret. Nā ſi malū nullū ſit, periculum'q;, nihil deniq;, qđ lædere hoiem poſſit, tollitur omnis materia ſapiētiæ, nec erit homini neceſſaria. Poſitis .n. tantummodo in conſpectu bonis, qd opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientia, ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum, & cõmodum ſit, ut ſiqs uelit apparatiſſimam cœnam infantibus, qui nõ dum ſapiant, apponere, utiq; id appetent ſinguli, quò unumquēq; aut impetus, aut fames, aut etiam caſus attraxerit, & quicqd ſumpſerint, id illis erit utile, ac ſalubre. Quid igitur nocebit eos ſicuti ſunt ꝑmanere, et ſemper infantes, ac neſcios eſſe rerum? Si autem admiſceas uel

amara, uel inutilia, uel etiam uenenata, decipiuntur utiq; per ignorantiam boni, ac mali, niſi accedat his ſapientia, per quã habeant malorum reiectionem, bonorumq; delectum. Vides ergo magis propter mala opus bonis eſſe ſapientia, quæ niſi fuiſſet propoſita, rationale animal non eſſemus. Quod ſi hæc ratio uera eſt, quã ſtoici nullo modo uidere potuerunt. diſſoluitur etiam argumentum illud Epicuri, Deus, inquit, aut uult tollere mala, & non poteſt, aut poteſt, et nõ uult, aut neq; uult, neq; poteſt, aut et uult, & poteſt. Si uult & non poteſt, imbecillis eſt, quod in Deum non cadit. Si poteſt, & non uult, inuidus, quod æque alienum à Deo. Si neq; uult, neq; poteſt, & inuidus, & imbecillis eſt, ideóq; neq; Deus. Si uult, & poteſt, quod ſolum Deo conuenit, unde ergo ſunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio pleroſq; philoſophorum, qui prouidentiã defendunt, hoc argumento perturbari ſolere, & inuitos penè adigi, ut deum nihil curare fateãtur, quod maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione perſpecta, formidoloſum hoc argumentum facile diſſoluimus. Deus enim poteſt quicquid uelit, et imbecillitas, uel inuidia in deo nulla eſt, poteſt igitur mala tollere, ſed nõ uult, nec ideo tamen inuidus. Icirco enim non tollit, quia & ſapientiam (ſicut docui) ſimul tribuit, & plus boni, ac iucunditatis in ſapientia, quã in malis moleſtiæ. ſapientia etiam facit, ut etiam Deum cognoſcamus, & per eam cognitionem immortalitatem aſſequamur, quod eſt ſummum bonum. Itaq; niſi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus agnoſcere. Sed hoc non uidit Epicurus, nec alius quiſquam, ſi tollan

tur mala, tolli pariter ſapientiam, nec ulla in homine uirtutis remanere ueſtigia, cuius ratio ſuſtinenda, et ſuperanda malorum acerbitate conſiſtit. Itaq; propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo, & uero, & proprio nobis bono careamus. Cōſtat igitur omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

Cur Deus fecerit hominem. Caput XIIII.

S Equitur, ut oſtendam, cur fecerit hominem ipſum deus, ſicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquam diuini templi Antiſtitem, ſpectatorem operum, rerumq́; cœleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens, capaxq; rationis intelligere poſſit deum, qui opera eius admirari, uirtutem, poteſtatemq́; perſpicere. Idcirco enim conſilio, mente, prudentia, inſtructus eſt. Ideo ſolus præter cæteras animantes rectus corpore, ac ſtatu factus eſt, ut ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe uideatur. Ideo ſermonē ſolus accepit, ac linguá cogitationis interpretem, ut enarrare maieſtatē domini ſui poſſit. Poſtremo idcirco ei cuncta ſubiecta ſunt, ut factori, atq; artifici Deo eſſet ipſe ſubiectus. Si ergo deus hominem ſuum uoluit eſſe cultorē, ideoq́; illi tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur, utiq; iuſtiſſimum eſt Deum colere, uidelicet eum, qui tanta præſtiterit, amaret hominem, qui ſit nobiſcum diuini iuris ſocietate coniunctus. Nec enim fas eſt, cultorem Dei á dei cultore uiolari. Vnde intelligi-

tur, religionis, ac iuſtitiæ cauſa eſſe hominem figuratum, cuius rei teſtis eſt M. Tullius in libris de legibus ita dicens, Sed omnium, quæ in doctorum hoïum diſputatione uerſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, q̃ plane intelligi, nos ad iuſtitiã eſſe natos. Quod ſi eſt ueriſſimum, Deus ergo uult omnes homines eſſe iuſtos, ideſt Deum, & hominem charos habere, Deum ſcilicet honorare tanquam patrẽ, hominem diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota iuſtitia conſiſtit. Qui ergo aut Deum non agnoſcit, aut homini nocet, iniuſte, & contra naturam ſuam uiuit, & hoc modo rumpit inſtitutum, legem'q; diuinam.

Vnde ad hominem peccata perueniant. Cap. XV

HIc fortaſſe quærat aliquis, unde ad hominem peccata peruenerunt, aut quæ prauitas diuini inſtituti regulam ad peiora detorſerit, ut cum ſit ad iuſtitiam genitus, opera tamen efficiat iniuſta. Iam ſuperius explanaui, ſimul Deum propoſuiſſe bonum, ac malum, & bonum quidem diligere, ac malum, quod huic repugnat, odiſſe. Sed ideo malum permiſiſſe, ut & bonum emicaret, quod alterum ſine altero (ſicut ſæpe docui) intelligimus conſtare non poſſe. Deniq; ipſum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inuicem copulatis eſſe concretum, igneo & humido, nec potuiſſe lucem fieri, niſi et tenebræ fuiſſent, quia nec ſuperum poteſt eſſe ſine infero, nec oriens ſine occidente, nec calidum ſine frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus æque re

pugnantibus compacti ſumus, anima, & corpore, quorum alterum cœlo aſcribitur, quia tenue eſt, & intractabile, alterum terræ, quia comprehenſibile eſt. Alterum ſolidum, & æternum eſt, alterum fragile, atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum. Alteri lux, uita, iuſtitia, Alteri tenebræ, mors, iniuſtitia. Hinc extitit in hominibus naturæ ſuæ deprauatio, ut eſſet neceſſe conſtitui legem, qua poſſent & uitia prohiberi, & uirtutis officia imperari. Cum igitur ſint in rebus humanis bona, et mala, quorum rationem declaraui, neceſſe eſt ad utranq; partem moueri Deum, et ad gratiam, cum iuſta fieri uidet, & ad iram, cum cernit iniuſta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit. Si eſt in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad iram neceſſe eſt habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, cæterosq; affectus, qui ſunt imbecillitatis humanæ. Non eſt neceſſe ut timeat, qui iraſcitur, aut mœreat, qui gaudet, deniq; iracundi minus timidi ſunt, & natura læti minus mœrent. Quid opus eſt de humanis affectibus dicere? quibus fragilitas noſtra ſuccumbit, conſyderemus diuinam neceſſitatem. Nolo enĩ naturam dicere, quia Deus noſter nunq̃ creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiã, in Deo non habet. Homo q͂a multis caſibus, periculisq; ſubiectus eſt, metuit, ne qua uis maior exiſtat, quæ illũ uerberet, ſpoliet, laceret, affligat, interimat. Deus aũt, in quẽ nec egeſtas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto põt, quia nihil eſt, quod ei uim poſſit inferre, item libidinis ratio in homine manifeſta eſt. Nam q͂ fragilis, et mortalis eſt effectus, neceſſe fuit alterum ſe

xum diuerſum'q; conſtitui, cuius permiſſione ſobolet effici poſſet, ad continendam generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locum non habet, quia et fragilitas, & interitus ab eo alienus eſt, nec ulla eſt apud eum fœmina, cuius poſſit copulatione gaudere, nec ſucceſſione indiget, qui ſemper futurus eſt. Eadẽ de inuidia, & cupiditate dici poſſunt, quæ certis, manifeſtis'q; de cauſis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At uero & gratia, & ira, & miſeratio habent in Deo materiam, recte'q; illis utitur ſumma illa, & ſingularis poteſtas ad rerum conſeruationem.

Quæ materia ſit in Deo miſerationis gratiæ, uel iræ. Caput XVI.

quærit quiſpiam, quæ ſit iſta materia. primum accidẽtibus malis affiicti homines ad deum plerunq; confugiunt, mitigant, obſecrant. credentes eum poſſe ab his iniurijs propulſare. Habet igitur cauſam miſerandi. Nec enim tam immitis eſt hominum contemptor, ut auxilium laborantibus deneget. Itẽ plurimi, quibus perſuaſum eſt deo placere iuſtitiam, eumq;, qui ſit dominus, ac parens omnium, uenerantur cum precibus aſſiduis, ac frequentibus uotis, dona & ſacrificia offerunt, nomen eius laudibus proſequuntur, iuſtis, ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo eſt, propter quod Deus & poſſit, & debeat gratificari. Nam ſi nihil eſt tam conueniens deo, quã beneficentia, nihil autem tam alienum, quã ut ſit ingratus, neceſſe eſt, ut officiis optimorum, ſancte'q; uiuentium præſtet aliqd, ac uicem red-

dat, ne ſubeat ingrati culpam, quæ eſt etiam homini criminoſa. Contra *autem ſunt alij facinoroſi, & nefa rij, qui libidinibus omnia polluant, cædibus uexent, fraudent, rapiant, peierent, nec cõſanguineis, nec pa rentibus parcant, leges, et ipſum etiam deum negligant.* H*abet igitur ira in deo materiam. non eſt enim fas eum, cum talia fieri uideat, non moueri, & inſur gere ad ultionem ſceleratorum, & peſtiferos, nocentesq; delere, ut bonis omnibus cõſulat.* Adeo *et in ipſo ira eſt, & gratificatio.* I*nania ergo, et falſa reperiuntur argumenta uel eorum, qui, cum iraſci deum nolũt, gratificari uolunt, quia ne hoc quidem fieri ſine ira poteſt, uel eorum, qui nullum animi motum eſſe in* Deo *putant.* Et *quia ſunt aliqui affectus, qui non cadunt in* Deum, *ut libido, timor, auaritia, mœror, inuidia, omni prorſus affectu eum uacare dixerunt.* H*is enim uacat, quia uitiorũ affectus ſunt. eos autem, qui ſunt uirtutis, ideſt ira in malos, charitas in bonos, miſeratio in afflictos, quoniam diuina poteſtate ſunt digna, proprios, & iuſtos, et ueros habet.* Q*uæ profecto niſi habeat, humana uita turbabitur, atq; ad tantam confuſionem deueniet ſtatus rerũ, ut contemptis, ſuperatisq; legibus, ſola regnet audacia, ut nemo deniq; tutus eſſe poſſit, niſi qui uiribus prævaleat. ita quaſi communi latrocinio terra omnis depopulabitur.* N*ũc uero, quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem ſperant, eſt uirtutibus locus, et ſcelera rariora ſunt.* At *enim plerũq; et ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſeriores, & iuſti ab iniuſtis impune uexãtur.* Conſyderabimus *poſtea, cur iſta fiant.* I*nterim de*

ira explicemus, an ſit aliqua in deo, utrum nihil cu‑ret omnino, nec moueatur ad ea, quæ ipie geruntur.

Quod Deus adminiſtrat mundum, & regit hominum actus. Et per conſequens iraſcitur. Caput XVII.

D Eus inquit Epicurus, nihil curat, nullā igitur habet poteſtatem. Curare enim neceſſe eſt eum, qui habet poteſtatē, uel ſi habet, et non utitur, quæ tanta eſt negligendi cauſa, ut ei nō dicam noſtrū genus, ſed etiā mundus ipſe ſit uilis? Ideo inquit, incorruptus eſt, ac beatus, quia ſemper quietus. Cui ergo miniſtratio tantarū rerum ceſſit, ſi hæc à deo negligentur, quæ uidemus ratione ſumma gubernari? Aut quietus eſſe quomodo poteſt qui uiuit, et ſentit? Nā quies, aut ſomni res eſt, aut mortis, ſed nec ſomnus habet quietem. Nam cum ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus autem irrequietus agitatur. imagines ſibi, quas cernat, effingit, ut naturalem ſuum motū exerceat uarietate uiſorum, auocatq; ſe à falſis, dum membra ſaturentur, ac uigorem capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna ſolius mortis eſt. Si autem mors deum non attingit, deus igitur nunquam quietus eſt. Dei uero actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? Si uero mundi curam gerit, curat igitur hominum uitam deus, ac ſingulorum actus animaduertit, eosq; ſapientes, ac bonos eſſe deſyderat. Hæc eſt uoluntas Dei, hæc diuina lex, quā qui ſequitur, qui obſeruat, Deo charus eſt. Neceſſe eſt igitur, ut ira mo‑

noceatur aduerſus eum, qui hanc æternam, diuinamq; legem aut uiolauerit, aut ſpreuerit. Si nocet alicui deus, iam bonus non eſt. Non exiguo falluntur errore, qui cenſuram ſiue humanam, ſiue diuinam acerbitatis nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod ſi eſt, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus ſupplicia ſanxerunt. nocentes iudices, qui ſcelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod ſi & lex iuſta eſt, quæ & nocenti tribuit quod meretur, & iudex integer, ac bonus dicitur, cum male facta uindicat. (Bonorum enim ſalutem cuſtodit, qui malos punit) ergo & Deus cum malis obeſt; nocens non eſt. ipſe autem eſt nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem, domum, familiam, ſeruiq; eius contemnentes patientiam domini omnia inuaſerint, ipſi bonis eius fruantur, ipſos familia eius honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, irrideatur, relinquatur, utrum'ne ſapiens eſſe poſſit, qui contumelias non uindicet, ſuisq; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoquam poteſt patientia reperiri, ſi tamen patientia nominanda eſt, & non ſtupor quidem inſenſibilis? Sed facile eſt ferre contemptum. Quid ſi fiant illa, quæ à Cic. dicuntur? Etenim quæro, ſi quis paterfamilias liberis ſuis à ſeruo iterfectis, uxore occiſa, incenſa domo, ſuppliciū de ſeruo nūquā acerrimū ſumpſerit, utrū is clemens, ac miſericors, an ihumanus, et crudeliſſimus eſſe uideatur? Quod ſi eiuſmodi facinoribus ignoſcere

crudelitatis eſt potius quã pietatis, non eſt ergo uirtutis in Deo, *ad ea, quæ iniuſte fiunt, non cõmoueri*. Nã *mundus tanquam* Dei *domus eſt, et homines tanquã ſerui. qbus ſi ludibrio ſit nomen eius, qualis, aut quanta patientia eſt, ut honoribus ſuis cedat, praua, & iniqua fieri uideat, & non indignetur, quod proprium, & naturale eſt ei, cui peccata non placeant*. I*raſci ergo rationis eſt. auferuntur enim delicta, et refrenatur licentia, quod utiq; iuſte, ſapienterq; fit*. Sed *ſtoici non uiderunt eſſe diſcrimen recti & praui, eſſe iram iuſtam, & iniuſtam, et quia medelã rei non inueniebãt, uoluerunt eã penitus excidere*. Peri*patetici uero, non excidendam ſed temperandam eſſe dixerunt, quibus in ſexto libro inſtitutionum ſatis reſpondimus*. N*eſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas* Seneca *enumerauit in libris, quos de ira cõpoſuit*. I*ra eſt, iqt, cupiditas ulciſcẽdæ iniuriæ*. Alij *(ut ait* Poſſidonius*) cupiditas puniendi eius, à quo te inique putes læſum*. Q*uidam ita definierunt*. I*ra eſt incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere uoluit*. Ari*ſtotelis definitio non multum à noſtra abeſt*. A*it enim iram eſſe cupiditatem doloris repẽdendi*. H*æc eſt ira, de qua ſuperius diximus, quæ etiam mutis ineſt*. I*n homine uero cohibenda eſt, ne ad aliquod maximum proſiliat per furorem*. H*æc in* Deo *eſſe non poteſt, quia illæſibilis eſt, in homine autem, quia fragilis eſt, iuenitur*. I*rritat enim læſio dolorem, & dolor facit ultionis cupiditatẽ*. V*bi eſt ergo illa ira iuſta, qua mouetur aduerſus delinquentes, quæ utiq; non eſt cupiditas ultionis, quia*

non

non præcedit iniuria non dico de iis, qui aduerſus leges peccant, quibus et iudex ſine crimine iraſci poteſt. Fingamus tamen, eum ſedato animo eſſe debere. cum ſubijcit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non animi, aut poteſtatis ſuæ, ſic enim uolunt, qui iram conantur euellere, ſed de iis potiſſimum dico, qui ſunt noſtræ poteſtatis, ut ſerui, liberi, coniuges, & diſcipuli, quos cum delinquere uidemus, incitamur ad coercendum. Neceſſe eſt enim bono, ac iuſto diſplicere, quæ praua ſunt, & cui malum diſplicet, moueri, cum id fieri uideat. Ergo ſurgimus ad uindictam, nō quia læſi ſumus, ſed ut diſciplina ſeruetur, mores corrigantur, licētia comprimatur. Hæc eſt ira iuſta, quæ ſicut in homine neceſſaria eſt ad prauitatis correctionem, ſic utiq; in Deo, à quo ad hominem peruenit exēplum. Nam ſicuti nos poteſtati noſtræ ſubiectos coercere debemus, ita etiā peccata uniuerſorum deus coercere debet, quod ut faciat, iraſcatur neceſſe eſt. quia naturale eſt bono, ad alterius peccatum moueri, & incitari, ergo definire debuerunt. Ira eſt motus animi ad coercenda peccata inſurgentis, nam definitio Cic. Ira eſt libido ulciſcendi, non multum à ſuperioribus diſtat. Iram autem, quā poſſumus uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet eſſe, quæ tota uitioſa eſt. Ira uero, quæ ad correctionē uitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo poteſt, quia et utilis eſt rebus humanis, et neceſſaria.

Quod ſine ira peccata non corriguntur.
Caput XVIII.

P

QVid opus eſt, inquiunt ira, cum ſine hoc affectu peccata corrigi poſſint? Atqui nullus eſt, qui peccatorem poſſit uidere tranquille. Poſſit fortaſſe, qui legibus præſidet, quia facinus nõ ſub oculis eius admittitur, ſed defertur aliunde tãquã dubium, nec unquam poteſt eſſe ſcelus tam clarum, ut defenſioni locus non ſit, & ideo poteſt iudex non moueri aduerſus eum, qui poteſt innocens inueniri. Cũq; detectum facinus in lucem uenerit, iam non ſua, ſed legum ſententia utitur, ſed poteſt cõcedi, ut ſine ira faciat quod fiat. habet enim quod ſequatur. Nos certe, cum domi peccatur à noſtris, ſiue id cernimus, ſiue ſentimus, idignari neceſſe eſt. Ipſe enim peccati aſpectus indignus eſt. Nam qui non mouetur omnino, aut probat delicta, quod eſt turpius, et iniuſtius, aut moleſtiã caſtigãdi fugit, quã ſedatus animus, et quieta mens aſpernatur, ac renuit, niſi ira ſtimulauerit. Qui autem cõmouetur, tamen ĩtempeſtiua leuitate uel ſæpius quã neceſſe eſt, uel etiam ſemp ignoſcit, is planè, & illorum uitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora maiora & ſibi ipſi æternam moleſtiarum materiam ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo in peccatis iræ ſuæ cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, q cũ in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, uillici ſui culpam redarguens, Miſerum te, inquit, quem iam uerberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putant, ſed authoritate ducti non uident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (ſicut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatum eſt, ſed ne peccetur apparet. quàm malum uir ſapiens propo-

fuerit exemplum. Si enim ſenſerint ſerui, dominum ſæuire cum non iraſcitur, tum parcere, cum iraſcitur, non peccabunt utiq; leuiter, ne uerberentur, ſed quantum poterunt grauiſſime, ut ſtomachum eius incitent, atque impune diſcedant. Ego uero laudarem, ſi cum fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium, ut reſidente per interuallum temporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, ſed differenda, ne aut peccanti maiorem iuſto dolorem inureret, aut caſtiganti furorem. nunc uero quæ tandem æquitas, aut ſapientia eſt, ut aliqs ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximum nõ puniatur? Quod ſi naturam rerum, cauſasq; didiciſſet, nũquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam ſeruus iratum ſibi fuiſſe dominum gratularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis, & uarijs ſenſibus ad uſum uitæ neceſſarijs inſtruxit, ſic & animo uarios attribuit affectus, quibus uitæ ratio conſtaret. ut libidinem producendæ gratia ſobolis dedit, ſic iram cohibendorum cauſa delictorum. Verum ij, qui neſciunt fines bonorum, ac malorum, ſicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, ſic iram et affectum ad nocendum, dum ijs, quos odio habẽt, iraſcuntur, aut paribus, aut etiam ſuperioribus. Hinc quotidie ad maxima facinora proſilitur, hinc tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi cum alicui ciui, & pari facienti ſibi iniuriam fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamen, & patientia furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, qua compeſcitur aliquod imminẽs magnum malum.

Seruorum autem, filiorumq; peccata non coercere peccatum eſt. Euadent enim ad maius malum per impunitatem, hic non cohibenda ira, ſed etiam, ſi iacet, excitanda eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia ſtoici negant habere ullam formam Deum, & ingens alia materia naſcitur, ſi eos coarguere uelimus. de animo tantum loquor. Si Deo ſubiacet cogitare, ſapere, intelligere, prouidere, præſtare, ex omnibus autem animalibus homo ſolus hoc habet. Ergo ad Dei ſimilitudinẽ factus eſt. Sed ideo procedit in uitium, quia de terrena fragilitate permiſtus, non poteſt id, quod à deo ſumpſit, incorruptum, purumq; ſeruare, niſi ab eodẽ deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.

Quod homo ex corpore uitia, et ex anima uirtutes habeat. Et quod cum uelit deus homines bonos eſſe, eorũ uitiis iraſcitur. Caput XIX.

Sed quoniã compactus eſt (ut diximus) è duobus homo, animo, & corpore, in altero uirtutes, in altero uitia cõtinentur, et impugnant ſe inuicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, contraria ſunt corpori, & corporis bona, quæ ſunt in omni genere uoluptatũ, inimica ſunt animo. Sed ſi uirtus animi repugnauerit cupiditatibus, easq; compreſſerit, erit uere Deo ſimilis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, non eſſe mortalẽ. Sed diſcrimen illud eſt, quod cum uirtus habeat amaritudinẽ, et ſit dulcis illecebra uoluptatis, uincũtur plurimi, et abſtrahũtur ad ſua-

uitatem. Ii uero, qui ſe corpori, rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec aſſequi poſſunt diuini numinis gratiam, quia ſe uitiorum labibus iquinarunt. Qui autem deum ſecuti, eiq; parentes corporis deſyderia contempſerint, & uirtutem præferentes uoluptatibus inocentiam, iuſtitiamq; ſeruauerint, hos deus ut ſui ſimiles recognoſcit. Cũ igitur ſanctiſſimam legem poſuerit, uelitq; uniuerſos inocentes, ac beneficos eſſe, poteſt ne non iraſci, cũ uidet contemni legem ſuã, abiici uirtutẽ, appeti uoluptatẽ? Quod ſi eſt mundi adminiſtrator, ſicut eſſe debet, non utiq; cõtemnit id, quod eſt in omni mundo uel maximũ. Si eſt prouidẽs (ut oportet Deum) cõſulit utiq; generi humano, quo ſit uita noſtra et copioſior, et melior, et tutior. Si eſt pater, ac deus uniuerſorũ, certe, et uirtutibus hominum delectatur, et uitiis cõmouetur, ergo et iuſtos diligit, et impios odit. Odio inqt, opus non eſt. ſemel. n. ſtatuit bonis præmium, et malis pœnam. Quod ſi aliquis iuſte, inocenterq; uiuat, et deũ nec colat, nec curet omnino, ut Ariſtoteles, et Timon, cæteriq; philoſophorũ, cedet ne huic impune? qđ cum legi Dei obtẽperarit, ipſum tamen ſpreuerit. Eſt igitur aliqd, propter quod Deus poſſit iraſci, tanquã fiducia integritatis aduerſus eum rebellãdi. Si huic poteſt iraſci propter ſuperbiam, cur non magis peccatori, qui legem cum ipſo pariter latore contempſerit? Iudex peccatis ueniã dare non poteſt, quia uoluntati ſeruit alienæ, Deus autem poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator, & iudex, quam cum poneret, non ademit ſibi omnem poteſtatem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

Quod malorum felicitas iræ Dei non contradicat. Et quod ſit Deus patientiſſimus. Cap. XX.

I poteſt ignoſcere, poteſt igitur iraſci, cur ergo inquiet aliquis, & qui peccant ſæpe felices ſunt, & qui pie uiuunt ſæpe miſeri? Quia fugitiui, & abdicati libere uiuunt, et qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt, ſtrictius, et frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & conſtat, uitia per uoluptatem: nec tamen ille, qui peccat, ſperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla eſt perpetua felicitas. Sed ſcilicet ultima ſemper
Expectanda dies homini eſt, dici; beatus
Ante obitum nemo, ſupremaq; funera debet,
Vt ait poeta non inſuauis: exitus eſt, qui arguit felicitatem, & nemo iudicium Dei poteſt nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet enim poteſtatem & uiuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo, inqt, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit uindicare, & pro merito quemq; punire. At.n. ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt.n. qui nihil peccet, & multa ſunt, quæ ad peccandum irritent; ætas, uiolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimium fortaſſe pauci uiuerent, propter hanc cauſam patiētiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo uirtus, neceſſe eſt patientiam quoq; eius eſſe perfectam, quæ et ipſa uirtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis continentes. Quàm multi in

prima ætate turpes, & omniũ iudicio damnati, poſtmodùm tamen laudabiles extiterunt, quod utiq; nõ fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant, ſed plurimi ſunt, quorùm peccata occultantur, plurimi, qui delatorem comprimunt, aut precibus, aut præmio, plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, uel potentiam. Quod ſi eos omnes, q̃ humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret, eẽt homo aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet, quod homines cõtempto Deo uiuo, terrenis, fragilibuſq; figmentis honorem diuinum tanquam cœleſtibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cũq; illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cœli, & notitiam dei excitauerit, curuare ſe ad terram maluerunt pecudum more. Humilis enim, & curuus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cœli deiq; patris auerſus terrena, quæ calcare debuerat. i. de terra ficta, & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum, tantiſq; peccatis id aſſequitur patientia Dei, ut ſe ipſi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni ſunt, iuſtiq; multi, & abiectis terrenis cultibus, maieſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cum maxima & utiliſſima ſit Dei patientia, tamen quamuis ſerò noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles eſſe peruiderit.

Si Deus iraſcitur, cur hominem iraſci prohibuit. Caput XXI.

ſVpereſt una maxima, & extrema quæ-
ſtio. Nam dixerit fortaſſe quiſpiam, adeo
non iraſci Deum, ut & in præceptis ho-
minem iraſci uetet. Poſſem dicere, ꝙ ira hominis refre
nanda fuerit, quia iniuſte ſæpe iraſcitur, & præſen
tem habet motum, quia temporalis eſt. Itaq; ne fierẽt
ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres,
& magni reges, temperari debuerit furor eius, et cõ
primi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus
admitteret. Deus autem et non ad præſens iraſcitur,
& quia æternus eſt, perfectæq; uirtutis, nunquam
niſi merito iraſcitur. Sed tamen non ita res ſe habet.
Nam ſi omnino prohiberet iraſci, ipſe quodammodo
reprehenſor opificij ſui fuiſſet, quia in principio iram
iecori hominis indidiſſet. ſiquidẽ creditur, cauſam hu
ius cõmotionis in humore fellis cõtineri. Non igitur in
totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſario datus
eſt. Sed prohibet in ira permanere. Ira enim morta
lium debet eſſe mortalis, nam ſi maneat, confirmantur
inimicitiæ ad perniciem ſempiternam. Deniq; rurſus
eum iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit,
non utiq; euellit irã radicitus, ſed temperauit, ut in o-
mni caſtigatione modum, ac iuſtitiam teneremus. Qui
ergo iraſci nos iubet, ipſe utiq; iraſcitur. qui placari
celerius præcepit, eſt utiq; ipſe placabilis. Siquidẽ præ
cepit, quæ ſunt iuſta, & rebus utilia cõmunibus, ſed
quia dixeram non eſſe iram dei temporalem, ſicut ho
minis, qui præſentanea cõmotione ferueſcit, nec facile
regere ſe poteſt propter fragilitatem, non ideo intellige
re debemus, quia ſit æternus deus, iram quoq; eius in

æternum manere. ſed rurſum quia uirtute ſit maxima præditus, in poteſtate habere iram ſuam, nec ab ea regi, ſed ipſum illam, quemadmodum uelit, moderari, quod utiq; non repugnat ſuperiori. Nam ſi prorſus imortalis fuiſſet ira eius, nõ eſſet ſatisfactioni, aut gratiæ poſt delictum locus, cum ipſe homines ante ſolis occaſum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduerſus eos, qui peccant in æternũ. Itaq; Deus non thure, non hoſtia, non pretioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur, & qui peccare deſinit, iram Dei mortalẽ facit. Iccirco enim non ad præſens noxium quẽq; punit, ut habeat homo reſipiſcendi ſui facultatem.

Epilogus, et inductio authoritatũ Sibyllæ Erythrææ ad iram Dei probandam. Cap. XXII.

Hæc habui, quæ de ira Dei dicerẽ Donate chariſſime, ut ſcires quẽadmodũ refelleres eos, qui deum faciunt imobilem. Reſtat ut more Cic. utamur epilogo ad perorandũ, ſicut ille in Thuſculanis de morte diſſerens facit. Ita nos in hoc opere teſtimonia diuina, qbus credi poſſit, adhibere debemus, ut illorũ perſuaſionẽ uincamus, qui ſine ira deũ eſſe credẽtes, diſſoluunt omnẽ religionẽm, ſine quá (ut oſtendimus) aut imanitate belluis, aut ſtultitia pecudibus adæquamur. In ſola enim religione, ideſt in Dei ſummi notione ſapiẽtia eſt. Prophetæ uniuerſi diuino ſpiritu repleti, nihil aliud, quã de gratia dei erga iuſtos, et de ira eius aduerſus ipios loquuntur, quorũ teſtimonia nobis qdem ſatis ſunt. Verũ iis quoniã non

credunt iſti, qui ſapientiam capillis, et habitu iactant, ratione quoq; & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpoſtere agitur, ut humanam diuinis tribuant authoritatem, cum potius humanis diuinam debuerint. Quæ nunc ſanè omittamus, ne nihil apud iſtos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint aut credere, aut certe non repugnare. Sibyllas multas fuiſſe plurimi, & maximi authores tradiderunt græcorum, Ariſto Chius, & Apollodorus Erythræus, noſtrorum Varro, & Feneſtella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuiſſe commemorant. Apollodorus quidem, ut de ciui, ac populari ſuà gloriatur. Feneſtella uero etiam legatos Erythras à Senatu eſſe miſſos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Conſules Curio, & Octauius in Capitolio, quod tunc erat curante Quin. Catullo reſtitutum, ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & cōditore rerum Deo huiuſmodi uerſus reperiuntur.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ᾽ ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rurſus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc rettulit.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κε χολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Authoritatibus aliarum Sibyllarum iram Dei probat. Caput XXIII

Erum quia plures (ut oſtendi) Sibyllæ a
u *doctiſſimis authoribus fuiſſe traduntur, uni*
us teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus, ueritatem. Cumeæ quidem uolumina, quibus Romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur. Cæterarum tamen ferè omnium libelli, quo minus in uſu ſint omnibus non uetantur. Ex quibus alia denuntians uniuerſis gentibus irã Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorſa eſt.

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoq; per indignationem Dei aduerſus iniuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο.
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ραγέντος.

Simili modo deflagrationem poſtea futuram uaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα,
ἀλλ᾽ ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Naſonem de Ioue ita dicitur.

Eſſe quoq; in fatis reminiſcitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tunc fiat neceſſe eſt, cũ honor, et cultus Dei ſummi apud hoĩes interierit. Eadẽ tñ placari eum pœnitẽtia factorũ, et ſui emendatione conteſtans hæc addidit.

ἀλλ᾽ ἐλέγ μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.—

Item paulopoſt.

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον αὖτ᾽ ἂν ἅπαντες
εὐσεβίειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε,

Deinde alia Sibylla cœleſtium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio eius inſurgat.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξ ἀπολέσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet uanas eſſe rationes philoſophorum, qui Deum putant ſine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod eſt contra ipſam maieſtatem. Regnum hoc, imperiumq; terrenũ niſi metus cuſtodiat, ſoluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur. imo uero cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non ſpoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec ſedem, nec uictum poterit habere, aliis quicquid habuerit diripientibus, nedum putemus cœleſtis imperij maieſtatem ſine ira, & metu poſſe cõſiſtere. Apollo Mileſius de iudæorum religione conſultus, reſponſo hoc indidit,

ἢ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων,
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐν φρίσσουσιν.

Si tam lenis eſt, quã philoſophi uolũt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones, & miniſtri tandem poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra, & rerum natura

omnis contremiſcit? ſi enim nullus alteri ſeruit, niſi coactus, omne igitur imperium metu conſtat. Metus autem per iram. Nam ſi non moueatur quis aduerſus parere nolentem, nec cogi poterit ad obſequium. Conſulat unuſquiſq; affectus ſuos, iam intelliget, neminem poſſe ſine ira, & caſtigatione imperio ſubiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperiũ quoq; non erit. Deus autem habet imperium, ergo & iram, qua conſtat imperium, habeat neceſſe eſt. Quapropter nemo uaniloquentia philoſophorum inductus, ad contemptũ ſe Dei erudiat, quod eſt maximum nefas. Debemus hũc omnes & amare, ꝙ pater eſt, & uereri, qđ dominus, & honorificare, ꝙ beneficus, & metuere, ꝙ ſeuerus. utraq; perſona in eo uenerabilis. Quis ſalua pietate non diligat animæ ſuæ parentem? Aut quis impune contemnat eum, qui rerũ dominator habeat in omnes ueram, & æternam poteſtatem? Si patrem conſyderes, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, ſubminiſtrat. per illum uiuimus, per illum in hoſpitium huius mũdi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copijs alit, ille ſuſtentat, in huius domo habitamus, huius familia ſumus, & ſi minus obſequens, quã decebat, minusq; officioſa, quàm domini, & parẽtis ĩmortalia merita poſcebant, tamen plurimum proficit ad ueniam conſequendã, ſi cultum eius, notionẽq; teneamus, ſi abiectis humilibus, terrenisq; tam rebus quã bonis, cœleſtia, et diuina ſempiterna meditemur. Quod ut facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, deus adorandus, quoniam in eo eſt materia rerum, et ratio uirtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo

aut potentia maius eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad ſapientiã genuit, ad iuſtitiam procreauit, non eſt fas hominem relicto Deo ſenſus, ac uitæ datore, terrenis, fragilibusq; famulari, aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate diſcedere. Non faciunt beatum uitioſæ, ac mortiferæ uoluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, qbus illaqueatus animus humanus, et corpori mancipatus, æterna morte dãnatur. ſed inocentia ſola, ſola iuſtitia. cuius legitima, et digna merces eſt imortalitas, quã ſtatuit à principio deus ſanctis, & incorruptis mentibus, quæ ſe à uitijs, et ab omni labe terrena integras, inuiolatasq; conſeruant. Huius præmij cœleſtis, ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circũſcriptionibus, conſcientiam ſuã polluerunt, quiq; iniurijs hominũ, nefarijs cõmiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerũt. Proinde uniuerſos oportet, qui ſapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, ut poſſint cum deo beatiſſima neceſſitudine copulari. Auferatur impietas, diſcordiæ, diſſenſionesq; turbulentæ, ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates, et publici fœderis diuina coniũctio rumpitur, dirimitur, diſſipatur. Quantum poſſumus boni, ac beneficii eſſe meditemur. Siquid nobis opum, ſiquid ſuppetit copiarum, non uoluptati unius, ſed multorum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tã mortalis eſt quã corpus, cui exhibet miniſterium. Iuſtitia uero, & beneficentia tam imortales, quã mens, & anima, quæ bo

nis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Destructibilia ſunt omnia, quæ manu fiunt, mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, ſed malis cogitationibus ſordidatur, quod non cereis ardentibus ſed claritate, ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, cuius diuinitati ſecreta mentis patent, ita uiuemus, ut & propitium ſemper habeamus, et nunquam uereamur iratum.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE OPIFICIO DEI LIBER VNVS, AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

Quæ instituti operis cauſa fuerit. Caput Primum.

Quã minime ſim qetus, etiã in ſummis neceſſitatibus, ex hoc libello poteris exiſtimare, quem ad te rudibus pene uerbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perſcripſi, ut & quotidianum ſtudium meum noſſes, & non deeſſem tibi præceptor etiam nunc, ſed honeſtioris rei, meliorisq; doctrinæ. Nam ſi te in literis nihil aliud quã linguam inſtruẽ-

tibus auditorem ſatis ſtrenuum præbuiſti, quanto magis in his ueris, et ad uitam pertinentibus docilior eſſe debebis? apud quem nunc profiteor nulla me neceſſitate uel rei, uel temporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quā tuemur, inſtructiores, doctiores'q; in poſterum fiant, quamuis nunc male audiant, caſtigentur'q; uulgo, ꝙ aliter quā ſapientibus conuenit, uiuant, & uitia ſub obtentu nominis cælent, quibus aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, ut beatum, atq; incorruptum ſapiētiæ nomen uita ipſa cum præceptis congruente, præſtarent. Ego tamen, ut nos ipſos ſimul, et cæteros inſtruam, nullū laborem recuſo. Neq; .n. ut nō poſſum obliuiſci mei, tum præſertim, cum maxime opus ſit meminiſſe, ſic ne tu quidem tui, ut ſpero, et opto. Nam licet te publicæ rei neceſſitas à ueris, & iuſtis operibus auertat, tamē fieri non poteſt, quin ſubinde in cœlum aſpiciat mēs ſibi conſcia recti. Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habentur, proſpere fluere, ſed ita, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim ne paulatim conſuetudo, uel iucunditas earum rerū (ſicut fieri ſolet) in animum tuum ſenſim repat. Ideo'q; te moneo, repetens iterum'q; monebo, ne oblectamenta iſta terræ pro magnis, aut ueris bonis habere te credas, quæ ſunt non tantum fallacia, quia dubia, uerum etiam inſidioſa, quia dulcia. Nam & ille colluctator, & aduerſarius noſter ſcis quā ſit aſtutus, & idem ipſe uiolentus, ſicuti nūc uidemus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem tam ſubtilibus, ut oculos mentis effugiant, ne poſſint hominis proui-

ſione uitari. Summa ergo prudentia eſt pedetentim incedere, quoniam utrobiq; ſaluti inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in quibus nunc agis, ſuadeo, ut pro tua uirtute aut cōtemnas, ſi potes, aut non magnopere mireris. Memento & ueri parentis tui, & in qua ciuitate nomen dederis, & cuius ordinis fueris, intelligis profecto quid loquar. Nec enim te ſuperbiæ arguo: cuius in te ne ſuſpicio quidem ulla eſt, ſed ea, quæ dico, ad mentem referenda ſunt, non ad corpus, cuius omnis ratio ideo cōparata eſt, ut animo tanquam domino ſeruiat, & regatur nutu eius. Vas eſt enim quodámodo fictile, quo animus, ideſt homo ipſe uerus continetur, & quidem non à Prometheo fictum (ut poetæ loquuntur) ſed à ſummo illo rerum conditore, ac artifice Deo, cuius diuinam prouidentiam, perfectiſſimamq; uirtutem nec ſenſu comprehendere, nec uerbo enarrare poſſibile eſt. Tentabo tamen, quoniam corporis, & animi facta mentio eſt, utriuſq; rationem, quantum puſillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officiū hac de cauſa maxime ſuſcipiendum puto, ꝙ M. Tul. uir ingenij ſingularis in quarto de republica libro, cū id facere tentaſſet, nihil prorſus effecit, & materiam late patentem anguſtis finibus terminauit, leuiter ſumma quæq; decerpens. Ac ne ulla eſſet excuſatio, cur eū locum non fuerit executus, ipſe teſtatus eſt, nec uoluntatem ſibi defuiſſe, nec curam. In libro enim de legibus primo, cum hoc idē ſummatim ſtringeret, ſic ait.

Hūc locum ſatis (ut mihi uidetur) in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio. Poſtea tamē in libro de na-

Q

tura Deorum ſecundo, hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniam nec ibi quidem ſatis expreſſit, aggrediar hoc munus, & ſumam mihi audacter explicandum, quod homo diſertiſſimus penè omiſit intactū. Forſitan reprehendas, qđ in rebus obſcuris coner aliquid diſputare, cum uideas tanta temeritate homines extitiſſe, qui uulgo philoſophi nominantur, ut ea, quæ abſtruſa prorſus, atq; abdita Deus eſſe uoluit, ſcrutarētur, ac naturam rerum cœleſtium, terrenarumq́; conquirerent, quæ à nobis longe remotæ, neq; oculis contrectari, neq; tangi manu, neq; percipi ſenſibus poſſunt. Et tamen de illarum omnium ratione ſic diſputant, ut ea, quæ aſſerunt, probata, & cognita uideri uelint. Quid eſt tandem, cur nobis inuidioſum quiſquā putet, ſi rationem corporis noſtri inſpicere, & cōtemplari uelimus? Quæ planè obſcura non eſt, qa ex ipſis membrorum officijs, & uſibus partium ſingularum quanta ui prouidentiæ quiſq; factus ſit, intelligere nobis licet.

Quæ Deus homini, & quæ cæteris animantibus dedit. Cap. II.

d *Edit. n. homini artifex ille noſter, ac parēs Deus ſenſum, atq; rationem, ut ex eo appareret nos ab eo eē generatos, quia ipſe intelligentia, ipſe ſenſus, ac ratio eſt. Cæteris animantibus, quoniam rationalem iſtam uitam non attribuit, quemadmodum tamen uita eorū tutior eſſet, ante prouidit. Omnes enim ſuis ex ſe pellibus texit, quo facilius poſ*

ſent uim pruinarum, ac frigora ſuſtinere. Singulis autem generibus ad propulſandos impetus externos ſua propria munimenta conſtituit, ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus, aut quæ ſunt imbecilliora ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi, aut quæ ſimul & uiribus, & celeritate indigent, aſtu ſe protegant, aut latibulis ſepiant. Itaq; alia eorum uel plumis leuibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, uel ſuffulta ungulis, uel inſtructa cornibus. quibuſdam in ore arma ſunt dentes, aut in pedibus adunci ungues, nulliq; munimentum ad tutelam ſui deeſt. Siqua uero in prædã maioribus cedunt, ne tamen ſtirps eorum funditus interiret, aut in ea ſunt relegata regione, ubi maiora eſſe non poſſunt, aut acceperunt uberem generandi fœcunditatem, ut & beſtijs, quæ ſanguine alũtur, uictus ſuppeteret ex illis, & illatam tamen cladem ad conſeruationem generis multitudo ipſa ſuperaret. Hominem aũt, ratione conceſſa, & uirtute ſentiendi, atque eloquẽdi data, eorũ, quæ cæteris animantibus attributa ſunt, fecit expertem, quia ſapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegaſſet, ſtatuit nudum, & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione ueſtiri. Ea uero ipſa, quæ mutis data, & homini denegata ſunt, quàm mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant, exprimi non poteſt. Nam ſi homini ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudam, aut uarij coloris pilos addidiſſet, quis non ſentit, quàm turpe animal eſſet futurum, ſicut muta, ſi nuda, & inermia fingerentur? Quibus ſi detrahas uel naturalem ſui corporis ueſtem, uel

ea, quibus ex ſe armantur, nec ſpecioſa poterunt eſſe, nec tuta, ut mirabiliter, ſi utilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciem, ornata uideantur. Adeo miro modo conſentit utilitas cum decore. Hominem uero, quem æternũ animal, atq; imortale fingebat, non forinſecus, ut cætera, ſed interius armauit, nec munimẽtum eius in corpore, ſed in animo poſuit, quoniam ſuperuacuũ fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuiſſet, corporalibus eum tegere munimentis, cum præſertim pulchritudinẽ humani corporis impedirent. Vnde ego philoſophorum, qui Epicurum ſequuntur, amentiam ſoleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt, ut oſtendant, nulla prouidentia inſtructum eſſe, ac regi mundum, ſed originem rerũ inſecabilibus, ac ſolidis corporibus aſſignant, quorum fortuitis concurſionibus uniuerſa naſcuntur, & nata ſunt. Præterea, quæ ad ipſum mundum uitio dant, in quo ridicule inſaniunt, id ſumo, quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.

Quàm ingrate de natura ſua queratur humanum genus, cum illi uni ratio tributa ſit, qua cæteris animãtibus præſit. Caput III.

q Veruntur, hominem nimis imbecillum, & fragilem naſci, quã cætera animalia naſcuntur, quæ ut ſunt edita ex utero, protinus in pedes ſuos erigi, et geſtire diſcurſibus, ſtatimq; aeri tolerando idonea eſſe, q̃d in lucem naturalibus indumentis munita proceſſerint. hominẽ contra, nudũ, et inermem, tanquam ex naufragio in huius uitæ mi

ſerias proiici, & expelli, qui neq; mouere ſe loco, ubi effuſus eſt, poſſit, nec alimentum lactis appetere, nec iniuriam temporis ferre. Itaq; naturam nõ matrem eſſe humani generis, ſed nouercam, quæ cum mutis tam liberaliter ſe geſſerit, hominem uero ſic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud poſſit, quã fragilitatis ſuæ conditionem ploratu, ac fletibus ominari, ſcilicet,

Cui tantum in uita reſtet tranſire malorum.

Quæ cum dicunt, uehementer ſapere creduntur, propterea quod unuſquiſq; incõſyderatæ ſuæ cõditioni ingratus eſt. Ego uero illos nunquã magis deſipere contendo, quã cum hoc loquuntur. Cõſyderans enim conditionem rerũ intelligo nihil fieri aliter debuiſſe, quã factum eſt, ut non dicam potuiſſe, quia Deus poteſt omnia, ſed neceſſe eſt, quod illa prouidentiſſima maieſtas id effecerit, quod erat melius, et rectius. Libet igitur interrogare iſtos diuinorum operum reprehenſores, quid in homine deeſſe, q̃a imbeallior naſcitur, credant. Num idcirco minus educentur homines? num minus ad ſummum robur ætatis prouehantur? num imbeallitas aut incrementum impediat, aut ſalutem? quoniam quæ deſunt, ratio deprehendit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus conſtat, pecudum ſcilicet conditio melior, quod hæ omnes, cum fœtum ediderint, non niſi paſtus ſui curã gerunt, ex quo efficitur, ut uberibus ſua ſponte diſtentis, alimentum lactis fœtibus miniſtretur, et id cogente natura ſine matrum ſolicitudine appetunt. Quid aues? quarum ratio diuerſa eſt. Non ne maximos ſuſcipiunt in educan-

dò labores, ut interdum aliquid humanæ intelligentiæ habere uideantur? Nidos .n. aut luto ædificant, aut uirgultis, & frondibus conſtruunt, & aborum expertes incubant ouis, & quoniã fœtus de ſuis corporibus alere datum non eſt, cibos conuehunt, & totos dies in huiuſmodi diſcurſione conſumunt. noctibus uero defendunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines poſſunt, niſi hoc ſolũ fortaſſe, quod non expellunt adultos, ſed perpetua neceſſitudine, ac uinculo charitatis adiunctos habent. Quid, quod auium fœtus multo fragilior quàm hominis? Quia non materno corpore ipſum animal edunt, ſed quod materni corporis fœtu, & calore tepefactum animal efficiat, quod tamen cum ſpiritu fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum nõ modo uolandi, ſed ambulandi quoq; uſu caret. Num ergo ineptiſſimus ſit, ſiquis putet male cum uolucribus egiſſe naturam? primum quod bis naſcuntur, deinde, qđ tam infirmæ, ut ſint quæſitis per laborem cibis à parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui conditionem pecudum ſuæ præferũt, quid eligant, ſi Deus his deferat optionem, utrum malint humanam ſapiẽtiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum natura? Scilicet non tam pecudes ſunt, ut non malint uel fragiliorem multo, quàm nunc eſt, dummodo humanam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri neq; hominis rationem uolunt cum fragilitate, neq; mutorũ firmitatem ſine ratione. Quare nihil ẽ tam repugnans, tamq; contrariũ, quod unũquodq; animal aut ratio inſtruat neceſſe eſt, aut condi-

tio naturæ. Si naturalibus monimentis inſtruatur, ſuper uacua ratio eſt. Quid.n. excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij oſtendet, cum ea, quæ poſſunt eſſe ratiõis, ultro natura concedat? Si autem ratione ſit præditum, quid opus erit ſepimentis corporis? cum ſemel conceſſa ratio naturæ munus poſſit implere? Quæ quidem tantum ualet ad ornã dum, tuendumq́; hominem, ut nihil potuerit maius, ac melius à Deo dari. Deniq; cum & corporis non magni homo, & exiguarum uirium, & ualetudinis ſit infirmæ, tamen quoniam id, quod eſt maius, accepit, & inſtructior eſt cæteris animalibus, & ornatior. Nam cum fragilis, imbecillisq́; naſcatur, tamen & à mutis omnibus tutus eſt, & ea omnia, quæ firmiora naſcuntur, etiã ſi uim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta eſſe non poſſunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quàm natura mutis, quoniam in illis nec magnitudo uirium, neq; firmitas corporis efficere poteſt, quo minus aut opprimantur à nobis, aut noſtræ ſubiecta ſint poteſtati. Poteſt' ne igitur aliquis, cum uideat etiam boues, et uaccas, aut equos cum immaniſſimis corporibus ſeruire homini, queri de opifice rerum deo, quod modicas uires, quod paruum corpus accepit, nec beneficia in ſe diuina pro merito æſtimat, quod eſt ingrati, aut (ut uerius loquamur) inſani. Melius igitur Plato, ut hos (credo) ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quod homo natus eſſet, quod & ipſum, quale ſit, non eſt huius materiæ ponderare. Quanto melius, & ſanius, qui ſentit conditionem hominis eſſe meliorem, quam iſti, qui ſe pecudes natos eſſe maluerint? Quos ſi Deus in

ea forte conuerterit animalia, quorum ſortem præfe-runt ſuæ. iam profectò cupiant remigrare, magniſq; clamoribus conditionem priſtinam flagitent. quia nõ eſt tanti robur, ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas, aut auium per aerem libera diſcurſatio, ut manibus indigeas. Plus enim manus præſtant, quã leuitas, uſuſq; pennarum, plus lingua, quã totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia eſt ea præferre, quæ ſi data ſint, accipere detrectes?

Contra Epicureos conquerentes homines morbis, & immaturæ morti ſubiectos. Caput IIII

Idem queruntur, hominem morbis, & immaturæ morti eſſe ſubiectum. Indignantur uidelicet, non Deos ſe eſſe natos. Minime, inquiunt, ſed ex hoc oſtendimus, hominem nulla prouidentia eſſe factum, quod aliter fieri debuit. Quid ſi oſtendero, idipſum magna ratione prouiſum eſſe, ut morbis uexari poſſet, & uita ſæpe in medio curſus ſui ſpatio rumperetur? Cum enim Deus animal, quod fecerat, ſua ſponte ad mortem tranſire cognouiſſet, ut mortẽ ipſam, quæ eſt diſſolutio naturæ capere poſſit, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditũ ad diſſoluendum animal inueniret. Nam ſi eius roboris fieret, ut ad eum morbus, et ægritudo adire non poſſet, ne mors quidem poſſet, quoniã mors ſequela morborum eſt. Immatura uero mors quomodo abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta natura? Nempe nullum hominẽ mori uolunt, niſi cum centeſimum ætatis compleuerit

annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit conſtare? Vt enim ante annos centum mori quiſq; non poſſit, aliquid illi roboris, quod ſit imortale tribuendum eſt. Quo conceſſo, neceſſe eſt conditionem mortis excludi. Id autem ipſum cuiuſmodi poteſt eſſe, quod hominem contra morbos, et ictus extraneos, ſolidum, atq; expugnabilem faciat? Cum enim conſtet ex oſſibus, & neruis, & uiſceribus, & ſanguine; quid horum poteſt eſſe tam firmum, ut fragilitatem repellat, ac mortem? Vt igitur homo idiſſolubilis ſit ante illud tempus, quod illi putant oportuiſſe conſtitui, ex qua ei materia corpus attribuent? Fragilia ſunt omnia, quæ uideri, ac tangi poſſunt. Supereſt, ut aliquid ex cœlo petant, quoniam in terra nihil eſt, quod non ſit infirmum. Cum ergo homo ſic formandus eſſet à Deo, ut mortalis eſſet aliquando, res ipſa exigebat, ut terreno, & fragili corpore fingeretur. Neceſſe eſt igitur, ut mortem recipiat quando libet, quoniam corporalis eſt. Corpus enim quodlibet ſolubile, atq; mortale eſt. Stultiſſimi ergo ſunt, qui de morte immatura queruntur, quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita conſequēs erit, ut morbis quoq; ſubiectus ſit. Neq; enim patitur natura, ut abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, quod icirco non ſolidum, firmum'q; natū eſt, ut aliquando ſoluendum ſit. Sed putemus fieri poſſe quemadmodū uolunt, ut homo non ea conditione naſcatur, qua morbo, morti'ue ſubiectus ſit, niſi peracto ætatis ſuæ ſpatio ad ultimam proceſſerit ſenectutem. Nō igitur uident, ſi ita ſit conſtitutum, quid ſequatur. Hominem utiq; niſi certo tempore mori nullo mo

do poſſe, ſed ſi prohiberi ab altero uictu poteſt, mori poterit. Res igitur exigit, ut homini, q ante certum diē mori non poteſt, ciborum alimentis; quia ſubtrahi poſſunt, opus non ſit. Si opus cibo non erit, iam non homo ille, ſed Deus fiet. Ergo (ut ſuperius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potiſſimum queruntur, quod non immortales, & ſempiterni ſint nati. Nemo enim niſi ſenex mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non eſt. Atqui mortalitas non poteſt cum immortalitate coniungi, ſi enim mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcentia non poteſt. Nec eſt ab eo conditio mortis aliena, qui quandoque moriturus eſt, nec ulla immortalitas eſt, cui ſit terminus conſtitutus. Ita fit, ut & immortalitas excluſa in perpetuum, & ad tempus recepta mortalitas, hominem conſtituat in ea conditione, ut ſit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur neceſſitas undiq;, nec debuiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rationem ſequētium non uident, quia ſemel errauerunt in ipſa ſumma. Excluſa enim de rebus humanis diuina prouidentia, neceſſario ſequebatur, ut omnia ſua ſponte ſint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum ſeminum plagas, & concurſiones fortuitas, quia rerum originem nō uidebant. In quas ſe anguſtias cum conieciſſent, iam cogebat eos neceſſitas exiſtimare, animas cum corporibus naſci, & item cum corporibus extingui. Aſſumpſerant enim nihil fieri mente diuina; quod ipſum non aliter probare poterant, quàm ſi oſtenderent eſſe aliqua, in quibus uideretur prouidentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus uel maxime

diuinitatem ſuam prouidentia mirabiliter expreſſit, ut illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte, cum debuerint cogitare his aſſumptis, quæ neceſſario ſequentur. Sequentur autem illa, quæ dixi, ſi morbum non reciperent, neq; tectis, neq; ueſtibus indigerent. Quid enim uentos, aut imbres, aut frigora metuerēt, quorum uis in eo eſt, ut morbos afferant? Igitur enim accepit ſapientiam, ut aduerſus nocentia fragilitatem ſuam muniat, ſequitur neceſſario, ut quoniam retinendæ rationis cauſa morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat, quia is, ad quem morbus non uenit, firmus ſit neceſſe eſt. Infirmitas autem habet in ſe mortis conditionem. Firmitas uero ubi fuerit, nec ſenectus locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem. Præterea, ſi mors certæ conſtituta eſſet ætati, fieret homo inſolentiſſimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conſcientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæq; animalia congregantur, ut quoniam uiribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur. Fortiora uero ſolitudines appetunt, quoniam robore, uiribuſq; confidunt. Homo quoque, ſi eodem modo haberet, ad propulſanda pericula ſuppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæ reuerentia inter ſe? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut qd eſſet deterius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed quoniā imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine uiuere, ſocietatem appetit, ut uita communis & ornatior fiat, et tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo maxime ſtare, ꝙ

nudus, fragilisq́; naſcitur, q̃d morbis afficitur, q̃d immatura morte multatur? Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoq;, ac ſapientiam detrahi neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo, cum ſit liquidum, nihil ſine prouidentia nec factum eſſe unquam, nec fieri potuiſſe. De cuius operibus uniuerſis (ſi nunc libeat) diſputare per ordinẽ infinita materia eſt. Sed ego de uno corpore hominis tantum inſtitui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam, his duntaxat in rebus, quæ ſunt comprehẽſibiles, & apertæ. Nam illa, quæ ſunt animæ, nec ſubijci oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo uaſe hominis loquimur, quod uidemus.

De differentia creationis animalium brutorum, et hominis ſecundum corpus. Caput V.

I N *principio, cum Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ ſpeciem conglobare, atq; colligere, ut et moueri ad ambulandum, et flectere ſe in quālibet partem facile poſſent, ſed ex ipſa corporis ſumma produxit caput. Itẽ produxit membra quædam longius, quæ uocantur pedes, ut alternis motibus ſolo fixa perducerẽt animal, quò mens tuliſſet, aut quò petendi cibi neceſſitas prouocaſſet. Ex ipſo autem uaſculo corporis quatuor fecit extantia, bina poſterius, quæ ſunt in omnibus pedes. Itẽ bina capiti, & collo proxima, quæ uarios animantibus uſus præbent. In pecudibus enim, ac feris ſunt pedes poſterioribus ſimiles. In homine autem manus,*

quæ non ad'ambulandum, ſed ad faciendum, operan dumq; ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa neq; pedes, neq; manus ſunt, ſed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ uolādi exhibent uſum. Ita una fictio diuerſas ſpecies, et uſus habet. Atq; ut ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderent, ma ioribus, & breuibus oſſibus inuicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos dicimus ſpinam. Eamq; noluit ex uno, perpetuóq; oſſe formare, ne gradiendi, flectendíq; ſe facultatem animal non haberet. Ex eius parte quaſi media coſtas, ideſt tranſuerſa, & plana oſſa porrexit in diuerſum, quibus clementer curuatis, & in ſe uelut in circulum penè conductis, interna uiſcera conteguntur, ut ea, quæ mollia, & minus ualida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſumma uero conſtructionis eius, quam ſimilem nauis carinæ diximus, caput collocauit, in quo eſſet regimen totius animantis. Datumq; illi hoc nomē eſt, ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, q̄d hinc capiant initium ſenſus, ac nerui. Ea uero, quæ diximus de corpore uel ambulandi, uel faciendi, uel uolandi cauſa eſſe producta, neq; nimium longis, propter celerem mobilitatem, neq; nimium breuibus, propter firmitatem, ſed & paucas, & magnis oſſibus conſtare uoluit. Aut enim bina ſunt, ut in homine, aut quaterna, ut in quadrupede, quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia, & grauitas retardaret, ſed cauata, & ad uigorem corporis conſeruandum medullis intrinſecus plena, eaq; rurſus non æqualiter porrecta finiuit, ſed ſummas eorum partes craſſioribus nodis

conglobauit, ut & ſubſtringi neruis facilius, & uerti tutius poſſent. Vnde ſunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur chartilago, ſcilicet ut ſine attritu, & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur, eoſdem tamen non in unum modum formauit. Alios enim fecit ſimplices, et in orbem rotundos, in iis duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat, ut in ſcapulis, quoniam manus utrolibet agitari, & contorqueri neceſſarium eſt. Alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utiq; locis, ubi tantummodo curuari mēbra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex loco, unde oriuntur à corpore, ubiq; uerſus moueri ſpecioſum ſimul, & utile fuit, ſic profecto, ſi hoc idem etiam cubitis accederet, & ſuperuacuus eſſet huiuſmodi motus, et turpis. Iam enim manus amiſſa dignitate, quā nunc habet, mobilitate nimia proboſcidi ſimilis uideretur, eſſetq; homo planè anguimanus. Quod genus in illa imaniſſima bellua mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui prouidentiam, & poteſtatem ſuā multarum rerum mirabili uarietate uoluit oſtendere, quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terram poſſet ore contingere, quod erat futurum horribile, atq; tetrum. Et quia os ipſum profuſis dentibus ſic armauerat, ut etiam ſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dētes adimerent, produxit inter eos à ſumma fronte molle, ac flexibile membrū, quo prendere, quo tenere quodlibet poſſet, ut rationē uictus capiendi uel dentium prominens magnitudo,

uel ceruicis breuitas non impediret.

Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrẽtibus compactum, fabricatumq́; hominem diſputauit. Caput VI.

Non poſſum hoc loco teneri, quo minus Epicuri ſtultitiam rurſum coarguam. Illius enim ſunt omnia, quæ delirat Lucretius. Qui, ut oſtenderet animalia non artificio aliquo diuinæ mentis, ſed, ut ſolet, fortuito eſſe nata, dixit in principio mundi alias quaſdam innumerabiles animantes miranda ſpecie, et magnitudine fuiſſe natas, ſed eas permanere non potuiſſe, q̃d illas aut ſumendi cibi facultas, aut coeundi, generandiq́; ratio defeciſſet. Videlicet ut & atomis ſuis locum faceret per infinitum, & inane uolitantibus diuinam prouidentiam uoluit excludere. Sed cum uideret in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem prouidentiæ ineſſe rationem, quod malũ uanitatis erat dicere fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus ratio ceſſaſſet? Quoniam igitur omnia, quæ uidemus, cum ratione nata ſunt. id enim ipſum naſci efficere, niſi ratio nõ poteſt, manifeſtũ eſt, nihil omnino rationis expers potuiſſe generari. At enim prouiſum eſt in ſingulis quibusq; fingendis, quatenus, et miniſterio mẽbrorũ ad neceſſaria uitæ uteretur, et quatenus adiugatis corporibus elata ſoboles, uniuerſas generatim cõſeruaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cum magnum aliquod ædificiũ facere conſtituit, primo omniũ cogitat, quæ ſumma perfecti ædificij futura ſit,

& ante emetitur, quem locum leue pondus expectet, ubi magni operis ſtatura ſit moles, quæ columnarum interualla, qui aut ubi aquarum cadētium decurſus, & exitus, & receptacula, hæc inquam prius præuidet, ut quæcunq; ſunt perfecto operi iam neceſſaria, cum ipſis fundamentis pariter ordiatur, cur Deum quiſquā putet machinandis animalibus non ante prouidiſſe, quæ ad uiuendum neceſſaria eſſent, quam ipſam uitam daret? Quæ utiq; conſtare non poſſet, niſi prius effecta eſſent quibus conſtat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis ſolertiam, ſed ut efficeret, quod ante imprudenter aſſumpſerat, adiecit aliud deliramentum ſuperiori congruens. Dixit enim neq; oculos ad uidendum eſſe natos, neq; aures ad audiendum, neq; pedes ad ambulandū, quoniam membra hæc prius nata ſunt, quàm eſſet uſus uidendi, & audiendi, & ambulandi, ſed horum omnia officia ex natis extitiſſe. Vereor, ne huiuſmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe uideatur. Sed libet ineptire, quoniā cum inepto agimus, ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nō ſunt ad uidendum oculi nati. Cur igitur uident? Poſtea inquit, uſus eorum apparuit. Videndi ergo cauſa nati ſunt. ſiquidem nihil poſſunt aliud quàm uidere. Item membra cætera cuius rei cauſa nata ſunt, ipſe uſus oſtendit. Qui utiq; nullo modo poſſet exiſtere, niſi eſſent membra omnia tam ordinate, tam prouidenter effecta, ut uſum poſſent habere. Quid enim ſi dicas aues non ad uolandum eſſe natas, neq; feras ad ſæuiendum, neq; piſces ad natandum, neq; homines ad ſa-

piendum

piendum, cum appareat ei naturæ, officioq́; ſeruire animātes, ad qđ ſunt quæq; generata? Sed uidelicet q ſummam ueritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. Si enim non prouidentia, ſed fortuitis atomorum concurſionibus naſcuntur omnia, cur nunquam fortuito accidit ſic coire illa principia, ut efficerent animal eiuſmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus poſitionis inexpertum relinquunt, oportuit eiuſmodi quotidie monſtra generari, in quibus membrorum ordo præpoſterus, & uſus longe diuerſus exiſteret. Cū uero uniuerſa genera, & uniuerſa quoq; membra leges ſuas, & ordines, & uſus ſibi attributos tueantur, manifeſtum eſt, nihil fortuito eſſe factum, quoniam diuinæ rationis diſpoſitio perpetua ſeruatur. Verum aliâs refellemus Epicurum, nunc de prouidentia (ut cœpimus) diſſeramus.

De Dei prouidentia circa uniuerſalem hominis fabricam. Caput VII.

DEus igitur ſolidamenta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata, et adiuncta inuicem neruis alligauit, atq; conſtrinxit, quibus mens ſi excurrere, aut reſiſtere uelit, tanquam retinaculis uteretur. & quidem nullo labore, nulloq́; conatu, ſed minimo nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc autem uiſceribus operuit, ut quemcunq; locum decebat, utq́; ſolida oſſa concluſa tegerent. Item uiſceribus ipſis uenas admiſcuit quaſi ri-

uos per corpus omne diuiſos, per quos diſcurrens humor, & ſanguis uniuerſa membra ſucis uitalibus irrigaret, & ea uiſcera formata in eum modũ, qui unicuiq; generi, ac loco aptus fuit, ſuperiecta pelle contexit. Quam uel ſola pulchritudine decorauit, uel ſetis adoperuit, uel ſquamis muniuit, uel plumis inſignibus adornauit. Illud uero commentum Dei mirabile, qđ una diſpoſitio, et unus habitus innumerabiles animantium perferat uarietates. Nam in omnibus ferè, quæ ſpirant, eadem ſeries, & ordo membrorum eſt. Primum enim caput, et huic annexa ceruix. Item collo pectus adiunctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori uenter. Item uentri ſubnexa genitalia. Vltimo loco femora, pedesq;. Nec ſolum membra ſuũ tenorem, ac ſitum in omnibus ſeruant, ſed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipſo certam ſedẽ poſſident aures, certam oculi, nares item, os quoq;, & in ore dentes, & lingua. Quæ omnia, cum ſint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita, et multiplex diuerſitas figurarũ eſt, quod ea, quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis uarie differẽtibus comprehenſa ſunt. Quid illud? Non'ne diuinum, quod in tanta uiuentium multitudine unumquodq; animal in ſuo genere, & ſpecie pulcherrimum eſt? Vt ſiquid uiciſſim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectum uideri neceſſe ſit. Vt ſi elephanto ceruicem prolixam tribuas, aut camelo breuem, uel ſi ſerpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, niſi ut maculis terga diſtin-

cti,et ſquamarum leuitate ſuffulti,in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem opifex contextum ſpinæ à ſummo capite deductum,longius extra corpus eduxit,& acuminauit in caudam,ut obſcœnæ corporis partes uel propter fœditatem tegerentur,uel propter teneritudinem munirentur,ut animalia quædam minuta,& nocentia motu eius arcerentur à corpore. Quod membrum ſi detrahes,imperfectum fit animal,ac debile. Vbi autem ratio,& manus eſt,non eſt id tam neceſſarium,quàm indumentum pilorum. Adeo in ſuo quoq; genere aptiſſime congruunt,ut neq; nudo quadrupede,neq; homine tecto excogitari quicquam turpius poſſit. Cum tamen ipſa nuditas hominum mire ad pulchritudinem ualeat,non tamen etiam capiti congruebat,quãta enim in eo futura deformitas eſſet,ex caluitio apparet. Texit ergo illud pilo. Et quia in ſummo futurum erat,quaſi ſummum ædificij culmen ornauit,qui ornatus non eſt in orbem coactus,aut in figuram pilei teres factus,ne quibuſdam partibus nudis eſſet informis,ſed alibi infuſus,alibi retractus pro cuiuslibet loci decẽtia. Frons ergo uallata per circuitum,& temporibus effuſi ante aures capilli,& earum ſummæ partes in coronæ modum cinctæ,& occipitium omne contectum ſpeciem miri decoris oſtentant. Iam barbæ ratio incredibile eſt quantum conferat ad dignoſcendam corporum maturitatem,uel ad differentiam ſexus,uel ad decorem uirilitatis,ac roboris,ut uideatur omnino non conſtatura fuiſſe totius corporis ratio,ſi quicquam aliter eſſet effectum.

De forma hominis, & omnium membrorum habitudine, ſed ſpecialiter de auribus, & oculis.

Caput VIII.

Nunc rationem totius hominis oſtendam, ſingulorumq; membrorum, quæ in corpore aperta, aut operta ſunt, utilitates, et habitus explicabo. Cum igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolum hominem facere cæleſtem, cætera uniuerſa terrena, hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemq; conſtituit, ſcilicet, ut eadē ſpectaret, unde illi origo eſt. Illa uero depreſſit ad terram, ut quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humum proiecta, uentri, pabuloq; ſeruirent. Hominis itaq; ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & uultus Deo patri cōmunis, ac proximus, originem ſuam, fictoremq; teſtatur. Eius propè diuina mens, quia non tantum animantum, quæ ſunt in terra, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatum, in ſummo capite collocata, tanquam in arce ſublimis ſpeculatur omnia, & contuetur. Hanc eius aulam Deus non obductam, porrectamq; formauit, ut in mutis animalibus, ſed orbi, & globo ſimilem, qđ orbis rotunditas perfectæ rationis eſt, ac figuræ. Eo igitur mens, et ignis ille diuinus tāquā cœlo tegitur. Cuius cum ſummum faſtigum naturali ueſte texiſſet, priorem partē, quæ dicitur facies, neceſſarijs membrorum miniſterijs & inſtruxit pariter, & ornauit. Ac primum oculorum orbes concauis foraminibus concluſit, à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimauit, & eos neq; minus, neq; amplius, quā duos eſſe uoluit, qđ ad ſpe-

ciem nullus eſt perfectior numerus quā duorum, ſicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile eſt, quantam pulchritudinem præ ſe ferat, qđ tum pars utraq; ſimilitudine ornata eſt, tum ut uenientes altrinſecus uoces facilius colligantur. Nam & forma ipſa mirandum in modum ficta, quod earum foramina uoluit eſſe nuda, & inobſepta, quod & minus decorū, & minus utile fuiſſet, quoniam ſimplicium cauernarum anguſtias præteruolare uox poſſet, & ſpargi, niſi perceptam per cauos ſinus, & repercuſſu retenta foramina ipſa conueherent, illis ſimilia uaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſtiora uaſa compleri. Eas igitur aures, quibus eſt inditum nomen à uocibus hauriēdis (unde Virgilius,

Vocemq; his auribus hauſi,

Quia uocem ipſam græci αὐδὴν uocant ab auditu per immutationem literæ, aures uelut audes ſunt nominatæ) noluit deus artifex mollibus pelliculis informare, ne pulchritudinem demerent pendulæ, atq; flaccentes. neq; duris, ac ſolidis oſſibus, ne ad uſum inhabiles eſſent. immobiles, ac rigentes, ſed quod eſſet, horum medium excogitauit, ut eas chartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis uidendi. Quorum præcipue inexplicabilis eſt, ac mira ſubtilitas, quia eorum orbes gemmarum ſimilitudinem præferentes, ab ea parte, qua uidendum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contra poſitarum, tanquam in ſpeculo refulgentes ad ſenſum intimum penetrarent. Per

eas igitur membranas, ſenſus ille, qui dicitur mens, ea, quæ ſunt foris, tranſpiciat, ne forte exiſtimes aut imaginum incurſione nos cernere (ut philoſophi dixerunt) quoniam uidendi officium in eo debet eſſe, quod uidet; non in eo, quod uidetur, aut intentione aeris, cum acie, aut effuſione radiorum, quoniam, ſi ita eſſet, tardius quàm oculis aduertimus, uideremus, donec intẽtus aer cum acie aut effuſi radij ad id, quod uidendum eſſet, peruenirent. Cùm autem uideamus eodem momento temporis, plerunq; uero aliud agentes, nihilo minus tamen uniuerſa, quæ contra ſunt poſita, intueamur, uerius, & manifeſtius eſt mentem eſſe, quæ per oculos ea, quæ ſunt oppoſita, tranſpiciat quaſi per feneſtras lucente uitro, aut ſpeculari lapide obductas. Et iccirco mens, & uoluntas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptiſſimo uſus eſt argumento. Si enim mens, inquit, per oculos uidet, erutis, et effoſſis oculis magis uideret, quoniam euulſæ cum poſtibus fores, plus inferunt luminis, quàm ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi, uel potius Epicuro, qui eum docuit, effoſſi oculi erant, ne uiderent effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per uenas ſanguinem, & creſcentes ex uulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices, nihil poſſe lucis admittere, niſi forte auribus oculos ſimiles naſci uolebant, ut non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus, quo nihil ad ſpeciem fœdius, ad uiſum inutilius fieri poteſt. Quantulum enim uidere poſſemus, ſi mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet, ut ſiquis uellet tranſpicere per cicutam, non plus

profecto cernat, quàm acutæ ipſius capacitas compre-hendat. Itaq; ad uidendum membris potius in orbem conglobatis opus fuit, ut uiſus in latum ſpargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut libere poſſint omnia contueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentiæ uirtus fecit duos ſimillimos orbes, eosq; ita deuinxit, ut non in totum conuerti, ſed moueri tamen, ac flecti cũ modo poſſent. Orbes autem ipſos humoris puri, ac liq-di plenos eſſe uoluit, in quorum media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupa mus, in quibus puris, ac ſubtilibus cernendi ſenſus, ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens inten dit, ut uideat, miráq; ratione in unum miſcetur, & cõ iungitur amborum luminum uiſus.

Contra eos, qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Caput IX.

Libet hoc loco illorum reprehendere uanita tem, qui dum uolunt oſtendere ſenſus fal-ſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fal lantur, inter quæ illud etiam, quod furioſis, & ebri-is omnia duplicia uideantur, quaſi uero eius erroris obſcura ſit cauſa. Ideo enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Viſus oculorum intẽtione animi conſtat. Itaq; quoniam mens (ut ſupra dictum eſt) oculis tanquam feneſtris utitur, nõ tantum hoc ebri is, aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis, ac ſobriis. Nam ſi aliquid nimis propius admoueas, duplex uidebi-tur. Certum eſt enim interuallum, ac ſpatium quo

acies oculorum coit. Item ſi retrorſum auoces animum, quaſi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi utriuſque diducitur, tunc ſinguli uidere incipiunt ſeparatim. Si animum rurſus intendens, aciemq; direxeris, coit in unũ quicquid duplex uidebatur. Quid ergo mirum, ſi mens ueneno, ac potentia uini diſſoluta dirigere ſe non poteſt ad uidendum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandum, neruis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi uis furoris in cerebrum ſæuiens, concordiam diſiungit oculorũ? Quod adeo uerum eſt, ut luſcis hominibus ſi aut inſani, aut ebrij fiant, nullo pacto poſſit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare ſi ratio apparet, cur illi fallun tur, manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus, qui aut non falluntur, ſi ſint puri, & integri, aut ſi fallũtur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorum habitudinem, ſed ſpecialiter eorum, quæ uſq; ad uentrem per cutem apparent. Caput X.

Sed nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria aliorum tegminibus occuluit, unde oculos dictos eſſe Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, palpitatio uocabulum tribuit, & pilis in ordine ſtantibus uallatæ, ſeptum oculis decẽtiſſimum præbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & uidendi tenorẽ non impedit, et reficit obtutum. Acies enim ideſt mem

brana illa perlucens, quã ſicari, & obareſcere non oportet, niſi humore aſſiduo terſa pure nitat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperaliorum faſtigia pilis breuibus adornata? Nonne quaſi aggeribus, & munimentum oculis, nequid ſuperne incidat, & ſpeciem ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriens, & ueluti æquali porrectus iugo, utranq; aciem ſimul & diſcernit, et munit. Inferius quoq; genarum non indecens tumor, in ſimilitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores, prouiſum'q; eſt ab artifice ſummo, ut ſiquis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi uero pars ſuperior uſq; ad mediũ ſolida formata eſt. Inferior autem chartilagine adhæret molli, ita ut ad uſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quãuis ſimplici, mẽbro, tria ſunt officia conſtituta. Vnum ducendi ſpiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. Quas ipſe deus tam mirabili, quã diuina ratione molitus eſt, ut tamẽ hiatus ipſe naſi, oris ſpeciem non deformaret. Quod erat plane futurum, ſi ſimplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto interſepſit, atq; diuiſit, fecit'q; ipſa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur quãtum dualis numerus una, & ſimplici compage ſolidatus, ad rerum ualeat perfectionem. Nam cum ſit corpus unum, tamen totum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi ut eſſent partes uel dextræ, uel ſiniſtræ. Itaq; ut pedes duo, & item manus, non tantum ad utilitatem aliquã, uſum'q; uel gradiendi, uel faciendi ualent, ſed & habitum deco-

remq; admirabilem conferunt Sic & in capite, quod totius diuini operis quaſi culmen eſt, & auditus in duas aures, & uiſus in duas acies, & odoratio in duas nares à ſummo artifice diuiſa eſt, quia cerebrum, in quo ſentiendi ratio eſt, q̃uis ſit unum, tamen in duas partes membrana interueniẽte diſcretum eſt, ſed et cor, quod ſapiẽtiæ domicilium uidetur, licet ſit unum duos tamen intrinſecus ſinus habet, q̃bus fontes uiui ſanguinis continentur, ſepto intercedente diuiſi, ut ſicut in ipſo mundo ſumma rerũ, uel de ſimplici duplex, uel de duplici ſimplex & gubernat, & continet totum, ita in corpore de duobus uniuerſa compacta indiſſociabilem prætenderent unitatem. Oris quoq; ſpecies, & rictus ex tráſuerſo patefactus, quàm utilis, q̃ decens ſit, enarrari non poteſt, cuius uſus in duobus conſtat officijs, ſumendi uictus, et eloquendi. Lingua intus incluſa, quæ uocem motibus ſuis in uerba diſcernit, & eſt interpres animi. Nec tamen ſola poteſt per ſe eloquendi munus implere, niſi acumen ſuum palato illiſerit, niſi adiuta uel offenſione dentium, uel compreſſione labiorũ. dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam et infantes non ante incipiunt fari, q̃ dentes habuerint, & ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiã reuoluti denuo eſſe uideantur. Sed hæc ad hominem ſolum pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata, & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & ſonorum uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, ſed tamen ſolo in mutis utitur, quod contritos, & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos ui ſua de-

primit, & tranſmittit ad uentrem. Itaque Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum. Beſtias etiam potu adiuuat: Protenta enim, cauataq; hauriunt aquam, eamq; comprehenſam linguæ ſinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati concauo tanquam teſtudine tegitur, eamq; dentium ordine ſepiens Deus quaſi muro circumuallauit. Dentes autem ipſos ne nudi, ac reſtricti magis horrori, quàm ornamento eſſent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honeſtauit. Quorum durities ſicut in molari lapide maior eſt, & aſperior, quàm in cæteris oſſibus, aut ad conterendos cibos, pabulumq; ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi antea cohærebant, quàm decenter interſcidit, quorũ ſuperius ſub ipſa medietate narium, lacuna quadam leui, quaſi ualle ſignauit, inferius honeſtatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad ſaporem capiendũ, fallitur quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur. Lingua eſt enim, qua ſapores ſentiuntur, nec tamen tota. Nam partes eius, quæ ſunt ab utroque latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. Et cum neq; ex cibo quicquam, neque ex potione minuatur, tamen inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor eadem ratione, qua nihil de quacunque materia odoris decerpit. Cætera quàm decora ſint, uix exprimi poteſt. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferius concluſum, ut acumen eius extremum ſignare uideatur leuiter impreſſa diuiſio. Rigidum, ac teres collum, quo ſat-

pulæ uelut mollibus iugis à ceruice demiſſæ, ualida, et ſubſtricta neruis ad fortitudinem brachia, toris inſignibus extentum lacertorũ ingens robur, utilis, ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus rationis, ac ſapientiæ miniſtris? Quas ſolertiſſimus artifex plano, ac modice concauo ſinu fictas, ut ſiquid tenendum ſit, apte poſſit inſidere. in digitos terminauit, in qbus difficile eſt expedire, utrum'ne ſpecies an utilitas maior ſit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo, ac gradus decentiſſimus, & articulorũ parium curuatura flexibilis, & forma unguium rotunda concauis tegminibus digitorum, faſtigia comprehendens, atq; firmans, ne mollitudo carnis in tenẽdo cederet, magnum præbet ornatum. Illud uero ad uſum miris modis habile, qđ unus à cæteris ſeparatus, cum ipſa manu oritur, & in diuerſum maturius finditur. Qui ſe obuium cæteris præbens omnem tenendi, faciendi'q; rationem uel ſolus, uel præcipue poſſidet, tanquam rector omnium, atq; moderator. Vnde etiam pollicis nomen accepit, quod ui, & poteſtate inter cæteros polleat. Duos quidẽ articulos extantes habet, non, ut alij, trinos, ſed unus ad manus carnem nectitur pulchritudinis gratia. Si enim fuiſſet tribus articulis & ipſe diſcretus, fœda, et indecora ſpecies ademiſſet manibus honeſtatem. Nam pectoris latitudo ſublimis, et expoſita oculis, mirabilem præ ſe fert habitus ſui dignitatem. Cuius hæc cauſa eſt, qđ uidetur hominem ſolum Deus ueluti ſupinum formaſſe. Nã ferè nullum animal iacere in tergum poteſt, mutas autem animantes quaſi alterno latere iacentes finxiſſe,

atq; ad terram compreſſiſſe. Icirco illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotum, et ad terrā uerſus ſubiectum. Hominis autem patens, & rectum, quia plenum rationis à cœlo datum humile, aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoq; leuiter eminentes, & fuſcioribus, ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addunt uenuſtatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolum decus, ne informe pectus, et quaſi mutilum uideretur. Huic ſubdita eſt planicies uentris, quā mediam ferè umbilicus non indecenti nota ſignat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum eſt in utero, nutriatur.

De uiſceribus, & inteſtinis uſq; ad membra genitalia. Caput XI.

Sequitur neceſſario, ut de internis quoq; uiſceribus dicere incipiam, quibus non pulchritudo, quia ſunt abdita, ſed utilitas incredibilis attributa eſt, quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus ſucco aliquo, de cibis, ac potibus aleretur, ſicut terra ipſa imbribus, ac pruinis. Prouidentiſſimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus concoctis, & liquefactis, uitales ſuccos membris omnibus diſpertiret. Sed cum homo conſtet ex corpore, atq; anima, illud, quod ſupra dixi, receptaculū ſoli corpori præſtat alimentum, animæ uero aliam ſedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiſcerum molle, atq; rarum, quod pulmonem uocamus, in quod ſpiritus reciproca uiciſſitudine cōmearet, eumq; non in ute-

ri modum finxit, ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inflaret inſimul. Ideoq; ne plenum quidē uiſcus effecit, ſed inefflabile, atq; aeris capax, ut paulatim ſpiritum reciperet, dum uitalis uentus per illam ſpargitur raritatem, & eundem rurſus paulatim redderet, dum ſe ex illo explicat. Ipſa enim uiciſſitudo flandi, & ſpirandi, reſpirandiq; tractus uitam ſuſtentat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula, unum aeris, qđ alit animam, alterum ciborū, quod alit corpus, ut flecti ceruix, ac moueri facile poſſit, duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem, ac ſpiritalem, quarum ſuperior ab ore ad uentrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuerſa eſt. Ille enim, qui eſt ab ore tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum, quoniam potus, & cibus dimota, & patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpatium ſibi trāſ meandi faciunt. Spiritus contra, qui eſt incorporalis, ac tenuis, quia ſpatium ſibi facere non poterat, accepit uiam patentem, quæ uocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis, ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ modum inuicem compactis, et cohærentibus, patetq; ſemper hinc tranſitus. Nullam enim requiem meandi habere ſpiritus poteſt, quia is, qui ſemper commeat, demiſſa utiliter de cerebro membri portione, cui uua nomen eſt, uelut occurſu quodam refrenatur, ne aut teneritudinē domicilij cū impetu ueniens attracta peſtilenti aura corrumpat, aut totam nocendi uiolentiam, internis receptaculis perferat. Ideoq; etiam nares breuiter ſunt apertæ, quæ idcirco ſic nominantur,

quia per eas uel odor, uel ſpiritus nare non deſinit. Tamen hæc fiſtula ſpiritalis non tantum ad nares, uerũ quoq; ad os iter patet in extremis palati regionibus, ubi ſe colles faucium ſpectantes uuam tollere incipiũt in tumorem. Cuius rei cauſa, & ratio non obſcura eſt. Loquendi enim facultatem non haberemus, ſi ſicut gulæ iter ad os tantum, ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina ſolertia ex illa fiſtula ſpiritali, ut poſſet lingua miniſterio ſuo fungi, & uocis ipſius inoffenſum tenorem, pulſibus ſuis in uerba concidere. Qui meatus, ſi aliquo modo interceptus ſit, mutum faciat neceſſe eſt. Errat enim profecto quiſquis aliam cauſam putat, cur homines muti ſint. Nõ enim (ut uulgo creditur) uinctam gerunt linguá, ſed ij uocalem illum ſpiritum per nares, quaſi mugientes profundunt, qđ uoci tráſitus ad os aut nullus omnino eſt, aut non ſic patens, ut plenam uocem poſſit emittere. Quod plerunq; natura fit, aliquando etiã caſu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obſeptus uocem non tranſmittat ad linguam, faciatq; de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoq; obſtrui neceſſe eſt, ut quia uocem emittere non poteſt, ne admittere quidem poſſit. Loquẽdi ergo cauſa patefactus eſt hic meatus. Illud quoq; præſtat, ut in lauacris celebrãdis, quia nares calorem ferre non poſſunt, aer feruens ore ducatur. Item ſi forte ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit, per os auram trahere poſſumus, ne obſtructa meandi facultate, ſpiritus ſtranguletur. Cibi uero in aluum recepti, et cum potus humore permiſti, cum iam calore percocti fuerint, corum

ſuccus inenarrabili modo per membra diffuſus, irri gat uniuerſum corpus, & uegetat. Inteſtinorũ quoq; multiplices ſpiræ, ac longitudo in ſe conuoluta, et uno tamen ſubſtricta uinculo quã mirificũ Dei opus eſt? Nam ubi maceratos ex ſe cibos aluus emiſerit, paulatim per illos in ternorum anfractus extruduntur, ut quicquid ipſis ineſt ſuci, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen ne qui forte obhæreant, ac reſiſtant, quod fieri poterat propter ipſorum uolu minum flexiones in ſe ſæpe redeuntes, et fieri ſine per nicie non poterat, oppleuit ea intrinſecus craſſiore ſucco, ut purgamenta illa uentris ad exitus ſuos facilius per lubricum niterentur. Illa quoq; ratio ſubtiliſſima eſt, q̃d ueſica, cuius uſum uolucres non habent, cum ſit ab inteſtinis ſeparata, nec ullam habeat fiſtu lam, qua ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore diſtenditur. Id quomodo fiat non eſt difficile peruidere. Inteſtinorum enim partes, quæ ab aluo ci bum, potumq; ſuſcipiunt, patentiores ſunt quã cæteræ ſpiræ, et multo tenuiores. Hæ ueſicam circumplectuntur, & continent, ad quas partes cum potus, & cibus miſta peruenerint, fimum quidem craſſius fit, et trã ſmeat. Humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumq; ueſica, cuius æque tenuis, ſubtilisq; membrana eſt, abſorbet, & colligit, ut foras, qua natu ra exitum patefecit, emittat.

De membris conceptionis, & ipſius conceptus phyſica ratione. Caput XII.

de utero

E utero quoq;, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici neceſſe eſt, nequid præteriſſe uideamur. Quæ quãquam in operto latent, ſenſus tamen, atq; intelligentiam latere nõ poſſunt. Vena in maribus, quæ ſemen continet, duplex eſt, paulo interior, quã illud humoris obſcœni receptaculum. ſicut enim renes duo ſunt, itemq; teſtes, ita & uenæ ſeminales duæ, in una tantum compage cohærentes, quod uidemus in corporibus animalium, cum interfecta patefiunt. Sed ille dexterior maſculinum continet ſemen, ſiniſterior fœmininum, et ideo in toto corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra uero fœminina. Ipſum ſemen quidam putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad uenam genitalẽ confluere, ibiq; cõcreſcere. Sed hoc humana mens quo modo fiat, non poteſt comprehendere. Item in fœminis uterus in duas ſe diuidit partes, quæ in diuerſum diffuſæ, ac reflexæ circumplicantur, ſicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, maſculina eſt, quæ in ſiniſtram, fœminina. Cõceptum igitur Varro, & Ariſt. ſic fieri arbitrantur. Aiunt enim non tãtum maribus ineſſe ſemen, uerum etiam fœminis, et inde plerũq; matribus ſimiles procreari, ſed earum ſemen ſanguinem eſſe purgatum. Qui ſi recte cum uirili miſtum ſit, utraq; concreta, & ſimul coagulata informari. Et primum quidem cor hominis confingi, qđ in eo ſit & uita hominis, & ſapientia. Deniq; totum opus quadrageſimo die cõſumari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In auium tamen fœtibus primum oculos fingi dubium non eſt, quod in ouis ſæpe

deprehendimus. Vnde fieri non poſſe arbitror, quin fictio à capite ſumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum ſic fieri putant. Cum ſemina inter ſe permiſta coaleſcant, ſi uirile ſuperauerit, patri ſimilem prouenire ſiue marē, ſeu fœminam. Si muliebre præualuerit, progeniem cuiuſq; ſexus ad imaginem reſpondere maternā. Id autem præualet è duobus, quod fuerit uberius. Alterum enim quodámodo amplectitur, ac includit. Hinc plerūq; fieri ſolet, ut unius tantū lineamenta prætendant. Si uero æqua fuerit ex pari ſemine permiſtio, figuras quoq; miſceri, ut ſoboles illa cõmunis aut neutrum referre uideatur, quia totum ex altero non habet, aut utrunq;, quia partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium uidemus, aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantiū ſimile, aut utriuſq; ſic exprimi, ut diſcoloribus membris per omne corpus concors miſtura uarietur. Diſpares quoq; naturæ hoc modo fieri putantur, cum forte in læuam uteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit, marem quidem gigni opinatio eſt. Sed quia ſit in fœminina parte conceptus, aliquid in ſe habere fœmineum, ſupra quàm decus uirile patiatur, uel formam inſignem, uel nimium candorem, uel corporis leuitatem, uel artus delicatos, uel ſtaturam breuem, uel uocem gracilem, uel animum imbecillum, uel ex his plura. Item ſi partem in dextram ſemen fœminini ſexus influxerit, fœminam quidem procreari, ſed quoniā in maſculina parte concepta ſit, habere in ſe aliquid uirilitatis, ultra quàm ſexus ratio permittat, aut ualida membra, aut

immoderatam longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut uultum indecorum, aut uocem robuſtam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si uero maſculinum in dexteram, fœmininum in ſiniſtram peruenerit, utroſque fœtus recte peruenire, ut & fœminis per omnia naturæ ſuæ decus conſtet, & maribus tam mente, quàm corpore robur uirile ſeruetur. Illud uero ipſum quàm mirabile inſtitutum Dei eſt, quod ad conſeruationem generum ſingulorum, duos ſexus maris, ac fœminæ machinatus eſt, quibus inter ſe per uoluptatis illecebras copulatis, ſucceſſiua ſoboles pareretur, ne omne genus uiuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quo facilius ad patientiam iugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaq; nominatus eſt, quod maior in eo uis eſt, quàm in fœmina, & hinc uirtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollicie eſt dicta, immutata, & detracta litera, uelut mollier. Cui ſuſcepto fœtu, cum partus appropinquare iam cœpit, turgeſcentes iam mammæ dulcibus ſuccis diſtenduntur, & ad nutrimenta naſcentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm ut ſapiens animal à corde alimoniam duceret. Id'q; ipſum ſolertiſſime comparatum eſt, ut candens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos, et dentibus inſtruatur, & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitum, ut cætera, quæ ſuperſunt, breuiter explicemus.

Contra illos, qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur, & ſubditorum membrorum forma. Caput XIII.

Oteram nunc ego ipſorum quoq; genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, niſi me pudor ab huiuſmodi ſermone reuocaret. Itaq; à nobis indumento uerecūdiæ, quæ ſunt pudenda, uelentur. Quod ad hanc rem attinet, queri ſatis eſt, homines impios, ac profanos ſummum nefas admittere, qui diuinum, & admirabile Dei opus ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabili ratione prouiſum, & effectum, uel ad turpiſſimos quæſtus, uel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera cõuertunt, ut iã nihil aliud ex re ſanctiſſima petant, quã inanem, & ſterilem uoluptatem. Quid reliqui corporis partes, num carent ratione, ac pulchritudine? Conglobata in nates caro, quã ſedendi officio apta, et eadem firmior, quã in cæteris membris, ne premente corporis mole oſſibus cederet. Item feminum deducta, et latioribus toris ualida longitudo, quo facilius onus corporis ſuſtineret, quã paulatim deficientem in anguſtũ genua determinant, quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, ſedendumq; aptiſſimã præbent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecẽs habitudo deformaret pedes, ſed teretibus ſuris clementer extantibus, ſenſimq; tenuatis, & firma ſunt, & ornata. In plantis uero eadem quidem, ſed tamen longe diſpar, quã in manibus ratio eſt. Quæ quoniã totius operis quaſi fundamenta ſunt, mirificus eas arti

ſex non rotunda ſpecie, ne homo ſtare non poſſet, aut aliis ad ſtandum pedibus indigeret, ſicut quadrupedes, ſed porrectiores, longioresq; formauit, ut ſtabile corpus efficerent planiciae ſua. Vnde illis inditum nomen eſt, digiti æque totidem, quot in manibus ſpeciem magis quã uſum præferentes. Ideoq; & iuncti, & breues, & gradatim compoſiti. quorum qui eſt maximus, quoniam illum ſicut in manu diſcerni à cæteris opus non erat, ita in ordinem redactus eſt, ut tamen ab alijs magnitudine, ac modico interuallo diſtare uideatur. Hæc eorum ſpecioſa germanitas, non leui adiumento niſum pedum firmat. Conatari enim ad curſum non poſſumus, niſi digitis in humum preſſis, ſoloq; nitentibus, impetum, ſaltumq; capiamus. Explicaſſe uideor omnia, quorum ratio intelligi poteſt. Nũc ad ea uenio, quæ uel dubia, uel obſcura ſunt.

Quod de multis, quæ ſunt in corpore, ratio ſciri nequit. Caput XIIII.

Multa eſſe conſtat in corpore, quorum uim, rationemq; perſpicere nemo, niſi qui fecit, poteſt. An aliquis enarrare ſe putat poſſe, quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circunnectitur aluus, ac tegitur? Quid renum gemina ſimilitudo? Quos ait Varro ita dictos, quaſi riui ab his obſcœni humoris oriantur, quod eſt longe ſecus, quia ſpinæ altrinſecus ſupini cohærent, & ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? quid iecur? quæ uiſcera

quaſi ex conturbato ſanguine uidentur eſſe concreta? quid fellis amariſſimus liquor? quid globus cordis, qui unus ſanguinis fons eſt? Niſi forte illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pauoris in corde, letitiæ in ſplene. Ipſius autẽ iecoris officium uolunt eſſe, ut cibos in aluo concoquat amplexu, & calefactu ſuo, quidam libidines rerum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum iſta perſpicere acumen humani ſenſus non poteſt, quia horum officia in operto latent, nec uſus ſuos patefacta demonſtrant. Nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæq; animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberent, quàm feræ, timidiora plus cordis, ſalaciora plus iecoris, laſciuiora plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus audire auribus, oculis cernere, naribus odorare, ita profecto ſentiremus, nos felle iraſci, iecore cupere, ſplene gaudere. Cum autem unde affectus iſti ueniant, minime ſentiamus, fieri poteſt, ut aliunde ueniant, & aliud uiſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant. Nec tamen conuincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. Sed omnia, quæ ad motus animi, animæq; pertineant, tam obſcuræ, altæq; rationis eſſe arbitror, ut ſupra hominem ſit ea liquido peruidere. Id tamen certum, & indubitatum eſſe debet, res tot, tanta uiſcerum genera, unum, & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie muneris ſingulis ſit iniunctum, quis ſcire niſi artifex poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

De obſcura uocis ratione. Cap. XV.

D E uoce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem, ac philoſophi uocem eſſe definiunt, aerem ſpiritu uerberatum. Vnde uerba ſunt nuncupata, quod perſpicue falſum eſt. Non enim uox extra os gignitur, ſed intra. Et ideo ueriſimilior eſt illa ſententia, ſtipatum ſpiritum cum obſtantia faucium fuerit illiſus, ſonum uocis exprimere, ueluti cum in patentem cicutam, labroq; ſubiectam dimittimus ſpiritum, & is cicutæ concauo repercuſſus, ac reuolutus à fundo, dũ deſcendentem occurſu ſuo reddit, ad exitum nitens ſonum gignit, & in uocalem ſpiritum reſiliens per ſe uentus animatur. Quod quidem an uerum ſit, Deus artifex uiderit. Videtur enim non ab ore, ſed ab intimo pectore oriri. Denique & ore clauſo, & naribus emittitur ſonus qualis poteſt. Præterea ex maximo ſpiritu, quo anhelamus, uox non efficitur, & leui, et non coarctato ſpiritu, quoties uolumus, efficitur. Non eſt igitur comprehenſum quomodo fiat, aut quid ſit omnino. Nec me nunc in Academiæ ſententiam delabi putes, quia non omnia ſunt incomprehenſibilia. Vt enim fatendum eſt multa neſciri, quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excedere, ſic tamen multa eſſe quæ poſſint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpatium, quò nunc decurrimus.

Vbi ſit mentis ſedes, & qua ratione corpori coniungitur. Caput XVI.

Entis quoq; rationem incomprehẽſibilem
m eſſe quis neſciat, niſi qui omnino illam nõ habet, cum ipſa mens, quo loco ſit, aut cuiuſmodi neſciatur? Varia ergo à philoſophis de natura eius, ac loco diſputata ſunt. Ac ego non diſſimulabo, quid ipſe ſentiam, non quia ſic eſſe affirmem (quod eſt inſipientis in re dubia facere) ſed ut expoſita rei difficultate, intelligas, quanta ſit diuinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe uoluerunt, quod ſi ita eſt, quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro, ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tanta rationis, atq; intelligentiæ luce uerſari, tum q̃d ad eam ſenſus ex omni corporis parte conueniunt, ut in qualibet regione membrorũ præſens eſſe uideatur. Alij ſedem eius in cerebro eſſe dixerunt. Et ſanè argumentis probabilibus uſi ſunt, oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regimẽ haberet, potius in ſummo, tanquam in arce habitare, nec quicquam eſſe ſublimius, quã id, quod uniuerſum ratione moderetur, ſicut ipſe mundi dominus, & rector in ſummo eſt. Deinde q̃d ſenſus omnis, ideſt audiendi, & uidendi, & odorandi miniſtra membra in capite ſunt locata, quorum omnium uiæ non ad pectus, ſed ad cerebrum ferant. Alioq; neceſſe nos eſſe tardius ſentire, donec ſentiendi facultas lõgo itinere per collum ad pectus uſq; deſcenderet. Ii uero aut non multum, aut fortaſſe non errant. Videtur enim mens, quæ dominatum corporis

tenet, in ſummo capite cõſtituta; tanquã in cœlo Deus: ſed quando in aliqua ſit cogitatione, cõmeare ad pectus, & quaſi ad ſecretum aliquod penetrale ſecedere, ut conſiliũ; tanquam ex theſauro recondito, eliciat, ac proferat. Ideóq; cum intenti ad cogitandũ ſumus, & cum mens occupata in altum ſe abdiderit, neq; audire quæ circunſonant, neq; uidere, quæ obſtent ſolemus. Id uero ſiue ita eſt, admirandũ profecto eſt quomodo id fiat, cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat, ſin autem non, tamen nihilo minus admirandum eſt, qđ diuina neſcio qua ratione fiat, ut ita eſſe uideatur. An poteſt aliquis non admirari, qđ ſenſus ille uiuus, atq; cœleſtis, qui mens, uel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis eſt, ut ne tum quidem, cum ſopitus eſt, conqeſcat, tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne colluſtret, et ſi uelit, maria peruolet, terras, ac urbes pagret. Omnia deniq;, quæ libuerit, quamuis longe, lateq; ſummota ſint, in conſpectu ſibi ipſe cõſtituat. Et miratur aliquis, ſi diuina mens Dei per uniuerſas mundi partes intenta diſcurrit, & omnia regit, omnia moderatur, ubiq; præſens, ubiq; diffuſa? cum tanta ſit uis, ac poteſtas mentis humanæ intra mortale corpus incluſæ, ut ne ſeptis quidem grauis huius, ac pigri corporis, cui illigata eſt, coerceri ullo pacto poſſit, quo minus ſibi liberam uagandi facultatem quietis impatiens largiatur? Siue igitur in capite mens habitat, ſiue in pectore, poteſt'ne aliquis comprehendere, quæ uis rationis efficiat, ut ſenſus ille incomprehẽſibilis aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt incluſus in corde, ac nõ

ex eo ipſo colligat, quãta ſit Dei poteſtas, quod animus ſeipſum non uidet, aut qualis, aut ubi ſit, nec ſi uideat, tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta ſit, ſiue etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, & quod etiã fieri poteſt, & à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt. ſiquidẽ ſenſus in qualibet parte corporis præſto eſt, nec quid ſit mens, nec qualis intelligi poteſt, cũ ſit natura tam ſubtilis, ac tenuis, ut ſolidis uiſceribus infuſa uiuo, & quaſi ardenti ſenſu membris omnibus miſceatur. Illud autem caue, ne unquam ſimile ueri putaueris, quod Ariſtoxenus dixit, mentem omnino nullam eſſe, ſed quaſi harmoniam in fidibus ex conſtructione corporis, & compagibus uiſcerum uim ſentiendi exiſtere. Muſici enim intentionem, concentum'q; neruorum in integros modos ſine ulla offenſione conſonantium harmoniam uocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, qua & concors modulatio conſtat in fidibus, ideſt ut ſingularum corporis partium firma coniunctio, membrorum'q; omnium conſentiens in unum uigor motum illum ſenſibilem faciat, animum'q; concinnet, ſicut ſunt nerui bene intenti ad conſpirantem ſonum. Et ſicuti in fidibus, cum aliquid aut interceptum, aut relaxatum eſt, omnis canendi ratio turbatur, & ſoluitur, ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit uitium, deſtrui uniuerſa, corruptis'q; omnibus, atq; turbatis, occidere ſenſum, eamq; mortem uocari. Verum ille, ſi quicquam mentis habuiſſet, non harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. Nõ enim canere ſua ſponte fides poſſunt,

ut ſit ulla in his comparatio, ac ſimilitudo uiuentis. Animus autem ſua ſponte et cogitat, et mouetur. Quod ſiquid in nobis harmoniæ ſimile eſſet, ictu moueretur externo, ſicut nerui manibus, qui ſine tactu artificis, pulſu'q; digitorum muti, atq; inertes iacent. Sed nimirum pulſandus ille manu fuit, ut aliquando ſentiret, quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quod anima ſit æterna, et quid ſit ſecundum philoſophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

Supereſt de anima dicere, quamquam percipi ratio eius, & natura non poſſit. Nec ideo tamen immortalē eſſe animam non intelligimus, quoniam quicquid uiget, moueturq; per ſe ſemper, nec uideri, aut tangi poteſt, æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima non dum inter philoſophos conuenit, nec unquam fortaſſe conueniet. Etenim alij ſanguinem eſſe dixerunt, alij ignem, alij uentum, unde anima, uel animus nomen accepit, quod græce uentus ἄνεμος dicitur, nec illorum tamen quiſquam dixiſſe aliquid uidetur. Non enim, ſi anima ſanguine aut per uulnus effuſo, aut febrium calore conſumpto, uidetur extingui, continuo in materia ſanguinis animæ ratio ponenda eſt, ueluti ſi ueniat in quæſtionem, lumen, quo utimur, quid ſit, & reſpondeatur oleum eſſe, quoniam conſumpto illo lumen extinguitur, cum ſint utique diuerſa. ſed alterum ſit alterius alimentum. Videtur ergo anima ſimilis eſſe lumini, quæ non ipſa ſit ſanguis, ſed humore ſanguinis alitur, ut lumen oleo.

Qui autem ignem putauerunt, hoc uſi ſunt argumento, quod præſente anima corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & uidetur, & tactu comburit. Anima uero & ſenſu aucta eſt, & uideri non poteſt, & non adurit. Vnde apparet animã neſcio quid eſſe Deo *ſimilem. At illi, qui uentum putant, hoc falluntur, q̃d ex aere ſpiritum ducentes, ui uere uideamur.* Varro *itaq; definit. Anima eſt aer cõceptus ore, deferuefactus ĩ pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus. Hæc apertiſſime falſa ſunt. Neq; enim tam obſcuram nobis huiuſmodi dico eſſe rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid uerum eſſe non poſſit. An ſi mihi quis dixerit æneum eſſe cœlum, aut uitreum (ut* Empedocles *ait) aerem glaciatum, ſtatim'ne aſſentiar, quia cœlum ex qua materia ſit, ignorem? Sicut enim hoc neſcio, ita illud ſcio. Anima ergo non eſt aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quã concipi aer ore poſſit. Non enim poſt partum, inſinuatur in corpus, ut quibuſdã philoſophis uidetur, ſed poſt conceptum protinus, cũ fœtum in utero neceſſitas diuina formauit, quia adeo uiuit intra uiſcera genitricis, ut et incremento augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare. Deniq; abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eo' ſpectant, ut illus nouem menſibus, quibus in utero fuimus, mortui fuiſſe uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera ſententia eſt. Nec tamen in tantum falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſenſerunt, ut omnino nihil dixerint. Nam & ſanguine ſimul, & calore, & ſpiritu uiuimus. Sed cum conſtet a-*

nima in corpore omnibus adunatis, nō expreſſerunt proprie quid eſſet, qa tam non poteſt exprimi, quá ui deri.

Vtrū animus, et anima ſint idē. Cap. XVIII

Sequitur alia, & ipſa inextricabilis quæſtio. Idem'ne ſit anima, & animus, an uero aliud ſit illud, quo uiuimus, aliud autē, quo ſentimus, & ſapimus. Nō deſunt argumenta in utráq; partem. Qui enim unum eſſe dicunt, hanc rationem ſequūtur, qđ neq; uiui ſine ſenſu poſſit, nec ſentiri ſine uita, ideoq; eſſe non poſſe diuerſum id, quod non poteſt ſeparari, ſed quicquid eſt illud, & uiuendi officium, & ſentiendi habere rationem. Circo animum, & animam indifferenter appellant duo epicurei poetæ. Qui autem dicunt eſſe diuerſa, ſic argumentantur. ex eo poſſe intelligi aliud eſſe mentem, aliud eſſe animam, quia incolumi anima mens poſſit extingui, quod accidere ſoleat inſanis. Item qđ anima morte ſopiatur, animus ſomno. Et quidem ſic, ut non tantum quid fiat, aut ubi ſit, ignoret, ſed etiam rerum falſarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipſum fiat, non poteſt præuideri. cur fiat, poteſt. Nam requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens uiſionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppreſſa ſomno, tanquam ignis obducto cinere ſopitus, quem ſi paululum commoueris, rurſus ardeſcit, & quaſi euigilat. Auocatur ergo ſimulachris, donec membra ſopore irrigata uegetentur. corpus enim uigilante ſenſu, licet iaceat imobile, tamen non eſt quietum, quia flagrat in

eo ſenſus, & uibrat, ut flamma, & artus omnes ad ſe aſtrictos tenet. Sed poſtquam mens ad contemplandas imagnes ab intentione traducta eſt, tunc demum corpus omne reſoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cum cogentibus tenebris ſecum tantummodo eſſe cœperit, dum intenta eſt in ea, de quibus cogitat, repente ſomnus obrepit, & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat. Sic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius, & ſibi auocamenta inuenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uiſionibus auocatur, ne obdormiat, ita falſis nocte, ne excitetur. Nam ſi nullas imagnes cernat, aut uigilare illam neceſſe eſt, aut perpetua morte ſopiri. Dormiendi ergo cauſa tributa eſt à Deo ratio ſomniandi, & quidem in commune uniuerſis animantibus. Sed illud homini præcipue, qđ cum eam rationem Deus quietis cauſa daret, facultatem ſibi reliquit docendi hominem futura per ſomnium. Nam & hiſtoriæ ſæpe teſtantur, extitiſſe ſomnia, quorum præſens, & admirabilis fuerit euentus, & reſponſa uatum noſtrorũ ex parte ſomnijs conſtiterunt. Quare neq; ſemper uera ſunt, neq; ſemper falſa Virgilio teſte, qui duas portas uoluit eſſe ſomniorum. Sed quæ falſa ſunt, dormiendi cauſa uidentur, quæ uera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum, aut malum hac reuelatione diſcamus.

De origine animæ an ſit. Caput XIX.

Illud quoq; in quæſtionem uenire poteſt. Vtrũ ne anima ex patre, an potius ex matre, an uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uĕdico. Nihil enim ex his tribus uerũ eſt, quia neq; ex utroq;, neq; ex alterutro ſerũtur animæ. Corpus enim ex corporibus naſci poteſt, quoniam confertur aliquid ex utroq;. De animis anima non poteſt, quia ex re tenui, & incomprehenſibili nihil poteſt decidere. Itaq; ſerendarum animarum ratio uni, ac ſoli Deo ſubiacet.

Deniq;, cæleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt,

Vt ait Lucretius. Nam de mortalibus non poteſt quicquam niſi mortale generari. Nec putari pater debet, qui transfudiſſe, aut inſpiraſſe animam de ſua nullo modo ſentit, nec ſi ſentiat, quando tamen, aut quomodo id fiat, habeat animo comprehenſum. Ex quo apparet non a' parentibus dari animas, ſed ab uno, eodem'q; omnium Deo patre, qui legem, rationem'q; naſcendi tenet ſolus, ſiquidem ſolus efficit. nam terreni parentis nihil eſt, niſi ut humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi, cum ſenſu uoluptatis emittat, uel recipiat, & circa hoc etiam opus humoris iſtius homo reſiſtit, nec amplius quicquam poteſt, ideo naſci ſibi filios optant, quia non ipſi faciunt. Cætera iam Dei ſunt opera, ſcilicet conceptus ipſe, & corporis informatio, & inſpiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunq; deinceps ad hominem conſeruandum ualent, illius munus eſt, qđ ſpiramus, qđ uiuimus, qđ uigemus. Nam præter quã qđ ipſius beneficio incolumi

ſumus corpore, & qđ uictum nobis ex uarijs rebus ſubminiſtrat, ſapientiam quoq; homini tribuit, quã ter renus pater nullo modo dare poteſt. Ideoq; & de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcũtur, quod quidam fato, ac ſyderibus aſſignant. Sed nõ eſt nunc locus de fato diſſerendi. Hoc dicere ſatis eſt, qđ etiam ſi aſtra efficientiam rerum continent, nihilo mi nus omnia à Deo fieri certum eſt, qui aſtra ipſa & fe cit, & ordinauit. Inepti ergo, qui hanc poteſtatem deo detrahunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cœleſti, atq; præclaro an utamur, in noſtra uo luit eſſe poteſtate. Hoc enim conceſſo, ipſum hominem uirtutis ſacramentis religauit, quo uitam poſſet adipi ſci. Dedit ei, & conſtituit aduerſarium nequiſſimum, & fallaciſſimum ſpiritum, quo cum in hac terreſtri ui ta ſine ulla ſecuritatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc uexatorem generi hominum conſtituit, bre uiter exponam.

Cur Deus dedit ſpiritum tentatorem. Cap. XX.

Nte omnia diuerſitatem uoluit eſſe, ideo'q; uulgo non aperuit ueritatem, ſed eam pau ciſſimis reuelauit, quæ diuerſitas omne ar canum mundi continet. Hæc eſt enim, quæ faciat uir tutem, quæ ſcilicet ſine ipſa non modo non eſſe, ſed ne apparere quidem poſſet, quia uirtus eſſe non poterit, niſi fuerit compar aliquis, in quo ſuperãdo uim ſuã uel exerceat, uel oſtendat. Nam ut uictoria conſtare ſine certamine non poteſt, ſic nec uirtus quidem ipſa

ſine

ſtem hoſte. Ita quoniam uirtutem dedit homini, ſtatuit ei è contrario inimicum, ne uirtus otio torpēs naturam ſuam perderet. Cuius omnis ratio in eo eſt, ut concuſſa, & labefactata firmetur, nec aliter ad ſummū faſtigium poſſit uenire, niſi trudenti manu ſemper agitata, ſe ad ſalutem ſuam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutem, dedit hoſtem prius, qui animis hominū cupiditates, & uitia immitteret, qui eſſet author errorum, malorumq́; omnium machinator, ut quoniam Deus hominem ad uitam uocat, ille contra, ut rapiat, & traducat ad mortem. Hic eſt, qui aut inducit, aut decipit eos, qui ueritati ſtudent, aut ſi dolo, & ſtudijs non quiuerit, uirilem gerit animum, quo ſublimium uigorem labefactare conetur, infanda dictu, & execrabilia moliens, uexat, interficit, & tamen, ut proſternit multos, ſic à multis uictus, proſtratusq́; diſcedit. Magna eſt enim uis hominis, magna ratio, magnum ſacramentum. A quo ſiquis non defecerit, nec fidem ſuam, deuotionemq́; prodiderit, hic beatus, hic deniq; (ut breuiter finiam) ſimilis Deo ſit neceſſe eſt. Errat enim quiſquis hominem carne metitur. Nam corpuſculum, quo induti ſumus, hominis receptaculū eſt. Nam ipſe homo neq; tangi, neq; aſpici, neq; comprehendi poteſt, quia latet intra hoc, quod uidetur. Qui ſi delicatus magis, ac tener in hac uita fuerit, quā ratio eius expoſcit, ſi uirtute contenta deſyderijs ſe carnis addixerit, cadet, & premetur in terram. Sin autem (ut debet) ſtatum ſuū, quem rectum recte ſor

titus eſt, & prompte, conſtanterq; defenderit, ſi terræ, quã calcare, ac uincere debet, non ſeruierit, uitam merebitur ſempiternam.

Operis concluſio, & ueritatem ſuperari non poſſe. Caput XXI.

hAec ad te Demetriane interim paucis, & obſcurius fortaſſe, quã decuit, pro rerum, ac tẽporis neceſſitate peroraui, quibus cõtentus eſſe debeas. plura, & meliora laturus, ſi nobis indulgentia cœlitus uenerit, tunc et ego te ad ueræ philoſophiæ doctrinam et planius, et uerius cohortabor. Statui enim quã multa potero, literis tradere, quæ ad uitæ beatæ ſtatum ſpectent. Et quidem contra philoſophos, quoniam ſunt ad perturbandam ueritatem pernitioſi, & graues. Incredibilis eſt enim uis eloquẽtiæ, & argumentandi, diſſerendiq; ſubtilitas quemuis facile deceperit. quos partim noſtris armis, partim uero ex ipſorũ inter ſe concertatione ſumptis reuincemus, ut appareat eos induxiſſe potius errorem, quàm ſuſtuliſſe. Fortaſſe mireris, quod tantum facinus audeam. Patiemur' ne igitur extingui, aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius, uel ſub hoc onere defecerim. Nam ſi M. Tullius eloquentiæ ipſius unicum exemplar ab indoctis, & ineloquentibus, quia tamen pro uero nitebantur, ſæpe ſuperatus eſt, cur deſperemus ueritatem ipſam contra fallacem, captioſamq; facundiam, ſua propria ui, & claritate ualituram? Illi quidem ſeſe patronos ueritatis profiteri ſolent. Sed quis poteſt eam rem

defendere, quam non didicit? aut illuſtrare apud alios, quam ipſe non nouit? Magnum uideor polliceri, ſed cœleſti opus eſt munere, ut nobis facultas, ac tempus ad propoſita perſequenda tribuatur. Quod ſi uita eſt optanda ſapienti, profecto nullam aliam ob cauſam uiuere optauerim, quàm ut aliquid efficiam, quod uita dignum ſit, & quod utilitatem legentibus, & ſi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus eſt, ad uiuendum tamen afferat, quod eſt maxime neceſſarium. Quo perfecto, ſatis me uixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cœleſte direxerit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI LIBRI ACEPHALI EPITOME.

n

Am ſi iuſtitia eſt ueri Dei cultus, quid enim tam iuſtum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam neceſſarium ad ſalutem, quã Deum cognoſcere ut parentem, uenerari ut dominum eiusq; legi, aut præceptis obtemperare? Neſcierunt ergo iuſtitiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnouerunt, & ideo refelli potuerunt à Carneade, cuius hæc fuit diſputatio, nullum eſſe ius naturale. Itaque omnes animantes ipſa ducente natura commoda ſua defendere, & ideo iuſtitiam, ſi alienis utilitatibus conſulet, ſuas negliget,

ſtultitiã eſſe dicendam. Quod ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſiq; Romani, qui orbem totum poſſedere, iuſtitiam ſequi uelint, ac ſuum cuiq; reſtituere, quod ui, & armis occupauerunt, ad caſas, et ege ſtatem reuertentur. Quod ſi fecerint, iuſtos dicemus quidẽ, ſed tamen ſtultos iudicare neceſſe eſt, qui ut alijs proſint, ſibi nocere contendant. Deinde ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro auricalco, aut argentum pro plumbo uendat per errorem, atq; id emere neceſſitas cogat, utrum diſſimulabit, et emet par uo, an potius indicabit? iuſtus utiq; dicetur, quia non fefellit, ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum, ſed facile de damno eſt. Quid ſi uita eius in periculum ueniet, ut eum aliquando neceſſe ſit aut occidere, aut mori, quid faciet? Poteſt hoc euenire, ut naufragio facto, inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut uicto exercitu fugiens, reperiat aliquem uulneratum equo inſidentem, utrum'ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipſe poſſit euadere? Si uolet iuſtus eſſe, non faciet, ſed idem ſtultus iudicabitur, qui dum alterius uitæ parcit, ſuã perdet. Si faciet quidem ſapiens uidebitur, quia ſibi conſulet, ſed & idẽ malus, quia nocebit. Acuta iſta ſanè, ſed reſpondere ad ea facile poſſumus. Imitatio enim nominum facit, ut ſic eſſe uideatur. Nam & iuſtitia imaginem habet ſtultitiæ, non tamen eſt ſtultitia. Et malitia imaginem ſapientiæ, non tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in cõſeruandis utilitatibus ſuis intelligens redargui uidetur, quia non ſapientia, ſed calliditas, & aſtutia eſt, ita et iuſtitia non debet ſtul-

titia, ſed innocentia nominari, quia neceſſe eſt, iuſtum eſſe ſapientem, & eum, qui ſit ſtultus, iniuſtum. Nam neq; ratio, neq; natura ipſa permittit, ut is, qui iuſtus eſt, ſapiens non ſit, quoniam iuſtus nihil utiq; facit, niſi quod rectum, & bonum eſt, prauum, & malum ſemper fugit. Quis autem diſcernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autem male facit, quia bonum, & malum quid ſit, ignorat, ideo peccat, quia non poteſt praua, et recta diſcernere. Igitur neq; ſtulto iuſtitiã, neq; iniuſto ſapientiam conuenire. Ergo ſtultus non eſt, qui nec tabula naufragum, nec equo ſauciũ deiecerit, quia ſe abſtinuit à nocendo, quod eſt peccatum, peccatum autem uitare ſapientis eſt. Sed ut ſtultus prima facie uideatur, illa res efficit, q̃d extingui animam cum corpore exiſtimant. idcirco omne cõmodum ad hãc uitam referũt. Si enim poſt mortem nihil eſt, utiq; ſtulte facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis, quã ſuo conſulet, ſi mors animam delet, danda eſt opera, quo iuſtius, cõmodiusq; uiuamus. Si autem uita poſt mortem ſupereſt æterna, et beata, hanc utiq; corporalem cum omnibus terræ bonis iuſtus, ac ſapiens contemnet, quia ſciet, quale à Deo ſit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus iuſtitiam, ſubeamus imaginem ſtultitiæ, ut ueram ſapientiam tenere poſſimus. Et ſi hominibus uidetur ineptum, ac ſtultum torqueri, et mori uelle, cum libere liceat abire ſine noxa, nos tamen omni uirtute, omniq; patientia fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, nec dolor frangat, quo minus uigor ani

mi & conſtantia inconcuſſa ſeruetur. Stultos uocent, dummodo ipſi ſtultiſſimi ſint, & cæci, & hebetes, & pecudibus æquales, qui nõ intelligunt eſſe mortiferum relicto Deo uiuo proſternere ſe, atq; adorare terrena, qui neſciunt ex illis æternam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint uenerati, & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu, & honore ueri Dei recuſauerint, uitam perpetuam conſecuturos. Hæc eſt fideliſſima, hæc eſt uera ſapientia, hæc perfecta iuſtitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicent ſtulti, quid homunculi ſentiant. Nos iudicium Dei expectare debemus, ut eos poſtmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iuſtitia quid eſſet, ſeqtur, ut oſtendam quid ſit uerum ſacrificium Dei, quis iuſtiſſimus ritus colendi, ne quis arbitretur aut uictimas, aut odores, aut dona præſentia deſyderari à Deo, à quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi omnium rerum terrenarum cupiditas abeſt, non ergo utitur iis omnibus, quæ templis, aliiſq; fictilibus inferuntur, ſed ſicut corporalibus corporale, ſic utique incorporalibus incorporale ſacrificium neceſſarium eſt. Illis, quæ in uſum tribuit homini Deus, ipſe non indiget. Eſt omnis terra ſub poteſtate ipſius, non indiget templo, cuius domicilium mundus eſt, non indiget ſimulachro, qui eſt & oculis, & mente incomprehẽſibilis, non indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum cæteris aſtris in uſum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine deſyderat Deus, niſi cultum mentis, qui eſt purus, & ſanctus? Nã illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, hoc ſacrificium

uerum non eſt, nec quod ex arca, ſed quod ex corde profertur, non quod manu, ſed quod mente libatur. Hæc acceptabilis uictima eſt, quam de ſeipſo animus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid thura? quid ueſtes? quid aurum? quid argentum? quid pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens non eſt? Sola ergo iuſtitia eſt, quam Deus expetit. In hac ſacrificium, in hac Dei cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerēdum eſt, docendū'q;, in quibus operibus iuſtitiam neceſſe ſit contineri.

d *Vas eſſe humanæ uitæ uias, nec philoſophis ignotum fuit, nec poetis, ſed eas utiq; diuerſo modo induxerunt philoſophi. Alteram induſtriæ, alteram inertiæ eſſe uoluere, ſed hoc minus recte, cum eas ad ſolius uitæ commoda retulerunt, melius poetæ, qui alteram iuſtorum, alteram impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac uita, ſed apud inferos eſſe aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ, alterā mortis, & hic tamen has uias eſſe dicimus. Sed illa dexterior, qua iuſti ſunt gradientes, non in elyſium ferre, ſed in cœlum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum. Aeternis enim cruciatibus abducuntur iniuſti. Veneranda eſt à nobis iuſtitiæ uia, quæ ducit ad uitam. Primum autem iuſtitiæ officium eſt Deum cognoſcere, ut parentem, eumq; metuere, ut dominum, diligere ut patrem. Is eſt enim, qui nos genuit, qui uitali ſpiritu animauit, qui alit, qui ſaluos facit. Habet in nos non modo ut pater, uerum etiam ut dominus licentiam uerberandi, & uitæ, ac necis poteſtatem, unde illi ab homine duplex ho-*

nos, ideſt amor cum timore debetur. Secundum iuſtitiæ officium eſt, hominem agnoſcere uelut fratrem. Si enim idem Deus fecit, & uniuerſos ad iuſtitiam, & ad uitam æternam pari conditione generauit, fraterna utiq; neceſſitudine cohæremus, quã qui non agnoſcit, iniuſtus eſt. Sed origo huius mali, quo ſocietas inter ſe hominum, quo neceſſitudinis uinculum diſſoluitur, eſt, qđ ab ignorantia ueri Dei naſcitur. Qui enim fontem illũ benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo modo poteſt. Inde eſt, quod ex eo tempore, quo multi Dij conſecrari ab hominibus, coliq; cœperunt, fugata eſt (ſicut poetæ aiunt) iuſtitia, ſic direptum eſt omne fœdus, direpta ſocietas iuris humani, cum ſibi quiſq; conſulere, ius in uiribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circunſcribere, commoda aliorũ incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum ferro uias, mari infeſtare, libidini autem, quò furor duxerit, frena laxare, nihil deniq; ſancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. Cum hæc fierent, tum leges ſibi homines condiderunt pro utilitate cõmuni, ut ſe interim tutos ab iniurijs facerent. Sed metus legum non ſcelera comprimebat, ſed licentiam ſubmouebat. Poterant enim leges delicta punire, conſcientiam munire non poterant. Itaq; quæ ante palã fiebant, clàm fieri cœperũt. Circunſcribi etiam iura, ſiquidem ipſi præſides legum præmijs, muneribuſq; corrupti, uel in remunerationem malorum, uel perniciem iuſtorum ſententias uenditabant. His accedebant diſſenſiones, & bella, et mu

tuæ deprædationes, & oppreſſis legibus ſæuiendi poteſtas licenter aſſumpta. In hoc ſtatu cum eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus. Reuelauit ſe nobis, et oſtendit, ut in ipſo religionem, fidem, caſtitatem, miſericordiam diſceremus, legem'q; diuinam, quæ humana cum cœleſtibus copulat, tradente ipſo domino ſumeremus, qua lege uniuerſi, quibus irretiti ſumus, errores cum uanis, & impijs ſuperſtitionibus tollerētur. Quid enim homini debeamus, eadem illa lex præſcribit, quæ docet, quicq̄d homini præſtiteris, Deo præſtare. Sed radix iuſtitiæ, & omne fundamentum æquitatis eſt illud. Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, ſed alterius animum de tuo metieris, ſi acerbum eſt iniuriam ferre, & qui eam fecerit, uidetur iniuſtus, trāſfer in alterius perſonam quod in te ſentis, & in tuā quod de altero iudicas, & intelliges tam te iniuſte facere, ſi alteri noceas, quā alterum, ſi tibi. Hæc ſi mente uoluemus, innocentiam tenebimus, in qua iuſtitia uelut in primo gradu conſiſtit. Primus eſt enim non nocere proximo, ſed officioſe prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris prius quā ſerere incipias, euulſis ſentibus, & omnium ſtirpium radicibus amputatis, arua purganda, ſic de noſtris animis prius uitia detrahenda, & tunc demum uirtutes inſerendæ, de quibus ſeminatæ per uerbum Dei fruges immortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicam) tres furiæ ſunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes ciunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi ſui reſpectū, aut curam habere permittant, Ira, quæ uindictam cupit, Auaritia, quæ deſyderat opes,

Libido, quæ appetit uoluptates. H*is uitÿs reſiſtendum eſt, hæ ſtirpes eruendæ, ut uirtutes ſeri poſſint.* Hos *affectus ſtoici amputandos,* Peripatetici *temperandos putant.* Neutri *eorum recte, quia neq; detrahi poſſunt, ſiquidem natura inſiti habent certam, magnam'q; rationem, neq; minui, quoniam ſi mala ſunt, carendum eſt etiã temperatis, et mediocribus, ſi bona, integris ad utendum eſt.* Nos *uero neq; detrahendos, neq; minuendos eſſe dicimus.* Non *enim per ſe mala ſunt, quæ* Deus *homini rationabiliter inſeruit, ſed cum ſint utiq; natura bona, quoniam ad tuendam uitam ſunt attributa, male utendo fiant mala, ſicut ſi fortiſſime pro patria dimices, bonum eſt, ſi contra patriam, malum.* Sic *& affectus ſi ad uſus bonos habeas, uirtutes erunt, ſi ad malos uitia dicentur.* Ira *igitur ad coertionem peccatorum, ideſt ad regendam ſubiectorum diſciplinam data eſt à* Deo, *ut metus licentiam comprimat, & compeſcat audaciam.* Et *qui terminos eius ignorat, iraſcitur paribus, aut fortioribus.* Inde *ad immania facinora proſilitur, inde ad cædes, inde ad bella conſurgitur.* Cupiditas *ad deſyderanda, & conquirenda uitæ neceſſaria tributa eſt.* Sed *qui neſciunt fines eius, inſatiabiliter opes congerere nituntur.* Hinc *uenena, hinc circunſcriptiones, hinc falſa teſtimonia, hinc omnium fraudum genera erupere.* Libidinis *autem affectus ad procreandos filios inſitus, & innatus eſt, ſed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad ſolam uoluptatem.* Inde *illicitæ nuptiæ, inde adulteria, et ſtupra, inde omnes corruptelæ oriuntur.* Redigendi *ergo ſunt iſti affectus intra fines ſuos, & in uiam rectam redi-*

gendi, in qua & ſi ſunt uehementes, culpam tamen habere non poſſunt.

Cohibenda eſt ira, cum patimur iniuriam, & ut malum comprimatur, quod ex certamine impendet, & duas maximas uirtutes innocentiam, & patientiam teneamus. Auaritia frangitur, cum habemus, quod ſatis eſt. Quis enim furor eſt, in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio, aut furore, aut proſcriptione, aut morte ad alios facile ſit peruenire? Libido extra legitimum torum nō euagetur, ſed creandis liberis ſeruiat. Appetentia .n. nimia uoluptatis, & periculum parit, & inſaniam generat. Et (quod eſt maxime cauendum) mortem incurrit æternam. Nihil eſt enim tam inuiſum Deo, q̄ mens inceſta, et animus impurus. Nec hac ſola uoluptate abſtinendum ſibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, ſed & cæteris uoluptatibus ſenſuū reliquorum, quia & ipſæ ſunt uitioſæ, & eiuſdē uirtutis eſt, eas contemnere. Oculorū uoluptas percipitur ex rerum pulchritudine. Auriū de uocibus canoris, et ſuaſionibus. Narium de odore iucundo, ſaporis de cibis dulcioribus, quibus omnibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœleſtibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, a uita immortali ad ꝑpetuā pœnam deprimatur. In ſaporis, & odoris uoluptate hoc periculum eſt, ꝙ trahere ad luxuriam poterit. Qui .n. fuerit his deditus, aut nō habebit ullā rem familiarem, aut ſi habuerit, aſſumet, & aget poſtmodū uitam deteſtabilē. Qui aūt rapitur auditu

(ut taceam de cantibus,qui ſenſus ita ſæpe deliniũt, ut etiã ſtatus mentis furore perturbetur compoſitis certis orationibus,numeroſisq; carminibus,aut argutis diſputationibus) ad impios cultus facile traducitur.Inde eſt,q̃d ſcriptis cœleſtibus,quia uidentur incompta, non facile creditur,quia aut ipſi ſunt diſerti,aut diſerta legere uolunt,non quærunt uera,ſed dubia,immo illis hæc uidentur ueriſſima eſſe,quæ auribus blandiuntur,ita reſpuunt ueritatem,dum ſermonis uarietate capiuntur.Voluptas uero,quæ ſpectat ad uiſum, multiformis eſt.Nam quæ percipitur ex rerum pretioſarum pulchritudine,auaritiam concitat,quæ aliena eſſe debet à ſapiente,atq; iuſto. Quæ autem capitur de ſpecie mulierũ,in alteram rapit uoluptatem,de qua iam ſuperius locuti ſumus,

SVpereſt de ſpectaculis dicere,quæ quoniã potentia ſunt ad corrumpendos animos,uitanda ſapientibus,& cauenda ſunt totaliter,q̃d ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur.Nã munerũ editiones Saturno factæ ſunt. Scæna liberi patris eſt. Ludi uero circenſes Neptuno dicati putantur,ut iam qui ſpectat,uel intereſt,relicto Dei cultu,ad profanos ritus trãſiſſe uideatur.Sed ego de re malo dicere,quã de origine.Quid tam horribile,tam tetrum quã hominis trucidatio? Ideo ſeueriſſimis legibus uita noſtra multatur.Ideo bella execrabilia ſunt,inuenta tamen conſuetudo quatenus homicidium ſine bello,ac ſine legibus faciant,& hoc ut ſcelus uindicent.Quod ſi intereſſe homicidio,ſceleris cõ

ſcientia eſt, et eodem facinore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor, ergo & his gladiatorum ſceleribus non minus cruore perfunditur qui ſpectat, quã ille, qui facit, nec poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui uoluit effundi, aut uideri non interfeciſſe, qui interfectori & fauet, et præmium poſtulauit. Quid ſcæna? Num ſanctior? in qua comœdia de ſtupris, & amoribus. Tragœdia de inceſtis, & paricidijs fabulatur. Iſtrionici etiam impudici geſtus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas ſaltando exprimunt, docent, an non minus corruptela diſciplinarum eſt? in quo fiunt per imaginem, quæ non ſunt, ut fiant ſine pudore quæ uera ſunt. Spectant hæc adoleſcẽtes, quorum lubrica ætas, quæ frenari, ac regi debet, ad uitia, & peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocentior æſtimatur, ſed maior hic furor eſt, ſiquidem mentes ſpectantium tanta feruntur inſania, ut non modo in conuicia, ſed etiam in rixas, nec non & in prælia, & contentiones ſæpe conſurgant. Fugienda igitur omnia ſpectacula, ut tranquillum mentis ſtatũ tenere poſſimus. Renuntiandum noxijs uoluptatibus, ne deliniti ſuauitate peſtifera, in mortis laqueos incidamus. Placet ſola uirtus, cuius merces immortalis eſt, cum uicerit uoluptatem. Suppoſitis autẽ affectibus, et perdomitis uoluptatibus, facilis in comprimẽdis cæteris labor eſt ei, qui ſit Dei, ueritatisq; ſectator, nõ male dicet unquam, qui expectabit à Deo benedictionẽ. Hic uitabit, ne Deum ludibrio habeat, ſed ne iurabit quidem, nequando uel neceſſitate, uel conſuetudine in periurium cadat. Nihil ſubdole, nihil diſſimulanter

loquetur, neq; abnegabit quod ſpoponderit, neq; promittet quod facere non poſſit, non inuidebit cuiquam, qui de ſuo contentus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forſitan beneficia Dei *proniora ſunt.* Non *furabitur, nec omnino quicquam concupiſcet alienū, non dabit in uſura pecuniam.* Hoc *eſt enim de alienis malis lucra captare, nec tamen negabit, ſiquidē neceſſitas cogit mutuari.* Non *erit aſper in filium, nec in ſeruum, meminerit, q᷑ ipſe patrem habeat, ac dominum.* Ita *cum his aget, quemadmodum ſe cum agi uellet.* Munera *ſuperabundantia non recipiet à tenuioribus, nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum.* Vetus *præceptum eſt non occidere, quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiā legibus publicis iubetur, manus abſtinere, nec iuſſione interpoſita, nec uerbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeipſum uoluntaria morte damnare.* Item *non adulterare, ſed hoc præcepto nō ſolum corrumpere alienum matrimonium prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam proſtitutis corporibus abſtinere.* Supra *leges lex enim* Dei *eſt, ea quoq;, quæ pro licitis habētur, uetat, ut iuſtitiam conſumet.* Eiuſdem *legis eſt falſum teſtimonium non dicere, quod et ipſum latius patet, ſi mendacium nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur.* Nunquam *igitur mentiendum eſt, quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet.* Non *eſt uir iuſtus, qui non ſine noxa uitioſo ſermone mentitur.* Hinc *uero nec adulari licet, pernitioſa eſt*

enim, ac deceptrix adulatio, ſed ubiq; cuſtodiat ueritatem, quæ licet ad præſens ſit inſuauis, tamē cum fructus eius, atq; utilitas apparuerit, non odium pariet (ut ait poeta) ſed gratiam.

*D*ixi de iis, quæ uetantur, dicam nunc breuiter quæ iubentur. Innocentiæ proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit, & hæc bonum operatur. Illa inchoat iuſtitiam, hæc complet. Nā cum imbecillior ſit hominum natura, quā cæterarum animantium, quas Deus et inſtructas ad inferendam, et munitas ad uim repellendam figurauit, affectum nobis miſericordiæ dedit, ut omne præſidiū uitæ noſtræ in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab uno Deo, et orti ab uno homine conſanguinitatis iure ſociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. Itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidē uindicare, ut ſit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal commune, atq; conſors eſſe debemus, ut nos inuicē præſtādis, recipiendiſq; auxilijs muniamus. In multis enim caſibus, et incōmodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Speres tibi accidere, qđ alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem tunc in malis conſtitutus implorat. Siquis uictu indiget, impertiamur. Siquis a potentiori iniuriā ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, uiduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte ca-*

ptiuos magnanimi opus eſt. Aegros pauperes uiſitare, atq; fouere inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ, quæ ſiquis perfecerit, uerū, & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior uictima eſt apud Deum, qui non pecudum ſanguine, ſed hominis pietate placatur, quem Deus (quia iuſtus eſt) ſua & ipſum lege, ſua & conditione perſequitur, miſeretur ei, quem uiderit miſericordem, iexorabilis eſt ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere poſſimus, contemnenda eſt pecunia, & ad cœleſtes transferenda theſauros, ubi fur non effodiet, nec rubigo conſumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternam opulentiam Deo cuſtode ſeruetur.

F ides quoq; magna iuſtitiæ pars eſt, quæ maxime à nobis, qui nomē fidei gerimus, conſeruanda eſt, præcipue in religionem, quia Deus prior eſt, & potentior quā homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parētibus, pro liberis, ideſt pro homine ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam, laudem'q; conſequitur, quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam uitam pro temporali morte præſtare? Itaq; cum inciderit huiuſmodi neceſſitas, ut diſcedere à Deo, atq; ad ritus gentium tranſire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cuius interno auxilio dolor uiſcerum, & adhibita corpori tormenta ſuperentur.

Nihil

Nihil tunc aliquid quã uitæ imortalis præmia cogitemus. Ita facile, & ſi diſſipandi, aut urendi artus fuerint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Poſtremo ipſam mortem non inuiti, aut timidi, ſed libenter, & interriti ſubire nitamur, ut qui ſcimus, quali apud Deum gloria ſumus functuri triumphato ſeculo ad promiſſa uenientes. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius uitæ damna penſemus. Quod ſi facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus uitæ officijs, teneatur in matrimonio. Non enim ſatis eſt, ſi alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet coniugem, nihil quærat extrinſecus, ſed contentus ea ſola carnem, caſtiget. Inuiolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter enim Deo eſt proinde atq; inceſtu, qui abiecto iugo, uel in liberam, uel in ſeruam peregrina uoluptate luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtitatis uinculis obligata eſt, & ne aliud concupiſcat, ita uir eadem lege teneatur, quo Deus & uiro uxorem unius corporis compage ſolidauit. Ideo præcepit nõ dimitti uxorem, niſi crimine adulterij deuictam, & nũquam coniugalis fœderis uinculum, niſi ruperit, reſoluatur. Illud quoq; ad conſumandam pudicitiam iũgitur, ut non modo peccatum abſit, uerum etiam cogitatio. Pollui enim mentem quãuis inani cupiditate, manifeſtum eſt. Itaq; iuſtum hominem qui ſcit ſe, nec facere oportere, nec uelle. Purganda eſt igitur conſcientia, quã Deus peruidet, qui falli non poteſt. Euacuetur omni labe pectus, ut templum Dei eſſe poſſit, q̃

non auri, nec eboris nitor, ſed fidei, & caſtitatis fulgor illuſtrat. Sed enim hæc omnia difficilia ſunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ eſſe quēquam ſine macula. Vltimum ergo remedium illud eſt, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter uirtutes habet, quia ſui correctio eſt, ut cum forte aut re, aut uerbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, aut nos deliquiſſe fateamur, oremusq́; à Deo ueniam, quā pro ſua miſericordia non negabit, niſi perſeuerabimus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. Illa eſt uulnerum peccatorumq́; ſanatio, illa ſpes, illa portus ſalutis, quā qui tollit, uiam uitæ ſibi amputat, quia nemo eſſe tam iuſtus poteſt, ut nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria. Nos uero, & ſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus, et pro debitis noſtris idētidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim ſemper obſequium domino deferamus.

Humilitas enim tā chara, et amabilis Deo eſt, ut cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitētem, quē in regnis cœleſtibus faciat pro humilitate ſublimari. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere. Hæ ſunt uictimæ, hoc ſacrificium placabile. Hic uerus eſt cultus, cum homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert, ſumma illa maieſtas hoc cultore lætatur. Hunc ut filium ſuſcipit ſibi, quia donum immortalitatis impartitur, de qua nunc mihi diſſerendum eſt, & arguenda eſt perſuaſio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerunt, qui, quia nec Deum ſcie-

bant, nec arcanum mundi perſpicere poterant, ne hominis quidem, animæq; rationem comprehenderunt. Quomodo .n. poſſent ſapientia prouidere, qui ſcientiā nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiā, utiq; Deum, qui fons, & caput eius eſt, negauerunt, ſequebatur, ut ea, quæ ſunt, aut ſemp fuiſſe dicerent, aut ſua ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminum conglobatione concreta. ſemper fuiſſe dici non poteſt, quia quicquid eſt, eſſe ſine aliquo initio non poteſt, ſua ſponte autem nihil naſci poteſt, quia nulla eſt ſine ratione natura. Semina enim principalia quomodo eſſe potuerunt, cum & ſemina exordijs oriantur, & uiciſſim res ex ſeminibus? Nullum igitur ſemen eſt, quod originem nō habeat. Sic factum eſt, ut cum putarent, mundum nulla prouidentia factum, ne hominem quidem putarunt aliqua ratione generari. Quod ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio uerſata, mortalem igitur animam eſſe poſſe. Alij uero ex aduerſo, & Deum eſſe unum, & ab eo mundum, & hominem eſſe factum, & animas immortales exiſtimauere. ſed cum ea ſenſerunt, ij tamen diuini operis, atque conſilij nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut omne ueritatis arcanum conſumarent, atque ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebant, nobis faciendum eſt, qui eam cognouimus, Deo annuntiante. Conſyderemus igitur, quæ ratio fuerit huius tanti, tamq; immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimauit, ſed cur fecit, non oſtendit, quia bonus inquit, & inuidens nulli fecit, quæ bona ſunt.

Atqui uidemus in rerum natura et bona eſſe, & ma la. Poteſt ergo exiſtere peruerſus aliquis, qualis fue- rit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere, im- mo quia malus eſt, fecit, quæ mala ſunt. Quomodo il lum redarguet? ſi quæ bona ſunt, Deus fecit, unde igi tur tanta mala eruperunt? quæ plerunq; etiam bonis præualent, in materia, inquit, continebantur. Bona igi tur, & mala, aut nihil fecit Deus, ſi bona tantum fecit, æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt, quã bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt, & permanebunt, quæ ſem per fuerunt. Mala igitur potiora ſunt. Si autem potio ra eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Er go aut utraq; ſemper fuerunt, & Deus otioſus, aut, u- traq; ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim conueniẽs ut Deus omnia fecerit potius, quã nihil. ergo ſecundum ſententiam Platonis. Ideo Deus, & bonus eſt, quia bo na facit, & malus, quia mala. Quod ſi fieri non po- teſt, apparet non ideo factum eſſe mundum, qa mun dus bonus eſt, quoniam enim complexus & bona, et mala, nec fecit propter ſe quicquã, ſed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc ſolum, ut ſit do- mus, ſed ut ſuſcipiat, & tueatur habitantem. Item na- uis fabricatur non ad hoc, ut nauis uideatur, ſed ut in ea poſſint homines nauigare. Vaſa autem fiunt non ut uaſa ſint ſolum, ſed ut capiant quæ ſunt uſui ne- ceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum aliquem fe cerit neceſſe eſt. Stoici aiunt cauſa hominum factum eſ ſe, & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bo- nis, quæ mundus in ſe continet. Sed ipſi homines cur

facti ſint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicant. Immortales eſſe animas idem Plato affirmat, ſed cur, aut quando, aut quomodo, aut per quē imortalitatem aſſequantur, aut quid nam tantum illud myſterium, cur ij, qui ſunt imortales futuri, prius mortales naſcantur, deinde decurſo temporis uitæ ſpatio, atq; abiectis fragilium corporum exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. deniq; nec iudiciū Dei, nec diſcrimen iuſti, & iniuſti explicauit, ſed animas, quæ ſe ſceleribus imiſerint, hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri ſemper, nec citra finem, tranſmeādi ludum mihi neſcio quem inducit ſomnio ſimilem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe uideatur.

Iciam nunc quæ ſit illa ſententia, quā nec d ij quidem, qui uera dixerunt, collatis in unum cauſis, atq; fictionibus connectere potuerunt. Factus à Deo mundus, ut homines naſcerentur. Naſcuntur autem homines, ut Deum patrē agnoſcant, ut colant, in quo iuſtitia eſt. Colunt, ut mercedē imortalitatis accipiant. Accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo ſeruiant. Vides'ne quemadmodum ſibi connexa ſint, & prima cum medijs, & media cū extremis? Iſpiciantur ſingula, & uideamus, utrum'ne illis ratio quoq; ſubſiſtat. Fecit ergo Deus mundum propter hominem. Hoc qui non uidet, non multū di-

ſtat à pecude? Quis cœlum ſuſpicit niſi homo? Quis ſolem? Quis aſtra? Quis opera Dei miratur, niſi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis piſces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in poteſtate, niſi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit, quia uſui hominum cuncta ceſſere. Recte ergo uiderunt philoſophi, ſed illud, quod ſequitur, non uiderunt, quod ipſum hominem propter ſe fecerit. Erat enim conſequens, & neceſſarium, & pium, ut cum hominis cauſa tantam operam molitus ſit, cum tantum illi honoris, tantum illi poteſtatis tribuerit, ut dominetur mundo, homo agnoſceret, dominum tantorum beneficiorum, authorem, qui fecit mundum propter ipſum, & ei cultum, & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit, hic perdidit, quam primum arripuerat, ueritatem, cum de cultu eius Dei, quem cõditorem rerum, ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo poteſtatis uinculis eſſe religatum, unde ipſa re'igio nominatur. Et hoc eſt ſolum, propter quod immortales animæ fiant. Senſit tamen æternas eſſe, ſed non per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis enim medijs, incidit totius rei ueritatem, quaſi per abruptum aliquod præcipitium, nec ulterius progreſſus ẽ, quoniam caſu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus eſt igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem iuſtitia eſt, accipiat homo à deo immortalitatem, nec eſt ullum aliud præmium piæ mentis, quæ ſi eſt inuiſibilis, non poteſt ab inuiſibili Deo niſi inuiſibili mercede donari. Pluri-mis uero argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas.

Plato ait. Quod per ſeipſum mouetur, neque principium motus, neque finem poſſe habere. Animum autem hominis per ſe ſemper moueri, quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum ſolers, ad percipiendum facilis, ad diſcendum capax, ut qui præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarumq; rerum, & artium ſcientiam complectatur, immortalem eſſe, ſiquidem nihil habeat in ſe terreni ponderis labe concretum. Præterea ex uirtute, an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis communis animalibus, uirtus ſolius eſt hominis. Illa uitioſa eſt, hæc honeſta. Illa ſecundum naturam, hæc aduerſa naturæ, niſi anima immortalis eſt, uirtus enim pro fide, pro iuſtitia, nec egeſtatē timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorem reformidat, nec mortem recuſat, quæ quia natura contraria ſunt, aut ſtultitia eſt uirtus, ſi & commoda impedit, & uitæ nocet. Aut ſi ſtultitia non eſt, ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona contemnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem ſui corporis aſſequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis, quo Deum ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla ſuſpicio religionis, qa terrena proſpiciunt. Homo ideo rectus cœlum aſpiat, ut Deum quærat. An poteſt ergo eē mortalis, qui immortalem deſyderat? Non poteſt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & uultu, & mente communis eſt. Deniq; cœleſti elemento, quod eſt ignis homo ſolus utitur. Si .n. lux per ignem, uita per lucem, apparet eum, qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare ē, ſine quo non pōt nec lux

loquetur, neq; abnegabit quod ſpoponderit, neq; promittet quod facere non poſſit, non inuidebit cuiquam, qui de ſuo contentus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forſitan beneficia Dei proniora ſunt. Non furabitur, nec omnino quicquam concupiſcet alienũ, non dabit in uſura pecuniam. Hoc eſt enim de alienis malis lucra captare, nec tamen negabit, ſiquidẽ neceſſitas cogit mutuari. Non erit aſper in filium, nec in ſeruum, meminerit, q̃d ipſe patrem habeat, ac dominum. Ita cum his aget, quemadmodum ſe cum agi uellet. Munera ſuperabundantia non recipiet à tenuioribus, nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum. Vetus præceptum eſt non occidere, quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiã legibus publicis iubetur, manus abſtinere, nec iuſſione interpoſita, nec uerbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeipſum uoluntaria morte damnare. Item non adulterare, ſed hoc præcepto nõ ſolum corrumpere alienum matrimonium prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam proſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges lex enim Dei eſt, ea quoq;, quæ pro licitis habẽtur, uetat, ut iuſtitiam conſumet. Eiuſdem legis eſt falſum teſtimonium non dicere, quod et ipſum latius patet, ſi mendacium nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur. Nunquam igitur mentiendum eſt, quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt uir iuſtus, qui non ſine noxa uitioſo ſermone mentitur. Hinc uero nec adulari licet, pernitioſa eſt

enim, ac deceptrix adulatio, ſed ubiq; cuſtodiat ueritatem, quae licet ad praeſens ſit inſuauis, tamē cum fructus eius, atq; utilitas apparuerit, non odium pariet (ut ait poeta) ſed gratiam.

Dixi de iis, quae uetantur, dicam nunc breuiter quae iubentur. Innocentiae proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit, & haec bonum operatur. Illa inchoat iuſtitiam, haec complet. Nā cum imbecillior ſit hominum natura, quā caeterarum animantium, quas Deus et inſtructas ad inferendam, et munitas ad uim repellendam figurauit, affectum nobis miſericordiae dedit, ut omne praeſidiū uitae noſtrae in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab uno Deo, et orti ab uno homine conſanguinitatis iure ſociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. Itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidē uindicare, ut ſit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal commune, atq; conſors eſſe debemus, ut nos inuicē praeſtādis, recipiendisq; auxilijs muniamus. In multis enim caſibus, et incōmodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Speres tibi accidere, qđ alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem tunc in malis conſtitutus implorat. Siquis uictu indiget, impertiamur. Siquis à potentiori iniuriā ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, uiduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte ca-

ptiuos magnanimi opus eſt. Aegros pauperes uiſitare, atq; fouere inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ, quæ ſiquis perfecerit, uerũ, & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior uictima eſt apud Deum, qui non pecudum ſanguine, ſed hominis pietate placatur, quem Deus (quia iuſtus eſt) ſua & ipſum lege, ſua & conditione perſequitur, miſeretur ei, quem uiderit miſericordem, iexorabilis eſt ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere poſſimus, contemnenda eſt pecunia, & ad cœleſtes transferenda theſauros, ubi fur non effodiet, nec rubigo conſumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternam opulentiam Deo cuſtode ſeruetur.

FIdes quoq; magna iuſtitiæ pars eſt, quæ maxime à nobis, qui nomẽ fidei gerimus, conſeruanda eſt, præcipue in religionem, quia Deus prior eſt, & potentior quã homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parẽtibus, pro liberis, ideſt pro homine ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam, laudem'q; conſequitur, quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam uitam pro temporali morte præſtare? Itaq; cum inciderit huiuſmodi neceſſitas, ut diſcedere à Deo, atq; ad ritus gentium tranſire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cuius interno auxilio dolor uiſcerum, & adhibita corpori tormenta ſuperentur.

Nihil

Nihil tunc aliquid quã uitæ imortalis præmia cogi-temus. Ita facile, & ſi diſſipandi, aut urendi artus fue rint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominatio-nis amentia molietur. Poſtremo ipſam mortem non in uiti, aut timidi, ſed libenter, & interriti ſubire nita-mur, ut qui ſcimus, quali apud Deum gloria ſumus functuri triumphato ſeculo ad promiſſa uenientes. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœna rum mala, & huius uitæ damna penſemus. Quod ſi facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus uitæ offi-cijs, teneatur in matrimonio. Non enim ſatis eſt, ſi alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet con-iugem, nihil quærat extrinſecus, ſed contentus ea ſo-la carnem, caſtiget. Inuiolati cubilis ſacramenta cu-ſtodiat. Adulter enim Deo eſt proinde atq; inceſtu, qui abiecto iugo, uel in liberam, uel in ſeruam pere-grina uoluptate luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtita-tis uinculis obligata eſt, & ne aliud concupiſcat, ita uir eadem lege teneatur, quo Deus & uiro uxorem unius corporis compage ſolidauit. Ideo præcepit nõ di mitti uxorem, niſi crimine adulterij deuictam, & nũ quam coniugalis fœderis uinculum, niſi ruperit, re-ſoluatur. Illud quoq; ad conſumandam pudicitiam iũ gitur, ut non modo peccatum abſit, uerum etiam cogi tatio. Pollui enim mentem quãuis inani cupiditate, ma niſeſtum eſt. Itaq; iuſtum hominem qui ſcit ſe, nec fa cere oportere, nec uelle. Purganda eſt igitur conſcien tia, quã Deus peruidet, qui falli non poteſt. Euacue-tur omni labe pectus, ut templum Dei eſſe poſſit, qđ

non auri, nec eboris nitor, ſed fidei, & caſtitatis fulgor illuſtrat. Sed enim hæc omnia difficilia ſunt homini, nec patitur conditio fraglitatis naturæ eſſe quēquam ſine macula. Vltimum ergo remedium illud eſt, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter uirtutes habet, quia ſui correctio eſt, ut cum forte aut re, aut uerbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, aut nos deliquiſſe fateamur, oremusq; à Deo ueniam, quā pro ſua miſericordia non negabit, niſi perſeuerabimus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. Illa eſt uulnerum peccatorumq; ſanatio, illa ſpes, illa portus ſalutis, quā qui tollit, uiam uitæ ſibi amputat, quia nemo eſſe tam iuſtus poteſt, ut nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria. Nos uero, & ſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus, et pro debitis noſtris idētidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim ſemper obſequium domino deferamus.

h *Vmilitas enim tā chara, et amabilis Deo eſt, ut cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitētem, quē in regnis cœleſtibus faciat pro humilitate ſublimari. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere. Hæ ſunt uictimæ, hoc ſacrificium placabile. Hic uerus eſt cultus, cum homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert, ſumma illa maieſtas hoc cultore lætatur. Hunc ut filium ſuſcipit ſibi, quia donum immortalitatis impartitur, de qua nunc mihi differendum eſt, & arguenda eſt perſuaſio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerunt, qui, quia nec Deum ſcie-*

bant, nec arcanum mundi perſpicere poterant, ne hominis quidem, animæq; rationem comprehenderunt. Quomodo .n. poſſent ſapientia prouidere, qui ſcientiá nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiá, utiq; Deum, qui fons, & caput eius eſt, negauerunt, ſequebatur, ut ea, quæ ſunt, aut ſem p fuiſſe dicerent, aut ſua ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminum conglobatione concreta. ſemper fuiſſe dici non poteſt, quia quicquid eſt, eſſe ſine aliquo initio non poteſt, ſua ſponte autem nihil naſci poteſt, quia nulla eſt ſine ratione natura. Semina enim principalia quomodo eſſe potuerunt, cum & ſemina exordijs oriantur, & uiciſſim res ex ſeminibus? Nullum igitur ſemen eſt, quod originem nó habeat. Sic factum eſt, ut cum putarent, mundum nulla prouidentia factum, ne hominem quidem putarunt aliqua ratione generari. Quod ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio uerſata, mortalem igitur animam eſſe poſſe. Alij uero ex aduerſo, & Deum eſſe unum, & ab eo mundum, & hominem eſſe factum, & animas immortales exiſtimauere. Sed cum ea ſenſerunt, ij tamen diuini operis, atque conſilij nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut omne ueritatis arcanum conſumarent, atque ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebant, nobis faciendum eſt, qui eam cognouimus, Deo annuntiante. Conſyderemus igitur, quæ ratio fuerit huius tanti, tamq; immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimauit, ſed cur fecit, non oſtendit, quia bonus inquit, & inuidens nulli fecit, quæ bona ſunt.

Atqui uidemus in rerum natura et bona eſſe, & ma-la. Poteſt ergo exiſtere peruerſus aliquis, qualis fue-rit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere, im-mo quia malus eſt, fecit, quæ mala ſunt. Quomodo il-lum redarguet? ſi quæ bona ſunt, Deus fecit, unde igi-tur tanta mala eruperunt? quæ plerunq; etiam bonis præualent, in materia, inquit, continebantur. Bona igi-tur, & mala, aut nihil fecit Deus, ſi bona tantum fecit, æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt, quã bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt, & permanebunt, quæ ſem-per fuerunt. Mala igitur potiora ſunt. Si autem potio-ra eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Er-go aut utraq; ſemper fuerunt, & Deus otioſus, aut, u-traq; ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim conueniẽs ut Deus omnia fecerit potius, quã nihil. ergo ſecundum ſententiam Platonis. Ideo Deus, & bonus eſt, quia bo-na facit, & malus, quia mala. Quod ſi fieri non po-teſt, apparet non ideo factum eſſe mundum, q̃a mun-dus bonus eſt, quoniam enim complexus & bona, et mala, nec fecit propter ſe quicquã, ſed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc ſolum, ut ſit do-mus, ſed ut ſuſcipiat, & tueatur habitantem. Item na-uis fabricatur non ad hoc, ut nauis uideatur, ſed ut in ea poſſint homines nauigare. Vaſa autem fiunt non ut uaſa ſint ſolum, ſed ut capiant quæ ſunt uſui ne-ceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum aliquem fe-cerit neceſſe eſt. Stoici aiunt cauſa hominum factum eſ-ſe, & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bo-nis, quæ mundus in ſe continet. Sed ipſi homines cur

facti ſint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicant. Immortales eſſe animas idem Plato affirmat, ſed cur, aut quando, aut quomodo, aut per quē ĩmortalitatem aſſequantur, aut quid nam tantum illud myſterium, cur ij, qui ſunt ĩmortales futuri, prius mortales naſcantur, deinde decurſo temporis uitæ ſpatio, atq; abiectis fragilium corporum exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. deniq; nec iudiciū Dei, nec diſcrimen iuſti, & iniuſti explicauit, ſed animas, quæ ſe ſceleribus ĩmiſerint, hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri ſemper, nec ultra finem, tranſmeādi ludum mihi neſcio quem inducit ſomnio ſimilem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe uideatur.

Iam nunc quæ ſit illa ſententia, quā nec ij quidem, qui uera dixerunt, collatis in unum cauſis, atq; fictionibus connectere potuerunt. Factus à Deo mundus, ut homines naſcerentur. Naſcuntur autem homines, ut Deum patrē agnoſcant, ut colant, in quo iuſtitia eſt. Colunt, ut mercedē ĩmortalitatis accipiant. Accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo ſeruiant. Vides'ne quemadmodum ſibi connexa ſint, & prima cum medijs, & media cū extremis? Iſpiciantur ſingula, & uideamus, utrum'ne illis ratio quoq; ſubſiſtat. Fecit ergo Deus mundum propter hominem. Hoc qui non uidet, non multū di-

ſtat à pecude? Quis cœlum ſuſpicit niſi homo? Quis ſolem? Quis aſtra? Quis opera Dei miratur, niſi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis piſces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in poteſtate, niſi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit, quia uſui hominum cuncta cesſere. Recte ergo uiderunt philoſophi, ſed illud, quod ſequitur, non uiderunt, quod ipſum hominem propter ſe fecerit. Erat enim conſequens, & neceſſarium, & pium, ut cum hominis cauſa tantam operam molitus ſit, cum tantum illi honoris, tantum illi poteſtatis tribuerit, ut dominetur mundo, homo agnoſceret, dominum tantorum beneficiorum, authorem, qui fecit mundum propter ipſum, & ei cultum, & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit, hic perdidit, quam primum arripuerat, ueritatem, cum de cultu eius Dei, quem cõditorem rerum, ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo poteſtatis uinculis eſſe religatum, unde ipſa re'igio nominatur. Et hoc eſt ſolum, propter quod immortales animæ fiant. Senſit tamen æternas eſſe, ſed non per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis enim medijs, incidit totius rei ueritatem, quaſi per abruptum aliquod præcipitium, nec ulterius progreſſus ē, quoniam caſu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus eſt igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem iuſtitia eſt, accipiat homo à deo immortalitatem, nec eſt ullum aliud præmium piæ mentis, quæ ſi eſt inuiſibilis, non poteſt ab inuiſibili Deo niſi inuiſibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas.

Plato ait. Quod per ſeipſum mouetur, neque principium motus, neque finem poſſe habere. Animum autem hominis per ſe ſemper moueri, quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum ſolers, ad percipiendum facilis, ad diſcendum capax, ut qui præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarumq; rerum, & artium ſcientiam complectatur, immortalem eſſe, ſiquidem nihil habeat in ſe terreni ponderis labe concretum. Præterea ex uirtute, an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis communis animalibus, uirtus ſolius eſt hominis. Illa uitioſa eſt, hæc honeſta. Illa ſecundum naturam, hæc aduerſa naturæ, niſi anima immortalis eſt, uirtus enim pro fide, pro iuſtitia, nec egeſtatē timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorem reformidat, nec mortem recuſat, quæ quia natura contraria ſunt, aut ſtultitia eſt uirtus, ſi & commoda impedit, & uitæ nocet. Aut ſi ſtultitia non eſt, ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona contemnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem ſui corporis aſſequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis, quo Deum ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla ſuſpicio religionis, q̃a terrena proſpiciunt. Homo ideo rectus cœlum aſpiat, ut Deum quærat. An poteſt ergo eē mortalis, qui immortalem deſyderat? Non poteſt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & uultu, & mente communis eſt. Deniq; cœleſti elemento, quod eſt ignis homo ſolus utitur. Si. n. lux per ignem, uita per lucem, apparet eum, qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare ē, ſine quo non pōt nec lux

nec uitæ conſtare. Sed quid argumentis colligimus æternas eſſe animas, cum habeamus teſtimonia diuina? Id enim ſacræ literæ, ac uoces prophetarum docent. Quod ſicui parum uideatur, legat carmina Sibyllarum. Apollinis quoq; Mileſii reſponſa conſyderet, ut intelligat deliraſſe Democritum, et Epicurum, & Dicæarchum, qui ſoli omnium mortalium, quod eſt euidens negauerunt. Confirmata imortalitate, ſupereſt dicere à quo ei tribuatur, cum certa, & conſtituta diuinitus tempora compleri cœperint, & interitum, et conſumationem rerum fieri neceſſe eſt, ut innouetur à Deo mundus. Id uero tempore in proximo eſt, quantum de numero annorum, deq; ſignis, quæ prædicta ſunt à philoſophis, colligi poteſt. Sed cum ſint innumerabilia, quæ de fine ſeculi, & conſumatione temporum dicta ſunt, ea ipſa, quæ dicuntur, nuda ponenda ſunt, quoniam (ut teſtimonijs utamur) immenſum eſt. ſiquis illa deſyderat, aut nobis minus credit, adeat ad ſacrarium cœleſtium literarum, quarum fide inſtructior erraſſe philoſophos ſentiat, qui aut æternum eſſe hunc mundum, aut infinita eſſe annorũ millia putauerunt, ex quo fuerit inſtructus. Non dum enim ſex millia completa ſunt, quo numero conſumato, tum demum malum omne tolletur, ut regnet ſola iuſtitia, quod quatenus euenturum ſit, paucis explicabo.

Haec à prophetis, & à uatibus futura dicuntur, cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualeſcet, omnia ui-

Cautius legi hoc caput, et regrediatur ad annotationem in lib. 1. c. 19 col. 271. A et cap. [is] 24. col. 262 A. nā insunt hic multa aliena Catholicā doctrinā dissonantia

tiorum, & fraudum genera crebreſcent. Iuſtitia in teribit, fides, pax, miſericordia, pudor, ueritas nō erit. Vis, & audacia praeualebit. Nemo quicquā habebit, niſi male partum, manu'q; defenſum. Siqui erunt bo ni, praedae, ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem pa rentibus exhibebit. Nemo infantis, aut ſenis miſerebi tur. Auaritia, libido uniuerſa corrumpet. Erunt caedes, & ſanguinis effuſiones. Erunt bella non modo ex terna, & finitima, uerum etiam inteſtina. Ciuitates in ter ſe belligerabunt. Omnis ſexus, & omnis aetas ar ma tractabunt. Non imperij dignitas conſeruabitur. Non militiae diſciplina, ſed more latrocinij depraedatio, & uaſtatio fiet. Regnum multiplicabitur, & decē uiri occupabunt orbem, & partientur, & uorabunt, & exiſtet longe potentior, ac nequior, qui tribus deletis Aſiam poſſidebit, caeteris in poteſtate ſua redactis, & abſciſſis, uorabit omnem terram, leges nouas ſtatuet, ueteres abrogabit. Remp. ſuam faciet, nomen imperij, ſedem'q; mutabit. Tunc erit tempus infandū, & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Deniq; in eū ſtatum res cadet, ut omnes uiuos lamentatio, mortuos gratulatio ſequatur. Ciuitates, & oppida interibunt, modo ferro, & igni, modo terraemotibus crebris, mo do aquarum inundatione, modo peſtilentia, & fame. Terra nihil feret, aut rigoribus nimijs, aut caloribus ſterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim in amaritudine uitiabitur, ut nihil ſit nec ad cibos utile, nec ad potum ſalubre. His malis accident prodigia hominibus ad timorem. Cometae crebro ap-

parebunt. Sol perpetuo ſqualore fuſcabitur. Lunam color ſanguinis obumbrabit, nec amiſſæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus ſua ratio conſtabit, hyeme, ac æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis, & dies breuiabitur, & hanc eſſe mundi ſenectutem, & defectionem Triſmegiſtus elocutus eſt, quæ cum uenerit, adeſſe tempus ſciendum eſt, quo Deus ad commutandum ſeculum reuertatur. Inter autem hæc mala ſurget rex impius non modo generi hominum, ſed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, uexabit, interimet. Tunc etiam lachrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eum caſſæ preces, nulla requies ad formidinem, aut ſomnus ad quietem. Dies cladem, nox metus augebit ſemper. Sic orbis terrarum penè ad ſolitudinem hominum redigetur. Tunc impius iuſtos homines, ac deditos Deo duobus & quadraginta menſibus perſequetur, & ſe coli iubebit, ut Deum. Se enim dicet eſſe Deum, cum ſit antichriſtus, qui ut aduerſari ei poſſit, accipiet poteſtatem mirabilia faciendi, ut ignis deſcendat de cœlo, ut ſol deſiſtat à curſu, ut imago, quã poſuerit, loquatur. Quibus prodigijs aliciet multos, ut adorent eum, ſignumq́; eius in manu, aut fronte ſuſcipiant. Et qui non adorauerit, ſignumq́; ſuſceperit, exquiſitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit, tertia in deſertas ſolitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitum, & obſidebit montem, quò iuſti confugerint. Qui cum ſe uiderint circunſeſſos, implorabũt auxilium Dei uoce magna, & audiet eos Deus, & immittet eis libe-

uatorem. Tunc cœlum intempeſta nocte pateſiet, & deſcendet Chriſtus in uirtute magna, et antecedet eũ claritas ignea, & uirtus inæſtimabilis angelorum, & extinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrẽtes ſanguinis current, et ipſe ductor effugiet, atq; exercitu ſæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris tyrannis tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonum princeps author, & machinator malorum, cathenis igneis alligatus cuſtodiæ dabitur, ut pacem mundus accipiat, ut uexata ſeculis terra requieſcat. Pace igitur parta, compreſſo'q; omni malo, rex ille iuſtus, & uictor, iudicium magnum de uiuis, et mortuis faciet ſuper terram, & uiuentibus quidem iuſtis tradet in ſeruitutem gentes uniuerſas. Mortuos autem ad æternam uitam ſuſcitabit, & in terra cum his ipſe regnabit, & condet ſanctam ciuitatem. Et erit regnũ iuſtorum mille annis. Per idem tempus ſtellæ candidiores erunt, & claritas ſolis augebitur, & Luna non patietur diminutionem. Tunc deſcendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & ueſpertina, & omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus, lactis, & uini fontes exuberabunt. Beſtiæ depoſita feritate manſueſcent. Lupus inter pecudes errabit innoxius. Vitulus cum Leone paſcetur. Columba cum accipitre congregabitur. Serpens uirus non habebit. Nullum animal uiuet ex ſanguine. Omnibus enim Deus copioſum, atque innocentem uictum dabit. Peractis uero mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes aduerſus iuſtos, & ueniet innumerabilis multitudo

ad expugnandam, delendam'q; ſanctorum gentem. Concutiet enim à fundamentis ſuis terram, & corruent ciuitates, & pluet ſuper impios ignem cum ſulfure, & grandine, & ardebunt, & ſe inuicem trucidabunt. Iuſti uero pauliſper ſub terra latebunt, donec perditio fiat gentium, & exibunt poſt diem tertium, & uidebunt campos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus, & ſcindent ſe montes, et ſubſident in latitudine uallis profundæ, & congerentur in ea corpora mortuorum, & uocabitur nomen eius πολυάνδριον. Poſt hæc renouabit mundum, & transformabit iuſtos in figuram angelorum, ut immortalitatis ueſte donati, ſeruiant Deo in ſempiternum. Tunc enim impij reſurgent non ad uitam, ſed ad pœnam, eisq; ſecunda reſurrectio facta Deum excitabit, ut ad perpetua tormenta damnet, æternis ignibus traditi merita pro ſceleribus ſuis ſoluant. Hæc omnia uera, omnium conſona adminiſtratione prædicta, cum eadem Triſmegiſtus, eadem Hydaſpes, eadem Sibyllæ concinerint, dubitari non poteſt. Curæ, ſpes omnes uitæ, ac ſalutis in ſola religione Dei ſint poſitæ. Itaq; niſi homo ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit, qui miſſus eſt, niſi ſummum Deum per eum cognouerit, mandata eius, leges'q; ſeruauerit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proinde fragilia contemnenda ſunt, ut ſolida conſequamur. Spernenda terrena, ut cœleſtibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat ſe quiſq; ad iuſtitiam, firmet ad continen-

tiam, præparet ad agonem, inſtruat ad uirtutem, ut ſi forte aduerſarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto, & bono diuellatur. Non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis, ſed uerum, & ſolum Deum rectus cognoſcat. Abijciat uoluptates, quarum illecebris anima ſublimis deprimitur ad terram. Teneat innocentiam, proſit quã plurimis. Incorruptibiles ſibi theſauros bonis operibus acquirat, ut poſſit Deo iudice pro uirtutis ſuæ meritis, uel coronam fidei, uel præmium immortalitatis adipiſci.

FINIS

St locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni ianua celſa poli,
Nec tamen æſtiuos hyemiſq; propiquus ad ortus,
Sed qua ſol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos,
Nec tumulus creſcit, nec caua uallis hiat.
Sed noſtros montes, quorum iuga celſa putantur,
Per bis ſex ulnas eminet ille locus.
Hic ſolis nemus eſt, & conſitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cum phaëthontæis flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas,
Non huc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit.
Nec ſcelus infandum, nec opum ueſana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor,
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec uis furit horrida uenti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua uellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quem uiuum nomine dicunt,
Perſpicuus, lenis dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.

Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens
  Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos auis incolit unica Phœnix,
  Vnica, ſed uiuit morte refecta ſua.
Paret, & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles,
  Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum ſurgens aurora rubeſcit,
  Cum primum roſea ſydera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus in undas,
  Ter quater è uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſedit in arboris altæ
  Vertice, quæ totum deſpicit una nemus.
Et conuerſa nouos Phœbi naſcentis ad ortus
  Exſpectat radios, & iubar exoriens.
Atq; ubi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
  Et primi emicuit luminis aura leuis,
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantus,
  Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec iulææ uoces, nec tibia poſſit
  Muſica cyrrhæis aſſimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari poſſe putatur,
  Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtquá Phœbus equos in aperta refudit olympi,
  Atq; orbem totum protulit uſq; means,
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit,
  Non errabilibus nocte dieq; ſonis.
Atq; eadem celeres etiam deſcriminat horas,
  Igniferumq; caput ter uenerata, ſilet.
Antiſtes nemorum, & luci ueneranda ſacerdos
  Et ſola arcanis conſcia Phœbe tuis,

Quæ poſtquam uitæ iam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa grauem,
Vt reparet laſſum ſpatiis urgentibus æuum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq́; renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit,
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus,
Phœnicis nomen cui dedit ipſa uetus.
Secretosq́; petit deſerta per auia lucos.
Hic ubi per ſaltus ſylua remota latet.
Tum legit aërio ſublimem uertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet,
Quam nec dente nocens animal perrumpere poſſit,
Lubricus aut ſerpens, aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris,
Ne uiolent flabris aëra purpureum.
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Summoueat radios ſolis, & obſit aui.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſiue ſepulchrum,
Nam perit, ut uiuat, ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos, & odores diuite ſylua,
Quos legit aſſyrius, quos opulentus arabs.
Quos aut Pygmææ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinamma dehinc, auramq́; procul ſpirantis amomi
Congerit, & miſto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis uimen acanthi,
Nec thuris lachrymæ guttaq́; pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.

Protinus

Protinus in ſtrato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circumq; ſupraq;
Inijat, exequijs immoritura ſuis.
Tunc inter uarios animam commendat odores,
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aeſtuat, & flammas parturit ipſe calor.
Aerioq; procul de lumine concipit ignem,
Flagrat, & ambuſtum ſoluitur in cinerem.
Hos uelut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat, & effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primum ſine membris fertur oriri,
Sed fertur uermis lacteus eſſe color.
Creuit in imenſum ſubito cum tempore certo,
Seq; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur, qualis fuit ante figura,
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.
Ac uelut agreſtes, cum filo ad ſaxa tenentur,
Mutari pennæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe,
Nec cuiquã implumẽ paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cœleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt ubi primæua cœpit florere iuuenta,
Euolat ad primas iam reditura domos.
Ante tamen, proprio quicquid de corpore reſtat.

Oſſaq́;,uel cineres,exuuiaſq́; ſuas,
Vnguine balſameo,myrrhaq́;,& thure ſoluto
  Condit,& in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus,
  Inq́; ara reſidens ponit in æde ſacra.
Mirandam ſeſe præſtat, præbetq́; uidenti,
  Tantus ibi decor eſt,tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub ſydere cœli,
  Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis ineſt folijs, quæ fert agreſte papauer,
  Cum pendens ueſtit ſole rubente polus.
Hoc humeri,pectuſq́; decens uelamine fulgent,
  Hoc caput,hoc ceruix,ſummaq́; terga nitent.
Caudaq́; porrigitur fuluo diſtincta metallo,
  In cuius maculis purpura miſta rubet.
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper,iris
  Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis miſto uiridante ſmaragdo,
  Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credas,geminoſq́; hyacinthos,
  Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
  Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt ſquamæ flauo diſtincta metallo,
  Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis miſta figuram
  Cernitur,& miſtam Phaſidis inter auem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
  Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit auis.
Non tamen eſt tarda,ut uolucres,quæ corpore magno

Inceſſus pigros per graue pondus habent.
S ed leuis & uelox regali plena decore,
Talis in aſpectu ſe exhibet uſque hominum.
C onuenit Aegyptus tanti ad miracula uiſus,
Et raram uolucrem turba ſalutat ouans.
P rotinus inſcalpunt ſacrato in marmore formam,
Et ſignant titulo remq́;, diemq; nouo.
C ontrahit in cœtum ſeſe genus omne uolantum.
Nec prædæ memor eſt ulla, nec ulla metus.
A lituum ſtipata choro uolat illa per altum,
Turbáq; proſequitur munere læta pio.
S ed poſtq̃ puri peruenit ad ætheris auras,
Mox redit iſta, ſuis conditur ille locis.
H æc fortunatæ ſortis fatiq; uolucris,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus.
F œmina, uel mas hæc, uel neutrum ſit mage, felix,
Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
M ors illi Venus eſt, ſola eſt in morte uoluptas,
Vt poſſit naſci, hæc appetit ante mori.
I pſa ſibi proles, ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
I pſa quidem ſed non eadem, qa et ipſa, nec ipſa eſt,
Aeternam uitam mortis adepta bono.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE RESVRRECTIONIS DOMINICAE DIE.

Alue feſta dies toto uenerabilis æuo,
Qua deus infernum uicit, & aſtra tenet.
Tempora florigero rutilāt diſtincta ſereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum ſolem cœli orbita ducit,
Qui uagus oceanas exit, & intrat aquas.
Armatus radijs elementa liquentia luſtrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida ſyncero producunt æthera uultu,
Lætitiamq; ſuam ſydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuſcula cultu,
Cum bene uernarit, reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum,
Prata uirent herbis, & micat herba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum,
Floribus arrident gramina cuncta ſuis.
Semine depoſito late ſeges exilit aruis
Spondens agricolæ uincere poſſe famem.
Caudice deſerto lachrymat ſua gaudia palmes,
Vnde merum tribuat, dat modo uitis aquam,
Cortice de matris tenera lanugine ſurgens
Præparat ad partum turgida gemma ſinum.
Subq; hyemis tempus foliorum crine refuſo,
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus.
Miſta ſalix, abies, corylus, ſiler, ulmus, acer, nux,

Plaudit quæq; ſuis arbor amœna comis.
Conſtructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis, quæ carmine clauſo
Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela ſuis attemperat organa cannis,
Fitq; repercuſſo dulcior aura melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona rediſſe ſuo.
Nãq; triumphanti poſt triſtia tartara Chriſto
Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreſſis, ſuper aſtra meantem
Laudant rite Deum lux, polus, arua, fretum,
Qui crucifixus erat Deus ecce per omnia regnat,
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni, menſum, lux alma dierum
Horarum ſplendor ſtridula, cuncta fauent.
Hinc tibi ſylua comis, plaudit quoq; campus ariſtis,
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nunc auium reſonant uirgulta ſuſurro,
Has inter nimio paſſer amore canit.
Chriſte ſalus rerum, bone conditor, atq; redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris.
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum ſubſiſtens, & patris ore potens.
Aequalis concors, ſocius, cum patre coæuus,
Quo ſumpſit mundus principe principium.
Aethera ſuſpendis, ſola congeris æquora fundis,
Quæq; locis habitant, quæ moderata uigent.

Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo,
Vt hominem eriperes, es quoq; factus homo.
Nec noſtro tantum uoluiſti corpore naſci,
Sed carо, quæ naſci pertulit, atq; mori.
Funeris exequias patris nouus author, & orbis,
Intra mortis iter dando ſalutis opem.
Triſtia ceſſarunt infernæ uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ,
Aeternæ noctis pallia craſſa cadunt.
Sollicitam ſed redde fidem precor, alma poteſtas,
Tertia lux redijt, ſurge ſepulte meus.
Non decet ut uili tumulo tua membra tegantur,
Non pretium mundi uilia ſaxa premant.
Indignum eſt, cuius clauduntur cuncta pugillo,
Vt tegat incluſum rupe uetante lapis.
Lintea tolle precor, ſudaria linque ſepulchro,
Tu ſatis es nobis, & ſine te nihil eſt.
Solue cathenatas inferni carceris umbras,
Et reuoca ſurſum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, uideant ut ſæcula lumen,
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
Sed plane impleſti remeans pie uictor olympum.
Tartara preſſa iacent, nec ſua iura tenent.
Infernus inſatiabiliter caua guttura pandens.
Qui raperet ſemper fit tua præda deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis,
Et ſequitur liber, quò ſuus author abit.
Euomit abſortam pauide fera bellua plebem,
Et de fauce lupi ſubtrahit agnus oues.

Hinc tumulū repetens poſt tartara carne reſumpta
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
Quos habuit pœnale chaos, iam reddidit iſte,
Et quos, mors peteret, hos noua uita tenet.
Rex ſacer ecce tui radiat pars magna trophæi,
Cum puras animas ſacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas ueſtis quoq; candida ſignat,
Et grege de niueo gaudia paſtor habet.
Additur hac felix concors mercede ſacerdos,
Qui dare uult domino dupla talenta ſuo.
Ad meliora trahens gentili errore uagantes,
Beſtia ne raperet munit ouile dei.
Quos prius Eua nocens infecerat, hos modo reddit
Eccleſiæ paſtor ubere lacte ſinu.

FINIS.

INTERPRETATIO DICTIONVM GRAECARVM, QVAE IN LACTANTIO REPERIVNTVR, DE VERBO AD VERBVM FACTA, IDQVE VT RVDIVM TIROCINIO CONSVLATVR, RECENSENTE, EMENDANTEQVE MARCO MVSVRO.

Quæ in quaternione a

πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.
Principio genitus phaeton longo aëre natus.
ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.
Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

Quæ in quaternione b

ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος
Deus autem unus, unus autem nomine non eget, eſt enim qui eſt ſine nomine.
εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος
Vnus Deus, qui ſolus eſt excedens omnem magnitudinem increatus.
ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος. ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.
Sed Deus ſolus unus eminentiſſimus, qui fecit cœlũ, ſolemq́; , & ſtellas, & lunam, fructiferamq́; terram, & aquæ maris fluctus
αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ᾽ ἡγήτορα κόσμου,

ὃς μόνος ἐς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Ipſum, qui ſolus eſt, colite principem mundi, qui ſolus eſt in ſeculum, atq; à ſeculo fuit.

εἷς μόνος εἰμὶ θεός. καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Solus enim Deus ſum, & non alius.

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
τουτὶ θεός μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Ex ſe ortus non edoctus ſine matre concuſſus nomen ne uerbo quidem capiendum, in igne habitans. hoc Deus eſt. modica autem dei portio angeli nos.

πάνσοφε παντοδίδακτ᾽ ἑνολόιστροφε μείκλυθι δαῖμον

Omnia ſapiens omnia docte, qui per cuncta uerſaris exaudi dæmon..

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον

Concentus mundi lucifer & ſapiens dæmon.

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο

Dæmones qui uentitant circa terram & circa pontum indefeſſi, domantur ſub flagello Dei.

αὐτοφυὴς, Ex ſe ortus, uel ex ſe ingenioſus.
αὐτογενὴς, Ex ſe genitus.
ἀγένητος, Ingenitus.
ἀποίητος non factus.

οὐ δύνατ᾽ ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Non poteſt ex uiri ſemine & matrice Deus formatus eſſe.

Quæ in quaternione c

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων

ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἠδὺσ μορος ἔχει.
Dæmones inanimes cadauerum ſimulachra mortuorum, quorum creta in iactantiam ſepulchra miſera habet.

πρώτιστος μὲν ἄνασσεν ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γένετ᾽ αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.
Primus quidem regnator erat terreſtrium Saturnus uirorum, ex Saturno autem genitus eſt ipſe rex magnus, & late cuncta intuens Iupiter.

Quæ in quaternione d

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι.
Πρός τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης.
θύεις εἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥς τέσε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου
Græcia quid confidis in uiros principes? ad quid dona inania mortuis dedicas? immolas idolis, quis tibi in mentem errorem impoſuit, ut hæc perficias magni Dei ore relicto?

Quæ in quaternione e

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.
Et capita Saturno, et patri mittite lumina, ſeu hoiem.
ἐξηγήσεως πινδαρικῆς.
Expoſitionis pindaricæ.

Quæ in quaternione h

διάβολον Diabolum.
εἰκὼν ἔστ᾽ ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα,

Imago eſt homo mea rationem rectam habens.

Quæ in quaternione i

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων.
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέσεως βιότοιο.

Qui ſolus eſt Deus creator inuictus exiſtens. Ipſe autem firmauit figuram formæ, hominumq́; . Ipſe miſcuit naturam omnium generationis uitæ.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον

Qui autem Deum honorant uerum, ſempiternam utiq; uitam hæreditario iure poſſident, per ſeculi tempus ipſi habitantes paradiſum æque per amœnum hortum.

ἄνθρωπον πεπλάσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Hominem formatum eſſe Dei manibus, quem etiam ſeduxit ſerpens doloſe, ut ad fatum accederet mortis, notionemq́; acciperet boni, & mali.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Ii quidem dæmones ſunt Iouis magni propter uoluntatem boni terreſtres cuſtodes mortalium hominum.

μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀν-

θρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια.

Vna inquit, cuſtodia pietas. pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet. nam Deus liberat piũ ab omni malo. quod enim unum, & ſolum in hominibus bonum eſt pietas.

ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ.

Pietas enim notitia eſt dei.

Quæ in quaternione k

ἀγγέλους πονηροὺς *Angelos malignos.*

–ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστίν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

Quia error hæc omnia ſunt, quæ ſtulti homines ſcrutantur quotidie.

Quæ in quaternione q

ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Dominus, atq; omnium creator, quem Deum uocare cenſemus, quia ſecundum Deum fecit uiſibilem, et ſenſibilem. Senſibilem autem aſſero nõ ideo quia ipſe ſentit (hoc enim non eſt utrum ipſe ſentiat) ſed quia ipſe in ſenſum mittit & mentem. Quoniam ergo hũc fe-

cit primum & ſolum & unum. pulcher autem ei uiſus eſt, & pleniſſimus omnium bonorum ſanctificauitq́;, & amauit quaſi proprium filium.

παντατρόφον κτίστην ὅσις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι

κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Omnium nutritorē, creatoremq́;, qui dulcem ſpiritū omnibus appoſuit, ac principem omnium deorū fecit.

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Eum dedit Deus fidelibus uiris honorare.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ ὑὸν ἐόντα

Ipſum tuum cognoſce Deum, qui dei filius eſt.

δημιουργὸν τοῦ θεοῦ — Opificem Dei.

σύμβουλον — Conſiliarium,

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι.

Cauſa autem huius cauſæ eſt diuini boni uoluntas, cuius nomen non poteſt humano ore dici.

ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόῤῥητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι.

Eſt enim fili ſecretus quidam ſermo ſapientiæ ſanctus de ſolo domino, quem dicere ſupra hominem eſt.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Eos autem famulæ lauerunt, & unxerunt oleo.

ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι — Ab ungendo.

αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.

Ipſum ſui patrem, & ipſum matrem ſui.

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,

ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συλληφθεὶς,

γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Mortalis erat ſecundum carnem ſapiens portentificis operibus, ſed ſub iudicibus Chaldæis armis compre-henſus clauis, & cruce amarum tolerauit finem.
ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν. *Floreſcet autem flos purus.*

Quæ in quaternione 5

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.
Omnia uerbo agens, omnem infirmitatem curans.
νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος ἔσσ' ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.
Mortuorum autem ſurrectio erit, & claudorum curſus erit uelox, & ſurdus audiet, Cæci uidebunt, et mortui loquentur.
ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.
In panibus ſimul quinq;, & piſcibus duobus hominum millia in deſerto quinq; ſatiabit, & reliquias tollens poſt fragmenta omnia duodecim cophinos implebit in ſpem multorum.
τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας,
Ventos compeſcet, ſternet autem inſanum mare pedibus pacis, fideq; calcatum.
κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνήσκοντας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πήρης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

Fluctus perambulabit, morbos hominum reſoluet, uiuificabit mortuos, arcebit dolores multis ex uiuo au=tem fonte panis, ſatietas erit uiris.

—φήσουσι σιβύλλην

μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα

τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκέτι μ᾽ οὐδὲις

μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Dicent inſanam uatem, & mendacem. Cum autem facta fuerint uniuerſa, tum mei memineritis, neq; me iam quiſquam mendacem dicet Dei magni prophetam.

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Miſerabilis, ignominioſus, informis, ut miſerabilibus ſpem præbeat.

ἀλλ᾽ ὅτε ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ ἔειπον

ἐς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.—

Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi, in ipſum omnis lex ſoluetur.

εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει

δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις

καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα

δώσει δ᾽ ἐς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον

In manus iniquorum, & infidelium poſtea ueniet. dabunt ei alapas manibus inceſtis, & faucibus imundis expuent ſalivas uirulentas. dabit autem in uerbera ſimpliciter innocens tunc dorſum.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ.

τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,

καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.—

Et colaphos accipiens tacebit, nequis agnoſcat

quod

quod uerbum, & unde uenit, ut mortuis loquatur, & coronam portabit ſpineam.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν. κ᾽ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν

In cibum autem fel, in ſitim acetum dabunt, in hoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

Quæ in quaternione t

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ᾽ ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλά γ᾽ ἀκάνθαις
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας,

Ipſa enim ſtulta Deum tuum non cognouiſti ludẽtem inter mortales cogitationes. ſed & ſpinis coronaſti corona, horridumq; fel miſcuiſti.

ναοῦ δὲ σχισθῇ τε πέτασμα, καὶ ἤματι μέσῳ
νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Templi uero ſcindetur uelum, & medio die
Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας

Mortis fatum finiet triduum ſopitus; & tunc à mortuis egreſſus in lucem ueniet.
Primus reſurrectionis uocatis initium oſtendens, uitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata.

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Iudæorum beatum diuinum genus cœleſtium.

καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν τῇ μὲν ἀθάνατον, τῇ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.

Et idem ex utraq; natura īmortali, atq; mortali unā faciebat naturam hominis, eundem partim immortalem, partim mortalem faciens, & hunc ferens in medio diuinæ, & immortalis naturæ, & mortalis, mutabilisq; collocauit ut omnia uidens, omnia miretur.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατῆται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνητοῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορῆται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια

Anima quidem quoad uinculis corporeis tenetur, corruptibiles paſſiones ſentiens mortalibus cedit doloribus. Cum uero humanam ſolutionem uelociſſimam, poſt corruptum corpus inuenerit, omnis in æthera fertur, nunquam ſeneſcens, & manet in totum, indomita. Primogenita enim hoc diuina diſpoſuit prouidentia.

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.
Tuba de cœlo uocem luctuoſam emittet.
ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.
Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ, τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας τῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, τῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον.

Cum hæc ita facta fuerint o Aſclepi, tunc dominus, & pater, & Deus, & primi, & unius dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſua uoluntate cum bonum obieciſſet temeritati, & errore reuocato, malitiaq; purgata. Partim aqua nimia diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis, et peſtilentijs extergens ad ſtatum priſtinum perduxit, & reſtituit ſuum mundum.

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισι.

Veniet & beatorum uolens urbem expugnare, & quidam à Deo miſſus rex ad ſuos, omnes perdet reges magnos & uiros optimos, & ſic iudicabitur ab immortali hominibus.

καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα.
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Tunc ex ſole Deus mittet regem
Qui omnem terram placabit à bello malo.

-ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους,
Noſtræ ſeruitutis iugum intolerabile in collo poſitum tollet, & leges impias ſoluet, uinculáq; uiolenta.
-ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.
Cum ueniet, ignis erit, tenebræq; in media nocte obſcura.
τρίψουσι δ᾽ εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.
Conterent autem ſimulachra hoĩes, & diuitias oẽs.
ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.
Opera autem Deorum humanis manibus facta exurentur.
ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
ἤδη ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ᾽ ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.
Cum autem dies iſte finem fatalem acceperit & ad mortales iudicium immortalis Dei uenerit, ueniet ſuper homines magnum iudicium, & initium.
ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ᾽ ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
Tartareum autem chaos oſtendet terra dehiſcens.
Venient autem ad tribunal Dei reges omnes.
οὐρανὸν εἱλίξας γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ᾽ ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.
Cœlum uoluens terræ latebras aperiam, & tũc exuſcitabo mortuos fatum ſoluens, & ſtimulum mortis, po

ſteáq; in iudicium ducam iudicans piorum, atq; impiorum uitam uirorum.

τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἱλυμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα.

Quod cum ita ſit, apparet non eſſe impoſſibile, & nos cum uitam finierimus rurſus uertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc ſtatum, in quo nunc ſumus, reſtitutum iri.

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ὑπὸ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Etenim durum ad credendum omne hominum genus, ſed cum iam mundi, & mortalium uenerit iudicium, quod Deus ipſe faciet iudicans impios ſimul et pios, tūc demum impios quidem in tenebras in igne mittet, qui autem pietatem colunt, iterum uiuent in terra ſpiritum Deo dante honorem ſimul, & uitam ipſis.

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Totius enim terræ mortalium confuſio tunc erit, & ipſe omnipotens cum uenerit tribunali iudicare uiuorum, mortuorumq; animas, et mundum uniuerſum.

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Audite me homines rex ſempiternus dominatur.

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης,
Vrbem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorem aſtris, atq; ſole, lunáq;
οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμ' ἰλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λύγκες τ' ἐρίφοις ἅμα βοσκήσονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βοτοῖσι.
σαρκοβόρος τε λέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτροσι κοιμήσονται,
Et tunc lupi cum agnis in montibus uerſabuntur.
Herbamq; linces pariter cum hœdis paſcentur.
Vrſi cum uitulis ſimul omnibusq; pecoribus
Carniuorans leo comedet paleas ad præſepia
Cum infantibus dracones matrũ orbis dormient.

Quæ in quaternione M

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων,
Tũc gaudium magnum Deus dabit hominibus. nam
& terra, & arbores, & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum uerum hominibus, uini, & mellis dulciſſimi, & candidi lactis, atque tritici quod eſt hominibus optimum omnium.
εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις,
Piorum autem ſolum ſancta terra omnia hæc feret

Fluente mellis de petra, atq; de fonte,
Et lac immortalitatis manabit omnibus iuſtis

Quæ in quaternione P

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ᾽ ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἀγείρων.

Incorruptibilis, et conditor æternus in æthere habitás,
bonis bonum præferens multo maiorem mercedem,
malis autem, & iniuſtis iram, & furorem colligens.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.

Fuge ſceleratas religiones, & uiuo deo famulare,
adulteria caue, et maſculi inſanum cubile, propriam
generationem filiorum nutrias, & ne occidas.

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Veniente ira magna ad mundum pertinacem poſtremum ad ſeculum dei edicta pando ipſis urbibus, & hominibus cunctis terram cooperuit mare diluuio rupto.

καὶ ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα,
ἀλλ᾽ ἐξεμβριθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων καὶ ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Et tunc Deum iram non amplius placantem, ſed aggrauantem, & perdentem genus hominum, at totum id incendio depopulantem.

ἀλλ᾽ ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ νῦν μηδὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.
Sed miſericordia conuertimini homines nunc, neq; ad
iram uariam ducite Deum magnum.
οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ᾽ ἂν ἅπαντες
εὐσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε
Neq; perdet, ſedabit autem iterum iram, cum omnes
pietatem ex animo in præcordijs exercueritis.
μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ.
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές.
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.
Ne forte iratus incorruptibilis Deus omne genus hominum perdat uitam & gentem improbam. oportet
genitorem Deum amare, qui ſapiens ſemper eſt.
ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα προπάντων.
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.
ταρταρεοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίσσουσιν.
Et regem autem & genitorem omnium, quem terra
contremiſcit cœlumq;, & mare, & latebræ tartareæ, & dæmones abhorreſcunt.

LACTANTII FIRMIANI CARMEN

De paſſione Domini, quod in uetuſtis exemplaribus inuenimus, hic addendum curauimus.

Q Viſquis ades, medijq; ſubis in limina templi,
Siſte parum, inſontemq; tuo pro crimine paſſum,
Reſpice me, me conde animo, me in pectore ſerua.
Ille ego, qui caſus hominum miſeratus acerbos,
Huc ueni, pacis promiſſæ interpres, & ampla
Communis culpæ uenia, hic clariſſima ab alto
Reddita lux terris, hic alma ſalutis imago,
Hic tibi ſum requies, uia recta, redemptio uera,
Vexillumq; dei, ſignum & memorabile fati.
Te propter, uitamq; tuam ſum Virginis aluum
Ingreſſus, ſum factus homo, atq; horrentia paſſus
Funera, nec requiem terrarum in finibus uſquã
Inueni, ſed ubiq; minas, ſed ubiq; labores.
Horrida prima mihi in terris magalia Iudæ
Hoſpitia in partu, ſociæq; fuere parenti.
Hic mihi fuſa dedit bruta inter inertia primum
Arida in anguſtis præſepibus herba cubile.
In pharijs primos uixi regionibus annos
Herodis regno profugus, reliquosq; reuerſus
Iudæam, ſemper ieiunia, ſemper & ipſam
Pauperiem extremã, et rerum inferiora ſecutus,
Semper egens monitis humana ſalubribus almæ
Ingenia ad ſtudium probitatis aperta ſalubri

P lurima doctrinæ iniungens miracula, quare
I mpia Hieruſalem rabidis exercita curis
I nuidiæ, ſæuisq; odiis, & cæca furore,
I nſonti eſt pœnis letalibus auſa cruentam
I n cruce terribili mortem mihi quærere. quæ ſi
L atius ipſe uelim diſtinguere, ſiq; per omnes
I re iuuet gemitus, mecum & ſentire dolores,
C ollige conſilia, inſidiasue, meiq; nefandum
S anguinis innocui pretium, & ſimulata clientis
O ſcula, & inſultus, & ſæuæ iurgia turbæ.
V erbera præterea, et promptas ad crimina linguas.
Fige animo & teſtes, & cæci infanda Pilati
I udicia, ingentemq; humeros, & feſſa prementem
T erga crucem, atq; graues horrēda ad funera greſſus.
N unc me nunc uero deſertum extrema ſecutum
S upplicia, & dulci procul à genitrice leuatum
V ertice aduſq; pedes me luſtra, en aſpice crines
S anguine concretos, & ſanguinolenta ſub ipſis
C olla comis, ſpinisq; caput crudelibus hauſtum
V ndiq; diua pluens uiuum ſuper ora cruorem,
C ompreſſos ſpeculare oculos, & luce carentes,
A fflictasq; genas, arentem ſuſpice linguam
F elle uenenatam, & pallentes funere uultus,
C erne manus clauis fixas, tractosq; lacertos,
A tq; ingens lateri uulnus, cerne inde fluorem
S anguineum, foſſosq; pedes, artusq; cruentos.
F lecte genu, lignumq; crucis uenerabile adora
F lebilis, innocuo terramq; cruore madentem
O re petens humili, lachrymis ſuffunde ſubortis,
E t me nonnunquam deuoto in corde, meosq;

F er monitus. Sectare meæ ueſtigia uitæ,
I pſaq; ſupplicia inſpiciens, mortemq; ſeueram
C orporis innumeros memorans, animiq; dolores
D iſce aduerſa pati, & propriæ inuigilare ſaluti.
H æc monumenta tibi, ſiquando in mente iuuabit
V oluere, ſiqua fides animo tibi ferre meorum
D ebita ſi pietas, & gratia digna laborum
S urget, erunt ueræ ſtimuli uirtutis, eruntq;
H oſtis in inſidias clypei, quibus acer in omni
T utus eris, uictorq; feres certamine palmam.
H æc monumenta tuos ſi labilis orbis amicos
A uertent ſenſus, fugiente decoris ab umbra
M undani efficient, ne ſpe captatus inani
M obilis occiduis fortunæ fidere rebus
A uſeris, aut uitæ ſperare fugacibus annis,
S ed te nimirum ſic iſta caduca uidentem,
S æcula, & exutum patriæ melioris amore
O rbis opes, rerumq; uſus, & uota priorum,
M oribus extollens ſacris, uitæq; beatæ
S pe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
C œleſti, pactiq; boni dulcedine paſcent.
P urpuream donec poſt ultima fata relicto
C orpore, ſublimes animam reuocabit ad auras.
G ratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
A ngelicos tunc læta choros, acieſq; beatas
S anctorum inſpiciens, æternæ pacis amœna
P erpetuo felix mecum regnabit in aula.

Poſt impreſſos Lactantij libros, quædam ſic correximus. in quibus & diuerſa lectio addita eſt, neq; non quædam diſtinctius annotata. Videlicet.

Aliter, aſſertoribus 1. 47. *aut de* 2. 31. *maieſtatem* 2. 36. *aliter, cui aſſerendæ* 3. 9. *ornauerint* 7. 11. *uerum et magnum* πρωτόγονον, *ideſt* 7. 17. *quod alijs* 9. 12. *aliter, maieſtate ſæpius* 12. 52. *dele uerſum, Hæc ait, & ſubſtitue* ὡς φάτο τοὺς δ' ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα 15. 12. *quidem à* 16. 5. *potuit eo* 16. 25. *aliter, eo prouidentia* 16. 31. *inuari tantummodo* 19. 20. *ueſtam* 19. 35. *aliter, theologis enumerari* 19. 46. *miremur aut eos, qui repente* 20. 15. *aliter, fotu* 21. 35. *aliter, qui facie* 23. 21. *quod alios honores, quos* 24. 50. *conſcientiã* 26. 3. *aliter, hunc è rogo cum* 29. 42. *aliter, expreſſa, et* 29. 45. *capti flagitijs, ſceleribusq;* 29. 58. *deleant quàm* 30. 31. *differt re congruit* 32. 17. *fore ut* 32. 38. *quos qui* 33. 37. *earum* 33. 51. *ipſo uides* 34. 17. *immolarentur* 34. 37. *peracta deo* 35. 5. *dele bello* 35. 44. *cum filium* 35. 43. *perdunt ſemper, & inueniunt* 35. 47. *uere* 35. 48. *aliter, litabilis uictima* 36. 17. *poteſt* 36. 56. *hos* 37. 50. *rex fuit* 38. 18. *credant* 39. 17. *Viuere &* 39. 18. *itaq;* 40. 39. *enim conuictis manibus* 41. 24. *ſuſpicans utilius* 41. 26. *aliter, nomen* 42. 16. *aliter, metus deſiuerit* 42. 18. *eum uero* 42. 37. *ut id* 42. 57. *auocari* 46. 1. *his ſpare* 47. 32. *aliter, maiora nos*

48. 5. *ultorem abſtulit* 49. 47. *ideſt cœlū* 50. 19. *etiam ipſi* 50. 31. *aliter, fortuiti* 51. 8. *quia homo* 52. 43. *dele non* 52. 51. *dele &* 52. 60. *nunc ut* 54. 10. *tibi non* 54. 19. *nauis, qua* 54. 46. *defuit.* 56. 58. *dele & prudentia* 57. 22. *dele eſt* 58. 55. *externam uim* 59. 26. *ad uitam* 61. 55. *diem* 62. 59. *corporari* 63. 44. *animari* 63. 44. *præferunt* 63. 9. θεωρεῖν 64. 31. *conſtitui* 65. 16. *dele uult* 66. 12. *quia quod* 66. 13. *non poterit* 66. 15. *inter ſe* 68. 1. *gereret* 68. 8. *perfecto* 72. 37. *cultu* 73. 34. *ſtatutum* 74. 5. *cauſam ſe* 74. 14. *eſt deorū* 74. 43. *aliter, in illa* 75. 8. *uaniſſimi* 75. 21. *animobile* 79. 45. *ſi ſcire* 79. 55. *ſuis confecta eſt armis* 80. 40. *perceptum* 83. 9. *litigatoribus* 84. 33. *definitionis eſt* 86. 24. *eē ſe* 88. 45. *eſt, ut* 91. 45. *hoc, qđ* 92. 54. *potius faueăt, et* 94. 17. *cœleſtia ſua* 95. 55. *ars rectæ uitæ* 96. 56. *ſuum illi nomen* 96. 59. *licet* 97. 41. *aut ſi faciunt* 98. 36. *cauſa, uel* 99. 1. *quicq̄* 99. 18. *diuerſisq; moribus colligit* 100. 41. *animæ iterĕt ue ro iqt* 102. 43. *tāgi* 103. 15. *uerisimile* 104. 15. *eūdem curſum* 105. 30. *ſententiarū* 105. 41. *Proximum autem* 106. 5. *Plato eſſet* 106. 25. *ſtulti in* 107. 23. *ergo matrimonij* 108. 59. *tam uana* 109. 59. *quatenus in uitæ* 110. 1. *qui credat* 111. 14. *illos ad* 111. 32. *remanent* 111. 37. *formam* 112. 36. *ſcias* 112. 52. *eſt deus* 115. 55. *ueriſimile* 114. 17. *eſſe ita* 115. 24. *quo more* 116. 58. *ſe, ſuaſq;* 117. 59. *concilio* 122. 30. *ſub uelamento* 124. 37. *circunfuditq;* 127. 18. *aliter, perfe-*

rendi 127· 52· dicitur, quia dominus 127· 55· quā
de 128· 6· ſpiritu· 128· 16· regi· conteſtans 128·
19· & quod 128· 59· nittam ſuper 131· 18· ſed
daret 131· 46· ſi cum 131· 48· tūc uero 133· 41·
natiuitate ſpiritali 134· 6· Deus in 134· 31· cum
ſatis 134· 52· aliter, ueritate preſſus 134· 53· ac
ſui 135· 4· eius in 135· 21· ali· regnum eius 135·
36· uitæ, qui 136· 33· & fluctus 139· 18· Syon
proficiſceretur 142· 8· dominus ad 142· 43· de ſe
142· 44· ambages 143· 32· in ligno 145· 10· pro
fectus in 147· 4· dominus poſt 147· 4· ſpiritalem
152· 29· Fuit igitur 152· 31· poterat 152· 44· ali
ter, dominatio 152· 49· omnibus numeris 152· 58·
preſſuræ 154· 20· dele dicimus 154· 33· fit uir-
tus 154· 48· terroribus 154· 55· elegerit 154· 57·
eſt me· 155· 58· potentiā 155· 58· puerſa religio
ne 157· 11· cultum ueræ 157· 36· ac monuiſſe
160· 4· inmemores 160· 9· ſecedere 160· 18· eos
fines 160· 19· intercidunt 161· 38· ſacramentū
ignorantibus 163· 7· aliter, Coprianum 163· 12·
retardaret 163· 48· Alexiaci 166· 1· magum
166· 20· ut uiam 167· 41· totis 167· 51· ali· nec
ſoli 168· 34· domos 169· 23· dele ſola 170· 34·
cur adeo 170· 38· dele non 170· 38· potentiores
170· 51· quæ ī propatulo 171· 11· ut nullæ 171·
52· præſidum 172· 13· nec eos 173· 6· erubeſcat
173· 11· quā ſi 173· 15· faciant? 173· 20· uſita
ta 174· 2· dementius 175· 2· ueræ 175· 39· dele
in 175· 51· numinis, 176· 15· peruiderent 179·
11· reponit pœnitentia 179· 36· præſidum 180·

32. terra. 183. 20. habuit. 185. 12. accipiet. 186. 21. ut naſcatur 188. 53. & uiuat 188. 54. dãna uit. 189. 11. ſuos. 192. 13. ruperunt. 195. 29. põs nuncupatur 198. 27. deſidiæ 200. 12. conſyderare unumquemq; 202. 10. penſare, 202. 12. magnifacere 203. 33. quid minus 203. 42. ſcieris, recte 204. 6. utrũq; 204. 19. dele quod 206. 8. arripiunt 207. 28. publicæ 209. 38. næ 214. 55. qui id 205. 59. accedit 218. 52. ita & 219. 46. ſuſcepta, ſit 219. 47. referantur. 223. 50. itaq; hoc 230. 10. & ſicut 232. 38. in illo ſermone perfecto 238. 51. honores acqrendos 240. 60. cupiditatis 241. 21. conſtare, quæ 250. 12. expertibus 250. 19. item de 256. 38. muteſcat 258. 54. hæc ita 263. 24. ÿ 267. 50. offundebatur, atq; ob cæcabatur 271. 15.

Quæ in Turtulliano.

Moribus 7. 8. tralatæ 19. 17.

aa bb a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y

Omnes ſunt quaterinones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI, ET ANDREAE SOCERI. MENSE APRILI. M. D. XV.

TERTVLLIANVS.

AL DVS

Ioannes Baptiſta Egnatius Venetus Gaſpari Contareno Patricio Veneto et Philoſopho præcipuo. S. P. D.

a Pologeticos, ideſt defenſorios libellos & ante Tertullianum quidam, et poſt illũ cum græce, tum latine ſcripſere non pauci. in his duo præcipuum nomen aſſecuti Iuſtinus, & Ariſtides. ille martyrio, hic philoſophiæ ſtudio celebris. Iuſtinus uero, cum etiam Græciæ ipſi ignotus ad hãc diem latuiſſet, Ioannis Franciſci Mirandulani Principis non minus docti, quàm eloquentis induſtria latinus factus, ubiq; non ſine admiratione legitur. Tanta in illo uis eſt, tantaq; theologiæ Chriſtianæ cognitio deprehenditur, ut Nazianzenos, & Auguſtinos noſtros haudquaq̃, cum illum legis, deſyderes. Vtrũq; tamen Septimius et acumine, & eruditione facile uincit. Vt nõ imerito magiſtrũ illum Cyprianus appellaret. cuius quotidiana lectiõe adeo oblectatus ẽ, ut nullã diem ſine eius lectione labi ſibi ſineret. Vtinã uero quam Florens ipſe operam pro orthodoxa pietate ad mediam ætatem impenderat, eandem ad extremum præſtitiſſet. Dignus enim uir ille fuit pro ingenij ſublimitate, & multiplici eruditione, qui in Montani dogma iã ſenex nunquã laberetur, inſaniq; hoĩs ſectã nunq̃ adamaſſet. Cæterũ ut alia eius opuſcula reprehenſione fortaſſe nõ careant, hic certe unus liber & Chriſtianum probare, & omnem hominis uitam ab hæreſeos labe uindicare poteſt. Quãtus enim contra gentes inſurgit? Quàm conſtans puritatem

noſtram tuetur? Quos ille authores non legit? Quas eorum diſciplinas non attigit? ut uel hic unus liber ad conuincendam ueterum pertinaciā ſatis eſſe potuerit. Erat uero hic, præter illam ab Afris omnibus uſurpatam in ſcribendo affectationem, lacer totus, & mutilus, ut nulla in eo pars non fœda cicatricibus eſſet. Quas ita pertinaci ſtudio pro uirili ſanauimus, ut citra aliam dotem forma ipſa cōmendari prodiens iā poſſit. Nam, ſiquis adhuc ſupererat næuus, illum aut ueteri reſtituto colore obduximus, aut in ea corporis parte relictus eſt, ut ipſos Pronubos fallere in perpetuū, maritis uero etiā diu placere poſſit. Hoc tibi ſtudium, & induſtriam noſtram nuncupaui Gaſpar doctiſſime. tum ut perpetuū poſteritas monimentum meæ erga te pietatis habeat. tum quod pro ingenij tui ſublimitate, & philoſophiæ, cæterarumq; artium multiplici cognitione optime omnia dijudicabis. ut poſt calculum abs te latum, nulla ſit amplius timenda mihi prouocatio. Quis enim uel Sacramēto, uel Spōſione, uel ſaltem iuſtis Vindicijs contēdere nobiſcum auſit, ubi tu de tabella pro Tertulliano iam noſtro ſententiam tuleris? Bene Vale, ac feliciter, & qui uir Tertullianus fuerit, ex Diui Hieronymi de uiris illuſtribus accipe. Poſt quem, quos ipſe Tertulliani libros legerim, qui nunc extant, addendū quoq; curaui.

Tertullianus praeſbyter nunc demum primus poſt Victorem, & Apollonium latinorũ po nitur Prouinciae Africae ciuitatis Carthaginienſis, Patre Centurione proconſulari. Hic acris, et uehementis ingenij, ſub Seuero principe, & Antonio Caracalla maxime floruit. Multaq; ſcripſit uolumina, quae, quia nota ſunt pluribus, praetermittimus. Vidi ego quendam Paulum Concordiae, quod oppidum Italiae eſt, ſenem, qui ſe beati Cypriani iam grandis aetatis notarium, cum ipſe admodum eſſet adoleſcens, Romae uidiſſe diceret, referreq; ſibi ſolitum, nunquã Cyprianum abſq; Tertulliani lectione unam diẽ praeteriſſe. ac ſic crebro dicere. Da magiſtrum. uidelicet Tertullianum ſignificans. Hic, cum uſq; ad mediam aetatem praeſbyter eccleſiae permãſiſſet, inuidia poſtea, & contumelijs clericorum Romanae eccleſiae ad Mõtani dogmata delapſus, in multis libris nouae prophetiae meminit. Specialiter autem aduerſus eccleſiam texuit uolumina. De pudicitia de perſecutione, de ieiunijs, de monogamia, de extaſi libros ſex, & ſeptimũ, quem aduerſum Apolloniũ compoſuit. ferturq; uixiſſe uſq; ad decrepitam aetatem, & multa, quae non extant, opuſcula condidiſſe.

Scripſit autem et hos, qui ſequuntur, libros, qui adhuc extant, & quos legi. De carne Chriſti. De carnis reſurrectione. De corona militis ad martyres. De poe-

nitentia. De uirginibus uelandis. De habitu muliebri. De cultu fœminarum ad uxorem. ad Scapulā de pallio. De patientia Dei aduerſus Praxeam. aduerſus Valētinianos. aduerſus Martionē. aduerſus Iudæos. aduerſus hæreſes omneis. De perſecutionibus hæreticorum aduerſus Hermogenem. De ignorātia in Chriſto. De phantaſmate magicæ, & Dæmonijs.

TABVLA.

De ignorantia. Caput I

Quod nomen in Chriſtianis damnetur, non crimen. Caput II

Odioſiſſimum ſine cauſa Chriſtianum eſſe nomen. Caput III

De legibus Romanorum, quod quotidie ueteres abrogantur, & nouæ feruntur. Cap. IIII

Quod Romani principes Chriſtianum nomen probarint, & qui oderint, et Tiberij decretum de Chriſto adorando. Cap. V

Quantum à pietate, & maiorum ſuorum moribus Romani deſciuerint. Cap. VI

Quod grauiſſimis accuſati ſceleribus Chriſtiani nūquā tamen conuicti ſint. Cap. VII

Non eſſe credendum famæ. Cap. VIII

Quod quæ de infanticidijs obijciuntur nobis, falſa omnino ſint, & quod ſacra humano ſanguine ipſi potius polluant. Cap. IX

Deos, quos colunt, non eſſe Deos Cap. X
Quomodo ueterum dij planè mortales fuere, et quare, cum homines eſſent, facti ſint ab hominibus dii. Caput XI
Quàm uana Deorum ſimulachra. Cap. XII
De laribus. Cap. XIII
De ſacrificandi ritu, & quid poetæ de diis fabulati ſint. Cap. XIIII
Quā ſint fœda quæ in theatris, ac ſcena de diis repræſentantur. Cap. XV
De capite aſinino, & cæteris inſignibus, quorum cultura Chriſtianis obiiciebatur. Cap. XVI
Quod unus ſit Deus, & uerus multis argumentis probari poſſe. Cap. XVII
Quod Ptolemæi Philadelphi opera ſacræ literæ in græcam linguam ſint tralatæ. Cap. XVIII
Quanta ſit ſacræ ſcripturæ antiquitas, & de Moſis, cæterorumq; prophetarum ætate. Cap. XIX
Quod & uetuſtiſſimis ſcriptoribus, & rerum prædictarum euentu ueritas probetur. Cap. XX
Quid Chriſtiani differant ab Hebræis, & quiſnā Chriſtus, quomodo'ue paſſus. Cap. XXI
De Chriſto, & dæmonibus, eorumq; uiribus, et actionibus. Cap. XXII
De phātaſmatibus magicæ, et dæmonis. Ca. XXIII
De religione Romanorum. Cap. XXIIII
De regno Deorum. Cap. XXV
De regno Dei. Cap. XXVI
De ſpiritu dæmoniaco. Cap. XXVII

Quod plus honoris Imperatoribus ſuis exhibeant qui deis. Cap. XXVIII
An poſſint prodeſſe idola. Cap. XXIX
Imperatores à Deo eſſe, quorum ſalutem Chriſtiani à Deo uero ſupplices petant, qui eam dare ſolus poteſt. Cap. XXX
De oratione pro inimicis. Cap. XXXI
Quare etiam pro Imperii Ro. ſalute Chriſtiani orent. Cap. XXXII
Imperatorē hominem eſſe, nō deum. Ca. XXXIII
Nec Dominum niſi more communi Imperatorem eſſe appellandum. Cap. XXXIIII
De ſolennibus Cæſarum. Cap. XXXV
Quod Chriſtiani æque omnes amāt. Ca. XXXVI
Ne malum contra malum. Cap. XXXVII
De cœtu. Cap. XXXVIII
De diſciplina Chriſtianorum. Cap. XXXIX
De aduerſis urbium. Cap. XL.
Quod Deus ſpernitur, et ſtatuæ adorātur. Ca. XLI
Contra eos, qui infructuoſos dicebant Chriſtianos. Caput XLII
Qui de Chriſtianis conquerantur. Ca. XLIII
Quantum incommodi Resp. patiatur ex morte innocentium Chriſtianorum. Cap. XLIIII
De Innocentia Chriſtianorum. Cap. XLV.

FINIS

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE